

1951 1.00

A. TŠAKOVSKI

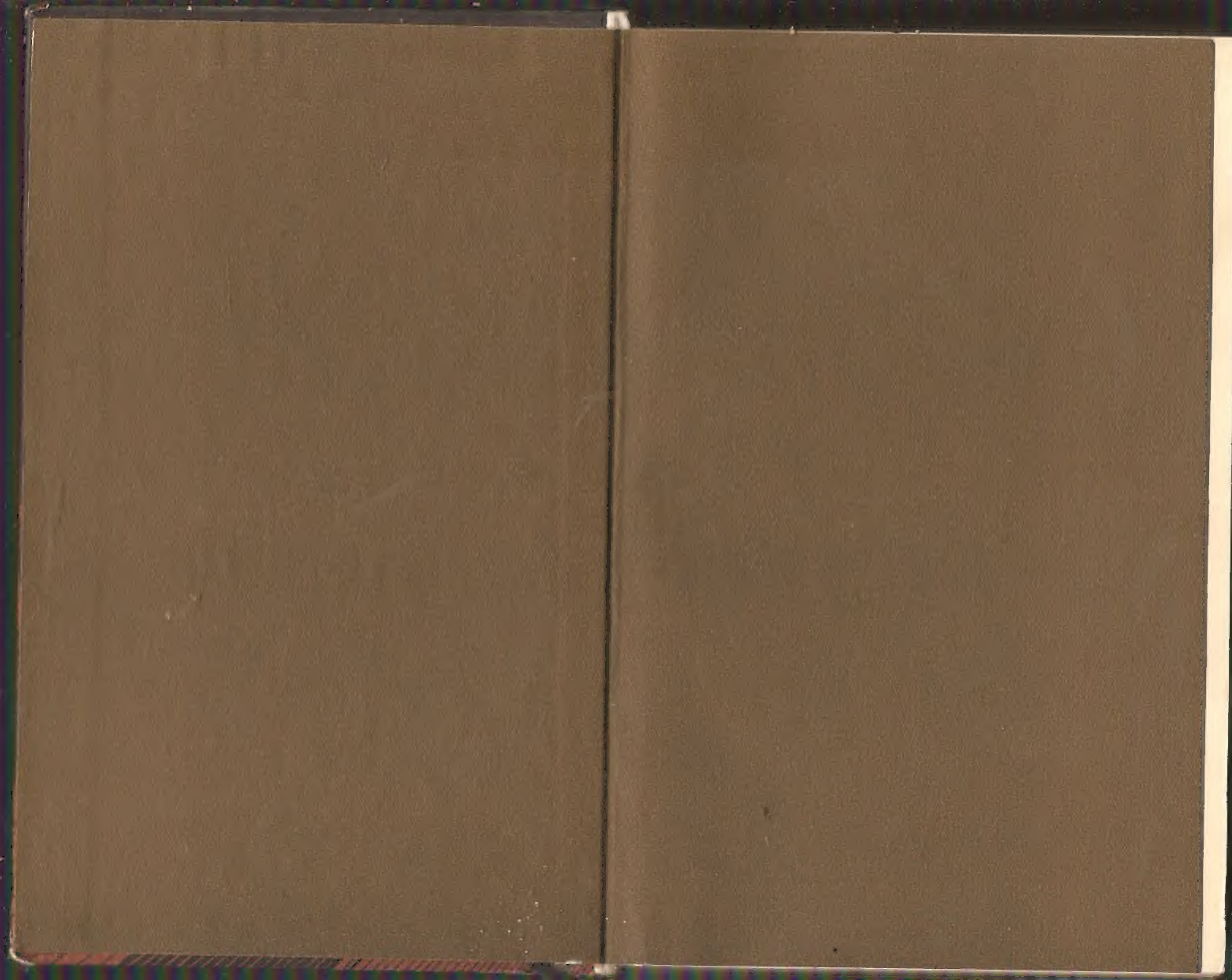
Bloka

II

A. TŠAKOVSKI

Blokaad

A. TŠAKOVSKI

BLOKAAD

II

Tõlkinud Juhan Jürna

Kirjastus «Eesti Raamat» Tallinn 1975

Originaali tiitel:

Александр Чаковский

Блокада

Роман

Кн. III и IV

«Знамя» № 6—8, 1971

«Знамя» № 1—4, 1973

Kunstiliselt kujundanud Henno Arrak

T 70302—666 157 — 75
M901(16) — 75

© Tõlge eesti keelde, «Eesti Raamat» 1975

KOLMAS RAAMAT

I

Uhel varajasel hommikutunnil 1941. aasta septembris startis ühelt Leningradi aerodroomilt lennuk ning võttis kursi Laadoga järvele.

Taevas oli pilverünkadega kaetud. Tibutas peent vihma.

Lennuväljale jäänud inimesed seisid mõne aja liikumatult, saates madalal lendavat «Douglast» ärevate pilkudega...

Lennuki reisijatesalongis, piloodikabiinile kõige lähimas tugitoolis istus pikka kasvu mees admiralivormis — sõjalaevastiku rahvakomissar Nikolai Gerassimovitš Kuznetsov.

Pannud portfelli ja mütsi kõrvalistmele, pöördus ta akna poole ja tõmbas eesriided lahti. Lennuk lendas madalal, peaaegu majade katuseid ja puulatvu riivates.

Varsti nägi Kuznetsov läbi ähmase pleksiklaasi merd meenutava suure järve peegelsiledat pinda.

«Laadoga...» pomises Kuznetsov endamisi ja kordas siis kurvalt: «Laadoga!»

Juba mitu päeva sai blokaadirõngasse surutud Leningrad välismaailmaga ühendust pidada ainult selle karmi järve kaudu. Peale vee- ja õhutee polnud enam mingisugust ühendust.

Järve kohale jõudnud, laskus lennuk veelgi madalamale. Tundus, et varsti puudutavad «Douglase» rattad veepinda. Oli hetk, kus rattad pididki juba vett riivama, kuid samal hetkel tõusis lennuk järsku üles, järve kohal hõljuvate sinkjasmustade pilvede poole. Sähvatas välk. Lennuk rappus tugevasti. Nüüd polnud aknast enam midagi näha: kõike varjas hägune pilvemass.

Kuznetsov vaatas veel mõne aja ainiti aknast välja, jälgides, kuidas mööda pleksiklaasi nirisevad alla suured veetilgad.

Jälle, seekord juba päris lähedal, sähvatas välg ja lennuk paistis langevat otsekui põhjatusse auku. Kuznetsovile tundus, nagu oleks mootor hakanud undama palju vaiksemalt, kuid ta teadis, et see ainult näib nii: õhusurvest olid tal kõrvad lukku läinud.

Kuznetsov pöördus ümber. Ta nägi, kuidas kõrgel pöörleval istmel kuulipilduja taga kõssitav eakas sõdur pilotka peast võttis ja laubalt käeseljaga higi pühkis, olgugi et lennukis polnud sugugi palav. Kuznetsovi adjutant, kes ühes tagumises tugitoolis istus, arvas, et rahvakomissar tahab talle midagi öelda, nõõpis mundrikuue krae kinni, tõusis püsti ja hakkas piki vahekäiku ettepoole liikuma.

Kuid Kuznetsov ei lausunud sõnagi.

Adjutant astus piloodikabiini, tuli sealt hetke pärast tagasi ja kandis ette:

«Kõik on korras, seltsimees admiral! Raadiost teatati, et kuni Tihvinini on täiesti selge. Sealt on aga koju kiviga visata.»

«Nii et kord on majas?» muigas Kuznetsov.

«Just nii, seltsimees admiral!» vastas adjutant uljalt ja lisas kodusele toonile üle minnes: «Enne Laadogat oleksid nad võinud meid nagu nurmkana alla kõmmutada! Ja ega see järve kohalgi võimatu ole, läheme ju katteta.»

Tema uljusest tungis läbi midagi etteheitvat: adjutant arvas, et kaitsesalgata teeasumine oli rahvakomissari poolt olnud lubamatu kergemeelsus.

Kuid ta eksis. Kuznetsov sai riski suurusest väga hästi aru. Vaenlase lennuvägi pommitas Leningradi päevad ja ööd. Sakslaste aerodroomid asusid nüüd linna vahetus läheduses ja iga Leningradist startivat lennukit varitses allatulistamisohu. Esmajärjekorras puudutas see loomulikult tsiviillennukeid: kiirekäeliselt paari kuulipildujaga relvastatud, polnud neil peaaegu mingisuguseid šansse vaenlase lahingulennukitega kohtumisel terveks jääda.

Kuznetsov teadis seda väga hästi. Ja kõigele vaatamata ei pidanud ta kaitsesalga kaasavõtmist võimalikuks: liiga vajalik oli iga hävitaja Leningradile. Pealegi oli taevases täna õnneks pilvine, see muutis lennu natuke ohutumaks.

Kuid praegu, «Douglase» tugitoolis istudes, ei mõel-

nud Kuznetsov ohule. Sellest hetkest, kui lennuk Leningradis õhku tõusis, keerlesid kõik ta mõtted vaid eelseisva kohtumise ümber Staliniga, kellele tal tuli ette kanda olukorrast Baltimaadel.

Ja olgugi et rahvakomissari silmade ette kerkisid tahes-tahtmata üksteise järel pildid lähemast minevikust — vaearikka teekonna Tallinnast seljataha jätanud vintsutatud laevad Kroonlinna reidil, kogu laevalaotust kattev hiiglaslik kuma põlevate Badajevi loidumoonaladude kohal pärast sakslaste pommirünna-
kut —, mõtles ta praegu ainult eelseisvale kohtumisele Staliniga.

Veendunud, et admiral tema sõnadele ei kavatse reageerida, läks adjutant oma kohale tagasi.

Kuznetsov libistas pilgu kõrgusemõõtjale, mis reisi-jatesalongi piloodikabiinist eraldavale seinale oli kinnitatud, ning märganud, et must osuti ronib visalt ülespoole, sirutas käe kõrvalistmel olevat portfelli võtma, otsis sellest paksu märkmiku ja hakkas sirvima tihedasti täiskirjutatud lehekülgi...

Niisiis, ta saabub Moskvasse hiljemalt kell kümme hommikul, läheb lennuväljalt otse rahvakomissariaati ja kannab sealt Stalini sekretariaati ette oma saabumise-
sest.

Kas Stalin saab teda täna vastu võtta? Kas pole Kõrgema Ülemjuhataja Peakorteri tööriitm viimase kahe nädala jooksul muutunud?

... Kuznetsov oli Moskvast lahkunud augusti lõpul. Siis, augustis, ei sarnanenud pealinn veel rindelinnaga.

Vaatamata sellele, et majaseinad olid täis kleebitud sõjateemalisi plakateid, et tänavail marssis üha sagedamini sõdurite kolonne ja et Minski, Možaiski ning Volokolamski maantee poole kihutasid arvukad kaitsevärvi veo- ja sõidua autod, elas hiigellinn pealtnäha ikka veel tavalist rahuaja elu. Vähemalt päeval. Sest öhtul muutus kõik: kümned õhukaitse aerostaadid muutsid Moskva taeva tundmatuseni, metroojaamade poole suundus naiste ja laste vool, et ööd ohutult mööda saata, tühjadel tänavatel kaikusid aga komandandipatrullide sammud.

Kuu päeva pärast seda, kui muld Nõukogude riigipiiridel imbus läbi meie sõjameeste ning rahulike elanike

verest, teostasid fašistid esimese suure pommirünnaku Moskva.

See oli hilisõhtul, õigemini ööl vastu 22. juulit, ja moskvalastele, kes olid juba harjunud õhuhäirega ning näinud, kuidas prožektorikiired valvsalt taevast kammiwad, paistis, et sellega piirdub seekordki. Ja alles siis, kui majade seinad pommiplahvatustest vappuma hakkasid ning õine taevast tulekahjukumast punetama lõi, said nad aru, et tegemist pole õppehäirega.

Sellest ajast alates olid moskvalased pommitamistega juba harjuda jõudnud, õppinud kustutama süütepomme ja tulekahjusid.

Igal hommikul, kuulanud ära Informatsioonibüroo teadaande, ruttasid inimesed kaartide juurde. Kaardid olid nüüd eriti hinnas. Neid rebiti välja õpikutest, vana-dest entsüklopeediatest, Esimesele maailmasõjale ja Kodusõjale pühendatud raamatutest. Ärevusega mõõdeti joonlaudade, kolmnurkade, mõõdulintide ja lihtsalt ruuduliste vihikulehtedega, et saada ettekujutust olukorrast. Ja iga uus teade mõne linna mahajätmisest, olgu see siis Lvov, Vitebsk, Minsk või peaaegu kõigile tundmatu «asustatud punkt» Mihhališki, Vassiliški ja Lida, lõi nagu nõuaga südamesse.

Kui juulis ähvardasid pealinna ainult õhurünnakud, siis augusti lõpul oli moskvalastel põhjust palju suuremaks ärevuseks. Lahingud käisid juba Smolenski lähistel. Uha uued ja uued ettevõtted ning ametiasutused evakueerusid pealinnast itta.

Kuid kõigele vaatamata ei lasknud pealinlased võimust võtta mõttel, et vaenlane võiks Moskva vallutada.

«Emake kodumaa kutsu!» «Kõik rinde, kõik võidu heaks!» hüüdsid loosungid ja plakatid tänavail, tehastsehhides ja ametiasutustes. Ja see kirglik soov vaenlasele vastu astuda ühendas noil rasketel päevadel kõiki nõukogude inimesi.

Peaaegu igast perest oli keegi rindel. Tuhanded moskvalased astusid maakaitsevähke. Sõjatehased töötasid ööd ja päevad.

Ajalehed ja raadio tõid teateid Punaarmee võitlejate ja komandöride ennastalgavast kangelaslikkusest. Kangelaslikkus sai massiliseks. See kõik andis alust lootale, et sõja käigus tuleb peatselt pööre.

Rõõmu tegid ka Nõukogude valitsuse otsustavad sam-

mud välispoliitikas: lepingu allakirjutamine Inglismaaga ühiseks sõjategevuseks fašistliku Saksamaa vastu, Stalini kohtumised Moskvas Roosevelti isikliku esindaja Harry Hopkinsiga...

Ja kuhu inimesed ka magama poleks heitnud — oma vooditesse, koikudesse tehase ühiselamus, ööseks linna- ja rajoonikomiteede koridorides ülesseatavatele välivooditele või puust lavatsitele metroos —, ikka uskusid nad, et tänu uute, võimsate reservide kasutuselevõtmisele või revolutsiooni puhkemisele Saksamaal muutub olukord üsna varsti täielikult.

Varahommikul aga, kuulanud hinge kinni pidades ära Informatsioonibüroo teadaande ning kiiruga värsket ajalehte vaadanud, veendusid nad kurvalt, et murrangut pole veel tulnud, ning jäid lootma homsele päevale...

Need moskvalased, kes igal hommikul tööle minnes kesklinnast läbi läksid, ei jätnud kasutamata võimalust ületada Punane väljak, et rahuldustundega veenduda: järjekordsele öisele pommirünnakule vaatamata seisab Kreml oma kohal. Ja polnud vist inimest, kes poleks tahtmatult aeglustanud sammu, et heita tähelepanelik, usku ja lootust tulvil pilk Kremli hambulise müüri tagant paistva kollakasvalge valitsushoone kuppelkatuse poole.

Neid, kes tol ajal Kremlis käisid, oli vähe, veel vähem oli aga neid, kes teadsid, kus seal üks või teine asutus paikneb. Ja seepärast pidasid miljonid inimesed riigijuhtimise keskuseks just seda kupliga hoonet, mille kohal aastakümneid oli lehvinud punane lipp.

Ja seepärast vaatasid moskvalased üle Punase väljaku minnes erilise tundega just selle maja akende poole. Võib-olla töötab Stalin praegu ühes kabinetis niisuguse plaani kallal, mis otsustavalt muudab sõja käiku! Ega ta siis asjata ole võtnud endale riigikaitse rahvakomissari ning üsna hiljuti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Relvastatud Jõudude Kõrgema Ülemjuhataja kohustusi! Võib-olla just praegu annabki Stalin käsu, mida mingitel teadmatutel, kuid väga tähtsatel põhjustel varem anda ei saanud ning mille tulemusena kõik paremuse poole pöördub, nii et saabubki oodatud murrang. Nõnda mõtlesid moskvalased.

Usk sotsialistliku kodumaa ja Punaarmee võimsusesse

oli nõukogude inimestel tol ajal lahutamatult seotud usuga Stalinisse. Ja mitte ainult sellepärast, et just tema oli suurte ümberkujunduste ajal Keskkomitee eesotsas seisnud ja juhtinud partei ning rahva kangelaslikku tegevust, vaid ka tänu Stalini isiku kultusele, mida ta ise oli mahitanud.

Kuigi ta 3. juuli raadiokõnes oli rahvale avameelselt öelnud kibedat tõtt olukorrast, millesse Nõukogudemaa pärast sakslaste sissetungi oli sattunud, ja kuigi kõik järgnevad sündmused andsid tunnistust vaenlase tugevusest, sellest, et võit on veel kaugel ning nõuab suuri jõupingutusi ja valmisolekut surmale silma vaadata, oli usk Stalini võimsusesse ning tarkusesse nii suur, et sõja esimestel nädalatel ja isegi kuudel oodati temalt imesid.

Seepärast tahtsidki inimesed vähemalt mõtteski tungida Kremli müüride taha ja kujutleda, mida teeb seal, oma kabinetis, Kõrgem Ülemjuhataja...

Ainult vähesed teadsid, et sel ajal — augustis — ei veetnud Stalin oma tööpäeva teist poolt mitte Kremli, kus alles ehitati pommivarjendit, mis oleks suutnud kindlustada Peakorteri normaalset funktsioneerimist pommirünnakute ajal, vaid väikeses üksikelamus Kirovskaja metroojaama lähedal. Ainult madal raudtara eraldas seda otse kõnnitee ääres seisvat väikest maja Kirovi tänaval sagivast inimvoolust.

Suures majas selle kõrval paiknes Kindralstaabi operatiivosakond. Seda maja ühendas maa-alune kõik metroojaamaga, mis samuti oli teenistusruumina Kindralstaabi käsutuses.

Viimati oli Kuznetsov näinud Stalinit augusti lõpul just seal, Kirovi tänaval.

Tal olid meeles kõik selle kohtumise üksikasjad.

Sammunud üles paarist kulunud kiviastmest, avas ta ukse väikesesse vastuvõturuumi, kus istus Stalini abi Poskrebõšev, ja teretas teda. Helisesid telefonid. Silmi paberitelt tõstmata haaras Poskrebõšev ühe toru teise järele hargilt ja vastas lakooniliselt: «Ei.» — «Praegu on kinni.» — «Ei tea.»

Kõik olid ammu harjunud sellega, et Stalini juurde võib pääseda ainult läbi Poskrebõševi kabineti, et kui keegi Stalini telefonil teel rääkida soovis, kostis torust

harilikult just Poskrebõševi hää, et tema käte vahelt käisid läbi kõik Stalinile määratud dokumendid ja et temale, Poskrebõševile, andis Stalin edasiseks täitmiseks väga tähtsaid pabereid.

Kogu oma käitumise, sõnaahtruse ja kuivusega näis Poskrebõšev nagu rõhutavat, et ta ei tee ega räägi kunagi midagi oma initsiatiivil, vaid ainult seda, mida käsib Stalin.

Selle paljaks aetud pea ning jämeda bassihäälega väikest kasvu mehe näoli ei võinud kunagi midagi välja lugeda, see oli alati ühtviisi sünge ja karm. Kõik, kel oli olnud Poskrebõševiga tegemist, olid ammu jätanud lootuse uurida mõne kaudse küsimuse või muu kavala manöövri abil temalt midagi kasulikku eelseisvaks jutujamamiseks Staliniga.

Kuznetsov, kes korduvalt Stalini juures oli viibinud ning seetõttu hästi tundis Poskrebõševi iseloomu, ei teinud Kõrgema Ülemjuhataja juurde minnes katsetki välja uurida, kas viimaste tundide jooksul on saabunud mingisuguseid tähtsaid uudiseid Vorošilovilt ja Ždanovilt, ja mis kõige olulisem: milline on praegu Stalini tuju, olgugi et tundis selle kõige vastu äärmiselt suurt huvi seoses kavatsusega saada Kõrgemalt Ülemjuhatajalt luba sõiduks Leningradi.

Kuznetsov võttis vaikides istet ning laskis silmad üle käia ooteruumi seinu kaunistavatest kongus nina, ülbe ilme ja loorberipärjaga roomlasest ning ornamentidest laes.

Ta ei viibinud siin esimest korda, kuid ei suutnud siiski veel kuidagi harjuda siinse miljööga, mis nii tunduvalt erines Kremli kabinettide omast.

Nädalat kolm tagasi Stalini kutsel esmakordselt siia saabunud, polnud Kuznetsov Stalini vabanemist oodates suutnud jätta Poskrebõševilt küsimata, kellele võis kunagi kuuluda see ajahambast puretud, kuid luksuslikult ehitatud villa. Poskrebõšev oli admiralile imestunud pilgu heitnud, et kuidas võivad teda niisugusel ajal huvitada seesugused kõrvalised asjad, ja kuivalt vastanud: «Ei tea.» Sellega oligi jutul lõpp olnud.

Oli kostnud vaikne, telefonihelinast erinev kellahää. Poskrebõšev oli tõusnud, laia sõduririhmaga võõtatud pluusi sirgu tõmmanud, laua tagant välja tulnud, avanud paremal asuva ukse ja üle selle läve astunud.

Ta oli ära olnud vaid mõni hetk ja uuesti lävele ilmus ütelnud:

«Astuge sisse.»

...Lennukis istuvale ja magamata öödest tursunud silmi sulgevale Kuznetsovile näis, nagu astuks ta nüüd uuesti Stalini kabinetti, õigemini — sellesse harjumatu väljanägemisega suurde tuppa, mille kahes vastasnurgas oli kamin, laes aga vanaaegne, küünlaid imiteeriv kroonlühter ning kummalised kaunistused.

Näinud sisenevat Kuznetsovi, oli Stalin teda peanoogutusega tervitanud ja sõnanud:

«Kuulan teid, seltsimees Kuznetsov.»

Kuznetsov oli teinud lühikese ja asjaliku ettekande olukorrast, millesse oli sattunud Punalipuline Balti laevastik, mis baseerus tollal Tallinnas, kuhu oldi oinud sunnitud üle tulema sakslaste poolt vallutatud Liepajast, ja ütelnud oma arvamuse, et arvestades Tallinna ähvardavat otsest ohtu, peaks laevastiku sealt kiiresti Kroonlinna üle tooma.

Stalin oli Kuznetsovi kuulanud sõnagi lausumata, aeglaste sammudega mööda tuba kõndides, ning rahvakomissarile oli paistnud, nagu mõtleks Kõrgem Ülemjuhataja millelegi, mis tema ettekandega üldse otseselt seotud pole.

Järsku oli Stalin peatunud ja küsinud:

«Kas olete Lääne-Eesti saarte ja Hango pärast rahulik?»

See küsimus polnud vajanud lahtimõtestamist: Lääne-Eesti saarte ja Hango garnisonid ja nende vahel paiknevad miinitõkked sulgesid vaenlase laevadele pääsu Soome lahte.

«Kõik oleneb sellest, milliste jõududega vaenlane Soome lahte kavatseb tungida,» oli Kuznetsov vastanud. Ja nähes, et Stalin vaikib, lisanud: «Igal juhul on vaja kõik laevad viivitamata Tallinnast Kroonlinna üle tuua... Mida varem, seda parem!»

Kuznetsovi viimastes sõnades oli vastu tema tahtmist kostnud varjatud etteheide.

Kuznetsov oli olnud laevastiku ületoomise vajaduses kindlalt veendunud ega mõistnud, miks Vorosilov, kelle operatiivses alluvuses pärast Looderinde loomist oli ka Balti laevastik, sellega viivitab ning ei palu Peakorterilt luba laevastiku äratoomiseks. Kas sellepärast, et usub

Tallinna kaitsmise võimalusse, või pole söandanud niisuguse küsimusega veel lihtsalt pöörduda Stalini poole, kes — see polnud Kuznetsovile saladuseks — viimasel ajal oli mitu korda avaldanud Looderinde vägede taganemise pärast teravat rahulolematust... Kuznetsovi olukorra muutis keerulisemaks see, et peale Vorosilovi oli Leningradis ka Ždanov, kes juba enne sõda oli sõjalaevastiku küsimustega tegelnud.

Viimaste päevade sündmused olid kinnitanud Kuznetsovi arvamust, et laevade äratoomisega ei tohi enam venitada. Sellest oligi ta vajalikuks pidanud Stalinile ette kanda.

Stalin oli tabanud varjatud etteheite Kuznetsovi sõnades, vaadanud talle teravalt näkku ja küsinud:

«Oelge, seltsimees Kuznetsov, mis määral laevade suurtükivägi on osutanud abi Tallinna kaitsvatele vägedele?»

«Meie andmete järgi on laevade suurtükivägi Tallinna all vaenlase pihta tulistanud vähemalt kümme tuhat mürsku,» oli Kuznetsov vastanud. «Peale selle saatis laevastik maismaarindele kuusteist tuhat meremeest. Teiste sõnadega, seltsimees Stalin, tuleb seda, et Tallinn täna veel meie käes on, suures ulatuses pidada ka Balti laevastiku teeneks.»

«Näete nüüd,» oli Stalin õpetliku alatooniga ütelnud. «Muide, ärge unustage, sakslased pasundasid kogu maailmale, et vallutavad Leningradi hiljemalt kahekümne esimeseks juuliks. Miks see neil teie arvates korda ei läinud?» Siis oli ta hetkeks vait jäänud ja piibu läitnud. «Üks põhjusi peitub kahtlemata selles, et sakslastel ei õnnestunud Tallinna käigu pealt vallutada. Neil tuli Leningradi alt Eestisse paisata paar lennuväeüksust ja kolm jalaväediviisi. Kas te üldse teate, kui palju vaenlase diviise Tallinna kaitsjad kinni peavad?»

«Ma ei tea täpset arvu, kuid oletan, et...»

«Meie luure andmetel üle viie,» oli Stalin teda teravalt katkestanud. «Tähendab, me pole laevastikku asjatult Tallinnas pidanud... Ja pealegi on laevastiku ülesandeks tuua Tallinnast Leningradi linna garnison, vastasel juhul paisatakse see merre. Et me Tallinna kauem enda käes pidada ei suuda, peaks juba selge olema...»

...Sel pimedal augustiööl polnud neil õnnestunud

lõpetada jutuaajamist selles kahe kamina ja voolingutega kaetud laega toas.

Kuznetsov oli tahtnud veel millestki rääkida — täpselt ta praegu enam ei mäletanud, vist vajadusest laevastikku Leningradi viimisel õhust katta, kui ootamatult sisseastunud Poskrebõšev poolihääli oli ütelnud:

«Õhuhäire.»

Ja kuigi häiresireeni veel kuulda polnud, oli Kuznetsov taibanud, et kohalike õhukaitsevägede komandopunktist on saabunud teade vaenlase lennukite lähene misest Moskvale.

Stalin oli Kuznetsovi poole pöördudes ütelnud:

«Jätkake.»

Kuznetsovil oli tekkinud tunne, et Stalin, kes ei tohi, kel pole õigust endaga riskida, jäädes pommirünnaku ajaks sellesse ajahambast puretud väikesesse üksikela musse, ei lahku ainult tema pärast.

«Seltsimees Stalin,» oli tal juba keelel olnud, «me nõuame, et kõik staabitöötajad pommirünnaku ajaks varjendisse läheksid. Seepärast oleme ka meie ise kohustatud...»

Kuid ta oli jätnud need sõnad lausumata, jätnud lausumata seepärast, et oli tajunud, nagu võiks neil tahtmatult olla meelitushõngu. Üks Stalini iseloomu vastu oksusi seisis selles, et sallides avalikku kiitust oma aadressil ning koguni soodustades seda, kui jutt oli «suurest Stalinist», «juhist ja õpetajast», ei kannatanud ta pagemist ja meelitusi asjalike jutuaajamiste käigus, eriti kui need toimusid nelja silma all. Seetõttu Kuznetsov oli vaikinudki.

Hoolikalt kaetud akende tagant, Kirovi tänava poolt, oli kostnud sireeni huilgamist. Seejärel olid haukuma hakanud õhutõrjekahurid.

Uuesti oli ilmunud Poskrebõšev. Lükanud kabineti ukse pärani, vaadanud etteheitvalt Kuznetsovi poole ja suunanud siis pilgu Stalinile.

Stalin oli takseerinud kaetud aknaid, astunud laua juurde, koputanud piibu kiirustamata tühjaks ja ütelnud Kuznetsoville:

«Meil jäi jutt pooleli. Tulge kaasal!»

Kuznetsov oli Stalini kannul hoovi astunud. Oli pime, ainult aeg-ajalt lõhestasid pilvi prožektorikiired. Õhutõrjekahurid tulistasid kusagil päris lähedal.

Vasakult ja paremalt olid väikunud taskulambid, valgustades Stalinile teed, ja paistnud ähmaselt mõlemal pool rada seisvad kogukad, laiaõlgised mehed — ihukaitse töötajad.

Stalin oli Kuznetsovi kõrval kõndides kiirustamata ületanud purde, mis viis üle mingi kraavi, ja suundunud siis suure naabermaja poole, milles asus Kindralstaabi operatiivvalitsus. Lifti juures, millega neil tuli laskuda Kirovskaja metroojaama viivasse käiku, oli Stalin sammu kõrvale astunud ning Kuznetsovi ette lasknud.

... Kirovskaja jaama vestibüül oli tunnelitest mõlemalt poolt vaheseintega eraldatud.

Moskvalased teadsid ainult, nagu kuulutas silt Kirovskaja jaama sissekäigu kõrval, et jaam on suletud ja et rongid siin ei peatu.

Ning üksnes mõnekümnel inimesel oli tollal teada, et selle jaama perroonil asub Kindralstaabi sidesõlm ja et siia kiiruga ehitatud kabiinid on õhurünnakute ajal Stalini, Šapošnikovi ja Kindralstaabi operatiivvalitsuse töögrupi liikmete kabinetideks.

Seal all oli Stalin lõpetanud oma jutuaajamise Kuznetsovigagi, andes admiralile nõusoleku sõiduks Leningradi.

Hüvasti jättes oli Stalin öelnud:

«Enne väljalendu saate erikorralduse. Ja kirja. Vorosilovile ning Ždanovile.»

Kuid selle päeva eelõhtul, millal Kuznetsov Leningradi pidi lendama, oli tema kabinetis helisenud telefon. Oli rääkinud Poskrebõšev.

«Lend on edasi lükatud. Leningradi sõidab Riigikaitse Komitee komisjon ja teie olete määratud selle koosseisu. Väljalennu uuest tähtajast teatatakse teile hiljem.»

«Selge,» oli Kuznetsov vastanud ja lisanud: «Seltsimees Stalin rääkis kirjast, mille ma pidin...»

«Kästi edasi öelda, et kirja ei tule,» polnud Poskrebõšev lasknud tal lauset lõpetada.

Kuznetsov meenutas, kuidas ta tookord teiste komisjoni liikmelega Tšerepovetsi oli lennanud ning kuidas nad seal rongi olid istunud ja Mga jaamani sõitnud. Jaam ja ümberkaudsed majad olid üleni leekides olnud. Purustatud teeosa oli tulnud läbida jalgsi ja seejärel istuda droškinidele ning sõita vastu neile Leningradist spetsiaalselt järele saadetud soomusrongile. Ja varsti olid nad teada saanud, et sakslased olid Mga jaama val-

lutanud, lõigates sel viisil läbi Leningradi viimase ühendustee sisemaaga.

... Praegu aga tundus see kõik Kuznetsovile kauge, väga kauge minevikuna. Kõige lähemas tulevikus seisis aga ees ettekanne Stalinile, ettekanne viibimisest Leningradis ja Kroonlinnas. Ja miliele Kuznetsov praegu ka poleks mõelnud, mis ka vaimusilma ette poleks kerkinud, ikka ja uuesti tuli ta tagasi eelseisva ettekande juurde, mille teesid olid kirjast rahvakomissari põlvedel lebavas märkmikus.

Piloodikabiinist väljunud lennukikomandör kandis Kuznetsovile ette, et nad just praegu lendasid üle Tihvinist ja et Moskvast on pilvitus, kuid mitte nii madal, et segaks maandumist kesklennuväljale.

«Millal jõuame Moskvasse?» küsis Kuznetsov ja vaatas varrukast tõstes kella.

«Ümber tunni aja pärast, seltsimees rahvakomissar. Noh, ja kui arvestada vastutuult, siis ümber tunni ja kahekümne minuti pärast,» vastas piloot. Ta oli juba vanem mees, kandis tsiviillenduri mundrit ning rõhutas rääkides volgamaalaslikult o-tähte.

Kuznetsov muigas: ta polnud kogu oma elu jooksul üheltski lendurilt kuulnud küsimusele, millal kohale jõuab, täpsemat vastust kui põiklev — või ebausklik? — «ümber» ja «kui arvestada vastutuult»...

Hetke pärast oli Kuznetsov piloodi juba unustanud — tema mõtted keerlesid jälle ettekande ümber.

Kõigepealt oli tarvis kujutleda, mida Stalin võib teada ja mida ta ei tea Balti laevastiku olukorrast praegusel momendil.

Laevastiku asjadega tegeldes oli Kuznetsov jäänud Leningradi kauemaks kui teised Riigikaitse Komitee komisjoni liikmed. Mis hinnangu Leningradi rinde vägede seisundile oli Stalin nendelt saanud? Kuidas olid nad iseloomustanud laevastiku olukorda? Kas Stalin on juba teinud mingisuguseid otsuseid?

Täna sõltub Balti laevastiku edasine saatuse Leningradi saatusest. Täheandeks ju Leningradi lühiajalinegi vallutamine vaenlase poolt Balti laevastiku eksisteerimise lõppu! Kui asja teoreetiliselt arutada, võivad maa-vaed taganeda, kuni nende seljataga on veel tibatillukegi maalapike. Piiramisrõngassegi sattudes jääb neil ikka võimalus sellest läbi murda. Kuid Balti laevastikul

pole kusagile taganeda. Laevad sarnanevad suurte kaladega: võimsad ja liikuvad koduses keskkonnas, on nad sellest ilma jäädes määratud hukkamisele.

... Lennuk hakkas järsku lähenema maapinnale, kuigi akna taga polnud veel midagi näha peale valkja udu.

Siis muutus uduloor õhemaks — näis, nagu tungiks lennuk sellest jõuga läbi. Ja lõpuks nägi Kuznetsov kesklennuvälja tuttavaid piirjooni. Vastu jooksid lennuvälja ehitised, tõusis õhku ja kadus sealsamas pilvedesse mingi lennuk. Nüüd silmas admiral eemal maandumisrajal sõdurit, käed laiali ning valge ja punane lipuke peos, tundis samal hetkel järsku tõuget ning seejärel kohe teist... Juba liikus lennuk mööda betooni sujuvalt lennujaama poole ja Kuznetsov kuulis oma adjutandi häält:

«Olemegi päral, seltsimees rahvakomissar!»

Adjutant püüdis seda öelda kuidagi rõhutatud ükskõiksusega, näidates, et ta vaid konstateerib fakti, kuid Kuznetsov tundis tema sõnade taga vaevaga varjatud rõõmu.

«Kuhu nüüd, seltsimees admiral?» lisas adjutant asjalikult.

«Rahvakomissariaati,» ütles Kuznetsov, haarates oma kaartidest ja dokumentidest pungil portfelli ning torgates sinna taskuraamatu.

Lennuk peatus. Mootor tegi veel mõned tiirud ja suri välja. Saabus harjumatu vaikus.

Sõdur ronis alla oma kõrgelt pöörlevalt istmelt ja tõmbus ukse poole astuva admiral ees sirgu.

«Aitäh, seltsimees seersant,» sõnas Kuznetsov, heitnud pilgu kolmnurkadele võitleja krael.

«Teenin Nõukogude Liitu!»

«Aga kui fritsud oleksid ligi tikkunud, mida sa siis oleksid teinud?» küsis Kuznetsov naljatades.

«Seda, mis ette nähtud, seltsimees admiral!» vastas seersant pisimagi naljaraasuta.

Trepist alla laskudes nägi Kuznetsov, et lennuki poole ruttab tema asetäitja admiral Galler.

Kiiruga au andnud ja Kuznetsovil kätt surunud, ütles Galler valjusti:

«Tervita teid õnneliku saabumise puhul, seltsimees rahvakomissar!» ja lisas samas poolihääli, nagu räägiks juba teise inimesega: «Peate otsekohe, Nikolai Gerassi-

movits, Kõrgen. Ulem juhataja juurde st. ma. Anti mi-
sugune käsk, et ...

Ja nagu aimet, et ...

«Kremlisse ...»

II

Kuznetsovi auto «ZIS-101» kihutas piki Leningradi
maanteed, ehmatades vastutulevaid autosid spetsiaalse
signaaliga, mida rahvas käoks või konnaks nimetas.
Läbinud Gorki tänava, Ohhotnõi Rjadi ja Mohhovaja,
tegi «ZIS» järsu pöörde vasakule ja sõitis Boroviitski
värava juurde.

Värvast tegi autojuht lühikese peatuse, andes tunni-
meestele võimaluse heita pilk autosse, kust neile vastu
vaatas kõigile hästi tuntud sõjamerelaevastiku rahva-
komissari nagu. Kremlis peatus auto, uletanud Ivanovski
väljaku, tupikus rohelise plekk-katusega kaetud trepi
ees.

Kuznetsov läks paarist astmest kiiresti üles, avas ukse
ning leidis end tuttavast esikust. Heitnud pilgu riide-
varnale ja näinud, et see on tühi, tegi rahvakomissar
järeltõuse, et Stalini juures pole kedagi «väljast». Kähku
riputas ta oma mütsi nagisse ja astus vasakul paistva
lifti ukse juurde, kuid märganud, et lifti pole all, ei
hakanud ootama, vaid jooksis mitu astet korraga võttes
trepi üles.

Heitnud käigu pealt pilgu suurde seinapeeglis, tur-
gatas Kuznetsovil peast läbi mõte, et habe on ajamata —
viimast korda oli ta seda teinud öösel, enne Leningradist
väljalendu —, kuid ta unustas selle samas. Jõudnud tei-
sele korrusele, läbis ta kiiresti ovaalse ooteruumi, milles
polnud hingegi, pööras siis paremale ja läks edasi piki
koridori, kus vasakut kätt asus Stalini kabinet.

«On seal kedagi?» küsis Kuznetsov vastuvõturuumi
sisenedes laua taga istuvalt Poskrebõševilt pärast tervi-
tamist. «Sain korralduse ilmuda siia otse lennuväljalt.»

«Üksi,» vastas Poskrebõšev lühidalt, tõusis, kadus ukse
taha ning kiiresti jälle välja ilmudes lausus: «Minge
sisse.»

Astunud üle talle nii tuttava suure valge kabineti

läve, valdas Kuznetsovi sügav rahuldustunne: vastupidi
mütsile villas Kirovi tänaval, mis igati oli meenutanud,
et olukorra tõsidus on Stalinitki sundinud muutma oma
harjunud töökohta, oli siin, Kremlis, kõik tavaline
Paberitega kaetud kirjutuslauda kohal «Pravdat» lugeva
Lennu portree, pikal, rohelise kaleviga kaetud laual
kaardid ja paar teravat pliatsit, Paremal seinal, kabel
pool akent, Suvorovi ja Kutuzovi portreed, mis siia olid
tekinud kohe pärast sõja algust.

Stalin lõpetas parajasti telefonikõnet. Pannud toru
hargile, astus ta oma hädiletul kõnnakul Kuznetsovile
vastu. Teretades sirutas ta ka käe, mis oli ebatavaline.

Kuznetsov jõudis lausuda esimesed, juba lennukis val-
mismõeldud sõnad, kui Stalin teda katkestas:

«Kas Zukovit nägite?»

See küsimus tuli täiesti ootamatult: kus ja millal võis
just praegu Leningradist saabunud Kuznetsov näha
endist Kindralstaabi ülemat, kes nüüd reservarmee
ülemjuhataja kohuseid täitis?

Kuznetsov vaatas Stalinile hammastunult otsa ja lau-
as ebalevalt.

«Vastavalt teie korraldusele ei sõitnud ma rahvako-
missariaadist läbi, vaid tulin lennuväljalt kohe siia ...»

Stalin astus, sügavalt mõttes, paar sammu mööda
punaist valpa pika nõupidamislaua ääres ja ütles siis kii-
rest Kuznetsovi poole pöördudes järsult:

«Me kutsume Vorosilovi Leningradist ära. Ülemjuha-
tajaks on määratud Zukov.» Ja helke vaikinud, lisas:
«Hinnati sõitsite teineteisest mööda.»

See uudis oli nii ootamatu, et Kuznetsov ei osanud
õnagi lausuda. Võib-olla oli selle aja jooksul, millal
tema Moskvasse lendas, olukord Leningradis veelgi hal-
venenud?

Just nagu tema mõtetele vastuseks lausus Stalin sun-
gelt:

«Sakslased on murdnud läbi meie kaitsest põhja pool
Krasnoje Selod. Nad tulistavad Pulkovo kõrgendikke.
Püüdis on kujunenud väga raske olukord.» Ja kordas:
«Väga raske.»

Leningradi olukord oli sealt alles äsja saabunud Kuz-
netsovile hästi teada. Kuid seda, et sakslastel oli Kras-
noje Selo all meie kaitsest õnnestunud läbi tungida, pol-
nud ta veel kuulnud. Ja see, et ta pidi nüsugust uudist

kuulda saama just siin, Krenels, ning murelik toon. Kõlas Stalin läbimurdest Leningradi all raakis, — see kõlas jättis Kuznetsoville vapustava mulje.

Ta seisis rusutult, sõnagi lausumata.

Stalin puudutas teda kergelt varrukast ning tegi pea ja liigutuse vasakul seina ääres seisva nahkdivanile.

Kuznetsov polnud kunagi näinud, et Stalin võiks teine sellel diivanil oleks istunud. Ta teadis, et selles ruumis on kõik allutatud kunagi kehtestatud kindlale korrale. Nõupidamistest osavõtjad istusid alati rohelise kaleviga kaetud pika laua taga, aruandja aga seisis. Stalin ise kõndis mööda tuba ringi, aeg-ajalt peatudes, et esitada kõnelejale mõni küsimus või katkestada teda lühikese replügiga.

Suur, kõrge seljatoega nahkdivan oli alati tuhi olnud. Seepärast imestaski Kuznetsov, et Stalin teda just sinna istuma kutsus.

Kõhklevalt laskus ta Stalini kõrvale diivanile ja asetaski portfelli põlvedele.

«Millised laevad baseeruvad praegu Kroonlinnas?» küsis Stalin.

Kuigi Kuznetsov suurepäraselt mõistis, et Balti laevastiku tulevik otseselt sõltub olukorrast Leningradi maismaarindel, tegelesid tema kui sõjalaevastiku rahvakomissari mõtted ennekõike laevadega. Ent Stalini teade Leningradi rinde ülema väljavahetamisest ja läbimurdest Krasnoje Selo all kiskus ta mõtted laevastikust eemale. Leningradi ja Baltimaade probleem tõusis tema silme ette nagu uues valguses.

Ta mõistis, et ega Stalinitki huvita detailid, kui tähtsad need ka oleksid, vaid just nimelt Leningradi saatuse. Seepärast tuligi Stalini küsimus talle veidi ootamatult.

Keskendumist takistas ka see, et Kuznetsov oli millegipärast veendunud: Kõrgem Ülemjuhataja oli just vahetult enne tema saabumist teinud mingi tähtsa otsuse, mida enam keegi muuta ei suuda. Kuznetsov arvas, et Stalinit ei huvita praegu mitte laevad kui misugused, vaid hoopis miski muu, ja et laevade kohta oli ta küsimuse esitanud ainult selleks, et täita mingit lünka oma mõtete ahelas.

Kuid küsimusele tuli vastata.

Aegamööda, et midagi vahele ei jääks, luges Kuzne-

sov kroonlinnas asuvad laevad ja nende tüü-

bid. «Enam kui ühe Piiteri kaitsel?» küsis Stalin.

«Juba ammu kustunud pipu»

«Vaenlane on käesoleval hetkel mitmel rinde-

le mürsulennukaugu ees, sest laevade suu-

ritus on muutunud,» vastas Kuznetsov, kuid jäi vaik, tundes, et

Stalin ja harjumatu kanda ette olukorrast, kui

laevad ei ole enam kaitsel.

«Kaardid, samuti nagu ettevalmistatud tees-

taskutaan,» oli olnud portfellis, mida ta polnud vee-

lud lahti teha.

«Lubate, seltsimees Stalin?» küsis ta portfelli ava-

lasti kiiresti kõike vajalikku otsima hakates.

«Kõik oleks olnud kaart lauale laotada, ja Kuznetsov tahtis juba pusti tõusta, kuid Stalin palus tal kaebusega paigale jääda. Siis laotas Kuznetsov kaardi kahku divanile, enda ja Stalini vahele.

«Vaate, seltsimees Stalin,» jätkas ta, «kõik ranniku-
alad ja ka meri on praegu siin, läänes Saaremaa, Hiiumaa ja Hango poolsaare ning idas Suursaare ja Lavan-
saare piirkonnas, vaenlase käes...»

Sel hetkel katkestas Stalin teda, jälgides mingit oma mõtet, mis polnud otseselt seotud Kuznetsovi jutuga.

Nii et Tallinnast aratulekul kaotasime kuuskümmend laeva,» ütles ta vaiksel, vaalamata Kuznetsoville ja laotule, ühtlasi nagu küsides ja konstateerides.

«Kümmend üheksa,» täpsustas Kuznetsov, «vuskümmend üheksa laeva saja üheksakümne seismest.»

«Väga suured kaotused,» ütles Stalin tusaselt ja lisas pärast lühikest pausi: «Kuid need võivad veelgi suuremaks minna.»

Kuznetsoville näis, et Stalin oli eksinud, polnud tahtnud öelda mitte «võivad minna», vaid «oleksid võinud olla», ning see rahustas teda veidi.

«Jah, seltsimees Stalin,» vastas Kuznetsov kindlalt, «laevastik kandis tekkinud situatsioonis tõsisemid kaotusi, kuid need oleksid võinud ka suuremad olla. Saklastel oli ilmne kavatsus uputada kogu laevastik. Kohe pärast eskaadri väljumist Tallinnast hakkasid nad seda meeleheitlikult pommitama. Vaenlase torpeedokaatrid ja ennukid ründasid vahetpidamata. Meil ei õnnestunud saada katet õhust.»

He tõud Stalinile, jäi Kuznetsoville mulje, et tema sõnad ei leia mingit vastukaja.

«Kas ta üldse kujutleb, mida tahendab vaenlase kaloritule ning pidevate pommirünnakute all laadida laevadele kaksteist tuhat Tallinna garnisoni võitlemist ning seejärel sooritada kolmesaja kilomeetri pikkune reis kitsas Soome lahes, millest ligi sada kaksikümmend kilomeetrit oli tihedalt mineeritud, mõlemad kaudad aga kahesaja viiekümne kilomeetri ulatuses vaenlase kätte?» mõtles Kuznetsov äkki.

Nüüd valdas Kuznetsovi üksainus mõte, üksainus soov: tõestada Stalinile, et Balti laevastik täitis ebatavaliselt rasketes tingimustes oma kohust. Selleks et kindlustada eskaadrile minimaalne julgestus niisuguses surmakoridoris liikumiseks, oleks vaja olnud vähemalt sada miinitraalerit, laevastiku ülemjuhataja käsutuses oli neid olnud aga kõigest kummel... Kas Stalin teab seda? Kas ta teab, et madrustel tuli tundide kaupa olla jääkülmas vees ja hoida kinni ujuminiidest, et vältida nende kokkupõrget laevadega?

Hetkeks unustas Kuznetsov isegi Stalini juuresoleku.

Tema silmade ees olid vaenlase mürskudest ja torpeedodest purustatud laevad, ta nägi madruseid ja komandöre, kelle pead ja käed olid verest läbiimbunud sidemega...

Ta kujutas hästi ette seda pörgut, mis laevadel oli tulnud läbida, ja oli veendunud, et maailmas pole olnud ega ole teist laevastikku peale Nõukogude laevastiku ning teisi meremehi peale Nõukogude meremeeste, kes oleksid suutelnud niisuguseks kanglasteoks.

Kuznetsov tundis iga erguga, et ta peab rääkima sellest Stalinile, et see on tema kohus elavate ees ja nende ees, kes nüüd surnuna Soome lahe põhjas lamavad.

Ta tahtis, et Stalin hetkekski kujutleks end viibivat plahvatustest võppuval laevalael, tulistamisest hõõguvate kahurite kõrval, näeks ümberringi keevat merd, oigavaid madruseid, kes ei lahku oma postilt, ja mõistaks, et Balti laevastiku meremehed tegid kõik, mis üldse võib teha inimene, — nii võimaliku kui ka võimatu.

Ja suutmata end talitseda, juhindudes ainult ühest soovist — tõestada Stalinile, et laevastik täitis oma kohust — hakkas Kuznetsov rääkima...

Natuke aega kuulas Stalin teda vaikides, tõstis siis

käe põlvelt, puudutas Kuznetsovi kergelt õlast ja kuis etteheitvalt ja meelekibedusega:

«Miks te mulle seda kõike räägite, seltsimees Kuznetsov, miks?»

Admiral jäi jahmunult vait, kuid vastas seejärel kindlalt:

«Selleks et kanda teile ette: kõigele vaatamata pole Balti meremeeste võitlusvaim vankuma löönud, nad on valmis võitlema.»

«Ja milline on teie ettepanek?» Nüüd vaatas Stalin Kuznetsoville otse silma.

«Esileks: tulistada laevade suurtükkidest vaenlasväeosi, kes edelas asuvad linna lähisel, mürsulennu kaugusel. Teiseks: eraldada laevastiku juhtkonnale vajalikul hulgal vintpüsse, automaate, kuulipildujaid, granaate ja süütepudeleid, et relvastada nendega osa laevade meeskonnad ja suunata nad jalaväkke.»

Sin aga katkestas Stalin teda jälle:

«Seltsimees Kuznetsov! Ma tean, et meremehed oma kohust täitsid. Kuid praegu on jutt millestki muust...» Ta tegi pausi. Oli tunda, et tal on raske rääkida. «Olkord võib kujuneda niisuguseks, et... sakslastel õnnestub tungida Leningradi.»

Esimesel hetkel näis Kuznetsoville, et ta oli valesti kuulnud, polnud aru saanud Stalini sõnadest, kuigi Leningradis oli see kohutav mõte talle endalegi mitu korda peale tulnud. Ent üks asi oli seda mõtet ise mõelda, hoopis teine aga kuulda seda siin — Stalinilt...

Kokkuvõttes vaatas Kuznetsov Kõrgemat Ülemjuhatajat ja nägi tema tavaliselt nii rahulikult näol valupitserit. Tema huuled olid nõnda tugevasti kokku surutud, et vurrud katsid neid peaaegu täielikult. Sooned meelekohtadel olid paisunud ning võis silmaga näha, kuidas veri neis pulseerib. Rõugearmid põskedel paistsid teravalt silma.

Millest mõtles praegu see laia nahkdiivani nurgas istuv mees, kes hoidis kõvasti kokkupigistatud peos kustinud pipu? Kas sellest, et vaevalt õnnestub Žukovil asjade kaiku murrangut tuua? Et sündmused teistel rindel välisälvavad võimaluse paisata Leningradi alla suuremaid reserve? Et vaatamata Nõukogude vägede kangeldikkusele on vaenlane juba hõivanud Krasnoje

Seio, tungib peale Pulkovo suunas ja tema tankiüksused võivad iga hetk jõuda Leningradi äärelinna?

Kes võis teada, milhist lojutavat pingutust nägi Stalinilt äsja oeldud sõnad...

Kuznetsov ootas närvitsedes.

Sundinud end suure jõupingutusega rahunema, ütles Stalin lõpuks veel teravamalt kui enne, peaaegu silp-
haaval:

«Andke korraldus valmistuda laevade põhjalaskmiseks.»

...Möödub mõni aeg ja Kuznetsov küsib endalt: miks Stalini sõnad teda tookord nii vapustasid? Miks tekitasid need nii suurt protesti? Olid need sõnad talle siis nii ootamatud?

Ei, Kuznetsov teadis ülihästi, kuidas heitles Leningrad. Sakslased lähenesid äärelinnale ja kui neil õnnestuks saada Leningrad üheksainsaks päevaks enda kätte, tähendaks see kõige muu kõrval Balti laevastiku hukku, või, mis veel hirmsam, selle kasutamist Punaarmee vastu. Kuznetsov oli teadlik Leningradi rinde sõjanõukogu otsusest valmistuda linna tähtsamate sõjaliste ja tööstusobjektide õhkulaskmiseks ja hävitada need, nupea kui vaenlane linna tungib. Ta pidas neid ettevaatusabinõusid hädavajalikuks, mõistes suurepärast, et oleks kuritegu jätta vaenlase kätte tehased, elektrijaamad, sillad ja lahingukorras laevad.

Jah, Stalini oli kahtlemata õigus, kui ta nõudis laevade ettevalmistamist põhjalaskmiseks.

Miks see käsk siis Kuznetsovi ikkagi nõnda vapustas?

Seepärast, et kahepäevase Leningradis-viibimise jooksul oli Kuznetsov veendumusele jõudnud: sakslased pääsevad Leningradi ainult üle viimase linnakaitsja laiba. Ta teadis, et sajad tuhanded leningradlased uskusid kindlalt: linna ei anta vaenlasele mitte kunagi, mitte mingil tingimusel.

Salajased ettevalmistused selleks, kui peaks juhtuma kõige halvem, ei kõigutanud usku võidusse.

Miks tundus siis Kuznetsoville analoogiline korraldus, kui see puudutas Balti laevastikku, ootamatult kaelsadanud lavinina? Kas ainult seepärast, et temale kuivanale meremehele olid laevad kogu ta elu?

Ei, mitte ainult sellepärast. Kuznetsovi vapustas see, et käsu laevad põhja lasta andis just Stalin.

Nagu kõik nõukogude inimesed nägi Kuznetsov Stalini tookord suurimat autoriteeti, tahte ja mõistuse ülimalt kontsentratsiooni.

Tundes olukorda rinnetel, olles teadlik ägedatest lahingutest, mida Punaarmee ja laevastik igast suunast pealetungiva vaenlase vastu pidasid, oleks Kuznetsov täielikult pidanud mõistma Stalini otsust.

Kuid tal oli raske, uskumatult raske võtta saadud käsku kui moodapääsmatust. Senikaua kui need sõnad olid veel lausumata, jäi ikka mingi lootus, et Stalin ka kõige traagilisemas situatsioonis suudab leida lahenduse, mingi väljapääsu olukorrast.

Aga pärast seda Kõrgema Ülemjuhataja käsku tundis Kuznetsov selgesti, tajus mitte ainult mõistuse, vaid ka südamega, et vaatamata Leningradi kaitsjate kangelasikkusele ja piiritule truudusele, vaatamata valmisolekule anda elu, et vaenlane edasi ei pääseks, ei ole linna vallutamine Saksa vägede poolt võimatu.

Muidugi sai Stalin aru, mis sel hetkel toimus Kuznetsovi hinges. Jutt oli ju Balti laevastikust, kõige suuremast ja võimsamast Nõukogude laevastikust, mis oli loodud kogu rahva jõupingutustega paljude aastate jooksul.

Kuid kas polnud siis miljonid nõukogude inimesed pikade aastate kestel kätkenud oma töö, mõistuse, energia, aju ja ande ka neisse tehastesse, elektrijaamadesse ja kaevandustesse, mis juba oli tulnud purustada, õhku lasta ja uputada, et nad vaenlase kätte ei jääks?

Mida võis Stalin siis nõuda veel laevastiku rahvakomissari oelda? Tuletada meelde, et jutt on erakorralistest abinõudest, mis võetakse tarvitusele ainult äärmisel juhul? Kuid kas ei tulenenud see siis juba kogu tema korralduse sisust ja mõttest? Tema, Stalin, ei öelnud ju: «Põhja lasta!» Ta ütles: «Valmistuda!»

Ja kui raske ning kibe Stalini neid sõnu lausuda ka polnud, ei kahelnud ta hetkekski, et pidi seda tegema.

Võib-olla vis teda sellele otsusele ka kurb mälestus ennukeist, mis tema saatustliku mõõdalaskmise tagajärjel vaenlase poolt hävitati oma lennuväljadel, enne kui nad jõudsid õhku tõusta? Või meenus talle Nikolajevi vatehas, kus sakslaste kätte sattusid pooleli olevad laevad?

Stalin ei osanud ega tahtnudki kedagi lohutada. Ta oli

veendunud, et ainult tegevus, energiline ja sihikindel tegevus, eriti kriitilistel hetkedel, aitab inimesel tagasi võita hingelist tasakaalu ja koondada oma jõudu.

Seepärast sõnas ta kuivalt ja kindlalt:

«Ükski laev ei tohi sattuda vaenlase kätte.» Ja kordas: «Mille ükski. Kas mõistate?»

Kui Kuznetsov ikka veel vaikis, ütles Stalin juba teravalt:

«Teie isiklikult vastutate selle käsu täitmise eest. Ja hoiatage, et igauht, kes seda rikub, karistatakse karmilt. On teile kõik selge?»

Kuznetsovile tundus nüüd, et need teravad ja isegi ähvardavad sõnad polnud määratud enam mitte temale ega isegi mitte inimestele, kel tuli laevad mineerida. Talle tundus, et Stalin oleks nagu tahtnud mõista anda vaenlasele, kes polnud Moskvast enam kaugel: riik teeb kõik, on valmis kandma ükskõik milliseid ohvreid, läheb lõpliku võidu nimel vastu ka kõige suurematele kannatustele.

Sellele vaatamata oli aga Stalin öelnud need sõnad just temale, Kuznetsovile, ja seetõttu vastas rahvakomissari küsimusele: «On teile kõik selge?» lühidalt:

«Just nii, seltsimees Stalin.»

«Sis» ütles Stalin, tõusles ja kirjutuslaua poole astudes, «koostage Tributsile telegramm: on antud käsk laevad põhjalaskmiseks ette valmistada.»

Andmata endale aru, mida teeb, ütles Kuznetsov nüüd mingile sisemisele häälele alludes valjusti:

«Niisugusele telegrammile mina alla kirjutada ei saa.»

Nüüd seisis temagi püsti, pingul kui pillikeel, ja vaatas aeglaselt eemalduvale Stalinile järele.

Viimane pöördus järsult ümber. Tihedad susimustad kulmukaared tõusid kõrgele.

Miks?» küsis Stalin ja tema häälest kostis pigem imestust kui ähvardust.

Kuznetsov vastas nagu raporteerides: «Sellepärast, et Balti laevastik allub operatiivselt Leningradi rinde ülemjuhatajale. Ja niisuguse, niisuguse...» ta peatus sobivat sõna otsides, «...erakorralise ülesande täitjal ei tohi olla kahtlusekubetki, et küsimus on Peakorteris igakülgselt labi arutatud ja otsus isiklikult teie poolt kinnitatud. Sõjalaevastiku rahvakomissari korraldusest on selleks vähe.»

Seejärel jai ta vait, oodates vihapurset.

Kuid ka Stalin vaikis.

Millest mõtles ta nüüd, vaadates tema ees valvetsilongus pingsalt ootavat ning otse talle silma vaatavat admiralit? Kas mitte sellest, et Kuznetsov peab sel raskeil tunnil vastutusest kõrvale hülida? Kuid ta võis ka mõelda, et rahvakomissaril on sisuliselt õigus, ja poleks võib-olla tõepoolest õige nõuda, et ta üksi niisugusele käskkirjale alla kirjutaks.

Pingeline vaikus kestis mõne hetke. Lõpuks pöördus Stalin ümber, astus paar sammu ja jäi siis seisma kaartidega kaetud pika laua juures.

Kuznetsov astus samuti mõned sammud lauale lähemale ja nägi üle Stalini õla, et see vaatab väikest Loode- rinde kaarti, millele punase pliiatsiga tõmmatud rindejoon kulges otse Leningradi külje alt läbi. Lõpuks lausus Stalin aeglaselt:

«Hea küll. Minge Boriss Mihhailovitši juurde ja tehke see käskkiri kahe allkirjaga — teie ja tema omaga.»

«Kas lubate lahkuda?» küsis Kuznetsov, lootes, et Stalin veel midagi ütleb.

«Minge,» vastas Stalin lühidalt ja kummardus uuesti kaardi kohale.

Punaarmee kõrgema ülemjuhatuses hulgas oli Nõukogu Lendu marssalid Boriss Mihhailovitš Šapošnikovil tohtur autoriteet. Temast peeti lugu niihästi ta suurte sõjaliste teadmiste ja mitmeaastase staabitöö tõttu kui ka isiklike omaduste pärast. Marssali iseloomus olid omapäraselt kooskõlas pehmus ja kindlakäelisus, otsustusvõime ja ettevaatlikkus, aus suhtumine töösse ja nõudlikkus oma alluvate suhtes. Ta oli kuidagi eriliselt, ainult temale omaselt taktitundeline ja delikaatne.

Sojaveelased pidasid Šapošnikovist lugu, veel enam — teda armastati. Isegi Stalin, tehes väga vähe erandeid, mille moodustasid vaid kaks-kolm Poliitbüroo liiget, pöördus kõigi poole ainult perekonnanime järgi, kuid Šapošnikovi nimetas alati ees- ja isanimega — Boriss Mihhailovitšiks.

Sel ajal kui toimus Kõrgema Ülemjuhataja ja Kuznetsovi kõnelus, mis neile mõlemale nii raske oli, viibis Šapošnikov oma kabinetis, samas villas Kirovskaja met-

roojaama juures, kuhu Stalin tavatses ilmuda õhtu-poolikult.

Sel väikesel kahekorruselisel poolkorrusega majal ei olnud sissepääsu. Üks neist, Kirovi tanava poolne, viis Stalini vastuvõturuumi, teist kasutasid aga need, kellele Šapošnikovi juurde laksid.

Tegelikult oli seda üsna madalat laudust raske nimetada tagatrepiks välisukseks, kunagi oli siin olnud ilmselt ka mingi muu tagatrepp.

Nähti sinna, Kirovi tänavale, kihutaski Kremli «ZIS-101», milles istus Kuznetsov, kes juba Stalini vastuvõturuumist oli Šapošnikovile telefoneerinud, et saada korralduse temaga kiiresti kohtuda.

Rahvakomissar läks mööda kitsast raudtreppi Šapošnikovi vastuvõturuumi.

See oli kentsakas tilluke tuba, imelikku araabia kirja meenutavate lae- ja seinakaunistustega. Inkrustatsioon oli ohtralt kulla ja hõbedaga kaetud.

Selles toapugerikus istusid tavaliselt kantseleitoolidel, mis kuidagi ei harmoneerunud eksootiliste seintega, mõned sõjaväelased. Admirali ilmudes tõusid nad kohe püsti.

«Boriss Mihhailovitš ootab teid,» kandis kähku ette üks marssali adjutante, eakas polkovnik, end kirjutuslaua ja seina vahele kiilutud toolilt suure vaevaga üles kerg tades.

Kuznetsov avas Šapošnikovi kabinetit ukse ja astus üle läve.

Marssal istus, kummardunud suure kirjutuslaua kohale. Paremal, seina ääres, seisis ilmselt varasemast sisustusest siia jäänud ja antud olukorras nii pentsikuna tundev suur kohmakas puhvetkapp. Vastasseinast viis üks Stalini kabinetit.

Šapošnikov oli valges särgis, mille peal torkasid silma laiad pruunid traksid. Suurte marssalitähedega vormi-kuub rippus tooli seljatoel.

Märganud sisenevat Kuznetsovi, tõusis Šapošnikov püsti, kohendas napitsprille ninale, sirutas admiralile käe õnnitles teda õnneliku tagasijõudmise puhul Leningradist ja hakkas kiirustades kuube selga ajama.

«Andestage, kullake, et ma teid niivõisi vastu võtan,» pomises ta kohmetult, «aga kuumus teeb liiga.»

Kuznetsov raakis marssalile paari sõnaga asjastest

jutuajamisest Staliniga. Šapošnikov kuulas tähelepanelikult, teda katkestamata, kui aga Kuznetsov ütles, et marssalil on keegi kahe allkirjaga telegramm, kaas marssal kätega vehkima ja huudis nuud juba teistsugusel, energilisel, kuid samas anuval toonil.

«Ei, ei, mu armas, ma ei talle sellest mangust va, Minu tegevussfäär on armee, see on aga laevastiku asi. Laevastikul on igivanast ajast oma ulemused olnud. Teie sellele käsu saate, teie ka taitke...»

«Aga, Boriss Mihhailovitš,» vaidles Kuznetsov vastu, «Kõrgem Ülemjuhataja kaskis just nimelt kahel inimesel — minul ja teil — alla kirjutada.»

«Kas tõesti?» kuis Šapošnikov umbusklikult ja naise-guse näoga, nagu kuuleks ta seda esmakordselt, ning vaatas paksude prilliklaaside taga oma tarku silmi vidutades Kuznetsovi tähelepanelikult otsa.

Kuznetsovil hakkas veidi ebamugav. Kõik, mis ta äsja oli rääkinud, oli ju puhas tõde — ta poleks endale kunagi, mitte mingil juhul lubanud ebatäpsust Stalini korralduse edasiandmisel. Ja ikkagi tundis Kuznetsov kohmetust, sest oli tema vastas istuva hallipäise ja kõigi poolt lugupeetud mehe eest süüski varjanud üht detaili: oli ju Stalin algul teinud telegrammi koostamise ülesandeks ainult temale. Muidugi, praegu polnud sellel enam mingit tähtsust — Stalin oli oma korralduse muutnud. Kuid pärast seda, kui Šapošnikov oli lasknud kuuldavale oma küsivalt-umbuskliku «kas tõesti», hakkas Kuznetsovil ometi ebamugav.

Seepärast ütleski ta nüüd nii kindlalt ja ametlikult, kui suutis:

«Seltsimees marssal, Balti laevastik allub operatiivses mõttes Leningradi rinde sõjanõukogule. See on fakt. Selle kõrval allub ta loomulikult kui väeliik ka minule. See on samuti fakt, mille eest ma, iseenesest mõista, kusagile peitu pugeda ei saa ega kavatsegi. Kui aga jutt on terve laevastiku — rügi relvastatud jõudude uhe osa saatusest, ei saa see puudutamata jätta armee Kindralstaapi. On veel üks asjaolu. Sam äsja teada, et Vorosilov on Leningradist ara kutsutud ning tema asemele on määratud Žukov. Georgi Konstantinovitš ei ole mnsugune inimene, kes võtaks tingimusteta vastu laevastiku juhtkonna korralduse. Seepärast olen veendunud, et

käskkirjale peab peale minu alla kirjutama vähemalt Kindralstaabi ülem. Ma ei suuda endale ettegi kujutada, et teie teisiti mõelda võiksite.»

Šapošnikov vangutas kergelt pead ja kummardus siis laual lebava kaardi kohal nii madalale, et Kuznetsov nägi nüüd ainult tema lühikeseks poetud ja lahkukammitud halle siledaid juukseid. Seejärel ajas ta end uuesti sirgu ja ütles tasa:

«Ei, mu armas, ma ei mõtle teisiti.»

«Võib-olla tundub teile siis, et ma ei andnud seltsimees Stalini käsku täpselt edasi?» küsis Kuznetšov väljakutsuvalt ja tundis end seejuures nii, nagu püüaks välja tirida valusat pindu. «Või... või peate siisugust käsku... ennastlikuks?»

Viimased sõnad lausus Kuznetsov lootusest variseva häälega, mõistes väga hasti seesuguse lootuse mõtteist

«Ei, Nikolai Gerassimovitš, seda ma ei arva,» ütles Šapošnikov kibedalt, kuid kindlalt. «Tean ja olen veendunud, et leningradlased kaitsevad oma linna, kuni... vaimse võimaluseni. Ja sellele vaatamata on Leningradi olukord väga raske... Sõjas, eriti siisuguses nagu see, peab julgus käima käsikäes ettevaatusega. Aga kui sakslastel siiski õnnestub linna tungida?... Mis saab siis? Kas võib lubada, et vaenlane marsiks sisse tootavate tehaste varavatest, astuks sõjalaevadele ja pööraks nende suurtükid viimaste ellujäänud võitlejate vastu?... Kas elavad andestaksid seda surnutele?... Kas võtavad Leningradi kaitsjad endalt koos vaimse hingetõmbega vastukäse tuleviku eest? Ei,» ohkas Šapošnikov ja korras: «Ei, Nikolai Gerassimovitš. Oleme teiega vanad sõdurid ja teame, et see nii ei ole!»

«Aga miks siis...» alustas Kuznetsov, kuid jäi kohe vaht. Ta tahtis küsida: «Miks te siis hoiate kõrvale nii raskest, kuid hädavajalikust kohustusest, mille pärast ma teie juurde tulin?»

Kuid Kuznetsov jättis need sõnad lausumata, mõistes, et see oleks praegu ulearune — vana marssal oli avaldanud mõtteid, mis Kremlist lahkumisel tal endalgi peas keerlesid: kui raskena Stalini käsk ka ei tundunud, oli see õige ja hädavajalik.

Šapošnikov aga taipas ilmselt, mida Kuznetsov küsida tahtis.

Ta ütles tasa: «Sõda on sõda, Nikolai Gerassimovitš, ilmselt pole vaja teile kinnitada, et sõjas võib juhtuda kõike...» Ta kummardus üle laua Kuznetsovi poole. «Asjal on ju veel teine kulg. Nimetage, mis seda tähtsalt praktiliseks. Kas võite olla kindel, et pärast meie alikirjadega käsu kättesaamist mõni tulipea seal Balti laevastikus ei vii seda täide enne... enne, kui see moodapääsmatuks osutub?»

«Boriss Mihailovitš,» hüüdis Kuznetsov, «tõeline meremees laseb endale ennem kuuli pahe, kui uputab oma laeva!»

«Selles ma ei kahtle, mu armas, uskuge, ei kahtle!» noogutas Šapošnikov nõus olles pead. «Aga käsk on käsk. Ja kui neile, kellest sõltub selle täitmine, näib,» lisas ta eriti vaimast sõna rõhutades, «et Leningradi langemine on vältimatu, siis...»

Marssal lahutas käsi ja jätkas, nõjatudes vastu kõrget, mikerdustega kaunistatud tooli seljatuge:

«Vaadake, Nikolai Gerassimovitš, sõjas on omapärane dialektika. Ja nagu iga dialektika ei piirdu seegi formaalse loogikaga. Kui sellisest loogikast lähtuda, saavutab vaenlane ühe võidu teise järel. Kuid sellele vaatamata,» lisas ta häält kõrgendades, «sellele vaatamata on vaenlast juba tabanud ebaõnn. Pidi ju Hitler vangilangenud sõdurite ja ohvitseride seletuste järgi täna olema juba nii Moskvas kui ka Leningradis. Ja kõik paistis nõnda minevat. Vaenlane pole aga tänaseni ikka veel ei Moskvas ega Leningradiskil!»

Šapošnikov lõi peoga vastu lauda ning ajas pea selga. Saanud siis erutusest võitu, võttis ta laualt suure luubi ja hakkas seda sõrmede vahel keerutades rääkima juba tavalise, rahuliku häälega:

«Sõjalise aritmeetika seisukohast näib Leningradi vallutamine sakslaste poolt täna moodapääsmatuna: sakslased on linna blokeerinud ning tulistavad selle tänavaid suurtükkidest. Kuid juhtub sedagi,» kallutas ta end jälle üle laua Kuznetsovi poole, «et situatsioon, millest elementaarsete arvestuste kohaselt enam polegi välja-pääsu, võib mõne tunni, mõne ööpäeva jooksul muuttuda. Olgu selle põhjuseks siis linna kaitsjate igasugused lootusi ületanud kangelaslikkus või mingi tõrge vaenlase sõjamasinas... Laevastik aga, laevastik on selleks ajaks jäädavalt hävinud!...»

Mõne hetke olid mõlemad vaik. Lõpuks ütles Kuznetsov halvasti varjatud meelehe:

«Aga käsk... Kõrgema Ülemjuhataja...»

«Jah, käsk...» kordas Šapošnikov ja vajus kunda kassile. Ta võttis näpitsprillid eest, pühkis neid vaigustaskurätikuga, pani uuesti ninale ning ütles siis juhtumisi: «Kõigele vaatamata on Kõrgemal Ülemjuhatajal õigus. Sõda on sõda. On vaid vaja tarvitusele võtta kõiki abinõusid, et käsk täidetakse ainult sel juhul, kui...»

Ta jättis oma niigi selge mõtte lõpetamata ning tegi ettepaneku, kõiki kahtlusi ühe hoobiga kõrvale heites.

«Koostame telegrammi.»

Ta rebis suurest lauaplokist paberilehe ja ulatas Kuznetsovile.

Kui telegrammi tekst valmis oli, küsis Kuznetsov:

«Kelle allkirja me esimesena paneme? Teie või minu?»

Šapošnikov võttis paberilehe ja hoidis seda Kuznetsovi arvates liiga kaua silme ees. Asetas selle siis endale ette lauale ja ütles vaikselt, kuid kindlalt:

«Kõrgema Ülemjuhataja oma.»

«Aga... kuidas siis...» alustas Kuznetsov hämmastunud.

Kuid Šapošnikov katkestas teda poolelt sõnalt:

«Tuleb uuesti tema poole pöörduda. Veenda, et ainult tema allkiri kohustab kõiki, kellest selle käsu täitmise oleneb, tegutsema erilise vastutuse ja... ettevõtetusega.»

«Kas te mõistate?» ägestus Kuznetsov, «et ma ei või ju teist korda...»

«Jah... mõistan,» ütles Šapošnikov ning haaras hargilt ühe paljudest telefonitorudest.

... Kümne minuti pärast olid nad Stahni juures.

Marssal kandis pehmelt, kuid kindlalt ette argumentid, mis olid teda Šapošnikovi, ning Kuznetsovi sundinud paluma seltsimees Stahnit, et see ise käskkirjale alla kirjutaks.

Paberileht käskkirja tekstiga valendas rohelisel kalendril.

Šapošnikovi ära kuulanud, oli Stalin tukk aega vaik ja lausus siis uheainsa sõna:

«Hästi.»

Nii Šapošnikov kui ka Kuznetsov ootasid, et Stalin nüüd kohe telegrammile alla kirjutab. See aga, heitnud

pilgu laual valendavale paberilehele, vaatas kella, astus paar sammu mööda tuba, pöördus siis ümber ning ütles Šapošnikovist ning Kuznetsovist möödudes tasa:

«Jätke see tekst siia.»

III

Vorošilov tunnistas Žukovilt saadud kirja tükk aega. Palju kauem, kui oleks tarvis läinud sinise pliiatsiga kirjutatud kümne sõna lugemiseks:

Andke rinde juhatamine üle Žukovile ja sõltke viivitamatult Moskvasse tagasi.

J. Stalin

Ulatas siis kirja enda kõrval istuvale Ždanovile, ilma et oleks viimasele otsa vaadanud, mõõtis hämmastunud pilguga kõiki toas viibijaid, nagu ootaks vastust väljautlemata küsimusele, ning lausus lõpuks:

«Seltsimehed, meie juurde saabub... uus Leningradi rinde ülem armeekindral Žukov.»

Vorošilov pidi kokku võtma kogu oma tahtejõu, et oelda seda rahulikult, puhtinformatsiooniliselt, ilma mingite emotsioonideta.

Sellele vaatamata lõi tema hääl lause keskel kergelt varisema.

Ennast hetkelise nõrkuse pärast hukka mõistes käsutas Vorošilov nüüd juba nõudlikult:

«Andke ülemjuhatajale tooli!»

Momendist, millal Vorošilovi kabineti uks ootamatult valla paiskus ja raskel kõnnakul, saabaste kriuksudes marssis tuppa Žukov koos kahe teda saatva kindraliga, kes ukse juurde seisma jäid, valitses ruumis hauavaikus.

Pika kitsa laua taga, mis oli kuhjaga täis kaarte, märkimikke ja kaarditaskuid, jälgisid kahes reas istuvad rinde sõjanõukogu liikmed ja nõupidamisele kutsutud juhtivad staabitöötajad, poliitvalitsuse esindajad, rajoonikomiteede sekretärid ning linna tähtsamate ettevõtete direktorid toimuvat üha suureneva imestuse ja arusaamatusega.

Kui Vorošilov lõpuks pärast pikka pausi teatas, et on määratud uus rindejuhataja, süvenes vaikus veelgi.

Nõupidamisest osavõtjad olid rabatud ega suutnud veel seisukohta võtta. Mõned püüsid vargsi Ždanovi poole, et välja uurida, kuidas tema sellesse kõigesse suhtub, kuid Ždanov istus liikumatult, pilk langetatud.

Vorošilovi järsk käsk: «Andke ülemjuhatajale tool!» otsekui raputas kõiki. Koosolijad hakkasid oma kohtadel nihelema, keegi staabitöötaja kargas püsti, soovis seinale ääres seisvate tuhjade toolide juurde, haaras ühe neist ja viis selle kiiresti Žukovile.

«Istuge, Georgi Konstantinovitš,» pakkus Vorošilov, jaksu liigutusega oma tooli eemale lükates, andes Žukovile uhtlasi mõista, et tema koht on nüüd siin, laua otsas.

Kuid Žukov poleks seda nagu märganudki, vaid osutas sõjaväelastele, kes ikka alles ukse juures seisisid:

«Kindralid Fedjuninski ja Hozin saabusid koos minuga. Võtke istet, seltsimehed kindralid.»

Alles pärast seda istus ta pakutud toolile, libistas raske, aeglase pilgu üle toas viibijate ja küsis kuivalt, ilma et oleks otseselt kellegi poole pöördunud:

«Mis küsimust sõjanõukogu arutab?»

Ždanovi selja taga istuv Vasnetsov kergitas end veidi istmelt ja vastas:

«Käesoleval hetkel — linna tähtsamate sõjaliste ja tööstusobjektide mineerimist.»

Žukov oli ilmselt oodanud vastust Vorošilovilt. Ta pooras pea Vasnetsovi poole ja heitnud viimasele sünge pilgu, küsis järsult:

«Milleks?»

Seekord vastas Ždanov. Vaevalt märgatavalt õlgu kehitades ütles ta:

«Juhuks, kui peaks sündima midagi erakorralist, Georgi Konstantinovitš! Vaenlane on teadupärast linna külje all.»

«Just nimelt, Andrei Aleksandrovitš,» ütles Žukov aeglaselt, iga sõna kaaludes. «Teen ettepaneku see küsimus päevakorrast maha võtta ja sõjanõukogu istung ajutiselt katkestada. Pean üksikasjalikult tutvuma olukorraga.» Ja lisas hetke pärast, taites nagu möödapääsmatut formaalsust: «Ega teil midagi selle vastu ole, Andrei Aleksandrovitš?»

Ždanov noogutas vaikides pead.

«Siia kutsutud seltsimehed on vabad,» kuulutas

Žukov. «Sõjanõukogu liikmeid ja sidevalitsuse ülemat palun kohale jääda. Väeliikide ülemjuhatajatel olla oma kohtadel, varsti hakkam teid välja kutsuma. Kõik!»

Kui üks viimase lahkujate järel sulgus, pöördus Žukov staabitöötaja poole:

«Kus on operatiiv- ja luureandmete kaardid?»

Polkovnik Gorodetski kargas püsti. Ta tundis end kõigest sinivibijast kõige ebakindlamana — oli ta ju viimase kolme nädala jooksul kolmas komandör, kes loots plaanidele kohuseid.

Leidnud laual lebavatest kaardihunnikutest kiiresti nõutavad, laotas Gorodetski need Žukovi ette laiali.

Kummardunud nende kohale, puuris kindral pilguga rasvaseid siniseid nooli, mis tähistasid sakslaste üleeile alanud pealetungi Kolpino rajoonis. Hilisemad, vahetult enne istungi algust kaardile kantud nooled rääkisid sellest, et linnast loode pool on vaenlane juba Krasnoje Selos ja et lahingud käivad Uritski ja Volodarski parast, teiste sõnadega — Leningradi äärelinnas.

Lopuks tõstis Žukov pea, ajas end sirgu ja ütles longus palistuva Vorošilovi poole pöördudes:

«Meil, kliment Jefremovitš, pole aega igasugustest formaalsustest kinni pidada. Sõjanõukogu on koos. Paneme asjale punkti.»

Nende sõnadega võttis ta laualt pliiatsi ja kirjutas hoogsalt operatiiv- ja luureandmete kaartide nurgale: «Rinde juhtimise üle võtnud.» Lisas kuupäeva ning allkirja ja lukkas kaardid Vorošilovi ette.

Viimane vaatas neid hetke, nagu ei taipaks, mida temalt tahetakse, haaras siis aga kähku omakorda pliiatsi ning kirjutas, sellele tugevasti vajutades: «Rinde juhtimise üle andnud. K. Vorošilov.»

«Kui sõjanõukogu liikmed on nõus,» ütles Žukov Ždanovi poole pöördudes, «siis jätkame istungit...» ta vaatas kella, «noh, ütleme, kell kakskümmend kolm null-nü!»

«Aga, seltsimees ülemjuhataja,» sõnas Gorodetski ebalevalt, «olukord on äärmiselt pingeline. Asja saadud andmete järgi püüab vaenlane Soome lahe rannikule läbi murda. Kas poleks õigem kohe väeosadesse sõita?»

«Sõidame siis, kui on vaja,» katkestas teda Žukov. «Esiolgu aga tuleb teha lõpp asjatule kihutamisele mööda vaevosi!»

Laskis siis pilgul libiseda üle ruumis viibijate.

«Kes on sideulem?»

«Mina,» vastas end sirgu ajades jässakas, luhikeseks põetud hallide juustega sõjaväelane. «Kindralmajor Kovaljov.»

«Kus asub kõnepunkt?»

«Keldris, seltsimees ülemjuhataja.»

«Naidake teed!»

Ja Žukov astus esimesena ukse poole.

Suure Isamaasõja veristes lahingutes sirgus andekate Nõukogude väejuhtide uus põlvkond. See ei toimunud üleöö. Nimes, mis sõja kestel said maailmakuulsaks, olid sõja esimestel päevadel, nädalatel ja isegi kuudel tuntud vaid Peakorteris ja Kindralstaabi kitsas ringkonnas.

Isamaasõja alguses olid paljud Punaarmee võtmepositsioonid Kodusõja-aegsete väejuhtide kaes. Kuid lahingutules ilmnis, et kauaoodatud pealetungile need kuulsad teenekad komandörid Punaarmeed viia ei suuda.

Võitlustandril karastusid uued väejuhid. Esialgu võitlesid tulevased marssalid veel brigaadide, diviiside ja korpuste eesotsas. Esialgu taganesid nad veel oma väeosadega, juhtides kaitset komandopunktidest, mis asetsesid sageli otse keset lahingumõllu. Nende juhtimisel purustasid Nõukogude võitlejad nende ümber koomale tõmbuvaid vaenlaste üksusi, õppisid hävitama otse kaevikute peale tormavaid tanke, said üle esialgsest paanikast, mille oli põhjustanud tagalas avastatud sakslaste dessant, ja hakkasid aegapidi minema vasturünnakule, võites vaenlase käest tagasi asustatud punkte, mis olid kantud vaid suurtele kaartidele.

Nende väejuhtide hulgas oli nii noori kui ka kesk-ealisi, mõned olid osa võtnud Esimesest maailmasõjast ning Kodusõjastki, kuid väejuhtideks, strateegideks ning taktikuteks, sõjaasjanduse spetsialistideks ja kaas-aegse lahingumeisterlikkuse sepistajateks kujunesid nad nimelt selle, ajaloo enneolematu gigantse heitluse käigus.

Nad kõik paistsid silma erakordse väejuhiandekusega. Nende avara silmaringi, ratsionaalse mõtlemisviisi ning julguse oli kujundanud kommunistide partei, kelle usuvad pojad nad olid.

Nusuguste väejuhtide hulgast kerkis kõigepealt esile Georgi Konstantinovitš Žukov. Oma sõjameheteed oli ta alustanud ratsavae reavõitlejana Esimeses maailmasõjas, võtnud seejärel osa Kodusõjast, paistnud pärast seda silma lahingutes Halhin-Goli jõel ja jaanud noortest komandoridest esimesena Stalini soosiva pilgu alla. Vahetult enne sõja puhkemist oli ta Punaarmee Kindralstaabi ülemal kõrgel ametikohal.

Seepärast polnud juhuslik, et kui 1941. aasta septembris olukord Leningradi all katastroofiliseks muutus, kutsus Stalin, kes hiljaegu oli Žukovi vastu olnud ebaõiglane, tagandades ta Kindralstaabi ülemal kohalt ja määrates reservründe ülemjuhatajaks, kindrali Moskvasse ning kaskis tal asuda Leningradi rinnet juhatama.

Kas Stalinile ei tulnud mõttesse, et on juba hilja midagi parandada? Kas ta uskus, et meie väed Žukovi juhtimisel peatavad vaenlase, kes oli jõudnud juba Leningradi äärelinna?...

Siis või teisiti, kuid andnud Žukovile käsu kahku Leningradi lennata, ütles ta kibedalt:

«Leningrad on äärmiselt raskes olukorras. Teie kas suudate vaenlase peatada või hukute koos teistega. Kolmandat võimalust ei ole.»

Sidenlem astus teed näidates mööda Smolnõi laia koridori, paar sammu tema järel tulid Žukov ja Vorosilov.

Vastu juhtuvad sõjaväelased andsid neile kähku aupaklikult teed ja jäid isegi pärast väejuhtide möödumist veidikeseks ajaks valveseisangusse.

Žukov astus raskelt, natuke kõikudes, mis reetis temas endist ratsaväelast. Kõndides vaatas ta sõnagi lausumata enda ette maha ega vastanud ühelegi tervitusele. Vorosilov hoidus pool sammu temast tahapoole ning lohistas vanainimeselikult mööda kivipõrandat jalgu järel, mida keegi tema juures varem polnud märganud.

Mida mõtles praegu marssal, mõistes, et sammub viimast korda piki seda koridori? Võib-olla tagusid tema meelekohtades ikka veel need Stalini kümme lühikest, halastamatut sõna? Võib-olla möödus Vorosilovi silme eest neil hetkedel kogu läbikäidud elutee? Võib-olla püüdis ta meeleheitlikult taibata, milliseid vigu ta oli

teinud, et vaenlasel Leningradile nii lähedale pääseda õnnestus? Võib-olla mõistis ta ennast hukka, et polnud leidnud julgust õigel ajal ise Stalinile otsekohele ja ausalt öelda, et ülesanne käib talle üle jõu?

Harjunud kogu oma elu jooksul hindama inimeste tegevust mitte lihtsalt nende jõupingutuste, vaid eelkõige saavutatud tulemuste järgi, ei otsinud Vorosilov õigustust ka nüüd, kui asi puudutas isiklikult teda. Ta ei otsinud lohutust sellest, et ka teiste rinnete juhatajatel — Timošenkol ja Budjonnoil — polnud õnnestunud vaenlast peatada ning tagasi lüüa...

Nad laskusid mööda kitsast ja halvasti valgustatud treppi keldrisse. Kovaljov avas terasplekiga üleloõud ukse, astus sammu kõrvale ning laskis Žukovi ja Vorosilovi ette.

Žukov astus esimesena üle läve ja heitnud kiire pilgu seina ääres seisvate aparaatide kohale kummardunud telegrafistide poole, küsis tema kannul sissetulnud Kovaljovilt:

«Kus saab võtta sidet Peakorteriga?»

«Siia, seltsimees ülemjuhataja,» näitas Kovaljov käbku ruumi kaugemasse nurka.

Aparaadi taga istuv nooremleitnant kargas püsti ja tahtis juba hakata tema juurde tulnud marssalile raporteerima.

«Kas teil on side Peakorteriga?» katkestas Žukov teda järsult.

«Just nii, seltsimees... seltsimees armeekindral,» vastas telegrafist veidi kohmetunult, uurides talle tundmatu kindrali eraldusmärke.

«Kutsuge välja!» käskis Žukov. Tema raske pilk otsekui surus leitnandi uuesti toolile. Leitnant istus aparaadi taga ja lülitas selle sisse.

«Andke edasi,» ütles Žukov. «Aparaadi juures on Žukov. Palun seltsimees Stalinit.»

Ta lausus seda rahulikult, isegi külmalt, vähimagi erutuseta, kuid tema sõnad panid kõiki selles avaras ruumis viibijaid nagu käsu peale pänd tema poole pöörama.

Nooremleitnant tippis teksti ära. Pärast lühikest pausi hakkas aparaadist venema kitsas paberilint.

Žukov haaras selle kätte ja luges:

«Aparaadi juures on Vassilevski. Tere. Seltsimees

Stalin on käesoleval hetkel kinni ega saa tulla. Mida talle öelda?»

Lint jäi seisma.

«Andke edasi,» käskis Žukov telegrafisti. «Võtsin rinde juhtimise üle. Punkt. Kandke Kõrgemale Ülemjuhatajale ette, et loodan tegutseda oma eelkäijast aktiivsemalt. Punkt. Žukov. Minu poolt kõik,» lisas ja vaatas küsivalt Vorosilovile, otsekui pärides, kas see ka midagi lisada kavatseb.

Vorosilov tuli kuidagi kõhklevalt aparaadi juurde, jalgis mõne hetke mitte midagi nägeval pilgul telegrafisti sõrmi, heitis siis nagu tardumusest ärgates nõrgalt käega ja lahkus kellegi poole vaatamata ruumist.

Varsti pärast seda kogunesid marssali kutsel Vorosilovi kaabeti, kust tal nüüd lahkuda tuli, sel ajal Smolnõis viibivad vanemad staabikomandörid ja Leningradi rinde väelukide ülemjuhatajad.

Seistes pooleldi lahti tõmmatud ja nüüd juba tühjade vahititega kirjutuslaua taga — marssali adjutantid olid vahitid paberitest puhtaks teinud —, vastas Vorosilov peanoogutusega määrustekohasele küsimusele: «Kas lubate?», millega pöördusid tema poole üksteise järel lüppa astuvad komandörid.

Praegu kõik nad olid vmbinud sõjanõukogu istungil ning teadsid, millised muudatused on nende juhtkonnas toimunud. Ja nagu nrisugustel juhtudel ikka, keerles igauhe peas tahes-tahmata ärev mõte: mis saab nuud minust?

Kuid praegu, vaadates longuspäi laua juures seisvat Vorosilovit, et suutnud keegi siniviibiast — ei staabiülema polkovnik Gorodetski, tema asetaitjad ega väelukide ülemjuhatajad — mõelda endale. Kõik mõtlesid marssalile.

Komandörid, kes praegu siia kokku olid tulnud, oleksid võinud mõnel muul ajal teha hulganisti kriitilisi märkusi tema tööstili kohta. Paljud mõistsid, et Vorosilovil on üpris vananenud ettekujutused vägede juhtimise meetodikast. Sageli olid nad marssalile endamisi ette heitnud sisemist organiseerimatust, mis ilmes asjatunus väeosast väeossa kihutamises, kalduvust pikkadeks

ja ilmaaegseteks nõupidamisteks ning harjumust oma alluvatele sageli pähe anda.

Kuid praegusel raskel lahkumishetkel mõtlesid inimesed hoopis muud. Nad tuletasid meelde marssali julgust, lihtsust alluvatega suhtlemisel ja Vorosilovi silmapaistvat osa Kodusõjas, kus peaaegu kõik kohalviibivad komandorid samuti olid võidelnud.

Nad mõistsid, et kui marssal oli tõesti süüdi selles, et polnud suutnud vaenlast peatada enne, kui see Leningradi äärelinna oli tunginud, siis tuleb seda nüüd temaga jagada neil kõigil...

Vorosilov seisis endiselt liikumatuna laua juures ning vaatas üksisilmi ikka ja jälle avanevat ust ja kohmetunult üle läve astuvaid komandöre. Ta oleks väga tahtnud, et sisenevate inimeste tulek miipea ei katkeks, sest see lükkas edasi jumalagajätuhetke.

Viimasena sisenes polkovnik Koroljov.

Vorosilov teadis, et enam pole kedagi tulemas — kõik kutsutud olid kohal — ja et nüüd peab ta lausuma sõnad, mis on temale nii rängad.

Sidesõlmest siia, tegelikult temale enam mittekuulvasse kabinetti tagasi pöördudes oli Vorosilov püüdnud sisemiselt valmistuda selleks viimaseks jutuajamiseks, leida sõnu, mis aitaksid kõigil, kellest tal nüüd lahkuda tuli, tugevdada võitlusvaimu ja usku võidusse.

Ta tahtis rõhutada, et Kõrgema Ülemjuhataja otsus on õiglane, dikteeritud murest Leningradi saatuse pärast, ja sellega seletada Žukovi määramise põhjust. Vorosilovile tundus, et ta suudab leida rahulikke ning kindlaid sõnu, mis on kaugel igasugusest solvumisest, ja on valmis neid kuuldavale tooma.

Kuid nüüd, kui ta nägi silmi mahalöövaid ning jalalt jalale tammuvaid komandöre, kellega koos tal oli tulnud vaenlase kuulirahe all ning pommirünnakute ajal surmale silma vaadata, komandöre, kellesse ta uskus ja kes uskusid temasse, ununesid kõik varem valmismõeldud sõnad. Teadmise, et ta lahkub Leningradist, ilma et oleks täitnud parteilt ja Stalinilt saadud ülesannet, lahkub ajal, mil vaenlane seisab linna väravas, ja et tal ei tulegi surra kangelasurma käsikahmluses, kui sakslased Leningradi tänavaile tungivad, vapustas Vorosilovit äärmiselt. Ta laskis pilgul aeglaselt libiseda üle kabineti seinte, üle Lenini ja Stahni portree, eesriidega kaetud

suure kaardi ja lahtitõmmatud lauasahtlite, vaatas siis uuesti keset tuba seisvat meestesumma ning ütles käsi lahutades vaiksett:

«Noh, näete... nägemiseni, seltsimehed!... Kõrgem Ülemjuhataja kutsub mind tagasi...»

Need sõnad nõudsid Vorosilovilt äärmist jõupingutust. Ta ütles seda rohkem endamisi, just nagu saaks alles praegu täielikult aru sellest, mis oli juhtunud.

«Mis siis ikka... ju minule, vanamehele, on see paras...» lisas marssal kumedalt. «See pole enam Kodusõda. Seda sõda tuleb pidada teisiti... hoopis teisiti.»

Vorosilovi hää lõi värisema ja ta jäi uuesti vait.

Kuid sel hetkel, kui kõigile näis, et marssal pole enam suuteline sõnagi lausuma, toimus temas järsku silmanähtav muudatus.

Vorosilov ajas järsku selja sirgu. Tundus, nagu oleks tal iga lihas viimase võimaluseni pingul. Ta lõi pea selga ja hüüdis äkki heleda noorusliku häälega:

«Ja ikkagi lööme sakslased lömmi, seltsimehed! Küll nad, lurjused, Leningradi all endale haua leiavad!»

Ta jäi veel mõneks hetkeks niiviisi seisma — selg auge, rusikasse pigistatud käed rinna ees, siis aga laskis end pikkamisi uuesti lõdvaks, käed vajusid rippu ja ütles juba vaevalt kuuldavalt:

«Jumalagal!»

Ning hakkas aegamööda ühe komandöri juurest teise juurde sammuma, kordamööda kõigil tugevasti kätt surudes.

Seejärel aga valjus esimesena kabinetist.

Tunni aja pärast tõusis lennuk, marssal Vorosilov ja temaga koos Leningradi saabunud kindralid pardal, õhtuhämarusse vajunud lennuväljalt õhku...

Kell üksteist õhtul astus Ždanovi kabinetti kiirest käima ja ümberkäiv sõjanõukogu liige admiral Issakov. Ta oli väga erutatud.

«Andrei Aleksandrovitš,» ütles ta pärast teretamist, «admiral Tributs palus mind viivitamatult teiega ühendusse astuda ja ette kanda... ta on praegu ise Kroonlinnas ega saa Leningradi sõita, sest peab täitma väga tähtsa ülesande...»

Ždanov kuulas vaikides. Ta teadis, mis selle tavaliselt

nil tasakaaluka mehe endast välja oli viinud, miks admiral, kes harilikult oli lakooniline ja täpne, ei leia praegu sõnu, et tuleku põhjust selgitada.

Issakov pühkis taskurätiga oma laubalt higi, silus lahukammitud juukseid ja jätkas, end kokku võttes ning rahulikult rääkida püüdes:

«Tund aega tagasi saabus Moskvast siseasjade rahvakomissari asetäitja. Ta andis edasi Peakorteri käsu koostada iga laeva, ford'i ja lae mineerimise plaan. Ja seda tuleb teha viivitamata...»

Admiral jäi vaikseks, oodates, mida selle peale kostab Ždanov.

Kuid Ždanov vaikus endiselt. Ta istus süngena, kulumud kipras. Tema haiglane hallikas nägu oli mullakarva. Ainult teravad pruunid silmad vaatasid tursunud laugude alt tähelepanelikult ning uurivalt.

«Andrej Aleksandrovitš,» hakkas Issakov nüüd juba häält kõrgendades uuesti rääkima, «me teame, milline on olukord Leningradi all... Kuid... kas te siis tõesti... kas te siis tõesti peate seda nii lootusetuks? Jutt on ju kogu laevastiku saatusest! Ma ei pöördu praegu teie poole mitte ainult kui sõjanõukogu liikme poole... Teie kui Keskkomitee sekretär olete tegelnud laevastiku probleemidega...»

«Ivan Stepanovitš,» sõnas Ždanov lõpuks vaikseks ja kuidagi võõrandunult, «ma olen juba seltsimees Stalini korraldusest teadlik. Selle korralduse mõtteks on, et ükski laev, ükski ladu, ükski suurtükk ei tohi vaenlase kätte sattuda. Te ju teate, et niisugune on Keskkomitee üldine direktiiv kõigi rajoonide osas, mida ähvardab vaenlase okupatsioon. Mitte ühtki tehast, mitte ühtki kaevandust, mitte ühtki puuda viljal! Meil on raske ja vaevalt hävitada seda, mis on loodud partei ja rahva suurte jõupingutustega. Kui aga küsimus seisab selles, kas jätta kõik vaenlasele või hävitada oma kätega, siis ei ole ega saagi olla mingisuguseid kõhklusid. Täitke käsk.»

«Andrej Aleksandrovitš!» lausus Issakov erutatult. «Mis ka ei oleks, aga Balti laevastik on suur jõud! Vaenlane on meie suurtükiväe ulatuses. Peale selle formeerime praegu merejalaväeüksusi. Kogu laevastikul, kõigil — admiralist madruseni — on ainsaks eesmärgiks

aktiivne võitlus vaenlase vastu! Just selles näeme oma põhiülesannet!»

«Ja nii see peabki olema,» ütles Ždanov kindlalt. «Peakorteri käsust teadku ainult väga vähesed: laevastiku juhtkond ja käsutäitjad. Ainult nemad!»

Issakov tõusis aeglaselt püsti. Ka Ždanov tõusis. Admiral oli viivu vaikne ja küsis siis ebalevalt, sobivaid sõnu olesid:

«Andrej Aleksandrovitš... viimane küsimus... küsin teilt kui... kommunist kommunistilt... millal teie arvates võib tulla käsk?... Teiste sõnadega, millal...» Ta jättis lause lõpetamata ja heitis vaid käega, nagu kõigele kriipsu peale tõmmates.

Ja järsku ta nägi, kuidas Ždanovi ilme muutus. Tema mullakarva põskedele ilmus kerge puna.

«Te küsite minult kui kommunist kommunistilt?...» kordas Ždanov. «Millal?...» Ja suutmata end valitseda, karjatas valjusti: «Mitte kunagi!»

Mõni hetk valitses vaikus. Siis ütles Ždanov juba rahulikult ja karmilt:

«Aga käsk läike täpselt, nagu nõuab Peakorter.»

Ja vaatas kella. Kümme minutit puudus üheteistkümnest.

«Kohe algab sõjanõukogu istung,» sõnas Ždanov. «Kuna Tributsit ei ole, tuleb teil sellest tingimata osa võtta. Lähil!»

IV

«Kandke ette!» käskis Žukov staabiülem Gorodetskit.

See oli rõõmutu ja ränk ettekanne. Hiljuti formeeritud 42. armee väeosad, kes 55. armee väeosade kõrval kaitsesid Leningradi lõunast, olid pärast kurnavaid lahinguid jätnud maha Krasnogvardeiski ja tõmbunud Pulkovo kaitseliinile. Seal kombel oli vaenlane lõunas jõudnud vahetult Leningradi lähistele ja hakanud peale tungima Pulkovo kõrgendike edelanõlvadel. Asja tegi eriti raskeks see, et põhijõududeks olid selles rajoonis maakaitsevägeüksused. Neile paisati Uritski alla viivitamata abiks SARK-i vägede 21. diviis. Kuid sellest oli ilmselt vähe.

Niisiis, lõunas olid sakslased ainult paari kilomeetri kaugusel Leningradist. Loodes tungisid nad edasi Peterhofi poole. Põhjust ähvardas Leningradi üle kogu Karjala maakitsuse kulgev Soome rinne. Läänes oli vaenlane okupeerinud juba kogu Baltikumi. Idas oli Leningradil ainult üle Laadoga ühendus muu Nõukogudemaaga, mida nüüd juba mõned päevad kunagi truuval jääpangal elanud talvitajate kombel Suureks maaks kutsuti. Laadogastki oli meie vägede käes ainult jarve lõunakallas umbes üheksakümne kilomeetri ulatuses. Praktiliselt kontrollis vaenlane, kel oli õhus tugev ülekaal, peaaegu kogu järve ja suuremat osa kaldaid.

Sellest kõigest kandiski praegu ette polkovnik Gorodetski. Ta tahtis, et Žukov saaks täieliku ülevaate olukorrast Leningradi all ning ühtlasi mõistaks, et tema, Gorodetski, ei ole ega saagi olla isiklikult vastutav kujunenud situatsiooni eest, sest on staabiülemale kohal olnud ainult paar päeva. Samas aga mõistis polkovnik, et tema isik teeb uuele rindeülemale praegu kõige vähem muret.

Samal ajal kui Gorodetski, pöördudes peamiselt Žukovi poole, näitas lauale laotatud kaardil Leningradi rinde kõige kaitsetumaid löike, avanes ootamatult kabineti uks ja tупpa astus polkovnik Koroljov. Heitnud ruumis viibijale kiire pilgu, just nagu vaadates, kelle poole pöörduda, läks ta Ždanovi kõrval istuva Vasnetsovi juurde ja sosistas viimasele midagi kõrva.

Vasnetsov võpatas, nagu oleks keegi teda järsku torganud, ja sikutas siis Ždanovit varrukast...

Näis, nagu ei märkaks Žukov midagi. Ja staabiülem, nähes, et ülemjuhataja kuulab teda tähelepanelikult, pilku kaardilt tõstmata, jätkas oma ettekannet. Kui aga Vasnetsov hakkas tasakesi midagi Ždanovile kõrva sosistama, pööras Žukov pea nende selja taga seisva Koroljovi poole ja küsis järsult.

«Kes te niisugune olete?»

Koroljov kohmetus ega saanud sõnagi suust. Ta oli Žukovi saabumise hetkel viibinud sõjanõukogu istungil, hiljuti aga koos teiste juhtivate staabitöötajatega end temale esitlenud.

«Ma küsin, kes te niisugune olete ja miks te luba kusunata siia ilmusite!» kordas Žukov.

Valveseisangut võttes vastas Koroljov valjusti:

«Polkovnik Koroljov staabi operatiivosakonnast.»

Astus siis sammu ettepoole ja lisas juba veidi tasem: «Seltsimees ülemjuhataja! Äsja saabus teade, et sakslased on murdnud läbi Kirovi tehase territooriumile.»

Kõik, kes viibisid sel hetkel kabinetis, olid tema sõnadest rabatud.

Kõik, kuid ilmselt mitte Žukov.

Püsti tõusmata ja oma asendit muutmata vaatas ta tameda härja pilguga altkulmu Koroljovile otsa ning küsis vihaselt:

«Missugustest sakslastest te raägite?»

«Ma... ma ei tea,» vastas Koroljov segaduses, «praegu just teatati telefoni teel ja ma arvasin, et...»

«Kes teatas?» katkestas teda Žukov.

«Miks ta ometi esitab liigseid küsimusi?!» mõtles Koroljov. Hetkeks kujutles ta, kuidas niisuguses olukorras oleks toiminud Vorosilov. Ilmselt oleks ta silma pilkselt katkestanud istungi, karanud autosse ja... Kuid võib-olla, mõtles Koroljov, ei jõudnud kohutav teade lihtsalt uue ülemjuhataja teadvusse?...

«Kas jälle kurdiks või, polkovnik?» kõrgendas Žukov häält.

«Seltsimees ülemjuhataja!» ütles Koroljov endast võitu saades. «Telefoni juures oli Kirovi tehase rajoonis paikneva hävituspataljoni komandör major Sidorov. Ta kinnitab, et sakslased...»

«Kui palju neid on?»

«Seda ma ei tea,» vastas Koroljov, saades nüüd juba isegi aru, et tema vastus kõlab pentsikult. «Pidasin vajalikuks aega viivitamata ette kanda! Pataljonikomandöril kaskisin aga telefoni juurest lahkumata oodata edaspidiseid korraldusi.»

«Sideülem,» ütles Žukov, pöördudes järsult laua kaugemas otsas istuva Kovaljovi poole: «Ühendage see paanikatekitaja minuga.»

Ta tegi peaga liigutuse kirjutuslaual asetsevate telefonide suunas.

Kovaljov ruttas pooljoostes kabinetist välja.

Koroljovi sõnadest vapustatud Ždanovile tuli samuti pahe mõte, et Žukov lihtsalt ei kujuta endale ette, kus asub Kirovi tehase, ei tea, et see on juba päris linna piires!

«Georgi Konstantinovitš,» ütles Ždanov, «vahest peaks siiski viivitamatult sinna sõitma?...»

Sel hetkel kandis Kovaljov lüüsi ette:

«Major Sidorov on telefoni juures, seltsimees ülemjuhatajal!»

Žukov tõusis ja astus nagu vastu tahtmist telefoni juurde. Kovaljov jõudis temast ette, haaras pihku ühe arvukatest telefonitorudest ja ulatas selle ülemjuhatajale.

Žukov tõstis toru pikkamisi kõrva juurde ja ütles, sõnu pisut venitades:

«Kuula, sina paanikatekitaja! Kes sul sinna ilmusid?... Ma ei küsigi, kas sakslased või türklased! Ma küsin: kui palju neid on? Kanna ette ainult seda, mida oled oma silmaga näinud, selge!»

Pingelises vaikuses kuulas Žukov majori vastust. Kõik toas viibijad jälgisid hinge kinni pidades ülemjuhataja näoilmet. Nad nägid, kuidas Žukovi huuled pikkamisi tõmbusid kalgile muigele.

Lõpuks hakkas Žukov rääkima, hääldades hoolikalt iga sõna ning vahetevahel pause tehes, et vastust ära kuulata:

«Mida sa juhud? Lasteaeda või hävituspataljoni?... Kui hävituspataljoni, siis hävita! Pealegi pole sa neid oma silmaga näinud!... Nüüd kuula! Kui sinu lõigus üksainuski sakslane läbi murrab, olgu siis tankil, mootorrattal või kepphobuse seljas, lasen mahal! Sinu lasen maha, said aru?!»

Ta viskas toru hargile. Läks seejärel raske hooga sammuga oma kohale tagasi, laskus toolile ja ütles:

«Ise ei tea mitte tuhkagi... Jaakomandör olevat ette kandnud, et kusagilt lääne poolt liiguvad tehase suunas tankid. Ja vist isegi mitte tankid, vaid tank, pärast aga selgub, et hoopis tankett!... Paanikatekitaja!»

Ta heitis pilgu ikka veel liikumatult seisvale Koroljovile ja jätkas, nüüd juba ainult tema poole poordudes:

«Kui te veel kord niisuguse paanilise teatega siia sisse tormate, võtan kupud maha! Nüüd aga sõitke Kirovi tehasesse. Neljakümne minuti pärast kannate telefoni teel ette, mis sakslased sinna järsku tekkisid. Ja mitte minule, vaid minu adjutandile!»

«Kuulen, seltsimees ülemjuhataja!» vastas Koroljov

juba käigu pealt ning imestas isegi, miks ta hääli nii reipalt, koguni rõõmsalt kõlas.

Pöördunud staabiülema poole, ütles Žukov:

«Jätkake!»

Ja kummardus uuesti kaardi kohale.

Ettekanne jätkus. Staabiülem rääkis nuud sellest, et kõige viimaste andmete järgi on vaenlasel õnnestunud hõivata osa Uritskist...

Žukov kuulas teda nohisedes. Kaks korda katkestas ta polkovnikut repliigiga: «Lühemalt!» Ja siis nais Gorodetskile, et ülemjuhataja kuulab teda ainult vormi pärast.

Kuid staabiülem eksis. Žukovit huvitas tema ettekandest lihtsalt üksnes see, mida ta ise varem ei teadnud.

Aga Žukov teadis juba üpris palju. Asjata polnud ta veelnud paar tundi Kindralstaabi operatiiv- ja luurevalitsuses, kuhu oli läinud otse Stalini kabinetist. Kindralstaabis oli Žukov uurinud olukorda niihästi Leningradi all kui ka teistel rinnetel, muidu oleks olnud võimatu saada ülevaadet sakslaste armeegrupi «Nord» potentsiaalsetest võimalustest.

Žukov polnud asjata kulutanud ka seda aega, mis oli moodunud hetkest, millal ta telegraafi teel Stalinile ette kandis, et on rinde juhtimise üle võtnud.

Nüüd kujutas ta juba hästi ette kogu lahingupilti Leningradi lähistel ja oli just seetõttu kindel, et Kirovi tehase territooriumile võis läbi murda vaid mõni juhulik, lahatusetu sakslaste väesalk, mis ei kujuta endast tõsist ohtu.

Žukov kuulas rinde staabiülema ettekannet ja näis juba olevat unustanud äsjase intsidendi.

Kuid enamikule juuresviibijatele oli see jälle jätnud.

Olgugi et pehme loomuga Vorosilov sageli pähe andis ja inimeste peale karjus, valimata väljendusi, hämmastas kõiki ebameeldivalt uue ülemjuhataja ääretu kalkus, isegi julmus.

Kuid neid ei rahanud ainult see.

Nad olid harjunud temperamentse ja kõigele valkkuirelt reageeriva Popovi ning iga hetk lahingukeerisesse tormamas oleva Vorosiloviga ning neile näis, et Žukov almutas andestamatut kergemeelsust, heites käega ärevale, ei, koguni katastroofilisele teatele.

Loomulikult ei tihanud keegi sin viibivatest sõjaväe-

lastest oma mõtteid valjusti välja öelda. Ka Ždanov ja Vasnetsov vaikisid, kuigi nad oleksid tahtnud juhtida Žukovi tähelepanu lubamatule hooletusele, millega see saadud teatesse suhtus. Kuid nad vaikisid, kartes kõigutada uue ülemjuhataja autoriteeti, kes oli siia saadetud isiklikult Stalini poolt ja liatigi nii erakordsetel asjaoludel.

Žukov ei näinud aga üldse tundvat, et tema pea kohale niisugused pilved kogunevad. Paistis, et teda üldse ei huvita, mida mõtlevad temast kõik need väikivad, paigale tardunud inimesed.

Polkovnik lõpetas ettekande. Žukov tunnistas endiselt keskendunud kaarti. Lõpuks ütles ta pead tõstmata:

«Andke täpne õiend, kui suured jõud tegutsevad Uritski ja Krasnoje Selo vahelises lõigus. Kui palju on meil seal teie andmete järgi suurtükiväge?»

Endiselt pead tõstmata kuulas ta ära staabiülema ja suurtükiväeülema vastused. Need olid lühikesed ja asjalikud, paistis, nagu oleksid aruandjad lõpuks kohanevad rindeülema lakoonilise stiiliga.

«Kõigest järeldub,» ütles Žukov kokkuvõtet tehes, «et vaenlane kontsentreerib oma jõudu siin, Ropša ja Pulkovo vahel, eks ole?» Ta torkas oma lühikese ja jameda sõrme vastavasse kohta luurekaardil ning siis jasku pahvatas: «Ja mida kuradit te ometi mõtlete, kaitses kogu rinnet igas lõigus ühesuguste jõududega? Sakslased liiguvad tankikiiludega Uritski ja Pulkovo kõrgendike poole. Just siin kavatsevad nad Leningradist läbi murda. Siia peavadki olema koondatud meie peajõud! Miks te sellele varem pole tulnud? Ma küsin: miks?!»

Žukov mõõdis nõupidamisest osavõtjaid vihase pilguga. Keegi ei pannud tahele, kuidas ta seejuures vargsi vaatas seinakella ja keegi loomulikult ei teadnud, et Žukov märkis endamisi: polkovnik Koroljovi lahkumisest on moodunud kakskummend viis minutit.

Kõigi kõrvus kõlas nagu pitsahoop terav küsimus. «Miks?!» Ja kuigi see küsimus polnud esitatud otseselt kellelegi, pöördusid kõigi pilgud tahtmatult Ždanovi poole. Mitte kunagi polnud keegi võtnud endale õigust tema juuresolekul niisugust tooni kasutada.

Kuid Ždanov vaikis. Tema unetutest öödest kurnatud

nägu oli kahvatu, huuled tugevasti kokku surutud. Tundus, et see vaikimine nõuab temalt äärmist pingutust.

Politburoo liikmena ja Keskkomitee sekretärina tundis ta teravalt temal lasuvat isiklikku vastutust Leningradi all kujunenud katastroofilise olukorra eest. See pärast ei saanud uue ülemjuhataja järsk toon teda ruvama jätta, Žukovi viimane küsimus aga kõlas juba otsese etteheitena rinde juhatusele ja sealhulgas temale, Ždanovile.

Loomulikult oleks ta võinud Žukovile nii mõndagi vastata. Kõigepealt oleks ta võinud öelda, et sõjanõukogu pole istunud tegevuseta ja et viimastel päevadel on kõik reservid lõunasse saadetud...

Kuid fakt jäi faktiks: vaenlane oli Leningradi all.

Ja jälle kõlasid Ždanovi kõrvus Stalini vihased sõnad tema ja Vorošilovi aadressil: «Taganemise spetsialistid!»

Ždanov pidas seda etteheidet õigeaks. Stalin oli ometi teadlik Leningradi kaitsjate ennastsalgavast kangelaslikkusest, nende vankumatust otsusest linna mitte vaenlasele loovutada.

Kuid poliitikuna, partei juhina mõistis Ždanov, et sel hetkel, kui Stalin need rasked sõnad ütles, oli temale tahtis vaid see, et vaenlane peatamatult Leningradile laheneb...

Ja see kihe teadmine sundiski Ždanovit vaikima ning mitte reageerima Žukovi käitumisele.

Ždanov mõistis: Stalini äkiline otsus rindeülem välja vahetada oli tingitud tema kahlusest, et senine juhtkond pole suuteline linna kaitsma.

Nahes, et kõigi pilgud on pööratud temale, ütles Ždanov tagasihoidlikult:

«Georgi Konstantinovits, situatsioon, mida praegu kaardil näete, on välja kujunenud sõna otseses mõttes viimaste tundide jooksul. Kuid sellele vaatamata on teil õigus. Vagede jaotus rinnetel ei vasta enam olukorra nõudmistele.»

Võib-olla just see rõhutatud tagasihoidlikkus meenutab Žukovile, kui kõrgel ametiredelil asub temast patemaal istuv mees.

Heldum mees vargsi pilgu kellale, ütles ta asjalikult, kuid juba otse Ždanovi poole pöördudes:

«Kõige hõrgemat rindelõiku kaitses praegu neljakümne teine armee. Kas nii, Andrei Aleksandrovits?»

See «kas nii» ja pöördumine nime- ja isanime pidi oli Ždanovile lõivuks endise jämeduse eest ning pidi väljendama lugupidamist, mida Žukov pidas nüüd vajalikuks avalikult näidata. Selle nimel ta oma retoorilise küsimuse esitaski: kõigile siinviibijatele, kaasa arvatud Žukov ise, oli selle armee asukoht väga hästi teada.

Ždanov noogutas vaikides.

«Järelikult,» jätkas Žukov, «on vaja...»

Kaugemale ta ei jõudnud. Kabineti uks avanes ja sisse astus Žukovi adjutant. Ta ruttas ülemjuhataja juurde ja hakkas sellele midagi kõrva sosistama.

«Valjusti!» andis Žukov tuseselt õlgu kergitades käsu. «Mis sa sosistad kõrva nagu poiss tüdrukule külasimanill!»

Adjutant ajas end sirgu, võttis valveseisangu ja raporteeris valju häälega:

«Seltsimees ülemjuhatajal Polkovnik Koroljov kandis telefoni teel ette: Kirovi tehase rajoonis pole vaenlasest jälgegi. Haigla piirkonnas, see tähendab paar kilomeetrit Kirovi tehasest lõuna pool, puged läbi tähtsusetu grupp vaenlase mootorrattureid — ilmselt olid need luurajad. Aga selleks ajaks, kui Koroljov kohale jõudis, olid needki hävitatud.»

Adjutant jäi vait, olles Žukovi ees endiselt valveseisangus.

«Hüva,» kohmas see. «Ära segal Võid minna.»

Lastes kõigiti paista, et ei märganud, millise kergendusega kõik kohalviibijad adjutandi sõnu kuulasid, jätkas ta alustatud lauset ilma mingi üleminekuta:

«...järelikult on vaja muuta jõudude vahetada neljakümne teises ja viiekümne viiendas armees. Neljakümne teine kaitseb Pulkovo—Uritski lõiku, mis praegu on peamine. Seepärast kasin...» tegi ta väikese pausi, oodates, millal staabiülem pliiatsi haarab, «...muuta jõudude vahetada nendes armeedes neljakümne teise kasuks, tugevdades tema rinnet mõnede viiekümne viienda vaeosadega. Selge?»

«Aga, seltsimees ülemjuhataja,» sõnas staabiülem pliiatsi kõrvale pannes argikult, «sellega nõrgendame Kolpinot kaitsvaid vagesid, mille vaenlase luure varem või hiljem kahtlemata kindlaks teeb...»

«Lõpetage lobisemine!» katkestas teda Žukov. «Varem... hiljem... Iga reaoperaatorile staabis on

selge, et kui me ühes kohas rinnet tugevdame, siis teises kohas oleme jõudude ümbergrupeerimise tagajärjel nõrgemad! Praegu on kõige ohilikum lõik Pulkovo—Uritsk. Sinna tuleb paisata peamised jõud ja vaenlast tuleb peksta just seal!»

Sel hetkel ei pööranud vist ükski sõjanõukogu liige erilist tähelepanu sõnadele «peksta vaenlast». Mitte «kinni pidada» ega «tagasi hoida», mitte «tõkestada vaenlasel teed», vaid just nimelt «peksta»! Kuid praegu ei märganud seda keegi: kõigi tähelepanu oli koondunud Žukovi poolt seatud ülesande praktilisele küljele.

Mõned juuresolijad vahetasid pilke. Need paistsid nagu ütlevat: mis siis ikka — vastu vaielda pole mõtet, ettepanek on õige.

Mõistagi polnud Žukovi otsus mingi avastus. Antud olukorras oleks vist iga kogenud vaejuht pärast järelemõtlemist toiminud samuti. Kuid see, et Žukov kujunenud olukorrast silmapilkselt praktilise järelduse tegi ja jõudude ümbergrupeerimise ülesande nii selges ja kategoorilises vormis esitas, ei saanud jätta mõju avaldamata ning kutsus välja üldise heakskiidu nagu hiljutine episoodki, kus uus ülemjuhataja oli ilmutanud äärmist kulmaverelisust ja kus talle täielik õigus oli jäänud.

Žukov ütles staabiülemale poole pöördudes:

«Kask vagede ümbergrupeerimise kohta tuleb viivitamata välja saata. Hoiatage armeekomandöre, et nad vastutavad selle tapse täitmise eest oma peaga.»

Seejärel pöördus ta admiral Issakovi poole ja küsis:

«Kus on Tribuls?»

«Laevastiku juhataja kutsus välja Moskvast kiire ülesandega saabunud siseasjade rahvakomissari asetäitja,» vastas Issakov püsti tõustes. «Te peaksite kindlasti teadma, milles asi on.»

Jah, tean. Ja sellele vaatamata andke admiralile «dasi,» ütles Žukov järsult, «et edaspidi võib ta sõjanõukogu istungitelt puududa ainult minu loal. Ja astuda laevastikustesse... igasuguste rahvakomissaride asetäitjatega alles pärast seda, kui need on endid minule esitlenud. Mis aga puutub kiirresse ülesandesse, siis on Balti laevastikul käesoleval hetkel vaid üks kiire ülesanne: koondada kogu oma suurtükiväe tuli vaenlase hävitamiseks asja mainitud lõigus, see tähendab Krasnoje Selo—Pulkovo—Uritski piirkonnas. Kogu tuli! Ja

pidage seejuures silmas, et te omadele pihta ei anna, selgel!»

Ning ta vaatas Issakovile kusivalt otsa:

«Mida te veel ootate? Loodan, et telefoniside Kroonlinnaga on korras?»

Admiral tuli laua tagant välja ja suundus kiirel sammul ukse poole.

Žukov asus aga juba teise küsimuse juurde.

«Milline on meie vägede paigutus sügavuti?» küsis ta Gorodetskile otsa vaadates. Ja kordas kohe kannatamatult: «Staabiülem, ma küsin: kui lai on meie rinne sügavuti kõige nõrgemates lõikudes linna all? Mida kavatsete ette võtta, kui vaenlasel kõigele vaatamata õnnestub üle Uritski ja Pulkovo läbi murda?»

«Vägedele on antud käsk mitte sammugi taganeda!» vastas staabiülem kõheldes. «Peale selle...»

«Teie käsud on mulle teada,» katkestas teda Žukov. «Samuti nagu see, et neid ei täideta. Ma küsin, mis saab, kui sakslased tõepoolest proovivad läbi murda sellesama Kirovi tehase territooriumile? Mitte paari mootorratturi, vaid suurte jõududega?... Olgu,» heitis ta siis käega, «võite jätta vastamata. Tean teietagi, et kaitse piirdub ainult eesliniga, linna serval aga regulaarvägesid rinde tagala kindlustamiseks sisuliselt üldse pole. Teie õnn, et sakslane on nii loll ega ole suutnud seda veel välja nuuskida.»

«Midagi seal ikka on, olgugi et tõepoolest vähevõitu,» ütles Vasnetsov vaele.

«Tähendab, sisuliselt ei ole,» lõikas Žukov nagu noaga.

Vasnetsovil oli tahtmine Žukovile otse näkku öelda, et ta ei tohiks käituda nii, nagu poleks siin enne teda keegi üldse mitte midagi teinud. Ta oleks võinud sõjanõukogu või oblastikomitee büroo istungite protokollidele või endiste ülemjuhatajate Popovi ja Vorosilovi käskkirjadele viidates tõestada, et küsimused, mida Žukov praegu nii teravalt tõstatab, on arutusel olnud ka enne tema saabumist.

Kuid Vasnetsov ei lausunud sõnagi.

Mis sundis siis seda julget ja küllaltki ägedat inimest alla suruma iseenesestmõistetavat solvumist? Kas ainult distsiplinitunne, kas ainult aukartus uue ülemjuhataja ja tema suurte volituste ees?

Ei, mitte ainult see.

Olgugi et Žukovi korraldustes polnud midagi printsiipsaalselt uut, võrreldes selle kõigega, mida olenevalt olukorrast oli tehtud ka enne tema saabumist, ei jaanud Vasnetsoville märkamata, et kõik need korraldused kõlasid kuidagi uudsel, selgelt, täpselt ja nõudlikult. Ja vaatamata nende nõudmiste kategoorilisusele, solvavale toonile, millega Žukov need esitas, võib-olla isegi — nii imelik, kui see ka ei olnud — just tänu sellele tundis Vasnetsov end nüüd kuidagi palju kindlamana, ta tajus, et kõik, mis siin praegu toimub, on tõepoolest see ainuõige, mida tekkinud olukorras üldse ette võib võtta.

Seepärast ei lausunud Vasnetsov ühtki sõna, mis tal keelel kibelesid. Ta tõusis hoopis püsti ja tahtmatult matkides Žukovi täpset ning lakoonilist ütlemissviisi, kandis lühidalt ette, millised abinõud on sõjanõukogul ja Leningradi linna parteiorganisatsioonil kavandatud juhiks, kui vaenlasel õnnestub läbi murda ning linna tungida.

«Olen teadlik leningradlaste suurest tööst,» ütles Žukov nüüd juba teise, lugupidava tooniga.

Raske öelda, mis just muutis nõupidamisel valitsevat õhkkonda, kas Vasnetsovi kuiv, objektiivne, vähimagi hialduseta ettekanne või Žukovi viimane lause. Ja vaevalt keegi siin viibijaist olekski sel hetkel suutnud endale seletada, milles see muutus seisis, kuid kõiki valdas järsku mingi kindlus- ja ühtekuuluvustunne.

«Ma tean, et just teile, diviisikomissar,» pöördus Žukov Vasnetsovi poole, «on tehtud ülesandeks jälgida, kuidas edeneb kindlustuste ehitamine. Seepärast palungi teid võtta tarvitusele abinõud, et kindlustusvöönd meie rinde tagalas oleks nõuetekohaselt lai. Tehke seda viivitamatul Kõige järgi otsustades ei kavatse vaenlane pargal tammuda.»

«Georgi Konstantinovitš,» ütles seni vaikinud Ždanov, «... et viimastel päevadel on rindel kujunenud meile äärmiselt ebasoodne olukord. Oleme sunnitud läbi lohtuusse paiskama kõik meie kesised reservid, kaasa arvatud sõjakoolide kursandid, maakaitseväge diviisid ja hävituspataljonid. Meil lihtsalt pole olnud ega ega võimalusi tegelda kaitse kindlustamisega sügavuti...»

Ždanov jäi hetkeks vaik. Jäi vaik, sest taipas, et ei

vaidle praegu vastu mitte Žukovile, vaid inimesele, kes oli sinu saatnud uue ülemjuhataja...

Endale sellest aru andnud, ütles ta juba hoopis teisel toonil:

«Jah, aga praegu pole loomulikult aeg enese õigusdamiseks.»

Võib-olla sai Žukov aru, mis toimub Ždanovi hinges. Jutuajamise teemat muutes küsis ta:

«Mis te arvate, Andrei Aleksandrovitš, kui palju suurtükke ja tanke võiks praegu Kirovi tehaseist saada?»

Kiiresti taskuraamatut lehitsenud, ennetas Vasnetsov Ždanovit, tõusis kähku püsti ja nimetas arvud.

«Tooge kõik välja,» käskis Žukov lühidalt. «Lepin Peakorteriga kokku.» Ja pöördunud õhukaitseülem Lagutkini poole, küsis: «Kui palju õhutõrjekahureid võite otsekohe maha võtta ja eesliinile saata?»

«Aga, seltsimees ülemjuhataja!» hüüdis Lagutkin protesteerivalt. «Linna pommitatakse juba nädal aega järgemööda ägedalt. Me ei suuda kindlustada Lenigradi õhukaitset, kui...»

«Vastake küsimusele!» katkestas Žukov teda ja lisas, nüüd juba kõigi kohalolijate poole pöördudes: «Mis kasu on linna õhukaitsest, kui vaenlase tankid tänavaile tungivad?»

Ja uuesti Lagutkini poole pöördudes andis ta käsu:

«Viieteistkümne minuti pärast kandke ette, kui palju ja milliseid suurtükke annate. Selge?»

«Just nii, seltsimees ülemjuhataja,» vastas Lagutkin. Heitnud pilgu seinakellale, küsis ta: «Kas lubate lähkuda?»

«Minge. Viieteistkümne minuti pärast kannate minule isiklikult ette. Ja viimaseks,» ütles Žukov, kui Lagutkin oli väljunud, «on ettepanek vabastada polkovnik Gorodetski staabiülema kohustest. Rinde staabiülemaks määran kindralleitnant Hozini. Kindral Fedjuninski jääb esialgu minu asetäitjaks. Vastuväiteid ei ole? Küsimus on Peakorteriga kooskõlastatud. Kuulutan kolmekümneks minutiks vaheaja. Selle aja jooksul polkovnik Gorodetski kindral Hozinile asjaajamine üle anda. Teistel asuda kätte täitma.»

Nende sõnadega tõusis Žukov esimesena laua tagant püsti...

5. septembri hommikul ei äratanud Hitlerit mitte tema kammerteener SS-sturmbannführer Heinz Linge, kes seda alati tegi, vaid füüreri isiklik sekretär ja parteikantselei ülem Martin Bormann. Ja mitte kell kumme, nagu tegi seda Linge, vaid tund aega varem.

Hitleri lähikondlased teadsid hästi, et füürer kannatab unepuuduse all, jääb väga hilja magama ja peab seetõttu hommikust und kalliks. Ning nüüd, kui Bormann Heinz Lingele teatas, et läheb füürerit äratama, oli see mõne minuti pärast teada kõigil punkri elanikel.

Näis, nagu poleks olnud erilist põhjust pidada seda fakti erakorraliseks sündmuseks peakorteris. Kuid asi seisis selles, et Bormanni iga samm äratas erilist tähelepanu.

Neile, kes sedameest lähemalt ei tundnud, võis ta paista tagasihoidliku ja füürerile truu parteifunktsionäärina, kes on ükskõikne auastmete ja autasude suhtes. Kuid möödub aastaid ja põdurad Kolmanda riigi kindralid ning endised natslikud ametnikud, püüdes end puhataks pesta, hakkavad nimetama Nürnbergi silmusest pääsenud Bormanni Hitleri kurjaks geeniluseks.

See tugeva kehaehituse ja toore näoga mees, kes omal ajal oli mõrva pärast kinni istunud, ei olnud tõepoolest maias ei autasudele ega muudele austusavaldustele. Ta ei hinnanud välist sära, vaid eelistas sellele võimu. Tema võimujanu oli aga sõna otseses mõttes kustutamatu.

Olnud omal ajal Hessi asetäitja, ei asunud Bormann mitte niisama lihtsalt parteikantselei ülema vabanenud ametikohale. Temast sai Hitleri isiklik sekretär ja Berghofis asuva maja valitseja. Ta muretses Hitleri isiklikku kogusse maale, viibis vahetpidamata füüreri läheduses ja kuhu see ka vaatas, ikka ja alati nägi ta vaikivat Bormanni, kes oli valmis täitma ka kõige delikaatsemaid ülesandeid.

See kinnine ja sõnaaher mees oli suurepärane intriigant, oma ala meister.

Göring, kes kartis iga sorti võistlejaid, oli vastu Bormanni määramisele parteikantselei ülemaks, kuid jäi kaotajaks poleks ning pidi peitma sügavale hingesoppi vihkamise mehe vastu, kes pretendeeris füüreri esimese, olgugi salajase nõuniku osale.

Isegi nii tark ja kogenud intrigaan nagu Goebbels kartis Bormanni ja eelistas teda mitte naha oma vaenlaste hulgas.

Ja nüüd, kui Bormann, kasutades isikliku sekretäri õigust, lükkas Linge kõrvale ning suundus ise fuüreri magamistuppa, oli igaühele selge, et on saabunud mingi erakordselt tähtis sõnum, mis ilmselt peab Hitlerile meeleparane olema, vastasel korral poleks Bormann seda isiklikult kuulutama tõtanud.

Bormann koputas ja avas ukse. Hitler magas veel kummeltee, mida ta igal hommikul jõi, niipea kui silmad avas, seisis puutumata öökapil voodi kõrval.

Voodi peatsi juurde astunud, kummardus Bormann Hitleri kõrva juurde ja ütles tasa:

«Minu fuürer! Sankt Peterburg on sisse piiratud.»

Neist vaikselt lausunud sõnadest piisas, et Hitler silmapilk ärkas. Teki kõrvale heitnud, hakkas ta jalgade abil põrandalt toatuhvleid otsima, istudes öösel võetud unerohust segasena voodiserval kandadeni ulatuvas öösärgis — pidžaamat, seda prantslaste väljamõeldist, Hitler ei tunnistanud —, ja vahtis Bormanni näri pilguga.

Lõpuks jõudis öeldu tema teadvusesse. Ta kargas püsti, haaras Bormannil õlast kinni ja küsis kiiresti häälel, milles segunesid rõõm ja kartus, kas ta mitte valesti polnud kuulnud:

«Kas Leebilt saabus telegramm?»

«Jah, mu fuürer. Ja Mannerheimilt samuti. Pool tundi tagasi.»

Bormann pistis käe kuuetaskusse, võttis välja juba desifreeritud telegrammi ja ulatas Hitlerile.

Hitler haaras blanketi, heitis sellele pilgu ja hüüatas: «Prillid!»

Hitleri nägemine halvenes aasta-aastalt ja tähtsaid dokumente lugedes, eriti kui need olid trükitud väikese kirjaga, oli ta sunnitud kasutama prille.

Prille Hitler aga vihkas. Talle tundus, et need ei sobi riigi- ja väejuhile. Seepärast ei ilmunud ajakirjanduses uhtegi fotot, kus fuürer oleks kandnud prille. Kõik Hitlerile lugemiseks antavad dokumendid trükiti spetsiaalsel, suure kirjaga masinal.

Ootamata, millal Bormann talle prillid annab, haaras

Hitler need ise öökapiilt, pani ninale ja hakkas telegrammi uurima.

Neil minutitel, kui ta ikka ja uuesti luges ridu, millest ilmnes, et von Leebi väed olid jõudnud Neeva äärde ning seega oli Leningrad maismaa poolt blokeeritud, mõtles Bormann, et kui vähe on maailmas inimesi, kellele on antud näha fuürerit, suurt fuürerit niusugusena: pikas, kandadeni ulatuvas öösärgis, paljaste jalgade otsa pistetud toatuhvlites ning prillidega.

«Ja mida teatab Mannerheim?» küsis Hitler, kiskunud lõpuks pilgu telegrammilt.

«Tema väed on jõudnud välja vanale riigipiirile,» vastas Bormann piduhkult.

Paar konvulsiivset tantsusammu, mis Hitler tegi ajaloolise vaguni ees, kus kunagi Prantsusmaa esindajad võtsid vastu Esimeses maailmasõjas lüüasaanud Saksa-maa kapitulatsiooni ja kus nad 1940. aasta 22. juunil omakorda kapitulatsiooniaktile alla kirjutasid, said teatavaks kogu maailmale, fikseerituna filmilindile, Hitleri praeguste meeleute vaimustushüpete tunnistajaks aga oli ainult Bormann. Ja ta oleks võinud kinnitada, et ei näinud niusugust rõõmupurset ei siis, kui vallutati Minsk, ega siis, kui langes Smolensk.

Tema, Bormann, mõistis Hitlerit suurepäraselt. Need varem vallutatud linnad olid lihtsalt asustatud punktid, olgugi suured ja tähtsad, aga ikkagi ainult asustatud punktid teel praegu veel kättesaamatusse Moskvasse.

Peterburg oli aga sõja üks põhieesmärke. Tõsi küll, plaani järgi oleks linn pidanud langema juba juulis...

Hitler sõnas pühalikult:

«Jata mind üksi, Bormann.»

Ta tahtis ihuüksi nautida rõõmu suurest võidust.

Kui Bormann oli ära läinud, luges Hitler telegrammi veel mitu korda läbi. Võttis siis prillid eest, heitis hommikumantli õlgadele ja vilistades valssi «Lõbusast lehest», oma lemmikoperetist, laks vannituppa...

Sel hommikul ei leidunud kogu maailmas Hitlerist õnnelikumat ja enesega rohkem rahul olevat inimest. Kõik, mis teda, vaatamata sõja üldiselt soodsale kulule, viimase poolteise kuu jooksul oli ärritanud ja rõhunud — pikale veninud lahing Smolenski all, mis rõõvis elu kümnetelt tuhandetelt Saksa sõduritelt ja ohvitseridelt, kindralite vaikiv vastupanu tema käsule lükata

otsustav lahing Moskva pärast edasi, kuni on hõivatud Peterburg ja Ukraina, luhtalainud kuu Luuga kaitseliinil —, see kõik taganes uue, silmapaistva võidu taustal kuhugi kaugemale ja kaotas teravuse.

Isegi nii enesekindel ja oma ulinimlikes riigi- ja väejuhvõimetes veendunud inimene nagu Hitler pidi mõistma, et ta on selles sõjas kaotanud juba peale enneolematult suure hulga sõdurite ka kõige tähtsamat, mida enam kuidagi tagasi ei saa, — aega.

Võis pasundada kogu maailmale Saksa sõjaväe suurtest võitudest. Võis vapustada inimeste kujutlusvõimet vallutatud asulate või lahingutega läbitud sadade kilomeetrite loeteluga. Rindeteadetes võis meelevaldselt suurendada vangivõetud sõdurite, ohvitseride ja sissepiiratud väeosade arvu.

Kuid see kõik ei suutnud summutada saatustlikku küsimust: kes siis lõpuks takistab Saksa vägede pealetungi Moskvale ja Leningradile? Miks pole senini, kuigi on käes juba september, kuueks, kõige rohkem kaheksaks nädalaks planeeritud sõda mitte ainult et lõppenud, vaid pole isegi saavutatud ühtegi tõeliselt tahtsat võitu?

Vaatamata inimestevihkamisele ja kinnisideele, et tal on müstiline jõud, kannatas Hitler salaja alaväärsuskompleksi all. Ja selle põhjuseks polnud sugugi mitte füüsilised puudused, nagu seda palju aastaid hiljem on püüdnud seletada mõned kodanlikud ajaloolased, tuginedes Hitleri poolsõestunud laiba arstliku ülevaatuse andmetele.

Põhjus oli hoopis mujal.

Hitler taipas, et paljud teda näiliselt truult teenivad kindralid südamepõhjas teda vihkavad.

Ta oli veendunud, tahtis olla veendunud, et kasutab neid inimesi kuulekate käsutäitjatena oma eesmärkide saavutamiseks. Isegi need, kes hiljuti olid kuulunud salajasse opositsiooni, kartsid nüüd teda, olid hakanud tema ees lipitsema, teenisid teda ennastsalgavalt. Kuid Hitler mõistis, et hingepõhjas vihkavad nad teda endiselt.

Eriti teravalt tundis ta seda nurjumiste puhul, mis olid küll hoolega varjatud ja maskeeritud, kuid siiski nurjumised.

Kõige olulisem, mis Hitlerile ja tema kindralitele kõige rohkem peavalu tegi, oli aja faktor: juba algava

sugise kannul sammus ähvardavalt kohutav Venemaa talv.

Hitler võis lõpuks tagandada, erru saata, arreteerida, surma mõista iga oma kindrali, kuid ta ei olnud suuteline võitu lähendama ega aega peatama...

Von Leebi väed pidid vallutama Peterburgi juba juulis. Linna kaitsvate Vene vägede ennenägematu vaprus oli aga kõik Hitleri plaanid sassi ajanud. Põhjarinne aheldas peaaegu kolmandikku kõigist Saksa vägedest, tankidest ja lennuväest, mis olid nii vajalikud Idarinde keskosas, lõögiks Moskvale! Selles seisiski põhiprobleem!

Ja nüüd oli kõik lõpuks ometi lahendatud. Peterburg oli puramisirõngas!...

Hitler ei kahelnud hetkegi, et sissepiiratud linn on määratud hukkamisele ja alistub õige varsti.

Kuumas vannis lesides manas Hitler vaimusilma ette pulte lahimest minevikust: nende mälestuste taustal paisis võit Peterburgi all veel tähtsamana, sõja kogu järgnevat kaiku maaravana.

Ja nägi end jälle Borissovis, Venemaa linnakeses, kus kuu aja eest oli asunud von Bocki staap — armeegrupi «Mitte» ülemjuhataja komandopunkt. Hitler oli sõitnud sinna augusti keskel, tulivihane ebaõnnestumiste pärast keskrindel.

Vana preisi koohga uhkeldav kuivetu feldmarssal oli seisnud kaardi juures ja kandnud ette rindel valitsevast olukorrast. Küll olse välja ütle mata oli ta kogu oma jutuga mõista andnud, et suuremate abivägedeta on võimatu pealetungi jätkata. Sõnades oli von Bock olnud agressiivne ja ihanud pealetungi. Kuid alltekst oli kõlanud hoopis teisiti: Nõukogude väed pole kaugelki purustatud. Neile antavatele hoopidele vaatamata ei tagane nad paaniliselt, vaid hoopis vastupidi — püüavad vahelpidamata peale tungida. Ja praegu pole aeg mõelda pealetungile, vaid sellele, kuidas hoida enda käes vallutatud Jelnjat ning kuidas purustada Smolenski all meeletult vastupanev Nõukogude väegrupp.

Von Bock oli rääkinud rõhutatult ükskõikselt, just nagu ei märkaks, kuidas süngelt vaikiv füürer pikkamisi raevust varisema hakkas.

Lõpuks polnud Hitler enam vastu pidanud, vaid oli küsinud varjatud ähvardusega:

«Ja mida te siis lõpuks soovitate, von Bock?»

Feldmarssal oli parast lühikest mõtisklust vastanud:

«Kui pole lootust suurtele abivägedele... ma mõtlen selle all armeegrupi «Nord» ümberpaigutamist, siis on antud olukorrast üksainus väljapääs: võtta sisse kindlad positsioonid ja Venemaa talv kuidagi üle elada.»

Ta oli seda ütelnud temale nii võõral pugejalikul, isegi anuval toonil, kuid...

Hitlerile meenus, millise mulje olid talle tookord jatanud need sõnad. «Šantaaž, jäme šantaaž!» oli ta hüüda tahtnud. «Te teate ju väga hästi, et ma ei nõustu kunagi pidama talvesõda, teate, et vajan võitu praegu, viivitamata, ja tahate sundida mind lõpetama pealetungi Peterburile, et paisata teile siia von Leebi väeosad! Ei, ei ja veel kord ei! Kõik areneb edasi varem kindlaks määratud plaani järgi: eelkõige Peterburg ja Ukraina, edaspidi aga Moskva! «Edaspidi» ei tähenda «kunagi». See sünnub varsti, kahe-kolme nädala pärast, mille jooksul Peterburg peab meil jalge ees lamama!»

Kuid tal oli õnnestunud end vaos hoida. Napisõnaliselt, jaheda, vasturääkimist mittekanatava tooniga oli ta korranud oma plaani: kõigepealt tuleb vaenlane jätta ilma talle eluliselt vajalikust piirkonnadest. Lõunas edeneb pealetung edukalt. Varsti, üsna varsti täidavad ka von Leebi väed oma ülesande ja siis paisatakse nad siia, Idarinde keskosas, ja päevakorrale tõuseb Moskva...

Kuid, nagu see ikka juhtus, polnud ta lõpuni vastu pidanud ja rahulikult ning tasakaalukalt alustades oli hakanud viimaks hüsteeriliselt röökima. Oli karjunud, et ei luba oma plaane sassi ajada, et operatsioonid Idarindel kulgevad edukalt, väga edukalt, olgugi et vaenlastel oli rohkem tanke ja lennukeid, kui võis oletada sõja eelõhtul saadud andetute luurajate andmete järgi...

Soojas vannis liikumatult lamava Hitleri näole tekkis valulik grimass. Talle meenusid tookord väljalipsanud sõnad. Andmata endale aru, mis räägib, oli ta hüüdnud: «Oleksin ma seda kõike teadnud enne sõjakäigu algust, oleks mul Venemaale kallaletungi otsust tuhat korda raskem olnud teha...»

Õeldu kohutav mõte oli Hitlerini jõudnud alles pärast seda, kui need sõnad juba lausunud olid.

Ta oli segadusse sattunud ja uuesti rääkima hakanud,

piudes juuresolijaid panna öeldut unustama ning jäädavalt mälest kustutama.

Meeletult vihates von Bocki, kes oli teda sundinud tegema nii läbimõtlematut avaldust, ning põlates ennast, et oli end lasknud kaasa kiskuda juhile lubamatust hetkelisest nõrkushoost, päästis Hitler kindralite aadressil valla uue sõnatulva. Ta karjus, et Saksa vägede edasiliikumine sügaval Venemaal ületas kõik tema lootused, et sudamepõhjas oli ta kartnud Rundstedti peatumist Dnepri kallastel, see aga oli juba tükk maad kaugemale lükunud, ja lõpuks, et punaste kaitseliin Luuga jõel murdakse läbi tana-homme...

Järsku, katkestanud ise oma sõnade voolu, oli ta küsinud terava, nõudliku häälega:

Kindralid Guderian ja Hoth! Millal on teie tankid valmis uueks pealetungiks?»

Seejärel oli ta süngelt kuulunud, kuidas kindralid loetlesid, kui palju nad vajavad uusi mootoreid ning täiendavaid inimreserve

Nii oli lõppenud tookordne nõupidamine Borissovis, feldmarssal von Bocki staabis...

Ta muud meenus Hitlerile veel üks jutuaajamine.

Augusti lõpul oli siia, tema kabinetti, ilmunud järsku Guderian. Ikka ja jälle oli ta füürit veenda puudnud, et olekoha tuleb alustada pealetungi Moskva suunas, milleks loomulikult oli tarvis ümber grupeerida tunduv osa von Leebi vägedest, siinhulgas motoriseeritud üksused, armeegrupi «Mitte» rindelõiku.

«Ei!» oli Hitler vastanud.

Ja nüüd, meenutades viimase kuu sündmusi, ütles Hitler endale: «Mina võitsin!»

Kahjurõõmsalt kujutles ta, mida olid temast tookord mõelnud kõrgid kindralid, arvates, et sõjaväeakadeemia ning Clausewitzi ja Moltke tööd suudavad asendada juhi ulinimlikku ja selgeltnägevat geeniust.

«Ja kellele jäi õigus? Minule või teile?» küsis Hitler mõttes.

Ta tahtis öelda seda valjusti, karjuda neid sõnu kõva häälega, kuid teadis, et praegu ei kuule teda keegi.

Mis siis ikka, kõik kuulevad teda veidi hiljem! Hitler lausa värisenõnust, kui kujutles, kuidas ta ilmub igahommikusele operatiivnõupidamisele ja viskab von Leebi telegrammi hooletu liigutusega lauale, Kas keegi

nüüd veel julgeb kahelda, et õigus jääb lõpuks ikka ainult fuurerile! Nead, ainult neiad, andetud kõbakkäppadest kindralid, kes apelleerivad venelaste ootamatule vastupanule, on süüdi selles, et sündmuste käik ei ühti kavandatud plaaniga. Ja sellele vaatamata oli võidule pääsnud tema, fuureri geenius! Sõja esimene eesmärk — Peterburg — oli saavutatud! Nüüd on juba võrratult kergem saavutada järgmist, otsustavat eesmärki: vallutada Moskva!...

Hommikul operatiivnõupidamisel fuureri juures valitses ülev meeleolu. Loomulikult teadsid juba kõik von Leebi ja Mannerheimi telegrammidest.

Mitte kunagi varem, välja arvatud sõja esimesed päevad, polnud Göring, Keitel, Jodl, Brauchitsch, Halder ja Warl. mont nagu tavaliselt keskpäeval nõupidamisele ilmuvat Hitlerit vastu võtnud nii truualamilikult.

Kuid Hitler polnud halb näitleja ning suutis pakitsevat rõõmutulva tagasi hoida.

Ta ei tahtnud näidata oma kindralitele, kuidas ta oli oodanud von Leebi ja Mannerheimi telegrammi. See oleks võinud saada kaudseks ülestunnistuseks, et väiksõda on sisuliselt luhta läinud.

Seepärast ei reetnud Hitler ei sõna ega liigutusega oma juubeldust. Vastanud hooletult kindralite tervitusele, võttis ta istet ning andes nagu tavaliselt ettekan- deks sõna maavägede kindralstaabiülemale, poetas moka otsast:

«Halder...»

Iseenesest mõista oli peatähelepanu kindrali ette- kandes pühendatud Peterburgis sissepiiramisele.

Seejärel anti sõna luurevalitsuse ülemale. Märkinud, et agentuur- ja õhuluure andmete kohaselt pole vaenlas- tel Peterburgis tõsiselt arvestatavaid reserve piiramis- rõngast läbimurdmiseks, puudutas see möödaminnes üha jätkuvat Nõukogude vägede koondumist Volhovi jõe idakaldale ning avaldas arvamus, et ilmselt on need väed ette nähtud kaitselahinguks Tihvini suunas ja et seetõttu pole sealt erilist ohtu karta.

Siis hakkas Hitler ise rääkima. Tal oli kange tahtmine nimetada pika laua taga istuvaid mehi lollpeadeks, arg- püksteks, koolijütsidest kindraliteks, kes pole väärilised

oma fuureriga ühe paikese all elama, ta oleks tahtnud virutada neile vastu laikivaid, hoolega paljaks aetud lõustu, luia neil monoklid silmast ja võidurõõmsalt küsida: «Noh, kellel oli tookord — juulis ja augustis — õigus?»

Kuid ta suutis oma pulbitsevaid tundeid alla suruda. Kuivalt, ülearuseid sõnu vältides, teatas ta, et põhjas on eesmärk faktiliselt saavutatud ja Peterburgi langemine on lähimate päevade küsimus.

Seejärel tegi Hitler korralduse saata von Leebile kaks telegrammi: üks — õnnitlusega 65. sünnipäeva puhul, teine — korraldusega anda hiljemalt 15. septembriks armeegrupile «Mitte» üle lõviosa oma tanki- ja mehha- niseeritud diviisidest, samuti pikeerivate kommitajate koondis otsustavaks pealetungiks Moskvale.

Viimaks teatas Hitler oma otsuse autasustada Man- nerheimi Rüütliristiga ja tegi Jodlile ülesandeks viivi- tamata Helsingisse lennata ning see kõrge autasu mars- kalle üle anda.

Alles pärast neid korraldusi lubas Hitler endale lau- kunda paar paatosest nõrelavat sõna. Käed risti rinnal ja pilk suunatud üle istuvate inimeste peade kaugusesse, lausus ta pikkamisi, lga sõna rõhutades:

«Moskva vallutamiseks piisab täielikult paarist-kol- mest nädalast. Ja nõnda on sõda lõppenud oktoobri keskel, see tähendab — ainult veidi hiljem kavandatud tähtaajast.»

Ta tegi pausi ja lisas siis mürgiselt muiales:

«Ajalugu andestab mulle selle tähtsusetu hiline mise. Ajalugu annab võitjaile alati andeks.»

Saabus pühalik vaikus, mille katkestamist võis endale lubada ainult Göring.

Ta tõusis ordenite särades püsti ning heitnud kohaloli- jatele kõrgi pilgu, teatas, et eilsest päevast on Peter- burg lakkamatute õhurünnakute all, mis vahelduvad linna lanavaile suunatud suurtükitulega.

«Olen veendunud,» ütles Göring ja tema läikivale punsunud naole tekkis midagi naeratusetaolist, «et kui meie väed linna tungivad, leiavad nad elusana eest ainult need inimesed, kes on õigel ajal sügavale pommi- varjendisse pugenud. Meil tuleb nad sealt välja suit- setada nagu prussakaid!»

Järgmisel päeval kuulutas relvastatud jõudude ülemjuhatus ametlikus teadaandes, mis kõigis ajalehtedes ära trükiti ning iga tunni tagant raadios ette loeti, Saksa-maale ja kogu maailmale, et Peterburg on sisse piiratud, ja seega sõja eesmärk kirdes tegelikult saavutatud.

Paev hiljem toimus välisministeeriumis sel puhul pressikonverents Berliini akrediteeritud välismaa ajakirjanikele.

Konverentsil ei esinenud mitte pressiameti šeff, välisministeeriumi pressiosakonna juhataja Otto Dietrich, nagu kombeks, vaid Ribbentrop isiklikult.

Minister teatas, et soovib ise kommenteerida eilsetes ajalehtedes avaldatud eriti tähtsat teadet.

Ta astus Nõukogude Liidu loodeosa kaardi juurde, mis seinal rippus, võttis kepi, torkas selle otsa musta ringiga ümbritsetud punasesse punkti kaardil ja kuulutas pidulikult ja kiirustamata, iga sõna hoolega hääldades ning paljutähendavaid pause tehes, et Peterburgile on silmus kaela heidetud.

Jupiterlambid löid põlema, surisesid filmikaamerad, plõksusid fotoaparaadid.

Objektiivide ees poseerides kõrgendas Ribbentrop häält, lisades, et samal ajal kui toimub käesolev pressikonverents, pommitavad kümned lennukid linna õhust, suurtükivägi aga saadab tänavale ühe mürsu teise järel.

«Olen veendunud,» kinnitas Ribbentrop muiates, «et juba täna-homme kerkib Smolnõi kohale valge lipp. Noh, kui aga...» muutus tema hääle ähvardavaks, «kui bolševikele meeldib rohkem Coventry ja Rotterdami saatust, siis ei maksa füürerile midagi Peterburg maa-tasa teha.»

VI

Kindralfeldmarssal von Leeb staap asus nüüd Pihkvas. Päikesepaistelisel septembripäeval võttis von Leeb täies paraadvormis, kõik ordenid rinnal, oma kabinetis vastu staabi ohvitseride ja kindralite õnnesoove sünnipäeva ja füürerilt saadud tervitustelegrammi puhul.

Feldmarssal oli õnnelik. Seni oli sõda Venemaaga

toonud talle üksnes suhtelisi võite, tegelikult aga alan-dust.

Tõepoolest, von Bock võis hoobelda Minski ja Smo-lenski vallutamise, Rundstedti kontos oli aga Ukraina okupeerimine.

Aga millega võis uhkeldada tema, von Leeb? Kiire edasiliikumise, Baltimaade, Ostrovi ja Pihkva hõiva-misega? Luuga jõe äärde jõudmisega? Need olid mui-dugi lahelepanuväärsed saavutused. Kuid neil polnud otsustavat tähtsust, sest peaülesanne — vallutada otse-rünnakuga Peterburg — oli täitmata jäänud. Alandav ning solvav peapesu, mis von Leeb Hitlerilt oli saanud enam kui kuuajalise paigaltammumise pärast Luuga linil, ei lähe feldmarssalil eluaeg meelest.

Kuid nüüd oli ta saavutanud revanši. Peterburg on sisse piiratud. Kahe päeva pärast vallutavad väed selle tornijooksuga, kui linn selleks ajaks ise kapituleerunud pole...

Lingepõhjas oli von Leeb usklik inimene. Kui ta augustis, riskides tõmmata enda peale Hitleri veelgi suu-remat viha, saatis peakorterisse ühe telegrammi teise järel palvega anda talle abiväge, uskus ta, et teeb seda jumala tahtol. Kuid veel rohkem uskus ta, et Peterburg on Hitlerile luga tõsine eesmärk, et otsustaval hetkel keelduda abivagesid saatmast või vahetada välja ülem-juhataja.

Ja von Leeb sai, mida tahtis. Just nimelt täienduseks saadatud soomustankiväed ja lennukid aitasid tal pärast kolm nädalat kestnud tühjaläinud lahinguid murda Kin-gissepa all labi Luuga kaitseliinist.

Nüüd, otsustava rünnaku eel, oli von Leeb käsutuses peaaegu kakskümmend diviisi. Tõsi, feldmarssalit häiris veidi asjaolu, et need diviisid polnud koondatud ühte loogirusikasse ja et parem tiib on lõunas ning kagus liiga kaugele välja veninud.

Kuid täna ei tahtnud ta mõelda raskustele. Peterburg on piiramisrõngas, rängad õhurünnakud ja suurtükituli kiirendavad linna peatset langemist.

Kella kahe paiku jai õnnesoovijate rodu juba hõre-daks. Kuid enne tööleasumist pidi von Leeb vastu võtma veel ühe ohvitseri, kelle ta ise oli eeslinilt ära kutsuda lasknud.

See ohvitser oli major Danwitz.

Muide, majoriks jääb Danwitz saatuse tahtel veel vaid selle hetkeni, mil astub üle von Leebi kabineti läve. Feldmarssal oli nõuks võtnud isiklikult teatada talle aukõrgendusest — Danwitz ülendati ooberstleitnandiks — ja määramisest rügemendikomandöri kohale.

Kui von Leeb rohkem kui kaks kuud tagasi Danwitzi esimest korda välja kutsus, ei teadnud ta, kas Hitler oli selle ohvitseri tema staapi nuhiks läkitanud, või oli major lihtsalt mõne Hitleri «õukonnas» seipitsetud intriigi ohvriks langenud ning seetõttu rindele saadetud.

Nii või teisiti, kuid von Leeb otsustas mitte riskida ja igal juhul võtjaks jääda. Rahuldanud Danwitzi palve saata ta eeslinnale, osutas von Leeb ohvitserile ühest küljest teene, ja seda suurema, et usaldas talle eelväesalga juhtimise. Teisest küljest aga, koristanud Danwitzi oma staabist kaugemale, mis oli igal juhul otstarbekas, andis von Leeb talle ühtlasi võimaluse kas hukkuda või silma paista. Viimasel juhul pidi Danwitz feldmarssali arvestuse järgi meeles pidama, kellele ta oma edu eest tänu võlgneb, mis omakorda polnud sugugi tähtsusetu, kui füürer oma endisesse lähikondlasesse nagu varemgi heatahtlikult suhtub.

Ka siin oli von Leeb nüüd omadega mäel, Hitler ei olnud Danwitzi unustanud. Ega majorit asjata Jodli isikliku korraldusega just enne Hitleri saabumist armee-grupi «Nord» staapi välja nõutud. Danwitz kutsuti füüreri salongvagunisse otsekohe pärast seda, kui tema, Leeb, silmad häbi täis, sealt lahkunud oli.

Mida füürer Danwitzilt küsis? Võib-olla oli juttu ka temast, von Leebist?

Vanas Saksa sõjaväes kehtinud korda meenutades tundus mõtegi, et riigijuhti võis huvitada kolmandajärgulise ohvitseri arvamus oma ülemustest, võimatuna ning ketserlikuna. «Kuid meie ajal,» mõlgutas von Leeb, «on see kõik kahjuks võimalik.»

Salamisi tõmbas von Leeb ikka veel piirjoone enda ja Hitleri ning rahvussotsialismi vahele. Kuid nüüd oli see vaid illusoorne eneserahustamine. Tegelikult oli von Leeb juba kolm aastat Hitleri tru ja kuulekas käsik, kuigi polnud natside partei liige. See oli tema, kellele Prantsusmaa alistamise eest anti Rüütlist, tema okupeeris Sudeedid, tema tungis nüüd tule ja mõõgaga

Nõukogudemaale. Hitleri plaanid olid ka tema, von Leebi plaanid.

Feldmarssali teatav sisemine opositsioon Hitleri ning tema lahikonnaga ei rajanenud mingisugustel printsiipialsetel vastuoludel, vaid solvatud eneseuhkusele.

Vana keiserliku sõjaväe ohvitser kannatas alaväärsuskompleksi all, teades, et oli müünud oma mõõga kaprallile, kes endistel aegadel tema ees valveseisangu oleks võtnud.

Kuid need tunded löid leekima vaid siis, kui füürer feldmarssalile sõitu tegi. Siis kordas von Leeb endamisi jõuetus vihas: «Kapral, nõme, lihtlabane kapral!...»

Kui aga Hitler tema vastu armulik oli, ei andnud von Leeb sellele sõnale enam nii solvavat sisu. Ta ütles endale: «Mis siis ikka, lõpuks oli ka Napoleon kunagi uknes kapral. See aga ei takistanud hiljem tema teenistusse astumast selliseid hulljulgeid väejuhte, nagu oli Murat, või niisuguseid diplomaate nagu Talleyrand.»

Nii mõttukese von Leeb ka täna, võttes vastu õnnekoore oma alluvailt.

Alles poolteist kuud tagasi oli feldmarssal kindel olnud, et tema karjäär on läbi, täna aga oli tal samasugune tunne nagu omal ajal Prantsusmaal.

«Kuidas nüüd edasi toimida,» arutles feldmarssal. «Vahet ei maksa saatust enam proovile panna? Võib-olla oleks mõistlikum pärast vägede paraadi Paleevaljakul, mida loomulikult Hitler ise vastu võtma sõidab, paluda suurent, et see mind kõrge ea ja pödüra tervise tõttu erru laseks? Ja asuda oma mõisasse, Peterburgi alustaja loorberipärg peas?»

Kuid mida enam von Leeb endale kujutles perekonnale võlusid sugukonnamõisas Königsbergi lähedal, kus ta su- ja kuulsussärast ümbritsetuna hakkab «ilmalikku askeldamist» kõrvalt vaatama, seda rohkem kipus tema südant purema auahnuseussike.

«Miks erru? Miks?!» küsis ta endalt. «Tõmbuda kõrvale just enne sõja võidukat lõppu? Astuda varju just enne seda, kui võidukatele kindralitele hakkavad kaela sadama kutasud ning lugupidamisavaldused? Siis, kui lahkel käel hakatakse jagama Venemaa viljakat maad?...»

Ja järsku torkas von Leebile pähe, et oleneb ju temast, peaaegu kolmandiku Idarindel võitlevate Saksa vägede ülemjuhatajast, oleneb üsnagi suurel määral, millal saabub lõplik võit!

Sõltub ju Moskva saatuse sellest, kui kiiresti tema, von Leeb, suudab paisata von Bockile abiks suure osa oma vägedest, mis vabanevad pärast Peterburgi vallutamist. Järelikult otsustab sõja saatuse lõppkokkuvõttes tema, von Leeb! Ja kui võiduparaadi Punasel valjakul võtab loomulikult vastu füürer ise, siis on väga võimalik, et paraadi juhatamise usaldab ta seekord neile mõlemale: von Bockile ja temale, von Leebile.

Ja sellest kõigest vabatahtlikult lahti öelda? Lahkuda peolt enne kõige maitsvamat rooga? Jätta rivi hetkel, kui jagatakse kõige kõrgemaid autasusid, kaduda sekund enne sinu nime väljahõikamist?...

Ei, nii võivad toimida ainult ogarad! Ja ega siis kuuskümmend viis aastat kindralfeldmarssalile veel mingi vanus ole! Tema, von Leeb, on suutnud oma postil püsida halbadel aegadel, kui talle osaks said füüreri solvavad sõnad. Miks siis peaks ta lahkuma nüüd, enne võidutundi, kui teda ootavad autasud ja kogu Saksamaa ovatsioonid?!

Akki katkestas feldmarssali unistusi ootamatult pähekaranud mõte, primitiivsuse elementaarne: Peterburg pole ju veel langenud! Ja kõik, mis tema, von Leeb, oma vaimusilma ette maalib, võib reaalsuseks muutuda ainult ühel tingimusel: kui Peterburg on võetud...

Kuid see linn peab ju langema! Ta on igast küljest sisse piiratud ja otsustavat abi pole tal kusagilt loota. Stalin ei saa tühjaks jätta rinnet ei Moskva all ega ka lõunas. See tähendaks silmapilkselt Nõukogude Liidu pealinna, kogu Ukraina ja Taga-Kaukaasia hõivamist von Bocki ja Rundstedti poolt.

Järelikult mitte keegi ja mitte miski ei suuda päästa Peterburgi saksa kotka küünte raudsest haardest. Isegi füürer on veendunud, et linn langeb lähema nädala jooksul, see inimene aga, mida ka ei räägitaks, on kahtlemata selgeltnägi.

«Niisins sõltub Peterburgi vallutamisest mitte ainult Moskva, vaid kogu sõja ja ka minu saatuse,» jätkas von Leeb oma mõttemõlgutusi. «Kuid teisest küljest, kui asjale karmelt laheneda, siis pole ka välistatud situatsi-

oon, et Peterburg langeb, võitja loorberipärg aga pannakse mõne teise pähe. On siis vähe neid, kes püüavad veeretada minu kaela süüd Barbarossa plaani esialgsete lähtaegade läbikukkumises? Väga hästi võivad nad ka pärast Peterburgi langemist Hitlerile kõrva sosistada, et minu teened on siin minimaalsed ja et kui varem oli mind raske tagandada, sest see oleks võinud kogu maailmas esile kutsuda väärarvamusi lüüasaamise kohta Peterburgi all, siis nüüd on saabunud paras aeg mind teenitud puhkusele saata...»

Von Leeb teadis hästi, mis Rastenburgi metsas toimub. Ja mõte sellest, et on palju õnnekütte, kes tahavad kiskuda temalt suure vaevaga kättevõidetud kuulsust, ei andnud feldmarssalile rahu isegi siis, kui ta hõljus meeldivate unistuste maailmas.

Ja tundis, et Hitleri «õukond», nagu von Leeb mõttes nimetas riigikantsleri lähikonda, mis tegelikult juba ammu oli astunud praktiliselt ainult paberil eksisteeriva ministrite kabineti asemele, ei soosi eriti teda, vana keiserlike vägede ohvitseri, kes pealegi ei kiirustanud natide parteisse astumiseega.

Ja von Leeb otsustas teha käigu, mis pidi tõmbama temale füüri armuliku tähelepanu suure Vene piruka jagamisel.

See käik oli seotud Danwitziga, kes enda teadmata pidi saama Leebit isiklikuks esindajaks ja kaitsesinglik füüreri peakorteris pärast Peterburgi vallutamist.

Feldmarssal ei kahelnud, et Danwitz, keda Hitler oli meeleks pidanud, autasustades teda isiklikult ordeniga, saab pärast sõja lõppu riigikantseleis ja Berghofis jälle oma inimeseks. Tuleb teha nii, et see fanaatiline nats põhjendatult peaks end seekord isiklikult tema, von Leebi tanuvõiglaseks...

Herra-kindralfeldmarssal! Pataljonikomandör major Danwitz on teie käsul kohale ilmunud!»

Von Leeb torkas monokli silma ja vaatas Danwitzile tähelepanelikult näkku.

Mnjaa, mõtles feldmarssal, poolteise kuuga on see major kõvasti muutunud. Tookord, juulis, näis ta aarialase ideaali kehastusena, vähemalt väliselt. Tema

kõrval oleks Hitler ise, Goebbelsist rääkimata, tundunud alaväärtusliku rassi esindajana. Kahvatu nägu, sinised silmad, nurgeline lõug, heledad juuksed — niisugusena oli Danwitz von Leebile meelde jäänud.

Nüüd seisis tema ees mees, kelle juuksed olid päikese-
lõõmas punaseks pleekinud, nagu tuulest ja päikesest pruun ning krobeline ja isegi silmad olid kaotanud oma helesinise teraseläike ning muutunud kuidagi tina-
seks...

Von Leeb märkas seda kõike sekundi murdosa jooksul. Seejärel ütles ta rõhutatult ametlikult, nii et kontrast sõnade sisu ja tooni vahel andis öeldule erilise tähenduse:

«Mitte major Danwitz, vaid ooberstleitnant Danwitz. Ja mitte pataljonikomandör, vaid rügemendikomandör. Korrake raportit!»

Danwitz läks näost üleni punaseks, kui kuulis au- ja ametikõrgendusest.

Puüdes erutusest võitu saada, pöördus Danwitz ühtelugu takerdudes uuesti feldmarssali poole, nimetades ennast elus esimest korda ooberstleitnandiks ja rügemendikomandöriks.

«Tähendab, füürer pole minu vastu usaldust kaotanud!» mõtles ta rõõmsalt.

Danwitz eksis, arvates, et on ülendamise eest tänu võlgu isiklikult füürerile: vastava esildise oli von Leebi initsiaativil paar päeva tagasi teinud kindraloberst Höppner. Danwitzil ei olnud neist peensustest loomulikult aimu. Esimesel hetkel unustas ta von Leebi tänapäevagi.

Ja alles siis, kui nägi, et feldmarssal vaikides ikka veel ootavalt talle näkku vaatab, sai ta oma taktitusest aru.

No muidugi, just nimelt von Leebile, sellele vanale ja teenekale väejuhile, peab ta ootamatu ülendamise eest aitäh ütlema!

Danwitzile ei olnud saladuseks, et füüreri peakorteris avaldati feldmarssali suhtes rahulolematust. Juulikuus toimunud jutuajamine füüreriga ning lühikesed kõnelused teda saatvate adjutantidega, keda Danwitz hästi tundis, olid seda vaid kinnitanud. Samal ajal oli Danwitz, kes omal nahal tunda oli saanud, mida tähendab vene-
laste vastupanu ja kui magus on sõdida maal, kus mitte

anult inimesed, vaid maapind, iga puu ja majaseinad hõõguvad vihkamisest igaühe vastu, kes kannab Saksa sõjaväe vormi, vana feldmarssali vastu sudamepõhjas palju leebivam. Nüüd lisandus kaastundele veel midagi rohkemat — pojaliku tänuga segunenud austus.

«Täna kindralfeldmarssal!» ütles Danwitz järsku värinaga loonud häälel, selga veel rohkem sirgu ajades, «lubage aupaklikult avaldada tänu nii kõrge hinnangu eest, mille...»

Ta takerdus, jäi hetkeks vait ja endast jagu saanud, jättas siis valjusti:

«Lubage mul samuti õnnitleda teid sünnipäeva ja meie füürerilt saadud telegrammi puhul. Vägedes ollakse sellest juba teadlik...»

«Tanan,» vastas von Leeb lühidalt. Seda sõna oli tal täna juba väga palju kordi tulnud lausuda. «Muide,» lisas ta, heitnud pilgu Danwitzi hallikasrohelistel mundrikuul teravalt silmahakkavale Raudristile, «mul pole veel olnud võimalust teid isiklikult õnnitleda autasu puhul. Tean, et saite selle füüreri käest.»

«Meie füürer on minu suhtes ilmutanud suurt armulikkust, mida ma ära teeninud pole. Esimese lahingu eest Luuga jõel polnud ma mitte autasu, vaid kõige karummat karistust väärt,» kostis Danwitz.

«Nende päevade eest olime kõik ära teeninud füüreri õiglase pahameele,» ütles von Leeb kibeduse ja samal ajal teatava üleoleva armulikkusega, «Kuid nii või teinult, me oleme tema lahitlee täitnud: Peterburg on sisse piiratud ja lamab meie jalge ees...»

«Keeegi meie sõjaväes ei kahelnud, et see tund tuleb,» sõnas Danwitz kiiresti.

Ta ütles seda siiralt. Teatav eksalteeritus polnud aga sugugi seletatav sooviga feldmarssali ees pügeda. Danwitzile nais alateadlikult, et teda kuuleb praegu see, kes teda enam kunagi kuulda ei võinud, — surnud kapten Müller.

«Jutuajamisel füüreriga, millise au osaliseks ma tema lahtel sain, ei võinud ma süüd tunnistades seda ka oma sõdurite kaela veeretada. Nemed täitsid oma kohust elu saasmata,» lisas Danwitz.

«Te räägite sulatõtt, ooberstleitnant!» hüüdis von Leeb võltspaatosega, mis talle nii ebaharilik oli, puüdes Hitleri pailapsele meeldida.

Ja mõtles samas kibedusega ennast kõrvalseisja pilgul vaadata püüdes: «Küll on rasked ja keerulised ajad! Saksa armee feldmarssal peab saba liputama mingisuguse ohvitseriniru ees, kellel pole ei sugupuud ega varandust hinge taga...»

Ta ei suutnud hoiduda kergest vastikusgrimassist. Et seda varjata, pöördus ta järsult ümber ja astus seinal rippuva ning eesriidega kaetud kaardi juurde.

«Tulge siia!» käskis von Leeb ja tõmbas eesriided lahti. Nähtavale ilmus hiiglasuur, peaaegu kogu seina kattev kaart.

«Ma ei kutsunud teid, ooberstleitnant,» sõnas von Leeb, püüdes rääkida kuival ja ametlikult, et vähemalt iseendagi ees õigustada oma äsjast nõrkushoogu, «mitte ainult sellepärast, et teatada aukõrgendusest. Selle olete te nii või teisiti ära teeninud. Teie sõdurid on Peterburgile kõige lähemal. Näete, sun.» Ta osutas nimetissõrmega edelast põhja suunduva noole teravikule. «Kümne kilomeetri kaugusel Tsarskoje Selost. Kas nii?»

«Viieteistkümne, härra kindralfeldmarssal,» parandas Danwitz teda korrektset.

«Need viis kilomeetrit ei mängi enam mingit rolli,» kostis von Leeb veidi ärritatult. «Ei viis ega kümme. Peterburg on tangide vahel. Kui inimest puuakse,» jätkas ta sünge naeratusega, «ei ole mingit tähtsust sellel, kas nõör tema kaelale paras on või mitte. Silmus tõmbub kokku niikuin kohe pärast seda, kui taburet jalge alt minema lüüakse. Nii et...»

Ta astus kirjutuslaua juurde, võttis selle laekast sigari, pani põlema, tuli siis tagasi kaardi juurde ning jätkas:

«Nii et... Kui venelased ei kapituleeru, alustame otsustavat rünnakut Peterburgile kahe, õigemini poolteise päeva pärast. Pealetungi raskuspunkt langeb järjekordselt Höppneri tankigrupile, täpsemalt — Reinhardti neljakümne esimesele motoriseeritud korpusele... Teil tuleb endale võtta ühe rügemendi juhtimine selles korpuses, ja see rügement peab...» von Leeb tegi paljutahendava pausi ja lõpetas pidulikult, «...esimesena tungima Peterburgi. Näete, siin,» osutas ta sigariotsaga Peterhofi ja Strelna piirkonda.

Danwitz seisis, saamata sõnagi suust. Feldmarssali

ollus oli teda hingepõhjani vapustanud. See lunastab talle Luuga jõe ääres osaks saanud ebaõnnestumise. Ja kapten Mülleri surma. See vabastab ta piinavatest mõtisklustest, et tema kohus füüreri ees on täitmata jäänud...

«Loomulikult,» jätkas von Leeb, teeseldes, nagu ei märkaks ta Danwitz'i meeleolu, «on teie rügemendil auvada Saksa vägede paraad Paleeväljakul. Ma olen veendunud, et paraadi võtab vastu füürer isiklikult.»

Danwitz mõtles, et täpselt nüsamuti oli ta feldmarssali ees seisnud kaks kuud tagasi, suutmata leida tänusõnu löögirühma komandöriks määramise eest. Kuid Peterburg oli siis olnud veel kaugeks unistuseks...

«Teil tuleb viivitamata sõita korpuse staapi ja esitleda ennast kindral Reinhardtile uues auastmes,» ütles von Leeb. «Ta teab juba, et jätkate teenistust tema juures.»

Kuid Danwitz ei liikunud paigast.

Feldmarssali hääl jõudis temani nagu seitsme seina tagant. Kõrvus kajas ikka veel: «...esimesena tungima Peterburgi.»

Danwitz ei mõelnud sel hetkel eelseisva operatsiooni plaanile ega arvestatud punktidele, mis Leningradi tungimisel veel enne vallutada tuleb.

Esimest korda pärast ebaõnne Luuga jõel tundis ta rõõmsat kergendust. Järsku kadus kõik, mis viimasel ajal oli nudant rõhunud: füüreri käsu täitmatajätamisega seotud hingepiinat, mõrud mõtisklused venelaste arusaamatusest ja üha tugevnevast vastupanust, kapten Mülleri surmaotsused sõnad puurist, mis läbib kergelt pinna ülemised kihid ning murdub kokkupuutel kõvemate põhjakihidega. Keegi oleks nagu võtnud õlgadelt raske koorma. Talle tundus, otsekui oleks ta põdenud ime-likku, enneolematut tõbe, mis uuristas tervist ning hinge.

Et tal polnud endale midagi ette heita. Haigus ei olnud muutnud mõjulada tema tegusid ja ettevõtmisi. Pärast kohtumist fuureriga oli ta vaenlase vastu võidelnud veel meeletumalt, tema suhtumine vangilangenud Vene sõduritesse ja rahulikku elanikkonda oli vastavalt fuureri käsu muutunud veelgi julmemaks.

Ja sellele vaatamata kõlasid aeg-ajalt kõrvus Mülleri kohutavad sõnad, mõtted tulid tahes-tahtmata nende

juurde ikka ja jälle tagasi. Just need mõtted tundusidki talle mingi ohtliku, seletamatu haiguse tagajärjena, haiguse, mille mikroobid elasid selles võõras keskkonnas, selle võõra ja vihatud maa metsades ja soodes...

Ja nüüd siis tundis Danwitz, et see haigus on möödas. Kadunud, nagu käega pühitud. Ta tundis võidu joovastavat hõngu. Sõda ei haisenud enam põlenud inimliha järele, kadunud olid bensiiniving, soogaasihais ja läp-punud musta pesu lehk.

Praegu tundis Danwitz hoopis uut, peaaegu ununenud lõhna, mis meenutas sõjaeelset Saksamaad, Venemaale sissetungi esimesi päevi.

Von Leebi tulemasina klõpsatus, millega see kustunud sigari uuesti läitis, tõi ta maa peale tagasi. Ning Danwitz ütles karedal ja erutusest väriseval häälel:

«Kas lubate lahkuda, härra kindralfeldmarssal?»

«Minge, ooberstleitnant!» noogutas von Leeb armu-likult

Siis vaatas ta ringi, kuhu panna kustunud sigari jupp, ning sobivat kohta leidmata heitis selle südametäiega põrandale nagu kõige viimane, harimatu rünnakrühm-lane ja rõõgatas paremat kätt kõrgele tõstes:

«Heil Hitler!»

«Istuge, ooberstleitnant,» ütles kindral Reinhardt pärast seda, kui staabiautobussi sisenenud Danwitz oli oma saabumisest ette kandnud.

Kindral teadis juba, et tema korpuse ohvitser Dan-witz on määratud rügemendi komandöriks. Tegelikult polnud tal selle tõusiku vastu midagi, sest see oli lahingutegevuse algul Luuga jõel küll teinud jämeda vea, kuid hilisemates lahingutes, eriti Kingissepa all, silma paistnud julge ning aruka komandörina.

Kuulsust, mõtles Reinhardt, tuleb alati kellegagi jagada, kuna kindralid ju ise rünnakul ei käi. Kuulsust tuleb jagada kas reaalse või kujuteldava reamehega, kes vastavalt ettekannetele esimesena on tunginud ühte või teise asustatud punkti või heisanud lipu selle või teise tähtsa kõrgendiku harjale, kuulsust tuleb jagada ka väeosa komandöriga, kelle käsutusse too reamees kuulub. See kõik on vältimatu, selline on sõja praktika.

Mis siis ikka, las tungib rügemendiga esimesena Peter-

burgi tänavale fuüreri pailaps, ohvitser Arnim Dan-witz. See fakt aitab vaid kiskuda peakorterit, tähele-panu väekoondisele, mille koosseisu see rügement kuu-lub.

Sel kombel ühtivad niihästi selle Danwitzi kui ka tema, Reinhardti huvid täielikult.

Nagu von Leebil, nii olid ka kindral Georg Hans Reinhardtil omad arvestused ning kaugeleulatuvad plaanid.

Varem, pikkade ning edutute lahingute ajal Luuga jõel, oleks Reinhardt eelistanud, et Peterburgi tungimise au mõnele teisele väekoondisele oleks usaldatud: nii-suguse väeosa komandör muutub tavaliselt ülemuste tähelepanu keskpunktiks ja talle saavad osaks ka esi-mesed vihakärgatused, kui ülesanne õigel ajal täitmata jääb. Nüüd aga, mil linn oli sisse piiratud, tundis Rein-hardt suurt rõõmu, et just tema motoriseeritud korpus otsustava hoobi pidi andma.

Reinhardtil ei peibutanud mitte ainult Peterburgi alis-taja kuulsus. Omavahel öeldes oli ta sisemiselt veen-dunud, et mitte vanale von Leebile, vaid just temale oleks Hitler pidanud usaldama armeegrupi «Nord» juha-tamist. Jodli staabist inspekteerima sõitnud kindral, Reinhardt sõber juba sõjaeelsest ajast, oli talle jutusta-nud mõningatest detailidest üsja Hitleri juures aset-lehdunud nõupidamisest, teatades, et kohe pärast Peter-burgi langemist palmutaks Reinhardti korpus Moskva alla.

See pakkus korpuse komandörile uusi, üpris roosilisi perspektiive.

Lühikese Leebi laul on üldiselt lauldud. On päevselge, et pärast Peterburgi langemist jäetakse siia, kirdesse, igal juhul mingisugused väeosad, olgu või kõige mini-maalsed. Armeegrupi «Mitte» ülemjuhataja koht on kindl, pealegi oleks kahel feldmarssalil ühel rindel kitsa-võitu. Järelikult jäetakse von Leeb ilmselt Peterburgi, oma endisele ametikohale, millel siis aga pole enam mingit reaalset tähtsust.

Tema, Reinhardt, võib aga Moskva all ainult kasu lõi-gata. Cuderlandi korpus on kõvasti nahutada saanud ning Reinhardt, õlgadele langeb põhiline raskus — purus-tada kaitsevöönd Nõukogude pealinna ümber. Nii tuleb tal ka Moskva all mängida olulist rolli. Ja talle saab

osaks mitte ainult Peterburgi, vaid ka Moskva ahstaja kuulsus!

Et see kõik just nii läheks, mõtles kindral, peab Peterburgiga võimalikult kiiresti toime tulema.

Kutsunud välja selle motoriseeritud diviisi komandöri, kelle alluvusse kuulus ka Danwitzi rügement, esitles kindral talle värsket ooberstleitnanti, seejärel aga selgitas eelseisvat ülesannet. Selle mõte seisis järgmises: anda venelastele otsustav hoop kahekümne kilomeetri kaugusel Leningradist, Krasnoje Selo ja Puškinist põhjas asuvate Duderhofi kõrgendike rajoonis. Motoriseeritud diviis pidi olema seda hoopi andvate vägede teravikuks, Danwitzi rügement aga teraviku vahedaks otsaks.

«Loomulikult,» ütles Reinhardt, «tuleb teil enne seda hõivata Krasnoje Selo.»

Seejärel ta muigas ja tähendas nüüd juba enam mitte kuiv-ametlikult, vaid jämedavõitu familiaarsusega:

«Mis siis ikka, me muudame ta tööpoolest punaseks. Punaseks verest.»

See süinge sõnamäng tundus Reinhardtile väga õnnestununa ja ta jätkas:

«Tegelikult on ka Duderhofi kõrgendike vallutamisel peale strateegilise ka sümboolne tähendus. Ma olen kusagilt lugenud, et just nende kõrgendike harjalt jälgisid Vene tsaarid omal ajal kaardiväepolkude manöövreid. Tahan, et peaksite meeles: olgugi et bolševikud vihkavad kõike, mis on seotud tsaaridega, hakkavad nad Duderhofi kõrgendikke kaitsma kogu neile omase raevuka ägedusega. Meie luure andmetel on tänane Peterburg juht Ždanov sinna saatnud fanaatikute noorkommunistide üksuse ja niinimetatud maakaitseväge. Nii et kerge võitu ärge lootke. Kuid seal, kus võit on kerge tulema, fuürer meie korpust ei vajakski,» lisas ta juba veidi poseerides.

Kell 13 ja 30 minutit lahkus Danwitz korpusekomandöri autobussist, et sõita rügementi, mida ta nüüdsest peale juhtima pidi.

Danwitz kiirustas: pealetungi alguseni oli jäänud vähem kui poolteist päeva.

VII

9. septembri koidikul alustas Reinhardti motoriseeritud korpus koostöös jalaväekorpusega pärast kaks tundi kestnud suurtükituld ning õhurünnakuid suurt pealetungi.

Luba varem oli saksa luure teatanud, et Krasnoje Selo rajoonis ei ole vastas mitte regulaarväeosa, vaid maakaitseväge diviis. Ei von Leeb ega Reinhardt, olgugi et viimane oli Danwitzile rääkinud hoopis muud, oodanud seepärast sinn tösist vastupanu. Kuid Reinhardti esimehed runnakud löödi tagasi, kusjuures tema korpus kaotas ligi kolmkümmend tanki.

Von Leeb käskis õhku tõusta paaril lennueskadrillil, kes siis üksteist välja vahetades kogu päeva pommitasid maakaitseväge positsioone ja tagalat, ning õhtuks õnnestus Reinhardtil kiiluda kuni kolme kilomeetri sügavuselt Nõukogude positsioonide vahele.

Puudes sakslaste edasiliikumist iga hinna eest peatada, käskis Vorosilov 42. armee ülemjuhatajal, kes kaitses Leningradit lõunast, kasutada iga suurtüki kohta kahepäevane mürskude norm. Kuid tegelikult ei jätkunud et mürske ega suurtükke.

Sellele vaatamata laskid maakaitseväelased pärast suurtükituld vasturünnakule. Kuid ei maakaitseväge diviisi võimatu vaprus ega Kroonlinnast sakslaste püüa tulistavate laevasuurtükkide toetus suutnud asjade kättu poolel tulla.

Lõul, vaenlase liikumine Krasnoje Selo suunas peatati. Kuid ainult üheks päevaks.

Järgmisel päeval, 10. septembril, alustas Reinhardt, pausanud lahinguväljale reservist veel ühe tankidiviisi, uuesti pealetungi.

Kui rinde juhatamise üle võtnud Žukov Leningradi rinde sõjanõukogule terava etteheite tegi, et see polnud otse ajal võtnud tarvitusele abinõusid selle rindelõigu kindlustamiseks, kus sakslased pealoogi annavad, oli tal vaid osaliselt õigus.

Võis aru saada kibedusest ning solvumisest, mida tundsid seda kuuldes Ždanov, Vasnetsov ja teised sõjanõukogu liikmed, sest nad olid tööpoolest püüdnud 42. armeed aidata. Sellele saadeti abiks värskelt formeeritud vabatahtlike salgad ja sõjakoolide kursandid.

Aga astuda hädavajalik, kuigi äärmiselt riskantne samm ning saata 42. armeesse osa naaberarmeed — 55-ndast —, seda Leningradi kaitse juhid polnud sõandanud teha.

Ja sakslased kasutasid selle kohe ära.

11. septembri hommikul, toonud lahingusse varsked jõud, jätkasid nad pealetungi, püüdes seekord mööduda Duderhofi kõrgendikest lõuna poolt.

Õhtuks olid Duderhofi kõrgendikud nende käes.

Järgmise päeva koidikul teatas Danwitz šifrit kasutamata, erutusest väriseval häälel pidulikult raadio kaudu Reinhardti staapi, et Peterburg on tema jalge ees ja et ta binoklist näeb suitsevaid vabrikukorstnaid ja isegi inimesi linna tänavail...

Päev hiljem vallutasid sakslased Krasnoje Selo...

Päev hiljem toimus sündmus, millest Saksa diviisi raadiosaatja silmapilk teatas Reinhardti staapi. Korpuse sidesõlmest anti sõnum raadio teel edasi Pihkvasse von Leeb'i staapi, võidutsev feldmarssal aga käskis uudise viivitamata Hitleri peakorterisse saata.

Juhtus järgmine lugu.

Von Leeb paiskas oma tanki- ja motoriseeritud väeosad lukvele Soome lahe suunas. Ning päeva lõpul nägid Danwitzi rügemendi ühe allüksuse sõdurid, kes püüdsid jõuda Uritskist Peterhofi viivale teeale, järsku rööpaid. Need üle vaadanud, mõistis pataljonikomandör, et tegemist pole mitte raudteega, vaid... trammihiniga.

Samal ajal kui sakslased oma silmi uskumata rõõmsas hämmastuses rööpaid uurisid, hakkas kaugelt linna poolt paistma üha suurenev must täpp.

Haaranud binokli, veendus pataljonikomandör, et see täpp pole muud kui päris tavaline tramm. See oli esialgu alles kaugel, kuid binoklist oli selgesti näha, et tramm liigub siia poole.

Pataljonikomandör teatas sellest otsekohe rügemendikomandörile.

Kui Danwitz afooga kohale kihutas, oli tramm hästi näha ka ilma binoklita.

Danwitz andis kõigile käsu varjuda ning jälgis lähenevat trammi künka taga lamades palavikulisel pilgul, veendunud, et venelased transpordivad sellega abiväge-

sid või on tramm tais lõhkeainet ning lendab sakslaste asukohas kellamehhanismi toimetel õhku.

Selle ajaga oli tramm juba päris lähedale jõudnud... Sõitnud veel mõned meetrid, jäi ta pidurite krigisedes seisma ning vagunist väljusid inimesed — vanamees ja naine lapsega...

Ikka veel künka taga lamades uuris Danwitz tähelepanelikult vagunist väljujaid. Ja järsku taipas ta, et nende ees on kõige harilikum linnatramm, mis sõidab oma tavahisel marsruudil.

«Täheleandab, ma olen juba Peterburgis!» käis Danwitzil valgukiirusel peast läbi. Sekundiks see mõte nagu halvab teda. «Mu jumal, mu fuürer, see tähendab ju... see tramm sõitis ju alles mõne minuti eest Peterburgi tänavail...»

Lõpuks kõnevõime tagasi saanud, hüüdis Danwitz:

«Sõdurid! Me oleme Peterburgis! Tõlk, minu järel!»

Ta kargas püsti, jooksis, automaat käes, trammi juurde ja huppas esimesele platvormile.

Sest hüüdis Danwitz erutusest väriseval häälel:

«Hut! Hut! Absteigen!»

Tõlk aga kordas seda vene keeles, võidutseva ning noomilise häälega

«Astuge maha, härrased! Olete kohal! Lõpp-peatus!»

Danwitz heitis pilgu trammi juhile ja nägi, et see vahib teda klaaskistunud silmil.

Halpamata, et venelased tema jutust aru ei saa, kukkus Danwitz saksa keeles karjuma, erutusest ja rõõmusest kogeleva häälega:

«Kuulake! Teie kõik! Peterburg on omadega läbi! Meie võit! Heil Hitler!»

Kuid juhtunust vapustatud inimesed — mehed, naised ja lapsed — ei liikunud paigast.

«Astuge maha!» hüüdis Danwitz uuesti. «Kõigil välja minna!»

Ta poordus ümber, et anda sõduritele käsk vagun tühjaks teha, ja nägi läbi trammi esiakna, et rööbasteel toimub midagi enneolematut: sõdurid tantsisid otse trammi ees mingit metsikut tantsu. Automaate kõrgele pea kohale tõstes karjusid nad läbisegi, vene- ning saksa-keelseid sõnu sassi ajades:

«Absteigen! Endstation! Tulema sinna, Ivan! Peterburg kaputt!»

Sel momendil tundis Danwitz, kuidas tramm järsult nõksatas. Ta pidi peaaegu kukkuma ning lendas vastu üht vahekäigust tema ees seisvat naist. Danwitz ei jõudnud veel asjast aru saada, ent talle sööbis mällu, kuidas see naine kas hirmust või vastikusest virila näoga teda mõlema käega kõigest jõust eemale tõukas, nagu oleks tema, Danwitz, naisele juhuslikult rinnale kukkunud kärnkonn või rästik...

Hetkel Danwitz veel ei taibanud, et trammijuht oli vaguni ootamatult paigast tõmmanud ja kihutas nüüd otse rööbastel võidujoovastuses juubeldavate sakslaste poole.

Danwitzi kõrvu kostsid karjed ja vandesõnad. Esiplatvormile karanud, nägi ta, et juht on rinutsi vajunud juhtimispuldile ning sõidab nüüd käigukangi kõvasti pihku surudes otse selga sõduritele, kes õigel ajal eemale karata polnud jõudnud.

Tõstnud automaadi, laskis Danwitz juhile pika valangu selga.

Trammijuhi keha lõtvus, pea vajus longu, kuid tramm liikus sellele vaatamata edasi: kangestuv käsi surus endiselt juhtimishooba.

Vihast meeletuna hakkas Danwitz automaadipäraga peksma kokkupigistatud sõrmi, tagus need lõmaks, haaras verest nõretava ümmarguse puust juhtimishoova pihku ja tõmbas seda kõigest jõust enda poole...

Alles nüüd jäi tramm seisma.

Välja hüpanud, jooksis Danwitz üle öla tagasi vaadates eemale, nagu kardaks, et see kohutav tramm võib uuesti liikuma hakata, veel enam — koguni rööbastelt maha tulla ja teda jälitada.

«Tuld!» röögatas ooberstleitnant meeletu häälega. «Vaguni pihta — tuld!...»

Ta kuulis, kuidas automaadivalangud põristasid vastu trammi metallkeret. Sõdurid tulistasid huupi, algul väljast, siis aga hüppasid platvormile ja niitsid trammis olevaid inimesi valangutega...

Nad tulistasid veel tukk aega pärast seda, kui inimesed olid juba muutunud vereklompideks...

Lõpuks oli kõik läbi.

Danwitz seisis süngena eemal, jälgides, kuidas sanitarid tassivad eemale trammirataste all otsasaanud sõdu-reid.

Pidulik meeleolu oli rikutud. Danwitz oleks tahtnud tuua trammis sõitnud venelased siia, välja, nad automaaturitega sisse pürata, sundida neid põlvili laskuma ning armu paluma. Ta oleks andnud neile kasu hüüda koos: «Heil Hitler!» Võib-olla oleks ta nad parast seda koguni ellu jätanud. Võib-olla oleks ta nad hoopis konvoi saatel tagalasse viinud kui esimesed vangilangenud Peterburgi elanikud. Seal oleks neid pildistatud. Pildid oleks võinud saata füürerile asitõendina, et Peterburg on langenud...

Sadadest kuulidest läbipuuritud tramm seisis tummalt ja liikumatult.

Danwitz kutsus sidemehe ja ütles sellele otsa vaatamata süngelt:

«Kandke diviisi staapi ette, et rügement on jõudnud Peterburgi äärelinna.»

Selle teate läkitamine diviisi staabist korpuse staapi, sealt aga von Leebile ei võtnud kaua aega.

Juba keskpäeval teatas kindralfeldmarssal von Leeb Hitleri peakorterisse, et tema vägede avangard on Peterburgi äärelinna trammiteedele jõudnud.

VIII

Dösel helises Ždanovi magamistoas telefon. Aparaat seisis voodi kõrval öökapil. Tuld süütamata haaras Ždanov toru, ise alles poolunes, ja surus selle vastu kõrva. Ta kuulis Žukovi häält.

Sellest oli möödunud kõigest kaks tundi, kui nad parast järjekordset õhurünnakut lahku läksid.

Suurtükituld andsid sakslased peaaegu vahetpidamata, õhurünnakute osas valitses aga teatud seaduspärasus: need toimusid iga kolme-nelja tunni tagant.

Kui raadiost kostis õhuhäire lõpusireen, otsustas Ždanov, kes viimase kolme ööpäeva jooksul peaaegu polnud toba silmale saanud, just sellepärast koju minna — sõja algusest peale elas ta silmsamas, Smolnõis — ja viivukski pikalt heita.

Ja nüüd äratas teda Žukovi telefonikõne.

Leidnud kobamisi öölambi lüliti, läitis Ždanov lambi ja heitis pilgu kellale.

Kell oli kakskümmend minutit kaks läbi; tähendab, tal oli õnnestunud magada ligi poolteist tundi.

«Tulen kohe teie juurde,» ütles Žukov.

«Kas on midagi juhtunud?» küsis Ždanov ehmunult.

«Tulen kohe,» kordas Žukov.

Mõne minuti pärast astus Žukov Smolnõi õue.

Taevas oli hiljutise õhurünnaku tagajärjel tekkinud tulekahjude kumast roosa. Eemalt kostis tuletõrjeautode sireenide hülgamist ning suurtükimürskude kumedaid plahvatusi.

Mürsud ei lõhkenud Smolnõi lähedal, vaid kusagil kaugel, võib-olla isegi linnast väljas, sellest andis tunnistust teine heli, korrapärane nagu rähni toksimine. Näis, nagu kostaks see kõikjalt: taevast, maa alt, majade seintest. See oli linna raadiovõrku lülitatud metronoom, mille hääl kandus lalali tänavatele ülesseatud sadade reprodutorite kaudu — rahustav, ühetasane: «Tak... tak... tak...»

Sellest ajast, kui vaenlane Leningradi regulaarselt pommitama, seejärel aga linna tänavaid suurtükkidest tulistama hakkas, kuulatasid miljonid leningradlased metronoomi häält nagu linna südame tukseid.

Pärast pommirünnaku või suurtükitule ohu alarmi muutus metronoomi tiksumine, mis muidu oli mõõdukalt rahulik, palavikuliselt kiireks.

Praegu tiksus metronoom rahulikult ja kindlalt nagu terve inimese süda.

Žukov seisatas ja kuulas hetke suurtükimürinat — see kostis edelast. Siis seadis ta sammud kahekorruselise tiibkoone poole, kus nüüd elas Ždanov.

Labinud esiku, läks Žukov teisele korrusele.

Ždanov ootas teda juba kabinetis. Vaevalt oli Žukov üle läve astunud, kui Ždanov kordas kiiresti küsimust, millele polnud telefoni teel vastust saanud:

«Kas on midagi juhtunud?»

Žukov läks seina juurde ja vajutas lülitile. Tuba muutus pimedaks. Žukov tõstis pimeduskatte üles ja lükkas akna järsu liigutusega lahti.

«Kas kuulete?» küsis ta. «Tulistatakse kusagil Strelna ja linna vahel.»

Mõne hetke seisis Žukov vaikides, sulges siis akna, laskis katte alla, süütas valguse, haaras kinni ühe seina

ääres seisva tooli seljatoest, tõmbas tooli keset tuba, laskus raskelt istmele ning ütles:

«Tähendab, nii... Tunni aja eest vallutasid sakslased Puškini. Peale selle paiskasid nad hulk tanke — umbes kuuskümmend — teise ning kaheksanda armee vahekohta, Soome lahe ranniku suunas ning püüavad Strelna poolt Kirovi tehaseni tungida.»

Žukov ütles seda kõike rahuliku, kindla häälega, nagu oleks jutt tähtsusetutest muudatustest rindel, kuid Ždanov mõistis, et olukord on äärmuseni teravnenud.

Ta istus vaikides toolile Žukovi kõrval. Oli vaid kuulda tema rasket astmahaige inimese hingamist.

Lõpuks küsis Ždanov:

«Mis me siis nüüd peale hakkame, Georgi Konstantinovitš?»

«See pole veel kõik,» jätkas Žukov, nagu poleks küsimust kuulnudki, ja tema hääl muutus märgatavalt teravamaks. «Vaenlase edasiliikumise tõttu on kaks meie paremal tiival asuvat diviisi neljakümne teisest armeest ära lõigatud. Saadud andmete järgi peavad nad praegu lahinguid Štšerbakovi tiival Strelna pärast, püüdes seda tagasi võtta. Kuid esialgu tulemusteta.»

Ždanov kujutles silmapilkselt situatsiooni. Kindral Štšerbakov juhatas 8. armeed, mis kaitses Soome lahe rannikut. Sellest, et sakslastel oli õnnestunud ära lõigata kaks diviisi 42. armeest, mis asusid Štšerbakovi vasakul tiival, tulenes õudne järeldus...

Žukov ütles välja selle, mida Ždanov mõtles.

«Järelikult,» sõnas ta nagu kokkuvõtet tehes, «võidakse kaheksas iga hetk ära lõigata.»

Žukov tõusis ja astus seinal rippuva kaardi juurde, millel punaste lipukestega oli tähistatud Nõukogude kaitseliin, sinistega aga Saksa vägede pealetungi suund.

Vilvu vaatas Žukov vaikides kaarti ja hakkas siis lipukendi järskude liigutustega ümber paigutama. Ta tõmbas ühed välja ja torkas teised asemele, Ždanov aga jälgis tema tegevust ning tundis iga kord, kui Žukov lipukest Leningradile lähemale tõstis, füüsilist valu, nagu oleks noõpnõel tema kehasse tunginud.

Ka Ždanov tuli kaardi juurde. Rindejoon piiras Leningradi Schlüsselburgist kirdes kuni Strelnani loodes, ainult lõunas linnast veidi eemaldudes. Teine kaitse-

voond kulges Soome lahe läanekaldalt ida suunas ja keeras siis põhja — Peterhofi poole.

Kuid kõige kohutavam oli see, et mitmetes lõikudes kiilusid sinised lipukesed meie rindejoone vahele, tunnistades, et kaitselinist on nihaasti lõunas kui ka edelas läbi murtud.

«Kui aga rääkida avameelselt,» jätkas Žukov, «siis ei tunne ma esmajoones muret sugugi kaheksanda pärast.» Ta osutas sõrmega ühe punase lipukese suunas. «Praegu on kõige tähtsam küsimus Pulkovo kõrgendikud. Siin varitseb suurim ulatusliku läbimurde oht.»

Ždanov vaatas tähelepanelikult punaseid lipukesi, mis olid lõunast sinistega pooleldi ümber piiratud.

Talle polnud tarvis selgitada Pulkovo kõrgendike tähtsust — need olid lõunas otse Leningradi külje all. Siit sai kontrollida Leningradi viivat Moskva ja Kiievi maanteed ning korrigeerida suurtükituld linna mitmete rajoonide pihta.

«Kuid kõige lähemal linnale on sakslased praegu läänes, Strelna juures...» sõnas Ždanov.

Žukov katkestas teda:

«Nende jõududega nad linna ära ei võta. Kuid haaranud enda kätte Pulkovo kõrgendikud, teevad nad Leningradi ainuüksi suurtükitulega maatas. Kõrgendike hõivamisega kindlustab vaenlane oma motoriseeritud üksuste liikumise linna suunas. Olen kindel, et nimelt siit, Pulkovo poolt, kavatseb von Leeb anda otsustava hoobi.»

Ždanov mõtles sellele, et 1919. aasta oktoobris oli Punaarmee just siin, Pulkovo kõrgendike juures, korda läinud peatada Judenitši armee. Algul peatada, seejärel aga mõlemal tiival vastarünnakule asuda ning grupeering purustada... Kuid see oli olnud ammu. Nüüd aga...

«Ivanov ei pea sellele löögile vastu,» ütles Žukov süngelt.

«Kas mõtlete armeed või selle komandöri?»

«Teist armeed pole meil kusagilt võtta. Tuleb olemasolevat tugevdada. Komandöri peab aga viivitamata välja vahetama.»

«Kuid kas seda on nii kriitilisel hetkel otstarbekohane teha?» lausus Ždanov kaheldes. «Uuel inimesel läheb

aega, enne kui ta olukorraga tutvub, aega meil aga pole.»

«Jah, teil on õigus, aega meil pole,» ütles Žukov teravalt. «Seepärast teengi ettepaneku komandör viivitamata välja vahetada.»

Ta astus Ždanovile lähemale ja jätkas:

«Te teate, et saatsin Fedjuninski eile neljakümne teise armeesse, et ta võiks kohapeal selgusele jõuda, mis seal toimub. Ta tuli just praegu tagasi. Kannab ette, et pilt on süng. Ivanov on segaduses. Oma armee väeosade asukohta ta ei tea. Side nendega on katkenud. Palus Fedjuninskilt luba tuua oma komandopunkt üle põhja poole, see tähendab, Leningradile veel lähemale. Fedjuninski seda luba ei andnud.»

«Kus siis Ivanovi komandopunkt praegu asub?» küsis Ždanov uuesti kaardi juurde astudes.

«Fedjuninski keeldumisele vaatamata viis Ivanov selle ikkagi üle. Praegu asub komandopunkt Kirovi tehase vastas koolimaja keldris.»

«Nõnda...» ütles Ždanov süngelt. «Kus on Fedjuninski?»

«Siin, Smolnõis.»

«Tahan temaga isiklikult rääkida.»

«Asi on selge...» alustas Žukov uuesti, kuid Ždanov katkestas teda:

«Ei. Tahan seda kuulda oma kõrvadega. Komandöri vahetamine on tõsine asi. Kolme minuti pärast olen valmis. Lähme koos.»

Ning vastust ära ootamata läks Ždanov kiiresti esimesele korrusele.

Varsti kostis sealt tema hääl:

«Tulge alla, Georgi Konstantinovič, ootan teid.»

Nad astusid õue. Taevas lõõmas ikka veel tulekahjud, Smolnõi pimedad, hoolikalt kaetud aknad helkleid toosakalt.

Metronoomi tiksumine, mis nende tiibhoonest väljudes selgesti kuulda oli olnud, katkes järsku ning pöördumata tagasi kostis kusagil üsna lähedal suurtükituleku prahvatust.

Ja sedamööda hakkas metronoom tiksuma palavikulise kiirusega. Nende sagedaste lookide hulgast kostis diktori hääl:

«Kodanikud! Suurtukitule objektiks on Smolnõi rajoon!... Kodanikud...»

«Jalle annavad linnale pihta, lurjused!» ütles Ždanov tagedalt.

Žukov ei vastanud sõnagi.

Nad läksid peahoone uksest sisse.

«Kuhu nüüd, tulistatakse ju...» ütles Žukov, nähes, et Ždanov mööda koridori minnes paremale pöörab — seal, esimesel korrusel, asus tema kabinet.

«Ah, kurat võtaks!...» heitis Ždanov käega.

«Ei,» sõnas Žukov kindlalt, «meile pole seda suurtükimürinat saatemuusikaks põrmugi vaja. Segab tööd. Läki alla.»

Ja ta pööras esimesena vasakule, pommivarjendisse viiva ukse poole.

Nad laskusid trepist alla, möödusid sidesõlmest ning rinde staabi ruumidesse viivate suletud uste reast. Koridori lõpus jäid nad seisma raske raudukse ees. Žukov tõmbas seda jõuga enda poole. Kitsas, nõrgalt valgustatud trepp viis veel rohkem alla, sinna, kus asusid sõjanõukogu liikmete kabinetid. Sõjanõukogu liikmed töötasid siin sellal, kui suurtükitali ja õhurünnakud otse Smolnõid ohustasid.

Ždanovi kabinet kujutas endast väikest, kaheteistkümnerneruutmeetrist tuba. Uksest paremal seisis halli sõduritekiiga kaetud välivoodi. Kaks varjuta lambipirni andsid hägusat valgust. Sellest toast viis teine uks kitsasse poolpimedasse koridori, mis ühendas Ždanovi kabinetti Žukovi omaga.

«Jaame minu kabinetti?» tähendas Ždanov küsivalt ja ühtlasi ettepanekut tehes.

Žukov laskus sõnagi lausumata toolile ja vajutas kellanupule.

Mõne sekundi pärast ilmus Ždanovi abi, polgukomisar Kuznetsov.

Näinud laua taga Žukovit, heitis ta ülemjuhatajale imestunud pilgu, kuid silmanud samas välivoodil istuvat Ždanovit, pöördus tema poole.

«Kutsuge siia Fedjuninski,» andis Žukov Kuznetsovi selja tagant korralduse. «Ta on kusagil siin või üleval, minu vastuvõturuumis.»

«Jah, jah, palun,» noogutas Ždanov kinnitavalt. «Ja kutsuge ka Vasnetsov siia.»

Vasnetsov ilmus silmapilkselt.

«Sergei Afanasjevitš,» pöördus Ždanov tema poole, niipea kui Vasnetsov oli jõudnud üle läve astuda, «neljakümne teise armee lõigus on kujunenud kriitiline olukord.»

«Tean,» vastas Vasnetsov lühidalt, «olin tunni aja eest operatiivosakonnas.»

«Georgi Konstantinovitšil on konkreetne ettepanek,» jätkas Ždanov. «Kuid enne, kui asuda seda labi vaatama, on tarvis ära kuulata Fedjuninski. Ta saabub äsja Ivanovi juurest. Tuleb kohe. Võtke seni istet.»

Möödus veidi aega ja lävele ilmus, peaga madala ukse ülemist, terasest piita äärepealt riivates, kindralmajor Fedjuninski. Tema väsinud nägu oli surnukahvatu. Kuid habe olid tal hoolikalt aetud ja vurrud piiratud.

«Tule sisse ja kanna sõjanõukogule ette, mida sa neljakümne teises nägid,» käskis Žukov kuivalt.

Fedjuninski astus kaks sammu edasi ja seisis nüüd nõnda, et võis üheaegselt pöörduda nii Žukovi kui ka Vasnetsovi poole.

«Vaadake, seltsimees Fedjuninski,» selgitas Ždanov, «tahaksime seltsimees Vasnetsovigaga ka ise seisukoha võtmiseks kuulda seda, millest te Georgi Konstantinovitšile juba ette kandsite.»

«Käisin kohapeal rindejuhataja käsul,» alustas Fedjuninski.

«Lühidalt!» katkestas teda Žukov. «Miks ja kus sa käisid, on kõigil teada. Kanna ette, mis seal sünnib.»

«Kuulan,» sõnas Fedjuninski kergelt pead noogutades. «Kui viibisin neljakümne teise komandopunktis, toimusid Uritskist kuni Pulkovo küalani ägedad lahingud. Saksa grupeering oli ilmselt saanud täiendavaid reserve. Ühesel, kui otsustasin Leningradi tagasi pöörduda, paiskas vaenlane neljakümne teise ja kaheksanda armee vahekohta suured tankiüksused. Kindral Ivanov pöördus minu poole palvega lubada tal komandopunkt üle tuua põhja poole, see tähendab — Leningradile lähemale. Mina ei lubanud, lahtudes sellest, et...»

«Teame, millest sa lähtusid,» katkestas Žukov teda uuesti.

«Oelge, seltsimees Fedjuninski,» küsis Ždanov, «mida Ivanov teile vastas?»

«Ütles, et püüab vanas kohas vastu pidada.»

««Puüabl!» kordas Žukov sarkastiliselt. «Ise aga andis, niipea kui sa ära olid sõitnud, käsu komandopunkt Kirovi tehase piirkonda üle vnaal Olgu, kanna sõjanõukogule ette oma arvamus Ivanovi kohta.»

«Seltsimees ülemjuhataja,» alustas Fedjuninski, tusa-selt, «mul pole kerge raakida... Tundsin Ivanovi juba enne sõda. Ta on mulle alati paistnud tahtejõulise ning otsustusvõimelise komandörina. Kuid praegu...» Fedjuninski takerdus.

«Ärge pudistage!» tõstis Žukov häält. «Meid ei huvita, missugune Ivanov oli, vaid missugune ta praegu on!»

«Jah, seltsimees Fedjuninski,» ütles ka Ždanov, küll veidi pehmemalt, kuid nõudlikult. «Oleks soovitatav, et te täie vastutustundega ja täiesti siralt ütleksite välja oma arvamuse Ivanovi kohta.»

Tuppa sügenes rõhuv vaikus.

«Ma ei saa varjata, Andrei Aleksandrovitš,» lausus Fedjuninski lõpuks kibedalt, «et kindral Ivanov jätab praegu rõhutatud ning pea kaotanud inimese mulje... Kui ma tema komandopunkti jõudsin, lõppes seal parajasti armee sõjanõukogu istung. Nad arutasid olukorda, kuid ühist keelt neil leida ei õnnestunud. Armee staabil pole sidet väeosadega... Tahaksin lisada, et Ivanovi juurde minnes kohtasin Kirovi tehase lähedal tankiste ühest neljakümne teise armeesse kuuluvast polgust. Polgukomandör kandis mulle ette, et armee staabi korralduse kohaselt peavad nad sisse võtma positsiooni linnale lähemal. Käskisin tal tankid ringi pöörata ning koguf polguga vanadele positsioonidele tagasi minna. See on kõik.»

«Asi on selge,» ütles Žukov. «Teen ettepaneku neljakümne teise komandör tagandada. Teie arvamus?»

Ta vaatas algul Ždanovile ja siis Vasnetsoville näkku.

«Arvan, et tekkinud situatsioonis meil teist väljapaäsu ei ole,» ütles Ždanov aeglaselt.

«Tähendab, küsimus on otsustatud,» lausus Žukov. «Kelle me asemele määrame?»

Ta hõlmas juuresohijaid pilguga ja sõnas otsustavalt:

«Kindral Fedjuninski, võtke neljakümne teine viivitamata üle.»

Fedjuninski väristas vaevumärgatavalt õlgu.

«Mis te kõhklete?» küsis Žukov teravalt.

«Seltsimees ülemjuhataja, võtta neljakümne teist armeed üle nõnda, nagu seda tavaliselt tehakse, on praegu võimatu,» ütles Fedjuninski. «Võin lihtsalt oma postile asuda. Ja kui...»

«Jäta see sõnademäng!» pööras Žukov rusikaga vastu lauda. Vaatas siis altkulmu Ždanovi ja Vasnetsovi poole ning jätkas juba talitsetumalt: «Eks siis asugegi oma postile. Ja pange staabis ning väeosades silmapilkselt kord maksma. Kui peate tarvihuks endaga kaasa võtta kedagi rindestaabis, siis võtke. Aga tehke kiiresti! Kiiresti! Kas ülesanne on selge?» Žukov vaatas kella. «Teen ettepaneku vormistada see sõjanõukogu otsusena. Mis teie arvate, seltsimehed?»

«Mina olen poolt,» kostis Vasnetsov.

«Nõus,» lausus Ždanov.

«Noh, siis... kus meie kirjutajad on?» Žukov sirutas käe kellanupu poole.

«Ärgem raisakem aega,» ütles Vasnetsov.

Ta võttis taskust märkmiku ning pliatsi ja kirjutas:

Leningradi rinde sõjanõukogu käsk kiri.

Vabastada 42. armee komandör kindralleitnant P. S. Ivanov oma kohalt. Määrata armee komandöriks kindralmajor I. I. Fedjuninski.

Vasnetsov tehis lehe märkmikust välja ja andis Žukovile

Rindejuhataja laskis silmadel tekstist üle käia, andis hoogsa liigutusega allkirja ning laua tagant välja tulnud, ulatas paberilehe välivoodil istuvale Ždanovile. Ždanov otsis, mida paberile alla panna, asetas lehe lõpuks otse tekile, kirjutas samuti alla, paberit paar korda terava pliatsi otsaga läbi torgates, ja andis selle siis Vasnetsoville tagasi. See kirjutas kaskkirjale omakorda alla, ilma et oleks sellele enam pilku heitnud, ja pani Žukovi ette lauale.

«Võta,» ütles Žukov, paberilehte Fedjuninskile ulatades. «Ja kuulal! Kõige tähtsam on praegu kohe laien-dada platsdärmi Soome lahe kaldal, lõunas aga mitte mingi hinna eest käest anda Pulkovo kõrgendikke. Selge? Ja mitte ainult kaitselahinguid pidada, vaid anda

vaenlasele hoope kõigi vahenditega, kaasa arvatud lennuvägi, sõjamerelaevastik ja maavägede suurtükid. Lennuväe ja Balti laevastiku juhatajad saavad kohe vastavad korraldused. SARK-i diviisile, mis praegu neljakümne teise koosseisu kuulub, annad käsu välja saata eelsalgad, et takistada sakslast Uritski ja Ligovo kanali piirkonnas läbi murdmast. Ja viimane: lööd vaenlase Uritskist välja ja vabastad Strelna—Leningradi maantee. Kas mõistad, et sealt on trammiga meieni vähem kui tunni aja sõit?!

Ta jäi vait ja vaatas liikumatult seisvast Fedjuninskist mööda kusagile kaugele, nagu näeks seal piki trammiliini liikuvaid sakslasi. Suunas siis pilgu uuesti Fedjuninskile ja ütles järsult:

«Annan sulle asjade kokkupanemiseks nelikümmend viis minutit. Kahe tunni pärast pead kohal olema ja käsku täitma asumata. Kui täitmata jätab, lasen maha.»

Viimased sõnad lausus Žukov nii otsustavalt ja ähvardavalt, et Ždanov ja Vasnetsov tahtmatult pilgu vahe-
tasid.

Nii üks kui teine mõistis, et Žukovil ei ole mingil juhul õigust maha lasta armeekomandöri ning rinde-juhataja asetäitjat ja et ta seda teha ei saa. Kuid sellest hoolimata oli tema hääles kõlanud midagi niisugust, mis pani kõiki uskuma, et see mees ei kohku millegi ees tagasi ja karistab julmalt igaüht, kes tema käsu täitmata jätab.

Kuid Žukov ei paistnud üldse märkavatki, mis mulje tema sõnad olid jätnud.

«Seltsimees Vasnetsov,» ütles ta juba rahulikult ning asjalikult, «eile ma andsin insenerivägede valitsusele korralduse kiiresti rajada ümber linna kulgeva ringtee äärde uus tankitõrjeliin. Sellele liinile oleks nüüd tarvis ruttu paisata kuues maakaitseväge diviis. Ka see allub sinule, kindral,» pöördus ta uuesti keset tuba seisva Fedjuninski poole. «Paigutad selle Pulkovo positsiooni tagalasse. Teed seda homse öö jooksul, pimedas. Said aru?» Mõõtis siis Fedjuninsk pilguga pealaest jalatal-
lani ja ütles rahulolematult: «Mis sa veel ootad? Arvad, et sul palju aega on? Hakka astuma!»

Fedjuninski pöördus kannapealt ringi ja väljus.

Veidi aega olid kõik — Žukov, Ždanov ja Vasnetsov — vait, andes endale alateadlikult võimaluse

hinge tõmmata pärast nii raske, kuid möödapääsmatu otsuse tegemist.

Esimesena katkestas vaikuse Žukov:

«Eile otsustasime anda rajoonikolmikutele inseneri-valitsuse reservidest nelikümmend tonni lõhkeainet. Kas see lõhkeaine on kohal, seltsimees Vasnetsov?»

Rajoonikolmikute juhtimine oli juba Vorošilovi ajal usaldatud Vasnetsoville. Need kolmikud, mis loodi siis, kui linn vahetult ohtu sattus, ning mille eesotsas seisid Kirovi, Moskva, Volodarski ja Lenini rajooni partei-komiteede sekretärid, pidid juhtima Leningradi ohustatud rajoonides tsiviilõhukaitset. Kolmikud vastutasid ka sõjaliste ja tööstusobjektide mineerimise eest erakorralise olukorra tekkimisel, see tähendab siis, kui vaenlasel kõigele vaatamata õnnestub linna tungida.

«Georgi Konstantinoviitš,» vastas Vasnetsov, «lõhkeaine on käes ja seda kasutatakse ettenähtud otstarbeks, kuid...»

«Mis — kuid?» katkestas Žukov teda rahulolematult.

«Seltsimees rindejuhataja,» ütles Vasnetsov nüüd otsustavalt. «Sellel sõjanõukogu istungil, mille ajal teie nii ootamatult sina ilmusite, arutati abinõusid, mis olid just nimelt seotud sõjaliste ja tööstusobjektide mineerimisega. Tookord käskisite arutamise katkestada.»

«Ja õigesti tegin,» raius Žukov vahele. «Abinõud linna mahajätmise juhaks...»

«Seltsimees Žukov,» katkestas Ždanov teda ootamatult teravalt. «Kuidas teil niisugune sõna üle huulte tulla võis? Mingisugusest linna mahajätmisest pole kunagi juttu olnud ega tulegi! Kas te tõepoolest võisite hetkekski arvata, et me endile niisugust mõtet lubame? Igaühele meist on selge, et sakslased saavad linna tungida ainult üle meie laipade. Üle kommunistide, kommunistlike noorte ja Piiteri tööliste laipadel! Iga maja on kindlus, iga tänav — barrikaad! Vaenlane lämbuks omaenese veres! See oleks Pyrrhose võit. Ma palun teid... ma nõuan, et te kunagi ei võtaks suhu seda sõna — «mahajätmine»!»

Žukov polnud Ždanovit sellisena veel näinud: Ždanov seisis, käed rusikas, näost punane, silmad vihaselt välkumas...

Mõni hetk valitses selles väikeses toas sügaval maa all pingeline vaikus.

Siis ütles Žukov lepitavalt: «Vabandage, Andrei Aleksandrovitsš. Võib-olla väljendusin mõtlematult. Leningradi kaitsjate kangelaslikkust ma alahinnata ei kavatse. Kuid olen sõjaväelane ja mõtlen sõjaväeliste kategooriatega. Puhtsõjalisest seisukohast on Leningradi kaitse kriitilises olukorras. Vaenlasel on tohutu ülekaal nii elavjõus kui ka relvastuses. Oleme siin ainult kolmekesi ja ma võin varjamata öelda, et imestan, kuidas sakslastel üldse pole seni õnnestunud...»

Ta ei saanud lõpuni rääkida, sest Ždanov katkestas teda uuesti:

«Imestada pole siin midagi! Leningradi all tõkestab vaenlasel teed seesama jõud, mis osutab vastupanu kõikjal meie maal — partei, nõukogude rahvas ja suur idee, millele vaenlane võib vastandada peale kahurite ja tankide vaid kommunismi meeletu vihkamise. Nüri viha ja vihkamisel Just nimelt usk kommunismi võidusse ja parteisse annab meile jõudu selles ebavõrdses võitluses. Ja teie mõistate seda niisama hästi kui mina. Teel Leningradi on sakslased kaotanud juba kümneid tuhandeid sõdureid ja ohvitseri. Meie luure andmetel on mõnedes von Leebi diviisides alles jäänud vaid pool endisest koosseisust. Saan suurepäraselt aru, et väga hästi organiseeritud kaitseta on meil Leningradi raske hoida. Seepärast oleme rõõmsad, et seltsimees Stalin saatis siia just teid, ja me kõik oleme teile kõiges alati abiks. Kuid küsimuses, millest praegu juttu oli, peab meil kõigil olema täielik selgus!»

Võimased sõnad lausus Ždanov juba rahulikult.

Ta istus uuesti ja ütles Vasnetsovi poole pöördudes:

«Te tahtsite Georgi Konstantinovičilt midagi küsida, mina aga segasin vahele. Andestage.»

Vasnetsov, kes oli Ždanovit suurima tähelepanuga kuulanud, ütles nüüd rõhutatult ükskõikse häälega, et omalt poolt pinget lõplikult hajutada:

«Minu küsimus on puhtpraktilist laadi. Sellest istungist võtsid peale sõjanõukogu liikmete osa ka rajoonikomiteede sekretarid ja ettevõtete direktorid. Kas te ei karda, Georgi Konstantinovič, et neile seltsimeestele, kui nad kuulsid, kuidas mineerimise küsimus päevakorrast maha võeti, võib näida et...» Vasnetsov tundus otsivat sobivamaid sõnu, «et teie jargmine korraldus,

mille alusel nad lõhkeainet juurde said, on teatavas vastuolus?...»

Žukov kortsutas kulmu.

«Te tahate öelda, et minu sõnad ja teod on vastuolus?»

«Olen sellest kaugel,» vastas Vasnetsov rahulikult. «Mõistan suurepäraselt, et koondades sõjanõukogu tähelepanu esmajoones vaenlasele vastupanu osutamise küsimustele, oli teil õigus. Kuid nõupidamisest osavõtjale võis jääda mulje, et te peate mineerimist paanika väljenduseks. See võib ebasoovitavalt mõjuda.»

Veidi aega ei kostnud Žukov sõnagi. Siis aga ütles ta mõtlikult:

«Teie, Sergei Afanasjevitš, olete parteitöötaja ning tunnete seetõttu marksismi-leninismi klassikute teoseid paremini kui mina. Kindlasti mäletate Engelsi sõnu, et kaitsepositsioonidele asumine tähendab relvastatud ülestõusu surma?»

«Loomulikult,» noogutas Vasnetsov vastuseks. «Ka Lenin kordas neid sõnu.»

«No näete, passiivne kaitse tähendab hukkumist iga suguses sõjas. Seepärast on meie ulesandeks praeguseski raskes olukorras mitte ainult linna kaitsta, vaid osutada vaenlasele ka aktiivset vastupanu. Vastasel juhul me hukkume või — nagu ütles seltsimees Stalin minuga hüvasti jättes — satume sakslaste kätte. Et seda ei juhtuks, peame nõudma armee-, diviisi- ja polgukomandöridelt, et nad ei piirduks oma positsioonide säilitamisega, vaid läheksid vasturünnakule! Kui sakslased eile hõivasid asula, raudteejaama või kõrgendiku, tuleb see asula, raudteejaam või kõrgendik juba täna tagasi võtta. Ei õnnestu seda teha täna, tuleb vaenlast tunnata ka homme, kuid iga hinna eest tagasi võtta! Peame haarama vaenlase käest initsiatiivi — selles seisab ülemannel Muirdu ootab meid surm!» Žukov rääkis nüüd jalle kindlalt ja võimukalt. «Iseenesest mõista tuleb objektide mineerimist jätkata. Samas aga peame meie kõik, sõjanõukogu liikmest reavõitlejani, läbi imbuma mõttest, et meil ei tule endid ainult kaitsta, vaid et meil on tarvis peale tungida, just nimelt peale tungida! Minna edasi kilomeeter, kümme meetrit, üks-ainus samm, kui esialgu rohkem ei suuda, kuid — minna edasi! Mineerimine on aga seotud teadmise, et

meie osaks on üksnes taganemine. Niisiis: mineerimist tuleb jätkata, mõte taganemise moodapääsmatusest aga inimeste peadest välja lüüa. Ukskõik kuidas, aga välja lüüa!» Žukov pööras pilgu Ždanovile. «Kas olete minuga nõus, Andrei Aleksandrovitš?»

Esialgu ei vastanud Ždanov midagi, kuid mitte sellepärast, et oleks Žukovi sõnade õigsuses kahelnud. Ta sai aru, kui raske, meeletult raske on panna inimesi, kes on läbi teinud piinarikka taganemise ja pidanud ainult kaitselahinguid, mõtlema mitte ainult pealetungimise vajadusele, vaid ka selle võimalikkusele.

«Jah, ma olen teiega nõus, Georgi Konstantinovitš,» ütles Ždanov lõpuks, «olgu et mõistan, kui raske on praeguses olukorras teie poolt seatud ülesanne. Leningradi me vaenlasele ei anna. Kuigi torm on paisunud enneolematuks.»

Vimaseid sõnu rõhutas ta eriti: need kuulusid Leninile ja olid öeldud noore Nõukogude vabariigi algusaastate raskeimail päevil.

«Jah, ma olen teiega nõus,» kordas Ždanov veendunult. «Usun nagu teiegi, et Fedjuninskiil õnnestub tarvitusele võtta vajalikud abinõud, sakslased peatada ning vastupealetungi alustada. Kuid selleks on tarvis aega. Kasvõi natukegi, aga aega. Ent vaenlane rõhub peale. Seepärast pean vajalikuks anda Kirovi ja Moskva rajooni kolmikutele korraldus, et nende rajoonide töölised oleksid valmis erakorraliste sündmuste puhul barrikaadidele asumaks. Esmajärjekorras mõtlen just Kirovi tehase töölisi.»

Ždanov vajutas järsu liigutusega kellanupule ja palus sisseastunud Kuznetsovi, et see ühendaks teda Koziniga, Keskkomitee partoriga Kirovi tehases.

Seejarel küsis Ždanov Žukovilt:

«Kas viiekümne neljandast on mingisuguseid uudiseid?»

Selle armee oli Peakorter kiiresti moodustanud väljaspool blokaadirõngast, Sinjavino rajoonis, et katsuda Leningradi blokaadi purustada väljastpoolt.

Žukov vangutas pead.

«Ei midagi olulist. Tulevikus, ma loodan, on viiekümne neljandal oma roll. Kuid lähematel päevadel pole mul selle armee tegevuse efektiivsusesse usku. Pealegi

ei taha ma varjata, et ei pane erilisi lootusi marssal Kulikule kui armee komandörile...»

Ta ei jõudnud lõpetada, sest samal hetkel astus sisse Kuznetsov ja kandis ette, et Kozin on telefoni juures.

Ždanov võttis toru hargilt.

«Tere, seltsimees Kozin. Helistan, et teile teatada: Strelna ja Uritski rajoonis on tekkinud ähvardav olukord. Arvame, et on tarvis valmis olla lahingupositsioonidele asumiseks.»

Kozinit kuulates mõne hetke vait olnud, lisas ta:

«Nikolai Matvejevitš, arvan, et parteikomitee tegi õigesti. Võtame praegu tarvitusele otsustavad abinõud, et vaenlane lahe kaldal peatada. Kuid sellele vaatamata on teil õigus.»

Ta jäi partorigi kuulates jälle vait ja vastas siis:

«Sõjanõukogu ja oblastikomitee büroo selles ei kahtlegi.»

Toru hargile pannud, pöördus Ždanov Žukovi ja Vasnetsovi poole.

«Kirovlased on valmis esimese märguande peale kaitsupositsioonidele asumaks. Arvan, Georgi Konstantinovitš, et on tarvis kiires korras luua täiendavaid kindlustusi lisaks nelle, mis ringtee äärde on rajatud.»

«Teil on õigus,» nõustus Žukov pliiatsiga vastu lauda koputades. «Täiendavaid kindlustusi lähemal meil hädasti tarvis. Aga kuidas me neid enda käes hoiame? Mis kindri väeomadusega puutub, mis on siin kõik meie võimalused ammendatud.»

«Georgi Konstantinovitš,» vastas Ždanov rahulikult, kuid kindlalt, «olen oblasti- ja linnakomitee sekretär ja tean, mida räägin. Jah, oleme ammendanud kõik olemasolevad reservid. Kuid praeguses erakorralises olukorras kuulutame välja kommunistide ja kommunistlike noorte täiendava mobilisatsiooni. Värbame uuesti vabatahtlikke ettevõtetest ja asutustest, SARK-i organitest ja militaarsast. Võib-olla tundub see teile, sõjaväelasele, ainult kõlava fraasina, kuid tahan veel kord rõhutada: kuni on elus kommunistid, võib Leningradi jõudu pidada ammendamatuks.»

«Hästi. Olen nõus,» ütles Žukov pärast hetkelist mõtlemist. «Võtke vastu otsus. Paned ehk kirja, Sergei Afanasjevitš?» vaatas ta Vasnetsovi poole. «Sul on nii selge käekiri...»

Ja hakkas dikteerima:

«Formeerida viis laskurbrigaadi ja kaks laskurdiviisi, koondades need linna vahetu kaitse eesmärgil täiendavalt loodavale kaitsevööndile. Kas nii?»

Ždanov noogutas.

«Hävitada vaenlast suurtükiväe- ning miinipildujatulega ja õhurünnakutega,» jätkas Žukov dikteerimist, «kaheksandal armeel anda vaenlasele hoope tiibadelt ning tagalast. Kõik? ...»

«Seltsimees Ždanov,» ütles Vasnetsov pliiatsit lauale pannes, «arvan, et tuleks pöörata erilist tähelepanu Kirovi tehase piirkonnale. Kui teil midagi selle vastu pole, sõidan kohe Kirovi tehasesse.»

Keegi ei vaieldnud vastu.

«Siis on kõik,» lausus Žukov. «Loodan, et kõige hädavarviliikumad otsused on tehtud.» Vaatas siis Ždanovi poole ja lisas:

«Kui suurtükitali lõpeb, peate tele, Andrei Aleksandrovitš, koju tagasi minema ja pisutki puhkama.» Ta muigas. «Kui vastu hakkate, vormistame selle koos Vasnetsoviga sõjanõukogu korraldusena. Urin kohe välja, kuidas seal, üleval, lood on ...»

Ta võttis telefonitoru.

«Sin Žukov. Mida sakslane teeb? Jäi valt? Olgu ...»

Asetanud toru hargile, ütles ta Ždanovi poole pöördudes:

«Tulistamine on katkestatud. Meie Vasnetsoviga läheme üles, teie agā — magama. Kaks tundi und!»

«Georgi Konstantinovitš, olge nii lahke ja vajutage kellanupule,» palus Ždanov tema sõnadele reageerimata, ja ütles sissetulnud Kuznetsovile: «Kutsuge minu kabinetti kõik rajoonikomiteede sekretärid.» Vaatas kella ja lisas: «Ja palun — nii kiiresti, kui võimalik.»

IX

Oli alles öö, kui Fedjuninski kolme tema poolt rindestaabist väljavälitud komandöriga Leningradist välja sõitis.

Autodel oli öösel linnas lubatud sõita kõige enam kolmekümnekilomeetrise tunnikiirusega, kuid Fedju-

ninski kiiruslas autojuhti, soovides jõuda Ivanovi komandopunkti enne koitu.

Ta istus «emka» esimesel istmel juhi kõrval raskelt mõttesse vajununa.

Et Žukov ja Ždanov polnud eksinud, kui otsustasid armeekomandöri välja vahetada, selles Fedjuninski ei kahelnud. Kuid nuud tuli sellesama armee eest temal endal vastutust kanda. Nimelt tema, Fedjuninski, pidi ägedate kaitselahingute käigus normaliseerima väeüksuste juhtimise. Juba paari tunni pärast ei maksa enam Žukovi ees apelleerida vihjetega Ivanovi ebaõigele tegevusele minevikus.

Teisiti polnud see tekkinud olukorras mõeldav ...

Fedjuninski sai täielikult aru, kui keeruline on tema ees seisev ülesanne. Kui ta oleks ise pidanud kellelegi formuleerima seesuguse, oleks ta selle sõnastanud järgmiselt: hävitada vaenlast mereväe kaugelaskerahurite ja jalaväeüksuste suurtükitaluga, anda talle lööke õhust, pidada mitte ainult kaitselahinguid, vaid minna, kus võimalik, aktiivsele vasturünnakule, võtta vaenlase käest tagasi Gorelovo—Strelna—Uritski piirkond ning hoida iga hinna eest enda käes Pulkovo kõrgendikud.

Nii oleks kõlanud see lahingukäsk ning selle koostamine poleks olnud probleemiks ühelegi olukorda tundvale väejuhile.

Aga kuidas seda käsku täita, kui armees tegelikult puudub operatiivne side komandopunkti ja väeosade vahel? Oli ju larvis lühikese aja jooksul taastada allüksuste juhtimine, ning sellele lisaks saavutada murrang ja minna vaenlase lakkamatute rünnakute all kaitsetaktikalt üle pealetungitaktikale.

Kindralmajor Fedjuninski oli kogemustega lahingukomandör — Kodusõjast, Halhin-Goli jões toimunud lahingust ning hiljuti valgesoomlastega Karjala maakonnal peetud sõjast osavõtnu. 1941. aasta 22. juuni varahommikul oli ta vastu võtnud laskurkorpuse komandöri Ustama laanepuul ja järelikult juba korduvalt olnud sõjaväes, kus tema tahtejõust ning mehisusest sõltus paljude tuhandete inimeste elu. Kuid praegune olukord oli erakorraline vastutuse tõttu, mis lasus isiklikult Fedjuninski kui nusuguse armee komandöril, mille võitlusvõimest sõltus suurel määral Leningradi saatus.

Kindral Ivanov polnud oma ülesandega toime tulnud, oli kaotanud pea. Fedjuninski haletses Ivanovi, keda tundis juba sõjaeelsetest aastatest. See polnud kaugeltki kaastunne, vaid just nimelt haletsus, sest kaadriohvitserina kujutas Fedjuninski suurepäraselt ette tähtsa lahinguülesande täitmatajätmise eest tagandatud kindrali olukorda.

Kuid mida lähemale ta jõudis rindejoonele, seda kahvatumaks muutus see tunne, asendudes uue, hoopis vastupidisega.

«Kuidas võis Ivanov minu keelu vastaselt viia oma komandopunkti Pulkovo kõrgendike rajoonist linna piiridesse?» mõtles Fedjuninski. «Ilmselt on see teatavaks saanud ka väeosade komandoridele. Mida nemad praegu mõtlevad? Kullap seda, et vaejuhatus ei pea Pulkovo kõrgendike kaitsmist üldse võimalikuks? Kuid on siis mõtet jätkata võitlust Uritski pärast, mis asub Pulkovost loodes? Mis mõte on kategoorilisel käsul kõrgendikke mitte mingi hinna eest käest anda, kui armeekomandör koos oma staabiga Leningradi suunas taganeb?»

Fedjuninski ei kahelnud, et Ivanovi otsus oma komandopunkt üle viia oli otseselt tingitud peataolekust ja et niisuguse inimese jätmine armee etteotsa, mille tegevusest praegu sõltub Leningradi saatus, oleks kuritegu.

42. armee komandopunkt asus nüüd Kirovi tehase vastas, pommirünnakutest ja suurtükitulest pooleldi purustatud maja keldris. Koidueelses hämaruses võis läbi varisenud seinte selgesti näha käsipuudeta treppe ja mõnes kohas tubade terveks jäänud sisustust.

Väljas seisvate vahipostide järgi tegi Fedjuninski komandopunkti asukoha kiiresti kindlaks. Paistis, et komandopunkt oli kolunud siia alles hiljaaegu. Sidemehed vedasid traati, eemal seisvalt veoautolt laadisid aga sõdurid maha kaste välitelefoniid, kirjutusmasinaid ja väliraadiosaatjaid...

Oma autost väljunud, suundus Fedjuninski kolme teda saatva sõjaväelase — kindralmajori ja kahe polkovniku — saatel maja poole.

Esitanud automaadiga relvastatud noorele leitnandile oma dokumendid, hakkasid nad keldrisse laskuma.

Kitsas, prahti ja krohvitud täis trepp oli halvasti

valgustatud — laes rippus traadijupi otsas vaid üksik lampipirn.

All, hoolikalt suletud ja roostepolekkidega kaetud raudukse ees seisis tunnimees.

Trepist allatulevaid kindraleid nähes ajas ta end

«Kas armeekomandör on oma ruumis?» küsis Fedjuninski.

«Oma ruumis, sellisimees kindral,» vastas tunnimees ja lisas: «Seal on parajasti sõjanõukogu istung.»

«Ootake siin,» ütles Fedjuninski teda saatvatele komandoridele, avas ukse ning astus sisse.

Päikes keldris nägi ta ümber laua istumas kindralmajor Ivanovi ja armee sõjanõukogu liikmeid Solovjovi ning Klementjevit. Lauale laotatud kaardi kohale kummardunud, vaidlesid nad millegi üle ega märganud lasele ilmunud Fedjuninskit.

Mõne aja vaikides ukseavas seisnud ning pilgu üle ajutiste, kaasaskantavate lampidega valgustatud keldrituult lasknud, küsis ta teretamata, sest oli siinviibijaid alles mõneks ajaks näinud.

«Millest on jutt, sellismehed?»

Ivanov kergitas järsku pead ja tõusis Fedjuninskit silmas pöörates. Tema nägu oli veel kahvatum ja väsinum kui eelmisel päeval, õlad külmus.

Fedjuninski paistis, et Ivanov vaatab talle otsa klaasist, mitte midagi nägeva pilguga. Kuid hetke pärast, lõpuks tund nagu talbates, kes tema ees seisab, ajas Ivanov end pisut sirgemaks ja ütles:

«Tervist, sellisimees rindejuhataja asetäitja...» Siis lisas, muutis väsinult külmum vajudes: «Nii et jälle meie puolel...»

Ja püüdis naeratada, kuid sellest ei tulnud midagi välja, — naeratus sarnanes valulise grimassiga.

«Millest probleemid arutate?» kordas Fedjuninski jahe-dalt oma küsimist.

«Üldiselt, mida teha suurtükiväega,» vastas Ivanov.

Muu arvates on lüdatarvilik see linnale lähemale tulla. Vastasel juhul jäävad suurtükiväe positsioonid lahingundubas kordal vaenlase kätte. Me ei või lubada, et sakslased meie enda kahurid meie vastu pööraksid. Pealegi on veel teisi põhjusi, mis...»

Ivanov rääkis väsinult ja monotoonselt. Ja mida roh-

kem väiteid ta suurtukiväe tagalassetoomise kasuks tõi, seda rohkem tundis Fedjuninski endas tõusvat vaenulikkust tema vastu. Äsja oli ta murdnud pead, kuidas Ivanovile delikaatsemalt teatada tema tagandamisest. Nüüd aga, kuulates seda hingeliselt murdunud meest, kes ilmselt oli kaotanud usu mitte ainult oma võimeisse, vaid Leningradi kaitsmise võimalusse üldse, mõtles ta, et Ivanovi oleks pidanud armeekomandöri kohalt maha võtma juba tükk aega varem.

Katkestanud Ivanovi poolelt sõnalt, teatas Fedjuninski:

«Armeekomandöriks olen määratud mina.»

Ivanov jäi otsekui soolasambaks. Kaks korda maigutas ta suud, tahtes nagu midagi öelda, kuid ei lausunud sõnagi. Vaatas siis ehmunult sõjanõukogu liikmeid, seejärel uuesti Fedjuninski ning küsis peaaegu hääletult:

«A-aga... mis siis minust saab?»

«Te peate otsekohe Smolnõisse minema,» vastas Fedjuninski teravalt ja lisas: «Palun, kutsuge siia armee staabiülem.»

Kindralmajor Larionov ilmus hetke pärast. Ära tundmata seljaga tema poole seisvat Fedjuninski, kelle kui auastmelt kõrgema poole ta oleks pidanud pöörduma, küsis ta Ivanovilt.

«Te käskisite ilmuda, seltsimees armeekomandör?»

Ivanov vaikis, puurides sünge pilguga keldri kivi-põrandat.

Ebameeldiva vaikuse katkestas Solovjov:

«Seltsimees Larionov,» ütles ta ebaloomulikult valjusti, «meile saabus uus armeekomandör, kindralmajor Fedjuninski. Kandke temale ette.»

Need sõnad tulid staabiülemale ootamatult. Ta vaatas mõistmatult Ivanovile otsa, astus siis kohe paar kiiret sammu edasi, pöördus Fedjuninski poole ja raporteeris:

«Armee staabiülem Larionov ilmus vastavalt teie käsule.»

«Andke oma amet üle minuga koos siia saabunud kindralmajor Berezinski,» ütles Fedjuninski jahedalt ja lisas: «Täna kell kahekümneks null-null. Selle ajani aga vastutate isiklikult selle eest, et armee komandopunkt vanasse kohta Pulkovo rajoonis tagasi viidaks. Selge? Kindral Berezinski!» hüüdis ta, pöördudes ukse

poole, mille Larionov oli sisse tulles enda järel lahti jätanud.

Sisenes Berezinski ja jäi Fedjuninski ette seisma.

Viivu vaatas Fedjuninski talle otse silma, nagu uuriks teda uuesti. Berezinski oli suhteliselt noor mees, kuigi meelekohtadel võis juba märgata halle juukseid. Pooleldi langetatud laugude alt vaatasid tähelepanelikud, rahulikud silmad.

«Seltsimees Berezinski,» ütles Fedjuninski nagu raude, «alates kella kahekümnest null-null asute täitma armee staabiülemale kohuseid. Kindral Larionovile on antud korraldus viivitamata organiseerida komandopunkti tagasiviimine Pulkovo rajooni. Tegutsege. Meiega kaasasõitnud komandöre kasutage staabis oma juhtimise järgi. Minu poolt kõik. Olete vaba.»

Olgu et armeekomandör oli pöördunud Berezinski poole, mõistis Larionov, et viimased sõnad olid olnud määratud ka temale. Ta tegi määrustekohase pöörde ja muundus ukse poole.

Kui nad väljunud olid, ütles seni vaikinud sõjanõukogu liige Klementjev ebakindlalt:

«Seltsimees armeekomandör, ilmselt... võeti Smolnõisse vastu veel mingisugused otsused... Kas te ei võiks need informeerida...»

Samal hetkel helises telefon. Fedjuninski pöördus tema poole, millel kelsid kaks välti- ja kaks linnatelefoni. Pundus ära arvata, milline neist praegu heliseb. Tabanud tema pilgu, tõstis Klementjev vajaliku toru hargilt ja ütles selle Fedjuninskile:

«See hääletas toru järsu hilgutusega, surus vastu kõrva ja ütles:

Kindral Fedjuninski kuulab...»

Kuidas on, seltsimees Fedjuninski, kas võtsite armee komandopunkti üle?» kostis torust Zdanovi tuttav hääl.

«Jah, Andrei Aleksandrovitš,» vastas Fedjuninski, «võeti võetud, et võtsin. Paar minutit tagasi.»

«Ma helistan teile,» lausus Zdanov, «et teatada rinde sõjanõukogu äsja vastuvõetud otsusest: mitte mingi linna pool taganeda Uritski—Kiskino—Verhneje Koirovo—Pulkovo kõrgendike linilt. Mõistate? Rinde sõjanõukogu määrab käsuga et tohi sellelt linilt mitte mingil juhul taganeda!» kordas ta juba valjemini, nagu kardaks, et Fedjuninski ei saa selle otsuse mõttest aru.

«Tapselt sama on maksev ka idatiiva — Šušarõ, Moskova Slavjanka ja Kolpino piirkonna kohta. Täpselt samasugune käsk on antud ka teie idanaabrile. Kas saite minust hästi aru?»

«Just nii, sain kull,» vastas Fedjuninski, «kuid mulle on hädasti tarvis abiväge. Ja väga kiiresti. Ma mõistan, et praeguses olukorras on see peaaegu võimatu, kuid...»

«Sõjanõukogu võttis vastu otsuse täiendavate kontingentide formeerimise kohta. Üht-teist saate juba õhtuks. Kas tahate midagi rindejuhatajale edasi öelda lasta?»

«Esiialgu ainult seda, et viin oma komando- ja vaatuspunkti tagasi Pulkovo kõrgendike rajooni. Teistkordselt kannan ette juba sealt. Kasutades õigust, mille rinde sõjanõukogu mulle andis, vahetasin välja staabiülema. Minu poolt kõik.»

Fedjuninski jättis huvasti, pani toru hargile ja pöördunud seejärel ikka veel lukumatult seisva Ivanovi poole, tuletas talle meelde:

«Seltsimees kindralmajor, teid oodatakse Smolnõis.»

«Kuulan. Kohe sõidan,» ütles Ivanov alandlikult ja astus ukse poole.

Talle järele vaatamata kõnetas Fedjuninski sedamaid Klementjevit, otsekui jätkaks varem alustatud juttu:

«Informeerida võin ainult ühest asjast. On antud käsk, et Pulkovo—Uritski liinilt ei tohi mingil juhul taganeda. Võimalik, et õhtuks saame natuke abiväge. See on esialgu kõik.»

«Seltsimees armeekomandor,» ütles Klementjev, «pole kahtlust, et igaüks meist peab käsku puhaks ja teeb selle täitmiseks kõik, mis temast oleneb. Kuid pean oma kohuseks teid hoiatada, et viia armee komandopunkt praegu tagasi Pulkovo kõrgendikele on... tagasihoidlikult öeldes... ohtlik samm. Viimaste pommitamiste ajal kaotasime seal observatooriumi kaitsnud sõduritest ja komandoridest üle kahe kolmandiku. Seepärast...»

«Niisugune on rindejuhataja käsk,» ei lasknud Fedjuninski tal jätkata. «Ja mina pean seda õigeks. Sest on olemas veel teine oht, mis mitmekordselt ületab selle, millest teie raäгите — oht, mis otseselt Leningradi ahvardab. Ja selle ees jääb kõik muu tagaplaanile!»

X

Oli käes õhtutund, mil polkovnik Koroljov sai armeedest värskeid operatiivteateid.

Fedjuninski oli ette kandnud, et loode pool Uritskit vaenlane peatati. Kuid Uritsk ise oli pärast veriseid lahinguid jälle sakslaste kätte langenud. Koroljov uuris kaarti: Uritskist oli Kirovi tehaseeni otsejoones vaid neli kilomeetrit!

Fedjuninski oli avaldanud arvamust, et vaenlane koondab jõudu kahekordseks löögiks Kirovi rajooni poole — Soome lahe rannikult ja Uritski poolt.

Lõunas oli olukord samuti alarmeeriv: sakslased ründasid vahetpidamata Pulkovo kõrgendikke ilmse kavatsusega üheaegselt ka linna Moskva rajooni tungida.

Fedjuninski loetles tema poolt tarvitusele võetud abinõusid, kuid hoiatas, et olukord jääb endiselt äärmiselt pimevaks.

Koroljov hakkas uurima teist teadet, mis oli saabunud Balti laevastikust. Admiral Tributs kandis ette, et Hangõ poolkaarel ning Osmussaarel asuvad garnisonid loovad laevad kõik vaenlase dessandikatsed. Kindlalt hoiavad meremehed enda käes ka Koivistol, kust saab Leningradi viitvat mereteed kontrollida. Balti laevastiku suurtükivägi jätkab vaenlase maismaakommunikatsioonide tulistamist. Samal ajal peavad sakslased pideva tule all Soome lahte Kirovlinna ja Leningradi vahel, pannes ohtu nende vahelise ühenduse.

Võeti arvesse ka 32. armeest saabunud raport. Selle armee väed olid koos Balti laevastiku meremeeste ja Laadoga flotilliga järjekordselt tagasi loonud kõik vaenlase katsed läbi murda meie kaitsest Karjala maakitsusel.

Kiskus juba hämaraks, olgugi et kell polnud veel kuus — ilm oli sombune.

Mustast reproduktoritaldrikust kostis metronoomi rahulik tiksumine: Smolnõi rajooni parajasti ei tulistanud. Sellele vaatamata värisesid seinad kanonaadist: vaenlane tulistas linna teisi rajooni.

Koroljov vaatas kiiresti läbi õhukaitse staabi ettekande.

Möödunud ööpäeva jooksul oli vaenlase suurtükivägi eriti intensiivselt tulistanud Leningradi äärelinnu kagus

ja lõunas, mille tagajärjel oli tekkinud kakskümmend neli tulekahjukollet. Esialgsel andmetel oli linnas moodunud ööpaeva jooksul olnud inimohvreid ligi kaks-sada. Ohulahinguis tulistati alla kuus vaenlase lennukit.

Koroljov laskis akendele ette tihedast tumesinisest riidest pimenduskatted, süütas laualambi ning kumardus uuesti ettekannete kohale.

Uks kriuksatas.

«Kas tohib?»

Koroljov tõstis pea ja nägi lävel... Zvjagintsevil

Mõne hetke vaatas Koroljov, kel peaaegu kaks kuud polnud majorist enam mingeid teateid ning kes ei arvanudki teda enam elavate kirjas olevat, nõutult seda pikka ja kõhna, kortsunud ning ilmselt liiga avara sõduripluusiga meest. Tõusis siis kiiresti püsti, lükkas tooli kolinal kõrvale ja tõttas tulijale vastu.

«Aljoška?! Elus?!»

Ta haaras Zvjagintsevit õlgadest kinni ning tõmbas ta enda poole...

«Noh, räägi, kuradinahk, kust sa nii järsku välja ilmusid ja miks sa endast elumärki ei andnud?» ütles Koroljov erutatult ja viis Zvjagintsevit laua juurde.

Ta pani majori tugitooli istuma, võttis ise platsi tema vastas ning sõnas Zvjagintsevit silmi pööramata, otsekui kardaks ikka veel, et tegemist on pettusega:

«Tähendab, oled elus... See on tore! Ja mina pärisin augustis kaks korda Luuga grupeeringu staabist järele, vastati, et sind paisati koos jalaväega paremale tiivale, pärast Kingisseppa pole aga mingisuguseid andmeid... Noh, miks sa vait oled, kas neelasid keele alla? Lase käia, jutustal!»

«Mis mul siin nii eriti jutustada on, Pavel Maksimovitš,» lausus Zvjagintsev viimaks väsinud naeratusega. «Üheksandast augustist alates olen kolistanud mööda sanitaarpataljone. Pärast olin hospitalis... Eile õhtul kirjutati välja. Noh, kuni linna jõudsin...»

«Küll on nad sinust aga mardisandi teinud,» pomises Koroljov, Zvjagintsevit nüüd juba kriitilise pilguga tunnistades. «Kohe näha, et hospitalist... Aga oota,» hüüdis ta järsku, nagu midagi meenutades, «tähendab, said haavata?»

«Jalga,» ütles Zvjagintsev vastu tahtmist.

«Kõvasti?» küsis Koroljov kaastundlikult, vaadates tema laiade säärttega kirsasaabastes jalgu.

«Ah, tühiasi... Ei tahtnud ainult hulk aega kinni kasvada. Aga muidu on kõik normis.» Zvjagintsev naeratas uuesti ja lisas: «Riviteenistuseks kõlblik.»

«Mul on sinutaolisi hädasti vaja,» ütles Koroljov otsekohe tõsinedes. Trummeldas veidi aega sõrmedega vastu lauda ja jätkas: «Tead mis, lippa nüüd kohe kaadrisse, ma lepin ülemustega kokku, et sind operatiivosakonda arvatakse. Koht on sinu jaoks parajasti olemas. Ja ka mõda tunned sa nüüd juba otse eesliini kandist.»

«Olen nüüd rivikomandor, seltsimees polkovnik,» vastas Zvjagintsev kindlalt. «Enne haavataasaamist olin tegelikult pataljonikomandor.»

«Kas käsid endale nüüd diviisi või polgu anda?» küsis Koroljov ilmse rahulolematusega. «Kas sa Leninigradi all praegu valitsevast olukorrast üldse midagi tead?»

«Ainult kuulduste järgi. Tahtsin paluda teilt, seltsimees polkovnik, et te laias laastus...»

«Olgu,» nõustus Koroljov süngelt, tõusis püsti ja astus kaardi juurde. «Tule alla,» heitis ta Zvjagintsevit poole vaatamata üle õla. «Vaata, septembri algusest saadik võitleme juba blokaadirõngas. Kaheksas armee on rannikul laktiliselt ära lõigatud. Strelna on vaenlase käes. Sakalased on Slutskis, Krasnoje Selos ja Uritskis.»

«Kas... Pulkovo kõrgendikkudel ka?» küsis Zvjagintsev ohimunit

«Ei. Pulkovo peame esialgu vastu.»

Koroljov võttis püksitaskust paki «Belomori» ja ulatas Zvjagintseville, tõmbas siis sellest paberossi endalegi ning hakkas taskuid patsutades tikke otsima, kuni lõpuks astus kirjutuslaua juurde — tikutoos oli seal.

Sel hetkel paiskus kabineti uks valla ja tупpa astus Žukov.

Koroljov viskas süütamata paberossi kähku tubatoosi ja võttis valveseisangu, ent jõudis vaevalt öelda: «Seltsimees rindejubataja...», kui Žukov teda katkestas:

«Sõidan Fedjuninski juurde. Mis teil siin viimase tunni jooksul uut on olnud?»

«Koostan just informatsiooni, seltsimees kindral,» vastas Koroljov kiiresti, «kui soovite tutvuda, siis palun...»

Ta tahtis rindejuhatajale anda laual lebavaid raporteid, kuid see tõstis tõrjudes käe:

«Pole aega lugeda. Kandke ette kõige olulisem. Ja võimalikult lühidalt.»

«Kuulen,» ütles Koroljov uuesti valveseisangut võttes. «Põhilisi muudatusi viimastel tundidel pole toimunud. Vaenlane püüab hõivata Pulkovo kõrgendikke. Runnakud on tagasi löödud. On tugevnenud kahurituli maakaitseväge viienda diviisi parema tiiva pihta. Fedjuninski arvates valmistuvad sakslased Peterhofile lööki andma.»

«Kust tema seda teab, kas jõi von Leebiga koos teed?» sõnas Žukov kulmu kortsutades.

Ta seisis kahe sammu kaugusel Koroljovist, laiaõlgne, kõrge nurgelise laubaga, kitsastes saarikutes jalad harkis, ja näis täitvat kogu tuba.

«Kus on Bõtševski?» küsis ta.

«Minu teada, seltsimees rindejuhataja, sõitis polkovnik Bõtševski juba eile neljakümne teise...»

«Tahan kuulda, kas ringteeäärne kaitseliin on valmis.»

«Minu teada...»

«Mind ei huvita, kuidas on teie teada! Mind huvitab, kas diviis saab täna öösel asuda sellele kaitsevööndile. Minu teada!... Minule aga on teada vaid see, et kui me ringteel kaitset sisse võtta ei jõua, võivad sakslased homme linna tungida! Otsige Bõtševski üles ja öelge, et ta minuga viivitamata ühendusse astuks!»

Siiä jäi Žukov mõneks hetkeks kuulutama kaugelt kõstvat suurtükimürinat ja mürsuplahvatusi.

«Missuguste rajoonide pihta ta praegu pörutab?» küsis ta lõpuks järsult.

«Mul on andmed ainult möödunud ööpäeva kohta.» Koroljov haaras laualt kiiresti õhukaitsestaabi ettekande, mida oli just enne Zvjagintsevi tulekut lugenud, ning ulatas Žukovile.

Rindejuhataja heitis paberilehele kiire pilgu ja pidi selle juba lauale tagasi viskama, kui järsku mingi ilmselt ootamatult pähekaranud mõtte ajendil paberi uuesti silmade ette tõstis.

«Nii...» sõnas ta mõttesse vajunult ja seadis sammud väikese telefonilauakese poole.

«Kus on teil otseühendus õhukaitsestaabiga?»

Koroljov osutas ühele telefonidest.

Rindejuhataja võttis toru hargilt.

«Sun Žukov. Milliste rajoonide pihta ta pörutab?»

Mõne sekundi kuulas ta vaikides, siis ütles:

«Hüva. Minu poolt kõik.»

Pani toru hargile ja poordus Koroljovi poole.

«Andke mulle hetkeks veel seda ettekannet!»

Luges selle tähelepanelikult labi ja üfles rohkem nagu endamisi:

Annab pihta Ižora ja Kirovi tehastele... Nii eile kui täna...»

Lõstis siis pea ja lausus:

«Kas said aru, mida ta kavatseb?»

«Ma arvan...» alustas Koroljov, kuid Žukov ei lasknud tal lõpetada:

«Ka mina arvan!... Hea küll. Tuletan veel kord meelde: las Bõtševski astub minuga viivitamata ühendusse!»

Ta poordus ukse poole ja märkas alles nüüd end vastu voolava Zvjagintsevi. Mõõtis meest pilguga pealt ja küsis süngelt:

«Kas see mees on?»

Et kindral on rindejuhataja, seda oli Zvjagintsev jutuajamisel teegi teinud. «Aga kuidas on siis Vorosiloviga? Tahendab, muretses polegi enam rindejuhataja?» mõtles ta hirmuõudunult.

Kindrali nagu tundus Zvjagintseville tuttavana, kuigi ta ei suutnud meenutada, kus oli teda varem näinud.

Rindejuhataja järsk kosinus ajas Zvjagintsevi segadusse. Appl tuli Koroljov, kes raporteeris tema asemel:

Major Zvjagintsev meie insenerivalitsusest...»

Mis ta sunnib, kui ta insener on?» ei lasknud tal jätkata.

«...» rindejuhataja ütles kõnevõime tagasi andes. Zvjagintsev valveseisangut võttes valjusti ja segi väljakutsuvalt. «Mul pole kunagi kombeks tilkuda. Lõtsin lahinguülesannet Luuga linil. Sain haavata. Lõne rindeleminekut olin komandeeritud staabi operatiivosakonda. Seepärast ilmusingi nüüd hospitalist otse siia.»

Koroljov kuulas Zvjagintsevi ja kirus teda mõttes, nii et maailm must. Olles kindel, et kohe puhkeb torm, puudis ta Žukovi selja taga meeleheitlikult märku anda.

Kuid vastu tema kartusi küsis Žukov üpris heasüdamlikult:

«Ah hospitalist? ... Seepärast siis näedki välja nagu hernehirmutis. Kuhu sa pihta said?»

«Jalga.»

«Killuga või?»

«Just nii.»

Tabanud muutuse ülemjuhataja toonis, ütles Koroljov:

«Ei taha teine staabis töötada, seltsimees ülemjuhataja, palub end rindele saata!»

«Noh, astu paar sammu mööda tuba!» kamandas Žukov Zvjagintsevi.

Zvjagintsev tegi paar sammu, longates vasakut jalga.

«Logiseb,» muigas Žukov ja lisas Koroljovi poole pöördudes: «Saatke ta Kirovi tehasesse. Selge?»

«Just nii!» vastas Koroljov kähku.

«Seltsimees ülemjuhataja,» hüüdis Zvjagintsev, tundes, kuidas nagu solvumisest põlema löi. «Lubage... Miks tehasesse? Ma palun... nõuan, et mind rindele saadetaks. Ma tean, kui vajalikud on seal praegu komandorid. Ma...»

«Jätta!» katkestas teda Žukov. ««Ma tean!...» Aga kas sa seda ka tead, et Kirovi tehase rajoonis tulistatakse kuulipildujatest? Kas sa seda ka tead, et Kirovi tehasest Uritski väljakule on tankiga poole tunni tee?!»

Ta läks ukse juurde ja heitis lävelt üle õla:

«Otsekohe saatke ta Kirovi tehasesse!»

Toas oli tükk aega kuulda ainult metronoomi tiksumist.

Lõpuks ütles Koroljov:

«Arvan, et sa said kõigest aru. See oli uus rindejuhataja, armeekindral Žukov.»

«Žukov!» tuli Zvjagintsevile kohe meelde. «Noh, muidugi nägin teda tookord Kremli nõupidamisel...»

«Aga kus on marssal?» küsis ta.

«Kutsuti tagasi Peakorteris käsutusse.»

«Pavel Maksimovič, anna mulle andeks,» ütles Zvjagintsev erutatult, «tean küll, et mul pole õigust midagi arutada... Aga... ütle mulle avameelselt: on ta Vorosilovist tõepoolest parem?»

Koroljov tegi taas mõtlikult paar tiiru ja jäi siis Zvjagintsevi ette seisma.

«Tead, Aleksei, olgugi et ma ülemuste tegevust

kunagi alluvatega ei aruta, teen seekord erandi... Olgu nii... Istu!»

Ta ootas, kuni Zvjagintsev islet oli võtnud, istus ise tema vastu teisele poole lauda ning sõnas mõtlikult, nagu arutleks endamisi:

«Tead, ma tahaksin selles ise samuti selgusele jõuda. Minu juhtus niisugune lugu. Juba tema saabumispäeval pan talle jalgu. Pikemalt pole sellest aega rääkida. Teiste sõnadega: mõtlesin, et võtab kupud maha ja saadab reamehena rindele. Tema käes pidi see kähku käima. Kuid seekord läks pauk mööda...»

«Ja ikkagi ei saa ma aru,» ütles Zvjagintsev kangekaelselt, «kuidas võib niisugusel toonil... Mis annab talle sellise õiguse?»

«Olukord annab õiguse, Alekseil» katkestas Koroljov teda murelikult. «Sakslane on Leningradi all ja kellelgi pole seni õnnestunud teda siit minema ajada. Vastupidi: iga tund ootame, millal ta meid siit välja lööb. Uue rindejuhataja tulekuga on aga nii mõnigi asi muutunud, on...» jätkas Koroljov, ja tundus, et ta tahab anda vastuse ka omaenda küsimustele, millele igapäevaste pakiliste oskelduste keerises põinud jõudnud mõelda. «Kõik need järjekorras ilmuvad need muutused selles, et Žukov nõudis otseselt teist taktikat. Varem, ausalt öeldes, kaevuti maasse ja olime rõõmsad, kui vaenlane vahtis. Hakkas aga sakslane uuesti ründama, «seisime viimase hingetõmbeni ega teinud sammugi tagasi». Nüüd aga on asi hoopis teine. Kui sakslane kallale tuleb — katse ennast. Niipea kui rahuneb — ründab. Ründab, aga ära rõõmusta, et hinge tõmmata saad. See pole mitte ainult uus taktika. Kui tahad teada, on see hoopis uus psühholoogia. Näed nüüd, mida uus rindejuhataja nõuab. Tahad öelda, et ta on jäme? Olen nõus, terav, vahetevahel koguni julm. Kuid...»

Koroljov peatus hetkeks, püüdes paremini väljendada oma mõtet, võttis paberossi, tõmbas paar korda ngavalt ja jätkas:

«Kinnitada, et uus ülemjuhataja kõik nii-öelda pea peale pööras ja mingi enneolematu plaani esitas, ma ei või. Uldises joones tegutseb ta samas suunas kui tema eelkärijad. Vanad käsud jäid jõusse, kusjuures ta andis loomulikult palju uusi. See on, kui asja ühest küljest võtta... Teisest küljest aga on ka midagi uut! Küsid —

mida? Vastan nii: täpsus, kategoorilisus, järjekindlus. Ei mingisuguseid diskussioone, ei mingisuguseid pikale venivaid instruktaaze. Kui käsu täitmata jätab, võtab pea maha.»

«Ja samas ütles ta ise ka, et sakslased võivad linna tungida.»

«Jah, nad on juba äärelinnas,» sõnas Koroljov süngestudes.

«Kuule, Pavel Maksimovitš,» ütles Zvjagintsev Koroljovi poole nihkudes tasa, «oleme mõlemad šoja-väelased. Ja kommunistid. Olukord Leningradi all on katastroofiline, eks ole?»

«Jah...» vastas Koroljov peaaegu hääletult.

«Nüüd aga ütle mulle puhtast südamest: sa tead küll, et ma pole argpüks ning võitlen vaenlase vastu seni, kuni hing sees... Aga ütle siiski — kas on mingit lootust?»

Koroljov ajas ennast järsku nagu hoobist sirgu.

«Mida... mida sa minult küsid?!» pigistas ta läbi hammaste.

«Nägin kaarti, Pavel Maksimovitš...»

«Ah kaarti nägid?» kordas Koroljov raevukalt. «Kuidas sa võid ainult kaardi järgi otsustada!» Koroljov läks näost üleni punaseks, sooned meelekohtadel paisusid silmanähtavalt. «Vedelesid seal igasugustes sanitaarpataljonides ja hospitalides,» karjus ta, «kaotasid ettekujutuse armee võitlusvaimust!»

Ta kõrgas püsti, jooksis mööda kabinetti paar korda edasi-tagasi ja ütles siis juba rahulikult, kuid õela muigega:

«Arvad, et raägin iseendale risti vastu? Ühest küljest — kõik ripub juuksekarva otsas, teiselt poolt aga usk ja lootus? Jah, formaalse loogika seisukohast võib siin tõepoolest vasturääkivust leida! Kuid selle näruse loogika põhjal peaksid fritsud juba ammu Moskvas ja Leningradis olema. Aga näe, ei ole! Ja nad ei jõuagi sinna! Las ajaloolased uurivad ja seletavad pärast võitu, kuidas, miks ja misparast.»

Koroljov jäi vaht, vaatas kella ja ütles siis hämmastunult:

«Kurat võtaks, mida me ometi teeme! Kakskümmend minutit on juba möödunud sellest ajast, kui ülemjuha-

taja käskis... Kuule, Aleksei, sa pead silmapilk sõitma Kirovi tehasesse...»

Koroljov tõusis resoluutselt püsti.

«Pavel Maksimovitš,» ütles Zvjagintsev samuti püsti tõustes, «luba, ma ütlen sulle ainult paar sõna. Tean, sa võid mind labi sõimata ja välja visata. Saan ju aru, rindejuhataja ise käskis... Kuid võin pea anda, et ta unustas mind niipea, kui uks tema järel sulgus. Palun sind kui sõpra, kui vanemat seltsimeest: saada mind tegevväkke. Õigus, olen nõus, alluksuse komandöriks ma veel ei kõlba, neetud jalg veab alt... Aga saada kasvõi diviisi inseneri kohale. Võib ka polku. Kui ei usalda, saada sapööripataljoni tagasi. Palun sind meie sopruse nimel, tee seda!»

«Jätta!» ütles Koroljov teravalt. Ja lisas siis juba pehmemal tooniga: «Mitte selles pole asi, Aleksei, et rindejuhataja käskis. Asi on selles, et tal on õigus. Tule siia!»

Koroljov astus laua juurde, millele olid laotud kaardid. Ta otsis välja vajaliku ning ütles Zvjagintseville:

«Vaata! See sin on Kirovi tehase rajoon. Aga siin on juba sakslased. Mastaap! Naed? Kirovi tehase pole mitte üksnes tehase, vaid meie peamine tankide arsenal. Saadame tankid üle Laadoga ka teistele rinnetele! Saad aru? Sakslased annavad juba teist ööpäeva Kirovi ja Ižora tehastele vahetpidamata pihta. Ižora tehase valmistab Kirovi tehasele tankimootoreid. Tahendab, sakslastel on kindel kavatsus need tehased rivist välja viia. Kas nüüd saad aru, mille järele asi lõhnab? Kuid ka see pole veel kõik. Kirovi tehase pole mitte ainult arsenal, vaid ka üks meie lahivõimaid vastupanusõlmi. Vähemalt peaks olema. Tuleb hoolikalt üle vaadata kõik sinna ehitatud kindlused ja aidata juurde ehitada uusi. Nimelt sina pead seda tegema. Sul on mitte ainult inseneri, vaid ka tegevinseneri kogemused! Hakkad seal esindama rindekomandöri, saad aru! Ja nüüd kuula: siit lähed sa inseneri-ahvitsuse, ütled, et minu käsk. Võid ka rindejuhatajale ühjata. Sa astud labi kaadriosakonnast. Oota, helistan sinna kobe»

Zvjagintsev seisis vaikides laua ääres.

Lase kaia, Aleksei, tegutse,» kiirustas Koroljov teda juba tõrgetult

«Kuulen,» vastas Zvjagintsev ja tegi määrustekohase

«Seis!» peatas Koroljov teda äkki. «Ütle ausalt: kas sind ikka raviti terveks või lasksid hospitalist lihtsalt jalga?»

«Seltsimees polkovnik...»

«Hea küll. Jäägu nii, nagu on. Pole aeg seda uurima hakata. Mine ja vormista dokumendid.»

Zvjagintsev pöördus ukse poole.

Koroljovi kahtlus oli õige: major oli arstile augu pahe rääkinud, et see ta hospitalist enne tähtaega välja kirjutaks, andes sõna, et hakkab töötama staabis, eeslinist kaugel. Praegu püüdis ta liikuda kindlal kõnnakul, kuid tundis ise ahastusega, et lonkab tugevasti vasakut jalga...

Zvjagintsev haaras juba kinni ukselingist, kui Koroljov talle uuesti järele hõikas:

«Oota!»

Zvjagintsev tardus ehmatusest, et kohe muudetakse ka see korraldus ära ning Kirovi tehase asemel saadetakse ta uuesti arstlikule läbivaatusele.

Kuid Koroljov tuli tema juurde ja küsis, muljudes kohmetunult paberossi sõrmede vahel:

«Kuule, Aleksei... Mul on meie viimane jutuaajamine veel mees. See, et... Noh, Veera... tuli Leningradi tagasi, pääses! Oled sa teda näinud?»

Zvjagintsev oli oodanud kõike muud, ainult mitte juttu Veerast. Hädavaevalt talitses ta ennast ega hakanud pärima, kus Veera praegu viibib, kuidas ta tervis on, kas Veera on kordagi teda meelde tuletanud... Kuid ta suutis end pidada. «Ei, ei ja veel kord ei!» andis Zvjagintsev endale mõttes käsu. «Sellel lool on nüüd lõpp.» Neid sõnu oli ta vaikides korranud juba seal, metsas, abitult kandraamil lamades... Ta oli tookord mõistnud, et rõõm, mida Veera tundis temaga kohtumisest, ei kannata mingit võrdlust õnnega, mis lõi särema neiu näos pärast sõnumit, et Anatoli on elus ja Leningradis. Siis oli Zvjagintsev endale esimest korda öelnud: «Ei. Sellel lool on lõpp.» Neid sõnu kordas ta mõttes ka praegu.

«Tulin hospitalist'otse siia,» vastas ta Koroljovile kuivalt. «Sain juhusliku autoga. Pole jõudnud kodustki läbi astuda.»

Koroljov heitis talle pisut imestunud pilgu.

«Või nõnda! Olgu peale. Sul on õigus. Praegu pole

aeg isiklike asjade klaarimiseks. Jäägu nii — hüvastil!» Ta võttis paberossi vasakusse kätte, parema aga sirutas Zvjagintsevile.

Zvjagintsev sammus longates piki Smolnõi kõmisevaid koridore.

«Kirovi tehase — vastupanusõlm!...» mõtles ta kibedusega. «Kes seal siis vastu panema hakkab? Juhul kui neljakümne teise armee rinne on läbi murtud, tungivad sakslased ju tehasesse. Kes neid tehase territooriumil enam peatada suudab? Taganevad väed? Või töölised? Kõik need, kes relva käes suudavad hoida, on ju ammu maakaitsevähke läinud. Isegi vana Koroljov on kusagil rindel...»

Meenutanud Ivan Maksimovitš Koroljovi, keda ta viimast korda oli näinud maakaitseväge diviisis Luuga liinul, tuli Zvjagintsevile meelde veel kaks inimest, kellest saatus teda samuti oli lahutanud: Surovitsev ja Pastuhov.

Hospitalis lamades oli ta neile sageli mõelnud ja iga uut haavatut kuultenud, kas ta pole juhuslikult kohanud niisuguse õnnega komandore.

Kui Zvjagintsev praegu nende meeste asukohla oleks teadnud, oleks ta tingimata palunud Koroljovi saata nad rapooride-spetsialistidena koos temaga Kirovi tehasesse. Aga mis selle ümber ikka targutada! Oleksid nad vähemalt elus!

Zvjagintsevi kõrvus kumises ikka alles Luuga jõel toimunud lahingute kaja.

Sanitaarpataljonis, samuti hiljem hospitalis, pidi munda nii hästi informeeritud ohvitser ammendama informatsiooni olukorrast rindel ainult ajalehtedest, raadiost ja haavatud koikunaabrite sageli vastukäivatest juttudest.

Seeparast ei võinud ta polkovnik Koroljovi kabinetti astuda aimatagi, et kõige lähem tee rindele läheb praegu Kirovi tehase kaudu ning et Kirovi tehasest edasi on seitsemes lammipeatus juba sakslaste poolt hõivatud maalaal.

See, mis Zvjagintsev Zukovilt ja Koroljovilt oli kuulnud, vapustas teda hingepõhjani.

Kaardil nägi ta selgesti, et Kirovi tehase rajoon on tõepoolest muutumas rindejooneks.

Ja sellest hoohmata ei suutnud ta valitsevast olukor-
rast endale reaalselt pilti luua.

Zvjagintsev kujutles Narva väravat ja Kirovi tehase
ümbrust ikka veel niisugusena, nagu ta seda juuni lõpus
näinud oli. Siis oli see Leningradi töölisrajoon rahulik
ning elav, olgugi et Kirovi tehase väravast roomasid
valja tankid, majade aknad olid nagu igal pool paber-
ribasid risti-rästi täis kleebitud, väljakutel ja puisteedel
aga kaevasid inimesed pommivarjendeid ning kaevi-
kuid.

Kuid kõnniteed olid nagu rahupäevil olnud täis oma
asju ajama tõttavaid inimesi, trammid kolisesid ning
kultuuripalee teadetetahvliatel kirendasid kontsertide ja
loengute kuulutused.

Ka Kirovi hngeltehas paistis eeskätt ikkagi tavalise
rahuaegse ettevõttena, kuigi Zvjagintsev oma ameti-
seisundi tõttu teadis, et juba enne sõda alustati selle
tehase reorganiseerimist riigikaitse tarbeks — raskete
tankide KV ja suurtükkide tootmiseks.

Nüüd aga, pärast seda kõike, mida ta Koroljovi kabi-
netis oli kuulnud, püüdis Zvjagintsev endale ette kaju-
tada, mis tegelikult Kirovi tehases ja selle ümbruses
toimub.

Koridoris kohtas Zvjagintsev endist teenistuskaaslast
rinde staabist. See tõttas parajasti kuskile, ent peatus
ja küsis, kus major oli olnud ja kust haavata saanud.

Zvjagintsev vastas vastumeelselt ja sõnaahtralt, tun-
des end otsekui süüdlasena selles, et oli peaaegu kuu
aega hospitalis lesima pidanud.

Ta läks insenerivägede osakonda. Seal öeldi Zvjag-
intsevile, et Koroljov on helistanud ning rindejuhataja
käsu juba teavaks teinud.

Ka kaadriosakonnas teati juba, kuhu ja milleks
ta teeles asuma peab — komandeerimistunnistus oli
välja kirjutatud ja esitatud staabiülemale allakirjuta-
miseks.

Zvjagintsev vaatas kella — kümme minutit seitse läbi.
Talle meenus, et pole varahommikust saadik üldse
soinud.

Ja kuigi polnud isu, otsustas ta minna staabi söök-
lasse, et midagi hamba alla vaadata. Atestaat toidu saa-
miseks oli tal taskus, kuid end rindestaabi majandus-
osakonnas arvele võtta polnud enam mõtet.

Sel ebatavalisel kellaajal oli söökla tuhi. Zvjagintsev
istus lauda. Tuli ettekandja ja heitis talle küsiva pilgu:

«Õhtusöögitalong, seltsimees major?»

Zvjagintsev vastas hammeldunult, et tal ei ole
talonge. Ettekandja kehtas õlgu ja ütles, et talongideta
ei tohi ta süüa tuua.

Sel hetkel moodus nende lauast teine ettekandja, kes
Zvjagintsevi juba sõjaeelsest ajast tundis. Zvjagintsev
kutsus ta laua juurde ja neiu seletas, et sööklas on neil
nüüd uus kord, sest toidunorme on linnas tublisti kär-
bitud. Talongideta lubatakse nüüd tuua ainult suhkruta
teed.

«Mis siis ikka,» vastas Zvjagintsev nukralt, «tuleb
hambad ajutiselt varna panna.»

Ta tõusis püsti ja hakkas ukse poole minema.

«Olete kuidagi jalale viga teinud, seltsimees major,»
õhnas ettekandja talle järele. «Oi, te olete saanud vist
haavata?»

Ta pani Zvjagintsevi uuesti istuma, jooksis kusagile
ning tagasi tulles teatas võidukalt, et söökla juhataja
oli erandina lubanud toita haavatud majorit sularaha
eest.

«Nii hakkangi oma haavast pikkamööda kasu saama,»
mõttles Zvjagintsev nukralt muutes. «Rindele ei lasta ja
toidetakse kui invaliidil ilma talongideta...»

Ta neelas paar lusikatal suppi, näris hädamisi tüki-
kese kuita, vintket liha, langes ettekandjat ja läks
möödi kaadriosakonda. Tema komandeerimistunnistus
oli juba valmis. Zvjagintsevile dokumente kätte andes
soovitas osakonna töötaja tal maad kuulata, millal
Kirovi tehase poole mõni auto läheb.

Zvjagintsev vaatas kella. Juba kaheksa peal. «Kui
õulaks kahku kodunt labi?» mõttles ta, ent ütles samas
enesele: «Milleks?»

Ta tõepoolest, mis pidi ta otsima tühjast ja külmast
polssimehekorterist, kuhu polnud jalgagi tõstnud päe-
vast, mil sai kasu pataljoni Luuga liinile minna?

«Ei sõida läbi,» otsustas Zvjagintsev ja astus dis-
pötsiruumi.

Staabi «emka», mille tuuleklaasile oli sissepoole klee-
bitud mitu luba: sõiduks pärast komandanditundi, sõi-

duks pommirünnakute ajal ja pääsuks rindetsooni, kihutas pimendatud linnas Narva värava poole ja juht valgustas teed vaid aeg-ajalt lühikeste tulesähvatus-tega siniseks võõbatud laternatest.

Asetanud oma kohvrikese ja sineli juhi kõrvale, ise aga tagumisel istmel aset võtnud — seal oli mugavam haiget jalga välja sirutada —, pööras Zvjagintsev vahetpidamata pead, püüdes ära tunda tänavaid, mida mööda nad sõitsid.

Kell oli alles kümme läbi, kuid tänavad olid täiesti tühjad. Mahajäetud näisid olevat ka mustavate, pimendatud akendega majamüürad.

Autolaternate viirastuslik valgus kiskus aeg-ajalt pimedusest viivuks välja nurgamajade külge ehitatud hinglasuuri pressraudu meenutavaid punkreid ja liivakotivirnasid kauplusevitriinide ees, siis aga mattus kõik uuesti pimedusse.

Zvjagintsev tundis, kuidas teda haarab erutusvärin. «Mis minuga lahti on?» mõtles ta, püüdes seletada oma seisundit peatselt saabumisega uude asukohta.

Kuid Zvjagintsev pettis ennast ja teadis seda ka ise. Asi oli lihtsalt selles, et auto sõitis nüüd mööda seda tänavat, kus elas Veera.

Zvjagintsev ütles endale jälle: «Ei, ei ja veel kord ei!» Kuid tundis, et mingi vastupandamatu jõud sunnib teda suruma nina vastu autoakent.

Auto jõudis Veera maja kohale. Pimedas nägi ta ähmaselt vaid selle piirjooni. Nagu naabermajadki näis ka see elutuna ning mahajäetuna. Surnud akendest ei paistnud ühtki valguskiirt.

Zvjagintsevi vaimusilma ette kerkis tuttav trepikoda, trepp, üks teisel korrusel, heledasti valgustatud tuba, kus ta nägi ennast, Anatolit ja Veerat... Mälestused võtsid ta võimukalt oma haardesse.

Auto oli Veera majast ammu mööda sõitnud, aga Zvjagintsev siples ikka veel mineviku küüsis. «Ei, ei ja veel kord ei!» veenis ta ennast, kartes, et annab autojuhile kohe korralduse ümber pöörata.

Akki tundis Zvjagintsev tõuget. Auto jäi pidurite kriigiseses seisma.

«Seltsimees major, olemegi kohal!» ütles juht Zvjagintsevi poole pöördudes. «Mina pean nüüd vasakule keerama, tehasesse tuleb aga minna otse.»

«Aitäh,» sõnas Zvjagintsev auto ukseingist kinni haarates.

«Teie asjad...» ulatas autojuht talle kulunud dermantunkohvri ja näguripäevi näinud, paarist kohast auklikuks põletatud sineli.

Zvjagintsev võttis asjad, ronis autost välja ning sammus pimedusse.

«Otse, minge otse!» hüüdis autojuht talle järele.

Zvjagintsev seisis pimeduses, püüdes orienteeruda. Nüüd kuulis ta eemalt tulistamist ja kahurimüürit.

See ei pannud teda imestama — ta teadis juba, et sinne pole siit kaugel ja et sakslased pommitavad süstemaatiliselt Kirovi ning Ižora tehaseid.

Flammas hoopis muu: siin oli palju pimedam kui teistel tänavatel. Ta vaatas üles, lootes näha tähti, kuid tähti ei paistnud ja taevastki polnud näha. Talle tundus, nagu viibiks ta mingis kummalises tunnelis.

Moodus paar minutit, enne kui Zvjagintsev taipas, et tänavat katab lihe maskeerimisvõrk. Sus hakkasid pimedusega juba harjunud silmad seletama kahel pool seisvaid nagu väljasurnud maju.

Zvjagintsev ei saanud aru, kus ta asub, kuigi tundis aega tagasi hoolt ja oli silu enne sõda mitu korda käinud. Ta püüdis meelde tuletada, missugused olid need paigad varem, et õigesti orienteeruda ja tehase asukoht kindlaks teha.

Kuuldes ennast, et polnud taibanud kaasa võtta taskulampi, lükkas ta ebakindlalt edasi mööda kitsast rada tankidõrjetõkete vahel.

Teda umbris uus, tundmatu, ähvardav maailm.

«Aga kus on siis tehase?» mõtles Zvjagintsev, puurides pilgu pimedusse.

Ta lukus veel paarkümmend sammu ja nägi siis ees midagi, mis tehase planku meenutas. Kuid lähemale jõudnud, taipas Zvjagintsev, et see pole plank, vaid tänavat tõkestav barrikaad. Selle keskel seisis trammiwagon. Aknad olid seestpoolt kaetud liivakottidega, kahel pool vagunit kõrgusid aga vallina samuti liivakotid, betoonplaadid, rööpajuhid, mitmesugune vana-raud...

Zvjagintsev keeras kõrvale, hakates barrikaadist labi-

pääsu otsima. Järsku pimestas teda taskulambikiir ja kostis karm hõige: «Seis! Kes tuleb?»

Esimesel hetkel kokkunud Zvjagintsev tundis otsekohe kergendust, et pole siin üksinda.

«Major Zvjagintsev rinde staabist,» vastas ta.

«Palun teie dokumendid, seltsimees major!» lausus pimedusest keegi nähtamatu.

Kostsid lähenevad sammud.

Nüüd seisis Zvjagintsevi ees kolm sõjaväelast. Lähim neist oli telkmantlis ja kiivriga, teisi seletas süm eemalt vaid ähmaselt.

Pannud kohvri maha ja visanud sineli selle peale, avas Zvjagintsev pluusi rinnatasku ning võttis välja töötõendi, mille vahel oli kokkumurtud komandeerimistunnistus.

«Ignatjev, näita tuld!» käskis kiivriga sõjamees.

Uks võitleja astus lähemale, tõstis sinelihõlma üles ja sellega lampi varjates suutas tule.

Kiivriga mees kummardus lambi juurde, luges Zvjagintsevi dokumendid tähelepanelikult läbi, asetas komandeerimistunnistuse hoolikalt uuesti töötõendi vahele, ulatas Zvjagintsevile tagasi ning esitles ennasti

«Valveposti ülem leitnant Tšumakov.»

«Kas rinne on siit kaugel?» küsis Zvjagintsev.

«Rinne?» kordas Tšumakov solvunult. «Aga rinne ongi ju siinsamas, seltsimees major.»

Zvjagintsev mõistis, et leitnant veidi liialdab — rindenäi on veel tukk maad, siin asuvad aga igaks juhaks tänavalahingute jaoks rajatud kindlustused. Kuid üldjoontes valitses siin tööpoolest rindeolukord.

«Aidake mul, seltsimehed, Kirovi tehaseeni jõuda,» palus Zvjagintsev. «Ma pole sõja algusest peale siin käinud. Pimedas ei saa midagi aru.»

«Nii see mõeldud ongi, seltsimees major,» vastas leitnant rahulolevalt. «Meil on siin maskeeringu osas kõvakord majas.»

Ta pöördus ümber ja ütles:

«Ignatjev! Saada staabi esindaja teise valvepostini. Head teed, seltsimees major. Minge aga ettevaatlikult,» lisas leitnant vahem amethikult, «ta viskab siia vahel paris jurakaid...»

«Tulge mulle järele, seltsimees major,» ütles leitnandi poolt Ignatjeviks nimetatud sõdur asjahikult.

Natuke aega astusid nad vaikides. Zvjagintsev mõtles, et kui parast sakslaste labimurdmist Kingissepa piirkonnas ajalehtedes ja raadios kõlasid sõnad: «Vaenlane on Leningradi all!», siis nüüd seisab vaenlane küll juba linna lähel, otse lähel!

«Kes barrikaade kaitsevad, seltsimees Ignatjev?» küsis Zvjagintsev paar sammu ees kõndivalt sidemehelt. «Kas sõjaväelased?»

«Eialgu on siin ainult valveüksus. Noh... vahipostid. Niipea kui käsk antakse, võtavad tehase tööhised tunni aja jooksul kõik positsioonid sisse. Eialgu on siin aga ainult vahipostid. Need koosnevad enamuses kommunistidest ja kommunistlikest noortest.»

«Kas oled ka kommunist?» tundis Zvjagintsev huvi.

«Üleeile võeti kandidaadiks vastu. Siinsamas, vahipostil. Buroo koosolek peeti siin. Nii et nüüd olen minagi parteilane.»

«Soovin õnne,» ütles Zvjagintsev ja küsis pärast hetkehit vaikumist: «Kas tehaseeni on veel palju maad?»

«Tehaseeni?» küsis Ignatjev sammu aeglustamata. «Jah, tuleb veel oma poolteist kilomeetrit ära. Kui teise vahipostini jõuame, antakse teile uus saatja, temaga lahete kohale.»

Et hetkel lohkes kusagil ees mürisk.

Zvjagintsev tõmbus instinktiivselt kühmu, kuid ajas end koha alt, tõmmustades, et ees astuv võitleja seda ei märkanud.

«Jälle hakkas tehaseeni pihta andma, süü teda söögul!» kostis Zvjagintsevi kõrva Ignatjevi hääle. «Nüüd panevad oma kaks tundi järgemööda. Ta annab vaheldumisi: kord Kirovi, kord Izora tehase pihta.»

«Kas olsetabamusi on ka ette tulnud?» küsis Zvjagintsev talle järele rutates ja sai kohe aru oma küsimuse mõttetusest.

«E veel küsite, seltsimees major!» vastas Ignatjev. «Lii ole vist enam uhtki tervet hoonet järele jäänud...»

Eespool kostis jälle mürsuplahvatus. Kusagilt pimedusest kuuldus raadiodiktori hääle.

«Kodanikud! Rajoon on suurükitule all. Liikumine tänaval lõpetada! Elanikkonnal varju minna!»

Metropoom hakkas kiresti tiksuma.

«Elanikkonnal...» kordas Ignatjev kibedalt. «Pole siin enam mingit elanikkonda! Kirovlastel on juba

ammu kasarmuolukord... Kas teie, seltsimees major, pole varem meie kandis käinud?»

«Te ju kuulsite, kui ma leitnandile ütlesin, et pole siin juuni lõpust saadik käinud,» vastas Zvjagintsev kerge ärritusega: talle näis, et sõdur peab teda tulistamisega harjumata tagalarotiks. Kuid mõistnud samas oma solvumise kohatust, lisas ta: «Ma pole juba oma poolteist kuud üldse Leningradis olnud. Sõdisin Luuga aäres ja vedelesin siis hospidals.»

«Saite jalga?» küsis Ignatjev mõistvalt.

«Jalga.»

«Ja mina lippan kogu aeg kiiresti ees. Teil on ju raske käia?»

Ignatjev hakkas astuma aeglasemalt.

Jälle kostis uksteise järel mitu plahvatust, millele järgnes varisemismüra ja mingi krigin, nagu oleks metallihunnikusse tunginud hiiglasuur puur. Maskeerimisvõrk tänava kohal tõmbus pikkamööda roosaks: ilmelt oli läheduses puhkenud tulekahju.

Ignatjev peatus.

«Võib-olla ootame ära, millal tulistamise lõpetab, seltsimees major?» küsis ta Zvjagintsevit ebaledes. «Killud võivad ka siia lennata. Saan pähe, kui teid elusalt ja tervelt järgmise vahipostini ei toimetata.»

«Pole viga, olen kildudega juba tutvust teinud,» sõnas Zvjagintsev muiates. «Lähme aga edasi.»

Varsti hõigati neid: järjekordne dokumentide kontroll. Seekord olid kontrollijad erariides — üks mees vattjopes, teine põlvini ulatuvas presentkuues. Mõlemal oli vintpüss käes.

«Nüüd kohe ongi järgmine vahipost,» ütles Ignatjev. «Veel ainult meetrit kolmkümmend... Kas tohib teilt midagi küsida, seltsimees major?» Ja ta jätkas vastust ootamata: «Te olete ju rinde staabist. Mis te arvate, kas meil õnnestub sakslast siin peatada?»

Just sellest samast oli hetk tagasi mõtelnud ka Zvjagintsev Ignatjevi kannul astudes.

«Meil tuleb ta peatada,» vastas ta süngelt ja lhas: «Muidu on Leningradi laul lauldud.»

Viimased sõnad lipsasid tal tahtmatult üle huulte. «Kurat teab, mis ma siin räägin!» mõtles ta tighedalt. «Külvan paanikat.»

«Noh, seda nüüd küll ei juhtu, seltsimees major, et

me Leningradi ära anname,» sõnas Ignatjev rahulikult ja veendunult.

«Ka mina arvan, et seda ei tohi juhtuda!» ütles nüüd Zvjagintsev kindlalt. «Tähendab, meil tuleb vaenlane siin kinni pidada, mis see meile ka maksma läheks.»

Pimedusest hõigati neid jälle.

Zvjagintsev peatus. Nad olid jõudnud mingi viadukti alla.

Ignatjev astus paar sammu kõrvale ja raporteeris kellelegi, keda pimeduses näha ei olnud, et saadab esimese kontrollpunkti ülema käsul majorit.

Keegi andis käsu:

«Seltsimees Ratnitski, saatke major väravanil!»

Hetke pärast ilmus Ignatjev pimedusest välja ja küsis kätt pilotka juurde tõstes:

«Kas lubate tagasi pöörduda, seltsimees major?»

«Võite minna, seltsimees Ignatjev,» ütles Zvjagintsev. «Altaht!»

See rahulik ning enesekindel võitleja oli talle sümboolne.

Zvjagintsevit juurde astus erariides mees, vintpüss olal.

«Ratnitski,» esitles ta end. «Tulge mulle järele, seltsimees major.»

«Kõllap lootsid maakaitsevälk,» mõtles Zvjagintsev. Ta polnud jõudnud oma järjekordsele saatjale keegi näkku vaadata.

Ratnitski hakkas kiiresti ees minema. Zvjagintsev jõudis talle longates vaevalt järele.

«Ära jookse nii kiiresti. Kas siit tuleb veel kaugele minna?» küsis ta.

«Kaugus on suhteline mõiste,» vastas Ratnitski tagasi vaatamata. «Absoluutarvudes oma nelisada meetrit. Trammiga üks peatusevahe. Kuid praegu, nagu näete, on situatsioon siin muutunud ja trammid ei sõida.»

Zvjagintsev kohmetus. Ta oli oma saatja poole pöördunud nagu komandör alluva sõduri poole, kuid sai juba pärast selle Ratnitski esimesi sõnu aru, et oli eksinud.

«Andstage,» ütles Zvjagintsev, «kas teenite maakaitsevões?»

«Ei, maakaitsevõkke mind ei võetud,» kostis Ratnitski,

«takistuseks oli sõjatingimustes halvasti kõlav mõiste «broneering». Töötan tehases.»

Zvjagintsev tahtis küsida, kellena Ratnitski töötab, kuid jalle kostis terve hulk plahvatusi. Seekord ohid need summutatud nagu kauge kõuekõmin.

«Ilmselt juba sakslaste poolel...» sõnas Zvjagintsev pooleldi küsivalt.

«Laiesti õige,» lausus Ratnitski. «Tulistavad meie mereväe kaugelaskerahurid Balti laevastiku laevadelt. Oleme nendega juba ära harjunud. Niipea kui sakslased tehase territooriumi tulistama või üldse linna pommitama hakkavad, avavad laevad vastutule. Aga andestage. Te teate seda kõike muidugi minust paremini.»

Zvjagintsev jäi vastuse võlgu, sest just seda ta polnud teadnud.

Ulalt kostis mootori undamist.

«Lendab...» tähendas Ratnitski vaikselt, rohkem nagu endamisi.

Seekord ei vajanud Zvjagintsev selgitust. Saksa lennukeid oskas ta palja kõrvaga eraldada.

«Raam,» ütles ta.

Kusagil kõrgel lõi põlema rakett ja selle valgus hajutas hetkeks pimeduse. Zvjagintsev nägi selgesti maskeerimisvõrku pea kohal, tankitõkkeid, barrikaadi ja vaatlustorne — kõik see muutus viivu jooksul käegakatsutavalt reaalseks...

Enne kui rakett kustus ja kõik jälle pimedusse kadus, jõudis Zvjagintsev märgata, et neist mõne meetri kaugusel on Kirovi tehase territooriumi ümbritsev kõrge plaht.

XI

Ribbentrop kuulutas veel 6. septembril Berliinis toimunud pressikonverentsil, et sissepiiratud Peterburg (ainult nõnda nimetati Leningradi Hitleri peakorteris) langeb kui mitte lähemate tundide, siis lähema kahe päeva jooksul. Kuid möödus päev, läks teine, kolmas, möödus nädal, algas teine, aga Leningrad jäi endiselt Nõukogude linnaks.

Kõigest kummekond kilomeetrit lahutas von Leeb eelväge Paleeväljakust, kus Hitleri plaan kohaselt pidi

toimuma võitjate paraad. Miljonid inimesed kogu maailmas teadsid Saksa sõjateadetest, et Reinhardti korpus on juba äärelinnas. Igal hommikul ootasid nad raadiost teadet Neeva jõel asuva kuulsa linna langemisest.

Ent Leningrad jäi Nõukogude linnaks, kuigi vaenlane seisis lausa ta lävel.

Ja miljonitele inimestele kogu maailmas jäi arusaamatuks, miks füüreri sõjameestel ei õnnestu ule selle lave astuda. Nad ei teadnud, et blokeeritud Leningrad, mida peaaegu vahetpidamata tulistati ja pommitati, osutas vaenlasele kõigest hoolimata nii meeletult vastupanu, et sakslased ei olnud võimelised seda murdma.

Sellest ei andnud endale esialgu veel aru ka ohvitserid ja kindralid, kes käsutasid neid Leningradi ründavalt kümneid tuhandeid sõdureid. Eesmärgi lähedusest joovastatuna olid nad veendunud, et võidust lahutab neid vaid viimane, otsustav jõupingutus ning et üsna varsti jõuab kätte hetk, millal linna kaitsjad, kulutanud kõik oma materiaalsed ning vaimsed jõuvarud, heiskavad valge lipu.

Kuid von Leeb ise ja tema staabi kõrgemad ohvitserid olid teadlikud ka Leningradi all kujunenud situatsiooni teisest, nii teha varjukuljest. Nad teadsid hasti, et saanud koonnult blokaadirõnga sulgumisest ümber Leningradi, oli Hitler, olles veendunud, et linna langemine on lahema kolme nädala päeva küsimus, teinud von Leebile korralduse saata Reinhardti 41. korpus ja osa lennuväest hiljemalt 15. septembriks armeegrupi «Mitter» komandori feldmarssal von Bocki kasutusse.

Von Leebile tuletas lauakalender seda 6. septembris, et iga päev halastamatult meelde.

Ja mida lähemale jõudis saatustlik kuupäev, seda suurem ärevus valdas kuuekümmet aastast feldmarssalit.

Liit ei kahelnud selles, et Peterburgi saatust on otsustatud. Olid ju Kuchleri väeosad Soome lahe kaldale välja jõudnud. Oli ju Danwitzi rügement äärelinna tammiliinil. Murti ju läbi venelaste kaitse põhja pool kaasnoje Selod hõivati Uritsk, mis asub Peterburgist kolmeteistkümmet ja poole kilomeetri kaugusel.

Iga päev saatis von Leeb Rastenburgi peakorterisse ühe raporti teise järel, teatades, mitu kilomeetrit on

käesoleval hetkel jäänud juba mitte enam Peterburgini üldse, vaid Kirovi tehase, Paleeväljakuni, Smolnõini.

Kuid iga kord, kui von Leeb heitis pilgu kalendri ja seejärel suurele kaardile kabineti seinal, kus oli näidatud Saksa vägede liikumine nii Leningradi all kui ka kogu hiiglapikal Idarindel, pidi ta tahtmatult mõtlema: mis juhtub siis, kui Peterburg 15. septembriks vallutada ei õnnestu?

Kogenud väejuhina mõistis von Leeb, et Hitler ei määranud kuupäeva vägede ümberpaigutamiseks põhjast Moskva alla mitte kapriisi ega põikpäisuse ajendil, vaid tingituna olukorrast, mis teda selleks sundis.

Feldmarssal sai aru, et Nõukogude vägede äge vastupanu kirdes, mis aheldas sinna tähelepanuväärse osa Saksa armeest, ei andnud Hitlerile võimalust kontsentreerida kogu jõudu loogiks Moskvale. Veel enam: see nii ettenägematu takistus jättis Stalinile kahtlemata võimaluse koondada sisemaalt pealinna kaitseks täiendavaid reserve ning moodustada uusi väeosi.

Kuid nüüd oli kätte jõudnud sõna otseses mõttes viimane aeg. Sest edasine viivitamine sunniks von Bocki pidama lahinguid sügisesel teedelagunemise ajal, Venemaa kohutava talve hakul.

Von Leeb ei kahelnud küll sugugi, et peatselt saabub 41. korpuse staabist teade, et on läbi murtud Kirovi tehase juurde, samuti oli ta kindel, et täna-homme vallutatakse Pulkovo kõrgendikud, kuhu ülesseatavate patareide kaitse all 18. armee väeosad tungivad seejärel Moskva prospektile, kuid ometi esitas ta endale ikka ja uuesti saatusliku küsimuse: mis juhtub siis, kui Peterburg ka 15. septembril ikka veel punaste käes on?

Von Leebi staap asus endiselt Pihkvas. Nüüd oli see linn sügavas tagalas. Elanikke oli Pihkvasse jäänud vähe ja kui polnud parajasti Nõukogude lennupäe pommirünnakuid, rikkusid inimtühjadel tänavatel rahu vaid mootorrataste mürin ja staabiautode signaalid.

Algul, pärast seda, kui von Leeb oli oma staabiga Ida-Preisimaalt siia üle kolunud, armastas ta seista akna juures ning Velikaja jõge ja Pihkva kremlit varemeid vaadates kujutleda, milline on teine jõgi ja teine Kreml, mis asuvad Moskvast, bolševike riigi südames.

Pihkva vaatamisväärsused — Pogankinite koda ja iidne Joanni klooster — teda ei huvitanud, seda enam et need olid sõja läbi tublisti kannatada saanud.

Veel vähem huvitas von Leebi selle vana Vene linna ajalugu — peale üheainsa fakti: feldmarssalile raagiti, et just nimelt siin oli veerand sajandit tagasi oma troonist loobunud viimane Venemaa tsaar.

Von Leebile tundus see sümboolsena: bolševistlik revolutsioon sundis tsaari troonist loobuma siin, Pihkvas, tema, von Leeb, kagistab aga revolutsiooni seal, kus see sündis, — Peterburgis.

Endise Venemaa tsaari saatust, kes eelmises sõjas Saksa keisri vastaseks oli olnud, ei lüüdnud talle korda. Üldse oli kõik venelik ja kõik, mis Venemaaga seotud, sellele kõrgile preisi kindralile võõras, täiesti võõras ja vastuvõtmatu.

Ent ta oli auahne ja mõistis väga hästi, et kui Maginot' lüüsi, mille eest füürer teda Rütliiristiga autasustas, poole sajandi pärast parimal juhul võib leida veel ehk ainult sõjateaduse õpikuist, siis Saksa kindrali kui Peterburgist alustaja kuulsus jääb kõlama sajandeid.

Aga von Leeb sai aru ka sellest, et — nii paradoksaalne, kui see ka polnud —, ta ei olnud kunagi riskerinud kogu oma tulevikuga nii nagu praegu, seisles kindluse laval.

Ja lõpuks jõudiski kätte saatustlik kuupäev

15. septembril teatas feldmarssal sügavasti mõltesse vajunud oma kabinetis. Tema ees ei lobanud mitte Kucheri võidutunde, vaid mingi alatu inglise ajakirjaniku artikli tõlge. Artikkel oli avaldatud Stockholmis ajalehes. Von Leebile oli selle saatnud kindralstaabi ülem Halder, kellega feldmarssal oli enne sõda sidunud palju nühugust, mida nüüd ei tahaks enam meenutada... Artikkel oli saadetud igasuguste kommentaarideta, kuid mõned read olid punase pliiatsiga alla kriipsutatud:

Kindralfeldmarssal von Leebil oli käsk vallutada Leningrad kiiresti ja iga hinna eest. Kahtlemata täidab ta selle käsu teise poole, makstes kohutavalt, kuid venelased lõpetavad endiselt kindrali võimetust tulla toime ka käsu esimese poolega.

Von Leeb mõistis väga hästi, mida tähendab see Halderi poolt talle nii teenistusvalmilt läkitatud tõlge.

Kahe päeva eest, saanud ka ise aru, et viieteistkümnendaks ta Peterburgi võtta ei suuda, oli von Leeb otsustanud astuda sammu, mida ta muidu mitte kunagi poleks teinud. Ta oli kindralstaapi saatnud radiogrammi palvega lubada tal viivitada peakorteri kasu täitmise — vägede ümberpaiskamisega läände — veel vähemalt neli-viis päeva, garanteerides, et ta selle aja jooksul Peterburgi vallutab. Ühtlasi oli ta saatnud Halderile lennukiga isikliku kirja, milles anus toetada oma palvet.

Nõusolek saabus. Von Leebile anti veel neli päeva aega.

«Nendest neljast päevast sõltub paljude ja paljude saatus,» oli Halder ametlikule tekstile omalt poolt juurde kirjutanud. See kõlas ähvardavalt ega vajanud mingit lahtimõtestamist. «Paljudele» polnud von Leeb harjunud mõtlema. Kuid antud juhul kuulus nende «paljude» hulka ka tema ise...

Nüüds, feldmarssalile oli jäänud varuks veel neli päeva ja neli ööd — üheksakümmend kuus tundi, mis pidid otsustama Peterburgi saatuse, ja väga võimalik, et ka tema enda oma. Edaspidi peaks ta linna ründama juba Reinhardti korpuse toetuseta, olles ära andnud ka osa esimesest õhuarmaadast, mis esialgu veel tervikuna tema kasutuses oli.

Kuid sellele «edaspidisele» ei tahtnud von Leeb praegu mõelda. Ta oli kindel, et neljast täiendavast päevast piisab talle.

Kuid reaalsed faktid rääkisid feldmarssali optimistlikele prognoosidele risti vastu.

Tema katsed Strelna alt Kirovi tehase juurde läbi murda ebaõnnestusid. Maksimaalselt laks tema vägedel korda läheneda mingile linnaäärsele haigiale, kust Kirovi tehaseeni jäi veel vähemalt neli kilomeetrit.

Peterburgi võtmeks pidas von Leeb täiesti põhjendatult Pulkovo kõrgendikke, eriti seda kõrgendikku, kus asus observatoorium. Kuid ei süstemaatiline suurtükituli ega katsed võtta kõrgendikku tormijooksuga ei andnud soovitud tulemust.

Näis, nagu peaks kulutatud suurtükimürskudest ja lennukipommidest piisama, et igaveseks ajaks hävitada kõik elav niihasti kõrgendikul kui ka selle ümbruses.

Pealegi oli õhuluure von Leebile ette kandnud, et sel kõrgendikul pole enam midagi peale observatooriumi varemete.

Kuid täna ei viinud niisugused teated von Leebi eksiteele. Talle oli selge, et kusagil õhust kättesaamatutes koobastes, tranšeede ja kaevikute ämblikuvõrgus, mis kattis kõrgendiku tippu viivaid juurdepääsuteid, endist viisi tegutsevad kummed suurtükid, mis vahetpidamata peavad duelli Saksa suurtükiväega, ning vaevalt jõuavad 18. armee sõdurid tõusta järjekordseks tormijooksuks kõrgendikule, kui see põlenud maa uuesti ellu ärkab ja venelased just nagu mäe sügavusest sedamaid jalle välja ilmuvad ning vasturünnakule asuvad.

Lohutat kahju olid Saksa väed kannatanud Nõukogude lennukite ja Balti laevastiku suurekaliibriliste suurtükkide läbi. Need andsid pidevalt pihta Pulkovot ründavate ja uuesti Uritski vallutanud väeosade tagalole ning tihedale. Uritskit oli tarvis hoida enda käes, et mitte anda venelastele võimalust läbi murda Pulkovot ründavate vägede tagalasse, ja iga hinna eest hõivata kõrgendikud. Ainult see oli Peterburgi eduka ründamise eeldus.

Von Leeb istus kujutustelaua kohal kummargil ning tema peas keerlesid vastuokkuslikud mõtted: tema enda poolt tehti tulekoortav töö peatsesse võidusse ja ängistav tühjuse tundus peatselt.

«Kas me võime võita?» ja «mis vankudes feldmarssali ette laadub 18. armee komandorilt saadud ettekanne, kindral Kuchler teatas, et tund aega tagasi oli venelastele õnnestunud Uritsk tagasi võtta...»

Moõda tulekahjukumast valgustatud õist Leningradi rindas auto. Juhil kõrval istus süngelt enda ette vahtides Leningradi rinde sõjanõukogu liige ja partei linna-ntee sekretar Vasnetsov. Ta ruttas 21. SARK-i diviisi ratsioonidele Uritski rajoonis.

Mõne tunni eest oli 42. armee uuel komandorilt kindralmajor Fedjuninskilt saabunud raport: «Vaenlane on Uritskist välja löödud.»

See teade võeti Smolnõis rõõmu ning kergendusega vastu. Kujutades endast sisuliselt Leningradi edelapoolset ääreala, oli Uritski linn sakslaste käes suurepara-

seks platsdarmiks, et koguda jõudu ning tungida peale Kirovi tehasele.

Kuid rõõm oli üürrike. Kaks tundi hiljem kandis 42. armee komandör ette, et Uritskisse olid uuesti tunginud sakslased.

Seda teadet šifreerida andes Fedjuninski kõhkles veidi. Kell oli kaksteist öösel ja ta lootis, et hommikuks lööb SARK-i diviis, mis positsioonidele oli asunud Uritskist põhjas, vaenlase uuesti Uritskist välja.

Kuid täpselt samuti nagu Stalin, kes ei andestanud vähimatki katset varjata Peakorteris ees kõige tähtsusetumatki ebaõnne ning oli hiljuti vihast meeletuks läinud, kui Ždanov ja Vorosilov viivitasid teatega, et vaenlane oli hõivanud Mga raudteejaama; ei kannatanud ka Žukov pettust ja võis rangelt karistada iga komandöri, kes järgnevale edule lootes ei kandnud õigel ajal ette teda tabanud ebaõnnest.

Fedjuninskil oli see hästi teada. Seetõttu andis ta hetkelise kõhkluse järel käsu raport pärast Žukovile telegrafeerimist dubleerida veel šifreeritult telefoni teel, lisades, et 21. SARK-i diviisi komandörile on antud käsk linn hiljemalt kella neljaks tagasi võtta.

Pärast telefonikõnet armee staabiga otsustaski Vasnetsov viivitamatult Uritski rajooni sõita, et tekkinud olukorraga isiklikult tutvuda.

Leningrad ja Balti laevastik olid äsja üle elanud kahetunnilise õhurünnaku. Ja kuigi pommiplahvatusi praegu enam kuulda polnud, ei kuulutanud õhukaitses staap ikka veel välja häire lõppu. Taevast hõõgus mitmel pool tulekahjukumast. Sireenide huilates kihutasid mööda tänavaid tuletõrje- ja miilitsaautod.

Alatasa kargasid majade koridoridest tänavale sinna pommirünnaku ajaks varju pugenud patrullid, et kinni pidada keset sõiduteed kihutavat «emkat», — õhurünnaku ajal võisid linnas liikuda ainult erilubadega teenistus- ning kirabiautod —, kuid näinud tuleklaasil komandandi eriluba, vabastasid kiiresti tee.

Mida lähemale jõuti Narva väravale, seda sagedamini tuli autojuhil piduritele vajutada: teed tõkestasid barrikaadid ja kitsastest labipääsudest läbiminekuks tuli Vasnetsovil ikka ja jälle esitada dokumendid punaväelastele ja vintpüsside ning granaatidega relvastatud era-

riides meestele — Kirovi ning teiste tehaste töölistele, kes kontrollpunktides valveteenistust pidasid.

Kirovi tehase lähedal, viadukti ees, mille alla oli samuti barrikaad ehitatud, peatati auto järjekordselt. Selle juurde tulid kaks relvastatud: vanem mees rihmaga võõtatud pintsakus, nagaan vöö vahel, ja uljalt kuklasse lükatud soniga nooruk.

Dokumendid läbi vaadanud, andis vanem mees need tagasi, öeldes:

«Ei tundnud teid kohe ära, seltsimees Vasnetsov.»

«Olete kirovlane?» küsis Vasnetsov.

«Kuidas muld! Salmikov on mu nimi, olen mehhanikatehnik meister. Kõnelesite meil üleele tsehhis miitingul. Kuhu te nüüd sõidate, Sergei Afanasjevitš, seal on ju eesliin!» osutas ta käega pimedusse.

«Sinna sõidangi. Paptšenko diviisi.»

«Sinna ei pääse nüüd enam. Kotljakovi trammipar-pilil sõidate veel kuidagi, sealt edasi on aga maa pahu-juti poortatud.»

«Proovime,» ütles Vasnetsov ja suundus auto poole.

«Sergei Afanasjevitš!» hüüdis Salmikov talle järele, «siin juba autokontroll kinni hoidva Vasnetsovi juurde ja küsige tase!»

«Kuidas Uritski all lood on?»

«Ei hakka varjama, et vaenlasele õnnestus Uritsk uuesti enda kätte haarata,» vastas Vasnetsov.

«Või nõnda... selge,» pomises Salmikov süngelt. «Nüüd võime sakslast iga tund siia oodata?»

«Jah,» sõnas Vasnetsov. «Selleks tuleb valmis olla.»

Mis siis ikka, meie oleme valmis,» lausus Salmikov ja kordas: «Meie oleme valmis.»

Vasnetsov sirutas talle vaikides käe. Salmikov pigistas seda jõuliselt, nagu kinnitades oma lubadust.

Paarisaja meetri järel veendus Vasnetsov, et Salmikovi oli õigus olnud: mööda mürskudest ülestuhnitud ja tankitõrjetõkkeid täis teed oli võimatu Kotljakovi-nimelisest trammipargist kaugemale sõita, pealegi kustutatud laternatega.

«Oota siin,» ütles Vasnetsov autost välja ronides juhile. «Aga ainult koidikuni. Kui ma selleks ajaks tagasi ei ole, pöörata minema. Märklauda mängima pole mõtet siia jääda.»

«Aga kuidas siis teie saate? ...» küsis autojuht murelikult.

«Küllap ma parale jõuan. Siit pole enam palju maad,» vastas Vasnetsov juba käigu pealt.

Komandopunktis diviisikomandöri ei olnud. Staabiülem kandis Vasnetsoville ette, et polkovnik on 14. polgu vaatluspunktis.

Vasnetsov hakkas sidemehe saatel sinna minema. Ta sammus, pea maas: öisele ajale vaatamata vihisesid umberringi kuulid. Lõunas, pooltõise kuni kahe kilomeetri kaugusel, põles Uritsk. Näis, nagu oleks see linna keha muutunud suureks mustaks äikesepilveks, millest aeg-ajalt sähvisid välkudena paistvad tulekeeled.

Vasnetsov tundis hästi Uritskit, endist Ligovo asulat, mis asus Leningradist edela pool. Sisuliselt oli Uritsk juba Leningradi linnaosa, mida keskusega ühendas trammiliin ja autobuss. Uritski parteiorganisatsioonid allusid Leningradi Kirovi rajoonikomiteele.

Kuid praegu püüdis Vasnetsov eemale tõrjuda seda kohutavat mõtet, et sakslased on tegelikult juba Leningradi jõudnud. Ta astus edasi hambaid kõvasti kokku pigistades ning mõnikord maha kummardudes, kui kuulivihin eriti teravaks muutus või kui valgustusraketid taevas põlema löid.

Teda ennast ahvardavale ohule Vasnetsov ei mõelnud. Mitte sellepärast, et ta oleks olnud erakordselt julge või surmapõlglik, — kõik Vasnetsovi mõtted olid praegu lihtsalt kinni ainuüksi Leningradi saatuse kuljes.

Kui inimese õlgadele langeb raske vastutus teiste saatuse eest, ei jätku tal enam tavaliselt aega endale mõelda. Tema saatuse põimub tihedasti teiste saatusega ja võõrad elud muutuvad niisama lähedaseks kui enda oma.

Järgnedes praegu pimeduses peaaegu nähtamatule sidemehele, otsides kobamisi teed sõdureid täis kaevikute vahel, hüpates üle vahekäikude, tehes ringi ümber kuulipildujapesade ja suurtükiväepatareide, mis olid sinna üles seatud otsesihimisega tulistamiseks, oli Vasnetsovi peas vaid üks mõte: kas ikka õnnestub sakslasi Uritskist uuesti välja lüüa?

Sulstu mähkunud linnast lahutas teda praegu vaid paar meetrit. Vasnetsovi ninna tungis juba terav kõrbehais, kui pimedusest kostis sidemehe hääl:

«Mm, seltsimees diviisikomissar!»

Sidemees laskus mööda palkidest astmeid alla ja tõmbas käega kõrvale sissekäiku varjava telkmantli.

Kummardunud, et pead vastu ukseputa ära ei lööks, astus Vasnetsov üle läve.

Polkovnik Paptšenko, pikka kasvu mees vööga tugevasti kinnitõmmatud vattkuues, peas teraskiiver, seisis kummargil millegi lauataolise kohal — kitsas hõõveldamata laud oli asetatud kahele puupakule. Polkovniku rinnal rippus automaat.

Märganud ootamatult lävele ilmunud Vasnetsovi, pöördus ta end sirgu ajada, nii et kiiver lage riivas, ja kandis ette:

Seltsimees sõjanõukogu liige, kahekümne esimene diviis peab lahinguid Uritski linna pärast. Diviisi komandor polkovnik Paptšenko.»

Vasnetsov astus sammu edasi ja vaatas ringi. Petroobumilambi nõrgas valguses lebas laual kagardunud ning võidunud Uritski plaan.

«Lugus, otse põrandal, istus telefonist, käsi vähiaparatuuril, Vassiljurgas magas ühe sineli all kaks puna-»

«Mõned hõlma alt paistsid automaaditorud — ilmselt ei paadunud magadeski relva kaest.

«Kuidas teie sõnadest aru tuleb saada, seltsimees Paptšenko?» kostis Vasnetsov teravalt. «Mida tähendab: peab lahinguid? Kandke olukorrast täpsemalt ette!»

Mete andmetel on Uritsk ...» alustas Paptšenko.

Kuid Vasnetsov ei lasknud tal jätkata:

Lahuta sõda: sakslaste käes? Sõjanõukogu teab seda juba.»

«Mm, mitte partei nii, seltsimees diviisikomissar,» ütles Paptšenko vahandavalt. «Mõned meie grupid peavad lahinguid linna endas. Olen kindel, et nad murravad ...»

«Kuidas nad läbi murravad?» hüüdis Vasnetsov raevukalt. «Lahuta Leningradi poole!»

Paptšenko jäi vastuse võlgu. Tema tahmasele laubale hakkas hüüel. Ta võttis kiivri peast ja tõmbas vattkuue varrukaga üle nööbide juurde.

«Miks ma seda teen?» mõtles Vasnetsov. «Ega karjuriasega asja paranda!»

«Seltsimees Paptšenko,» sundis ta end rahulikult rääkima, «kas raudteejaam on samuti sakslaste käes?»

«Jah,» ütles Paptšenko vasinult, «kuivrit lauale pan- nes, «tuln is asja sealt. Kolm korda viisin mehed raud- nakule — tahtsime raudteejaama tagasi võtta, aga ei tulnud välja. Seal on sakslasel ilmatu palju auto- maatureid ja tanke. Olime sunnitud ülesõidukohal, jää- rakus, maasse kaevuma, te võib-olla teate seda kohta. Las mehed puhkavad natuke, siis hakkame uuesti peale.»

«Niipalju kui mina tean,» ütles Vasnetsov, «kaskis rindejuhataja teil Uritski kella neljaks tagasi võtta, eks ole? Praegu aga,» ta vaatas kella, tõstnud käe petroo- leumilambi juurde, «on kaks nelikümmend. Kas suu- date kasu täita?»

Paptšenko vaikis, nagu kaaluks veel, kui palju talle üega on jäänud, ja vastas siis vasinult:

«Ei. Ei suuda.»

«Aga... kuidas siis nii?» Vasnetsovi hääl kõlas vastu tema enda tahtmist mitte ainult nõrduvalt, vaid ka ehmu- nult.

«Seltsimees sõjanõukogu liige,» ütles Paptšenko, «minu mehed on lahingus olnud vahetpidamata juba terve ööpäeva... Olen kommunist ja tšekist. Valetada ma ei oska. Keskpäevaks ehk lööme sakslase välja. Kuid varem vaevalt. Teeme kõik, mis meie võimuses. Rindejuhataja ähvardas mind maha lasta, kui ma Urits- kit tagasi ei võta. Nii et minu elu on tema käes pan- diks.»

«Seltsimees polkovnik,» lausus Vasnetsov, komandö- rite silma vaadates, «ma ei tea, kas rindejuhataja käes on teie elu pandiks või mitte, aga Kirovi rajoon ja see lähendab, et ühtlasi kogu Leningrad on teile pandiks pandud. Olukord, seltsimees Paptšenko, on meeleheit- lik. Putilovi töölised valmistuvad barrikaadidele minema. Teist ja teie võitlejaist oleneb suurel määral, kas lahingud kanduvad Kirovi tehase territooriumile... Pean õige varsti Smolnõisse tagasi minema. Sealt sõidan Fedjuninski komandopunkti: Pulkovo kõrgendikud on samuti suures ohus. Mida ma pean teatama sõjanõu- kogule ja seltsimees Ždanovile?»

«Hakkame kohe peale,» vastas Paptšenko süngelt. «Lubage minna eeslinile, seltsimees divvisikomissar?» «Tulen teiega kaasa,» ütles Vasnetsov.

«Seltsimees sõjanõukogu liige,» lausus Paptšenko kulmu kortsutades, «ma arvan, et te ei tohi otsese vaja- duseta oma elu kaalule panna. Eeslinil on praegu iga mees maad eluohtlik.»

«Ära hirmuta, seltsimees Paptšenko, ära hirmuta,» ütles Vasnetsov muiates, «saan isegi aru, et seal on kardetav, kuid olukord nõuab, näed ju. Kas arvad, et võin sõjanõukogule ette kanda, et rääkisin ainult divvisikomandoriga? Smolnõist saab sinuga minu vahen- duselagi ühendust võtta. Telefoni teel.» Ta vaikis hetke ja hüüdis siis ootamatu energiatulvaga: «Pean nägema minu võitlejaid! Neid, kes praegu Uritski pärast lahin- guid loovad. Mis komissar, ja hiati veel diviisi komis- sar, ma muidu olen!... Nüüd on aga jutul lõpp. Läki!»

Paptšenko kehtas kahtlevalt õlgu, pöördus siis järsult oma magavate sõdurite poole ja käsutas valju häälega: «Sõdurid! Teele!»

XII

Kõik Fjodor Vassiljevits Valitski katsed maakaitse- voo divvisi tagasi poorduda olid lõppenud tulemusteta.

Veel augusti algul, olles kindel, et ta varem või hil- jem rindele pääseb, oli Fjodor Vassiljevits oma naist Maria Antonovnat veennud evakueeruma Kuibõševi linna.

Lapsenalt: Fjodor Vassiljevits oli teda sundinud ära minna. Teist valjapaasu polnud ta leidnud. Pärast hos- pidali viibimist oli Maria Antonovna olnud väga nõrk, pöördudes et tahtnud kuidagi kinni kasvada ja verit- ses. Arst oli ütelnud, et selle põhjuseks on kõrge iga ja elatise harvpinge ning et tal oleks vaja uuesti pike- maku ajaks haiglasse minna, või veel parem — Lenin- gradist ära, tapalasse sõita.

Maria Antonovna palus meest, et see lubaks tal siia jääda ja end kodus ravida, aarmisel juhul oli ta nõus siia haiglasse tagasi minema.

Fjodor Vassiljevits neelas alla oma solvumise ja otsis

üles vana sõbra doktor Osminini. See oli nüüd ühes Moskva rajooni hospitalis peaarstiks. Osminin tuli, vaatas Maria Antonovna läbi ja läks siis koos Valitskiga viimase kabinetti, sulgenud enda järel hoohtikalt ukse.

«Tead mis, Fjodor,» ütles ta kindlalt, «see pole naljasi. Operatsioonijärgset ravi praegustes tingimustes pole kodus üldse võimalik teostada. Maria Antonovna tuleb Leningradist kiiresti ära saata. Toitlustamine halveneb iga päevaga, niisuguses olukorras võib haavade paranemine, eriti eakatel inimestel, kesta kuid.»

«Aga kui... uuesti haiglasse?» küsis Valitski areldi.

«Esiteks pole sealgi praegu toiduga kerge,» vastas Osminin. «Pealegi pole ükski hospital kaitstud mürsu või pommi otsetabamuse eest. Minu omasse on neid juba kaks tükki sisse sadanud. Seda arvestades oleks Maria Antonovna siiajätmine kuritegu. Sinu asemel sõidaksin ka ise temaga koos ära.»

«Sina aga läksid maakaitseväge ja teenid praegu sõjaväehaiglas,» tähendas Valitski süngelt.

«Tõsi,» nõustus Osminin, «kuid makaitseväes olid ju sinagi. Sõjaväeteenistuses peetakse mind praegu sellepärast, et ma arst olen. Nii et asi pole siin mitte minu isiklikus kangelaslikkuses, vaid sõjaaja vajadustes. Koos Maria Antonovnaga ära sõites saaksid tema eest hoolitseda nagu kord ja kohus ning kindlustada talle ravi.»

«Ma ei või ära sõita,» vaidles Valitski kangekaelselt vastu. «Ootan iga päev väljakutset oma väeossa.»

Osminin vangutas kahtlevalt pead, kuid tundes sõbra iseloomu, ei teinud enam katset teda ära sõitma veenda.

«Seda enam tuleb sul nõustuda oma naise evakueerimisega,» ütles ta ainult. «Kas tahad teda haigena üksinda Leningradi jätta?»

Osminini jutus oli raudset loogikat ja Valitskil polnud sellele midagi vastu öelda.

«Kus on Anatoli?» küsis Osminin.

«Rindel, teenib insenerivägedes,» vastas Valitski kähku.

Osminin ei teadnud, et kõik, mis puudutas poega, riivas Valitskit eriti valusalt.

«Kas kirjutab?» küsis Osminin.

«Kaks kirja olen saanud. Kui sa Toljale samuti mõne rea saadaksid? Annan sulle tema välipostinumbri.»

Viimased sõnad lausus Valitski täiesti võõra, paluva tooniga: talle tundus, et pojal peaks olema eriti meeldiv niisugust kirja saada. Kiiresti märkis ta Anatoli välipostinumbri paberilehele, murdis selle kokku ja pani Osminini kitli rinnataskusse.

Ise saatis ta Anatolile nüüd kirju, mis olid tulvil niisuguseid lembesõnu, milliseid ta polnud varem tihanud väljendada ei sõnas ega kirjas. Et Anatoli talle ainult kaks korda vastanud oli, selle pani Valitski raske rindeolukorra arvele, lohutades ennast: et küllap pojal pole aega kirjutada.

Millises rindelõigus Anatoli asub, seda Fjodor Vassiljevitš ei teadnud — nendes kahes kolmnurkselt kokkukeeratud kirjas, millel seisis tempel «Sõjatsensuuri poolt kontrollitud», polnud sellest loomulikult sõnagi.

Pärast vestlust Osmininiga otsustas Valitski lõpuks naise Leningradist ära saata.

Naist ära sõitma veendes oli Valitski enne seda kogu aeg tundnud alateadlikult hirmu mõtte juures, et ta võib nõustuda. Fjodor Vassiljevitš tahtis, et Maria Antonovna ära sõidaks, kuid ühtlasi kartis seda. Kartis, sest mõistis — vist esimest korda nende pika kooselu kestel —, kui ränk, kui väljakannatamatult raske on jääda üksi.

Ast polnud mitte harjumustes ja mugavustes, mida naine võimaldas. Ta ei suutnud lihtsalt ettegi kujutada, kuidas hakkab Maria Antonovnale elama, teades, et ei näe teda ei lüha, homme ega kuu aja pärast...

Varem polnud ta endale kunagi aru andnud, et ta oma tegevuses juhindub sisuliselt vaid puhtast egoismist, kuid nüüd hindas Valitski norivalt iga oma sammu ja kavatsust, püüdes selgusele jõuda, mille nimel ta siis lõepoolest tegutseb.

Ning tulnud arusaamisele, et lubades Maria Antonovnal Leningradi jääda, toimib ta eeskätt omaenda huvide, lask Valitski, naisele sõnagi lausumata, arhitektuurivalitsusse, kus ta pärast maakaitsevägeest naasmist ikka veel konsultantide nimekirjas seisis, ja tuli koju tagasi dokumendiga, mis otsustas tema naise edasise saatuse.

Enne kui ta seda Maria Antonovnale näitas, luges Valitski ise peaaegu mitte midagi nagevate silmadega

mitu korda labi trükitud read, mille vahele oli käsitsi tindiga kirjutatud tema naise perekonna-, ees- ja isanimi.

Rajooni evakuatsioonikomisjon käsib Teid elanikkonna evakuatsiooni korras Leningradist kogu sõja ajaks ära sõita. Te olete evakuatsioonilõendi ja rongipileti saamiseks kohustatud ilmuma komisjoni.

Siis aga seisis Valitski perroonil, pilk saatmas kaetud akendega rongi, mis pikkamisi pimedusse kadus, ja tundis vist esimest korda elus oma huultel pisarate soolast maiku...

Üksi jäänud, hakkas ta veelgi visamalt taotlema, et teda diviisi tagasi saadetaks. Ta läkitas Smolnõisse kolm kirja: kaks marssal Vorosilovile ja ühe Vasnetsovile, kuid kõik need kirjad jäid vastuseta.

Valitski ei teadnud, et kirjad, mis ta Vorosilovile saatis, ei jõudnud üldse adressaadini, kes päevad ja ööd tegeles palju pakilisemate asjadega. Kuna jutt oli maakaitsevähke astumisest, saatsid adjutandid kirjad linna sõjakomissariaati, kust need vastavalt Fjodor Vassiljevitši elukohale edasi rändasid rajooni sõjakomissariaati, seal aga läksid lihtsalt «mahakandmisele», pärast seda, kui selgus, et tegemist on ammu sõjaväearvelt mahavõetud vanamehega.

Vasnetsovile kanti Valitski kirjast ette. Kuid otsekohe meenutanud kuulirahe alla kippuvat vana arhitekti ütles ta kiiresti, pisisasjadesse tungimata: «Ei, ei!» Ja asi oligi otsustatud.

Fjodor Vassiljevitš kirjutas diviisi, Ivan Maksimovitš Koroljovile, paludes, et see lubaks tal tagasi tulla, kuid sai lühikese, olgugi sõbraliku vastuse, mille sisu võis lühidalt kokku võtta järgmiste sõnadega: sõja ajal tuleb alluda käskudele isegi siis, kui need sinu soovidele risti vastu käivad.

Meenutades, et sõja algupäevil oli ta suhteliselt kergesti Vasnetsovi vastuvõtule pääsenud, otsustas Valitski uuesti Smolnõisse minna. Kuid nüüd valitses seal uus kord ja vahtkond ei lasknud teda väravastki sisse.

Valitski kirjutas uuesti Ivan Maksimovitšile, kuid sai nädala pärast lakoonilise vastuse, et Koroljov on väeosast lahkunud.

...mune, mida Valitski ette võttis, oli järjekordne Vasnetsovile, mille Fjodor Vassiljevitš isiklikult näi komandantuuri viis. Selles Valitski enam ei mõeldnud, et teda maakaitsevähke tagasi saadetaks. ...nud üles kõik oma linnaehituselased teadmised ja ...mused, palus ta kasutada neid linna kaitse organi ...misel. Ta tuletas meelde ka seda, et oskab korrali ...joonistada, lootes salaja, et teda võidaks raken ...sõjateemaliste plakatite ja loosungite valmista

...ka sellele kirjale polnud seni vastust tulnud.

Fjodor Vassiljevitš mõistis, et «võimudel» pole praegu ...jaoks aega: sakslased on Leningradi lähel, linna ...mitatakse süstemaatiliselt, iga päevaga halveneb ...elanike varustamine toiduainetega.

Enamik Valitski eakaaslasi ja kolleege oli evakueerunud, mõned aga, saanud vastavad lähetuskirjad, töötasid linna kaitset korraldavates organisatsioonides. Nüüd Valitski oli pärast maakaitsevähkest vabanemist kõigest kõrvale jäänud.

Fjodor Vassiljevitši ainsaks lohutuseks oli nüüd Veera.

Ei, sellest ajast peale, millal Veera ootamatult Valitski korterisse oli ilmunud, polnud neiu enam siin kamnud. Kuid kord nädalas — pühapäeviti — ta helistas ja päris, kuidas on Fjodor Vassiljevitši tervis, ning tundis huvi, kas Anatoli on kirjutanud. Valitski teadis, et Veera tootab nüüd ühes hospitalis, kus tegelikult ka elab, et neiu on ööpäevas kinni kaheksateist, mõnikord aga koguni kakskümmend tundi järgemööda ega saa peetõttu teda vaatama tulla. Kuid Veera telefoneeris talle regulaarselt.

Nii oli ka täna, viimasel septembrikuu pühapäeval. Valitski istus oma kabinetis ja ootas telefonikõnet. Istus ja mõtles, et need mõned minutid jutuaajamist nahtamatu vestluskaaslasega on jäänud ainsaks rõõmuks tema elus.

Tavaliselt helistas Veera kella kaheksa paiku õhtul. Valitski vaatas kannatamatult kella: oli kolmveerand kaheksa.

Kui Fjodor Vassiljevitšilt oleks küsitud, miks ta sissepuratud linnast ära ei sõida, oleks ta vist vastuse võlgu jäänud. Et pojale lähemal olla? Aga poeg on ju rindel. ...jäämine Leningradi oleks Anatolile vaid liigset

meelehärmu võinud teha — ta ju teadis, et linna praegu pommitatakse ja tulistatakse. Kui naine praegu siin, tema kõrval oleks viibinud, oleks Valitski võinud end lohutada mõttega, et on vajalik temale — vanale ja haigele. Kuid Maria Antonovna oli nüüd juba kaugel...

Miks ta siis Leningradist ära ei sõida? Kas sellepärast, et sin on tema, Valitski ehitatud majad? ... Kuid vana-dele, ammu ehitatud majadele pole teda vaja, uusi aga praegu keegi ei ehita. Ja üldse pole teda kellelegi vaja. Ta tõi kasu ainult selle lühikese aja jooksul, mil viibis rindel, maakaitseväes. Kuid lõpuks osutus ta sealgi liig-seks...

Nii mõtiskles Valitski.

Olles tervenisti nende kurbade mõtete võimuses, ei pööranud ta siiski viivukski pilku telefonilt, oodates, et see iga hetk heliseb.

Ja telefon heliseski, helises, kui suur kell kabineti nur-gas näitas viie minuti pärast kaheksa. Valitski haaras toru, tõstis selle kõrva juurde ja rõõmustades, et kuuleb kohe Veera häält, ütles kiiresti:

«Jah, jah, ma kuulen!»

«Kas Fjodor Vassiljevits Valitski?» kostis torust naise-hääl.

«Jah, jah, see olen mina!» hüüdis Valitski, taipamata, et helistaja pole üldse Veera.

«Teie telefon lülitatakse sõja lõpuni välja,» kostis jälle torust jäine, metalne hääl.

«Misl... Kuidas? ...» pomises Valitski hämmastunult. «Kuidas välja?» Ja lisas kähku: «Mul on tasutud kuni... Kes räägib?»

«Telefonikeskjaam. Aparaat lülitatakse välja sõja lõpuni.»

«Kuulgel!» hüüdis Valitski meeleheitlikult. «Ootan just praegu kõnet! Te... teil pole õigust! Ma...»

Ja siis järsku sai ta aru, et karjub tühjusesse. Teda ei kuulnud enam keegi. Aparaat oli tumm.

Valitski pani toru aeglaselt hargile, võttis selle siis vaikese lootusesädemega uuesti pihku ja surus vastu kõrva. Kuid seal ei kostnud endiselt isegi mingit kahi-nat. Mitte kui midagi. Nüüna edukalt oleks ta võinud suruda vastu kõrva kirjapressi või tindipoti.

Ta asetas toru lauale. Kell lõi kumedalt kaheksa.

Kõik oli labi... Nuüd ei saa Veera talle enam helis-tada...

Murtud Valitskile tuli meelde, et ta ei tea Veera aad-... Valitskile näis, et ta on neiu igaveseks kaota-nud...

Fjodor Vassiljevits püüdis end kokku võtta ja kõike kalmelt läbi mõelda. Kuigi ta veel ei teadnud, kas linnas lülitati välja kõik korteritefonid või puudutas korral-dus ainult neid, kes polnud seotud linna kaitsmisega, oli selge, et telefonist polnud jäänud ilma ainult tema. Tõenäoliselt saab sellest kindlasti teada ka Veera. Võib-olla öeldakse keskjaamast talle juba esimesel helista-miskatsel, et telefon on välja lülitatud. Sel juhul tuleb ta siia. Päris kindel, et tuleb... Aga millal? Ta on ju nõnda kinni, et seda pole sugugi kerge teha.

Ja kui kõigele lisaks tõele au anda, siis — milleks on Veerale üldse vaja üht vanamehenässi? Helistas ju Veera senigi vaid puhtast kaastundest, mõistes, mis tema hingel toimub. Helistas, kui nii võib öelda, mõeldes Anatohile. Võtta toru hargilt ja helistada — selleks leiab alati aega. Lahkuda aga kaheks-kolmeks tunniks hos-pidalist ainult selleks, et külastada veidrat vanameest? Vaevalt...

Ja ikkagi ei kaotanud Valitski lootust, et Veera tuleb. Ta peab ju aru saama, et on Fjodor Vassiljevitsile vajalik. Ta on hea sudamega ja peenetundeline tütar-laps. Ta tuleb vahemalt sellekski, et teada saada, kas Anatoli on kirjutanud või mitte...

Aga millal? Võib-olla juba täna õhtul, kui veendub, et telefon ei tööta. Või homme. Kuid ta tuleb tingimata, selles Valitski enam ei kahelnud.

Aeglaselt pani ta nüüd täiesti liigseks muutunud tele-fonitoru hargile tagasi. Laskus tugitooli ja sulges silmad. Seinal rippuvast reproduktorist kostis metronoomi rahustav tiksumine. See tähendas, et praegusel hetkel on linnas kõik rahulik.

«Oo, kui see metronoom oleks tundlik mitte ainult sadadele tuhandetele osaks langenud õnnetuse, vaid iga üksiku inimese mure suhtes!» mõtles Valitski. «Sis tik-kuks ta kogu aeg palavikulise kiirusega...»

Tema mõtted kargasid teisale: «Aga kus Veera kodu võiks olla? Ilmselt kuskil Narva värava kandis. Just sinna sõitis tramm, millele saatsin teda tol juulikuu

hihsõhtul. Jah, jah, pole kahtlust, et Narva värava taga, tootas ju tema isa varem Putilovi tehases. Täiesti loomulik, et nad kusagil töökoha läheduses elasid...»

Valitskile meenus, kuidas ta diviisist veoautoga tagasi tulles oli sõitnud tehasest mööda ning trammis möödunud ka Narva väravast.

Uuesti tõusis tema vaimusilma ette see värav: triumfikaar, tipul kuus tagajalgadele pusti ajanud hobust vedamas kuulsusevankrit. Valitskile tuli millegipärast pähe, et see skulptuurigrupp on palju dünaamilisem kuj analoogiline Peastaabi triumfikaarel.

Kas ta tõesti elab päevani, millal labi Narva värava marsivad rindelt naasvad võidukad väed, kes saksa fašistlikud hordid pihuks ja põrmuks on lõõnud?

Ei, ta on liiga vana. Võit aga on liiga kaugel — vaenlane seisab Leningradi künnisel.

Valitski ei kujutanud endale kuigi hästi ette, kus sakslased praegu tapselt asuvad, kuid teadis, et nad on lausa linna külje all.

Ja ikkagi oli ta veendunud, et kuigi vaenlasel oli õnnestunud jõuda Leningradi müürideni, on anastajate tunnid loetud, et nad lüuakse igal juhul puruks, on määratud hukkamisele ning leiavad endale siin haua...

Tõrjudes eemale süngeid mõtteid omaenda saatusest, oma naisest, pojast, kelle elu iga hetk oli surmaohus, ja Veerast, kelle haält ta nüüd enam kuulda ei saa, püüdis Fjodor Vassiljevits ette kujutada Leningradi Võidupäeval.

«Kahtlemata peab Napoleoni üle saavutatud võidu auks püstitatud värav olema triumfikaareks ka selle sõja võitjaile,» mõtles ta. «Uut pole tarvis ehitada. Et meie sõjamehed just selle värava kaudu linna marsivad, see sümboliseerib seaduspärasust iga Venemaa vastu mõõga tõstnud anastaja paratamatust hukkamisest. Tõsi küll, võiduga Pariisist tagasitulnud Vene sõjamehed läbisid teise värava, mis oli ajutine ja puust. Kuid praegune kivivärav ehitati just samale kohale ja on eelmise pea-aegu täielik koopia. Ja kusagile selle lähedusse peab kerkima fašismi üle saavutatud võitu tähistav mälestusmark.»

Kuhu see mälestusmärk püstitada? Milline see peaks olema? Oma vaimusilmas nägi Fjodor Vassiljevits seda lippu käes hoidva Nõukogude sõjamehena, kes jala on

runud konvulsiivselt vingerdavate madudena kujukhaakristile...

Vana arhitekt sattus hoogu. Võttis puhta paberilehe, pliiatsi ja alustas visandit...

...sse süvenedes ei märganudki ta, kuidas metroon kiiresti tiksuma hakkas, ei kuulnud ka kumedaid suplahvatusi. Elutegelikkusesse tõi teda tagasi alles direktori hää, mis teatas, et rajoon on järjekordselt suurlukitule all.

«Millega ma siin siis nüüd tegelen?» esitas ta endale küsimuse ja hämmastunud küsimuse. «Mis mälestusmärkit praegu üldse juttu võib olla... Millal võit veel saab?»

Fjodor Vassiljevits hakkas asutama pommivarjendisse minnekut.

Varemalt ta seal ei käinud, vaid istus ikka oma kabinetis ja kuulatas, kuidas tulistasid õhutõrjekahurid ning lõhkesid pommid. Kuid pärast seda, kui tema korterisse ilmusid õhukaitsestaabi korrapidajad ja hoiatasid, et võtavad ta vastutusele tsiviilelanikkonnale ettenähtud reeglite rikkumise pärast, Valitski ahistus ja hakkas häire korral varjendis käima.

Paljudest inimestest erinevalt ei võtnud ta sinna kunagi kaasa ei toitu ega magamisriideid, olgugi et häire kestis mõnikord mitu tundi; ta hoidis kaasavõtmiseks alati käepärast vaid portfelli naise ja Anatoli piltide ning poja rindekirjadega. Varjendisse minnes haaras Valitski kapist mõne raamatu ja torkas samuti portfelli. Raamatu võttis ta huupi, pidades üksnes silmas, et sel poleks midagi ühist arhitektuuriga — kõik, mis Valitskile meelde tuletas tema nüüd tarbetuks muutunud elukutsel, ärritas teda ning tegi meele mõruks.

Ka seekord võttis ta valimata ühe raamatu nende hulpast, mida polnud juba palju aastaid puudutanud, pistis portfelli ja astus uksest välja.

Pommivarjend — suur, halvasti valgustatud röske kelder, endine kattaruum — oli juba puupüsti täis. Naised, lapsed ja raugad istusid ja lamasid pinkidel ning väli-

...lga kord, kui Valitski sellesse keldrisse astus, hakkas teda rusuma arusaamine, et ta kuulub nende inimeste

hulka, kes linna kaitsmisest absoluutselt osa ei võta ning on määratud vaid sõjaraskusi kannatama.

Valitski vaatas ringi, andes kogu oma olekuga mõista, et on süa sattunud taiesti juhushikult, ja hakkas välivoodite ning otse kivipõrandale asetatud madratsite vahelt läbi astudes minema kõige kaugemas nurgas seisva pingi poole.

Seal istusid pearätikuga naine, karkudega invaliid ja mingi vanaaht, metallraamidega prillid ninal ning paberisse mähitud pakike põlvedel. Pakis oli ilmselt midagi söödavat, — rasvaplekid hakkasid juba läbi paberi tulema.

Valitski avas portfelli, võttis raamatu välja ja avastas imestusega, et see oli ingliskeelne Mark Twaini köide.

Mark Twaini oli Valitski lugenud ammu, noorpõlves, ning mäletas ainult tema jutustusi Tom Sawyerist ja Huckleberry Finnist. Mälu oli millegipärast sööbinud ka kirjaniku ütlus, et suitsetamist maha jätta on väga kerge, sest tema, Mark Twain, on seda teinud juba kümnekond korda.

Fjodor Vassiljevits püüdis nüüd meenutada kus ja milal ta selle kauni välimusega raamatu oli ostnud, — küllap enne revolutsiooni, välismaal. Silmitses sisukorda. Üks pealkiri — «Saladuslik tundmatu» — äratas tähelepanu. Arvates, et just naisugune lektüür aitab sügeid mõtteid hajutada, lõi Valitski raamatu lahti.

Vaevalt oli ta jõudnud läbi lugeda esimesed read, kui ukse tagant kostis vali lapsehääli: «Ei, ei, ma ei taha, ma ei taha, ma ei lähe!»

Viivu pärast ilmus lävele umbes kümneaastane nutuse näoga poisike, keda keegi naine tagant tõukas.

Kõik vaatasid pahaselt nende poole.

Naine palus:

«Ole tasa, Volodja, ole tasa! Ära sega inimesi, lase neil puhata. Sa ju näed, kui palju rahvast siin on...»

Valitski kõrval istuv ätt kergitas end veidi ja ütles heasudamlilikult-iroonilise tooniga, nagu täiskasvanud tavaliselt jonnivate laste poole pöörduvad:

«Miks me siis nutame, noormees, keda Volodjaks kutsutakse?»

Poiss ei kostnud sõnakestki, vaid hõõrus aina pisaraist märgi põski, naine aga vastas kiiresti:

«Andke andeks, seltsimehed! Mitte ei taha teine varjendisse tulla, karjub nagu ratta peal!»

Ja tõukas poissi uuesti tagant:

«Mine aga, minel Nae, tulitad asjata inimesi!...»

Poiss astus sammu edasi, kuid jäi siis uuesti seisma ja vahtis ruumis viibijaid vaenulikult pilgul.

«Millest on siis noormehe naisugune käitumine tingitud?» haaras Valitski naaber jälle jutuotsa.

Naine võttis pinginurgal istet, tõmbas kangekaelselt olgu kehitava poisi enda juurde ja vastas:

«Ei taha — ja kõik! Ütleb, et varjendisse lähevad ainult argpüksid! Andke andeks,» taipas ta samas ja lisas ilma mingi üleminekuta: «Isa on meil ju rindel.»

«Miks siis ainult argpüksid?» küsis ilmselt solvudes vastaspingil istuv keskealine, paljaks põetud peaga mees, kes kandis puuvillast eraldusmärgideta sõduripluusi.

Poisike ajas end sirgu ning hüüdis kileda, katkeva häälega:

«Argpüksid! Muidugi argpüksid! Ümberringi muudkui räägitakse: peab julge olema, julgel Aga kuidas ma saan julge olla, kui tema mind kohe, niipea kui vähegi midagi juhtub, varjendisse tirib?»

«Kas mõtled, et julgus paistab välja ainult selles, et ta oma nupu fritsu kuulide alla torkad?» küsis paljaks põetud peaga mees juba rahulikumalt.

Poiss vaatas lalle mõne hetke tähelepaneliku täiskasvanupilguga otse silma. Siis aga ütles väljakutsuvalt:

«Ja teie... teie peaksite samuti rindel olema!»

«Olingi juba,» vastas põetud peaga mees nüüd üsna heatahtlikult. «Vaata, kui ei usu!»

Ja kergitas vasakut püksisäärt ja kõik nägid, et jalg oli uleni kipsis.

«Habi, Volodja, habi!» ütles naine valju sosinaga ja tõmbas poisi uuesti enda poole.

Seekord poiss alistus, istus tema kõrvale ja langes peale.

Varjendisse võttis uuesti maad vaikus.

«Muid mind ei kahtlusta arguses mitte keegi. Keegi ei ütle, et minu koht on rindel!» mõlles Valitski kibestunult. «Tõukele kõik naevad, et olen tudikel!...»

Et end mitte asjatult ules kruvida, hakkas ta uuesti lüüma.

See oli imehk jutustus. Tegevus toimus 1500. aastal. Inimese kuju võtnud saatana näitas ennast metsas mure-
tult mangivatele poisikestele. Algul demonstreeris ta
neile paari elementaarset trikki, mis lapsi ometi häm-
mastasid. Seejärel otsustas sekkuda väikelinna ellu. Üks
temp järgnes teisele...

Märkamatult süvenes Valitski lugemisesse ega pan-
nud tahelegi, et tema kõrval istuv vanaaht aeg-ajalt vilk-
samisi tema raamatusse vaatab.

Äkki kuis ätt:

«Mis keeles te seda raamatut loete?»

«Inglise keeles,» pomises Valitski pead tõstmata.

«Ja-ah, võõrkeelte tundmine on suur asi,» ohkas ätt.
«Ja millest siis, kui tohib küsida, jutt on?»

«Kuradist,» pomises Valitski uuesti vastuseks, mõis-
tes, et nii kergesti ta oma pealetukivast naabrist ei
vabane.

«Ku-u-radist?» imestas ätt. «Hm, hm... Ja mina mõt-
lesin teilt küsida, kui ütlesite, et valdate inglise keelt,
et kas te ehk ei tea midagi teisest rindest.»

Naabri loogika oli rohkem kui naiivne.

Valitski pani lahtise raamatu põlvedele ja naeratas
ironiliselt:

«Miks te suvatsete arvata, et tean midagi teisest rin-
dest?»

«Noh,» ütles vanake kohmetult, «ma mõtlesin... Ing-
lased on ju nüüd meie hitlased. Räägitakse, et on
oodata...»

«Midagi ei maksa oodata!» katkestas Valitski teda
teravalt. «Olgu teile teadmiseks, et kogu oma ajaloo kes-
tel on Inglismaa muret tundnud ainult oma saatuse
pärast.»

Näinud, kuidas naaber ehmus ja silmi pilgutama hak-
kas, lisas Fjodor Vassiljevitš leebemalt:

«Pealegi ei loe ma mitte inglise, vaid ameerika autori
teost. Ja mitte kaasaegset kirjanikku.»

«Nii, nii, saan aru,» noogutas ätt. «Kuidas ta nimi on,
kui tohib küsida?»

«Mark Twain,» vastas Valitski kuivalt, nime võimali-
kult inglispäraselt hääldades.

«Saar aru,» noogutas naaber uuesti ja lisas süüdlasli-
kult: «Ei ole varem juhtunud kuulma.»

Lõpuks jäi ätt rahule.

Keldris oli vaikne. Kostis vaid metronoomi kiiret tik-
kast. Üleval pommitamine jätkus.

Valitski süvenes uuesti raamatusse.

Jutustus muutus teravmeelsest muinasjutust pikka-
misi filosoofiliseks traktaadiks. Saatana jutlustest ilmne-
vad tema vaated ning suhtumine inimestesse kui looma-
dest kõlbeliselt alamatesse olevustesse.

Vanamees segas teda jälle.

«Andestage mulle! Te ütlesite äsja, et selles raamatus
on juttu kuradist. Kas seda peab mõistma nii-öelda figu-
raalselt?»

Valitski lõi raamatu pahaselt kinni. Naaber hakkas
talle juba närvidele kaima. Peale selle pani Fjodor Vas-
siljevitš tähele, et läheduses istuvad inimesed kuulasid
nende juttu huviga.

Ta oleks pidanud vait jääma ja vanamehe küsimusele
vastuse võlgu jätma. Kuid see ei sobinud kokku Valitski
iseloomuga.

«Kas tahate mulle teatavaks teha, et tegelikult pole
kuradeid üldse olemas?» küsis ta irooniliselt.

«Ei, miks te nii arvate?» kostis naaber. «Ma mõtlen, et
Hitler on näiteks puhas saatana.»

«Hitler on lurjus ja obskuraant,» vastas Valitski, mar-
kamata, et kõrgendab häält, «kuraditega pole tal mingit
pistmist. Niisugustest kuraditest, olgu see teile teadmi-
seks, inimkonna ajalugu otse kubiseb. Nende hulka kuu-
luvad igasugused Attilad, Tšingis-khaanid, Barbarossad
ja teised seesugused...»

«Te olete haritud inimene, eks teie tea paremini,» jäi
ätt nõusse. «Aga ma arvan siiski, et inimene niisuguseid
asju ei teeks...»

Ta pilgutas kuidagi hädiselt silmi ja lisas tasa: «Mul
lapsid nad tütre... Väikese... Ema on nüüd haig-
las, isa rindel. Läks emaga mööda tänavat... Mööda
Kirovi prospekti. Ja järsku... mürsk... Tütrel lõikas
jala otsant. Tütretütre aga... Valjakese...» Vanamees
muukatas ootamatult. «Temast ei jäänud niigi palju
järele, et maha oleks saanud matta... Mitte kui midagi
ei jäänud järele... Saate aru?»

Valitski tundis, kuidas kurgus hakkas pigistama.

«Jah, jah...» ütles ta kähku ning kuidagi süüdlasli-
kult. «Saar aru. See on kohutav...»

«Mina aga, näete... kükitan keldris ja hoian oma

elu... elu, mida kellelegi pole tarvis...» jätkas vanake. «Nah, naabrinaine pistis võileivad pihku...» Ta osutas rasvaplekilisele pakikesele oma põlvedel ja kordas mõru muigega: «Võileivad!... Kui ma pääseksin nende juurde, kes tulistavad, mul jätkuks jõudu, et kägistada... kas või uheainsa... üheainsagi, kui ma rohkem ei suudaks...»

Vanaatt jäi vait. Aga tema sõnad olid sädemeks, millest kõik süttisid. Inimesed hakkasid kõik läbisegi rääkima, igaüks kiirustas teistega jagama oma muret: ühel oli pomm või mürsk maja purustanud ning selle rusude all hukkunud lapsed, õed või vennad; teine oli saanud rindelt mehe või poja surmateate... Isegi õhk selles keldris tundus läbi imbunud olevat vihkamisest fašistide vastu.

Fjodor Vassiljevits kuulas vapustatult, ta huuled värisesid.

End tuhjaks raakinud, jäid inimesed vait. Emad hakkasid kussutama ärganud lapsi, raugad lasksid nukralt pea longu...

«Issand jumal, miks olen ma siin, aga mitte rindel?!» oli Valitskil tahtmine karjuda. «On siis tõesti kõik punkrid valmis ehitatud, kõik kaevikud kaevatud, kõik tõk-keed üles seatud ning kõik sillad õhku lastud, et minu teadmisi ja kogemusi enam kusagil tarvis pole?!»

Metronoomi rütm oli järsku muutunud: nüüd oli see rahulik ja aeglane. Möödus veel paar minutit ja keldri-seinale kinnitatud mustast reproduktorist kõlas diktori hääl:

«Rajooni pommitamine on lõppenud.»

Inimesed tõusid oma kohtadelt. Ka Valitski suundus ukse poole.

Keegi sikutas teda varrukast. Fjodor Vassiljevits vaatas üle õla tagasi. See oli temaga ühel pingil istunud vanaatt, kes talle järele oli rutanud ja ütles tasa:

«Aga küll me selle saatana kätte saame... Meie lapsed leiavad ta üles... Saavad kätte ja trambivad maa sisse. Sedasi, nõndamoodi!...» Ja vanamees pörutas paar korda raevukalt jalaga vastu kõmisevat kivi-põrandat.

Järgmine päev tundus Valitskile niisama kahvatuna kui kõik eelmised.

Fjodor Vassiljevits astus sisse arhitektuurivalitsusse, et teatada oma telefoni väljalülitamisest ning paluda, et talle vajaduse korral postkaart või telegramm saadetak, sõi lõunat asutuse sööklas, kuhu oli kinnistatud, ning jõudis koju kella kuueks.

Talle tundus, et täna külastab teda kindlasti Veera. Miks? Aga seepärast, et kui ta eile telefoni väljalülitamisest teada sai, püüab ta tingimata tema juurest labi astuda. Ilmselt teeb ta seda täna samal ajal, millal tavaliselt helistas, see tähendab — õhtul kella kaheksa paiku.

Valitski püüdis end sellega rahustada.

Ta mõistis, et tema oletus on konstrueeritud puht-loomiliselt, paljusid asjaolusid arvestamata: Veeral võib nii palju tegemist olla, et ta hospitalist üldse välja ei saa. Ja kui saabki, siis on vähe usutav, et ta just täna tuleb.

Kuid Valitski ootas teda kõigest hoolimata. Ta tahtis Veerat näha, sest neil võis olla kiri Anatolilt — Fjodor Vassiljevits ise polnud pojalt juba kolm nädalat ridaagi saanud. Kuid ta tahtis neiu näha ka tema enda pärast: isegi telefonikõnest oleks piisanud, et Valitski poleks end tundnud nii üksildase ja mahajäetuna.

Ja nüüd ta siis istus tugitoolis ning lõpetas ajaviiteks sellesama Mark Twaini jutustuse lugemist, mille oli eile juhustikult pihku haaranud. Aeg-ajalt pani ta raamatu kõrvale, võttis pliatsi ja mõtiskles võidumonumendi kavandi üle. Siis aga naelutas oma pilgu nurgas seisva vanaaegse kella kollasele numbrilauale, jälgides, kuidas must minutiosuti lühikeste, vaevalt märgatavate nõksatustega edasi liigub.

Metronoom tiksus ühetasaselt ja rahulikult. See asjaolu pani Valitski veel enam uskuma, et Veera ilmtingimata tuleb. Ohurünnakute ajal või siis, kui tulistati suurtükkidest, katkes tänavatel liiklemine.

Et mitte kogu aeg Veerale mõelda, hakkas Valitski uuesti lugema. Mõneks ajaks kõitsid tema tähelepanu saatana õed, teravmeelselt paradoksaalsed arutlused, aga kui kell hakkas lööma, pani ta kohe raamatu kõrvale.

Kell lõi kaheksa korda.

«See ei tähenda veel midagi!» puudis Valitski ennast rahustada. «Kui ainult ei algaks haire...»

Veerand üheksa hakkas Valitski kahtlema, kas Veera täna tuleb, pool üheksa arvas aga juba lõplikult, et ootab asjata.

«Ja miks olin ma üldse nii kindel, et Veera just täna tuleb?» küsis ta endalt. «On ta mulle seda lubanud? Kõik on ju üksnes minu naliivsed arvestused. Ta võib tulla mõnel teisel päeval... Aga võib-olla ei tule ta üldse?» mõtles Fjodor Vassiljevitš järsku ehmunult. «Olek's ju absurdne arvata, et olen talle niisama tähtis ja vajalik kui tema minule. Kui asjale kainelt läheneda, siis ei seo teda minuga mitte miski. Anatoli? Kuid ta võib ju poisiga ise kirjavahetuses olla. Haletsus üksiku vana-mehe vastu? Oleks naljakas arva, et see tunne võib midagi tähendada Veerale, kes ööd ja päevad läbi hospitalis töötab. Mis temal minust, milleks mina, võõras vananimene, talle üldse vajalik olen?» küsis Fjodor Vassiljevitš endalt mõrul meelel.

Just sel hetkel helises nõudlikult uksekell.

«Tuli, ikkagi tuli!» rõõmustas Valitski, kargas püsti, lukkas tugitooli uljalt eemale ning läks jooksumammul esikusse.

Tuld süütamata otsis ta käsikaudu üles vana snepperluku hambulise nupu ja avas ukse.

Trepikojas oli pime: viimasel ajal põles seal elektri kokkuhoiu eesmärgil vaid üksainus siniseks võõbatud lamp ja seegi all, välisukse juures. Seepärast ei seletanud Valitski silm esialgu, kes ukse taga seisis.

See ei olnud Veera, vaid keegi sõjaväelane.

«Tolja juurest!» sähvatas rõõmus, kuid ühtlasi ärev mõle.

Sõjaväelane küsis:

«Vabandage... Kas see on seltsimees Valitski korter?»

Tema hääl tundus Valitskile kummaliselt tuttavana.

«Jah, jah,» tõttas Fjodor Vassiljevitš vastama. «Vabandage, kohe süütan tule.»

Harjunud higitusega leidis ta, esikuseinal lüliti ja keeras seda.

Ukseavas seisis keskmist kasvu mees, kes kandis sõjaväe vormimütsi ja halli vihmamantlit. Esimene, mis Vahtskile silma torkas, olid rohelised rombik mantli

kraenurkadel. Rindel viibides oli Fjodor Vassiljevitš eraldusmärke tundma õppinud ning sai nüüd aru, et tema ees seisab diviisikomandor.

«Kas ei tunne ära?» küsis sõjaväelane. «Oleme varemgi kohtunud. Minu nimi on Vasnetsov.»

«Püha jumal, kui piinlik, milline lollpea ma küll olen!» mõtles Valitski segaduses. «No muidugi Vasnetsov, kuidas ma teda ometi kohe ära ei tundnud!»

Ning ütles kohmetunult:

«Vabandage, see kõik tuli nii ootamatult... Palun teid, seltsimees Vasnetsov... Astuge, palun, sisse, astuge sisse...»

Ta oli rabatud, et tema juurde koju oli äkki tulnud linna parteikomitee sekretär ja rinde sõjanõukogu liige. Miks? Milleks?

Vasnetsov võttis mütsi peast.

«Andestage, et tulitan.»

«Mis te nüüd! Olen nii rõõmus... Palun, lubage oma mantel...» hakkas ähmi täis Valitski askeldama.

Ta oli sõna otseses mõttes rõõmust ogar. Tema ees seisis inimene maailmast, millest tema, Valitski, oli vägivaldselt lahutatud ja kuhu ta iga oma erguga tagasi ihkas, — inimene sõjasündmuste keerisest...

Vasnetsov võttis mantli ära ja nägi nüüd välja täpselt niisugune nagu tookord, kui Valitski teda koos Vorosiloviga maakaitseväge diviisis näinud oli — sõduripluusis, kaks rombi kraenurkadel ja punane komisariviisnurk varrukal.

«Palun, palun, astuge kabinetti, seltsimees diviisikomissar... Sergei... Sergei Afanasjevitš, kui mu mälu mind ei peta... Istuge siia, istuge, palun... See kõik on... nii ootamatul... Kas tohin teile teed pakkuda?... Iõsi küll, elan praegu üksi ja mul...»

«Ei, ei, Fjodor Vassiljevitš, tänan teid,» peatas teda Vasnetsov. «Mul on kahjuks väga vähe aega. Teie telefon ei toota...»

«Jah, tõepoolest, kujutage ettel» hüüdis Valitski. «Eile helistati mulle ootamatult keskjaamast ja...»

«Teie. Kahjuks oline sunnitud välja lülitama kõik eratelefonid. Olemasolevatest sideliinidest ei jätku sõjaväe teatandumiseks.»

«Muidugi, loomulikult, ma saan aru,» ütles Valitski kähku, kartes, et Vasnetsov võib tema sõnu võtta pre-

tensioonina. «Kuid sellepärast, kui ma õigesti aru saan, pidite nüüd vaeva nägema...»

«Pole siin mingit vaeva,» sõnas Vasnetsov, «tuln asja pärast. Pealegi olin siin läheduses, Uritski väljakul, staabis. Palun teid, Fjodor Vassiljevits, istuge, muidu kukub ebamugavalt välja — mina istun, teie aga...»

«Jah, muidugi, suurima heameelega...» pomises Valitski teise tugitooli laskudes ja lausus mehaaniliselt aastakümnete jooksul sissejuurdunud harjumusest:

«Millega võin kasulik olla?»

Üle Vasnetsovi näo jooksis sekundi mürdosa vältel vaevalt märgatav naeruvine. Kuid hetke pärast oli ta juba jälle endine: keskendunud ning väsinud.

«Esiteks,» sõnas Vasnetsov, «pean paluma vabandust, et ei vastanud teie kirjale, milles palusite end maakaitseväge tagasi saata. Ainukeseks õigustuseks peale selle, et olin väga kinni, võib lugeda ehk seda, et te poleks niikuinii rahuldunud mingi teise kui ainult positiivse vastusega.»

«Just nimelt niisugust vastust ma ootasin!» ütles Valitski tormakalt.

«Positiivset vastust ei saanud me teile anda...»

«Andestust, aga...»

«Ärge, palun, ägestuge, ma ei tahtnud teid solvata. Subjektiivsest seisukohast lähtudes käitusite tõelise nõukogude inimesena, patrioodina. Kuid sõjaväelisest, ütleksin koguni, et riiklikust seisukohast oleks teie maakaitseväge jätmise olnud ebaõige ja ebaratsionaalne.»

«Vaidlen kategooriliselt vastu!» hüüdis Valitski.

«Näete nüüd,» tähendas Vasnetsov naeratades, «te pole nõus isegi nüüd, kus me silm silma vastu juttu ajame. Järelikult polnud mul mingisuguseid šansse teid kirjalikult veenda. Kuid praegu ei tulnud ma teie juurde mitte selleks, et vaidlust jätkata. Mul on teile ettepanek, Fjodor Vassiljevits...»

«Olen teie teenistuses,» ütles Valitski. «Nõustun iga suguse tööga. Ütlesin seda ka oma kirjas.»

«Moodustasime teadlastest, kes on Leningradi jäänud ja soovi avaldanud linna kaitsmisest osa võtta, mõned grupid. Need teadlased, peamiselt keemikud ja insenerid, on armeele juba hindamatut abi osutanud, aidates organiseerida relvade tootmist. Teine grupp, mis koosneb põhiliselt inseneridest, aitab rajada kindlustusi linna

plires. Nad asusid tööle juba siis, kui teie maakaitseväge olite,» lisas Vasnetsov, ennetades Valitski küsimust, miks teda sellesse gruppi polnud arvatud.

Sellest hoolimata, ütles Fjodor Vassiljevits süngelt:

«Sellest on möödunud juba hulk aega, kui ma linna tagasi tuln...»

«Õigus,» nõustus Vasnetsov, «kuid meil oli teada, et teie abikaasa on haavatud. Nüüd, kui ta on evakueerunud, on asi hoopis teine.»

Vasnetsov trummeldas oma pikkade peenikeste sõrmedega vastu tugitooli käsipuud ja küsis:

«Fjodor Vassiljevits, kas te olete veevarustuses tõesti asjatundja?»

Vasnetsovi küsimus tuli Valitskile ootamatult. Kuid juba järgmisel hetkel meenus talle, et oma viimases kirjas Vasnetsoville oli ta seda riivamisi mõista andnud.

«Kui arhitekt pidin ma iseenesestmõistetavalt...» pomises ta.

«Fjodor Vassiljevits,» ei andnud Vasnetsov talle võimalust lauset lõpetada, «palun, kuulake mind tähelepanelikult. Ma ei taha teie eest varjata, et linn on...» Vasnetsov viivitas, nagu sobivaid sõnu otsides, «... ääretult raskes olukorras. Sakslased tungivad peale lõunast ja edelast...» Vasnetsov vangutas väsinult pead ja kordas: «Olukord on äärmiselt raske, Fjodor Vassiljevits.»

Valitski vaatas Vasnetsoville oma vesiste silmadega otsa ja ütles ootamatult:

«Sergei Afanasjevits, sõja alguses olite minuga avameelsem.»

Vasnetsov heitis talle imestunud pilgu.

«Olete vist unustanud meie kohtumise Smolnõis,» jätkas Valitski. «Minul aga on see meeles. Olin tookord teie usaldusest liigutatud. Miks te siis nüüd kasutate niisuguseid umbkaudseid väljendusi, nagu «lõunast» ja «edelast»? Sergei Afanasjevits,» lõpetas ta paluvalt ja ühtlasi nõudlikult, «öelge otse välja, kus sakslased praegu asuvad!»

«Hea küll,» vastas Vasnetsov tuhmi häälega. «Vaenlane on vallutanud Uritski ja Strelna ning on praegu juba Foreli haigla juures.»

Valitski langetas aeglaselt pea. Ta vajus kõssi, nagu oleks keegi talle kukile istunud. Ta oli jahmunud.

Loomulikult teadis Fjodor Vassiljevits ajalehtedest, et vaenlane on Leningradi all. Kuid ta polnud osanud endale ette kujutada, et sakslased on peaaegu linnas!

«Ent hitlerlikud kindralid ei looda mitte ainult oma elavjõule, kui nii võiks oelda,» kandus temani nagu kusagilt kaugelt Vasnetsovi hää. «Nad püüavad murda leningradlaste vastupanu, jattes nad vee ja elektrita.»

Vasnetsov tõusis pusti, kõndis paar sammu mööda kabinetti, peatus siis tugitooli juures, kus endiselt liikumatusena istus Valitski, ja jätkas:

«Sakslased pommitavad lakkamatult objekte, mis varustavad linna elektri ja veega. Võib juhtuda, et neil õnnestub need rivist välja viia. Kas mõistate mind?»

«Jah, ma mõistan teid,» vastas Valitski peaaegu sosinal.

«On tarvis viirvitamata rajada kaevusid ja puurauke ja seda esmajärjekorras relvatehaste rajoonis.» Vasnetsov rääkis nüüd juba kuivalt ja asjalikult. «Täna hommikul arutasime neid asju sõjanõukogu istungil. Võeti vastu otsus ühendada kõik linna veevarustusega seotud organisatsioonid ja luua tsiviilinseneridest grupp, kes kavandaks abinõud juhiks, kui vaenlasel õnnestub linn veeta jätta. Me palume,» asetaski ta oma käe Valitski kõhetule õlale, «me palume teie kaasabi selles töös, pealegi kõige ohtlikumas lõigus — Kirovi tehase territooriumil...»

Vasnetsovi teatest meeleheitele viindud Valitski hakkas pikkamööda nagu uuesti teadvusele tulema: «Ma olen vajalik, vajaliku! Mind tuletati meelde!» mõtles ta. Ta ei kujutlenud endale veel, milles konkreetselt seisab tema töö. Peaasi on see, et teda usaldatakse, arvestatakse, tema osa linna kaitsmisel on nii tähtis, et Vasnetsov pidas vajalikuks isiklikult tema poole tulla!

Vasnetsov aga astus samal ajal kirjutuslaua juurde, võttis kätte seal lebava joonise ja küsis:

«Fjodor Vassiljevits, öelge, palun, mis see on!»

Valitski tõstis pea ja nägi, et Vasnetsov silmitseb malestussamba eskiisi.

«See... see on... niisama,» pomises Fjodor Vassiljevits kohmetult. «...niisama... noh, jõudeolekust... nii-öelda, suleproov... võtsin lihtsalt pliatsi kätte... Visake see, palun sinna — prugikorvi!»

«Miks siis?...» küsis Vasnetsov õigu kehitades ja

veel kord pilgu joonisele. «Aga mis see ikkagi

vaadake... no kuidas teile seda nüüd öelda...»

Valitski kobamisi, «ma mõtlesin, et võib-olla üks meil pärast sõda püstitada võidumonument... rva värava rajooni... Nii-öelda — võidu tähiseks... Loomulikult,» lisas ta kähku, «visandasin ma selle liht- li niisama... iseendale... Igal juhul praegu...»

«Ta tahtis öelda: «Praegu, millal sakslased on mõne kilomeetri kaugusel Putilovi tehastest, pole loomulikult võidumonumendiga jandamiseks,» kuid tundis, et sügused sõnad ei tule üle huulte.

Hetkeks tekkis Vasnetsovi keskendunud näole hoopis teine ilme, keegi oleks sealt nagu silmapilguks ära tõmmanud karmuse loori: aukuvajunud silmad löid särava, vasti kokkusurutud huuled tuksatasid...

«Aitäh, teile, Fjodor Vassiljevits...» ütles Vasnetsov

«Mis te nüüd!» hüüdis Valitski häbelikult. «See on ju ainult visand iseenda jaoks, millel pole mingit kunstilist väärtust!»

«Sel on teine väärtus,» ütles diviisikomissar mõtlikult, «ja see on praegu tähtsam... Tahendab... te võid...»

Algul ei saanud Fjodor Vassiljevits aru küsimuse mõttest, talle tundus, et Vasnetsov küsib, kas tema, Valitski, on täiesti veendunud niisuguse mälestussamba vajalikkuses. Kuid juba hetke pärast taipas ta, et jutt on hoopis millestki muust, palju tõsisemast.

«Kas ma usun?» kordas Valitski.

Fjodor Vassiljevits vaatas Vasnetsoville otse silma ja al alles nüüd aru, et see inimene on surmväsinud, et ta räägib, lügab ja elab ainult tänu kohutavale närvi- pingele ja tahtejõule

«Mina... jah, kõigele vaatama — usun,» ütles Valitski. «Aga teie!» Ja jäi samas kohe jahmunult vait, sest tal polnud oma küsimuse kohatust.

Mõni hetk valitses toas vaikus

Valitski katkestas selle esimesena:

«Mulle täis...» ütles ta vaikelt, «et ka teie vajate tuge. Olete ju telegi inimene, peate aga kandma niisugust koormat... Võib-olla on minu poolt taktitu,

rumal... Kuid ma tahaksin teile öelda seda, mida te võib-olla ei tea... või ei pea seda tähtsaks... Te lubate?»

Fjodor Vassiljevitš mõistis, et tal pole õigust olla pealetükkiv ning pidada kinni Vasnetsovi, kellel on kahtlemata arvel iga minut... Kuid ta ei saanud kuidagi ule soovist end tühjaks rääkida.

«Ma kuulan teid,» ütles Vasnetsov tõsiselt.

«Andke mulle andeks, Sergei Afanasjevitš, kuid teie, parteilased, saate aru paljust niisugusest, mis minule on mõistamatu nagu seitsmes Moosese raamat... Te oskate teha revolutsiooni: Te suutsite üles ehitada kogu Venemaa. Ma ei suutnud endale ettegi kujutada, et nii lühikese aja jooksul võib ümber kujundada nii tohutu maa. See, mida te olete suutnud korda saata, vapustab! Kuid kas ei tundu teile, et mõnda asja te... noh, nagu nüüd on kombeks öelda, alahindate? Praegu on kõige sobivam aeg teile seda meelde tuletada!»

«Mida te silmas peate?» küsis Vasnetsov imestunult, heitnud kiire pilgu kellale.

Valitski ei märganud seda pilku. Ja kui olekski märganud, poleks niikuini jõudnud end pidada. Ta oli oma sõiduvees.

Kuke kombel pead kallutades jätkas ta:

«Sergei Afanasjevitš, kas te olete sageli mõtelnud niisugusele ajaloolisele faktile, et lõppkokkuvõttes pole Venemaa interventsioonile kunagi alistunud? Mitte kunagi! Mitte mingisugusele! Ei, ei, vabandage, tahan lõpetada oma mõtte!» hüüdis ta ägedalt. Talle näis, et Vasnetsov tahab teda katkestada. «Palun, ärge arvake, et teiega räägib poliitiliselt vähe arenenud vanamees! Saan kõigest aru: «Kõigi maade proletaarlased, ühinegel», «Mitte rahvused, vaid klassid eraldavad inimesi». Seda kõike olen ma kuulnud ja tean, kuigi ei karda öelda, et olen isiklikult kogu elu jooksul jaganud inimesi korralikeks ja lurjusteks, aga see on juba isekusimus. Niisiis nüüd, kui sakslased on kusagil Putilovi külje all, tahan teile meelde tuletada, et Venemaa pole vaenlasele kunagi alistunud! Ega tee seda kunagi! Mitte kunagi!» kordas ta sõrme viibutades. «See oleks ajalooline nonsens! See on võimatu!»

Ära öelnud kõik, mis südamele kipitas, mõtles Valitski järsku: «Noh, nüüd pidasin kohatu loengu ini-

meesle, kes ise on harjunud teisi õpetama!...» Tema näole tekkis ehmunud ilme. Ta pomises kiiresti:

«Jumalapärast, andke andeks... Pean teid kinni...»

Vasnetsov ei kostnud sõnagi. Uuesti võttis ta laualt malestussamba joonise, uuris seda tähelepanelikult, nagu otsiks midagi niisugust, mis esimesel korral märkamatuks jäi, tõstis siis silmad Valitskile ja küsis vaelt märgatava naeratusega:

«Fjodor Vassiljevitš! Mis värvi lippu see võitleja teie arvates käes hoiab?»

«Lippu?» kordas Valitski hämmastunult. «Loomulikult punast. Kuid... saate isegi aru, see pole ju maal, graafidi värvigamma pole nii mitmekesine... Muidugi võib ka tehniliste vahenditega saavutada teatavat kontrastust... Kuid ma palun teid,» sõnas ta järsku närviliseks muutudes, «visake see paber ära. Ütlesin juba, et tegin selle niisama... südame rahustamiseks...»

«Südame rahustamiseks!» kordas Vasnetsov talle tähelepanelikult otsa vaadates, ja ütles: «Näete, süda teid ei peta, te tunnete, et võita võib ainult punase lipu all. Ega ma eksin?»

«Kes... kes selles siis kahtleb?» pomises Valitski, heitunud mõttest, et Vasnetsov on temast varesti aru saanud ja et talle võib temast jääda hoopis väär mulje. «Palun vabandage veel kord, et teid oma jutuga kinni pidasin. Teil on ilmselt väga kiire...»

«Jah, te ei eksin, mul on tõesti kiire» kinnitas Vasnetsov, «kuid teate, bolševikud on imehävad inimesed. Nad ei lahe kunagi ära enne vaidluse lõppu, kui asi puudutab poliitikat. See on meil juba veres.»

Ja pani joonise ettevaatlikult lauale ja ütles sõbralikult naeratades:

«Mu kallakallis Fjodor Vassiljevitš, kust te võtsite, et meie, parteilased, ei tunne selle rahva iseloomu, kellega me koos revolutsiooni tegime? Jah, teil on õigus, vene rahvas on alati oma maad kaitsnud, olgu siis sõnnikuhargi, mõõga või vintpüssiga, kuid alati! Ent millele vaatamata — kui intervendid oleksid kaheksateistkümnendal aastal kallale tunginud tsaari-Venemaale, mille Nõukogude Venemaale, kardan, et nende ettevõtmist oleks siis krooninud edu. Tuletage meelde, kui kaua kestis talari ike...»

«Sellel olid omad ajaloolised põhjused!» hüüdis Valitski uuesti ägedalt.

«Seda muidugi,» nõustus Vasnetsov leplikult. «Ma tuletasin seda meelde vaid selleks, et öelda: kaugeltki mitte alati ei suudeta paremini organiseeritud ja hästi relvastatud vaenlasele vastu panna ainuüksi rahvusliku vaimujõuga.»

Ta vaikis hetkeks ja jätkas siis kibedusega:

«Fjodor Vassiljevits, me mõlemad teame, kui raske on meie maale praegune sõda. Kuid Hitler kuulutas, et õiendab nõukogude rahvaga arved poolteise, kõige rohkem kahe kuu jooksul. Nüüd on möödunud juba kolm kuud, meie aga peame ikka veel vastu. Praegu tahangi teilt küsida,» lausus Vasnetsov järsku ägedalt, «kas te tõepoolest arvate, et vana Venemaa, kui võtta isegi arvesse oletatavat loomulikku arengut, oleks suutnud sellele kallaletungile vastu panna? Meenutage Esimest maailmasõdal Ütlete, et me ka täna astume vaenlasele vastu igasuguste interventide igipõlise vihkamisega? Nõus. Kuid täna võitlevad venelased elu ja surma peale mitte ainult seepärast, et nad on venelased, vaid just seetõttu, et nad on nõukogude venelased! Ja külg külje kõrval meiega seisavad meie maa teised rahvused, sest ka nemad on nõukogude inimesed. Nõukogudel Ja see sõda ei ole mitte lihtsalt kahe riigi vaheline heitlus, vaid kahe ühiskonnakorra, kahe elulaadi, kahe ideoloogia vaheline võitlus!»

Vasnetsovi sisselangenud, hoolikalt puhtaks aetud põsed tõmbusid kergelt roosaks. Siis ilmus tema näole irooniline muie.

«Pole praegu aega vaielda teiega ausate ja alatute inimeste probleemi üle. Tahaksin vaid küsida: missugused on need sakslased, kes on sirutanud käe, meie kõri järele? Ei, vastake, vastake!» hüüdis ta, nähes, et Valitski kehitab protesteerivalt õlgu. «Kui nõustuda teie, ütlen otse välja — kodukootud jaotusega, siis on ka nende hulgas nii ühtesid kui teisi, üks ole? Ei, mu kallid Fjodor Vassiljevits, neile sakslastele, kes praegu meie maad mõnitavad, on määrav ainult üks asjaolu: nad on fašistid. Olgu nad oma subjektiivses andumuses fašismi-ideedele erinevad, aga just nimelt fašismi olemus ja selle eesmärgid määravad täna nende käitumise. Siin, oma maja seinte vahel, võite veel kuidagi läbi

oma hea ja kurja kriteeriumiga, aga niipea kui teie klassivõitlusest saab ainsaks õigeks kriteeriumiks reaalne kuulumine ühte või teise leeri. Selle eest, mida meie teiega õigeks peame, selle lipu all, mida see võitleja käes hoiab,» Vasnetsov osutas Valitski joonistusele, «tasub võidelda ja kui tarka elu anda. Nii on lood!»

Valitski pilutas oma aukuvajunud silmi ja lisas:

«Nüüd võin teile vastata. Te kuisite, Fjodor Vassiljevits, kas ma usun. Jah, ma usun!»

Ta tegi tiiru kabinetis ja küsis siis juba hoopis teisel toonil, soojalt ning osavõtlikult:

«Tean, teie abikaasa evakueerus. Te toimisite teda ära viies täiesti õigesti. Kus ta praegu viibib?»

Kuibõševi lähedal. Kaugete sugulaste juures» vastas Valitski lühidalt. Ta oli ikka veel selle pealtnäha karmi ja kinnise inimese kirglike sõnade mõju all.

«Võib-olla vajab ta mingit abi? Ma võin teha kellelegi ulesandeks võtta ühendus partei Kuibõševi oblastikomiteega.»

«Ei, ei, mis te nüüd!» vastas Valitski kähku. Mõte, et partei oblastikomitee hakkab praeguses olukorras tegelema tema perekonnasjadega, tundus talle lausa peitsikuna.

«Kui ma ei eksi, on teil ka poeg?»

«Jah. Ta on rindel.»

«Suur aitäh teile, Fjodor Vassiljevits!» ütles Vasnetsov.

«Mille eest?» hüüdis Valitski. «Mina, mina pean teid tänama! Elasin üle kohutavaid päevi, kartes, et ei saa ... ei saa osa võtta ... Istusin tundide kaupa selle laua taga ja lugesin mingit tobedat jutustust ...»

Seda?» küsis Vasnetsov, võtnud laualt lahtise raamatu, «Inglisekeelne?»

Jah, Mark Twain. Mäletate? Ei oleks kunagi võinud arvata, et tal nii imelikke teoseid on.»

«Mille ...»

«Tõn teab!» arvas Valitski rutakalt seletama. «Saatanast. Filosoofiline jutustus. Saatan kinnitab, et inimkonna saatus levikuna ja iga inimese saatus eraldi on ommu ette määratud ja et iga katse sundmuste kaiku muuta toob kaasa kohutavaid tagajärgi ... Andke

andeks, see kõik on loilus ja teil pole praegu aega niisuguste asjadega tegelda.»

«Selle saatana seisukoht pole üldiselt uus,» sõnas Vasnetsov muiates. «Inimkonna ajaloos on olnud palju saatanaid, kes on teinud kõik neist oleneva, et sisendada inimestesse alandlikkust saatuse suhtes. Kuid revolutsionääridele, bolševikele on see mõte vastukarva. Me ei alistu iial kellelegi. Ka saksa fašismile mitte. Hiljuti tuli linnakomiteesse kiri üheilt võitlejate ja komandöride grupilt. Mis te arvate, mida nad kirjutasid? Nad kirjutasid, mis karistuse võiks määrata Hitlerile ja tema jõugule pärast meie võitu.»

«Kahjuks pole see aktuaalne ja sel pole esialgu ka praktilist tähtsust,» ütles Valitski nukralt.

«On!» sõnas Vasnetsov kindlalt. «Kõigel on praktiline tahtsus. Niihästi teie mälestussambaprojektil kui ka sellel kirjal. Neis kätkeb usk võidussel. Usk võidusse, olgugi et vaenlane seisab künnisel. Muide, ma palun teid väga: hoidke see eskiis alles. Olen kindel, et seda läheb tarvis.»

Kell lõi pool kümme.

Vasnetsov heitis kärke pilgu vasksele numbrilauale, vaatas siis oma käekella ja hakkas kiirustama.

«Pean minema. Niisiis, Fjodor Vassiljevits, linnakomitee palub teid juba homme hommikul sõita Kirovi tehasesse. Olete seal varem käinud?»

«Kahjuks ei. Kõik minu kontaktid endise Putilovi tehasega on piirdunud sellega, et maakaitseväge diviisis, kus teenisin, oli komissariks Ivan Maksimovitš Koroljov, kes oli sealt parit.»

«Koroljov on jälle tehases tagasi,» tähendas Vasnetsov. «Direktsioon nõudis, et tsehhidesse toodaks tagasi vanad ja kogenud spetsialistid.» Ning kordas: «Tähendab, hommikul Kirovi tehasesse. Kõik vastavad korraldused tehakse. Peate kiires korras välja selgitama, kas olemasolevatest puuraukudest piisab ja kas seadmed vastavad nõuetele... Teiste sõnadega: kas tehas võib üle minna autonoomsele veevarustusele, kui linna veevargiga midagi juhtub. Läbipääsuluba tuuakse teile homme hommikul kell kaheksa.»

Ta sirutas Valitskile käe.

Sel hetkel kostis reproduktorist hääli:

«Kodanikud! Rajoon on suurtükitule objektiks. Lii-

kumine tänavail lõpetada. Elanikkonnal varju minna.»

Metronoom hakkas kiiresti tiksuma.

«Peate veidi ootama, Sergei Afanasjevits!» ütles Valitski murelikult. «Selles osas on kord väga karmiks tulnud! Meil on siin päris korralik kelder. Tõsi küll, puüdsin ise seda vältida...»

«Ja täiesti asjata,» ütles Vasnetsov. «Peab tingimata varjendisse minema. Niisugune on käsk.»

Rõõmustades, et Vasnetsov jääb, ning tundes veidi punlikkust halva, röske ja pimedate keldri pärast, astus Valitski aeglaselt tema kõrval trepist alla.

Trepikoda oli juba rahvast täis: alla varjendisse viis vestibüülist nii kitsas trepp, et seda mööda mahtus kõrvuti astuma vaevalt kaks inimest.

«Nii,» ütles Vasnetsov, «jääme siis hüvasti.»

«Aga teie?...» sõnas Valitski jahmunult.

«Toõ, Fjodor Vassiljevits, töö!» lausus Vasnetsov kähku. «Teie minge nüüd kohe alla! Hommikul aga Kirovi tehasesse. Kas oleme kokku leppinud?»

Ja surunud Valitskil kätt, hakkas diviisikomandör läbi inimeste summa välisukse poole trügima.

XIII

Kirovi tehase pääsla oli halvasti valgustatud: laest rippus alla vaid kaks siniseks võõbatud elektripirni. Puubarjääride vahele olid jäetud kitsad käigud, mis viisid tehase territooriumile avanevate usteni.

Ukse ees oli kaks naist. Üks oli pikka kasvu, eakas, rüugearmilise näoga, teine aga noorem ja lühem. Mõlemal olid seljas presentkuued ja jalas kirsasäärised, vööga presendist nagaanikabuudid.

Vjagintsev võttis pluusitaskust tõendi. Üks naine lüps nui selle kui ka komandeerimistunnistuse kulmu kinnitades lahelepanelikult läbi ning küsis:

«Kelle juurde lähete?»

«Staapi,» vastas Vjagintsev kannatamatult.

Teine naine kummardus üle barjääri, heitis tõendile samuti pilgu ja ütles:

«Hea küll, Andrejeva, ära viida komandöri aega, helistan kohe ette.»

Ta võttis ukse kõrval seinal rippuva telefoni konksu otsast toru.

«Andke mulle valveruum! Kes räägib? Siin Vorontsova paaslast... Üks sõjaväelane tahab teie juurde staapi tulla... Selgel»

Toru konksu otsa tagasi riputanud ja püstolikabuuri kohendanud, ütles Zvjagintsevile:

«Oodake. Teile tullakse kohe järele.»

Kusagil läheduses lõhkes mürsk. Seejärel sedamaid teine.

«Muudkui loobib!» ütles naine, kes ennast Vorontsovaks oli nimetanud, ja surus huuled kõvasti kokku.

«Otsib õiget kohta!» vastas Andrejeva.

«Kas jääte ka tuhustamise ajal siia valvesse? Ma tahtsin öelda — postile?» küsis Zvjagintsev.

«Oleneb tulistamisest,» kostis Vorontsova veidi üleolevalt. «Kui just meie pihta hakkab andma, siis on meil siin oma väike varjend kah. Aga niisama tühja-tähja pärast me jooksmas ei hakka, valve peab ju ikka olema. Kes teab, missugused lurjused tehasesse pugeda üritavad!»

Pimedusest ilmus laiaõlgne elatanud mees püksirihmaga võõratud vattkuues, vööil samuti püstolikabuur, küll mitte presendist nagu naistel, vaid pruunist nahast.

«Laptev,» esitles ta ennast Zvjagintsevile. «Kuhu lähete, seltsimees major?»

Kõik kordus otsast peale. Laptev lehitses Zvjagintsevi tõendi läbi, alates esimesest leheküljest, kus oli nimi, kuni viimaseni, kus oli märgitud tema perekonnaseis ja relva number, luges seejärel, samuti kiirustamata, üle ka komandeerimistunnistuse ja andis alles siis dokumendid omanikule tagasi.

«Lähme, seltsimees major!» ütles ta.

Kusagil eemal puhkenud tulekahju kumas seletasid Zvjagintsevi silmad paari vaatlustorni, hiiglasuurt tanki KV ja betoneeritud punkrit.

Kostis luust ja lihast labilõikav sireen: mööda kihutas tuletõrjeauto. Vastu kulge peksvat esmaabipauna kätega kinni hoides jooksis, neljakaupa reas, mööda salk tütarlapse. Nahtamatust reproduktorist kostis metronoomi kiiret tiksumist.

«Mis põleb?» küsis Zvjagintsev ees ruttavalt Laptevit.

«Äsja läks tugelahi põlema,» vastas see ümber pööratud. «Põrutas, lurjus, ja...»

Ta ei jõudnud lõpetada, läheduses hakkas kõrvulukustavalt ragistama õhutõrjesuurtükk. Laptev jäi seisma ja tõstis käe. Zvjagintsev ei saanud otsekohe aru, mida ta kuulatas. Kui ta aga ise samuti kuulatama jäi, tabas ta kõrv õhutõrjekahurite tulistamise vaheaegadel kauge, teravat undamist.

«Tükib, raisk, tule peale,» pigistas Laptev läbi hammaste, «kohe viskab paar fugassi. Kas ootame ära?»

Zvjagintsev küsis, kas on veel kaugele minna, kuid õhutõrjesuurtükid summutasid ta hääle täielikult. Nüüd oli päris selge, et ei tulistata ühest-kahest, vaid üsna mitmest suurtükist korraga ning mitte ainult tehase territooriumilt, vaid ümbruskonnastki.

Nüüd lõhkes väga lähedal fugasspomm. Laptev haaras Zvjagintsevit käest kinni, tiris ta kõrvale, hüppas kusa-gile alla ja tõmbas majori endaga kaasa.

Mõne sekundi pärast süütas Laptev taskulambi. Zvjagintsev nägi, et nad asuvad sügavas, peaaegu mehekõrguses varjendis. Lagi ja seinad olid laudadega vooderdatud. Ühe seina ääres asetsesid pikad pingid.

Meeles pidades, millise ülesandega ta Kirovi tehasesse oli tulnud, ei tahtnud Zvjagintsev aega asjatult raisata.

«Anna mulle hetkeks taskulamp, seltsimees Laptev,» ütles ta, aeglaselt piki varjendit edasi liikudes.

Seinu lambi õhukese kiirtevihuga valgustades uuris ta, kuidas on tehtud varjendi vooderdus, vaatas üle lae ja seda toetavad palgid, arutledes, kas varjend peab vastu, kui pomm juhtuks lõhkema päris lähedal.

Rahuldusega taheldanud, et varjend vastab eeskirjadele, kustutas ta lambi ja ulatas Laptevile tagasi.

Noh, seltsimees Laptev, hakkame aga astuma,» ütles ta.

«Tuleb natuke oodata, seltsimees major,» vastas Laptev. «Sõjamehe ees ma argpüksina näida ei taha, aga asjata nahka turule viia pole ka mõtet. Ega see teilegi tarvilik ole.»

«Minu naha pärast ära muretse,» ütles Zvjagintsev pahuralt. «Ega mind selleks asi saadetud, et varjendis kükitaksin.»

«Seda mudugi,» nõustus Laptev. «Kuid tuhustamise

ajal tehase territooriumil ringi jälutada ei tohi. Ei major ega reamees! Ja ega see mõni varjend ole,» püüdis ta ilmselt juttu venitada, «naisama pragu, muud midagi.»

«Kas teil on palju naisuguseid pragusid?» küsis Zvjagintsev, jõudes arusaamisele, et kangekaelse Lapteviga on mõttetu vaielda.

«Eks neid ole kogu tehase territoorium igaks juhuks täis kaevatud, et töölistel oleks pommitamise ajal kuhugi peitu pugeda.»

«Aga miks siin siis praegu kedagi pole?»

«Noh, seni on vaid üksainus lennuk läbi murdnud. Ka õiget tulistamist pole kuulda. Esimestel päevadel, kui tulistamine veel harjumatu oli, jooksid paljud kohe varjule. Nüüd ei pane aga enam tähelegi. Tülikas on kogu aeg edasi-tagasi joosta... Mõnikord materdavad mitu tundi järjest. Siis teevad paarikümneks minutiks vaheaja ja hakkavad jälle otsast peale... Rehkendage nüüd ise: jalad kuluvad ära, kui kogu aeg tsehhi ja varjendi vahet lipata, ja millal siis veel tööd teha jõuab!»

«Aga kui otse tsehhi põrutab?»

«Noh, see oleneb tulistamisest. Kui otse tsehhi pihta annavad, ega siis keegi seda otsetabamust just ootama jää. Eks meil ole tsehhideski varjendid — keldrites ja abiruumides. Välisvarjendid on mõeldud juhaks, kui päris põrguks läheb, — õhurünnakute ajaks. Siis ilma nendeta läbi ei saa.»

«Kui hakkaks ikkagi astuma, seltsimees Laptev?» ütles Zvjagintsev kannatust kaotades ning suundus vastu ootamata väljapääsu poole.

Ta ronis mööda järske astmeid välja, kuuldes, kuidas Laptev talle hingeldades järgneb.

Pimeduses — tulekahju oli ilmselt kustutatud — urises tankimootor ja kostis kaugelt kuulipildujatäringat. Üle taeva laotuse lendas värviliste leekkuulide rida. Metronoom oli kui arust ära.

«Vasakule, vasakule, seltsimees major,» kiirustas Laptev, sügustades Zvjagintsevi varrukast kusagile kõrvale. «Nüüd läheme jooksuga!»

Zvjagintsevil oli raske joosta — jalg valutas. «Aga ise kippusin veel rindele — invaliid naisugune!» mõtles ta endamisi tagedalt.

Zvjagintsev oli juba valmis Laptevile hüüdma, et see

nõnda ei tormaks, kuid samal hetkel lõhkes mürsk lausa nende kõrval.

«Pikali!» hüüdis Zvjagintsev ja nägi harjumuskohaselt kõhuli laskudes, et Laptev oli nagu kogenud võitleja kunagi end juba vastu maad surunud.

Pimeduses polnud näha, et mürsk paiskas õhku tohutu mullasamba ja lõi segamini mitu kasti lahtimonteeritud toopingsadega, mis ootasid oma järke üle Laadoga pääsemiseks. Nad kuulsid vaid, kuidas kägardunud metallitükid vihinal vastu lähedal asuva tsehhi kivi-seina lendasid. Siis jai kõik jälle vaikseks.

«Läkil!» hüüdis Laptev pusti karates.

Zvjagintsev haaras kohvri ja sineli, mille ta maha heites käest oli lasknud.

Nähtamatutest reproduktoritest kostis vali hää:

«Vihes tsehh on suurtükiväele all! Töölistel viivitamatult varjendisse minna! Lõpetada liikumine tehase territooriumil!»

«Tule siia, major!» ütles Laptev resoluutselt ja suundus kiirel sammul pimeduses vaevalt märgatava mullavalli poole.

Lähemale jõudnud, nägi Zvjagintsev madalat ust. Laptev tõmbas seda enda poole.

«Alla, seltsimees major, alla!»

Täiesti kindel, et Laptev ta jälle mingisse pommivarjendisse oli toonud, hakkas Zvjagintsev, mõttes oma üliettevaatlikku saatjat maapõhja kirudes, aeglaselt trepist alla astuma.

Kuid Laptev avas veel ühe ukse ja Zvjagintsev tardus imestusest paigale.

Heledasti valgustatud ruumis olid väikesed lauakesed telefonidega, laudadega perpendikulaarselt kulgevatel paneelidel vilkusid mitmevärvilised lambid, laudade taga aga istusid tunkedes neiud, rätikud peas.

«Miks see on? Kas sidesõlm?» küsis Zvjagintsev üllatunult.

«Mõeldud õhukaitsestaap, seltsimees major,» vastas Laptev. «Andke meile!»

Ta juhtis Zvjagintsevit järgmisesse ruumi, kus laua taga istus nõustajaliikme mees ja kirjutas midagi suurde kontori raamatusse.

«Seltsimees Daškevitš!» raporteeris Laptev. «Saadan seltsimees majoril rindelaabist meie ülemuste juurde,

aga praegu ei pääse kuidagi läbi — annab pihta, kurinahk! Pidime siia varjule tulema . . .»

«Tean, et annab pihta,» vastas Daškevitš sungelt, lõpetas rea ja vaatas Zvjagintsevi poole.

«Tere, seltsimees major. Mina olen tehase õhukaitsestaabi ülem Daškevitš. Võtke istet.»

«Seltsimees Daškevitš,» ütles Zvjagintsev otsustavalt, «sain rindestaabilt kiire ülesande ning pean võimalikult ruttu kohtuma tehase juhtkonnaga. Ma lihtsalt ei tohi viivitada. Seepärast palun teid . . .»

«Üks hetk!» katkestas teda Daškevitš ja võttis ühe telefonitoru.

«Kas sina, Nikolai Matvejevitš? Jah, ma kuulen . . . Tähendab, olukord on järgmine: tule all on neljas kilomeeter, Kotijakovi park ja Meždunarodnõi prospect. Meile virutas praegu veel kaks mürsku — ühe turbiinitselhi ja teise kesklaboratooriumi külje alla. Ohvreid ei ole. Tulekahjukoldeid likvideeritakse. Esiolgu kõik. Oota, peal» meenus talle järsku. «Minu juures on praegu major rindestaabist. Laptev saadab ta teie juurde, kuid poolel teel jäid nad suurtükitule alla. Nõnda . . . Selge, Nikolai Matvejevitš»

Ta pani toru hargile ja ütles Zvjagintsevile:

«Anti kask tulustamise lõpuni sin istuda, major. Nii et — võtke platsi . . .»

Kaadmihvitserina oli Zvjagintsev harjunud käske vastuvaidlemata täitma. Ühtlasi aga, saades suurepäraselt aru, et Kirovi tehasesse suunasid teda sõjaväeorganid sõjaväelasena, millest nii mõndagi tuleneb, ei suutnud ta kuidagi kohaneda olukorraga, et pidi rinde vahetus läheduses tsiviiltsükulega asju ajama. Seepärast vastas ta Daškevitšile teravalt:

«Kes selle «käsu» andis? Ma pole mõni hulgu tänavalt, tulen rinde staabist!»

«Seda enam, major,» vastas Daškevitš rahulikult. «Saate killuga pihta ja staabi poolt antud ülesanne jääb täitmata.»

«Kas teil istuvad inimesed kogu aeg maa all?» küsis Zvjagintsev irooniliselt.

«Ei istu,» jäi Daškevitš nõusse, «töölised ja juhtkond on seal, kus ette nähtud. Aga ega nad pead pakule ka pane . . . Kuule, mine ja valva seal üleval,» pöördus ta

Laptevi poole, «niipea kui vaikseks jääb, saadad majori polikliinikuni . . .»

Zvjagintsevil oli tahtmine küsida, miks just polikliinikuni, kuid samal silmapilgul tuli tuppa üks telefonineidust ja kandis ette:

«Linnas on õhuhäire. Lennukid on Avtovo kohal.»

«Selge,» kortsutas Daškevitš kulmu, võttis sulepea ja tegi oma kontoriraamatusse paar märkust. Tõstis siis pea ja ütles: «Noh, mis te ootate, major, võtke istet!» Ning lisas sõbralikult sinatades: «Näen ju küll, et su jalg valutab.»

Zvjagintsev istus sõnagi lausumata toolile.

Sisse tuli teine telefonist.

«Pommitatakse Avtovo raudteesõlme,» kandis ta ette. «Kaheksandast vaatlustornist on näha, et Lifljandskajal puhkes tulekahju.»

Daškevitš noogutas, kastis sule tindipotti ja kirjutas jälle midagi oma kontoriraamatusse. Tõmbas siis mikrofoni lähemale, lülitas selle sisse ja ütles, iga sõna hoolikalt haäldades:

«Siin Kirovi tehase õhukaitsestaap. Rajoon on endiselt suurtükitule all. Kõigil vaatlustornidel ja postidel tuleb jätkata vaatlust. Liikumine tehase territooriumil on keelatud.»

Mikrofoni välja lülitanud, lükkas ta selle eemale.

«Seltsimees Daškevitš, võib-olla selgitaksite mulle veidi, missugune kord teil siin on?» lausus Zvjagintsev.

Zvjagintsev tahtis, et Daškevitš teda asjaga kurssi viiks, viimane aga mõtles, et major kipub uuesti üles.

«Sakslastel, kuradinahkadel, on alatu taktika,» vastas ta. «Oleme seda juba tundma õppinud. Paneb paar mürsku tehase pihta, seejärel aga jääb vakka ning hakkab hoopis naabruses asuvaid elamurajoone tulistama. Me rahuneme maha, inimesed tulevad varjenditest välja, ja kus siis hakkab ta meid kiirtulega materdamal! Seda muudab olukorraga kohanema, pole parata . . .»

Zvjagintsev tundis, kuidas põrand järsku nagu maa-alusest tõukest jalgade all põrus. «See oli vist juba lennukipommi,» kätt tal haki pea

Tuppa tuli jälle telefonineidust

«Annab suurekahjuliste!» ütles ta kiiresti. «Lõunapoolset ja edelapoolsete tsehhide pihta. Üheksa tükki järgemööda. Kolm inimest sai surma, kaks haavata.»

Rahuhku ja pealtnäha aeglase Daškevitšiga toimus järsk muudatus. Ta haaras välkkiirelt telefonitoru:

«Tuletõrjeautod suurtükitule all olevasse rajooni — ruttul Lõunas ja edelas! Sanitaarsalk ja päästemeeskond sinnasamassel!»

Seejärel kahmas ta teise telefoni toru:

«Seltsimees Zaltsman?... Siin Daškevitš. Põrutab suurekalibrilistest lõuna- ja edelarajooni. Esiolgetel andmetel sai kolm inimest surma, kaks haavata... Minu poolt kõik. Kuulen! Jah... selge... sain aru...»

Siis tõmbas ta kähku lähemale mikrofoni, klõpsutas lüliti ja ütles iga sõna rõhutatades:

«Räägib õhukaitsestaap. Vaenlane tulistab tehase territooriumi. Kõigil vaatluspostidel tuleb olukorrast ette kanda iga viie minuti järel. Vaatlustornidel jälgida tahelepanelikult seda, mis toimub rindejoonel. Vaenlase üksuste liikumisest silmapilk teatada. Tsehhijuhatavad vastutavad, et rajoonides, kus pommitatakse, töölised õigel ajal varjendisse saaksid.»

Mikrofoni välja lülitanud, pühkis ta varrukaga oma higist laupa ja ütles virilalt muiates:

«Näed, major, mis siin toimub...»

Zvjagintsev jälgis õhukaitsestaabi tööd huviga. Algul oli talle küll paistnud, et raiskab kallist aega ning et tal oleks vaja korraldusi jagada, nüüd aga veendus ta, et õhukaitse on tehases organiseeritud suurepäraselt ja et lähem tutvumine sellega on talle üpris kasulik.

«Tulin siia ülesandega osutada tehasele jõukohast abi kaitse organiseerimisel, kui sakslastel läbi murda õnnestub!» sõnas Zvjagintsev. «Siin on mu dokumendid.» Ta võttis pluusitaskust tõendi ja komandeerimistunnistuse. «Kui võimalik, tutvustage mulle tehasesisese õhukaitse süsteemi põhiprintsiipe.»

Daškevitš heitis dokumentidele põgusa pilgu.

«Olukord ei võimalda pikemalt seletada. Lühidalt püüan seda aga teha. Meil on mõned eriüksused: tuletõrje, keemiatõrje, esmaabi ja nii edasi... Valve on pidevalt väljas nii maapealsetes vaatluspunktides kui ka tornides. Kõigi vaatluspostidega on meil otsene telefoniside.»

Ta ei jõudnud lõpetada. Tuppa astusid üksteise kannul telefonineiuud ja teatasid, mida see või teine vaatluspost ja tsehhiülemad olid ette kandnud, Informatsioonist

ilmnes, et uusi ohvreid ei ole, tulekahjukolded on likvideeritud, erilisi muudatusi tehasest nelja kilomeetri kaugusel asuval rindejoonel märgata ei ole, lahingud aga käivad Foreli haigla pärast.

Daškevitš pani selle kõik oma suurde raamatusse kiiresti kirja, kuni kostis järjekordne telefonihelin. Sulge paberilt tõstmata haaras ta toru, ütles oma nime ja vaikides kuulanud ära helistaja jutu, vastas: «Just nii!»

«Tuli käsk teid kohe juhtkonna juurde saata,» ütles ta Zvjagintsevi poole pöördudes, kutsus välja ühe telefonineiu ja palus Laptev kiiresti kohale tuua.

Mõne hetke pärast ilmus Laptev lävele.

«Saada seltsimees major juhtkonna juurde.»

Zvjagintsev tõusis pusti ja võttis põrandalt oma väikese kohvri.

«Meie jutt jäigi lõpetamata, seltsimees Zvjagintsev,» sõnas Daškevitš talle kätt ulatades. «Küllap tutvute töö käigus kõigea...»

Pärast maa-alust vaikust oli Zvjagintsev jälle käre-rikas maailmas. Tulekahjukumas paistsid tehasekorpuste kontuurid — Putilovi tehase vanad ovaalsete katustega hooned ja uued, kaasaegsed. Katustel märkas ta inimesi: need haarasid pikkade näpitsate vahele mingisuguseid põlevaid esemeid, kas süütepomme või lihtsalt hõõguvaid puutükke, ja viskasid alla, maha.

Veidi eemal kiskusid presentkuubi ja teraskiivreid kandvad tuletõrjujad laiali mingi puuhoone söestunud seinu. Oskuslikult kaevikute ja varjendite vahel laveerides sõitis neist mööda «emka». Autole järgnes rühm vintpussidega relvastatud töölisi.

Zvjagintsev nentis endamisi rahuldustundega, et igaüks teab, mida tal teha tuleb. Polnud vähimatki peata-oleku tundemärki.

Umbrust jälgides oli Zvjagintsev tahtmatult sammu arglustanud, kuid Laptev sõnas nõudlikult:

«Palun kiiremini, seltsimees major! Siia, minu juurde!»

Lõpuks viis ta Zvjagintsevi väikesele valjakule, mida umbras mõni hoonet. Majal, millele nad lähenesid, oli ukse kohal nait: «Poliklinik».

«Kuulge, seltsimees Laptev,» ütles Zvjagintsev nõutult, «ma pean minema juhtkonna juurde, mitte aga arstide vastuvõturuumi!»

«Kuid sinna ma teid viingi,» vastas Laptev üle öla.

Nad läksid umber maja, sisenesid tagauksest ning hakkasid trepist alla laskuma.

Avanud keldriukse, küssitas Zvjagintsev heledas valguses silmi. Väikeses ruumis istus umber kirjutuslaua kolm meest.

«Kas tohib?» sõnas Zvjagintsev.

Mehed tõstsid pea. Kaks neist olid Zvjagintsevile tundmatud. Kolmanda — Vasnetsovi — tundis ta kohe ära.

Zvjagintsev astus veel kaks sammu laua poole ja raporteeris:

«Seltsimees sõjanõukogu liigel Major Zvjagintsev saabub tehasesse rindestaabist, et rajada täiendavaid kindlustusi!»

«Oo, tere, major, vana tuttav,» ütles Vasnetsov väsinult naeratades. «Rindejuhataja rääkis, et oli saatnud siia sõjaväelinseneri... Tuleb välja, et teie oletegi see insener! Noh, mis siis ikka, esitlege ennast oma uutele ülemustele.»

Teadmata, kellele ta end esmajoones esitlema peab, vaatas Zvjagintsev nõutult talle tundmatuid laua taga istujaid. Ühel neist — mustajuukselisel väikest kasvu mehel — oli seljas tavaline ülikond ja valge särk ning ees lips; teine, pikemat kasvu, laiaõlgne, lühikeste barjasjuuste ja tihedate puhmaskulmudega mees, kandis eraldusmärkideta sõduripluusi.

Vasnetsov tajus ilmselt, et major on segaduses, ja osutas mustajuukselisele:

«Tehase direktor seltsimees Zaltsman.» Siis aga pööras pilgu vormipluusis mehele: «Siin aga on Keskkomitee parteiorganisaator Kirovi tehases seltsimees Kozin.»

Zaltsman tõusis ja sirutas Zvjagintsevile käe. Ka Kozin teretas.

«Istuge, major,» ütles Vasnetsov, «jätkame, seltsimehed.»

Zvjagintsev võttis laua juures istet.

«Seltsimees Kozin,» kordas Vasnetsov, «te jäite peatuma kaitsesektoritel.»

«Parteikomitee teeb ettepaneku jagada tehase territoorium kolmeks kaitsesektoriks.» Kozin näitas lauale laialilaotatud tehaseplaani sõrmega, millised need on. «Esimese sektori piir kulgeb Statskade tänava ja Gaza

prospekti nurgalt piki tehast ümbritsevat planku viadukti alt läbi ja edasi mööda raudteetammi Kalinini tanava pääslast vana malmivalutsehhi juurde, sealt aga kesklaboratooriumini. Teine sektor hõlmab turbiinisehhi, Aleksejevka küla, tööstuskooli ja peakontorit... Kolmas sektor algab Kalinini tanava pääsla juurest ning haarab pumbajaama ja mehaanikatsehhi kuni Ždanovini nimelise tehaseeni. Osa meie rühmi on positsioonidele sunnud väljaspool tehast, olles otsekui eelväeks, nemad peavad sidet Paptšenko diviisiga...»

Zvjagintsev kuulas parteiorganisaatorit väga tahelepanelikult. Ta mõistis juba, et jutt ei ole mitte lihtsalt igaks juhaks rajatavatest kindlustustest, vaid et see territoorium võib juba lähemas tulevikus lahinguväljaks muutuda.

«Aga kuidas siis nii?... Kas tõepoolest on sellest ajast, kui ma Koroljoviga rääkisin, olukord rindel jälle halvenenud?» mõtles Zvjagintsev.

«Hävituspataljon moodustab teise eseloni,» jätkas Kozin, «talle on usaldatud tehasekomitee, vana sepikoja ja turbiinisehhi kaitsmine. Suurtükiväe-divisjon...»

Ukse tagant kostis müra ja hääli. Kõik kuulatasid, Zaltsman tõusis, et vaadata, mis lahti on.

Sel hetkel paiskus uks valla ja ruumi tormas imeliku valimusega mees: seljas oli tal valge, kuid määrdunud särk, ristlips oli viltu ning hallid juuksed sassis. Vehkides mingi paberiga, karjus ta juba lävelt:

«See... see on kurat teab mis, seltsimees Vasnetsov! Sain teada, et olete siin, ning tahan teiega viivitamata rääkida, mind aga ei lasta. Niipalju kui ma aru saan, ei suudetud mind siia liivakasti mängima, vaid tahtsate sõjalist ülesannet täitma!...»

Zvjagintsev vaatas imestunud pikka kõhetut vanameest, kes nii iseenesestmõistetavalt katkestas tehase juhtkonna nõupidamise ja teisi ignoreerides nii familiarselt otse Vasnetsovi poole poordus. Zaltsmani ja Kozini ilmeist sai ta aru, et need vanameest tunnevad kuid on hiljuti sellest üllatunud samuti hämmastunud.

Vanamees tõttas laua juurde, viskas seal lebavale tehaseplaanile paberilehe, millele oli tušiga joonistatud mingi skeem, ja hüüdis, sõrmega seda torkides:

«Olge nii lahke ja vaadake, mis juhtub, kui see liin läbib välja langeb! Mis saab siis veevarustussüsteemist?

Ma küsin, mis saab siis veevarustussüsteemist, suvatsege mulle vastata!»

«Andestage, palun,» ütles Zaltsman karmilt, «kuid me ju leppisime kokku, et kõigi tehniliste küsimustega pöördute peaenergeetiku poole, kes sai vastavad juhtnöörid...»

«Palun vabandust,» katkestas vanamees teda ikka samasugusel toonil, «see pole tehniline, vaid riigikaitsealise tahtsusega küsimus! Riigi-kaitse-li-se tähtsusega!» karjus ta silphaaval, minnes üha rohkem põlema. «Mis aga teie peaenergeetikusse puutub, siis on ta suurepärane spetsialist, kuid tund aega tagasi võeti meilt tema protestidele vaatamata ära kolmkümmend töölisi! Veel eile tegime täiendava skeemi — see on teie ees laual —, ja selle elluviimiseks on vaja siia ja siia torustik panna ning üles seada reservpumbad juhuks, kui üks neist rivist välja langeb. Inimesed töötasid pool päeva, katkestamata tööd isegi pommitamise ajal, nüüd aga, olge lahke, läks neid kellelgi rohkem tarvis!...»

Lõpuks jäi ta vait, toonud ilmselt lagedale kõik oma argumendid ning valanud välja oma nõrdimuse.

«Fjodor Vassiljevitš,» ütles Vasnetsov vaikselt, «viimaste tundide jooksul on olukord rindel halvenenud. Kas kujutate endale ette, mis juhtub, kui...»

«Ei, lubage,» katkestas vanamees Vasnetsovi vinguva häälega. «Kujutage teie ise, lugupeetud Sergei Afanasjevitš, endale ette, mis juhtub siis, kui inimesed ja tehased veeta jäävad? Ma ei küsigi, mida töölised jooma hakkavad ja kuidas tsehhid töötada saavad. Aga tulekahjud! Ma küsin: kuidas mõtlete kustutada tulekahjusid?»

«Seltsimees Valitski,» ütles Kozin jutusse sekkudes teravalt, «töölised, kes teilt ära võeti, asuvad praegu lahingupositsioonidele tehase lähistel. On see teile selge?»

«Valitski?...» kordas Zvjagintsev endamisi mehhaaniliselt ja mõtles siis järsku: «Kas tõepoolest jälle see sama?...»

«Mulle on kõik arusaadav,» hüüdis Valitski, «kuid...»

Ta katkestas järsku poolelt sõnalt ja jäi vait. Ilmselt jõudis Kozini sõnade mõte alles sel hetkel tema teadvusse.

«Jah... andestage...» pomises Fjodor Vassiljevitš. «Aga... aga...» jätkas ta ebakindlalt, «niipalju kui ma

«aru saan, ei tohiks üks ülesanne välistada teist... Te ju ise ütlesite...» vaatas ta Vasnetsoville segaduses näkku, «...et veevärgi purustamine on võrdne... katastroofiga...»

Ta läks üleni kuidagi lõdvaks ja laskis käed abitult loppu.

«Võtame abinõud tarvitusele, seltsimees Valitski, võtame tarvitusele,» ütles Zaltsman kannatamatult, «anname peaenergeetikule vastavad juhised. Eraldame teile uued töölisid. Nüüd aga laske meil lõpetada.»

«Jah... jah... andestage... saan aru, et ma ei oleks praegu tohtinud tulla...» ütles Valitski vaikselt, võttis laualt oma paberi ja suundus ukse poole.

«Kuidas te ennast siin sisse olete seadnud, Fjodor Vassiljevitš?» küsis Vasnetsov ootamatult.

Valitski pöördus ümber, vaatas Vasnetsovi arusaamatuses ja sõnas õlgu kehitades:

«Issand jumal, mis tähtsus sellel on? Miks te seda küsite?... Miks?» kordas ta kibeda muigega ja väljus toast, sulgedes enda järel vaikselt ukse.

«Jatkakem,» ütles Vasnetsov ohates.

«Jäin peatuma suurtükiväe-divisjonile antavatel korraldustel,» jätkas Kozin, uuesti plaani kohale kummardades. «Divisjon võtab positsioonid sisse Aleksejevka küla all, Statskade tänaval ja sealt edasi piki Jakubenise ning Novaja tänavat ning Tšugunnaja põiktänavat kuni Vozroždenija tänavani. Anname divisjonile täienduseks murde ka minööre, Tõsi küll, mine on meil vähevõitu... Minu poolt kõik.»

Ta heitis Vasnetsoville küsiva pilgu.

Mõni hetk valitses toas vaikus. Siis küsis Vasnetsov Zvjagintsevi poole pöördudes:

«Kas kuulsite tahelepanelikult, major? Võib-olla on teil mingisuguseid märkusi või ettepanekuid?»

«Mida vastata?» mõtles Zvjagintsev palavikuliselt. «Kas ütelda, et pole veel asjaga kursis, ning seega võtta omaks, et ei suuda käesoleval hetkel mingisugust kasu tuual või esitada lihtsalt paar-kolm tehnilist küsimust, oelda midagi üldist, et luua näiliseltki mulje oma kompetentsusest? Ei,» vaidles ta endale samas järsult vastu, «see poleks komandöri ja kommunisti väärtus. Antud situatsioonis oleks see isegi ohtlik mäng.»

«Palun vabandust, seltsimees divisjonikomissar,» vastas

Zvjagintsev kindlalt, «kuid staabis tutvustati mind praeguse olukorraga vaid väga üldistes joontes. Pealegi on sellest möödas juba viis tundi. Kõige olulisem on aga see, et ma sugugi ei tunne tehase territooriumi. Tahaksin kõik kohapeal üle vaadata. Pärast seda olen valmis oma ettepanekutest raporteerima.»

Vasnetsov sõnas hetkelise vaikuse järel:

«Teate mis, seltsimees Zvjagintsev. Olukorra kohta rindel ütlen teile lühidalt, et sakslased võivad iga hetk alustada otsustavat rünnakut Leningradile. Peame selleks valmis olema.»

Ta avas kaarditasku, võttis sealt neljaks kokkumurtud kaardi ja laotas lauale.

«Vaadake. Vaenlane on juba Uritskis ja Staro-Panovos. Meie väed peavad lahinguid Ligovo lähisel ja Foreli haigla juures. Kui sakslastel õnnestub meie kaitsest läbi murda, kandub lahing tehase tsooni.»

Zvjagintsev uuris kaardile punase pliatsiga tõmmatud joont.

«Ütlete, et ei tunne territooriumi?» jätkas Vasnetsov. «Aga kas te plaani abil, tehase skeemi abil orienteeruda suudate?»

«Loomulikult, seltsimees diviisikomissar,» vastas Zvjagintsev. «Kuid territooriumiga on vaja tutvuda veel nii-öelda visuaalselt. Kindlustused tuleb üle vaadata kohapeal.»

«Ärge unustage aegal Aegal!» rõhutas Vasnetsov teravalt. «Osa töölisi on juba positsioonidele asunud.»

«Pälu teil aega tarvis läheb?» küsis Zaltsman kannatamatult kella vaadates.

«Hästi, ärgem lugegem minuteid,» ütles Vasnetsov otsustavalt, murdis kaardi uuesti kokku ja pani kaarditaskusse, «aldake majoril võimalikult kiiresti tutvuda territooriumiga ja sellele juba rajatud kindlustustega. Andke talle saatja, kes on kõigega kursis. Kuid teie käsutuses, seltsimees Zvjagintsev, on kõige rohkem kaks tundi. Kui olete olukorrast ülevaate saanud, andke viivitamatult käsk, milliseid kindlustusi ja tõkkeid veel ehitada. Erilist tähelepanu pöörake tankitõrjetõketele! Nüüd aga, seltsimees Zaltsman, ühendage mind Zdanoviga.»

Zaltsman võttis hargilt Smolnõiga otseühenduses oleva telefoni toru.

«Siin Zaltsman. Seltsimees Vasnetsov tahab rääkida Andrei Aleksandrovitšiga.» Ja andis toru Vasnetsovi üle.

Saabunud vaikuses oli tunda, kuidas seinad pommi- ja mürsuplahvatustest värisesid.

«See olen mina, Andrei Aleksandrovitš,» ütles Vasnetsov. «Olen ikka veel Kirovis. Tahaksin teada, milline on olukord...»

Vastust kuulates vajus ta laua kohal üha rohkem longu.

«Nii... Selge...» sõnas ta lõpuks. «Sõidan kohe välja. Pole viga, küll ma labi lipsan.» Ja pani toru hargile.

«Sakslased ründavad jälle Pulkovo kõrgendikke,» ütles ta süngelt. «Esiolgu tulemusteta. Püüavad laiendada kiilu Soome lahe kaldal ja hõivata Peterhofi. Tehke nii, nagu otsustasime. Kui kaitse lõpliku väljakujundamise projekt valmis on, helistage mulle Smolnõisse.»

Vasnetsov tõusis püsti. Mõne hetke seisis ta liikumatult paigal. Siis ütles vaikselt, kuid kindlalt ja mingi erilise surusega:

«Oblasti- ja linnakomitee usuvad kirovlasi ja loodavad nende peale. Nii on see alati olnud. Ja on ka edaspidi.» Hetke vaikinud, lisas ta: «Soovin edu. Ilmselt... kohtume üsna varsti.»

Mida Vasnetsov viimaste sõnadega öelda tahtis? Kas seda, et kui ta järgmisel korral siia tuleb, seisab tehas endiselt vankumatu kindlusena? Või rõhutas ta hoopis, et kui on tarvis teha kaitstes pidada vaenlasega lahinguid Leningradi tänavail, läheb tema, Vasnetsov, õlg öla kõrval kirovlastega kommunistide ridades sellesse viimasesse, surmatoovasse lahingusse?

Nil või teisiti, aga linnakomitee sekretäri pealtnäha laualistes sõnades peitus sügav mõte. Ja seda mõistsid kõik. Võib-olla olid käepigistused, mida vahetasid Vasnetsoviga Kozin, Zaltsman ja Zvjagintsev, just sellepärast nii tugevad.

Sel hetkel, kui Vasnetsov Zvjagintsevigahüvasti jättis, võttis Kozin hargilt telefonitoru ja lausus paar sõna nii tase, et major ei kuulnud.

Kui Vasnetsov oli lahkunud, ütles Kozin Zvjagintsevik:

«Kohe tuleb sinu üks seltsimees, meie vana kaadri-

tööline, meister, kes parteikomitee lüüsis vastutab kindlustuse rajamise eest. Ta näitab teile nii valmis kui ka ehitusjärgus olevaid objekte.» Kozin vangutas pead. «Raskel ajal tulid sa meile, seltsimees major. Kardan, et homme päev tuleb veel rängem!»

Zaltsman heitis partorgile hukkamõistva pilgu ja kortsutas kulmu.

«Seltsimees major,» lausus ta seejärel asjalikul toonil. «Võib-olla on teil küsimusi?»

«Esialgu mitte, seltsimees direktor,» vastas Zvjagintsev. «Kannan oma arvamusest ette pärast territooriumi ülevaatamist.»

«Siis ütlen mina teile paar sõna,» sõnas Zaltsman kuivalt. «Sain aru, et teate tehase üpris vähe. On mul õigus?»

«Vaevalt leidub Leningradis inimest, kes ei teaks midagi Kirovi tehasest,» vaidles Zvjagintsev vastu.

«Jutt ei ole praegu sellest,» katkestas teda Zaltsman. «Kas teate, millist toodangut me praegu välja laseme?»

«Üldjoontes. Töötasin ju rinde staabis.»

«Üldjoontes on teile praegu vähe. Niisiis informeerin teid lühidalt. Meie toodangu moodustavad praegu tankid KV ning suurtükid. Kuid olgugi et tehas viidi juba enne sõda üle uuele toodangule, pole me sõjaasjanduses ja eriti taktikas teab kui suured asjatundjad. Situatsioon võib aga kujuneda selliseks, et meie töolistel tuleb omaenda valmistatud tankidel lahingusse minna ning tulistada oma kätega tehtud suurtükkidest. Seepärast palun, et aitaksite peale kindlustuste ehitamise inimesi ka võimalikuks lahinguks ette valmistada. Tean, aeg on napp, aga...» Ta vaikis ja lõpetas siis järsult: «See on kõik. Kas ikka pole küsimusi?»

«Teen kõik, mis suudan, seltsimees direktor,» vastas Zvjagintsev. «Ja ainult üks küsimus: millist jõudu võib tehas arvestada?»

«Üks hävituspataljon, suurtükiväe-divisjon, kuulipildujarood ning vahetult tehase kaitsmiseks moodustatud töölissalgad tsehhidest,» loendas Zaltsman. «Veel on meil lahinguvalmis paar rasket tanki töolistest meeskonnaga.»

«Kas üheski allüksuses pole tööpoolest ainsatki sõjaväelast?» küsis Zvjagintsev nõrga lootusega.

«Ei ole.»

«Aga kas need inimesed vähemalt relva tunnevad?»

«Seda küll, osa neist on isegi armees olnud,» sekkus jutuaajamisse Kozin. «Kuid ega nad sellegipärast sõjamehed ole — töölised, insenerid ja tehnikud... Tootmistööst pole vabastatud kaugeltki kõik, ainult 450—500 inimest. Nad elavad kasarmuolukorras. Hädavajaduse korral võime loomulikult välja panna tunduvalt rohkem. Kui tarvis, läheme kõik lahingusse!... Aga ikkagi pole see polk ega diviis, vaid tehas...»

Zvjagintsev ei kahelnud, et pärast tehase territooriumiga tutvumist suudab ta olukorras kiiresti orienteeruda ning kindlustuste rajamisel abiks olla.

Kuid praegu oli jutt hoopis rohkemast. Tuli valmis olla vahetuks kokkupuuteks vaenlasel. Ent tänavalahingute pidamises polnud Zvjagintsevil vähimaidki kogemusi.

«Mis siis muud kui mõtleme ja otsustame koos,» ütles ta. «Veel üks küsimus: kui tehas viimase minutini toodangut välja laseb, vaenlasel õnnestub aga tungida...»

«Vaenlase kätte ei satu mitte ükski tank, suurtükk ega tsehh,» katkestas Kozin Zvjagintsevi teravalt. «Selleks juhuks on Smolnõis kõik ette nähtud ja kinnitatud. Induktorite juures on valves usaldusväärased inimesed. Need...» Ta jäi viivuks vait, nagu oleks miski tal kõri nõõrinud, ja lõpetas juba väga vaikselt: «Need, kel käsi ei vaarata, olgugi et tehas on neile elust kallim...» Ta vaatas kõrvale, et varjata oma erutust. Siis las: «Nende asjadega viime teid kurssi hiljem. Praegu on kõige tähtsam lahinguline valmisolek! Kui sakslastel õnnestub siia tungida, võitleme iga tsehhiga, iga jalalare maa eest!...»

Üks avaness. Zaltsman tõstis pea, heitis üle Zvjagintsevi õla pilgu tulija poole ja ütles kiiresti:

«Astu aga sisse, Maksimõtš, astu sisse, me ootame!»

Zvjagintsev vaatas selja taha. Tema ees seisis Ivan Maksimovitš Koroljov...

Ta oli samas sõjaväevormis, mida oli kandnud siis, kui Zvjagintsev teda viimast korda Luuga all nägi. Isegi punased kokmed olid kraenurkadel alles, ainult komisari eraldusmärkide asemel paistsid pleekimata tumedamad laigud.

Ivan Maksimovitš lahutas käsi ja tahtis midagi öelda, kuid Kozin jõudis temast ette:

«Saage tuttavaks, Maksimõtš,» sõnas ta. «Major Zvjagintsev,»

gintsev. Ta saadeti Smolnõist meile abiks kaitset organiseerima. Talle tuleb teha näidata...

Alles nüüd märkas Kozin, et Koroljov teda üldse ei kuula, vaid vaatab kuidagi imehikult Zvjagintsevi.

«Kas said aru, Maksimõtš?» küsis Kozin hämmelduses, kuid sel hetkel hüüdis Koroljov rõõmsalt:

«Aljoškal Sa oled elus!»

Ja astus avasuli majori poole.

Nad kaelustasid teineteist.

«Mis ime sind siia tõi?» küsis Koroljov, ikka veel Zvjagintsevi ümbert kinni hoides.

«Teie olete ju samuti komissariameti maha pannud,» vastas Zvjagintsev naeratades. «Küll on vahva, et teiegi siin olete!»

Tal oli tõepoolest hea meel, et Ivan Maksimõtši kohas. Ja mitte ainult sellepärast, et polnud Koroljovi pärast Luuga lahinguid näinud ega teadnud midagi tema saatusest, vaid ka seetõttu, et Koroljovi ootamatu ilmumise sa Zvjagintsev tahtlikult lahti teatavast ebakindlusest ja kartusest, et ei suuda leida nii kiiresti kui tarvis oma kohta selles kollektiivis, kus polnud sõjamehi.

Zaltsman ja Kozin jälgisid üllatunud seda kohtumist.

«Tuleb välja, et teid polegi tarvis tutvustada,» muias Kozin.

«Jah, seekord tuleme tutvustamiseta toime, partorg,» kinnitas Koroljov naeratades.

«Seda parem,» ütles Zaltsman, heitis pilgu kellale ja pöördus, nagu rõhutades, et kõigil, mis ei puutu sõjaasjadesse, on praegu kõrvaline tähtsus, kuivalt Koroljovi poole: «Major on rinde staabist meile abiks saadetud. Praegu on tal vaja kiire korras tutvuda meie kindlustussüsteemiga.»

«Olete muidugi partei liige?» küsis Kozin Zvjagintsevit.

«Jah.»

«Siis lugege end nuud kirovlasest kommunistiks.»

«Olen arvel rindestaabi parteiorganisatsioonis,» ütles Zvjagintsev pisut kõhmetunult.

«Ära niisugusest aust lahti ütle,» katkestas Koroljov teda tõsiselt. «Siin töötasid bolševikud juba siis, kui sind veel plaaniski ette polnud nähtud. Leningi on Putilovis käinud.»

«Hästi, Maksimõtš, ära torise, küllap me seltsimehele veel poliitharidust jõuame anda,» lausus Kozin. «Minge, aeg jookse! Näitad majorile, kus ja mis me ehitatud oleme ning keda kuhu pannud, ühtekokku — kõike, mida ta soovib. Ja võimalikult kiiresti. Võtke valveauto. Ja vaadake ette, kui sakslane jälle pommitama hakkab. Aga uurime enne välja, milline on olukord...»

Ta võttis telefonitoru.

«Kozin räägib. Kuidas üleval lood on, seltsimees Daškevits? Hüva. Hoia silmad ja kõrvad lahti. Vaikus võib samuti salakaval olla...» Ja asetanud toru hargile, kordas ta mõtlikult: «Vaikus. Ja linnas on samuti vaikne. Ka Paptšenko diviisis. Sakslased on kõik vakka jäänud. Ma ei tea, mida see peaks tähendama. Igal juhul peame seda vaheaega kasutama.»

Ta vaatas Koroljovile ja Zvjagintsevile näkku, otsekui imestades, et nad ikka veel siin on.

«Mis te ootate, seltsimehed? Minge juba. Praegu...» ütles ta kella vaadates, «on pool viis. Kell kuus kolmkümmend peate tagasi olema.»

Zvjagintsev tahtis võtta nurgast oma kohvri ja sineli, kuid Kozin astus vahele.

«Asjad jätke siia,» sõnas ta. «Oöbite koos meiega. Siinsamas, kõrvalruumis. Ja tead mis veel, Maksimõtš... Astu mööda minnes parteikomiteest läbi. Ütle, et korrapidaja helistaks kohe kõigi tsehhide parteiorganisatsioonidesse ja hoiataks veel kord: kõik peavad lahinguvalmis olema. Tegutsege!»

Koroljov ja Zvjagintsev ronisid üles. Hakkas koitma, ilm oli sünge ja sombune. Tulekahjud olid kustutatud, kuid tuleasemetelt tõusis ikka veel suitsu. Õhus levis tugevat suitsulõhna.

Tehasevalitsuse hoone ees seisis tank KV. Meeskond oli ümber soomusmasina. Vattkuubedes tankistid suitsetasid vaikides.

«Räägi siis ometi, kuidas sa siia sattusid, Aleksei?» küsis Koroljov, kui nad üle platsi läksid.

«Luuga all sain haavata, kuu aega kolistasin mööda sanitaarpataljone ja hospidale, kuni lõpuks rinde staapi ilmusin ja sealt suunamiskirjaga teie juurde tuln. Ougi

kõik. Aga kuidas siis teie asjad läksid? Nägin teid ju viimast korda diviisis!»

«Saadeti tagasi,» vastas Koroljov süngelt. «Olen tankide kokkumonteerimise spetsialist, saad aru? Saadeti tagasi kui hädavajalik inimene sel alal. Osa rahvast evakueerus itla, tuhanded on maakaitsevähke läinud... Kes siin tanke teeb? Noh, eks sellepärast saadetigi mind siia tagasi. Nüüd aga tuleb võib-olla jälle lahingusse minna. Mina tuln rindelt ära, rinne aga tuleb mulle järele, nii on lood ja laulud, sõber Aleksei.»

«Pahad lood Ivan Maksimõtš, ja sünged laulud,» ütles Zvjagintsev kibedalt.

«Lõbusamaid pole veel kirjutatud. Pole jõutud.»

«Ausõna, mulle ei mahu kuidagi pähe, et sakslane sina tehase juurde läbi võib murda!»

«Noh, aga kui murrab, küll me siis talle näitamel Kas kardad lahingut või? Varem ei olnud sinu juures seda märgata.»

«Ega ole praegugi,» vastas Zvjagintsev solvunult. «Sakslasi pole ma kartnud ega karda. Mulle teeb muret see, et aega on jäänud naput. Pean ju siin, teie juures, kõiges selgusele jõudma, vastavad ülesanded välja töötama ja inimesed paigale panema...»

«Ah siis selles on asi!» venitas Koroljov irooniliselt. «Nii et sina, Aljoša, arvad, et rahvas on siin sinu tulekuni käed rüpes istunud?»

«Mis te nuud, Ivan Maksimõtš! Mul pole seda mõttesegi...» alustas Zvjagintsev, kuid Koroljov ei lasknud tal lõpetada.

«Tean küll, et teil, kaadriohvitseridel, noh... mõnel teie hulgast, on, jah, niisugune arvamine, et ainult teie valmistuste sõjaks. Võtke aga teadmiseks, et ega meiegi siin mokka ripakile lasknud! Kaevamine üha sõja alguspäevil igaks juhiks valmis suure hulga kaevikuid ja varjendeid, praegu võib isegi amee komandopunktides tikutulega otsida niisuguseid blindaaže kui meil on! Nüüd aga rajasime ka punkrid ja tulepesad, seadsime üles suurtükid, relvastasime nädala ajaga terve diviisi ja saatsime rindele. Samal ajal oleme kogu aeg õppinud. Õppisime süütepomme kustutama. Kas oled kuulnud niisugusest metallist nagu elektron? Näed nüüd, ja ise oled veel komandor! See on alumiiniumi ja magneesiumi sulam. Kui selle puru põlema süütad, tõuseb leegi tem-

peratuur kahe ja poole tuhande kraadini. Niisugust leeki me kustutama õppisimegi. Isegi suurtükiväe polügoon on meil olemas. Näed nüüd, kuidas me sõjaks oleme valmistunud!»

Ta heitis käega ja lisas juba rahulikult:

«Olgu pealegi. Küllap näed ise, kui meie juures oled. Kirovi tehas, vennas, on midagi Kroonlinna taolist...»

«Kuhu me nüüd läheme?» küsis Zvjagintsev.

«Astume parteikomiteest läbi. Kuulsid ju küll, mis Kozin ütles? Nii. Pärast seda olen aga täielikult sinu käsutuses, major. Mis sind esimeses järjekorras huvitab?»

«Punkrite asetus, nende tulistamissektorid, tankitõrjetakistused...» loendas Zvjagintsev.

Nad jõudsid tehasevalitsusse. Hoone katuselt paistis õhutõrjesuurtükk. Ukse ees seisis hallikasroheline kaitsevähviga ülevõõbatud «emka». Juht, umbes kahekümne viie aastane noormees, istus autos ja suitsetas.

«Prohhorov,» ütles talle Koroljov, «sa oled Kozini korraldusel minu käsutuses. Selge?»

«Selge,» vastas Prohhorov. «Kui linna sõidame, siis oleks hea, kui otsekohe, senikaua kui kõik on vaikne.»

«Linna me ei sõida. Keerutame siinsamas tehase territooriumil ringi. Oota, me tuleme kohe tagasi.»

Nad läksid trepist üles. Ivan Maksimovitš avas ukse, millel oli silt «Parteikomitee». Täissuitsetatud toas istus laua taga punase pearätiga neiu, tema ümber tunglesid mehed. Nurgas seisis raskekuulipilduja.

Koroljov sammus järgmise, pruuni dermatiiniga üllöödud ukse poole, Zvjagintsev kõndis tema kannul.

Ka selles toas hõljusid tihedad tubakasuitsupilved. Kahe akna vahel laua taga istus tunkedes keskealine mees. Laual telefoniaparaatide kõrval lebas automaat.

«Noh, mis seal juhtus, Maksimõtš? Miks sind välja kutsuti?» küsis ta valvsalt.

«Oli asja, Pjotr Vassiljevits. Näe, sellele majorile on tarvis näidata meie tulepunkte ja positsioone. Sind palus Kozin aga kiires korras kontrollida tsehhide lahinguvahmidust. Pane Ljusja vältama, las helistab kõik läbi.»

«Poisid rääkisid, et Vasnetsov olevat siin käinud: olid tema autot näinud,» ütles Pjotr Vassiljevits häält madalades.

«Mina teda seal ei näinud.»

«Keerutad!»

«See veel puudub,» vastas Koroljov teravalt. «Sulle öeldi: kontrolli lahinguvalmidust, saada poisid vaivaposte üle vaatama. No neid, mis... äärmisel juhul... Said aru?»

«Sain.»

«Ma hakkan siis astuma,» ütles Koroljov.

«Oota, Maksimõtš, sulle helistati paarikümne minuti eest pääslast. Sind ootab seal keegi.»

Koroljov kehitas imestunult õlgu ja võttis hargilt ühe telefonitoru:

«Andke pääsla... Siin räägib Koroljov parteikomiteest. Kes mind kutsus?»

Akki muutus Koroljovi ilme ja ta kergitas imestunult kulme.

«Verka, sina?!»

Seda nime kuuldes Zvjagintsev võpatas ja tõmbus pingule.

Koroljov aga ütles heasüdamlikult torisedes telefonitorusse:

«Sulle oleks selle eest tarvis kere peale anda! Hea küll, oota, tulen kohe.» Ta pani toru hargile ja pöördus Zvjagintsevi poole: «Verka on tehaseväravas... no küll on lugu... kas sa tead, et ta tuli tagasi? Partisanid löid ta üle rindejoone.»

«Jah, tean,» vastas Zvjagintsev. «Pavel Maksimovitš ütles mulle.»

«Sõidame, major, koos väravasse. Praegu...» heitis ta pilgu kellale, «on nelikümmend minutit viie peal. Kaotame vaid paar minutit, mitte rohkem,» lausus Koroljov nagu vabandust paludes.

«Ma... ma ehk ootan teid siin?» tegi Zvjagintsev kõheldes ettepaneku.

«Miks siin? Nii kuini peame territooriumi läbi sõitma, ühtlasi vaatad ka seda, mis sulle vaja on. Ta rõõmustab sind nähes. Sõidame...»

Zvjagintsev nägi Veerat pääsla avatud ukse. Neri kandis vattkuube ja säarikuid.

Võib-olla selleparast, et pääslat valgustas vaid kaks siniseks võõbatud nõrka lambipirni, tundus Veera nagu Zvjagintsevile kahvatuna ja kõhnana.

Nii väga oleks ta soovinud enne Koroljovi Veera juurde tormata... Kuid peatus tahtejõuetult lävel, tajudes, et ei suuda enam sammugi astuda.

«Miks sa siia tulid? Kes lubas?» küsis Koroljov türelt valju häälega. Kuid sellest kostis kurjale toonile vaatamata rõõm.

«Meile toodi eile eesliinilt haavatuid ja levis kuuldu, et lahingud käivad juba tehase lähedal,» ütles Veera tasa.

«Lollusi räägivad su haavatud, teevad paanikat!» vihastas Koroljov. «Siin pole sakslaste haisugi!»

Ta tõmbas Veera enda ligi ja süleles teda.

«Kuidas sul siis läheb, tütreke...» pomises ta värisel häälel. «Kuidas sa tehasesse said?»

«Mul on luba öösel linnas liikuda. Vahetevahel sõidame ju päästetöödele,» sõnas Veera kiiresti. «Tulin juhusliku autoga, hospitalist anti pooleks ööpäevaks puhkust... Et veidi hinge tõmmata... Oleme juba kolmandat ööd magamata, haavatuid muudkui tuuakse juurde...»

Ja alles nüüd märkas Veera liikumatult lävel seisvat Zvjagintsevi.

«Aljoša!» hüüdis ta häälega, milles oli nii imestust kui rõõmu.

Koroljov vaatas tagasi ja ütles heasüdamlikult naeratades:

«See on tõesti üllatus, jah, Aljoša ise — elus ja terve. Ka tema on nüüd meie tehases — saadeti abiks.»

Veera jooksis Zvjagintsevi juurde, surus end tema vastu ja suudles teda.

Aleksei sattus segadusse, mõtted läksid sassi, ta haaras Veera kirglikult embusesse, kuid laskis siis kohe käed kohmetunult rippu.

Nad polnud isekeskis. Kaks naist, väravavalvurid, vaatasid seda stseeni uudishimulikult pealt ja isa seisis samuti sealsamas.

«Tere, Veera,» pomises Aleksei surutud häälega. «Kuidas sa elad?...»

Kuid Veera ei kuulnud tema küsimust.

«Aljoša, kallid...» ütles ta rõõmsalt, «tähendab, ka sina oled Leningradis? Jah? Miks sa siis mulle pole helistanud, miks sa mind üles pole otsinud?»

«Ta oli haavatud, see sinu Aljoša,» torises Koroljov,

«alles eile jõudis linna ja saadeti otsemaid meie juurde.»

«Seda ma tean, mäletan, kuidas tookord seal met-sas...» noogutas Veera kiiresti pead. «Kas sa nüüd oled terve?»

«Jah, täiesti terve,» vastas Zvjagintsev mehhaaniliselt, silmi neiult poöramata.

«Aga mina töotan nüüd hospitalis ja elan ka seal — Viiburi poolel, kohe annan sulle aadressi, kui linna tuled, astu läbi, ilmtingimata astu läbi, Aljoša! Kas sul on, millega kirjutada?» rääkis Veera rutates.

Kohmetute sõrmedega nõõpis Zvjagintsev lahti rinna-tasku ja võttis sealt märkmiku ning pliiatsi. Veera kirjutas aadressi kiiresti märkmikulehele, pani selle ise taskusse tagasi, sulges nõõbi ja silus hellitades käega krussikeerdunud taskuklappi.

Pääslasse tuli paar töölust, kes sisenedes käigu pealt tunkede ja vattuubede taskutest pääsmikke otsisid.

«Kui lähete välja, segate siin inimesi!» ütles Koroljov millegipärast pahaseks saades.

Zvjagintsev heitis Veerale kõhkleva pilgu.

«Minge aga välja, ruum on väike, olete siin inimestel jalus!» sundis Koroljov, olgugi et nad kedagi ei häirunud.

Veera väljus esimesena, Zvjagintsev tema järel.

Sel varajasel hommikutunnil oli siin kõik vaikne. Barrikaadid kahel pool viadukti tundusid inimtühjad, kuid Zvjagintsev teadis nüüd hästi, kui petlik on see mulje.

Nad seisisid tehaseplangu ääres ja vaikisid. Lõpuks ütles Veera:

«Nii et... sa ikka astud läbi, Aljoša? Ja kui sind Leningradist kusagile üle viiakse, kirjuta. Sa ju lubad, eks?»

Zvjagintsev taipas järsku: see on jumalagajätt. Hetke parast lähevad nad lahku.

Tal polnud aega ega õigust siia kauemaks jääda. Teda ootasid tähtsad, edasilükkamatud ülesanded, ta polnud oma aja peremees. Kuid esimesena hüvasti jätta ei olnud tal jõudu.

Veerale oleks tahtnud ju nii palju öelda... Öelda, et võib-olla kohtuvad nad praegu üldse viimast korda elus, sest sakslased võivad tõepoolest iga hetk siia läbi murda ja siis asub tema, Zvjagintsev, koos teistega

tehase kaitsele ja nad kas löövad vaenlase tagasi või hukuvad siinsamas, õhkulastud tehase varemete vahel.

Oleks tahtnud leida hetkel sobivaid ainuõigeid, vajalikke ja kaalukaid sõnu, millega oleks uhes lauses võinud öelda kõik, mis tal praegu hingel pakitses...

Ta võttis Veera kae, pigistas seda tugevasti oma karedate pihkudega ja ütles endalegi ootamatult hoopis midagi muud, kui oli praegu mõelnud:

«Sa... anna mulle andeks, Veera!»

«Andeks?» küsis Veera imestunult. «Mida?»

«Ma olin... ma mõtlesin, et...» ütles Zvjagintsev erutusest värisedes, «et ka sina... noh, kui sa armastad, siis tundub, et ka see neiu, keda...»

Ta jäi hetkeks vait, üha tugevamini Veera kätt pigistades, ning jätkas siis:

«Sõitsin öösel, kui tehasesse tulin, mööda sinu majast... ning ei saanud jätta vaatamata... Ei tahtnud, kuid ei saanud! Aga sina...» Ta jäi uuesti vait, laskis siis järsku Veera kae lahti ja ütles juba mingi sisemise meeleheitega: «Kuid milleks see kõik? Ma küsin sinult: milleks?»

Veera ei vastanud. Ta vaatas noormeest nukra pilguga ja Zvjagintseville näis, et tema silmad on vee-kalkvel.

Kuid ta ei suutnud ennast enam vaos hoida.

«Miks palud sa, et ma sinu poolt labi tuleksin, kirjutaksin? Sõprus? Kas jah? Sõprus? Ma saan aru — olgu või midagi, praegu, kui käib sõda, kui vaenlane on lähedal, on ka sõprus suur asi. Aga... on veel midagi muud, saad aru — hoopis muud! Mulle on sinu sõprusest vähe! Rohkemaks pole mind sulle aga vaja. Milleks siis see kõik...»

Järsu lugutusega nõõpis ta rinnatasku lahti.

Veera mõistis, et ta tahab aadressi tagasi anda, ja lootas Zvjagintsevil käest.

«Pi tohi!» hüüdis ta ja lisas seejärel vaikselt: «Küll sa oled imelik! Uhtaegu nii tugev ja nii nõrk. Sa ei saa aru, miks mul raske on. Kuid praegu ma tahangi, et mul kerge ei oleks. Saan täna veel kord aru, et elu, Aljoša, on palju sügavam, kui me arvame. Ei tohi nii kergesti sõpru põlatal ja armastada võib inimest ilmselt mitut moodi...»

Zvjagintsev kuulas pingsalt tema katkendlikke sõnu.

Kuid Veera haale summutas tankimootorite võimas mürin. Tehase värav paiskus lahti ja sealt roomasid üksteise järel välja kolm rasket tanki. Torniluugid olid lahti ning nendest paistsid komandörid.

Üks neist, usna noor poiss, vipas Veerale käega ja hüüdis, mootorimürinast üle karjuda püüdes:

«Jumalaga, kaunitar! Sõidame sakslasi triikuma! Võiksid igaks juhuks aadressi anda!...»

Tankid hakkasid piki tänavat Foreli haigla poole liikuma. Veera lehvitas neile järele. Siis pöördus ta Zvjagintsevi poole, asetaskaed tema õlgadele ja ütles talle:

«Olen palju läbi elanud, Aljoša. Ja nii hirmsaid asju, mida kohutavas uneski ei näe. Ma pean olema kindel, et kui me eilu jääme, siis kohtume. Ja et sina esimesel võimalusel tuled hospitali mind vaatama. Ja veel palun sind, Aljoša, isa pärast... Ta on juba vana...» Veera silmad läksid märjaks. «Ei, ei, rohkem pole enam midagi tarvis!» hüüdis ta, nahes, et Zvjagintsev tahab midagi öelda, «Ainult üht: tuled sa kindlasti? Kas jah?»

«Hästi, Veera. Olgu nii, nagu sa tahad,» ütles Zvjagintsev kumeditades ja tõstis Veera käe oma huulte juurde. «Isa pärast ära muretse. Oleme nüüd koos.»

Pääsla uks avanes ning lävele ilmus Koroljov. Ta vaatas kella:

«Aitab, Verka! Alekseil pole rohkem aega. Ja minul samuti. Töö ei luba. Saad isegi aru.» Ta tõmbas Veera enda ligi ja suudles teda laubale. «Ja et sa enam ei omanditseteks. Muidu kirjutan emale Tškalovisse.»

«Nägemiseni, Veera!» ütles Zvjagintsev, keeras kannapealt ringi ja läks pääslasse.

Hetke pärast jõudis Koroljov talle järele:

«Noh?» küsis ta. «Rääkisite südame pealt ära? Kõik on korras?»

«Ei tea,» vastas Zvjagintsev pead tõstmata ning korras vaikselt: «Ei tea. Praegu käib sõda. Millelegi muule pole mul õigust mõelda.»

«Valetad, on küll!» nähvas Koroljov üsnagi jämedalt. «Tuleta meelde: mille nimel sa võitled? Kas mitte tuleviku nimel?»

«Teil võib õigus olla,» sõnas Zvjagintsev aegamisi.

Järsku tuli talle meelde vana Valitski.

«Ivan Maksimovitš, kas see Valitski ongi too-sama?...»

Koroljov heitis Alekseile altkulmu pilgu ja pomises:

«See on, jah, tema isa. Hakkame astuma.» Siis aga lisas: «Saadeti tehasesse avariiveevarustussüsteemi looma. Hea, hakkaja vanamees.»

«Aga poeg?» küsis Aleksei teravalt.

«Kas mäletad, ütlesin sulle kord juba, et mul pole kombeks poegade süüd isa kaela veeretada... Aga poiss on praegu rindel... Ja lool ongi lõpp. Lähil. Praegu on juba kümme minutit kuue peal.»

Ta tõmbas autoukse järsu liigutusega lahti.

See, mida Zvjagintsev järgmise poolteise tunni jook-sul nägi, rõõmustas teda väga: ta veendus, et toohsed on muutnud tehase kindlustatud rajooniks.

Tsehhide keldrites olid varjendid, hoonete alumiste korruste aknad olid tellistega kinni müüritud ning muudetud laskeavadeks. Juurdepääsuteede ristumiskohtadele olid ehitatud punkrid tankitõrjesuurtükkide ja raskekuulipildujate tarvis. Ja see kõik polnud mitte kiiruga kokku klopsitud, vaid ehitatud tellistest ja betoon-plaatidest ning näis vastupidavana.

Piki tehase lõuna- ja edelakülge kulgesid kaevikud. Vaatlustornidel oli telefoniotseühendus tehase õhu-kaitsestaabiga.

Kalinini tänava värava juures nägi Zvjagintsev nelja lahinguvalmis tanki. Turbiinitsehhi, tehase peakonstruktori asukoha ja tehasevalitsuse katustel paiknesid õhutõrjesuurtükid.

Aeg-ajalt palus Zvjagintsev auto peatada, uuris tähelepanelikult ümbrust ja tegi plaanile kiiruga märkusi.

Majapidamine oli väga suur. Sõjaväeinsenerina seda hinnates jäi Zvjagintsev üldjoontes rahule.

Mõnes kohas oli vaja punkrite vahele rajada täiendavaid ühendusteid, ehitada juurde mõned tulepesad põhja ja kirdesse suunatud laskeavadega, et tugevdada ringkaitset.

Kell hakkas seltsse saama, kui Zvjagintsev ja Koroljov viimast kõrda autost välja tulid, et üle vaadata piki Soome lahe kallast kulgeva maantee äärde seatud tankitõkked.

Hommik oli sombune. Taevas ujusid aeglaselt suured mustad pilved.

Zvjagintsev ja Koroljov kuulsid «Junkersi» iseloomulikku undamist. Nad vaatasid üles. Oli selge, et seal, kättesaamatus kõrguses, lendas mitu pommitajat.

Kõikjale tehase territooriumile ülesseatud reproduktoritest kostis metronoomi üha kiirenevat tiksumist. Zvjagintseville juba tuttav Daškevitši hääl teatas:

«Tähelepanu! Ohuhäire! Saksa lennukilt hüppasid tehase territooriumi kohal alla parašütistid! Hävituspataljoni võitlejatel tuleb viivitamata minna tankitsehhide rajooni, lahe äärde! Ohuhäire!»

Ja jälle hakkas metronoom kiirustama. Koroljov haaras Zvjagintsevi õlast kinni.

«Parašütistid? Kus? Kas sa näed midagi?» hüüdis ta, pilku taevast pöörates.

Ja järsku märkasid nad, et pilvede vahelt laskub tõe-poolest allapoole avatud langevari.

Zvjagintsev ronis auto katusele, et paremini näha. Teisi langevarje ei hakanud esialgu silma.

Ohutõrjepatareid andsid tuld...

Zvjagintsev hüppas maha, kargas Koroljovi endaga kaasa tirides autosse ja andis juhile käsu:

«Pane kõigest jõust lahe poole!»

Auto sööstis paigast.

Igast kandis jooksis lahe suunas inimesi, kostis laske: parašütisti tulistati vintpüssidest.

Tehases oldi valmis kõigeks: pommirünnakuteks, suurtükiväele ja isegi vaenlase vahetuks sissetungiks. Foreli haigla või Soome lahe poolt. Kuid parašütistid? Seda polnud keegi oodanud. Ja seepärast tormasidki pärast raadioteadet koos hävituspataljoni võitlejatega tankitsehhide rajooni kõik, kellel oli relv — valvemeeskonna liikmed, parteikomitee töötajad ja tsehhide partorgid...

Tähelepanelikult uuris Zvjagintsev aegamisi maapinnale lähenevat langevarju. Avatud kupli all kõikas midagi piklikku, mis ainult kaudselt meenutas inimest.

«Ei, see pole langevarjur, milleks oli sakslastel tarvis visata tehase kohal alla ühtainsat langevarjurit?» mõtles Zvjagintsev palavikuliselt. «Aga võib-olla on see lendur allatulistatud Saksa lennukilt?»

Ja järsku taipas ta: see on ju hoopis midagi muud! Zvjagintsev ronis uuesti auto katusele ja hüüdis, nagu hääl kandis:

«Kuulake minu käskul! Lõpetage tulistamine! Hargnege laiali!»

Kas seepärast, et Zvjagintsevi hääl kõlas valjusti ja võimukalt, või seepärast, et ta oli sõjaväevormis ning «emka» katuselt kõigile nähtav, kuid lähemal seisjad vaatasid tema poole ja lõpetasid tulistamise.

Eemalt jooksis aga juurde üha uusi, ärevil inimesi.

Tõmmanud kabuurist püstoli, tulistas Zvjagintsev paar korda õhku ja hüüdis kõigest jõust:

«Pikalil! See on pommi!»

Ta hüppas autokatuselt alla, kiskus autojuhi rooli tagant välja ning surus mehe vastu maad...

Pikali viskudes nägi Zvjagintsev kuidas kõige lähema maja uksest jooksis välja vana Valitski. Särgiväel, juuksed sassis, tormas ta veetorujupiga vehkides edasi ning karjus kileda häälega:

«Peksa parašütistid!»

Zvjagintsev kargas püsti, sööstis vanamehe juurde, lõi ta ühe hoobiga jalust maha ja kukkus ise tema kõrvale...

Selle raske fugasspommi plahvatust, mille sakslased langevarju abil alla olid saatnud, Zvjagintsev ei kuulnud. Ta tundis vaid, kuidas talle midagi tinarasket ülevast kaela sadas ja kõrvad õhusurvest lukku läksid.

Kui Zvjagintsev jälle midagi taipama hakkas, nägi ta, et inimesed on juba püsti tõusnud ja et neid ronib välja kaevikuist ning varjendeist.

Ta ajas end vaevaliselt jalule ja astus taarudes paar sammu.

Ivan Maksimovitši polnud kusagil näha.

Maat, mida pommi oli tabanud, põles. Sealt kanti välja surnud ja haavatuid. Ülgudes kihutas mööda tuletõrjeauto.

Keegi rääkis Zvjagintsevi kõigest jõust õlast. Tagasi vaadates nägi Zvjagintsev Koroljovi.

Rõõmst meeldis, et vaenlase on elus ja terve, hakkas Zvjagintsev rääkima, et on tarvis viivitamata anda esmaabi haavatuile ja organiseerida nende evakueerimist. Koroljov vastas talle midagi, kuid ta ei kuulnud ei Koroljovi ega omaendagi haalt.

Lõpuks sai Zvjagintsev aru, et tema kõrva juurde kummardunud Ivan Maksimovitš karjus:

«Staapi! Peame silmapilk staapi minema! Haavatuid abistatakse niigi. Meid aga oodatakse staabis! Oleme juba kümme minutit hilinenud!»

XIV

Kui maailma kõige suurematele sõjaasjatundjatele oleks tehtud ettepanek ennustada Leningradi saatust, küllap oleksid nad pärast kaardile heidetud pilku sedamaid öelnud, et linn on hukkamisele määratud. Leningradi ümbristes blokaadirõngas, mille otsad ulatusid kokku Laadoga järve kaldail, Saksa suurtükivägi tulistas vahetpidamata tänavaid, lennukitelt visati linnale tuhandeid pomme.

Näis, et selle hiiglasuure sissepiiratud kindluse värväl seisvatel Saksa sõjaväeosadel tarvitseb vaid teha viimane, otsustav pingutus ja linn on käes.

Selles oli ikka veel veendunud ka feldmarssal von Leeb, kuigi tema käsutusse oli jäänud ainult kaks ööpäeva, mille jooksul võis ta kasutada tormijooksuks linnale kogu oma väegruppi, mis koosnes sadadest tuhandetest sõduritest, tuhandetest suurtükkidest, miinpildujatest ja tankidest ning enam kui poolteisest tuhandest lennukist.

Jah, von Leeb ei kahelnud ikka veel edus, kuigi teadis, et neljakümne kaheksa tunni pärast peab ta vastavalt Hitleri käsule alustama vägede ümberpaiskamist keskriindele.

Viimase kahe ööpäeva jooksul oli kindral Kuchleri 18. armeel korda läinud kinnitada kanda Puškinos ja Slutskis ning lõplikult hõlvata Uritsk. Kuid piki Soome lahe kallast Kirovi tehase ni tungida polnud Kuchler suutnud. Tema väeosad, mis visa ja ägeda vastupanu tõttu olid kurnatud ja tublisti kannatada saanud, olid veel küllalt tugevad, et saavutatud positsioone kindlalt oma käes hoida, ent juba liiga nõrgad, et olemasolevaid platsdarme laiendada.

Mõistes, et niikaua kui pole vallutatud Peterhof ja Soome lahe kaldale pole koondatud küllaldaselt jõude, on Kirovi tehase ni läbimurdmine võimatu, tuli von Leeb

järeldusele, et Leningradi võti peitub Pulkovo peamise kõrgendiku harjal. Kui see kõrgendik vallutatakse ning seal raskesuurtükid üles seatakse, pole läbimurdeks Moskva prospektile enam ühtki takistust.

Ja olgugi et Kuchleri jalaväe, motoriseeritud üksuste ning tankiväe loendamatud kõrgendikkude hõivamise katsed ei olnud seni andnud loodetud tulemusi, oli von Leeb kindel, et lähemate tundide jooksul need kõrgendikud vallutatakse.

Kuid möödus veel üks ööpäev, nüüd jai feldmarssali käsutusse kõigest kakskümmend neli tundi Hitleri poolt talle täiendavalt kingitud üheksakümne kuuest, aga Pulkovo tähtsaim kõrgendik oli ikka veel vallutamata, kuigi lahingud selle jalamil polnud hetkekski vaibunud.

Ja jälle kerkis feldmarssali ette küsimus: mis juhtub, kui ka järgmine ööpäev ei too kaasa otsustavat võitu?

«Peterburg peab langema!» hüüdis von Leeb endamisi.

Kuid vanale feldmarssalile ei jäänud märkamatuks üks loogiliselt seletamatu asjaolu. Paistis, nagu peaks igast küljest sissepiiratud, pidevalt suurtükitule ning pommirahe all viibivate Nõukogude vägede vastupanu märgatavalt raugema. Tegelikult juhtus aga midagi hoopis vastupidist.

Analüüsides rindeteateid, mis saabusid Pihkvasse kõikidest Leningradi ründavate väeosade staapidest, kuulates telefoni teel kindralite Kuchleri ja Buschi, 4. tankigrupi komandöri Höppneri ja 1. õhuarmaada ülemjuhataja Kellari ettekandeid, ei jäänud feldmarssalil tähele panemata, et Nõukogude vägede taktika on viimasel ajal muutunud: nende olukorras enesestmõistetavate kaitselahingute asemel olid nad hoopis peale tunguna hakanud...

Von Leeb võrdles seda uut taktikat poksija käitumise-ga, kes on suutnud poksiringi ümbritsevasse köitmesse, kuid hoolimata teda aina tabavatest löökidest üldse ei mõtle abivõrdavale nokaudile, vaid ammutab teadmata kust jõudu vastulöökideks.

Von Leeb teadis, et Nõukogude peakorter oli rinde juhataja välja vahetanud ja tema armeedele vastupanu osutavate vägede juhib nüüd kindral Žukov. Punaarmee kindralstaabi endise ülema iseloomustusega oli von Leeb tulvunud juba enne sõda: Abwehr oli kogunud materjali

kõigi Nõukogude tahtsamate väejuhtide kohta. Nüüd püüdis feldmarssal taastada mälu iseloomustusest loetud andmeid: «Elukutseline sõjaväelane... Paistis silma lahingutes jaapanlaste vastu Halhin-Goli jõel... Kindla iseloomu ja tugeva tahtejõuga... Enesekindel... Pealetungitaktika pooldaja... Üks tõusvaid tähti Nõukogude sõjajärg... Kahtlemata Stalini soosingus...»

«Ilmselt on venelaste «sõjakäekirja» ootamatu muutumine Peterburgi all suuresti seletatav just Žukovi ilmumisega Smolnõisse,» mõtiskles von Leeb. «Aga mida suudab teha kõige sõjakamgi kindral, kui linna saatuse on tegelikult juba otsustatud?»

Hingepõhjani veendunud saksa sõjateaduse absoluutses üleolekus, püüdis von Leeb kujutada, mida oleksid Žukovi asemel teinud Molke, Ludendorff või Hindenburg. Ja tuli ikka ning jälle järeldusele, et igaüks neist oleks analoogilises situatsioonis olnud võimetu midagi muutma...

Mõlgutades mõtteid Nõukogude armee vastupidavuse põhjustest, ei võtnud feldmarssal mõistagi arvesse mingsuguseid asjaolusid peale puhtsõjaliste. Von Leebile ei tulnud üleüldse pähe, et sadadele tuhandetele Leningradi kaitsvatele nõukogude inimestele oli Leningradi kaitsmine võitluseks mitte ainult kodulinna ja oma elu, vaid ka selle idee eest, mis seda elu hingestas. Seepärast näiski kõik, mis praegu Leningradi all toimus, talle paradoksina.

Kuid niisugune loomuvastane situatsioon võis von Leebi sügava veendumuse järgi eksisteerida vaid ajutiselt. Ja kuigi feldmarssali käsutusse jäi veel ainult kakskümmend neli tundi, ei kahelnud ta, et just see viimane ööpäev toob talle oodatud võidu.

Neil septembripäevadel ootas kogu sakslaste võitudest hirmutatud maailm iga tundi, millal diktori hääl neile raadiost teatab Venemaa suuruselt ja tähtsuselt teise linna langemisest. Kuid ei Keitel, Halder, Jodl ega ka Hitler ise hellitanud enam lootust, et Leningrad lähemal ajal alistub.

Aga fuürer ei tahtnud seda tunnistada. Ta teatas, et on hädavajalik viivitamata valmistuda otsustavaks löögiks

Moskvale, mis enesestmõistetavalt eeldas osa armeegrupi «Nord» vägede ümberpaigutamist von Bocki käsutusse. Ja kui oli möödunud kolm von Leebi poolt väljanurutud neljast päevast, andis ta Halderile korralduse alustada seda vägede ümberpaigutamist.

Samal päeval sai von Leeb Halderilt korralduse suunata 41. korpus ja 36. motoriseeritud diviis Moskva alla.

Igapäevastel operatiivnõupidamistel rääkis Hitler nüüd ainult pealetungist Moskvale. Näis, nagu oleks ta unustanud Leningradi, mis tal kolme sõjakuu vältel oli olnud ihaldatud eesmärgiks.

Ja keegi ei tihanud Hitlerilt küsida, mis on siis tema edasised plaanid kirdes. Peakorteris mõistsid kõik, et iga niisugust meeldetuletust tõlgitseks fuürer kui taktitut puuet sundida teda oma luuasaamist avalikult tunnistama.

Hilisööl ajas Hitleri kammerteener sturmbannführer Heinz Linge Halderi üles: fuürer nõudis, et maavägede kindralstaabi ülem silmapilk tema juurde ilmuks.

See oli ebatavaline. Unepuuduses piinlev Hitler ei kutsunud öösiti välja kedagi peale arsti.

Keegi ei aimanud, et Hitleril areneb kohutav tõbi — Parkinsoni haigus. Möödub veel üle kolme aasta, kuni professor niisugust diagnoosi kinnitades iseennast vabaturma saadab. Kuid seda, et Hitleri närvid tõsiselt korraldust ära on, teadsid paljud. Fuüreri suurenevat sallimatust ning ärrituvust seletasid Rastenburgi metsa asukad rindel kujunenud ebasoodsa olukorra tõttu teravnenud unepuudusega. Kõik olid veendunud, et juba esimene otsustav võit avaldab soodsat mõju. Mitte keegi peale luureli ihuarsti ja kammerteeneri ei teadnud, et Hitler veel paariks tunniks uinuda üksnes spetsiaalsete süstide toel ning et samal teel virgutati teda hommikuti sügavast unestusest üles.

Halder tundis intuitiivselt, et Hitleri öine väljakutse midagi head ei tähenda.

Kalk ja lahetelepanek kindral oli morganud, kuidas Hitler viimastel päevadel vastuoksa oma tavalisele käitumisele teigi meelehehtlikku jõupingutusi, et mitte lasta välja paiskuda teda pureval raevul. Kuid varem või hiljem pikne kärgatab. Ja kas ei taba esimene välgusähva-

tus praegu teda, Halderit? Kas ei kavatse füürer äkki teda teha vastutavaks von Leebi ebaedu ja pealesunnitud viivituse eest Keskrindel?

Loomulikult võiks kindralstaabi ülem enesekaitseks meenutada, et oli juba augustis teinud ettepaneku alustada pealetungi Moskvale. Kuid Halder oli küllalt tark ja tundis liiga hästi Hitleri iseloomu, et uskuda nüüsguse eneseõigustuse efektiivsusse. Kui keegi füüreriga vaieldes peale jäi, tuli tal hiljem selle eest kallist hinda maksta.

Just sellepärast Halder nüüd Hitleri viha kartiski, et füürer oli eksinud, seades peaeesmärgiks Peterburgi vallutamise. Muide, kindralstaabi ülem oli sunnitud praegu endale tunnistama, et tookord augustis oli Moskva hõivamine olnud küll soovitatav, kuid... kahjuks võimatu.

Hingepõhjas ta mõistis, et Peterburgi võimalikult kiire vallutamine polnud Hitleril mitte lihtsalt kinnisidee. Venelaste meeleheitlik vastupanu oli see, mis sundis Hitlerit minema teist teed — Moskva vallutamise asemel alustada Peterburg ning haarata enda kätte Ukraina ja Kaukaasia rikkused.

Ja millised on siis tulemused? Peterburg peab ikka veel vastu ning tema vallutamine lähemal päeval ei tule kõne allagi — selles oli Halder nüüd lõplikult veendunud. Lõunas saavutatud võidud ei suuda varjata seda ebameeldivat tõika, millest varem või hiljem saab teada kogu Saksamaa, kogu maailm.

Ainult Moskva vallutamine võib panna inimesi unustama lähikukkumist Peterburgi all. Kuid nüüd tuleb Nõukogude pealinna ründama asuda poriste teede ajal, Venemaa kohutava talve künnisel.

Kõik need mõtted käisid Halderil peast läbi, kui ta kiirustades riietus.

«Miks kutsub ta mind öösel enda juurde? Miks?» mõtles kindralstaabi ülem närvisedes.

Järsku tardus ta ehmatusest paigale, meenutades seda, mida oli püüdnud unustada, aga kuidagi ei saanud.

Mõte sellest tuli Halderile pähe alati, kui ta taipas, et füürer temaga rahul ei ole, kui tundis endal tema puurivat, umbusklikku pilku.

Praegune kindralstaabi ülem oleks ära andnud paljugi,

kui oleks saanud seda olematuks muuta. Aga mis olnud, see olnud. Kolm aastat tagasi oli Halder nimelt veendunud, et Hitler tuleb ära koristada, ning ta oli sedavõrd ettevaatamatu olnud, et tihkas sellest rääkida lähedastele inimestele sõjaväe juhtkonnas.

Halderile ja veel mõnele kindralile oli tollal tundunud, et pärast seda, kui on taastanud Saksa sõjaväe endise jõu ja võimsuse, õiendanud julmalt arveid kommunistidega ning hiljem ka sotsiaaldemokraatidega ja allutanud kogu riigi majanduse sõjaliste eesmärkide teenistusse, on Hitler oma töö teinud ja peab kui moorama mees kaduma, sest tema välispoliitika oli liiga avantüristlik.

Halderit ja tema mõttekaaslasi häiris asjaolu, et Hitler kavatses alustada sõda Läänes. Sõjaväe juhtkond pidas otstarbekamaks ja mõistlikumaks teist varianti: sakslaste lüüa lääneriikidega ühiseks sõjakäiguks Itta, Nõukogude Venemaa vastu.

Nõukogude Liit oli ihaldatud eesmärk ka Hitlerile, selles osas füüreri ja tema kindralite plaanid ühtisid. Kuid selle eesmärgi saavutamise teid kujutlesid nad erinevalt.

Siis oligi Halder jaganud oma kahtlusi mõnede teiste kindralitega, mida hiljem aga kõigest südamest kahetses.

Tõsi küll, kõiki neid, kes pidasid vajalikuks Hitlerit eest ära koristada, sidus kohutav saladus, mida võis avaldada ainult elu hinnaga.

Halderi asetäitja kindral Stülpnagel, Abwehri ülem admiral Canaris (kes oli Hitleri «rahuliku kõrvaldamise» pooldaja), Abwehri ühe osakonna ülem kindralmajor Hans Oster, kindralid von Leeb, Bock, Witzleben ja Hammerstein — kõik need, kes tookord, 1938. aastal, nii või teisiti arvasid, et Hitleri kõrvaldamine ja tema asendamine ühe kindraliga tuleks armeele kasuks ning lahendada tunduvalt lõplikku võitu — kogu maailma vallutamist —, oskasid keelt hammaste taga hoida.

Pärast Läänes kergesti saavutatud edu sattusid nad aga kõik võidupoovastusse, olid veendunud, et sõjakäik Itta pole nüüd enam mägede taga, ning hakkasid ihust ja hingest Hitlerit teenima. Kuid see sündis juba hiljem...

Tookord aga, 1938. aastal, oli asi teisiti. Toimusid salajased nõupidamised, intrigeeriti, saadeti salajasi emis-

sare Rooma, paavsti juurde, et viimane oleks vahendajaks Saksamaa läbiraakimistel Pariisi ja Londoniga. Emissarid sõelusiid Saksa kindralstaabi ja Rooma, Londoni ning Zürichis vahet...

See kõik kestis senikaua kui kindralite intriigideist sai haisu minna Heydrich — gestaapo ning julgeolekuteenistuse šeff.

Ei teadnud Halder, ei teadnud keegi teinegi temaga seotud kindral tookord, mida Heydrichil just nymelt õnnestus välja uurida, milliseid peensusi ja kelle nimesid ta teab. See polnud tänaseni selge. Veel enam: nad ei teadnud isegi seda, kas Heydrich oli kõigest Hitlerile teatanud või jätnud oma trumbid esialgu välja mängimata, et teha seda esimesel sobival juhul...

Kas juhuslikult või mitte, kuid väik pörutas seekord hoopis vastupidises suunas.

8. novembril 1939. aastal lõhkes pomm Münchenis, hoones, kus toimus traditsiooniline koosviibimine, mis oli pühendatud «õlleputšile» — Hitleri esimesele katsele võim 1923. aastal enda kätte haarata. Vigastada sai üle kolmekümne inimese, kuid siin kõnega esinenud fuürer jäi terveks, sest oli koosolekusaalist lahkunud mõni minut enne plahvatust.

Järgmisel päeval trükkisid kõik Saksa ajalehed ära teate, et gestaapol oli õnnestunud paljastada fuürerivastane vandenõu. Kes siis selle vandenõu eesotsas seisid? Tuli välja, et Inglise agendid. Kaks neist olid Hollandi territooriumil juba kinni nabitud ning Saksamaale toodud.

Halder murdis lootusetult pead, püüdes mõistatada, kas on mingi seos selle, ilmselt gestaapo poolt provotseeritud atentaadi instseneeringu ja Heydrichile «kindralite vandenõust» teada olevate faktide vahel.

Võib-olla just need faktid andsidki gestaapo šeffile idee lavastada teine vandenõu, mille saaks hiljem inglase kaela ajada, andes sellega Hitlerile täiendava põhjuse arveteõiendamiseks Inglismaaga?...

Nii või teisiti, kuid tookord jäid kõik oma kohtadele — nii Halder kui ka Canaris, Stülpnagel, von Leeb ja von Bock. Väik neid ei tabanud. Samas sattusid aga kummed teised inimesed, kes mingil viisil fuüreri julgeoleku eest vastutasid, koonduslaagritesse või tapapinkidele — pea maharuumine hakkas Saksamaal siis just

moodi minema. Hirmust haaratud kindralid lõpetasid silmapilk oma intriigid ja hävitasid kodustes arhiivides kõik, mis kuidagi riivamisigi võis tunnistust anda nende vahelistest salasidemetest. Oma esialgseid kavatsusi ei tuletanud nad poole sõnagagi meelde. Veel enam: igaüks neist püüdis eriti agaralt demonstreerida Hitlerile oma truualamlikkust.

Kuid elades vahetpidamata hirmu ja vastastikuste kahtlustuste õhkkonnas, kus igaüks teisele sobival hetkel võis jala taha panna, kus vanade kaadrisõjaväelaste ja uute natslike ohvitseride vahel vahtses varjamatu vaen, kus gestaapo ja Abwehr teineteist uuristasid ning kõigil lasus Himmleri ja Göringi vahelise võistluse pits, esitas igaüks neist aeg-ajalt endale saatusliku küsimuse: «Mida Heydrichil ikkagi õnnestus välja nuhkida ja kas ta on sellest Hitlerile ette kandnud või hoiab fakte enda teada?»

Aegamööda ärevus vaibus. Halder ja tema endised mõttekaaslased tulid järeldusele, et Hitler kas ei tea midagi või on lihtsalt otsustanud sellele loole punkti panna, olles veendunud, et tal on õnnestunud oma auhneid kindraleid rahustada ja ühtlasi muuta nad kuulekateks ketikoorteks.

Tegelikult nõnda ju oligi. Endised «mässajad» püüdsid pugejalikult fuüreri iga pilku, iga žesti.

Nii käitus ka Franz Halder. Tark ja kõrk kindral lohus ennast mõttega, et mitte temast pole saanud endise kaprali sõnakuulelik teener, vaid Hitler ise on muutunud sisuliselt tööriistaks Saksa kindralite käes, kes maailmavalitsejaks püüvad.

Kuid niisuguseid mõtteid lubas Halder endale ainult õõsiti, ihuüksi olles. Töö ajal teenis ta aga koos «kõrgestisündinud seebimulliga», milleks ta Keitelit alati oli pidanud, koos Jodli ja teiste peakorteri kindralitega kõrgest väest oma fuurerit.

Kuid sellele vaatamata tõmbus Halder Hitleri umbuskliku tinase pilgu all krutulistel momentidel sisemiselt kinni, sest tal oli hirm — teadmatusest. Ja siis käis ta praost ikka ja jälle läbi ärev küsimus: «Kas ta teab või ei?»

Seda sama küsis Halder endalt ka nüüd, kui teda fuüreri kasul ootamatult sudaool sängist välja aeti.

Ta heitis viimase pilgu peeglisse, tõmbas mundrikuue

sirgu, vaatas kella ja sai aru, et rohkem venitada ei tohi. Mõõdetud sammul astus ta nüüd piki kaikuvat puukoridori, püüdes tähele panemata jätta, kuidas suda taob. Välisukse juures seisis kaks mustades mundrites SS-last, automaadid rinnal. Kindralstaabi ülemat nahtes ajasid tunnimehed endid vaikides sirgu ja löid kannad klõpsudes kokku.

Halder avas ukse ja astus pimedusse.

Ilm oli tuuline. Umberringi kahisesid nähtamatute puude lehed. Kusagilt eemalt kostis öökulli huikamist.

Punker, kus elas Halder, paiknes mõnekümne meetri kaugusel julgestustsoonist number 1, kus asus fuüreri punker. Kindralstaabi ülemal tuli seda teed käia mitu korda päevas, seepärast oli ta samm pimeduseski kindel.

Mida lähemale jõudis ta ööseks kõrgepingevoolu all oleva okastraadiga piiratud tsoonile, seda sagedamini valgustati teda taskulampidest.

Kümned SS-lased valvasid juurdepääsuteid punkrile, kuhu polnud alalisi sissepääsulubasid — nende kuju, varv ja kiri muutusid peaaegu iga päev. Iga kindral, keda valvemeeskond ei tundnud nägupidi, otsiti auastmele vaatamata enne tsooni laskmist läbi. Kõik, kes sinna läksid, olid kohustatud relva ära andma.

Halderit tundsid valvurid hästi, seepärast libisesid lambikiired temast kähku üle ja pimedusest kostis vaid kandade klõpsumist.

Ainult tsooni viiva sissepääsu ees tuli kindralil peatuda. Valvemeeskonna ülem, hiiglasikas SS-lane, kes oli harjunud, et nii hilisel ajal külastavad Hitlerit ainult ihuarst ja kammerteener, tuli Halderi juurde ja küsis:

«See olete teie, mu kindral? Ei oleks teid oodanud nii hilisel tunnil!»

See oli öeldud ühtaegu aupahkult kui ka üleolevalt-ironiliselt, toonil, millega Hitleri ihukaitse pöördus kõigi poole, kes ei kuulunud SS-i, SD või gestaapo kõrgemasse juhtkonda.

«Fuurer kutsus mind välja,» vastas Halder kuivalt.

«Kahjuks ei säästa meie fuürer ennast ööselgi,» ütles SS-lane teeseldud osavõtlikkusega. «Ka teie, mu kindral, jääte ilma oma teenitud puhkusest,» lisas ta juba üsna familiaarselt.

Halder vaikis. Ta sai aru, et praegu küsib üks pimeduses nähtamatu SS-lane, kes on metallist telefonikapi

kohale kummardunud, Hitleri punkris viibivatelt ihukaitsjatelt, kas kindralstaabi ülem ikka tööpoolest, nii ebatavalisel ajal välja kutsuti.

Sturm-bannfuüreri selja taha ilmus keegi. Halder ei kuulnud, mida ta oma ülemusele kõrva sosistas, seejärel kohe kadudes.

«Miks te siis edasi ei lähe, mu kindral?» küsis sturm-bannfuürer rõhutatud üllatusega. «Palun, olge lahke!»

Ta astus teelt kõrvale, ajas selja sirgu, lõi kannad kokku ja ütles, tervituseks kätt tõstes, poole häälega:

«Heil Hitler!»

Kui Halder Hitleri kabinetti astus, istus fuürer pesuväel, vormikuuh hooletult õlgadele heidetud, kirjutuslaua taga ja luges midagi. Kabinetist magamistuppa viiv uks oli lahti ning öökapil põles lamp. Selle valguses kiiskasid alustassil purustatud ampulli killud.

«Astuge sisse, Halder,» ütles Hitler lävele peatuma jäänud kindralile, seejuures pead tõstmata.

Halder tuli mõne sammu lauale lähemale.

«Istuge!» andis Hitler kannatamatult käsu ja nõjatus tooli seljatoele. Üle tema näo libises vaevalt märgatav närviline tõmblus. «Warlimont esitas mulle õhtul oma ettepanekud Peterburgi suhtes. Lugege!» Järsu liigutusega lükkas ta avatud mapi laua servale.

Istet võtnud, hakkas Halder lugema teksti, mis oli trükitud eritellimuse järgi spetsiaalselt fuüreri jaoks valmistatud suure šriftiga masinal.

«Ärge raisake aega, lugege läbi ainult need kohad, mis on alla kriipsutatud! Sealt saate kätte kõige tähtsama» lausus Hitler kannatamatult.

Halder hakkas kiirustades lehti keerama. Päris lõpus olid rasvase musta pliiatsiga alla kriipsutatud järgmised read

Kõigepealt blokeerime Peterburgi hermeetiliselt ja pühame purustada linna suurtükitule ja õhu jõududega. Kui terror ja nälg on linnas teinud oma töö, võime praktiliselt avada ühekõik millise värava ja lubada rahulikul elanikkonnal minna oma teed. Ülejäänud osa «kindluse garnisonist» võib sinna jääda ka talveks. Kevadel marime linna (ei maksa vastu vaielda, kui soomlased seda

enne meid teevad), saadame kõik, kes veel ellu on jäänud, sügavale Venemaa põhja või võtame vangid. Peterburglased aga teeme maatasa ja anname Neeva põhjakaldal asuva territooriumi soomlastele.

«Lugesite läbi?» küsis Hitler närviliselt. «Teie arvamus? Pean seda otsekohe teada saama.»

Mõne hetke ei lausunud Halder sõnagi. Ta puudis mõistatada, kas kuulus see uus idee, mis sisuliselt tähendas lahtiutlemist vanast kontseptsioonist — vallutada Peterburg tormijooksuga —, Warlimontile või oli see lihtsalt fuüreri enda uus seisukoht.

Ühest küljest oli raske ette kujutada, et Warlimont võis ronida oma ettekandega Hitleri nina alla, teadmata tema seisukohta selles nii tähtsas küsimuses. Olles Jodli asetäitja, poleks ta igal juhul julgenud seda teha oma šefi nõusolekuta, kes oli ju tegelikult fuüreri isikliku staabi ülem. Jodl ise aga...

«Ma ootan!» ütles Hitler nõudlikult.

Püüdes veel nii palju kui võimalik aega võita, sulges Halder mapi ja asetas selle lauale. Seejärel ütles aga vaikelt:

«Minu fuürer! Kui täna vaadelda Peterburglasi all kujunenud olukorda puhtsõjalisest seisukohast, siis pärast seda, kui von Leeb peab ära andma osa oma vägedest, on raske loota, et ta suudab...»

«Talle jääb veel küllalt jõudu,» katkestas Hitler Halderit. «Võtame talt ära ainult selle, mis ta meilt välja klanis augustis, kui Luuga liinil tammus!»

«Mis ta siis ikkagi tahab, millise otsuse ta ise on teinud?» mõtles Halder nõutult, uurides Hitleri närviliselt tõmblevat nagu.

«Teil on õigus, mu fuürer,» sõnas ta lõpuks. «Von Leebi käsutusse jaavad tõepoolest veel küllaltki tugevad väed. Kui nad vaenlase omi just arvuliselt ei ületa, siis vähemalt maha nendest nad ei jää. Peale selle on tal võimalus linna süstemaatiliselt suurtükkidest tulistada...»

«Ärge keerutage, Halder!» ütles Hitler ähvardavalt. «Ootan teilt selget vastust: kas me suudame vallutada Peterburglasi praegu, otsekohe? Jah või ei?»

Halder mõistis, et seda mängu jätkata on ohtlik. Otsustanud, et kõige parem on olla «sõdurlikult sirgjoon-

eline», ütles ta kindlalt ning enda meelest veenvalt:

«Minu fuürer! Tean, et nõuate oma ustavatelt sõduritelt alati ainult tõtt. Arvan, et von Leeb ei ole suuteline oma ülesandega toime tulema. Ta on vana ja paistab ka, et nõrk...»

Hitler vaatas talle vaikides otsa oma pisikeste nõel-teravate silmadega.

«Ma viin ju von Leebi naha turule!» mõtles Halder ja rahustas end samas: «Leebi saatus on niikuini otsustatud. Hitler ei andesta talle iialgi Peterburgi.»

Jah, von Leebi saatus oli tõepoolest otsustatud, rinde ülemjuhatajaks ei võinud ta enam kauaks jääda. Kuid ega Halder teda siis seepärast praegu maha müünud. Feldmarssal oli üks neist, kes kunagi koos Halderiga olid kuulunud Hitleri-vastasessse opositsiooni. Ja kui seitsme luku taga hoitavatesse Heydrichi toimikutesse ongi sellest jäänud mõni jälg, miks siis mitte rõhutada fuürerile veel kord, et teda, Halderit, ei seo von Leebiga juba ammu enam miski?...

«... seepärast tundub mulle,» jätkas Halder juba kindlamalt, «et ooberst Warlimonti seisukohaga peab nõustuma...»

Ta jäi vait, läbi pea sähvatas häiriv mõte: aga mis siis, kui tema sõnad kutsuvad välja ootamatu reaktsiooni, sundides Hitlerit viivitamatult andma käsu von Leebi tagasikutsumiseks? Fuürer, kes on alati meelsasti valmis oma kindrleid üksteise vastu üles ässitama, võib von Leebile Halderi sõnad teatavaks teha. Ja kes teab, mida feldmarssal enesekaitseks vastata võib...

«Sellele vaatamata,» jätkas Halder kähku, «ei nae ma vajadust von Leebi välja vahetada. Iga uus rinde ülemjuhataja alustaks palvega anda talle tagasi need väeosad, mis teie korraldusel, minu fuürer, juba von Bockile üle on antud. See kõik raskendab peajõudude kontsentreerimist Moskva alla. Pealegi tuleb Warlimonti poolt soovitatud stabiilse blokaadiga toime isegi von Leeb...»

«Tuleb toime?» kordas Hitler kurjakuulutavalt. «Ah tuleb toime?»

Ta heitis mündikuue järsu liigutusega tooli seljatoele ning kõrgi keha ettepoole kallutades ja kätega lauale toetudes ütles aegamisi, pilguga ainult tema ees seisvat kindralit puurides.

«Minult, Suur-Saksamaalt rööviti võit, teie, Halder, räägite sellest aga nii, nagu poleks midagi juhtunud!»

«Kui kohutav nägu tal on!» mõtles Halder jarsku. Kümneid kordi oli ta näinud Hitlerit väga mitmesuguses seisundis, küll raevukana, küll juubeldamas, kõnetoolis ja pidulaua taga, kuid ei mäletanud, et füüreril oleks kunagi niisugune nägu olnud. Tema unetusest punased silmad oleksid meenutanud kodujänese omi, kui neis poleks leekinud vihkamine. Mullakarva näonahk tõmbles vahetpidamata närviliselt. Rasvane ja kõõmane juuksetukk tolknes silmadel, kattes niigi kitsa lauba peaaegu täielikult.

«Seista linna trammirööbastel, naha linna pikksilmast, tulistada tänavaid suurtükkidest, ja linna mitte vallutada!» jätkas Hitler, madaldades häält kühisevaks sosinaks.

Ootamatult kargas ta püsti ja jooksis laua tagant välja. Toatuhvlites ja pesuväel, kõhn kanarind särgikaelusest paistmas, tormas Hitler mööda tuba ringi ja karjus rusikatega vehkides:

«Kolm kuud pidasin kirdes kaht armeed — sadu tuhandeid sõdureid, tanke, tervet õhuarmaadat, samal ajal kui minu diviisid Smolenski all verest tühjaks jooksid! Milleks seda kõike vaja oli? Vastake mulle! Kas selleks, et tänaseni kükitada Peterburgi all nagu hüpnotiseeritud kana, kes ei pääse kriidiringist välja?»

Ka Halder oli püsti karanud ja seisis liikumatult, kartes pead längetada.

«Impotendid, nürimeelsed veltveebliid, tallalakkujad!» karjus Hitler hingeldades, nii et sülg igasse kaarde laiali pritsis. «Te pole minu geniaalsust väärt, te pole väärt minuga üht õhku hingama, te rööviste mult võidu! Oleksin pidanud juba poolteist kuud tagasi Peterburgis, täna aga Moskvast olema! Millega te oma süü lunastate? Oma eluga? Kuid te pole väärt ei kuuli ega kirvest! Ainult silmus on teile paras, silmus, silmus, silmus!»

Ta seisis nüüd otse Halderi nina all ja vehkis rusikatega tema pea kohal. Näis, et hetke pärast lööb ta kindralstaabi ülemat.

«Marukoer, jumala eest, marukoer,» mõtles Halder jõuetus vihas. «Sulle oleks juba kolme aasta eest tulnud kuul pahe saata!» Ja läks samas hirmust kahvatuks,

kujutledes, et Hitler on mingil moel suuteline lugema tema mõtteid.

Kuid hirmust ja solvumisest kaame ning võimetu end vaos hoidma, ütles ta enesevalitsust kaotades siiski seda, mis oleks pidanud ütlema jääma:

«Minu füürer! Te oleksite täna tööpoolest juba Moskvast olnud, kui oleksite arvestanud ka minu arvamust ja tookord augustis Guderiani uskunud...»

Need suhteliselt vaikselt öeldud sõnad avaldasid Hitlerile lausa ootamatut mõju. Ta tardus jarsku paigale, rusikad pusti, ning jäi vait. Toas oli nüüd kuulda ainult tema kahisevat, katkendlikku hingamist.

Siis laskis ta käed pikkamisi alla, sirutas kaela hane kombel välja ja sosistas kindralile peaaegu näkku hingates:

«Te arvate, et teil oli õigus, kui te minu tahte vastu välja astusite, Halder? Ma peksan teist välja selle Zoseni vaimul! Peksan nii välja, et veel kaua mäletatel...»

Halder tundis, et käed-jalad ei kuula enam sõna: Zosenis oli 1938. aastal asunud maavägede staap. «Tähen-dab, teab! Teab kõiki!» mõtles kindral paanikas.

Mida vastata? Mitte midagi? Teha nägu, nagu ei mõistaks ta nende sõnade kurjakuulutavat mõtet, ei saaks aru, mis nende sõnade taga peidus? Esitada hämmastunud küsimus? Ja kui Hitler selgitab, millele ta vihjas, siis kõike kategooriliselt eitada? Või vastupidi, tunnistada, et ainult oma rumalusest oli kahelnud Läänes alustatava sõja otstarbekuses, hellitanud nagu fuurergi mõtet kiiremini Venemaa kallale asuda ja avaldanud seetõttu kahetsust, et sõjakäik Itta edasi lükkub?

Suure tahtepingutusega sundis Halder end Hitlerile silma vaatama. Ta teadis, et praegu on elu kaalul ja seepärast ei tohi juhust mööda lasta.

«Minu füürer,» ütles ta, kannatades välja Hitleri puuriva pilgu. «Kui igaüks meist oleks suuteline silmapilkselt õigesti hindama kõigi teie plaanide suurust, poleks ka seda loomulikku distantssi, mis geeniusi lihtsurelikest eraldab. Te olete üheminime ja harilikel inimestel on esimesel hetkel raske harjuda teie mõttekäiguga. Selle eest ei saa neid karistada. Õiglus nõuab, et oleksite suuremehelise puhtinimlike nõrkuste puhul, kui neid esineb teie usaldust pälvinud isikutel, kelle üle te hiljem niikuinii vastavalt nende tegudele kohut mõistate.

Antud juhul te ju teate, et teie augustikäskkiri täideti kõrvalekalduvatult. Minu, von Bocki või Guderiani hetkelised kõhklused ei avaldanud meie konkreetsetele sammudele mingit mõju.»

Halder tõi selle pika tiraadi kuuldavale sugereerivalt ning suure hingeduga. Hirm äratas kalgis ja ratsionalistlikus kindralis näitlejavõimed.

Ja ta saavutas võidu. Hitler tegi üleolevalt-armuliku käeliigutuse, pööras selja ja hakkas mööda tuba kõndima.

Kas tõesti laskis see oma üliinimlikesse võimetesesse uskuv maniakk end peibutada truualamlikust jutust või mõtles ta lihtsalt, et enne otsustavat rünnakut Moskva pole kasulik ära põlata Halderi-suguseid kogenud staabiohvitseri, ja lukkas tema saatuse otsustamise edasi? ...

Oli, kuidas oli, aga väliselt paistis Hitler rahunevat. Veidi kabinetis edasi-tagasi käinud, jäi füürer kirjutuslaua juurde seisma ja küsis järsult:

«Täheandab, teie olete Warlimonti ettepaneku poolt?»

«Jah» vastas Halder, mõistes, et Hitler on oma otsuse juba teinud, «ning ma tahaksin teile, minu füürer, ette kanda, miks nimelt. Loobudes asjatutest katsetest Peterburgi otsekohe tormijooksuga vallutada, säästame kümnete tuhandete Saksa sõdurite elu. Blokaad ja nälg, mis linnas kahtlemata algab, ning lisaks meie suurtükiväe sunnivad Peterburgi varem või hiljem kapituleeruma. Ma ei räägigi sellest, et kui linna kaitsjate moraalne ja füüsiline jõud on lõplikult murtud, võib von Leeb formaalset kapitulatsiooni ära ootamata kergesti vallutada kindlustused, mida venelased täna nii meeleheitlikult kaitsevad. Ja lõpuks kõige tähtsam. Kui Peterburg ka enne Moskva langemist ei kapituleeru, siis pärast pealinnade vallutamist sünnib see iseenesest: sõja saatuse on ju sel juhul sisuliselt otsustatud.»

Hitler kuulas Halderit vaikides ja tähelepanelikult.

Lõpuks sõnas ta vaevalt kuuldavalt:

«Hästi. Olen nõus.» Ja hüüdis siis järsku pead tõstes, mingi sisemise impulsi mõjul: «Peterburgilt ei tohi mingit kapituleerumisetepanekut vastu võtta! Ei Moskvast ega Peterburgist! Nende linnade elanikkond peab kandma karistust Saksa sõdurite eest, kes selle neetud Venemaa pinnal oma elu on andnud! Valge lipp?» puh-

kes ta haukuvalt naerma. «Ei, see oleks liiga odav hind!»

Hitler läks oma tugitooli juurde, pani frentsi selga ja noõpis selle hoolikalt kinni. Triiksärgi ja kaelasidemeta nais frentš pentsik; kaelusest paistis paljas ihu.

«Nüüd aga formuleerin Peterburgi probleemisse edasise suhtumise printsiibid,» ütles Hitler aeglaselt. «Nende alusel koostage direktiiv, Kirjutage, Halder!»

Kindral vaatas nõutult ringi. Tal ei olnud paberit kaasas.

«Mis te veel ootatel Kirjutage!» kordas Hitler, haaras laualt suure märkmiku ja pliiatsi ning ulatas järsult Halderile.

Endiselt seistes tegi Halder märkmiku lahti ja tõstis, kogu kehaga ettepoole kaldudes, pliiatsi valmisolevalt puhta paberilehe kohale, demonstreerides kogu oma olekuga kuulekust.

«Pealkiri: «Peterburgi tulevik»,» hakkas Hitler dikteerima. «Esimeseks. Olen otsustanud Peterburgi maailmakaardilt kustutada.» Ta tegi käega raiuva liigutuse. «Parast seda, kui Nõukogude Venemaa sõja kaotab, pole selle suurlinna olemasolu enam millegagi põhjendatud. Ka soomlased teatasid meile, et pole Peterburgi olemasolust huvitatud... Teiseks. Olen teadlik sõjalaevastiku palvetest säilitada sadamad ja rannakindlustused, kuid neid palveid pole võimalik rahuldada, sest see käiks risti vastu meie peajoonele Peterburgi suhtes. Kolmandaks...»

Halderile pilku heitmata ning jälgimata, kas kindral jõuab üles kirjutada, lõpetas Hitler pidulikult ja ähvardavalt, valju häälega, nagu pöörduks nahtamatute rahvahulkade poole:

«Käsin: lammatada Peterburg blokaadirõngas, teha see linn suurtükiväe ja lakkamatute pommirünnakutega maatasal!»

Halderile nais, nagu poleks füürer täie mõistuse juures: Hitler vaatas põletikuliste silmadega liikumatult tuhjusesse...

Lõpuks ta otsekui ärkas, vaatas Halderit juba normaalse inimese pilguga ja lisas:

«Kui venelased hakkavad armu paluma ja teevad kapituleerumisetepaneku, tuleb see kategooriliselt tagasi lükata. Kõik! Võite minna.»

Kindral rebis täiskirjutatud lehe välja, pani märkimiku ja pliiatsi lauale, ajas end silmapilkselt sirgu, tõstis tervituseks parema käe, pöördus järsult ümber ning suundus ukse poole.

«Pidage,» hüüdis Hitler talle järele, «hsage sinna juurde, et ka Moskva kapitulatsiooni ei tohi mingil tingimusel vastu võtta!»

...Jõudnud värske õhu kätte, toetas Halder jõuetult selja vastu suure tamme tüve.

Ta tundis, et tal ei leemenda mitte ainult nägu, vaid et kogu ta keha katab vastik kleepuv higi. Kindral nõõpis mundrikuue kaeluse lahti ja laskis külmal tuulel rinda paitada. Siis heitis ta pilgu käekella helendavale numbrilauale. Kümme minutit puudus viiest.

Hakkas koitma — pimedusest kerkisid pikkamisi nähtavale kõrged vaatlustornid kuulipildujatega ja sihte täis aetud mets...

Halder võttis taskurätiku, pühkis nägu ja kaela, nõõpis mundrikuue uuesti kinni ja tõmbas sirgu ning läks siis raskel, roldunud sammul oma punkri poole.

XV

Oma kabinetis istudes luges von Leeb kirja, mille hommikul oli lennupostiga saanud Gatšinast, kindral Kuchleri staabist.

Kiri oli ooberstleitnant Danwitzilt.

Härra kindralfeldmarssal

Tund aega tagasi kutsuti mind staapi, kus sain korralduse valmistada oma väeosa ette teisele rindele minekuks. Meile loeti ette Teie käskkirj, milles Te, viidates fuüreri tahtele, teete ülesandeks alustada vägede ümberpaigutamist hiljemalt kaheksa tunni pärast, käesoleva käskkirja teatavaks tegemisest alates.

Mõistan, et mul pole õigust hakata parima põhjust, mis sundisid kõrgemat väejuhatust niisugust otsust tegema.

Kuna väeosa, mille koosseisus mul on au teenida, on samuti ümberpaigutamisele kuuluvate hulgas, julgen pöörduda Teie poole alandliku palvega lubada mul jääda siia, Teie käsutuses olevatesse vägedesse. Viimas-

tel päevadel on meie rindelõigus paiknevad väeüksused vaenlase ägedate vasturünnakute tõttu kandnud märgatavaid kaotusi eriti juhtiva koosseisu osas. Ei ole vajadust rõhutada, et olen nõus asuma ükskõik millisele kohale, kompanii juhtimine kaasa arvatud, sest pean oma kohuseks võidelda siin lõpliku võiduni, millest, olen veendunud, lahutab meid vaid paar päeva.

Ma ei kahtle, et minu palve oleks võinud kergesti rahuldada ka korpuse või armee juhtkond, aga ei minu ülemused, härra kindralfeldmarssal, on teadlikud Teie osast minu saatuses, ei pea nad võimalikuks teha vastavat otsust Teie nõusolekuta.

Üksnes sel põhjusel julgen kindralooberst Kuchleri loal Teid tülitada.

Ooberstleitnant Arnim Danwitz

Raporti kaks korda läbi lugenud, vajus von Leeb mõtlesse.

Täna jõudis lõpule viimane neljast talle fuüreri poolt lisaks lubatud päevast. Eile oli ta peakorterilt saanud käsu alustada 41. korpuse ja 36. motoriseeritud diviisi ümberpaiskamist Keskrindele...

Niisiis, tema saatus oli ilmselt otsustatud. Seda, mis oli juhtunud, Hitler talle ei andesta. Keegi peab kandma vastutust selle eest, et Peterburg pole ikka veel alistatud. Ja loomulikult on see patuoinas just tema, von Leeb.

Feldmarssal astus avatud akna juurde. Teda rõhus linnatänavatel valitsev vaikus. See sundis teda mõtlema oma vägede jõuetusele.

«Kuidas see kõik ometi juhtus?» esitas von Leeb endale ikka ja jälle piinava küsimuse.

Ta tegi paar sammu kogu põrandat katval paksul vaibal ja peatus seinakaardi juures. 18. ja 16. armee eesliin kulges metslooma avatud lõugu meenutavast Soome lahest poolkaares lõunasse Jam-lžorani ja sealt kirdesse — Laadoga järveni.

Teine rindejoon väänles läänest Peterhofini — siin olidki 18. armee väeosad Soome lahe kaldal ära lõiganud Nõukogude 8. armee.

«Kuidas saab seda kaotuseks nimetada? Kes julgeb kaardile vaadates öelda niisuguse sõna?» hüüdis von Leeb mõttes. «Kas ei ole minu väed endiselt paari kilo-

meetri kaugusel Putilovi tehasest, mis asub juba linna piires? Kas ei järeldu luureandmetest, et venelased peavad läbimurret tehase piirkonda moodapääsmatuks — miks nad seal muidu barrikaade ehitavad? Kas ei lahuta minu tanke Peterburgi Moskva prospektist üksainus neetud Pulkovo kõrgendik? Kas on venelastel minu vägesid vallutatud positsioonidelt nimetamisväärselt tagasi paisata või kusagil blokaadirõngast läbi murda õnnestunud? Nu et milles siis seisneb minu kaotus, milles ometi? Mul tarvitseb teha üksainus jõupingutus, see kõige viimane, ja oletatav kaotus muutub silmapilkselt võiduks! Üksainus jõupingutus — ja minu au ning tulevik on päästetud!»

Need mõtted ärritasid von Leebe. «Mõnede väeosade lahkumine polegi nii hirmus,» veenis ta ennast. «Viimaseks jõupingutuseks pole mulle kõiki väeosi tarviski. «Kõikjal pole kunagi võimalik ühetaoliselt tugev olla,» oli omal ajal öelnud Clausewitz. On tarvis konsentree-rida tanki- ning motoriseeritud üksustest koosnevad löögijõud teatavatesse otsustavatesse lõikudesse. Guderian võis ju endale lubada sügavaid tankiläbimurdeid, millal ta, hoolimata oma tagalast ning ignoreerides ohtu tubadele, paiskas tankid ja motoriseeritud jalaväe ette. Miks ei või siis mina kasutada seda taktikat siin, seda enam, et mõne kilomeetri sügavune läbimurre tähendaks minu vägede astumist Peterburgi tänavatele!»

Von Leeb ei mõelnud enam sellele, miks siisugune läbimurre tal seni õnnestunud pole. Nagu malemängija, kellel on veel palju nuppe alles, kuid kes on jäänud ajahätta ja teab, et iga hetk võib malekellal langeda saatustlik lipuke, otsis von Leeb meeleheitlikult seda ainsat õiget käiku, mis talle võidu pidi tooma. Ja mida kauem ta mõtles, seda kindlamalt tuli ta järeldusele, et peab kuidagi muutma taktikat, sest venelased on väljakujunenud situatsiooniga juba kohanenud ning mõistes, et vaenlane on seadnud endale eesmärgiks hõivata lõunas Pulkovo kõrgendikud, laanes aga murda Uritski ja Strelna suunast läbi Putilovi tehase, koondanud kõik oma põhijõud nende löökide tagasitõrjumiseks.

Von Leebe peeti Saksamaa üheks kogenumaks väejuhiks. Ta oli noorpõlvest peale sõjaasjandusele pühendunud ja Esimesest maailmasõjast juba vanema ohvitserina osa võtnud. Oli läbi lugenud sadu raamatuid ning

teadis peast kõiki ajalukku läinud vaejuhtide tähtsamaid sõjakäike, alates Makedoonia Aleksandrist ja lõpetades noorema Moltkega, ja kõiki suuremaid heitlusi Thermopylai ja Cannae lahingust alates ning Verduni lahinguga lõpetades.

Enesestmõistetavalt pidas ta võimel vaenlase kavatsusi läbi näha üheks vaejuhi peamiseks väärtuseks.

Sellest hoolimata oli von Leebe iseloomus ja mõtte- laadis, ning see polnud omane mitte ainult temale, vaid kõigile fašistliku Saksamaa kindralitele, midagi niisugust, mis praktiliselt halvas seda nende endi poolt teoreetiliselt nii kõrgelt hinnatud omadust.

Kasvanud üles preisi kõrgust kultiveerivas junkurlikus õhkkonnas, mida veelgi olid süvendanud Saksamaa välkkiired relvavõidud Läänes, ei pidanud von Leeb pärast esimesi, näiliselt otsustavaid võite Saksa—Nõukogude rindel enam vajalikukski murda pead Nõukogude vaejuhtide operatiivplaanide lahtimõtestamise kallal.

Kas on üldse vajadust tungida siisuguste — nagu von Leeb veendunud oli — ainult komissaride-hirmust ajendatud inimeste mõtetesse? Kas tarvitseb vaevata end Nõukogude kindralite plaanide mõistatamisega, kui sõja käiku ei määra mitte nemad, vaid kõigil rinnetel peale- tungivad Saksa vaed?

Von Leebe ettekujutused Nõukogude riigist ja nõukogude inimestest piirdusid paari-kolme kesise dogmaga. See hallipäine feldmarssal ei teadnud Nõukogude tegelikkusest sugugi rohkem, kui tsivilisatsioonist puutumata metslane kaasaegsest teadusest ja tehnikast.

Kuid metslasest erines von Leeb enesekindluse poolest. Veendunud, et venelased on rassiliselt alavaartuslikud, raakimata Nõukogude Liidu teistest rahvastest, keda ta tundis ühise nimetaja all «asiaadid» või «mongolid», ning sisimas kindel, et neid hoiavad ohjes vaid bolševikud, komissarid ja tšekaa, arvas von Leeb, et teab Nõukogude Liidust nii palju kui tarvis.

Seepärast sattuski ta alati ummikusse, kui puudis taitbata põhjusi, mis sunnivad Nõukogude vägesid jätkama tema meelest mõttetut vastupanu. «Miks ei loõ Vene sõdurid oma komissare maha? Miks ei puhke sissepiiratud Peterburgis ülestõus?» Neile küsimustele ei suutnud von Leeb vastust leida.

Kuid täna ta end enam viljatute mõtetega ei vaevanud. Kogu tema tähelepanu oli koondatud ühele: tuleleida kõik, mis vaenlast ootamatult tabaks.

«Tarvis on ühtainust sammu, ühtainust jõupingutust, ühtainust hästi läbimõeldud, otsustavat operatsiooni, ja ma vallutan selle neetud linna!» püüdis von Leeb ennast veenda.

Ning pikkamisi hakkas uue operatsiooni plaan ilmet võtma.

See operatsioon pidi koosnema kahest etapist. Alustada tuli järjekordsest rünnakust Pulkovo peamisele kõrgendikule, et Nõukogude kindralitele jääks mulje, nagu püüaksid sakslased hõivata kõrgendikku endiselt otserünnakuga. Ent just sel hetkel, kui venelastele näib, et nad on sellegi rünnaku tagasi tõrjunud, tuleb võtta tarvitusele suitsukate ning selle varjus minna kõrgendikust mööda lääne poolt, Finskoje Koirovo juurest, ja enne kui vaenlane ennast koguda jõuab, anda hoop Moskva prospekti suunas, haarata enda kätte ringraudtee ning tungida linna lõunast. Mitte edelast, kust neid ootab Žukov, vaid lõunast! Sel kombel osutub Pulkovo kõrgendik äralõigatuks ja selle kaitseks koondatud Nõukogude väed ei saa võtta osa tänavalahinguist.

Samaaegselt tuleb paisata tankid Peterhofi alla. See annab võimaluse laiendada platsdarmi lahe kaldal ja sunnib vaenlast hoidma tunduva osa oma vägedest Putilovi tehase lähikonnas.

Et aga venelasi enne operatsiooni algust demoraliseerida, tuleb paar tundi enne rünnakut Pulkovo kõrgendikule toime panna «hirmutamise aktsioon»: suunata linnale suurtükitali ning samal ajal pommitada seda vahetpidamata õhust.

Von Leeb tundis, kuidas ta kogu kehast närviliselt värisema hakkas. Ta oli juba ette veendunud, et operatsiooni kroonib kauaoodatud edu. Ta kujutles, milline paanika tekib venelaste leeris, kui nad taipavad, et on ära lõigatud. Siis saab nad kõrgendikult juba kerge vaevaga välja lüüa ning sinna suurtükipatareid üles seada.

«Välja lüüa!» ütles von Leeb valju häälega ja võidutsevalt, viipas käega ja märkas alles siis, et hoiab ikka veel sõrmede vahel paberilehti Danwitzi raportiga.

Ta laskis pilgu masinal trükitud ridadest veel kord üle käia. Tähelepanu kõitsid kaks rida: «... lõpliku või-

duni, millest, olen veendunud, lahutab meid vaid paar päeva.»

Von Leeb haaras laualt punase pliiatsi, kriipsutas need sõnad alla ja kirjutas siis hoogsalt põiki üle lehe: «Kindralooberst Kuchlerile. Palve rahuldada.»

Vajutanud kellanupule, kutsus ta välja adjutandi:

«Paluge kolmekümne minuti pärast operatiivnõupidamisele staabiülem ja väeliikide komandörid.»

Kell viis hommikul algasid õhurünnakud Leningradile. Samal hetkel saatsid Voronja mäel ja Kolpino ning Otradnõi rajoonis paiknevad suurtükipatareid ka esimesed mürsud linna elamukvartalite pihta.

Alustades seda peaaegu kõige kohutavamast kombineeritud suurtükiväe- ning õhurünnakut, oli von Leeb kindel, et tal õnnestub lõpuks külvata paanikat linna elanikkonna hulgas ning sundida Smolnõid kontsentreerima kõik oma jõupingutused tulekahjude kustutamisele ja rusude all hukkuvate inimeste päästmisele, tõmmates sellega Nõukogude väejuhatuse tähelepanu ära Pulkovo kõrgendikult, mille ründamine oli feldmarssali poolt määratud keskpäevaks, kella kahesteistkümneks.

Maalides endale vaimusilmas pildi Leningradi kaitse juhtide olukorrast, oli von Leebil õigus vaid ühes: nad kõik said aru, et Lenini linnale on saabunud väga raske päevad ja et vaenlane valmistub otsustavaks rünnakuks.

Veel seitsmeteistkümnendal septembril, kui linna lõuna- ja edelaservas kiiresti uusi barrikaade ehitati, Kirovi, Moskva, Volodarski ja Lenini rajooni parteikomitee sekretäride juhtivad kolmikud aga said teatav koguse lõhkeainet tehaste mineerimiseks, kirjutasid Žukov ja Ždanov alla rinde vägedele määratud karmile käskkirjale, mille oli dikteerinud linna piiramis seisund.

Rinne külges nuud piki Uritski—Pulkovo—Jam-Ižora lüüsi. Teine kaitsevöönd loodi linna ümbritseva ringraudtee valli taha. Vasakul tiival — Neeva kaldal — lõppes see tugeva kindlustuste sõlmega Petroslavjanka rajoonis. Kolmas kaitsevöönd rajati aga Kirovi tehase, Nõukogude Maja ja lihakombinaadi lähistel.

Piirkond põhja pool Pulkovot oli jagatud sektoriteks

ja igati neist oli mitu tugipunkti. Juhul kui vaenlasel oleks õnnestunud üle kõrgendike läbi murda, pidid neid positsioone kaitsema Leningradi garnisoni võitlejad ja spetsiaalsed töolistest moodustatud üksused — praktiliselt Leningradi kogu taiskasvanud meessoost elanikkond.

Varsti pärast seda, kui sakslased alustasid linna pommitamist ja tulistamist, läksid Žukov ja Ždanov Smolnõi pommivarjendisse, mis niisugustel juhtudel tegelikult kujunes rindejuhataja komandopunktiks.

Ždanov ilmselt närvis: pommirünnak oli sassi ajanud tema plaanid — ta oli kavatsenud sõita Kirovi tehasesse, käia tsehhides, vestelda töölistega, kontrollida kindlustuste ehitamist.

Kõigil Leningradile rasketel aegadel olid linna parteiorganisatsiooni juhid toetunud eeskätt Kirovi tehases töötavatele kommunistidele. Selle tehase ajalugu oli tihedalt seotud esimeste streikidega Venemaal, Lenini tegevusega Peterburis, 1905. aasta revolutsiooniga, Talvepalee vallutamisega, Judenitši ja teiste valgekaartlike kindralite purustamisega, Kodusõja-järgse ülesehitusega, võitlusega Zinovjevi ja Trotski opositsiooni vastu, esimeste viisaastakutega...

Viimast korda oli Ždanov tehases käinud kuu aega tagasi. Ja nüüd, kui sakslased olid tehasest nelja kilomeetri kaugusel, võttis ta uuesti nõuks sinna sõita, et isiklikult hinnata olukorda.

Kuid Žukov oli sellele kategooriliselt vastu: niisuguse pommirahe all sinna sõita — see oli liiga suur oht. Pealegi tahtis rindejuhataja, kes murdis pead, mida tähendab nii äge suurtükituli ja õhurünnak ning kas ei pööratud selle taga vaenlase mingid kaugaleulatuvad kavatsused, et Ždanov oleks sel ajal siin, tema kõrval, rindekomandopunktis.

Alla jõudnud, läksid nad Žukovi kabinetti. Rindejuhataja istus laua taha, Ždanov hakkas tillukeses toas edasi-tagasi kama.

«Niisugust marutuld pole veel olnud... Sakslastel on midagi plaanis, Georgi Konstantinovitš,» ütles ta erutatult.

Žukov ei vastanud, olgugi et mõtles sama.

Tema ees laual lebas Leningradi oblasti kaart, millele olid kantud Nõukogude ja vaenlase vägede positsioonid. Žukov ei pööranud sellelt pilku.

Ždanov astus seinal rippuva Nõukogude Liidu kaardi juurde, vaatas kõverat rindejoont, nagu uuriks seda esimest korda, ja istus siis laua taha, Žukovi kõrvale.

Rindejuhataja ei naidanud välja, et märkab Ždanovi erutust, kuid võttis suski pihku ühe telefonitoru:

«Siin Žukov. Kandke olukorrast ette.»

Tema kõrval istuv Ždanov kuulis hästi, mida Žukovile vastati: linna tulistatakse ägedamini kui kunagi varem, sakslased võtavad sihikule kord ühe, kord teise elamurajooni, puudes luua muljet, et kogu linn on uheaegselt suurtükitule all. Linna kohal on pidevalt kuni nelikümmend vaenlase lennukit.

«Selge...» ütles Žukov lõpuni kuulamata ja võttis telefoni kaudu otseühenduse Balti laevastiku komandopunktiga:

«Kutsuge Tributs... Siin Žukov...»

Mõne hetke pärast kostis admiralil hääl.

«Siin Žukov,» kordas rindejuhataja. «Tahan teada, kas Kroonlinn ja kogu laevastiku suurtükivägi on lõppude lõpuks suuteline nende huligaanide tuld maha suruma!»

Admiral kandis ette, et laevastiku kogu suurtükivägi — rannapatoreid ja laevasuurtükid — annavad vahetpidamata tuld linna tulistavate patareide pihta, kuid sakslaste lennukid pommitavad ka laevu. Tuleb endidki nende eest kaitsta.

«Aga kas teie siis arvasite, et fritsud lasevad teil tulistada nagu polügoonil?» ütles Žukov teravalt. «Koondate oma tuli rohkem Voronja mäele ja Otradnõi rajooni, seal asuvad vaenlase kaugelaskepatareid. Annan teile nende kõri kinnitopkimiseks pool tundi.»

Ta pani toru hargile.

«Vahest helistame ka Novikovile?» arvas Ždanov.

«Pole vajadust,» vastas Žukov õlgu kehitades. «Kõik hävitajad on juba nukuini väljas. Lennuvägi teeb, mis tema võimuses. Ka Tributsile poleks tarvis olnud helistada. Ta teab niigi, kuidas ja missuguseid rajooni tulistada. Helistasin ainult teie rahustamiseks.»

«Tähendab, peame istuma, käed rüpes, ja ootama?» küsis Ždanov ärritatult.

«Andrei Aleksandrovitš!» vastas Žukov. «Meie kahekesi pole praegu suutelised seal ülal midagi muutma. Kõik, absoluutselt kõik, ka tehaste töölised, teevad seda, mis vaja. Neid tagant kihutada oleks mõttetu. Pommi-rahe all siia-sinna sõita — samuti. Me ei tohi komandopunktist lahkuda.»

Ždanov oli ka ise tsentralismi pooldaja ega olnud kiitnud heaks rahutu Vorošilovi juhtimismeetodeid. Ta mõistis, et Žukovil on õigus.

Samas ei andnud Ždanovile aga rahu teadmise, et üleval varisevad müriinal kokku majad, mattes rusude alla sadu inimesi.

«Olen teiega nõus, Georgi Konstantinovitš,» ütles ta juba pehmemalt. «Komandopunkt on komandopunkt. Kuid sellele vaatamata tahan teada, mida kavatsete ette võtta.»

«Istuda ning mõelda,» vastas Žukov lühidalt.

Ždanov läitis tiku, pani suitsu ette ja heitis Žukovile küsiiva pilgu.

Rindejuhataja nõjatuse vastu tooli seljatuge ja lausus Ždanovi poole vaatamata, rohkem nagu endamisi:

«Mida see kõik õmeti peaks tähendama?»

«Millest te räägite?» küsis Ždanov tähelepanelikult.

«Eks ikka sellest samast, Andrei Aleksandrovitš, ikka sellest samast. Tahan selgusele jõuda, mida sakslased seal plaanitsevad.»

«Linna rünnatal Tänavalle tungida! Seda nad tahavad!» vastas Ždanov närviliselt. «Meie aga istume siin ja...»

«Andrei Aleksandrovitš,» ei lasknud Žukov tal lauset lõpetada. «See, et sakslased linna tungida tahavad, on elementaarne. Kuid milliste jõududega? Ja kust? Need on probleemid, mille kallal tuleb pead murda. Nimelt meie peame seda tegema! Oleme kohustatud paljastama vaenlase konkreetseid plaanid. Kõik inimesed seal ülal teevad, mis tarvis. Igaühel on oma koht. Meie kohus aga on praegu päevavalgele tuua vaenlase salajased plaanid.»

«Georgi Konstantinovitš,» sõnas Ždanov, «kui ehk küsiks veel kord staabist, milline on olukord? Võime asjatult kaotada kallist aega.»

Ta tõusis ja hakkas jälle kabinetis ringi kõndima.

«Kui juhtub midagi uut, kantakse mulle sellest ette,»

vastas Žukov rahulikult. «Istuge, Andrei Aleksandrovitš, palun teid.»

Ždanov võttis vastumeelselt istet.

«Praegu on väga tähtis teada, kas von Leeb kavatses linna rünnata olemasolevate vägedega või on Hitler talle laiendust saanud,» lausus rindejuhataja. «Mis teie arvate?»

Ždanov kehtas õlgu:

«Ei oska kohvipaksu pealt ennustada. Luure pole toonud mingisuguseid andmeid uute väeosade liikumisest vaenlase poolel.»

«Seda, mis luure räägib, tean isegi. Kuid luurajad võlsid selle esiteks ka maha magada. Teiseks võib Hitler alustada vägede ümberpaigutamist just nüüd, kui linna maruliselt tulistatakse.»

«Miks te arvate, et Hitler nõnda toimib?» küsis Ždanov valvsalt.

«Katsun end asetada tema kohale,» vastas Žukov kalgi muigega. «Juba üle kahe nädala püüab von Leeb tungida linna. Kargab nagu vihane peni vastu aeda ja kukub tagasi. Ma ei usu, et Hitler seda kaua kannatab! Leningradi on talle praegu hädasti tarvis, kohe nii vägi!» Žukov tõmbas peoga üle kaela. «Sakslased on juba kogu maailmale pasundanud, et linn lamab nende jalge ees. Mis siis Hitleril nüüd üle jääb, kui von Leeb olemasolevate vägedega Leningradi siiski vallutada ei suuda? Anda järjekordne käskkiri? Olen kindel, et Hitler on kõik käskkirjade variandid juba ära proovinud. Küsin veel kord: mida peaks Hitler loogiliselt tegema?»

Ja Žukov suunas tähelepanelikult kuulavale Ždanovile küsiiva pilgu.

«Te juba vastasite sellele küsimusele,» ütles Ždanov. «Kui ma õigesti aru sain, olete kindel, et Hitler saadab Leningradi alla lisavägesid.»

«Kas teie pole sellega nõus?» küsis Žukov kulmu kortsutades. «Mõelge nüüd ise: Leningradi vallutamisest loobuda Hitler ei või, see on fakt. Rahulikult pealt vaatama, kuidas me von Leebi rünnakud üksteise järel tagasi tõrjume, ta samuti ei hakka, selles olen kindel. Hitler ei saa jätta arvestamata ajafaktorit...»

«Just, nimelt...» sõnas Ždanov mõtlikult. Jälle astus ta seinale rippuva kaardi juurde ja uuris seda keskendunult.

«Georgi Konstantinovičš,» ütles ta siis, «mulle tundub, et teil on õigus peaaegu kõiges. Nii selles, et Leningrad on Hitlerile strateegiline probleem, ent uhtlasi ka presitižiküsimus. Samuti selles, et sakslased püüavad linna iga hinna eest vallutada. Kuid kas Hitler annab von Leebile selleks uusi, tähelepanuväärseid väeüksusi? Kahtlen.»

«Uks tuleneb teisest,» sõnas Žukov kannatamatult. «Kas te siis arvate, et Hitler piirdub järjekordse peapesu andmisega von Leebile? Olen kindel, et ta on feldmarssalilt niikuinii juba seitse nahka võtnud. Ei, peapesudega lahinguid ei võideta! Kui Hitler veendub, et von Leeb pole olemasolevate vägedega suuteline linna vallutama, siis...»

«Ja ikkagi ma kahtlen,» ütles Ždanov, laskmata Žukovil lõpetada. «Te rääkisite ajafaktorist! Jah, kõik tähtajad, mis Hitler Leningradi vallutamiseks on andnud, on ammu möödas. Kuid seesama ajafaktor dikteerib praegu sakslastele, et nad peavad viivitamata alustama otsustavat pealetungi Moskva. Ees ootab ju talv! Niisugune on olukord puhtsõjalisest küljest. Kuid on veel teinegi, mitte väiksema tähtsusega aspekt, nimelt poliitiline. Sellest, kas sakslastel õnnestub vallutada Moskva, sõltub palju. Satelliitriikide käitumine. Türgi edasine positsioon. Ameerika sõjaline abi. Teiste sõnadega: Hitleril on Moskvat tarvis iga hinna eest. Kui aga asjad nii on, vaevalt saab siis Hitler saata siia teistelt rindelõikudest kuigi tähelepanuväärseid kontingente.»

«Mnjaa, rõlab üpris loogiliselt,» venitas Žukov. «Kuid te ei arvestanud ikkagi, et Saksa sõjaväe praeguse tehnilise varustatuse juures — neil on ju küllaldaselt vahendeid vagede transportimiseks — võib üsna suuri väeosi suhteliselt lühikese ajaga ühest kohast teise paistata. Hitler on loomult avantürist ja võib kaaluda nii: paiskan väed Leningradi alla, vallutan linna ja paigutan väed siis uuesti tagasi Keskriindele...»

«Ei tea» sõnas Ždanov pead vängutades, «teie olete sõjaväelane ja teate muidugi minust paremini, kuidas niisuguseid operatsioone planeeritakse. Ja ikkagi kaldun arvama, et Hitler pole nii rumal, et ei mõistaks, et kui sakslastel õnnestubki linna tungida, hakkame kaitsma iga tanavat, iga maja. Tankid on hiiglasuures linnas tanavalahinguteks ebasobivad. Järelikult peab Hitler

arvestama eeskätt elavjõudu. Kogu oma avantürismi juures saab ta ometi aru, et lahingud Leningradi pärast pole mingi väike sõjaline jalutuskaik. Seda võis ta arvata kolme kuu eest, ja isegi kuu aega või kaks nädalat tagasi. Kuid täna... Ei, Hitler ei sõanda vägesid Moskva alt siia tuua, olen selles veendunud, Georgi Konstantinovičš!»

Mõne hetke valitses vaikus. Siis ütles Žukov:

«Mis siis ikka, väga võimalik, et teil on tõepoolest õigus. Seda enam, et Kindralstaabi Luurevalitsuse andmeil pauskab Hitler Keskriindele Rundstedti teise armee ja teise tankigrupi...»

Žukov tõusis ja astus samuti kaardi juurde.

«Arvan, et sakslased teevad katset murda Timošenko rinne läbi kusagil siin, Duhhovštšina, Roslavli ja Šostka lähedal, et läänes ja Brjanski rindel ning minu endise reservarmee lõigus Vjazma ja Brjanski rajoonis sisse piirata...» lausus ta mõtlikult. «Kuid praegu pole jutt sellest,» vahetas ta kõneainet. «Meie vastulame Leningradi saatuse eest ja peame selgeks saama vaenlase plaanid esmajoonel just siin, meie rindel.»

Ta heitis pilgu Ždanovile, kes näoga kaardi poole seistes teda tähelepanelikult kuulas, ja lisas:

«Istume maha ja püüame kõige tähtsamal selgusele jõuda.»

Nad võtsid laua taga uuesti istet.

Uks avanes ja lävele ilmus rinde staabi luureosakonna ülem brigaadikomissar Jevstignejev.

«Seltsimees rindejuhataja! Saabus andmeid, mida pean vajalikuks kõige kiiremas korras teile isiklikult ette kanda...»

«Ära venita. Milles on asi?» küsis Žukov kulmu kortsutades.

«Uks meie luuregrupp, kes tegutseb Luuga rajoonis, teatas, et Leningradi poolt liiguvad Pihkva suunas Saksa motoriseeritud jalaväekolonnid. On märgatud ka tanke...»

«Mis?!» hüüatas Žukov. «Leningradi poolt?!» Ta tõusis ootamatusest isegi püsti. «Kas sa ka ise mõistad, mida räägid?!»

Ta laiskus tagasi toolile ja ütles pärast hetkelist vaikust juba oma tavalise, vasturääkimist mitte kannatava tooniga:

«Rumalus! Kaks võimalust: kas sinu luurajad valetavad, või on vaenlase agentuur neile need andmed soku-tanud.»

«Ei, seltsimees rindejuhataja,» väitis Jevstignejev aupahkult, aga kindlalt, «oma inimesi ma tunnen. Seda, mida oma silmaga pole näinud, nad faktidena ei esita. Koostasin ka Kindralstaabile kiirraporti. Palun...»

Ta võttis mapist paberilehe ja ulatas selle Žukovile. Kindral luges paberi läbi, kakerdas peos kokku ja viskas nurka.

«Kas teil on pea otsas, brigaadikomissar?» prahvatas ta järsku. «Sakslased on iga hetk linna tungimas, teie aga rahustate sõjanõukogu ja Moskvat muinasjuttudega vaenlase lahkumisest! Vaadake, et te sellest kellelegi ei hingal Minge nüüd! Ja kontrollige hästi inimesi, kes teile niisuguse informatsiooni kaela maarisid!»

Jevstignejev tegi vaikides määrustekohase pöörde ja väljus kabinetist.

«Kas olete täiesti veendunud, et Jevstignejevi andmed ei vääri tähelepanu?» küsis Ždanov.

«Mõga... või provokatsioon!»

Ždanov heitis rindejuhatajale terava pilgu.

«Georgi Konstantinovitš,» ütles ta vaikselt, «kui te praegu rääkisite provokatsioonist, meenus mulle teie jutt sellest, kuidas seltsimees Stalin tookord juunis suhtus teatesse ülejooksikust. Mäletate?»

Žukov kehitas õlgu:

«Ma ei leia siin midagi ühist, Andrei Aleksandrovitš!» ütles ta ärritatult. «Jah, seltsimees Stalin tookord kahjuks ei uskunud... Ning... see halvas suurel määral meie valmisolekut vaenlase löögi vastuvõtmi-seks.»

Ta jai vait, vahtides ainiti ühte punkti, ja Ždanov taipas, et mõtted viisid Žukovi tagasi mitte just kaugesse minevikku, sellesse sõjaeelsesesse päeva, millest nüüd oli möödunud mitu kuud verist heitlust...

«Jah, tookord nimetas seltsimees Stalin neid andmeid provokatsiooniks,» jätkas Žukov. «Nimelt provokatsiooniks,» kordas ta kibedalt ja heitis käega, nagu ajaks minevikuarve eemale. «Praegu on hoopis midagi muud! Sakslased hakkavad iga hetk linna ründama! Loba mingist vägede lahkumisest võib meid ainult nõrgendada!»

«Nõus,» noogutas Ždanov, «kuid on ju veel üks asja-olu...»

«Missugune?» küsis Žukov valvsalt.

«Meie vastutame Leningradi kaitse eest. See on meie peamine ja puha kohus. Kuid... kuid Leningrad, Georgi Konstantinovitš, on vaid osake meie maast. Kui luurajate andmed mingist vägede liikumisest Pihkva suunas tõele vastavad, siis kinnitab see seda, et vaenlane koon-dab oma jõudu lõogiks Moskvale. Kas meil on õigust seda Peakorterile kiiresti tealamata jätta?»

Žukov tõusis hoogsalt püsti, tegi paar sammu oma väikeses kabinetis, peatus siis laua taga istuva Ždanovi ees ja ütles kindlalt:

«Ükskõik missuguste tähtsate andmete varjamise eest võtan oma käega igauhel pea maha. Kuid Peakorteri ma segadusse viia ei saa. Kui Jevstignejev esitab veel uheainsagi asitõendi, anname teate viivitamata edasi. Seni aga... ei tohi mõelda vaenlase lahkumisele, vaid sellele, kuidas linna paremini kaitsta!»

Ta hakkas jälle nurgast nurka sammuma.

«Hitler peab tõepoolest idioot olema, kui ta väed tagasi tõmbab hetkel, millal need Leningradi lävel seisavad,» lausus ta muiates. «Aga... noh... kui see kõik tõele vastab, siis tuleb välja, et sakslased on ikka kõvasti ajahädas küll!...»

Ta pörutas erutatult peoga vastu lauda ja hüüdis:

«Siis on õigus nii teil kui ka minull Von Leeb ei saa mingisugust abiväge, kuid teeb ilmselt meeleheitliku katse päästa oma karjääri ja püüab veel kord linna tun-gida! Kuid mitte laial rindell! Selleks pole tal enam jõudu... Kiilugal Manööverdades! Aga kus? Ma pean täpselt teadma, kus! Ta ei või ometi olla nii nürimeelne, et ründab Pulkovo kõrgendikku ikka ja jälle lõunast ning kipub Kirovi tehase juurde Soome lahe kaldalt, sealt, kust me teda just ootame! Pealegi on ta kandnud suuri kaotusi... Ei, ta peab midagi välja nuputama, see von Leeb, ilmtingimata peab! Aga kus? Kust kavatseb ta meid seekord runnata?»

«Vahest Uritskl rajoonist või siis ikkagi lahe kaldalt?» arvas Ždanov.

Žukovi laup tõmbus kortsu. Viimase ööpäeva jooksul oli talle üha rohkem muret tegema hakanud Peterhofi—Strelna suund: jätkates Soome lahe kaldal äralõigatud

8. armee vaeosade hekseldamist, olid sakslased eile hommikul vallutanud Peterhofi idaosa. Ida pool asuva Strelna olid nad anastanud juba varem.

Eile päeval olid Žukov ja Ždanov 8. armee sõjanõukogule saatnud telegrammi, nõudes sakslaste peatamist: «Kui teie armee laseb sakslased Peterhofi, purustab vaenlane meie Kroonlinna...»

Kuid telegramm ei andnud soovitud tulemusi. Sakslased jätkasid edasiliikumist Peterhofi keskuse suunas.

Samal õhtul oli rinde sõjanõukogu vastu võtnud otsuse vahetada välja 8. armee komandör ja sõjanõukogu liige.

Kuid siiski oli Žukov veendunud, et praegu pole sakslased veel suutelised andma Leningradile otsustavat hoop! lahe poolt. Sinna koondatud vagedest niisuguseks runnakuks ei piisanud.

Ždanovile vastas ta aga mõthikult:

«Võib olla, et ka sealt... Aga võib-olla ka mitte...»

Sel hetkel astus tuppa rinde staabiülem kindral Hozin.

«Seltsimees rindejuhataja,» ütles ta, «te palusite ette kanda, kui olukorras muudatusi tuleb. Vaenlane on lõpetanud linna keskuse pommitamise ja keskendanud kogu oma tule nüüd Moskva ja Kirovi rajoonile.»

«See on kõik?»

«Just nii, esialgu kõik.»

«Mis toimub lahe kaldal?» küsis Ždanov.

«Seal pole midagi uut, Andrei Aleksandrovitš.»

«Hea küll. Võite minna,» ütles Žukov, ja Hozin lahkus.

«Teie siis arvate, et Uritski suunast? Või-ma-lik...» lausus Žukov silphaaval. «Kuid von Leeb peaks teadma, et meiegi ootame runnakut kõige rohkem just sealt ja koondame sinna põhijõud...»

Ta laks kiiresti kirjutuslaua juurde, vajutas kella-nupule ning hüüdis lävele ilmunud adjutandile:

«Kutsuge Fedjuninski telefoni juurde!»

Viivu parast kandis adjutant ette, et 42. armee komandör on telefoni juures.

Žukov haaras toru:

«Kuidas sul praegu Pulkovo rajoonis olukord on?»

Tukk aega kuulas ta tahelepanelikult.

«Nii...» venitas ta lõpuks. «Ah et ootamatu vaikus... Mitte ei meeldi mulle niisugune vaikus... Pea

Pulkovot tähelepanelikult silmas! Kas abiväed jõudsid kohale? Ah, jäta oma kuradi kood! Praegu pole aega seda mõistukõnet arutada! Kui palju jalaväge ja tanke sa said?»

Kuulanud ära Fedjuninski vastuse, küsis:

«Kuidas sapööridel lood on, kas nad said eeslinil oma asjadega hakkama? Hea küll. Pea tiibu silmas, mõistad! Eriti Uritski-poolset... Ära pööra sealt pilku! Kui olukord vähegi muutub, kannad silmapilk ette. Minu poolt kõik.»

Ždanov ootas, et rindejuhataja ütleb, mida Fedjuninskilt oli kuulnud, kuid Žukov kummardus kaardi kohale.

Olgugi et Ždanov kui üks Leningradi kaitse juhte oli omandanud juba mõningaid sõjalisi kogemusi ja mõtles puhtsõjaliste kategooriatega, mitte ainult teoreetiliselt, vaid strateegia ja taktika tähtsust tundes ka praktiliselt, jäi ta eelkõige ikkagi poliitikategelaseks ja parteitöotajaks. Žukov oli aga väejuht, läbi ja lõhki sõjaväelane. Tal polnud tarvis sundida end mõtlema sõjaliste kategooriatega. Ta lihtsalt ei suutnud, ei osanud teisiti mõeldagi. Sõjategevuse kaart rääkis talle rohkem kui igasugused suusõnalised kirjeldused.

Praegugi kujutas ta üht niisugust kaarti vaadates suurepäraselt ette tegehhku jõudude paigutust lahingutegevuse piirkonnas. Nagu suur sõnameister, kes enne kirjutama asumist mõtleb labi ja kujundab oma fantaasias kõik tulevase romaani tegelased ja kollisioonid, oskas ka Žukov kaarti vaadates taastada möödunud lahingu pilti, veel enam — näha ette eelseisvagi lahingu iseloomu, otsekuul mängides mõne hetke jooksul läbi selle mitmesugused variandid, kord enese, seejärel aga vastase positsioonilt. Ta suutis teatavaks ajaks just nagu abstraheruda iseendast ja ümber kehastuda vaenlaseks, et seejärel uuesti omaenese positsioonilt vastase kavatsusi hinnata.

Lõpuks kiskus Žukov pilgu kaardilt lahti ja sõnas:

«Olen veendunud, et von Leeb püüab ringi minna!»

«Ringi... ümber mille?» ei saanud Ždanov aru.

«Ümber kõrgendiku, kõige tähtsama Pulkovo kõrgendiku, Andrei Aleksandrovitš!» hüüatas Žukov.

«Miks te seda arvate?»

«Seepärast et tal ei õnnestu seda kuidagi teisiti kätte

saada, olgugi et ründab juba teab mitmendat korda!» lausus Žukov valjusti ja Ždanovile paistis, et koguni rõõmsalt. «Vaadake!» Ja Žukov kummardus kaardi kohale ning näitas sõrmega: «Kaks suunda — see sin, piki Soome lahe kallast, ja teine, lõunast otse Pulkovo peale — on juba šabloonseks muutunud. Meie oleme harjunud vaenlast just seal tagasi tõrjuma. Ka jargnevateks tõrjelahinguteks valmistume just seal. Seda võtab von Leeb nüüd arvesse. Ja seepärast annab ta seekord Kuchlerile käsu rünnata meid, näete, siit, Finskoje Koirovo rajoonist, minna edelast ringi ümber Pulkovo kõrgendiku.»

«Jattes selle meie kätte?»

«Sakslased loodavad, et kui neil õnnestub linna tungida, siis kaotab Leningradist äralõigatud keskne kõrgendik kaitsesõlmene tähtsuse. Nii oli ju ka Gatšinaga. Kõik Kuchleri katsed hõivata Pulkovo kõrgendik otserünnakuga oleme tagasi löönud. Mis siis von Leebil muud üle jääb? Minna ringi ümber selle kõrgendikul Mäletate: «Kui ei pääse uksest, siis roni aknast!»»

«Kas arvate, et tema plaan tõepoolest nii primitiivne on?»

«Noh, «vene pättidega» sõdidēs peab see saks ilmselt liigseks luksuseks hakata välja mõtlema midagi grandioosset. Tema arvates annab meil sedagi konti närida. Ta on veendunud, et me pole suutelised tema taktikalist manöövrit läbi nägema, sest asume lõksus. Pealegi pole tal aega miskit erilist välja mõelda.»

Žukov vajutas uuesti kellanupule:

«Kutsuge Hozin!» käskis ta, niipea kui adjutant oli jõudnud lävele ilmuda.

Mõne sekundi pärast oli Hozin kohal.

«Tule siia, Mihhail Semjonovitš,» käskis Žukov ja kummardus kaardi kohale. «Anna Fedjuninskile viivitamata juhised vastuloogiks, kui sakslane ründab meid siit, Finskoje Koirovo rajoonist,» näitas ta sõrmega, «ja püüab ümber kõrgendiku ringi minna. Teiseks: võta ühendus Novikoviga ja hoiata, et kõige lähemas tulevikus võib see rajoon ägeda pommirünnaku objektiks saada. Kolmandaks. Teatad laevastiku staapi ja suur-tükiväele, et nad oleksid valmis avama tõkkesid Kis-kino ja Finskoje Koirovo lõigus. Said aru? Tegutse. Viie-

teistkümne minuti pärast kannad tulemustest ette. Olen üleval, oma kabinetis.»

«Te oletate, seltsimees rindejuhataja...» tahtis põhjalik ja aeglane Hozin midagi täpsustada, kuid Žukov katkestas teda kannatamatult:

«Tegutsel Aeg on kallist! Viieteistkümne minuti pärast kohtume ja arutame kõik läbi. Minel!»

Alles mõne minuti eest oli Žukov valjusti arutlenud, varjamata oma kõhklus, kuid nüüd oli rindejuhataja nagu ümber sündinud: ta tegutses jälle järsult ja nõudlikult, olles absoluutselt kindel, et tal on õigus, talumata mingeid arupärimisi ja veel vähem vastuväiteid.

«Georgi Konstantinovitš, kas Fedjuninski teatas teile midagi niisugust, mis teie oletusi kinnitab?» küsis Ždanov, kui Hozin oli lahkunud.

«Ei, seal on kõik esialgu vaikne.»

«Miks te siis nii kaljukindlalt usute, et sakslased just nimelt ümber kõrgendiku ringi tahavad minna?»

«Tahavad minna küll, Andrei Aleksandrovitš,» ütles Žukov veendunult. «Von Leeb poleks von Leeb, kui ta seda ei teeks. Ma tunnen selle preislase mitme kilomeetri tagant ära. Lähen oma kabinetile!» lisas ta ustavades.

Ka Ždanov otsustas minna üles oma kabinetile, sest metronoomi rahulikust tiksumisest võis järeldada, et Smolnõi rajooni tulistamine on lõppenud.

Ta oli juba väljumas, kui helises telefon.

Ždanov taipas silmapilkselt, et tegemist oli Moskva otsetelefoniga.

Pärast seda kui blokaadirõngas Leningradi ümber sulgus, oli Laadoga järve põhja tõmmatud valitsuse otseühendustelefonikaabel ainsaks Leningradi Moskvaga ühendavaks liiniks.

Loomulikult eksisteeris ka teisi sidevahendeid, nagu samuti mööda järve põhja kulgev telegraafiliin. Kuid telegraafi teel edasiantud sõnad jäid ikkagi surnud tähtedeks paberiribal. Elavat häält võis kuulda ainult valitsuse telefonist.

Moskva oli leningradlastele nüüd üheaegselt väga lähedane ja kättesaamatult kaugel.

Lähedane seepärast, et ta kujutas endast kogu maa kaitsmise keskust ja sümboliseeris Nõukogude kodu-

maad, seda kõike, mille nimel miljonid nõukogude inimesed surmaheitlusesse olid läinud.

Samal ajal tundus aga, et geograafiliselt on Moskva ja Leningradi vahemaa kohutavalt suurenenud. Leningradlased olid harjunud, et Moskva oli kusagil siinsamas, lausa külje all. Rongis magama heites nägi leningradlane aknast Leningradi Moskva vaksali perrooni, hommikul aga leidis end juba Moskva Leningradi vaksalist. Kuid nüüd oli blokeeritud Leningradist raskem ja ohtlikum pealinna pääseda kui rahuajal Arktika jääväljadele...

Võimalus kuulda läbi telefoni Moskvast asuva inimese häält oli kättesaamatuks luksuseks muutunud sadadele tuhandetele leningradlastele. Ja kuigi Ždanov, kes Moskvaga rääkis mitu korda päevas, ennast nende hulka ei saanud arvata, kutsus vahitsustelefoni helin temaski sellest ajast peale, mil linna ümber sulgus blokaadirõngas, iga kord esile seletamatu ärevuse ning rõõmsa erutuse.

Ta võttis toru kiiresti hargilt ja ütles oma nime.

«Kas sa oled juba Žukovi koha üle võtnud?» kostis telefonist hääl, mille Ždanov esimesest sõnast ära tundis.

Olles suurepäraselt tundma õppinud selle hääle iga intonatsioonivarjundit, sai Ždanov kohe aru, et Stalin naljatab, kuid vastas sellest hoolimata tõsiselt ning tagasihoidlikult:

«Žukov läks just praegu üles oma kabinetti, seltsimees Stalin. Ütlen kohe, et aparaat ümber lülitataks.»

«Pole tarvis. Kuidas rindel lood on? Eilne olukord on mulle teada. Mis tana uudist?»

«Erilisi muudatusi ei ole, kui mitte arvestada, et sakslased pommitavad ja tulistavad linna juba kaks tundi järjest.»

«Kas ohvreid on palju?»

«Täielikke andmeid praegu ei ole, õhurünnak pole veel lõppenud. Kuid ohvreid on muidugi palju. Mis puutub olukorda rindel, siis asub vaenlane esialgu endistel positsioonidel. Kuid Žukovi arvates võivad sakslased iga tund alustada uut rünnakut.»

«Nii arvab seltsimees Žukov. Aga mida mõtleb seltsimees Ždanov?»

«Kaldun arvama, et rindejuhatajal on õigus,» vastas

Ždanov pärast lühikest pausi. «See meeletu pommitamine ei ole juhuslik.»

«Nõnda...» sõnas Stalin. «Uks hetk. Võtan kohe teie rinde kaardi.»

Nüüd, mil polnud kuulda häält, kostis membraanist uhetasane undav toon nagu kõigi maailmaruumis möllavate tormide ärev kaja.

Ždanov kujutles, kuidas Stalin talle omasel kuuldamatul sammul kiirustamata astub pika kitsa laua juurde, võtab sealt vajaliku kaardi ning tuleb tagasi...

«Nõnda,» kostis jälle torust Stalini hääl, «ja millisest suunast Žukov sakslaste järjekordset rünnakut ootab?»

Ždanov sattus hetkeks segadusse, sest ei teadnud, kas Žukov ise oleks pidanud vajalikuks rääkida Stalinile oma oletustest. Kuid määravaks sai aastatepikkune harjumus rääkida sellele inimesele ainult tõtt, midagi varjamata.

«Žukov oletab, et vaenlane püüab seekord minna edela poolt ringi, ümber Pulkovo kõrgendiku.»

Stalin oli tükk aega vait, täpsustades ilmselt kaardil Ždanovi poolt nimetatud piirkonda. Seejärel aga ütles:

«Omal ajal püüdis Judenits seda kõrgendikku vallutada ja sinna oma suurtükiväge panna. Miks Žukov arvab, et von Leeb teisiti toimib?»

«Sellepärast, et sakslased on juba korduvalt püüdnud kõrgendikku otserünnakuga võtta, kuid see neil ei õnnestu, samuti nagu ei õnnestunud Judenitsil. Žukov ütleb, et tema puuaks von Leebi asemel ringi minna.»

«Meie õnneks ei ole Žukov von Leebi asemel,» vastas Stalin heasüdamliku irooniaga.

Seejärel küsis juba tavalisel, asjalikul toonil:

«Aga miks on Žukov ikkagi nii kindel, et sakslased ei tee ühest katset seda kõrgendikku rünnata?»

«Ja arvab, et von Leeb peab kiirustama väenappuse ja pühitud ajaloomädi tõttu.»

«Nõnda. Ajaloomädi tõttu...» sõnas Stalin mõthkult. «Jah, nüüd võtavad sakslased järjekorras ette meie linna, Moskva. Mis siis ikka, see on loogiline. Kas olete valmis selleks, kui sakslased kiiremini tegutsema hakkavad?»

«Me täidame oma kohuse, seltsimees Stalin.»

«Leningradlased täitsid juba oma kohuse — ajasid

nurja sakslaste suvise pealetungi Moskvale,» ütles Stalin tasa ja nii vahetu sirusega, nagu Ždanov oli teda kuulnud rääkimas vaid üksainus kord — 3. juuli raadiokõnes. «Nüüd palume teid teha kõik võimaliku ja... võimatu Piiteri enda käes hoidmiseks ja selleks, et edaspidigi siduda käsist ja jalust sakslaste armeegruppi «Nord». Me abistame teid ka tulevikus, kuidas suudame. Täna otsustas Peakorter paisata teie rindele 175. ründelennukite polgu. Kõige lähemal ajal lendab teie juurde kindralpolkovnik Voronov, ta aitab paremini organiseerida suurtükiväe linna kaitseks. Kulik sai korralduse igati aktiveerida 54. armee tegevust, et blokaadirõngast läbi murda. Ma tean,» muutus Stalini hää kumedamaks, «et sellest kõigest ei piisa. Kuid rohkem Peakorter praegu teha ei saa.»

«Me mõistame,» vastas Ždanov tasa.

«Meil on veel üks palve piiterlastele,» lisas Stalin. «Õigemini — Balti laevastiku meremeestele. Meieni on jõudnud esialgu küll veel kontrollimata andmed, et teie külje all, Strelnas, on kokku tulnud või kavatseb kokku tulla mingi jõuk, kes mõtleb endast kujutada kesk-komandantuuri või teiste sõnadega Venemaa valitsust.» Stalini hää muutus kalgiks, hakkas märgatavalt rohkem esile tulema gruusia aktsent. «Me ei tea, kellest see, vabandage väljendust, «valitsus» koosneb,» sõna «valitsus» häälitas Stalin eriti gruusiapäraselt, mistõttu see sarkastiliselt kõlas, «kas valgekaartlikest jätistest, kes sakslaste jalge vahelt püüavad Piiterisse pugeda, või mingisugustest teistest fašistide marionettidest. Igal juhul on kuulda, et nad kavatsevad pidada neetud bolševikest vabanemise puhul Kaasani kirikus tänujumalateenistuse... Seepärast arvame: kas poleks õigem neile vastu tulla ja pidada neile tänujumalateenistuse asemel hingepalve — Kroonlinna suurtükiväe abil? Las täpsustavad koha, hakivad selle rajooni läbi ja püüavad võimalikult sügavalt üles künda! Kroonlinnas on kindlasti veel neidki meremehi, kes omal ajal Judenitsit peksid. Olen veendunud, et nad põrutavad erilise heameelega ka tema järglaste pihta. Minu poolt kõik,» lõpetas Stalin. «On sul küsimusi?»

«Esialgu ainult üks, seltsimees Stalin. Kas Churchillilt on vastus tulnud?»

Jutt oli vastusest Nõukogude valitsuse ettepanekule

paisata Nõukogude—Saksa rindele mõned Inglise diviisid ühiseks võitluseks ühise vaenlase vastu.

«On,» vastas Stalin irooniliselt. «Churchill vastas, et ta ei saa.» Vaikis veel ja lisas: «Üheksateistkümnendal aastal sai küll, nüüd aga, olge lahke, ei saa.» Viimaseid sõnu rõhutas ta jälle gruusiapäraselt otse hävitava põlgikkusega. «On sinu poolt kõik?»

«Jah, kõik,» vastas Ždanov.

«Anna siis Piiteri seltsimeestele edasi vennalikud tervitused. Vennalikud tervitused ja tänu.»

Telefonitorus kostis klõpsatus. Jälle tuli esile kauge undav taust.

Ždanov pani toru hargile. Vaatas kella. Ning haaras pihku selle telefoni toru, mis teda ühendas teisel korrusel asuva rindejuhataja kabinetiga.

«Siin Žukov,» kostis torust.

«Nüüdsama helistas seltsimees Stalin,» ütles Ždanov, «tulen kohe teie juurest läbi. Mis Fedjuninski ümbrist on?»

«Esialgu vaikne,» turtsatas Žukov ja Ždanov tundis, et rindejuhatajat ärritab see vaikus, ärritab ja teeb valvsaks.

XVI

Ilmsõltul riviatus Neeva kaldapealsel ühe koolimaja ees üles linna maakaitseväge staabi poolt äsja moodustatud laskurpataljon.

Mõne minuti pärast pidi pataljon alustama teekonda eesliinile, aga kus just täpselt lahinguid pidada tuleb, seda ei teadnud veel ei komandör ega komissar. Võitlejate rivi viimast korda ülevaatavalt komandöridel oli ainult teada, et nad peavad kolonnis minema Srednjaja Rogatkani, seal aga ronima autodele, mis neid lahingupositsioonidele viivad.

Pataljoni komandöriks oli kapten Surovtsev, komissariks vanempolitjuht Pastuhhov. Kiiresti formeeritud allüksusel, mille nad vastu olid võtnud, polnud midagi uhist kaks kuud tagasi Luuga jõe ääres sõdinud sapööri-pataljoniga.

Pärast mälestusväärseid tuleristseid oli seda pataljoni miinitõkete ülesseadmiseks ühest rindelõigust teise pai-

satud, iga kord aga, kui olukord jälle väga kriitiliseks muutus, olid sapöörid uuesti lahingusse lamud.

Augustis asus pataljon lahingupositsioonidel Luuga liini läänetiival, Kingissepa linna lähisel. Just siin pandki sakslased toime kõige ägedama pealetungi, mis lõppes Luuga kaitselini läbimurdmisega.

Surovtsevi pataljonil, õigemini käputäiel sellest pataljonist järelejäänud võitlejail algas kibe taganemine. Ränkades lahingutes tuli koos teiste väeosadega läbi teha mitmepäevane teekond Kingissepast Leningradini, kus pataljon saadeti ümberformeerimisele.

Leningradis said Surovtsev ja Pastuhhov korralduse ilmuda maakaitseväe staapi. Nad teadsid juba, et vahe raske sõjaülikooli läbiteinud maakaitseväelaste ja kaadriväeosade vahel oli muutunud väga suhteliseks. Ja seda mitte ainult seetõttu, et maakaitseväe üksusi nüüd juba peaaegu sajabrotsendiliselt juhtisid elukutselised sõjaväelased, vaid ka sellepärast, et maakaitseväelased ise iga päevaga muutusid üha rohkem kogunud ning karastunud sõjameesteks.

Seda, et neid saadetakse vastavalt erialale sapööriväeossa, Surovtsev ja Pastuhhov ei palunudki, teades, et praegu on suur puudus eeskätt lahingukogemustega jalaväekomandöridest.

Laskurpataljon, kuhu neid suunati, oli sõjanõukogu otsusega neil päevil täiendavalt moodustatud üksus. Osaliselt koosnes see raske taganemistee lähikainud sõduritest, osaliselt aga vabatahtlikest-maakaitseväelastest.

Nüüd on pataljon moodustatud ja valmis positsioonile asuma.

Tibutas seenevihma. Eemalt kostis murskude plahvatusi.

Heitnud telkmantli õlgadele, käisid Surovtsev ja Pastuhhov veel kord rivi eest läbi.

Võitlejate näod olid karmid ning tõsised — igaüks mõistis, et juba paari tunni pärast tuleb tal asuda surmahetkusesse, kus otsustatakse mitte ainult Leningradi, vaid ka tema enda saatus.

Reprodutorist, mida pimeduses näha ei olnud, kostis kaldapealsele vaikne hää. Oraator kõneles monotoonset ja samal ajal kiirustades, tempot iga lausega järjest üles kruvides.

«Poisid, raadios on Višnevski... Kuulake!» ütles üks võitleja.

Seda oleks ta võinud ütlematagi jätta. Leningradlased tundsid neil päevil eksimatult ära kirjanik Vsevolod Višnevski hääle.

Višnevskil oli omapärane esinemisviis. Oma kirglikud, üleskutsuvad kõned pidas ta pausideta, kiirustades, nagu kardaks, et ei jõua ettenahtud aja jooksul öelda kõike, mida tahab.

Ja ikkagi oli neil kiiresti öeldud sõnadel määratu mõju. Kõne alguses tavalised ja argipäevased, omandasid nad pikapeale sügava mõtte, kuigi kõne intonatsioon ei muutunud.

Võib-olla just selles igasuguste väliste efektideta kõnelemismaneeri ja sügava ning kirgliku sisu vahelises omapäras vastuolus peituski suure edu saladus, mis Višnevskil kuulajate juures oli.

Võitlejad ja komandörid seisid liikumatult. Neile pingsas tähelepanus paigale tardunud inimestele tundus, et meremehest kirjaniku sõnad on neile määratud, et Višnevski räägib just nimelt neile, kes iga silmapilk alustavad teekonda eeslinnile.

Peaaegu vaheta voolavad sõnad meenutasid kuulipildujavalangu. Kirjanik rääkis, et täna, praegusel tunnil on Leningradi saatus iga reavõitleja, iga madruse käes, et vaenlane kannab kohutavat kaotusi ning läheb vaja veel ainult ühte, otsustavat hoopit, et ta vankuma lööks ning jalust maha langeks. Kaaluosuti liikumise määrab praegu iga Leningradi kaitsja, iga kommunisti ja parteitu, iga kommunistliku noore valmisolek panna oma elu sellele kaalule...

«Olgem nende kanglaste väärilised, kes oskasid võidelda Kodumaa eest, tõe ning au eest,» kutsus Višnevski üles, «kes läksid julgelt vastu piinadele ja kannatustele. Põlast, sõdimehed, edasi noored, edasi, leningradlased, meenutagem seda, kelle nime kannab meie suur linn, kahtlusaline Lennin, ja sööstkem kõigest jõust edasi — lahingutulle!»

Lõpuks tegi Višnevski lühikese pausi ja lõpetas siis niisama monotoonse hädlega, nagu oli kogu aeg rääkinud:

«Me peame võitma, peame! Ja võidamegi!»

Jalle hakkas metronoom tiksuma rangelt ja valjusti nagu hiiglakella pendel.

Esimesena katkestas vaikuse Surovtsev. Asjatult oma erutust varjata puüdes hüüdis ta heleda haalega:

«Pataljon, kuula minu käskul... Kodulinna kaitsele ja fašistlike okupantide purustamisele — samm, marss!»

Seejärel heitis ta enda kõrval seisvale komissarile veidi kohmetunud pilgu.

«Õigesti ütlesid, komandör!» sõnas komissar tasa.

Sõdurite kolonn hakkas liikuma piki Liteinõi prospekti.

Kümnete raskete kirsasaabastes jalgade astumine kajas majaseintelt kumedalt vastu.

Autod peatusid üsna kõnniteede ääres, et kolonni mööda lasta. Harvad jalakäijad aeglustasid hetkeks sammu, saates sõjamehi kibedust ja lootust täis pilkudega.

Surovtsevi kõrval kolonni ees sammuv Pastuhhov tabas end mõttelt, et püüab võimalikult kiiresti linnast välja jõuda. Purustatud majadest möödudes tundis ta otse füüsilist valu. Talle näis, et linna haavadest tilgub silmanähtavalt verd.

Kogu tema elu mõte seisnes nüüd vaid ühes: kaitsta Leningradi fašistide eest. Kas tõkestada vaenlase tee, või hukkuda — rohkem võimalusi polnud.

Isast ja emast, kes olid jäänud Minskisse, mille olemasolu Pastuhhovile praegu lausa ebareaalne tundus, sest see paistis asuvat hoopis teises maailmas, teisel planeedil, ei olnud tal aimugi. Vahel harva tuletas ta meelde ka naist, kellega oli enne mobilisatsiooni abiellunud ja kellest aasta hiljem oli lahku läinud. Oieti oli naine ise tema juurest lahkunud, kui oli teada saanud, et Pastuhhov on otsustanud armeesse jääda, maarates seega tedagi igavesti ringi randama. Ta meenutas naist tigiduseta, nagu meremees ääretuna tunduval ookeanil meenutab silmapiiri taha kadunud viimast maariba, kuhu ta enam kunagi tagasi ei pöördu...

Kõik, mis oli Pastuhhovile kallis ja lähedane, sulas nüüd mõttes ühte Leningradiga.

Leningrad oli talle muutunud otse unistuseks, mis oli teda soojendanud kulmadel põhjamaistel augustiõödel, kui ta oma sõduritega Kingissepa alt vaenlase piiramisrõngast välja murdes lühikestel puhkehetkedel sügise-

selt marjale maale laotatud sinelil telkmantli all lamas. Leningradiga olid tookord seotud olnud kõik Pastuhhovi tulevikulootused.

Kuid Leningradi tagasi jõudnud, ei tundnud ta oodatud rõõmu. Ta nägi, kuidas armastatud linna purustavad lennukipommid ja suurtukimürsud, kuidas varisevad muurid, mattes enda alla inimesi. Teda piinas jõuetustunne. Võimalikult kiiresti jälle rindele pääseda — see oli nüüd Pastuhhovi ainuke soov...

Ja nüüd on ta juba mõne tunni pärast uuesti eeslinnil.

Sellele mõeldes lisas Pastuhhov endale märkamata sammu.

«Ära kiirusta,» ütles Surovtsev tusaselt, «Srednjaja Rogatkani on veel tükk maad.»

Pataljonil seisis tõepoolest ees pikk tee läbi kogu linna. Mindi, mindi, kilomeeter kilomeetri järel. Ja mida lähemale jõuti linna servale, seda sagedamini kohati tänavaristidel punkreid ning tankitõkkeid.

Linna lõunaserv paistis olevat täiesti tühi: partei ohlastikomitee otsusega oli siit üle saja tuhande elaniku evakueeritud Leningradi keskossa ja Neeva paremale kaldale.

Moskva prospektil tuli pataljonil mitu korda hargneda ahelikku, et pugeda läbi tänavakividest, liivakottidest ja trammivagunitest ehitatud barrikaadide.

Sõdureid endast mööda lastes uuris Pastuhhov tähelepanelikult võitlejate nägusid. Millele need mehed praegu mõtlevad? Vaenlasele, kes nende nähes nende kodulinna laostab? Eelseisvale lahingule? Omastele ja lähedastele, kes jald pimendatud akendega majadesse, kuhu iga hetk võis langeda vaenlase mürsk?

Kui võitlejad kesklinna tänavail omavahel veel tasa vestlesid, siis nüüd olid kõik vaikseks jäänud. Ainult tugevasti kokkusurutud huuled ja sunge näod reetsid neid vallanud tundeid.

«Missuguseks linn on muutunud... Õudne vaadata...» ütles Surovtsev lausa võõra, kähiseva häälega.

«Aga mina vaata ja pea kõik meele! Lahingus lähed tigidust tarvis!» vastas Pastuhhov.

«Mul on seda nüüdki juba rohkem kui küllalt, vastas Surovtsev süngelt. «Võin laenata kõigile, kellel vajaka jääb...»

Pastuhhov ei öelnud midagi.

Ees kõrgus jälle barrikaad ja Surovtsev käskis meestel hargneda.

Pataljonikomandor ja komissar seisis kitsa läbipaasu kõrval, lastes mooda vaikides ning keskendunult astuvaid mehi.

Oli juba pime ja võitlejad vahtisid loomulikult oma jalge ette, kuid Pastuhhovile näis, et nad läksid, pea maas, sest et ei suutnud vaadata purustatud maju, ja on murest murtud ning vihased.

Pastuhhov oli rindel kümneid päevi ja öid veetnud külge külge kõrval võitlejatega ning teadis hästi, mida tähendas neile see sõda. See oli inimesed tervikuna, koos kõigi nende tunnete ning mõtetega oma võimusesse võtnud. Igaüks tundis nii mõistuse kui ka südamega, et vaenlane ähvardab tema kodumaad, tema perekonda, seda kõi ke, milleta nõukogude inimene ei suutnud ennast üleüldse ette kujutada.

Ja vaadates vaikides mööduvaid võitlejaid, mõtles Pastuhhov sellele, mis oli talle juba sageli pähe tulnud: milline peab küll olema ideaali jõud, kui rahvas on nõus selle nimel minema võitlusse elu ja surma peale ning sõdima viimse veretilgani.

Läbinud järjekordse barrikaadi, rivistus pataljon uuesti ja jätkas teed piki pimedat Moskva prospekti.

Suurtükikanonaad muutus üha kõvemaks. Aeg-ajalt pahvatasid tumedas taivas põlema raketid, kallates hetkeks ümbruskonna üle sinkjasvalge viirastushiku valgusega.

Oli kahe paiku öösel, kui pataljon Srednjaja Rogatka juurde jõudis.

«Kas maletad, komissar, kuidas me siin Zvjagintsevi ootasime?» küsis Surovtsev. «Kas maletad, kuidas me püüdsime ära arvata, missugune see staabimajor on?»

«Oli misugune, nagu vaja,» vastas Pastuhhov.

Surovtsev ja Pastuhhov ei teadnud Zvjagintsevist midagi.

Kui tookord, pärast esimest lahingut Luuga all, Pastuhhov koos võitlejatega haavatud Zvjagintsevi pataljoni tõi, läksid sakslased kohe uuesti rünnakule. Zvjagintsev sai teist korda haavata, ja nagu kiuste, — samasse jalga. Rünnak löödi tagasi. Major aga tuli sanitaarpataljoni toimetada. Järgmisel päeval, kui oli suhteliselt rahulik, õnnestus Pastuhhovil sanitaarpataljoniga

ühendusse astuda, kuid sealt vastati, et major on väli-hospitali edasi saadetud: tal seisis ees raske operatsioon. Siis aga tulid jällegi rängad lahingud ja major kadus hoopis silmapiirilt.

«Sõda lahendab inimesi,» sõnas Surovtsev mõtlikult. «Ma ei suuda unustada, kuidas me tookord, juulis, kohtusime... Usud, kui major ütles, et meie tee viib Luuga alla, oli mul tunne, nagu oleks mind keeva veega üle kallatud. Peast käis vaid läbi: kas tõepoolest? Kas vaenlasel õnnestub tõepoolest nii kaugele tulla? Nüüd aga...»

«Ära virise, komandör,» ütles Pastuhhov kuivalt.

«Ega ma virisegi!» vastas Surovtsev tormakalt. «Peak-sid ju mind tundma. Ka siis, kui tuleks sakslastega tänavail käsikähmlusse astuda, ei kaota ma lootust meie võidusse. Kui padrunid lõpevad, hakkan vaenlasel ham-mastega kõrist kinnil!»

Ta vaikis hetkeks ja lisas siis juba vaiksemalt:

«Ega ma siis sellest... Mõtlesin lihtsalt, kuidas sõda inimesi lähendab.»

«Lahendab võitlus õige eesmärgi eest,» ütles Pastuhhov.

«Hea küll, ära õpeta, tean seda isegi. Aga seda majorit ei unusta ma elu lõpuni — koos läksime ju esimesse lahingusse. Kui ma nüüd mõtlen, et teda pole võib-olla enam elavate kirjas, laheb suda lõhki... Kui seltsimees hukkab, on tunne, nagu raiutaks käsi otsast. Annaks jumal, et sina, rahvavalgustaja, ellu jääksid...»

«Mind kuul ei võta,» ütles Pastuhhov veendunult. «Ja mind samuti. Seda teatan sulle kui komissar ja küllap mina juba tean.»

«Jäta naljad!» solvus Surovtsev. «Kas arvad, et ma surma kardan? Sõbrast on kohutav ilma jääda, lahingu-sõbrast, saad aru?»

«Pärast neid lahinguid jäävad kõik rivvi — nii elavad kui surnud. Ning miks sa akki seda Zvjagintsevi matma hakkasid? Mina näiteks olen veendunud, et ta on elus. Küllap meenutab praegu kusagil eeslinil meid... Ja üldse, mis sõna sa kogu aeg pruugid: «kohutav»? Sõpra kaotada pole mitte kohutav, vaid kurb. Kohutav on hoopis miski muu...»

«Mis siis nimelt?»

«Sakslast Leningradi tänavail kujutleda. See, jah, on

tõepoolest kohutav. Mäletad, kuidas meid diviisi poliit-osakonnas Hitleri käskkirjaga tutvustati? Noh, et Leningrad tuleb maamunalt maha puhkida. Et kõik jälle niisuguse ilme võtaks, nagu siin enne Peetrit oli: ümber ringi sood ja rabad. Kujuta endale hetkeks: Leningradi pole enam, ainult sooaurud laugaste kohal... Niisugustele asjadele on tõepoolest kohutav mõelda!»

«Miks sa mulle seda hitlerlaste plaati ette mängid!» ütles Surovtsev järsku ärrituses. «Paljud mis hullumeelne aju sünnitada võib! Sood ja rabad! Tuleb aeg ja me topime tal endal suu s... a täis!»

«Küsimuse niisugune asetus on vastuvõetav!» muigas Pastuhhov.

Natuke aega sammusid nad vaikides.

«Kuule, komissar,» hakkas Surovtsev uuesti rääkima, «kas sul on ka niisugune tunne, noh, kuidas seda öelda... nagu oleneks kõik meist? Mitte sõjaväest üldse, aga just meie pataljonist? Sellest, kuidas meie vastu peame... Või ütled jälle, et räägin rumalusi?»

«Mõtlen ka ise kogu aeg sellele. Saan aru, et meie käsutuses pole diviis ega isegi mitte polk, vaid just nimelt pataljon, kuid niisugusest mõttest lahti ei saa. Aeglaselt astumel!» jätkas ta ootamatult. «Anna käsk, et mehed sammu lisaksid!»

Surovtsev peatus, tegi kaarditasku vaikides lahti ja võttis välja neljaks kokkumurtud kaardi.

«Näita valgust,» ütles ta Pastuhhovile.

Viimane võttis välja taskulambi ja peoga pirni varjates lülitas põlema.

«Nõnda,» ütles Surovtsev, «kustuta ära. Srednjaja Rogatšani on jäänud umbes viissada meetrit. Aga mehi kiiremini kõndima sundida ma ei või, nad on niigi väsinud!»

Nad laksid edasi, tõstes vaevaga pikast käimisest raskeks muutunud jalgu.

«Mis sa arvad, kus meid lahingusse saadetakse?» küsis Pastuhhov tasa.

«Aga mis siin arutada!» heitis ta seejärel ise käega. «Kas see pole ükskõik? Suuna järgi otsustades läheme lahingusse kusagil Puškini või Gatšina juures.»

«Seal on juba sakslased,» ütles Surovtsev süngelt.

«Noh, siis lööme nad sealt välja. Küll meile koht leitakse, kus vaenlast peksta, ära muretse!»

«Ega ma muretsegi, tahan ainult kiiremini parale jõuda. Mitte ei või mõeldagi, et kuni me sinu venime, hukuvad seal inimesed.»

«Olemegi vist kohal,» ütles Pastuhhov pilku pimedusse puurides. «Näed, mingid autod seisavad...»

Tõepoolest paistis eespool veoautode rivi. Täiesti juhuslikult seisis autod täpselt samas, kus nad mõlemad tookord juulis Zvjagintsevi olid oodanud.

«Kas mäletad?...» küsis Surovtsev tasa.

«Kõike mäletan, komandör,» vastas Pastuhhov niisama vaikelt. «Kuid praegu pole aeg mälestustes sorida. Kui sõda läbi saab, eks siis võib kindral Surovtsev koolis lastele rääkida, kuidas algas tema sõjamehetee. Nüüd aga — tegude juurde!»

Surovtsev pööras näo sõdurite poole ja kamandas valju häälega:

«Pa-a-atalfjon! ... Seis!»

Pulkovo kõrgendike juurde jõudis Surovtsevi pataljon koidu eel, kui seal just ajutine vaikus valitses: sakslased olid marutule üle kandnud linna elamukvartalitele.

Ukski Pulkovo kõrgendike lõunanõlvadel ja nende lähedal positsioonidel asuvate väeosade komandöridest ei vaevanud oma pead, et mida see vaikus tähendab. Neile oli see lihtsalt hingetõmbeaeg pärast vaenlase vahetpidamatuid rünnakuid. Kui kaua vaikus kestab, seda ei teadnud keegi.

Suure vaevaga leidis Surovtsev polgukomandöri üles. Roninud tükk aega mööda ühenduskäike ja kaevikuid, kust sanitarid kiiruga haavatuid ja surnuid välja tirisid, tehes ringe ümber suurtükiväepatareide, jõudis ta lõpuks komandopunkti, mis asus koopas ühe peamise kõrgendiku idanõlval.

Surovtsevi ettekannet lõpuni kuulmata ütles polgukomandör tõdemata:

«Õigel ajal tulite, väga õigel ajal! Fritsud, kuradinahad, on mul viimase kolme ööpäeva jooksul esimese pataljoni peaaegu tervenist rivist välja viinud. Järelejäanud tuleb lagalasse tõmmata. Nii et kuula nüüd, kapten, mis sul teha tuleb...»

Surovtsevi pataljonile tehti ülesandeks kaitsta kõige

tähtsamat kõrgendikku lõunast. Just sealt kippusid sakslased kogu aeg otserunnakule.

«Jah, mul veab elus,» mõtles Surovtsev süngelt, «tookord Luuga jõel olin seal, kus supp kõige tulisem, ja nüüdki...»

«Positsioonidele tuleb asuda viivitamatult,» jätkas polgukomandör, «tranšeed, kaevikud ja ühenduskäigud on kõik juba valmis — näed, kuidas me sinu eest oleme hoolitsenud! Võidelda tuleb viimse veretilgani, aga kõrgendikku ära anda ei tohi! Selge?»

«Just nii,» vastas Surovtsev tusaselt.

Ta mõtles praegu, et tema pataljon on ju kiiresti kokku klopsitud ning pole veel sisemiselt liituda jõudnud. Ühtlasi mõistis ta ka, et polgukomandöri pole teist väljapääsu, et tema otsus saata vastutavasse löiku varske täiendus on õige. Ka tema ise oleks polgukomandöri asemel samuti toiminud.

«Lubate käsku täitma asuda?» küsis Surovtsev.

«Hakake peale!» käskis polgukomandör rõhutatud asjalikkusega, kui aga Surovtsev oli pärast määrustekohast tervitust pöörde teinud, pidas komandör ta viivuks kinni ja sõnas koopa lakke osutades: «Pataljoni vaatluspunkt sea sisse seal üleval, noh... observatoorium.s. Paremat kohta on üldse raske välja mõelda. Mida see kõrgendik tähendab, seda mõistad alles siis, kui ise seal üleval ära oled käinud. Kõik. Mine.»

Kuni roodud kõrgendiku jalamil tranšeedes positsioonidele asusid ja sidemehed sügavast pommilehtrist, kuhu Surovtsev pataljoni komandopunkti paigutada otsustas, roodukomandoride ning polgu komandopunkti juurde ühendusliini vedasid, hakkas juba valgenema.

Surovtsev ja Pastuhhov võtsid nõuks minna mäele, kuhu polgukomandör oli käskinud vaatluspunkti sisse seada. Telefonikaabli kandva sidemehe ja kahe telefonisti saatel jõudsid nad kõrgendiku harjale just siis, kui päike silmapäri tagant välja ilmus ja tema esimesed kiired püüdsid tungida läbi taeva laotust katvate pilvede ning püssirohusuitsu.

Semas oleva augu kaudu observatooriumi sisenenud, sattusid Surovtsev ja Pastuhhov suurde saali, mille kuppel oli otsetabamusega purustatud. Ka observatooriumi seintest polnud enam kuigi palju järele jäänud. Saali keskel kõrgus hunnik kagardunud metalli — hiigeltele-

skoobi jaänused. Mõõda kivipõrandat keerutas tuul mingisuguseid paberilehti.

Tagasi tulnud lõunapoolse müüriava juurde, tõstsid Surovtsev ja Pastuhhov binokli silmade ette. Siit olid suurepäraselt näha nii oma kui ka vaenlase positsioonid.

Kuni silmapäirini oli maapind tihedalt kaetud tranšeede, ühenduskäikude ja tankitõrjekraavide ämblikuvõrguga, paistsid okastraattõkete siksakid, mustendasid purustatud tankid ja soomustransportöörid.

Sellel pommidest ja mürskudest ülestuhnitud, haavatud ning kaevikute ämblikuvõrguga kaetud territooriumil oli ainult ühes kohas nagu imekombel säilinud puutumatus imepisike maalapp, kus kollendas nisu.

Sõja stiihilised ilid olid neid viljapäid saastanud, neid polnud puudutanud ei rautatud sõdurisaapad ega tankiroomikud, pommi- ja mürsukillud olid neist üle vihisenud. Küpsed viljapead kõrgusid kaitsetuina surnud maa süngelt mustendaval taustal.

Läänes oli taevast üleni kaetud tiheda suitsulinikuga. Tohtu tulekahju kolle oli kaugel, mitme kilomeetri taga, kuid tuul kandis kõrbehaist ka siia.

Surovtsev võttis kaardi välja.

«Pöleb vist Uritsk,» ütles ta süngelt.

Pastuhhov tõstis binokli silmade juurde.

«Paistab kull nii, komandör...»

Nad laksid põhjapoolses seinas oleva augu juurde ja tardusid mõlemad hetkeks üllatusest paigale.

Põhjast ei olnud kõrgendik lauskjas nagu lõunast, vaid järsk. Selle jalamilt looklesid linna poole Moskva ja Kiievi maantee, mis praegu olid täis tankitõkkeid ja barrikaade. Siit ülalt oli linna Moskva rajoon tervenisti nagu peo peal. Vasakul paistis läbi hommiku-udu ka osa Narva rajoonist, igal juhul olid palja silmaga näha Zdanovi nimelise laevatehase hooned.

Alles nüüd lausis Surovtsev polgukomandöri sõnade: «Mõeldad alles kui kui ise seal üleval ära oled käinud...» ohvartaval mõel

«Kuule, komandör,» ütles ta sõnatult enda kõrval seisvale Pastuhhovile lase, «kas sa kujutad endale ette, mida sakslane võib teha, kui selle kõrgendiku kätte saab?»

Pastuhhov jättis vastuse volgu.

Ja mida ta öelda võiski? Sõnadeta oli selge, et pärast

selle kõrgendiku vallutamist saaksid sakslased tõepoolest olukorra peremeesteks. Linn oli siit kui märklaud.

«Läki!» ütles Pastuhhov. Nad poordusid ümber ja nägid kaht komandöri läbi müüriava sisse ronivat.

«Tervist, seltsimehed,» ütles üks neist valjusti.

Surovtsev ja Pastuhhov tundsid selle mehe kohe ära. See oli rinde sõjanõukogu liige Vasnetsov. Teine komandor — väikeste vurrudega keskmist kasvu mees, kindralitahed kraenurkadel, oli neile tundmatu.

Teinud paar sammu, jäid Surovtsev ning Pastuhhov valveseisangusse. Kuid Surovtsev ei teadnud, kellele nimelt ta raporteerima peab.

Vasnetsov sai ilmselt aru pataljonikomandöri olukorrast.

«Raporteerige armeekomandörile kindral Fedjuninski,» ütles ta.

Püüdes end kokku võtta, kandis Surovtsev veidi areldi lühidalt ette, millal pataljon oli kohale jõudnud ja misuguse ülesande saanud.

«Teid hakkab tulega toetama mitu suurtükiväedivisjoni,» ütles Fedjuninski. «Kõrgendikku ei tohi käest anda. Jään teile lootma.»

Surovtsev kõhkles hetke, kas peab vastama: «Teenin Nõukogude Liitul» või vaikima. Ja ütles siis hoopis endalegi ootamatult:

«Selge, seltsimees armeekomandör! Polgukomandör käskis võidelda viimse veretilgani, kuid kõrgendikku mitte ära anda.»

«Teie verd pole meile tarvis,» vastas Fedjuninski kulmu kortsutades. «Sakslased sooviksid siin elusate võitlejate asemel näha verest tühjaks jooksnud sõdureid. Te olete kodumaale vajalikud elusana. Elusana, relv käes.»

«Kas teie olete pataljoni komissar?» küsis Vasnetsov, märganud punast vliisnurka Pastuhhovi varrukal.

«Just niil Vanempoliitjuht Pastuhhov,» kandis see sargu tõmbudes ette.

«Kuulge, kas me pole juba varem kusagil kohtunud?»

«Mina olen teid küll näinud, seltsimees sõjanõukogu liige,» vastas Pastuhhov rahulikult, «kas teie aga mind ka märkasite, seda ma ei tea.»

«Kus see oli?»

«Luuga all. Juulis. Te sõitsite marssal Vorosiloviga naaskaitseväelaste juurde. Jäite siis pommide alla...»

«Mäletan, mäletan,» noogutas Vasnetsov. Ta nagu elavnes. «Kuulge,» lisas ta, «siis oli ju teiega koos ka major Zvjagintsev, eks?»

«Oli küll,» vastas Surovtsev sungelt. «Oli, nüüd aga enam ei ole. Ta sai Kingissepa all haavata. Me ei tea isegi seda, kas ta veel elus on.»

«Elus, elus on teie major!» ütles Vasnetsov naerata-des. Nais, et talle teeb heameelt tuua inimestele sel ras- kel, kriitilisel ajal häid uudiseid. «Praegu on ta Kirovi tehases, aitab seal kaitset organiseerida. Nägin teda hil- juti.»

«Kuuled! Meie major on elus!» hüüdis Surovtsev ja pörutas Pastuhhovile rusikaga ribide vahele, nagu unu- tades, et nende ees seisavad kõrged ülemused. «Kas kuu- led, komissar?!»

«See on meile väga suur rõõm, seltsimees sõjanõu- kogu liige,» sõnas Pastuhhov rõhutatud korrektsusega, et kuidagi leevendada oma pataljonikomandöri poisike- selikku tempu. «Saime major Zvjagintsevigaga koos Luuga all tuleristsed. See ei unune.»

«Jah, see ei unune tõepoolest,» lausus Vasnetsov. «Luuga jõel võitlesite tõesti viimse veretilgani.»

«Eks vaata, kuidas nad siin endid ülal peavad,» tähen- das Fedjuninski kuivalt. «Palun teid, Sergei Afanasje- vil!» Ning ta viis Vasnetsovi lõunapoolsesse külge.

Surovtsev ja Pastuhhov vaatasid küsivalt teineteisele otsa ega teadnud, mida teha, kas ära minna või ootama jääda.

Fedjuninski ja Vasnetsov vahtisid tükk aega müüri- avast välja, omavahel millegi üle poolhääli vesteldes ning aeg-ajalt binokleid silmade ette tõstes. Siis aga läk- sid vastasseina juurde, kust avanes vaade linnale.

Vasnetsov poordus eemal seisvate Surovtsevi ja Pas- tuhhoi poole.

«Tulge siia, seltsimehed. Kas te seda nägite?...» lisas ta, kui komandorid tema juurde olid jõudnud. «Kõik me oleme lugematuid kordi öelnud: «Meie selja taga on Leningrad.» Algul oli see «selja taga» sadade, siis küm- nete kilomeetrite kaugusel. Nüüd võib vahemaad aga juba sammudega mõõta. Kui te selle kõrgendiku ära annate, läheb Leningrad olukord kriitiliseks. See mui-

dugi ei tähenda, nagu poleks meil Pulkovo kõrgendike tagalas enam mingisuguseid väeosi. Aga kui sakslased selle kõrgendiku vallutavad, võivad nad linna pihta märki laskma hakata. See on kõik, mis ma teile öelda tahtsin.»

Lahingu ajal vaatab reavõitleja surmale otse silma. Ja just nagu seda arvestades ei koorma sõda teda teiste raskete ülesannetega: ta ei vastuta lahingu kulgemise eest tervikuna, teiste sõjameeste elu eest...

Seda koormat kannavad komandorid. Ja mida kõrgem auaste on komandöril, seda raskem on tema koorem. Selle raskust ei tunta õlgadega, vaid mõistusega, sudamega, iga närviga.

Just misugust koormat kandis kindralmajor Fedjuninski sellest ajast peale, millal sai käsu üle võtta Leningradi lõunast ja edelast kaitses 42. armee.

Septembri teise dekaadi viimastel päevadel muutus olukord Uritski ja Pulkovo all ning Strelna suunas pingelisemaks kui kunagi varem.

21. SARK-i diviis püüdis tulemusteta tagasi võtta vaenlase poolt hõivatud Uritskit. Linn käis mitu korda käest kätte, kuni sakslastel lõpuks õnnestus sinna püsima jääda.

5. maakaitsevædiviis pidas ennastsalgavat võitlust Kiskino küla pärast, millel oli väga suur operatiivne tähtsus, sest see asus Pulkovo kõrgendike tiival. Kuid ka siin ei õnnestunud vaenlast tagasi tõrjuda.

Ent Leningradi kaitsjad ei valanud siiski asjatult verd. Septembri teisel poolel peetud ägedad lahingud näitasid, et kuigi linna kaitsvad väed praegu veel küll vaenlast tagasi lüüa ei jõua, pole ka sakslased enam suutelised linnale lähemale nihkuma.

Sakslased paiskasid tulle üha uusi tanke ja motoriseeritud jalaväeosi, püüdes läbi murda ja linna jõuda, kuid kohtasid Fedjuninski armeede aktiivset vastupanu ning veeresid tagasi vanadele positsioonidele.

Näis, nagu vabiseks kaaluosuti vahetpidamata, kaldudes kord vasakule, kord paremale ja tardudes siis uuesti numbrilaua keskele, fikseerides jõu ebakindlat tasakaalu.

See tasakaal polnud tingitud ajutisest vaikusest, mida

aeg-ajalt üksikudel rindelõikudel võib täheldada, kui korduvatest, tühja läinud runnakutest jõuetuks jäänud vaenlane pärast tulemusteta katseid olukorda muuta mõneks ajaks pealetungi katkestab, kaitsespositsioonidel asuvad kurnatud väed aga kasutavad seda hetke hingetõmbeks ja ümbergrupeerumiseks.

Ei, neil päevil Leningradi all saavutatud tasakaal ei tähendanud vaikust, vaid vahetpidamatut, meeleheitlikku võitlust. Leningradi läheduse tõttu marru läinud sakslased püüdsid verest tuhjaks joostes suurte kaotuste hinnaga ületada seda mõnda kilomeetrit, mis neid linnast veel lahutas, Leningradi rinde väed aga löid vaenlase kogu aeg tagasi, ja mis kõige tähtsam: kasutasid iga võimalust vasturünnakuks.

Kui kaua võib kesta niisugune ohtlik tasakaal ja kus nimelt teevad sakslased otsustava katse seda rikkuda — see oli peamine küsimus, mille pidid lahendama Fedjuninski ning Leningradi rinde sõjanõukogu.

Zukov, kes oli kindel, et sakslased lähevad läbimurdele just Pulkovo tahtsaima kõrgendiku juures, kusjuures puuavad sellest ringiga ümber minna, hoidudes edela poole, andis kasu kiire korras rajada sellesse piirkonda laiendavaid tankitõkkeid.

Selle kiire ülesande täitmisel pörgati kokku peaaegu ületamatu arv raskustega, sest töö tuli teha lahinguolukorras, vahetult sakslaste positsioonide ees, katkematu suurtükiväe all. Kõige lihtsamate, kuid samal ajal ka kõige efektiivsemate tankitõkete — tankitõrjekraavide kaevamine nõudis rohkesti töökäsi. Paljude inimeste kogunemine kaitselini ees ei jaa aga vaenlasele märkamatuks...

Rinde insenerivägede ülem polkovnik Bõtševski tegi ettepaneku Kroonlinnast süüa tuua ja sakslaste positsioonide ette seada suured meremiinid.

Selle ülesande täitmine oli äärmiselt ohtlik. Miine sai vedada ainult mööda Kroonlinna Leningradiga ühendavat kanalit, see aga oli nagu kogu linngi lakkamatu suurtükiväe all. Üheainsagi mürsu otsetabamus miine vedavale laevale oleks tekitanud hiigelpahvatuse, mille tagajärjeks oleks võinud olla hulgaliselt ohvreid linnaelanike hulgast.

Kuid meremeestel õnnestus miinid kaotusteta kohale toimetada. Nende transportimine linnast rindele — Pul-

kovo kõrgendike piirkonda — oli aga juba märksa lihtsam ulesanne.

Muud pandi paika oosel, pimeduse varjus. See nõudis sapööridelt, keda polkovnik Bõtševski isiklikult juhatas, suurt mehisust.

Samal õöl lasti muud õhku ning meie ja vaenlase positsioone lahutaval kitsukesel maaribal moodustusid sugavad tankitõrjekraavid.

Need plahvatused kõlasid paar tundi enne seda, kui Surovtsevi pataljon Pulkovo kõrgendikele jõudis. Just selleks, et õhkumistööde tulemusi isiklikult kontrollida, saabuski Fedjuninski komandopunkti Vasnetsov, kellele oblastikomitee juba sõja algul oli teinud ülesandeks kaitsetööde juhtimise Leningradis ja selle lähistel.

... Loomulikult ei teadnud sellest midagi ei Surovtsev ega Pastuhhov, kes Pulkovo observatooriumi varemets seistes nüüd maenõlvakust alla minevaid Fedjuninskit ja Vasnetsovi pilkudega saatsid. Sügavaid mustendavaid kraave sakslaste eesliini vahetus läheduses, mida siit kõrgendiku harjalt läbi binokli selgesti näha oli, pidasid nad juba aegsasti valmis kaevatud tankitõketeks.

Kuid pataljonikomandöri ja -komissari oli see-eest hästi teada, et siit nähtavat, umbes poole kilomeetri laiust rindelõiku tuli kaitsta just nende pataljonil. Sellele olidki praegu keskendunud Surovtsevi ja Pastuhhovi mõtted.

Kõrgema auastmega komandorid võivad pilguga teraviklikult haarata oma diviisi, armee või rinde positsioone ainult kaardil. Ja tavaliselt ainult kaardil jälgivad nad ka lahingu kulgu, neile alluvate vägede pealetungi ja taganemist. Kuid roodu- ja pataljonikomandorid näevad kas komandopunktist või vaatluspunktist tavaliselt oma silmaga maalõiku, mida nad kaitsma peavad. Ja iga jalatais seda maad, iga allikas, mis seal voolab, iga puu ja nõgu omandavad kordumatu tähenduse ning valdavad teatavaks ajaks kogu nende hinge. Nende komandöride teadvuses seostub lahingutundidel isegi kogu sõja saatust just nimelt selle künka või järsakuga, mida tema sõdurid parajasti kaitsevad.

Saatnud Fedjuninskit ning Vasnetsovi pilguga, vaatas Surovtsev kella.

«Ma ronin alla, komissar,» ütles ta murelikult. «Kontrollin, kuidas nad komandopunkti sisse seadsid ja kas

side polguga on olemas. Jaa seniks siia. Kui tagasi tulen, mine roodudesse. Uhe sidemehe võtan kaasa, teine las jääb sinuga.»

Surovtsev läks ära. Seistes müüriavas, uuris Pastuhhov läbi binokli ikka ja jälle sakslaste eesliini.

Järsku kuulis ta oma selja taga häält:

«Need olid vist päris suured ülemused, kes siin käisid, seltsimees komissar?»

Pastuhhov vaatas tagasi. Tema kõrval seisis sidemees.

«Jah, päris suured,» vastas Pastuhhov.

«Nii et tunnevad selle künka pärast muret. Ega see vale ole. On üks neetud koht.»

«Oleneb sellest, kelle käes ta on.»

«Ega seegi vale ole,» nõustus sõdur.

Leningradis polnud Pastuhhovil värskelt formeeritud pataljoni võitlejatega tutvumiseks lihtsalt aega jätkunud ja seda kotina rippuvat sõduripluusi ja hüiglasuuri, lotendavate säärtega kirsasaapaid kandvat punaväelast ta ei mäletanud.

«Maakaitseväelane?» küsis ta.

«Olin maakaitseväelane. Nüüd võib juba öelda, et kaadrisoldat,» vastas võitleja end sirgu ajades, mistõttu vats rihma alt esile tükkis.

«Nimelt?»

«Voronihhin.»

«Rännaku ajal ma teid millegipärast ei näinud.»

«Ega ma teiega tulnudki, seltsimees komissar, saite mind päranduseks. Olen sellest pataljonist, mis tagalasse viidi, kui vahetus tuli.»

«Miks teie siis siia jäite? Oleksite võinud puhata pärast lahinguid, välja magada,» tähendas Pastuhhov imestunult.

«Ti tea, miks ma sinna-tänna kõmpima peaksin! Ega mul kroonu jalad ole,» lausus Voronihhin tüdinud liigutuse saatel. «Ja und pole mul üldse. Juba enne sõda ei olnud. Vananimesel nüüd mõni uni...»

«Eks sidemehegi tule sinna-tänna kõmpida,» sõnas Pastuhhov muutes.

«Siin läheb ju asja ette...»

Pastuhhov vaatas võitlejat huviga.

«Kus te enne sõda töötasite?»

«Kirovi-nimelises Riiklikus Akadeemilises Operi- ja Balletiteatris,» vastas Voronihhin nii pidulikult, nagu

raporteeriks oma kuuluvusest mõnda väga kuulsasse ja legendaarsesse väeosas

«Ja mis te seal tegite?» küsis Pastuhhov tahtmatult naeratades. «Laulsite?»

«Töötasin riidehoius. Noh, pärast aga evakueeriti need, kel vähegi kunstivaartust oli, Tškalovi linna.»

«Ja teid jäeti maha?»

«Miks maha?» vastas Voronihhin solvunult. «Olen selles Marinka-teatris töötanud juba peaaegu veerand sajandit. Mulle öeldi: palume, Stepan Gavrilõtš, evakueeruge — rong number kakskümmend seitse, vagun number kaheksa...»

«Ja teie?...»

«Ah mina? Hakkasin mõtlema: milleks sinna-tänna sõita?... Küsisin: kas soldatiks võib minna? Mulle vastati: tule aga tule, Voronihhin, ilma sinuta pole maakaitseväge miski maakaitseväge. Nõnda see siis juhtuski.»

Viimased laused tõi sidemees kuuldavale ka ise muutes.

Kuid Pastuhhov tegi, nagu poleks seda märganud.

«Heakene küll, sõber Voronihhin,» ütles ta, «sõdime siis koos. Eialgu katsu siin veidi koristada. Näed ise: raamatud vedelevad põrandal, tuul lappab lehti, pane need ühte hunnikusse, otsi noorijupp ja seo kinni. Võib-olla on tähetargad kiruga midagi väärtuslikku maha unustanud.»

Pastuhhov tõstis binokli silmade ette. Meie positsioonid kõrgendiku jalamil olid elavnenud: sõdurid tirisid kuulipildujaid, seadsid üles tankitõrjekahureid. Seda liikumist ilmselt märgates olid sakslased tule avanud.

Pastuhhovi selja taga kostis jälle Voronihhini hääli. Tagasi vaadates nägi Pastuhhov, et sidemees, selle asemel et raamatuid kokku korjata, istub kükakil ja loeb valju häälega.

«...Peaobservatooriumi ülesandeks on: a) alatiste ja võimalikult taevalike vaatluste teostamine impeeriumi geograafiaasutuste jaoks ja...»

«Jätta, Voronihhin, sin pole raamatukogu,» ütles Pastuhhov kurjalt. «Teile anti käsk...»

«See on ju kole huvitav, seltsimees komissar,» ütles Voronihhin lepitavalt naeratades ja ajas end, raamatut käest panemata, püsti.

«Andke siia!»

Pastuhhov lehitses poriseid, tuulest ja vihmast pargitud lehti. See oli Pulkovo observatooriumi ajaloole pühendatud populaarteaduslik brošuur. Pastuhhovi silmad libisesid üle ridade: «Tähtede täpne asukoht...», «keldris hoitakse täpseid mõõternistu...».

«Tähtede asukoht... täpsed mõõteriistad...» kordas ta mõttes endamisi. «Kui pentsikult kõlavad need sõnad praegu! Mõelda vaid, mida inimene kõik rahuajal teada ei taha: tähtede asukohta taevas ja igasuguseid meridiaane ja paralleele... Praegu aga seisab kogu elumõte vaid ühes: vastu pidada, mitte lasta fašiste kodulinna tänavatele, hävitada vaenlast...»

Jälle lõhkes kusagil all mürisk. Pastuhhov viskas raamatu nurka ja vaatas uuesti müüriavast välja. Nuüd nägi ta kolme komandöri saatel märke ronivat Surovtsevi. Kaks neist — leitnandid Suhharev ja Ogarkov — olid roodukomandörid, kolmandat Pastuhhov ei tundnud.

«Kus on siis kolmanda roodu komandör leitnant Rõžov?» mõtles Pastuhhov ärevalt.

«Lahing pole veel alanudki, aga meil on juba kaotusi, komissar,» alustas Surovtsev sissejuhatusega. «Rõžov sai surma. Sai surma, kui tema sõdurid roodu komandopunktile kaevikut kaevasid. Kullap killust või juhulikust kuulist. Polgukomandör juhtus läheduses olema ja käskis roodu juhtimine üle võtta — nae sellel... nooremleitnandil... andestage, olen nime unustanud...»

Pastuhhov vaatas uut roodukomandöri. See oli teistest ohvitseridest tunduvalt vanem, lühikest kasvu, haldide vurrude ja kortsulise näoga. Roodukomandör võttis valveseisangu, surudes oma ebataavaliselt laiad kämblad vastu puusa, ja ütles aeglaselt, nagu ei raporteeriks, vaid alustaks rahulikku jutuaajamist:

«Olen Gorelov. Kutsutakse Mihhail Ignatitsiks...»

«Maakaitsevaest?» küsis Pastuhhov.

«Sellest jah. «Elektrosilast», kui ehk olete sellenimelise tehase kuulnud.»

«Milliseid väeüksusi olete juhtinud?» küsis Pastuhhov umbusklikult, märgates, et teised roodukomandörid, noored, sihvakad ohvitserid, Gorelovit teatud irooniaga vahtisid.

«Kamandasin jagu,» vastas vanamees endise asjaliku

rahuga. «Ka roodu on tulnud juhtida. Veidi vähem kui oopäev. Meie roodukomandör sai eile miinitabamusest surma. Otsetabamus. Rebis inimese lausa tükideks. Eks ma siis võtnudki juhtimise enda peale.»

«Kui ma õigesti aru saan, olete sellest pataljonist, mille me välja vahetasime. Miks te koos teistega umberformeerimisele ei läinud?»

Gorelov kehtas õlgu:

«Kuidas ma siis minna sain? Polgukomandör käskis pataljonikomandori käsutusse asuda.» Ta tegi pealigutuse Surovtsevi suunas.

«Oleksid, võinud minu käest nõu küsida,» lipsas Surovtsevil üle huulte.

«Mul pole õigust ülemuste kāske arutada,» vastas Gorelov ükskõiksest.

«Hea küll,» helkis Surovtsev käega. «Praegu pole aega juttu ajada.»

Ta nõõpis kaarditasku lahti, võttis välja kaardi, vaatas otsivalt ringi, kuhu seda laiali laotada, ja hüüdis:

«Sidemees, too see raamatukogu siia!»

Voronihhin tõstis maast raamatupamba, mille oli juba jõudnud telefonitraadiga kinni siduda, ja tassis Surovtsevi juurde.

«Tere, Voronihhin!» ütles Gorelov teda nähes. «Kust sina siia said?»

«Võiksin teile samasuguse küsimuse esitada, seltsimees nooremleitnant,» vastas Voronihhin muiates. «Aga tean, et auaste ei luba mul seda teha, seepärast olengi vaik.»

«Jutud jättal» torises Surovtsev ja andnud Voronihhinile marku, et ta eemale astuks, pöördus komandöride poole:

«Tõin teid siia, seltsimehed, et võiksite siit kõrgelt ise tutvuda umbrusega. Vaadake...» Ta ootas, kuni komandörid olid lasknud pilgul üle lahinguvälja libiseda. «Nüüd palun tähelepanu, seltsimehed. Vaenlane on seda kõrgendikku korduvalt rünnanud ja pole võimatu, et ta seda veelgi teeb. Mitte et võimatu,» parandas ta end samas, «vaid ta teeb seda ilmtingimata. Alles nüüdsama olid siin armeekomandör ja rinde sõjanõukogu liige. Armeekomandör ütles, et suurtükivägi hakkab meid toetama. Kui vaenlane toob lahingusse tankid, avab suurtükivägi tõkettule. Ka meie võitlejad teavad,

mida niisugusel juhul teha, — roodudes on süütepudeleid piisavalt.»

Komandörid kuulasid Surovtsevi väga tahelepanelikult.

«Kui sakslased maha heidavad, ja me peame nad jalust maha lööma,» jätkas ta, «suis alustab vasturünnakut paremalt tiivalt Suhharevi rood, vasakult aga Gorelovi rood, teie rood, Gorelov,» pöördus Surovtsev nooremleitnandi poole, nagu kartes, et eakas maakaitseväelane ei saa tema käsust aru. «Mina jään siia vaatluspunkti. Kas küsimusi on?»

Järgnes paar niisugusel juhul tavalist küsimust lahingumoonaga varustamise ning väeosade kohta, mis paremal ja vasakul nende naabruses asusid.

Kui kõik selgeks saanud oli, käskis Surovtsev:

«Nüüd aga tulge hetkeks kõik siia ja vaadake, mida te kaitsetel!» Ta osutas suurele augule müüris.

Rodukomandörid astusid selle müüriava juurde ja vaatasid vaikides Leningradi, mis nende silme ees laius.

«Võite oma roodudesse minna,» lausus pataljonikomandör lõpuks. «Nooremleitnant Gorelovit palun kohale jääda.»

Esimese ja teise roodu komandörid lahkusid.

Pataljonikomandör vaatas uurivalt enda ees seisvat eakat meest.

Hingepõhjas pidas Surovtsev vaeleks sammuks seda, et vana maakaitseväelane nii tähtsal positsioonil asuva roodu komandöriks määrati. Ta talitses ennast vaevu, et seda mitte Gorelovile endale suu sisse öelda: rood oli tema juhtida juba antud, nüüd veel oma alluvale naidates, et ta teda ei usalda, oleks pataljonikomandör külvanud Gorelovi hinge ebakindlust ja küllap kartustki.

«Kas olete juba lahingus olnud?» küsis Surovtsev ja taipas samas oma küsimuse mõttetust — oli ju pataljon, kus Gorelov varem teenis, enne nende päralejõudmist sedasama kõrgendikku kaitsnud.

«Olen küll,» vastas Gorelov rahulikult.

«Kas ainult sin?»

«Ei, mitmed pool, seltsimees kapten. Kingissepa all olen sõdinud, Krasnoje Selo all... Olen sõjas kauni-kesti palju sinna-tanna kõmpinud, nagu Voronihhin ütleks. Selle künka all sain aga jala pihta.»

«Jala pihta?» küsis Surovtsev hämmastunult. Kui nad

sna vaatluspunkti tulid, oli Gorelov käinud kindlalt, lonkamata. «Kui ammu see siis juhtus?»

«Oma kaksikummend aastat tagasi...»

«Mis?! Kuidas sellest aru saada?!» küsis Surovtsev elatanud nooremleitnandilt ärritatult.

«Oota, oota, kapten!» sekkus kähku jutuajamisse seni vaikinud Pastuhhov. Ta taipas, millest Gorelov räägib, «Mihhail Ignatjevits, te võitlesite siin Judenitši vastu, eks?»

«Just samas kohas,» kinnitas Gorelov vastuseks, «siin me ta kirstu ajasimegi.» Ning ta lisas muigega: «Noored seda muidugi enam ei mäleta. Teie olete Judenitšit ju ainult lasketiirus näinud. Vineerist.»

Pastuhhovile kui endisele muuseumijuhatajale meenus sedamaid Kodusõjale pühendatud ekspositsioon: kaart, millele siniste nooltega oli märgitud Judenitši pealetung Petrogradile, ja selle kõrval Lenini üleskutse linna kaitsjale.

«Kull on rumal lugu!» mõtles Surovtsev. «Kelleks see Gorelov mind nüüd peab? Lolliks, kõlupeaks, kes ei tunne Kodusõja ajalugu?...»

Et rumalast olukorrast kuidagi välja tulla, ütles ta:

«Noh, Judenitš — seda ei saa sakslastega võrrelda. Jõud on hoopis teine.»

Ja mõistis samas, et raagib jälle rumalusi.

«Jõud oli tal muidugi hoopis teine kui praegu sakslastel,» ütles Gorelov rahulikult, nagu ei märkakski Surovtsevi hämmeldust, «kuid ega meiegi tookordset jõudu tanasega võrrelda anna... Nii et vahekord jääb endiseks...»

«Teate mis, Mihhail Ignatjevits,» ütles Pastuhhov, nooremleitnanti uuesti ees- ja isanimega kutsudes, «ma lahen praegu teie roodu. Koos teiega. Sellest kõigest tuleb võitlejale raakida. Kull on kahju, et kusagilt pole saada tookordset Lenini üleskutset!»

«Miks ei ole?» märkis Gorelov rahulikult. «Kogu üleskutse teksti mul ei ole, kuid üht-teist võin näidata. Kui maakaitsevakke minema hakkasin, palusin parteikomitee masinakujutajal ümber lüüa.»

Ta noõpis kiirustamata lahti pluusi rinnatasku, võttis sealt parteipileti, tõmbas selle vahelt välja neljaks kokkumurtud paberilehe ja ulatas Pastuhhovile.

Pastuhhov heitis vaikides pilgu paberile ja hakkas siis valju häälega lugema:

«Võideldge viimse veretilgani, seltsimehed, kaitske iga jalatäit maad, pidage lõpuni vastu, võit ei ole enam kaugel! Võit jääb meile!...»

Lõpuni lugenud, keeras ta paberi uuesti hoolikalt kokku ja andis Gorelovile tagasi.

«Võta, Ignatitš! Vaata, et ära ei kaota!»

Gorelov kehtas õigu:

«Hoian seda ju parteipileti vahel. Parteipilet aga kaotamisele ei kuulu. Sellega elatakse ja sellega ka surakse...»

Ta vaatas esimest korda Surovtseville väljakutsuvalt otse silma.

Surovtsev lõi pilgu maha.

«Nüüd aga laheme alla, seltsimees Gorelov,» ütles Pastuhhov. «Jumalaga, kapten! Astun sinuga ühendusse... Lähil!»

XVII

Küchleri väeosad alustasid feldmarssal von Leeb'i kavandatud operatsiooni.

Tapselt kell üksteist hommikul hakkasid Pulkovo kõrgendike lõunanõlvadel lõhkema mürsud. Samal ajal sadasid kõrgendikele õhust kummed pommid.

Kindralmajor Fedjuninski komandopunkt asus kõige tähtsama kõrgendiku alla kaevatud käigus. Sapöörid olid siia ehitatud avara varjendi, kus jätkus ruumi armeejuhatajale, staabiülemale ja armee sidesõlmele. Sel tunnelil oli kaks väljapääsu — üks viis kõrgendiku jalamile, teise kaudu pääses mööda tranšeesid üles observatooriumi varemetesse ja suurtükiväe positsioonide juurde.

Vaevalt jõudsid sakslased tulistama hakata, kui Fedjuninski, pidades meeles Žukovi korraldust kõigist vaenlase aktsioonidest talle isiklikult ette kanda, silmapilk teatas rindejuhatajale, et vaenlased tulistavad ning pommitavad Pulkovo kõrgendikke.

«Pea silmas paremat tiibal!» tuletas Žukov meelde. Seda oli ta viimaste tundide jooksul Fedjuninskile korduvalt öelnud.

Tihedast tulest hoolimata laks Fedjuninski üles oma vaatluspunkti ning hakkas binoklist tähelepanelikult uurima Pulkovo kõrgendike lõuna- ning läänenõlvu. Komandopunkti tagasi tulnud, võttis ta Žukoviga uuesti ühenduse ja kandis ette, et suurtükituli jätkub vaibumata hooga ja mootorite müra järgi otsustades koondab vaenlane tanke sinna, kuhu varemgi — ilmselt kavatseb ta ka seekord otserünnaku.

Žukov kuulas teda kordagi katkestamata ja kui Fedjuninski oli lõpetanud, siis ütles:

«Võib-olla on sul õigus. Kuid ikkagi pea silmas just paremat tuba.»

Neljakümne viie minuti pärast lõppes suurtükituli niisama järsku, kui oli alanud. Sakslaste poolel lendas üles kaks raketti — punane ja valge — ning otsekohe ronisid rohekashallides sinelites sõdurid kaevikutest välja ja tormasid kõrgendike suunas rünnakule.

Nüüd polnud enam kahtlust: vaenlane püüdis kõrgendikke järjekordselt rünnata otse, lõunast, aga mitte tiivalt, nagu Žukov oli arvanud.

Selles lõplikult kindel, ohkas Fedjuninski kergendatult.

Sakslaste otserünnaku tagasitõrjumiseks olid Nõukogude vägedel kõik eelised, mida soodsamad positsioonid kaitsjale annavad. Pealegi olid nii välisuurtükid kui ka mereväe kaugelaskesuurtükid eelmisel nädalal pidevalt vaenlase tagalat ja eesliini tulistades sihi hästi kätte saanud.

Oma komandopunktist nägi Fedjuninski, et kõik kulgeb tema poolt väljatöötatud plaani kohaselt: seitsme suurtükiväedivisjoni patareide tõkkesuurtükid sundisid vaenlase kaevikutesse tagasi. Ja siis, lõigates pealetungivad sakslaste ahelikud oma tagalast ära, avas tule raske-suurtükivägi.

Mitte ainult kindralmajor Fedjuninski, vaid ka kõrgendikku ründava Saksa diviisi komandör ei teadnud, et pealetung, mida tema väed praegu üritavad, on vaid pettemanööver. Von Leeb ja Kuchler polnud teda oma kavatsustesse pühendanud. Kõrgendiku pidi tiivalt ümber haarama tema väeosa — tankiväe löögirühm. Kasutades hetke, millal venelaste kogu tähelepanu oli

pooratud kõrgendikku ründavatele vägedele, võttis see rühm lähtepositsioonid sisse Finskoje Koirovo vöösas.

Kõrgendikku ründav diviis oli Kuchlerilt saanud lühikese ja selge käsu: vallutada kõrgendik, paigutada selle harjale oma suurtükiväepatareid ning suruda maha Moskva ja Kiievi maanteel asuvate Nõukogude vägede vastupanu.

Kui pealetungivate sakslaste ahelikud kahe tule vahele jäid, otsustas Saksa diviisi komandör õigesti, et annus, mis võib päästa tema vägesid hävitava kahuritule tangide vahelt, on meeleheitlik rünnak otse edasi ning sellele järgnev kasikähmlus Nõukogude sõduritega. Ta käskis staabiülemal viivitamata anda rügemendikomandöridele käsk uueks rünnakuks, kuid Nõukogude väed jõudsid temast ette. Kui suurtükituli sakslased pikali sundis, käskis Surovtsev roodudel vasturünnakule minna.

Pastuhhov viibis sel hetkel nooremleitnant Gorelovi komandopunktis. Kuulanud käsu ära, ütles Gorelov rahulikult.

«Mis siis ikka, eks ma alusta.»

Ja haaranud jalgade eest maast automaadi, hakkas kaevikurünnakule ronima.

Pastuhhov tahtis teda tagasi hoida ja öelda, et niiviisi, isiklikult vägede ees rünnakule minna on jaokomandöride kohus, kuid ei tihanud; pärast jutuaajamist observatooriumis tundis ta end ebatavalise nooremleitnandi ees veidi kohmetult.

Gorelov jooksis kummargil sinna, kus tema mehed kaevikus kükitasid, hüppas kaevikust üle, pöördus siis sõdurite poole ja hüüdis üllatavalt kõlava, noorusliku häälega:

«Kolmas roodi! Kodumaa ja Stalini eest — e-edasi!»

Pastuhhov teadis, kui raske on tõusta kuulirahe all, minikildude vihina saatel, teadis, kui otsustavad on siin esimesed sekundid: kas leiavad sõdurid, alludes kohusetundele ja komandöri tahtele, jõudu jalule karata ja surmale silma vaadata või jäävad kaitset pakkuvasse kaevikutesse.

Oma rõõmuks nägi Pastuhhov, et kaevikutes tõusevad kümned võitlejad. Gorelovist mööda jõudnud, söötsid nad edasi.

Tundus, nagu oleks maapind ja õhk vabisenud suur-

tukimurina, plahvatustest, saabaste tumnast ja karjumisest, milles oli läbisege ergutushuudeid ja sudamepõhjast tulevat sõimu...

Alles nüüd märkas Pastuhhov, et jookseb ka ise edasi, vehkides trofeeks saadud saksa parabellumiga, jookseb, moodudes käigupealt tulistavatest sõduritest, sinna, kust paistsid sakslaste rohekashallid kogud.

Juba mitmendat korda katkes telefoniühendus Surovtsevi vaatluspunkti ja polgu komandopunkti vahel, juba mitu sidemeest oli saanud surma, ronides mooda kõrgendiku nõlva pataljoni komandopunktist roodukomandöride juurde, ning observatooriumi müürid, mille vahel pataljoni vaatluspunkt asus, olid juba muutunud kivi- ja krohvihunnikuks, aga lahing kestis ikka veel. Paistis, nagu ei juhiks inimesi selles lõputuna näivas lahingus mitte komandöride käsud ja määrustikest ammendatud teadmised, vaid hoopis miski muu.

Surovtsev oli juba ammu lahkunud oma vaatluspunktist ning püüdis nüüd eesliinil olles roodukomandöridele korraldusi edasi anda sidemeeste kaudu.

Võitlejad tungisid sakslaste eesmistesse kaevikutesse ning astusid vaenlastega lähivõitlusse. Polnud enam kuulda ei loosungeid ega üleskutseid. Vaid kõige hirmsamad vandesõnad panid värisema õhu, mis kuulipildujate ja miinipildujate hõõguvatest torudest, põlevatest tankidest ja soomustransportööridest ning sadu inimesi haaranud vihkamisest tundus kuum nagu kõrbes...

Alles siis, kui ellujäänud sakslased tõmbusid teisele kaitseliinile taganedes järgmistesse kaevikutesse, tundis Pastuhhov, et ärkab nagu unest. Ta pigistas ikka veel peos pistolipara, olgugi et padrunid olid juba ammu otsas. Kõrvus undas, silmad olid tolmu täis.

Pastuhhov ei teadnud, kus on praegu Surovtsev, kus on roodukomandörid ja kui suured on pataljoni kaotused. Kuid uht teadis ta kindlalt: vaenlane löödi tagasi. Vähemalt nende lõigus, sin...

Pastuhhov laks edasi, püsti kogu oma elusuuruses, higist labimärg. peas kuklasse libisenud teraskiiver, seljas puruksrebenenud sõduripluus, pigistades kõvasti peos juba kasutuks muutunud parabellumit ning mõtle-

mata, et võib saada juhusliku kuuli või miinikiilu märklauaks.

Ja järsku pani ta tähele, et Pulkovo kõrgendikule kerkib udu. See oli väga kummaline, kollakasmust udu. See aina levis ja varjas pikkamisi kõrgendiku.

«Küllap lendasid õhku mingid vanad keemialaad,» mõtles komissar väsinult.

Uha tihedamaks muutuvaks kollases udus sagisid sanitarid kanderamidega, kostis kellegi oigeid, huuti kedagi...

Kaevikurinnatise tagant väljaulatuva stereopikk-silma järgi tundis Pastuhhov ara koha, kus hiljuti oli asunud Gorelovi komandopunkt. Alla hüpanud, nagu ta, et kaevikunurgas istub imehult kõssitõmbunud sõdur ja hoiab kõhtu kahe kaega kinni.

Pastuhhov puudutas teda õlast. Sõdur kukkus pikali ja komissar taipas, et ta on surnud. Pastuhhov ronis uuesti kaevikust välja ja liikus väsimusest tuikudes eemal vaevalt labi udu paistvate inimeste poole.

«Seltsimehed!» hüüdis ta valjusti. «See olen mina, pataljonikomissar! Kas keegi teab, kus on kolmanda roodu komandor?»

«Surnud!» kandus Pastuhhovi kõrvu vastus.

«Kuidas?» tardus Pastuhhov paigale ja hüüdis kohe vastus: «Minu juurde!»

Hetke pärast seisis tema ees pikka kasvu sõdur, karabin kaas.

«Mistõttu roodust?» küsis Pastuhhov kähku, lootes sudamepõhja, et sõdur on hoopis teisest alluksusest ning on midagi segi ajanud.

«Kolmandast, seltsimees vanempoliitjuht. Kolmanda roodu teisest jaost.»

«Mis Goreloviga juhtus? Kus ta on?» kärjus Pastuhhov võitlejale naku.

«Ma ju ütlesin, et surnud,» kordas sõdur kähiseva häälega. «Kandsime ta blindaaži, see on siinsamas lähedal. Tahate, ma viin teid sinna?»

Kitsas rōskes muldonnis, mida vaevaliselt valgustas tättäna, lamas mahalaotatud sinelil Gorelov.

Tema kohal kummargil olev võitleja hüüdis tagasi vaatamata:

«Noh? Kas tõite kanderam?»

«Mis temaga on?» küsis Pastuhhov lavelt.

Võitleja pooras pea tema poole ja ajas ennast siis kähku püsti.

«Kõlmanda roodu komandöri sidemees,» kandis ta ette, «Andestage, seltsimees vanempoliitjuht, ei tundnud teid kohe ära. Palusin, et nad kiiresti kandraami tootsid.»

«Kui kandraami vaja läheb, tähendab, et on elus!» mõtles Pastuhhov palavikuliselt, kargas muldonnist välja, haaras mõduval võitlejal varrukast ja ütles hingeldades ning sõnu neelates:

«Ma... olen Pastuhhov... komissar! Otsige kiiresti kandraam! Ruttu! Ja tooge siia, sellesse muldonni!»

Võitleja kadus uttu.

Pastuhhov jooksis muldonni tagasi.

«Elus? Ma kusun, kas ta on elus?» karjus ta sidemehele, kes ikka veel Gorelovi kohal põlvitas.

«Mitte ei saa aru, seltsimees komissar,» vastas võitleja. «Vahel paistab, nagu hingaks, siis jalle, et ei... Teda oleks tarvis kiiresti tohtrite juurde toimetada, aga näe — kandraami ei ole...»

«Kohe tuuaksel!»

Gorelovi rind oli sõduripluusi pealt kinni mähitud, side aga verest punane. Tema nägu oli porine ja tahmane.

«Sai killuga rinda,» seletas sidemees tasa. «Viis just mehi rünnakule. Me lõime sakslased esimesest kaevikutest välja ja kus nad siis kukkusid kuulipildujatest valama — ära tõsta ninagit! Noh, eks siis roodu komandör kargaski esimesena püsti ja hüüdis: «Minu järel, seltsimehed, siin leidsid endale hana juba ka valgekaartlikud bandiidid!... Surm vaenlasele!»... Ja kui pistis üksinda sakslaste poole jooksmal Tükk aega jooksis üksinda, siis aga hakkas poistel vist häbi, kõik hüppasid kaevikust välja ja panid talle järele... Ja sel hetkel ta killuga rinda saigi...»

«Ah et killuga?...» küsis Pastuhhov mehhaaniliselt.

Endamisi lootis ta südamepõhjas, et Gorelov on veel elus, et on lihtsalt teadvuse kaotanud.

«Sai killuga rinda,» kordas sõdur poolsosinal, nagu kardaks, et Gorelov võib teda kuulda. «Sees on kõik pahupidi! Kops palja silmaga näha... õudne... Sidusin kinni, nagu oskasin, aga ega see aita...»

Pastuhhov ei kuulnud enam sidemehe pominat. Ta kummardus Gorelovi nao kohale ja sosistas:

«Ignatits, sõber, kas kuuled mind?... Kõrgendik jäi meie kätte, kas kuuled?»

Gorelovi tahmane nagu oli lukumatu. Kuid Pastuhhov jätkas, nagu poleks seda märganud, huultega peaaegu Gorelovi kõrva puudutades:

«Sa, Ignatits, ole vaib, ära väsita ennast, ainult kuula. Kõrgendik jäi meie kätte — saad sa aru? Ja tuhka nüüd sakslased Leningradi näevad! Nuud jaavad nad sinna koos valgekaartlastega igaveseks kõdunema, kas kuuled!»

Gorelovi näol ei liikunud ükski lihas. Kuid komissar jätkas, häält kord kõrgendades, kord jälle sosinaks alandades:

«Sinu sõdurid, Ignatits, võitlesid kangelaslikult, kas kuuled? Pea vastu, ära surmale mõtle, ees on veel palju tööd, homme tuleb võib-olla jälle lahingusse minna. Kas kuuled mind?»

Ja jasku näis Pastuhhovile, et verine side Gorelovi rinnal oleks veidi nagu kerkinud.

«Anna valgust! Lähemale!» hüüdis ta sõduri käest tattina haardes.

Kuid roodukomandöri silmad olid endiselt kinni. Tundus, et surm on juba vajutanud oma pitseri sellele kortaulisele, miselangenud põskedega näole.

Kõrva mulla varisemist ja muldonni sisenesid kaks meest. Tattuna silmade kõrgusele tõstnud, nägi Pastuhhov, et üks neist oli reamees, teise kraenurkadelt paistis aga kaks rohelist kuubikut. Kaes hoidis ta väikest dermatiinkohvrit.

«Seltsimees komissar,» raporteeris see, kes kohvrit käes hoidis ning asjatult püüdis end sirgu ajada, sest pea puutus tal muldonni lakke. «Välivelsker Kurbatov. Kandraam on väljas, sissepaasu juures. Kohe vaatame...»

Lauset lõpetamata kummardus ta Gorelovi kohale surus kõrva vastu kinnimahitud rinda, kuulatas ning ütles siis pead tõstes millegipärast sosinal:

«Hingab!»

Ta avas kiiresti kohvrikese, võttis sealt pikerguse metallkarbi süstlaga, kääris Gorelovi varruka üles ja tegi talle süsti. Silmitses siis mõne hetke ikka endist-

viisi lükkumatult lamavat Gorelovit ja andis korralduse: «Tõstame ta üles!» Ning lisas: «Aidake meil ta kanderäämini viia, seltsimees komissar.»

Asetanud tättina põrandale, haaras Pastuhhov Gorelovil õlgadest ja nägi järsku, et see avas silmad.

«Ignatits!» hüüdis Pastuhhov, rõõmust segane. «See olen mina, komissar! Kas sul on parem?»

«Seltsimees vanempolitjuht, peame ta välja viima!» ütles velsker nõudlikult ning käskis koos temaga saabunud sõdurit ja sidemeest:

«Teie võtke jalust, meie seltsimees komissariga...»

Ta ei jõudnud lõpetada, sest samal hetkel ütles Gorelov väga tasa, kuid selgesti:

«Ärge puutuge!...»

Kõik allusid tahtmatult tema käsule ja lasksid käed rippu.

«Mihhail Ignatjevitš» ütles Pastuhhov uuesti Gorelovi kohale kummardudes ning tundes, et ei saa jagu ärevusest, «pea vastu, kõik saab kombes! Viime su praegu sanitaarpunkti, sina aga lama rahulikult ja ära millelegi mõtle, ainult lamal... Võtame, seltsimehed, korragal!»

«Jätkel» sõnas Gorelov seekord juba valjemini.

Kõik jäid jälle nõutult seisma.

Pastuhhov nägi, et Gorelovi huuled uuesti liikusid, kuid sõnu ei olnud enam kuulda. Komissar kummardus haavatu kohale, kõrvaga tema lõhkenud huuli peaaegu puudutades. Ja siis kuulis ta vaibuvat sosinat:

«Küldas... kõrgendik?»

«Meie, Ignatits, meil Nagu oli, nii ka jäi — pida-sime vastul» pahvatas Pastuhhov ühe hingetõmbega.

«Noh... nii... tähendab, et nüüd... samuti...»

«Mida ta räägib, seltsimees komissar?» küsis velsker kähku.

«Oota ole vait!» katkestas teda Pastuhhov.

Gorelov puudis veel midagi oelda.

Kõrva vastu tema huuli surunud, sai Pastuhhov suure vaevaga aru:

«Võta parteipilet, komissar, parteipilet...»

Gorelovi huuled sulgusid, silmad vajusid kinni.

«Palub, et ma parteipileti võtaksin,» kordas Pastuhhov kõhklevalt. Ja lisas: «See oli tal pluuksi rinnatas-kus...»

«Mis parteipiletist te enam räägite, seltsimees komissar!» ütles sidemees omakorda Gorelovi poole kummardudes, «mä ju kandsin ette, et miinikild pooras tal terve rinnakorvi pahupidi! Nüüd on seal kõik segamini — see, mis sees, ja see, mis taskus oli...»

«Mida ma siin ometi arutan?!» mõtles Pastuhhov ehmunult. «Praegu on ju iga minut kallis...»

«Võtame kähku ja viime väljal» kamandas ta, haara-tes Gorelovil õlgadest

Kübaras muldonnis suure vaevaga ringi keerates tassid nad roodukomandori välja ja aetasid kanderäämile. Imelik kollane udu kattis endiselt maad ja seetõttu polnud isegi mõne sammuga kaugusele midagi näha.

«Pange midagi pea alla, tingimata tuleb midagi pea alla panna!» pomises Pastuhhov.

Sidemees pugus muldonni tagasi ja ronis kähku uuesti välja, vattkuub kaenla all. Velsker pani selle neljaks kokku ja kummardus, et Gorelovile pea alla pista, kuid surus siis ruttu kõrva vastu roodukomissari rinda. See-parel ajas ta end sirgu ning ütles:

«Kõik. Heitis hinge...»

«Valetad!» karjatas Pastuhhov ehmunult.

«Miks ma valetama peaksin, seltsimees komissar,» sõnas velsker puudutatult. «Kuulake ise — ei hinga enam. Ja vaadake, suust on verd tulnud.»

Kuid Pastuhhov ei suutnud end sundida uuesti Gorelovile otse vaatama. Jalad ja käed laskid kangeks, kurku aga kerkis klomp.

«Õpake pigistama ta labi hammaste!»

«Kandke sinna... Kõige tähtsama kõrgendiku tippu... Sinna me ta matame...»

Nüüd jäi Pastuhhov üksi keset kollast udu. Kusagil kõrgel undasid lennukid. Kostis üksikuid suurtükipauke.

XVIII

Hetkest, millal 42. armee komandör Fedjuninski Žukovile ette kandis, et sakslased olid Pulkovo kõrgendike rajoonis alustanud tulistamist suurtükkidest, ei lahku-nud rindejuhataja telefoni juurest.

Umbes kahekümne minuti pärast tuli ka Zdanov tema juurde.

«Georgi Konstantinovitš,» ütles ta, «te muidugi teate, et sakslased jälle kõrgendikke tulistavad?»

«Jah.»

«Neljakümne teine palus, et Balti laevastiku staap koondaks kogu Kroonlinna tule kõrgendike lähiste.»

Zukov noogutas.

«Neile aga vastati,» jätkas Zdanov, «et teie käskisite kõik sihikud seada Finskoje Koirovole. Teiste sõnadega: meremehed kinnitavad, et neil on korraldus võtta kirbule just see rajoon ja teiste objektide pihta esialgu mitte tulistada.»

«Ma ei tea, kes teile kaebamas käis,» vastas Zukov süngelt, «kuid kõik on tõepoolest täpselt nii, nagu te äsja ütlesite. Kroonlinnas on kujunenud raske olukord: sakslased pommitavad laevu. Tributs teatas, et õhurünnakul on kuni kakssada seitsekümmend lennukit. Nii-sugustes tingimustes võisin teha meremeestele ainsaks ülesandeks esimesel nõudmisel avada marutuli Finskoje Koirovo pihta. Arvestage veel ka seda, et raskete kaugelaskesuurtükkide mürskude varud Kroonlinnas pole ammendamatud.»

Zdanov laskus Zukovi kirjutuslaua ees seisvasse nahktugitooli ja hakkas sõrmedega trummeldama vastu selle massiivset käetuge.

«Georgi Konstantinovitš, kas olete endiselt oma hüpoteesi kammitas?» küsis ta.

«Jah, olen,» vastas Zukov kuival. «Nüüd ei jää enam kaua oodata. Lähim tulevik näitab.»

«Kuid see tulevik võib saada otsustavaks Leningradi saatusele,» lausus Zdanov vaikselt.

«Niikaua kui elus oleme, me Leningradist ei lahku. Noh, aga kui surma saame, polegi tarvis lahkuda,» ütles Zukov tigea muigega.

«Aga kui vaenlane Pulkovo kõrgendiku vallutab?»

«Andrei Aleksandrovitš,» ei lasknud rindejuhataja tal edasi rääkida, «Pulkovo kõrgendikku kaitsevad praegu maakaitseväge diviis, merejalaväge brigaad ja osa SARK-i diviisist. Sinna on koondatud kogu meie väli- ja raudteesuurtükiväge tuli. Rohkem me sinna anda ei saa. Muide... ma pean silmas kogu olukorda.»

«Hästi.» Zdanov tõusis. «Ma lähen siis ära. Kohe

üks tulema siia Kozin Kirovi tehases. Kui midagi tarvis, siis — ma olen oma kabinetis.»

Zukov jäi üksi. Ta vaatas kella ning vajutas kella nupule. Vaevalt oli adjutant jõudnud lävele ilmuda, kui Zukov käskis:

«Fedjuninski!»

Kuulnud telefonitorust 42. armee komandori häält, küsis ta jarsult:

«Olukord?»

Torust kostvast iseloomulikust mürast järelmaks Zukov, et Pulkovo kõrgendikku tulistatakse endiselt, ja kui Fedjuninski hakkas ette kandma, et sakslased hoiavad neid juba kolmkümmend minutit marutule all, katkestas ta raporti poolelt sõnalt:

«Ma pole kurt, kuulen ise, kuidas nad sind nupeldavad. Edaspidi kannan olukorrast ette iga poole tunni tagant.»

«Seltsimees rindejuhataja,» ütles Fedjuninski kähku, kartes, et Zukov toru hargile paneb. «Mul on palve. Hehitasin admiral Greenile ja palusin mereväe suurtükke appi. Kuid nide töötab väga halvasti. Pealegi ei kuule admiral Green kuigi hästi. Palun teid...»

«Ära viigurda,» peatas Zukov teda. «Green pole siin milleski puud. Sa kaebasid minu peale juba Zdanovile? ... Ah ei kaevanud? Noh, siis on sul liiga hakkaja sõjanõukogu liige. Kuula nüüd: Kroonlinn avab suurtükiväge õigel ajal ja sinna, kuhu tarvis. Esialgu aja aga oma jõududega läbi. Ja et sa iga poole tunni tagant aru annad! Selge!»

Toru hargile pannud, Zukov muigas. Talle meenus anekdoot admiral Greenist, teenelisest laevastiku suurtükiväelasest, kel oli kehv kuulmine. Käis jutt, nagu oleks Stalin ühel laevastikku puudutaval nõupidamisel pööranud tähelepanu osavõtmatult istuvalle mereväekomandorile ja küsinud rahvakomissar Kuznetsovilt, kas see niisugune on. Kuznetsov andnud Greenile hulgava beloomustuse. Stalin märkinud poolihaali: «Siis peaks talle andma kõrgema auastme...» Eemal istuv Green katanud silmapilk püsti ja hüüdnud valju häälega: «Teenin Nõukogude Liit!»

Meeldefulnud anekdoot viis Zukovi tagasi rahu-aega... Kuid juba järgmisel sekundil oli ta uuesti olevikus

«Mida see kanonaad peaks tähendama?» küsis Žukov endalt juba mitmendat korda viimase poole tunni jook-sul. «On see traditsiooniliseks muutunud otserünnaku ettevalmistus või kaval manööver tähelepanu kõrvale-juhtimiseks?»

Žukov oli endiselt kindel, et von Leeb püüab kõrgen-dikust ringi minna, ja oli siisuguseks juhuks andnud vastavad korraldused. Kroonlinna suurtükid ootasid käsku, et avada tuli Finskoje Koirovo pihta, hävituslen-durid olid valmis tõusma sama rajooni kohale.

Kuid sakslased jätkasid samal ajal Pulkovo kõrgen-diku marulist tulistamist ja tundus, et ei mõtelnudki sel-lest ringiga mööda minna.

«Kas ma ehk eksin?» mõtles Žukov ärevalt. «Võib-olla püüavad sakslased endiselt otsejoones läbi murda? Eil Kui kaua võib siis korrata viljatuid katseid?! Von Leeb on ju ajahädas! Ja aeg sunnib teda tagant...»

Sisseastunud adjutant teatas, et kindral Fedjuninski palub rindejuhatajat telefoni juurde. Vilksamisi kella vaadanud ning täheldanud, et nende viimasest jutuaja-misest on möödunud vähem kui pool tundi, haaras Žukov toru.

Fedjuninski kandis ette, et viis minutit tagasi oli suur-tükiväetuli lõppenud ja jälavägi rünnakule läinud. Tiit-badel pole vaenlase aktiivsust märgata.

«Hea küll, löö rünnak tagasi!» käskis Žukov ja pani toru hargile.

«Kurāt võtaks!» ütles ta käsi rusikasse pigistades endamisi. «Kas von Leeb on tõepoolest nii nürimeelne, et oskab tegutseda ainult otse nagu müürlõhkuja? Kas talle see manööverdamisvõimalus tõepoolest pähe ei tule? Ei, ei,» vastas ta endale. «Hitler ei luba von Lee-bil nii kaua paigal tammudel Feldmarssal peab midagi ette võtma!»

Lahing Pulkovo peamise kõrgendiku pärast hakkas lõpule jõudma, kui Fedjuninskile helistas maakaitse-vaediviisi komandör kindralmajor Zaitsev ja kandis ette, et vaenlane on koondanud tule tema paremale tiivale.

Fedjuninski väljus kähku oma tunnelist. Vaevalt jõu-dis ta stereopikksilma juurde, kui tuli joostes adjutant

ja ütles, et kindral Zaitsev palub armeekomandori jälle telefoni juurde.

Diviisikomandör teatas, et sakslaste valduses olevate Kiskino ja Gongozi küla poolt oli hakanud kerkima midagi suitsukatte taolist.

Fedjuninski muutus valvsaks. «Mida see võiks küll tähendada?» mõtles ta. «Seni pole vaenlane siin mingi-august maskeeringut kasutanud. Võib-olla on see, mida Zaitsev suitsukatteks peab, lihtsalt mõne õhkulennanud taskemoonalao suits? ... Kas kanda Žukovile ette või mitte? Aga mis siis, kui see on tõepoolest ainult tule-kahju, ja ma desorienteerin rindejuhatajat? Ei, enne tuleb ise selgusele jõudal...»

See, mida Fedjuninski paremal tiival nägi, hajutas tema kahtlused silmapilkselt: Finskoje Koirovo piirkon-nas, Pulkovo peamisest kõrgendikust edelas, tõusis tae-vaasse kollakasmust pilv ning liikus kogu aeg laienedes Pulkovo poole.

Kuulnud Fedjuninskilt, et sakslased teevad Finskoje Koirovo piirkonnas suitsukatet, pööras Žukov rusikaga kõlpest põud vastu lauda.

«Mina ütlesin!» karjus ta telefoni. Selles hüüdes oli rõõmsust ja otterlikkust, ärevust uue ohu puhul ja kash vilvitamata tegutseda. «Kas nüüd on sulle selge, et nad tahavad suitsukatet varjus ümber kõrgendiku ringi minna? Anna oma suurtükiväelastele otsekohe-käsk avastada Kiskino ja Finskoje Koirovo tulistamist! Leid atavavad kroonlinna ja lennukid. Kui sakslased läbi lähevad, on sulle kaalukam endale ise lõpp peale teha...»

Möödunud vaevalt mõned minutid, ja siis hakkas kõr-gendikud mööduda puudvatele tankidele sadama mürsu-rato. Üks tanki hävis otsekohe, ülejäänud kihutasid röördast laelikult äraõigatuna elavjõust, neist sõduri-ted kaa tankide kannul rünnakule pidid minema.

Kaks suurtükiväepoiku ja Kroonlinna kaugelaskes-muutukid «õna otseselt» mõtles küindsid tunni aja jook-sul tule platelammi, kust sakslased kõrgendikku ümber harrata olid kavatsenud, samal ajal pommitas seda platelammi lennukid.

Platet õhujõudude olem Novikov kandis Žukovile ette, et sõjandurid on matganud Finskoje Koirovos täie-likku kaost: autod põlevad, suurtükid on purustatud, jälavägi põgeneb paanikas.

Sakslaste katse Pulkovo peamisest kõrgendikust ringiga mööda minna oli labi kukkunud.

Kuid kohe kerkis Leningradi kohale uus oht: sama päeva õhtul kell üksteist teatati Žukovile, et vaenlane on vallutanud Peterhofi. Sinna tunginud motoriseeritud üksused olid ühinenud vaenlase Strelna grupeeringuga.

Loomulikult ei teadnud Smolnõis keegi ega võinudki teada, et 41. motoriseeritud korpus, mille von Leeb Peterhofi peale oli saatnud, pidi juba homme suunduma Moskva poole ja et see oli feldmarssali viimane meelehertlik katse Leningradi tungida.

Žukov ja Ždanov lahtusid oletusest, et kui vaenlasel, kes nüüd oli Soome lahe kaldale koondanud tähelepanuväärseid väed, õnnestub veel paar kilomeetrit edasi tungida, kanduvad lahingud juba linna Kirovi rajooni.

Seeparast võttis sõjanõukogu ainult paar minutit kestnud erakorralisel istungil vastu otsuse valmistada Leningradi raudteesõlme õhkulaskmiseks. Seejärel sõitis rindejuhataja isiklikult Kirovi rajooni.

Kui polkovnik Bõtševskile, kes viibis 42. armee staabis, anti edasi korraldus virvitamata rinde staapi ilmuda, arvas polkovnik, et teda tahetakse kähku saata kusa-gile taiendavaid kindlustusi ehitama. Smolnõisse jõudnud, läks ta otsekohe staabiülemale juurde. Kuid kindral Hozini adjutant ütles, et tal tuleb minna hoopis sõjanõukogu sekretäri kabinetti.

Lühikest kasvu ja kinnise olemisega major tõusis polkovnikut nähes püsti, avas sõnagi lausumata ühe laual lebava mapi, võttis sealt paberilehe ja ulatas Bõtševskile.

Eeslinnil veedetud kahest magamata ööst roidunud polkovnik ei saanud masinal trükitud ridade mõttest algul aru. Ta luges sõjanõukogu hapisõnalise otsuse mitu korda jahmunult labi. Temale, sõjaväe ühenduste ülemale brigaadikomandör Tulupovile ja raudtee rahvakomissariaadi esindajale Beštševile tehti ülesandeks valmistada Leningradi raudteesõlme õhkulaskmiseks...

Bõtševski peast käis kohe läbi ärev mõte, et ilmselt on viimaste tundide jooksul toimunud midagi katastroo-

filist. Saanud teada, et Žukovit pole kohal, tõttas ta kindral Hozini juurde.

Staabiülem rääkis kellegagi telefoni teel. Laual lebas teiselt aparaadilt võetud toru.

Kindral Bõtševskit, kattis ta mikrofoni käega ja sahtles:

«Olen kinnil!»

Vabandage, seltsimees kindral,» ütles Bõtševski, «ma just praegu väga tähtsa käsu... Tahaksin täpsustada...»

«Läitke kask!» ütles Hozin nüüd juba valju häälega teravalt ja jätkas, Bõtševskile pilkugi heitmata, katkestatud jutuaajamist:

«Jah, jah, ma kuulen teid...»

Samaal ajal sisenes Ždanovi vastuvõturuumi rindejuhataja juurekonnast ülem Jevstignejev, pöördus polgukomandöri Kuznetsovi poole ja palus ette kanda, et tal ei oleks midagi muud.

Ždanov istus laua taga ja kirjutas midagi. Käeulatusega näitas polkovnik klaasi kaugel, peaaegu musta teed.

Kuid Jevstignejev ei liikunud, tõstis Ždanov pea ja ütles:

«On teil midagi muud?»

«Andrei Aleksandrovitš,» ütles Jevstignejev laua juurest tõusdes, «tahaksin minna rindejuhataja juurde, kuid teie pole kohal...»

Žukov on eeslinnil, Põreli haigla juures,» vastas Ždanov, «saaksite temaga asja telefoni teel.»

«Milleks on olukord?» ei suutnud Jevstignejev end peheda.

«Laukirumina loodi tagasi,» vastas Ždanov kähku, «kuid olukord on endiselt tõsine... Noh, mis teil oli, Jevstignejev? Istuge. Ma kuulan teid.»

Jevstignejev võttis istet ja tõmbas käega mehhaanilise tülilõikuri.

«Andrei Aleksandrovitš,» alustas ta nagu ikka pikka-mööda, «ma olen rindejuhatajale kanti teie juuresoleku kohta meie luuregrupi poolt Luuga all hangitud and-
meid...»

«Väga rindejuhataja ütles teile juba, mida ta neist arvab, Pjotr Petrovitš,» ütles Ždanov tusaselt, «Ja mina

olen temaga täiesti ühel arvamusel. Kuidas võib niisuguses olukorras rääkida Saksa vägede lahkumisest?! Kuni pole kaalukaid argumente, on lausa ohtlik lasta end niisugustest kuulujuttudest eksiteele viia!»

«Just nii, Andrei Aleksandrovitš,» nõustus Jevstignejev. «Kuid asi on selles, et nüüd on meil just olemas need kaalukad argumendid.»

«Kas tõesti?!» hüüdis Ždanov erutatult, kuid võttis end kohe kokku ja küsis juba kuivalt ning nõudlikult:

«Millised need on ja kellelt saadud?»

«Fakt sai kinnitust kahest allikast. Meie luuregrupilt ja SARK-i seltsimeestelt.»

«Ja mida nimelt teatatakse SARK-ist? Rääkige üksik-
asjajakkult!»

«Kuulan!» noogutas Jevstignejev. «Juuli algul sai surma SARK-i töötaja, julgeolekukapten Kravtsov. Ta inspekteeris Pihkva ja Ostrovi rajoonis, mis tookord olid veel meie käes, loodud luure- ning diversioonigruppe. Rong, millega see kapten sõitis, jäi pommirünnaku alla ja Kravtsovil tuli teekonda jätkata jalgsi. Just sel ajal mürdsid sakslased Ostrovi lähedal läbi. Kravtsov võeti kinni ja lasti maha.»

«Mis on sellel ühist? . . .» katkestas Ždanov tema jutu.

«Kohe kannan ette, Andrei Aleksandrovitš,» jätkas Jevstignejev, «Niisih, see Kravtsov jõudis läbi sõita kõik grupid, kontrollida nende valmisolekut, anda edasi šifrid ja paroolid — ühe sõnaga teha kõik, mis tarvis. Ühes grupis, kes oli juba pöranda alla lainud, tulid ilmsiks mingid saatejaama toiteallika häired. Kravtsov lubas Belokamenskist hankida uued patareid ning toimetada need Leningradi tagasi sõites grupile kätte. Nagu ma juba ette kandsin, ei õnnestunud tal aga enam siia jõuda. Kuid ta sai oma juhushikule reisikaaslasele — ühele Leningradi üliõpilasele — edasiütlemiseks teatavaks teha šifreeritud lause, millest järeldub, et grupp Pihkva rajoonis eksisteerib ja vaarib igati usaldust. Üliõpilane jõudis Leningradi, ilmus SARK-i Innavalitsusse ning andis edasi, mis tal oli kästud.»

«Ma küsin uuesti: mis on sellel ühist? . . .» kordas Ždanov ärritatult.

«Kohe selgitan, Andrei Aleksandrovitš. Te ju käsitate üksikasjalikult ette kanda... Niisuguse olgugi et šifreeritud lause meile edasi öeldi, oli tšekistidel selle

lauregrupiga seoses ikka veel mõningaid kahtlusi. Kravtsovi hukkumine jäi kuidagi uduseks. Valvsaks tegi ka asjaolu, et see tudeng jõudis Leningradi tagasi elusalt ja tervelt, kuigi nad tema sõnade järgi pärast rongi pommitamist Kravtsoviga koos teekonda jätkasid. Lühidalt: enne kui toetuda Pihkva grupi andmeile, tuli üliõpilase juttu kuidagi kontrollida, veenduda selles, et ta sai ülesande just Kravtsovilt . . .»

Zdanov heitis pilgu kellale, kuid kuulas tähelepanelikult.

«Üliõpilane kinnitas,» jätkas Jevslignejev, «et Kravtšovi oli kaasas olnud raske kohver, mille tema järve pidi viskama. Selle järve asukoha näitas üliõpilane kaardil enam-vähem täpselt kätte. Augusti keskel tegid tšekladid selles piirkonnas tegutsema hakanud partisanisalgale ülesandeks see tiik või järv üles otsida ning kohver päevavalgele tuua. Varsti saabus teade, et kohver on leitud. Seal olid lõepoolest saatejaama patareid.»

For more information, contact:

«Ja see, et üliõpilane rakis lõtt, et ülesande sai ta lõpuks lahendada kiireloomul ja et järelikult võib Pihkva grupi koostöös informatsiooni laestil usaldada.»

kooli mõeldi suurepärast politud ju palareisid?!

Uudlavalde) kanti nad küladagi ise hakkama. Niisiis, kaks tuhat pool sõdurit gruppi teades, mis täielikult ühtib Eestiga all tootavate mees luurajate omaga: Saksa väed lähevad Leningradist poolt Pihkva poole.

Invatynnejev lat valst. Ica Zdanov vaukls.

«*Yoish löst löst ollatz*» m'ölles Zdanov, «Kas

... ei joudnud järeldusele, et pole võime-
ingradist jagu saama, ja paiskavad osa vägesid
... nadele teisteks operatsioonideks?! Aga mida
... me pealetung Peterhosi rajoonis? Pea-
ri toht soovitada kolme tegelikkuseks pidada!
... Ha lahendab see, millest rääkis Jevstignejev, vaid
... eda ümberpaigutusi; ühed vaecosad lahevad
... teised tulevad asemele? Kuid nnsugusel juhul
... mabata, miks meie luure nägi ainult Leningradi
... ... ja ... kolonne, Leningradi poole
... ... aga millest Vaevast saab vähegi maini-
... ... ning mõlonsceritud üksusi ühest
... ... et keegi seda ei märkaks,
... ... ja teedeta alasid.»

«Tähendab, te arvate, et sakslased on oma eesmärgist loobunud ja ...» ütles Ždanov lõpuks tasa.

«Ei, Andrei Aleksandrovitš,» vastas Jevstignejev kindlalt. «Niisugune järeldus oleks enneaegne. Seda enam et äsja sain neljakümne teise armee luurajateilt järgmise ettekande: Peterhofi rindelõigul on langenute hulgas avastatud vaenlase kaheksa viiekümne esimese ja viiekümne kaheksanda diviisi sõdureid. Neid on ka vangivõetute seas.»

«Kuidas? Lubage!» hüüdis Ždanov, kargas laua tagant püsti ja astus seinale rippuva kaardi ette. «Teie andmetel asuvad need diviisid ju Krasnogvardeiski ja Pulkovo suundades!»

«Just nii,» vastas Jevstignejev ja tõusis samuti pusti, «nad olidki seal. Nüüd aga, pärast lähikukkumist Pulkovos, paisati nad ilmselt Peterhofi alla.»

Hetkeks võttis jälle maad vaikus.

«Nii et kaheksa viiekümne esimene ja viiekümne kaheksas ...» kordas siis Ždanov, kaardil siniseid lipukeid ümber asetades. Mõni aeg vaatas ta keskendunult uut rindejoot nurg pöördus siis uuesti Jevstignejevi poole.

«Koostage otsekohe sellest kõigest üksikasjalik ettekanne Moskvale!»

«Aga rindejuhataja ...» sõnas Jevstignejev ebalevalt. Kuid Ždanov katkestas teda poolelt sõnalt:

«Rindejuhataja nõudis kinnitavaid fakte. Nüüd on need teil olemas. Koostage ettekanne ja viige isiklikult seltsimees Žukovile, nüpea kui ta Smolnõisse tagasi tuleb.»

Jevstignejev lahkus.

Hetkeks sulges Ždanov magamata öödest valutavad silmad ning talle tundus, et need on liiva täis.

Ta kustutas laevalguse ja kattis rohelise kupliga laualambi seejärel ajalehega.

«Mida see kõik peaks tähendama?!» esitas ta endale ikka ja jälle piinava küsimuse, mööda kabinetti edasi-tagasi käies. «Mis on sakslaste tõelised kavatsused? Kas nende tänane pealetung on viimane meeleheitlik ponnistus või uue löökideseeria algus? Aga kui see nõnda on, miks nad siis osa vagesid tagasi tõmbavad? Võib-olla on Jevstignejevi andmed ühekülgsed? Vahest ehk on luurajad, kes nägid vaeosade liikumist lõunasse, kahe

linna vahele jätanud uute üksuste saabumise Leningradi ja Võib-olla on see mõningate üksuste taandumine ainult kaval manööver, et uinutada linna kaitsjate valv-

Ždanov püüdis olemasolevaid fakte objektiivselt vastutada, et leida ainuõiget vastust. Ja kuigi ta nii väga tahtnud, et Jevstignejevi oletused õigeks osutuksid, kuigi ta mõistis, et Leningradi kaitsvate vägede kaks pool kuud kestnud kangelaslik vastupanu pidi vaenlasele mõju avaldama, ja et sakslastel, kes sõdisid ulatustlikul rindel, ei olnud võimalik lõpmatuseni hoida Leningradi all suurt osa oma vägedest, ei kippunud ta lõplike järeldustega kiirustama. Ta mõistis, et vähimigi viga, vähimigi eneserahustamine võis praegu hukatuslikuks muutuda.

Jõudnud hilisööl tagasi Kirovi kindlustatud rajoonist ja kuulanud ära Jevstignejevi ettekande, küsis Žukov:

«Kas teie võite vahetult need andmeid Moskvale teatama?»

Jevstignejevil ei meenunud Žukovi küsimus, olgugi et rindejuhataja alles hiljuti oli kategooriliselt keelanud teatada Peedantentse üksikuid andmeid Saksa armee lahinguvõimade Leningradi all. Ta teadis juba, et Moskva saanud ilmselt teiste kanalite kaudu analoogilist informatsiooni, et Leningradi rinde juhtkonnalt juba ka mõnemat andmeid sakslaste neljanda tankigrupi asukohtade suhtes vastas Jevstignejev Žukovi küsimusele nagu poleks midagi juhtunud: «Just nii! Ettekanne on valmis.»

Rindejuhataja helis Jevstignejevile tähelepaneliku pilgu ja lausumiseks silmi kinnitades:

«Urgesti tegid. Mine ja teata! Kuid sellest lummatud olla on veel vara. Sakslased võivad iga hetk uuesti katmata linna ümber.»

Et helisid Žukov veel ei teadnud, et kaotanud lootuse ühtsada linna tornitööksuga, teeb vaenlane nüüd ponnuse järelejäetud blokaadile.

Meenutab aastaid ja aastapool uut ning vana maailma, kuid teadab hüljend, kes püüavad võitsida ka seda peatunud sõjakogude rahva tahtumivastase võitluse ajaloost. Nad püüavad seletada sakslaste ebaõnne Leningradi

all ükskõik millega, ainult mitte leningradlaste kangelasliku vastupanuga.

Nad kinnitavad, et von Leeb ebaõnn oli tingitud osa vägede ümberpaigutamisest Leningradi alt Keskrindele.

Nad vaikivad häbelikult maha fakti, et Leningradi blokeerivad von Leebi väed ründasid linna täies koosseisus vahetpidamata üle kahe nädala, kuid ei suutnud murda Nõukogude vägede vastupanu.

Nad vaikivad maha ka selle, et juba septembri lõpul, kui Nõukogude väed pärast Laadoga järvest lõuna pool sakslaste 16. armeele ja 8. tankidiviisile antud lööke tõrjusid vaenlase välja suurelt maa-alalt Neeva vasakul kaldal, hakkas Hitler Leningradi alla uuesti abiväge saatma. Ta andis käsu viia sinna kaks langevarjurite rügementi ja üks jalaväerügement, võttis need von Bocki käest ära ning lubas von Leebil jätta Leningradi alla motoriseeritud diviisi, mis pidi alustama liikumist Moskva suunas.

Kuid sellest kõigest oli vähe abi.

Nõukogude väed osutasid vaenlasele otsustavat vastupanu. Punaarmee võitlejate, maakaitseväge, Balti laevastiku meremeeste, lendurite ja kogu Lenini linna elanikkonna mehisus ja kangelaslikkus oli see, mis põhjustas sakslaste ebaõnne Leningradi all.

XIX

Jah, Leningrad pidas fašistlike hordide survele vastu. Mitte ilmaasjata ei pidanud von Leeb uut rünnakut Pulkovo kõrgendikule mõttetuks. Läbi kukkusid ka kõik sakslaste katsed tungida linna piki Soome lahe kallast. Vaenlasel ei õnnestunud Foreli haiglast sammugi edasi liikuda.

Von Leeb püüdis võtta revanši teisel: suutmata tungida Kirovi tehase territooriumile, andsid sakslased hoobi Oranienbaumile. Kolm ööpäeva ei vaibunud lahingud Babigoni kõrgendikel. Vaenlane paiskas rindelõigule, mida neil päevil kaitsesid ainult üks laskurrood ja merejalaväesalk, tankid ning kaks rügementi. Kuid iga meeter maad läks sin sakslastele maksma sadu inimelusi.

7. septembri kordikul abistasid sakslased pärast tugevat suurtukituld pealetungi Uus-Peterhofile. Roosa paviljonil lähedal võttis neid marutulega vastu maakaitseväge lahingpildurite-suurtükiväelaste pataljon. Lahing kestis kuni 10. septembrini. Suurtükiväelased lakkasid kahund avapositionidelt ning andsid vaenlasele otsesihimisega pihta. Kaitsjad hoidsid paviljoni võimse võimalusega enda kaes ja kui enam midagi teha polnud, lasksid ise suurtükid ohku ning taganesid kindlustusvoõndi paremale tiirile.

largmisel päeval laskid meie väed vastu pealetungile, löud vaenlase suurte purskkaevude piirkonnast välja ning jõudsid lõpuks teiselt poolt uuesti Roosa paviljoni juurde. Nurjus sakslaste katse Oranienbaumi läbi murda ja hävitada Kroonlinna.

Neis lahinguis võitlesid külg külje kõrval punaväelased, maakaitseväelased ning Balti laevastiku meremeesed ja laevastikuväeüksuste töölised.

Leningradil kaeti ahelate endiselt blokaadisilmus. Kuid meil oli kõvasti kokku lömmata, et linn lämbuks, von Leeb ei saanud kogu oma viha ja kättemaksu luhtaläinud lootsustest kättes ledinutessal need linna elanikke ja sõjaväelasi pehmendamise ja tuhustamise.

Pärast Kroonlinna Leningradist ära löngata ja laevastiku hävitada tuhustasid sakslased suurtükkidest reidi. Reidi laupesid välja lahingulaev «Marat», ristileja «Kirov» ja minilaev «Grozjaja».

Leningradil malade melnad värisesid lakkamatust müri-need. Jätkuvalt lõhkesid sakslaste mürsud, meie suurtükivägi tuhustas vahetpidamata vastu, linna kohal õhus keerlejad kummatantsus Saksa ning Nõukogude lennukid.

Linnas registreeriti iga päev kuni kakssada tulekahju, hoolimata sellest, et linna hävitati.

Kuid kolmeid toodandit endiselt kolme vahetusega ja toodandit lühikemad loopankide juurest ainult sus, kui mürsud või pehmed löökid pööras lähedal.

Linnale, mille lävel seisis vereal tuhjaks jooksev, kuid ikka veel kaitlev vaenlane, sai eriti tahtsaks loosung, mille all elas need kogu rahvas: «Kõik rinde, kõik võidu

5. oktoobri südaööl teatas rinde sideülem kindral Kovaljov Žukovile, et kell kaks null-null tahab temaga rääkida Peakorter. Teades Kõrgema Ülemjuhataja ajakava, ei kahelnud Žukov, et ees seisab jutuaajamine Smolnini endaga.

Žukov astus pikale lauale laotatud kaartide juurde ja kummardus nende kohale. Valmistudes ettekandeks, tahtis ta teha kokkuvõtte tänasest päevast ning sündmustest rindel selle peaaegu kuu aja jooksul, mis oli tema siiasaabusel möödunud.

«Nii,» mõtiskles Žukov, «rinne Leningradi all on stabiliseerunud. 55. armee hoiab kindlalt enda käes Pulkovo—Bolšoje Kuzmino—Putrolovo—Novaja liini. Kõik vaenlase katsed meie kaitsest Kolpino all läbi murda on läbi kukkunud.

42. armee hoiab positsioone Ligovo—Nižneje Koroovo—Pulkovo liinil, Peterhofi—Strelna lõigus on vaenlasel korda läinud pääseda Soome lahe kaldale, kuna 8. armee väeosad on Leningradi rinde põhjavägedest ära lõigatud.

Septembri lõpus tehtud meepoolne katse piiramisrõngas «seestpoolt» läbi murda nurjus. Üle Neeva jõe Mga raudteejaamast loode poole paisatud kahel diviisil ja mereväebrigadil õnnestus Neeva vastaskaldal kanda kinnitada ainult väga väikesel platsdarmil. Tulemusteta jäi ka meremeeste dessant Peterhofi piirkonda, mis võeti ette selleks, et lõhkuda sakslaste «Peterhofi kiil» ja aidata Oranienbaumi piirkonnas asuvatel 8. armee väeosadel ühineda 42. armee paremal tiival oleva diviisiga. Dessant hukkus ebavõrdses lahingus.

Balti laevastik hoiab enda käes kõiki tähtsamaid tugipunkte Soome lahes. Hango poolsaare ja mitmete saarte kangelaslikust kaitsmisest teab Kõrgem Ülemjuhataja iseenesestmõistetavalt laevastiku rahvakomissari ettekannete järgi. Üldse on ta hästi informeeritud Leningradi all valitsevast olukorrast.

Ilmtingimata esitab Stalin küsimuse: kui kauaks võiks sõjanõukogu arvates rinne stabiliseeruda?

Noh, kui sakslased tõepoolest on loobunud mõttest vallutada linn tormijooksuga ja teevad nüüd panuse blokaadile, siis püüavad nad seda igati tugevdada ja sulgeda ainsat üle Laadoga järve viivat, Leningradi veel suure maaga ühendavat teed. Sel juhul võivad sakslased

arutada pealetungi Volhovi jõe kandist kirde suunas. Kuid ei tohi täielikult välistada ka võimalust, et sakslased teevad uuesti katset Leningradi ümbritsevast Lantseliinist läbi murda.»

Žukov oli tulevikuproгноoside tegemisel ettevaatlik, ta arvestas asjaolu, et kuidas ka oleks, aga Leningradi all seisab endiselt üle kahekümne Saksa diviisi, mitu brigadi ja Soome sõjavägi ning linnast lahutavad neid null mõned kilomeetrid.

Ta ei teadnud ega võinudki teada, et von Leeb oli juba saatnud fiiüreri peakorterisse telegrammi, milles oli sunnitud tunnustama, et pole tema käsutusse jäänud vägedega enam võimaline jätkama Leningradi ründamist...

Žukov ei teadnud ega võinudki tol ajal veel teada, et meigi Hitler oli leppinud kuulsusetu luuasaamisega Leningradi all, lohutanud end mõttega, et kägistab linna alljaga, purustab suurtükitule ja pommirünnakutega ning andnud juba kindralstaabile ülesande hakata viivitamata ette valmistama uut operatsiooni, mille nimeks sai «Lütkm», Von Doek armeegrupp, mis oli tugevdatud põhjast von Leebilt saadud väeosadega ning lõunast Põhjalaadoga ühendatud, et alustada otsustavat runnakut Moskvas.

Hitler oli oma blokaadplaani, kurikuulsa välksõja kestevaks planeetina alustanud kuu kuni kaheksa nädalat. Haud oli aga sellest vanaajast koldetunnist, millal tema enesed Moskva ümber Linnale territooriumile tungisid, moodustasid juba kolmteist nädalat, kuid sõja peacesmärk — võituda Moskva ümber — oli saavutamata, kaitsepositsioonid olid jäänud ka Leningrad ja Moskva. Ja nüüd pani Hitler kõik lootused otsustavale pealetungile Leningradi suunas...

Kui kümme minutit puudus kahest, läks Žukov oma töökojale asuvas kabinetis keldrisse kõnepunkti ning saatis aparaadi juurde, mis ühendas Smolnoid Kõrgema Ülemjuhataja Peakorteriga.

Võeti ette kodus rääkida oli moodunud hetkest, millal Žukov oma aparaadi kaudu kandis Stalinile ette, et on andnud juba sõja kohale asunud, ning töötas Kõrgemale Ülemjuhatajale, et püüab tegutseda aktiivsemalt kui tema eelkäija.

Täna võis Žukov täie vastutusega öelda, et vaenlase korduvad katsed vallutada Leningrad on läbi kukkunud vaenlane on kandnud tohutuid kaotusi ning pole praegu suuteline linna alistama.

Püüdes igati varjata oma erutust, vastas Žukov peanoogutusega tema ilmumisel pilhkeelena sirgutõmbunud telefonisti tervitusele, pani märkmiku lauaservale, vaatas kella ja käskis:

«Andke edasi: Žukov on aparaadi juures.»

Telegrafisti sõrmed hakkasid kiiresti mööda klähve jooksuma.

Silmapilkselt ilmus kitsale paberiribale ka vastus:

«Teiega hakkab rääkima seltsimees Stalin. Oodake.»

Möödus paar painavat minutit. Aparaat elustus hetkeks ja jäi siis uuesti tummaks. Žukov haaras lindi ning tõstis selle silmade ette. Paberile oli trükitud üksainus sõna:

«Terel!»

«Tervist!» dikteeris Žukov vastuseks ja avas märkmiku.

Lint hakkas uuesti venima.

Oli ebatavaline tunne lugeda sealt mitte kuiva ja ametlikku käskkirjateksti, vaid peaaegu igapäevast juttu. Näis, nagu asuks Stalin kusagil sunsamas, vestluskaaslase vahetus läheduses.

«Mul on teile üks küsimus,» trükkis aparaat. «Kas te ei saake istuda lennukisse ja lennata Moskvasse? Peakorter tahaks teiega nõu pidada tarvitusele võetavate abinõude üle seoses olukorra halvenemisega Reservrinde vasakul tiival Juhnovi rajoonis. Enda asemele jälke näteks Hozin.»

Lint jäi seisma.

Kõike oli Žukov oodanud, ainult mitte väljakutset Moskvasse. Möödus tukk aega, enne kui ta taipas, et ettekannet ei soovi temalt keegi ja et Stalin oli ta aparaadi juurde kutsunud hoopis teise asja parast.

Žukov lõi märkmiku kinni, lükkas kõrvale ja dikteeris kähku:

«Palun lubada mul välja lennata 6. oktoobri varahommikul.»

«Hästi. Ootame teid homme Moskvas,» vastas Stalin.

Aparaat jäi seisma. Jutuajamine oli lõppenud.

NELIAS RAAMAT

I

...tunud sisse uksest, mida Kremli tavatseti lihtsalt istrepiks kutsuda, laksid inglane ja ameeriklane rutila ukse teisele korrusele.

Teelikult oli selles vanas tsaariaegses senatihoones niisuguseid ühetalisi nikerdatud metallkatusega kaetud vannapõeld välisukse kaks. Kuid välisrepiks nimetati millepärast ainult seda, mis viis Ivanovski väljakule.

Ka olid need välisustel erinev. Teist, mis avanes peenepiirvõrre hambulist müüri, mis Kremli Punapööriliseks etalaks, kasutasid Politburoo liikmed, teine alampööriliseks alates ka mõned sõjaväelased. Välisrepiks nimetatud uksest tõmmetati aga sisse isiklikult kaitstud muudatud eriti kütud dokumendid. Samast läksid teisele korrusele ka Rahvakomissariide Nõukogu töötajad.

...oli veel üks ukse, kolmas, mis paiknes maja nurgas, avanes vastu Kremli müüri. Kuid seda peeti niisuguseks ukseks, mis avanes ainult neile, kellele kutsuti Kremli uksest sisse.

Kõik need välisustel olid kirjeldata järgi hästi, aga need ei olnud see välisus. Kuid seekord oli

...tunud teise ukse ette ning trepp, mida mööda ... oli kitsas ja kaugel igasugusest paraad-

...hataha jätanud, vahetasid inglane

...pulen, nagu küsiks teinetei-
...kkaal laheme.

...than Maxwell Aitken Beaverbrook, ta oli üks heitumaa suurimaid kapitaliste, aja-
...chikontreeritud «London Express Newspaper Limited»
...omandit ja konservatiivse partei aktiivne tegelane.

...ameeriklane kindlus ühendriikide kõige rikkamate
...annemata kildkonda, oli rea tootusühingute ning finants-

korporatsioonide omanik ning kaasomanik ja Demokraatliku Partei mõjuvõimsamaid liidreid, tema nimi oli Averell Harriman.

Mõlemad mehed olid alles eelmisel päeval saabunud Nõukogude Liitu kui Suurbritannia peaministri Churchilli ja Ühendriikide presidendi Roosevelti eriesindajad ning neil kummalgi oli veel poole tunni eest olnud selgusetu, kas üldse saab teoks see tähtis kohtumine, mille nimel nad sõja ajal nii raske õhuteekonna Moskvasse ette olid võtnud.

Inglise saatkonnas, kuhu 1941. aasta 29. septembri pärastlõunal sõitis Moskva Ameerika Ühendriikide saadiku Steinharti saatel Harriman, et koos teda seal juba ootava Beaverbrookiga kella kuueks Kremlisse suunduda, valitses ärev, närviline õhkkond. Andmed selle kohta, et sakslased kontsentreerivad Moskvale otsustava löögi andmiseks suuri jõude kesk- ja läänesuunas, olid jõudnud ka siia, vaiksesse villasse Sofia kaldapealsel.

Saatkondade ümber grupeerunud välismaiste korrespondentide seas ringlesid juba mitmendat päeva kuuludused Nõukogude valitsuse kavatsusest viia diplomaatiline korpus Moskvast välja. Ja need kuuludused, mis levisid mitmete tööstusettevõtete ja ametiasutuste pealinnast evakueerumise taustal, ainult tugevdasid ebakindluseõhkkonda ning ootusärevust eriti nendes saatkondades, kes esindasid Saksamaaga sõjaseisukorras viibivaid valitsusi.

Diplomaatilise korpuse uue asupaigana nimetati Samaarat — linna Volga ääres, mis mõne aasta eest oli ümber nimetatud Kuibõševiks ja asus Moskvast rohkem kui tuhande kilomeetri kaugusel.

Kõigist Suurbritannia saatkonna töötajast, kes olid ametis kord ümberlukatavate, siis aga jälle uuesti esilekerkivate ärevate kuulujuttude arutamisega, oli vahest ehk ainult saadik Stafford Cripps kuni viimase ajani säilitanud suhtelise rahu. Kuid saatkonnas teati, et saadiku väline rahu ei anna kaugelgi tunnistust veendumusest, et Moskvat ei ähvarda tõsine oht. Külma ja tasakaalukas Cripps pidas närveerimisele järeleandmist ning paanika tunnusmarkide ilmutamist lihtsalt alandavaks oma väarikusele.

Stafford Cripps ei olnud elukutseline diplomaat, ta pidas ennast kõigepealt poliitikuks. Tal polnud tööpoolel kuni viimase ajani mingit pistmist olnud Foreign Office'iga — Briti välisministeeriumiga. Omal ajal oli Cripps mõned aastad puhendanud advokaadipraksisele, hiljem aga olnud ülemprokuröri asetäitja. Kõige rohkem köitis teda politika.

Leiborist parteiliselt kuuluvuselt ja fabiaanlane veendumustelt, valiti ta Inglise parlamenti esmakordselt 1931. aastal ning nii parteis kui ka parlamendis oli tal ultravasakpoolse kuulsus, kuna ta pooldas Inglismaa ja Nõukogude Liidu lähenemist, sõja eel aga võitles Hitleri-vastase demokraatlike riikide bloki loomise eest. Crippsi vaated näisid leiboristide juhtkonnale nii radikaalsed, et asi lõppes tema väljaheitmisega tööerakonnast.

Siis aga algas Teine maailmasõda. Suurbritannias tuli võimule Churchill ja neljakümnenda aasta juunis nimetas Stafford Cripps Tema Majesteedi saadikuna Moskvasse.

On täiesti arusaadav, miks uue peaministri otsiv pilk just Crippsil peatus, — kahtlemata arvas Churchill, et «vasakpoolne» leiborist, kes pole seotud eelmise, end Munchenti lepinguga hablmargistanud valitsusega, pealegi veel «radikaalse» tõttu parteist välja heidetud, teab Moskvast hea arvuliku vastuvõtu.

Crippsi «radikaalsus» aga kohutas konservatiiv Churchillit vahet, lõppude lõpuks oli ta ka ise kunagi leiboristide parteisse kuulunud ja mõistis suurepärast, et kui jutt on establishmentist — Briti impeeriumi konkreetsetest huvidest, siis ühinevad konservatiivide ja leiboristide hääled ühises kooris.

Churchill ei pidanud Crippsi mitte alusetult targaks meheks, kuid ta kord oli ironiliselt tähendanud, et selle mehe etel meenutab talle puuri, milles on kaks pidevat liikumist: üheksa sõjajalal olevat oravat — kohusetruusust ja karpistust.

Cripps oli konservatiivne diplomaat ja vastutustunne talle meenutas meenunud Churchill suhtes tööpoolest meeskonnaga ning suhtumisega. Hingepõhjas oli ta meenunud, et teab peaministri paremini, kuidas riiki edendada, mõistab paremini kui kindralid orienteeruda Euroopa sõja strateegias ja taktikas ning on Suurbri-

Sellest hetkest, mil ta nägi Béaverbrooki saatkonna hoones, alustasid «kaks oravat» tema rinnas järjekordset heitlust. Teadmine missiooni tähtsusest, millega Beaverbrook oli saabunud, ergutas «kohusetruuduse oravat» — Cripps püüdis Beaverbrooki võimalikult täielikult infor-

- rippesti talid määsurnud Instruktsioonid tõepoolest ole-

mas. Kuid praegu polnud asi mitte ainult neis, vaid selles, et kui Stalin oli Churchilli poole pöördunud ja palunud saata Nõukogude—Saksa rindele vähemalt kakskümmend või kakskümmend viis diviisi, oli Cripps rutanud peaministrile teatama oma arvamust, et seda ei tohi mingil juhul teha, argumenteerides keeldumist asjaoluga, et siisugune samm nõrgendaks Inglismaad kaitsvaid jõude.

Ajalugu tunneb küllalt näiteid, kus sotsiaaldemokraat on valjendanud palju reaktsioonilisemaid mõtteid kui arukas ja ettenägelik suurkodanluse esindaja.

Nii või teisiti, kuid miljonär Beaverbrook asus leiborist Crippsist palju konkreetsematel ja järjekindlamatel positsioonidel, kui asi puudutas Inglismaa ja Nõukogude Liidu tegelikku sõjalist koostööd.

Crippsile aga oli teise rinde küsimus muutunud isikliku prestiiži küsimuseks. Seepärast ta praegu nõudiski tungivalt, et Harriman ja igal juhul mitte ka Beaverbrook ei diskuteeriks sel teemal Staliniga isegi mitte siis, kui viimane ise seda küsimust puudutab, vaid et nad annaksid võimaluse tegutseda temal, Crippsil.

Beaverbrooki laiale kortsurägusele näole oli tardunud irooniline muie.

Cripps suunas oma pilgu ärritatult Harrimanile, pidas lühikese pausi ja ütles siis, ilma et oleks otseselt kummagi poole pöördunud:

«Ja viimane asi, džentelmenid. Ei ole välistatud, et Stalin paremaks peab teiega kohtumisest üldse kõrvale hoida ja teeb jutuajamise ülesandeks Molotovile. Sel juhul,» kõverdas ta veidi oma õhukesel huulil, «kadestan teid veel vähem. Kui Stalin soovi korral võib arutada sõjapidamise kõiki aspekte, siis Molotovil on see võimalu. Tema hoiab end tapselt saadud instruksioonide raames. Siitsaadik ja siinamaale.»

Crippsi pika, algul kiirustava ja erutatud, seejärel aga rõhutatult monotoonse ja üleolevalt nõuandva kõne kestel vaatasid Beaverbrook ja Harriman vaikides ning osavõtmatult tühjusesse. Neil oli saadikut igav kuulata. Kõik, välja arvatud ehk olukord rinnetel, mis sel juhul, kui Crippsi andmed on õiged, osutus veel halvemaks, kui nad ette olid kujutanud, oli neile hästi teada.

Mis aga puutus Crippsi vihjetesse instruksioonidele, siis ei kuulunud Beaverbrook ja Harriman üleüldse

nende hulka, kes instruksioone alandlikult taidavad, vaid nad olid ise instruksioonide loojad.

Need mehed ei tundnud mingit sümpaatiat kommunismi vastu. Kuid nad oskasid ette näha ega allunud alati selle elementaarse sotsiaalse loogika seadustele, mis dikteerib stereotüüpseid lahendusi.

Temperamentne, kuuniline, viinamajas ja lihtrahva keelega hülata armastav ajalehemagnaat lord Beaverbrook ja tahtejõuline, kaine mõistusega ning jutuajamistes tagasihoidlik Harriman teadsid loomulikult täpse arvestuse hinda, teadsid, et ilma majandushikku ja poliitilist konjunktuaari arvesse võtmata ja analüüsivõimega vahekorda nihhasti oma riigis kui ka teistes maades, mis suuremal või vähemal määral nende pankade, ajalehtede, armeede ning riigiaparaadi mõjuvõimu sfääris asuvad, ei ole seatud eesmärgi saavutamine võimalik.

Inglismaa ja Ameerika valitsusringkondades oli küllalt taolisteks põhjalikeks kalkulatsioonideks võimelisi inimesi. Kuid enamik neist oli nagu lummatud mõttest, et Hitler on kommunismi kõige resoluutsem, kõige agressiivsem ja kõige paremini relvastatud vaenlane. Neid aga, kes oskasid näha sügavamale, oli tunduvalt vähem. Ning just selle vähemuse hulka kuulusid Beaverbrook ja Harriman, kes olid veendunud, et kui paradoksaalsena ka tunduks liit bolševistliku Venemaaga, keda nende valitsused alles hiljuti oleksid rõõmuga nõus olnud kogu maha ja sarvedega Hitlerile loovutama, on see liit ometigi hädavajalik nüüd, mil ei ole enam jäänud kahtlust, et sõdurid ilmselt pürgib maailmavalitsemisele.

Nihhasti Inglismaal, kes vahetult võitles oma eksisteerimise eest, kui ka lahinguväljadest kaugel asuvates Ühendriikides saadi nüüd juba aru, millega ähvardaks need jõudude vahekorra järsk muutumine Euroopas, kui Hitleril õnnestuks idarindel saavutada võit.

Polnud kahtlust, et Nõukogude Venemaale tuleb praegu abi osutada. Ja muidugi mitte selleks, et pidada Staliniga retoorilisi vaidlusi teise rinde üle, polnud Beaverbrook ja Harriman ette võtnud reisi Moskvasse. Seda enam, et neil oli hästi teada: ei neljakümne esimehe ega neljakümne teisel aastal siisugust rinnet ei avata.

Nad olid teoinimesed. Kui Roosevelti esindaja Hop-

kins kuu aega tagasi Stalinit külastas, et veenduda, kas Venemaa, vaatamata tõsisele ebaedule sõja esimestel nädalatel, on valmis jätkama võitlust Hitleriga sõja võiduka lõpuni, siis Harrimani ja Beaverbrooki sõidu eesmärk oli juba märksa konkreetsem: pakkuda Stalinile materiaalseid ja tehnilisi abi.

Ei, Harriman ja Beaverbrook polnud sõitnud Moskvasse mitte selleks, et diskuteerida teise rinde üle, mida nii väga kartis see ennast täis ja pretensioonikas Cripps. Hästi läbimõeldud lahendust ootasid teised probleemid. Juhul kui Venemaa vaenlase uuele survele vastu peab ja lõppude lõpuks pealetungile suudab asuda, kui kaua see sõda siis kesta võiks? Ning kui suur peaks olema Inglise ja Ameerika abi Nõukogude riigile?

Jah, täna on niihästi Ühendriigid kui ka Inglismaa huvitatud Venemaa võidust. Kuid kas on just hädavajalik, et see võit saabuks võimalikult kiiresti? Kas poleks parem, kui Nõukogude Liit sõdiks pikki aastaid, tõmmates Saksa vägede tähelepanu Läänerindelt Idarindele ja tagades sellega Inglise saarte «uputamatus», ning saavutaks soovitud võidu alles viimasel hingetõmbel?

Kui aga peamine eesmärk seisab just selles, et sõja järgset koidikut võtaksid vastu põrmutõugatud ja purustatud Saksamaa ning jõuetu ja verest tühjaks jooksnud Venemaa, siis tuleb ka praegu osutatava abi suurust hoolikalt kalkuleerida, et see poleks «mitte väiksem», kuid ka «mitte suurem»...

Nimelt just sellest eelseisvast möödapaäsmatust kauplemisest Staliniga mõtisklesid praegu Beaverbrook ja Harriman, tehes näo, nagu kuulaksid tähelepanelikult Crippsi triviaalseid arutlusi. Neid muutsid valvsaks alles Crippsi viimased sõnad, kui saadik avaldas kahtlust, kas Stalin neid üldse vastu võtab.

«Te oletate, et Stalin võib jutuajamisest kõrvale hoida?» küsis Harriman erutatult, kogu kehaga ettepoole kaldudes. «Kuid meie kohtumise suhtes on ju eelnevalt kokku lepitud!»

«Loomulikult,» kinnitas Cripps korrektsest pead kallutades. «Kuid tänaseks on sõjaline situatsioon järsult halvenenud. Pealegi ei tunne ma inimest, kes oleks diplomaatilise protokolliga vastu ükskõiksem kui Stalin. Tuletan teile meelde, et kolmekümne üheksandast aastast kuni selle päevani, mil Saksamaa Venemaale kallale tun-

gis, ei pildanud ta Suurbritannia saadikut kordagi isikliku audientsi vaariliseks.»

«Jätke, Cripps!» heitis Beaverbrook hooletult käega. «Seda kaevake Chamberlainile. Muude, Stalinil oleks ilmselt huvitav näha olnud ühtainustki Briti esindajat, kel volitused nagu kord ja kohus vormistatud.»

«Mitte mina ei saanud Moskvasse Briti sõjaväelise missiooni,» vastas Cripps teravalt. «Ja kui mälu mind ei peta, puudus ka Prantsuse delegatsioonil vajalik mandaat.»

«Võib-olla sellepärast natsid praegu Élysée väljakul marsivadki,» tähendas Beaverbrook muiates. «Kui sellele eesile Chamberlainile...»

«Härrased,» sekkus kõnelusse seni vaikinud Steinhart, «ma mõtlen, et me kaldume teemast kõrvale. Nagu ma aru saan, Stafford, on teil kahtlusi, kas kohtumine Staliniga üldse toimub?»

Ta vaatas kella ja lisas:

«Praegu on juba kümme minutit kuue peal.»

«Mul pole olnud võimalust härra Staliniga isiklikult ühendusse astuda,» vastas Cripps mürgiselt. «Võib-olla on teil, Lawrence, rohkem õnne?»

Harriman kargas püsti.

«Teate miks,» ütles ta otsustavalt, «ma kordan: kohtumine peab ja aeg on eelnevalt salaposti teel kooskõlastatud. Kui teil, Cripps, on alust arvata, et kohtumine ei toimu, siis ärge tehke oletusi, vaid võtke kätte telefonitoni, valige Stalinil number ja...»

Cripps tõstis hoolatavalt käed, nagu tahaks Harrimani eest eemale tõugata.

«On võimatu, miks helistada Stalinile?!» Ta muigas. «Ma ei taha, kuhu ma helistada võin, on Vähsasjade välisministeeriumi protokolliosakond. Ja kõige aärmiselt Molotovi sekretariaat. Rahvakomissariaati loomulikult helistasin. Sealt vastati, et neil pole aega teada, aga kui see on määratud, siis meile teatatakse.»

«Molotovile?» ütles Harriman kannatlikult.

«Molotovi sekretariaati? Mis siis?»

«See vaadame meil kaks ühetaolist.»

«Kui mõeldakse, et võtaks, tuginevad teie kahtlused, Cripps, pehvale Beaverbrook.»

«Sellele, sir William,» vastas Cripps püsti tõustes, «et praegu on juba veerand kuus, aga keegi pole helistanud. Seda esiteks. Teiseks sellele, et olukord rinnetel on katastroofiline ja vaevalt saab Stahn praegu tegelda millegi muuga peale vägede juhtimise. Ja lõpuks, kui oleksin Stalini asemel, volitaksin läbirääkimisi pidama kahtlemata Molotovi, kasvõi selleks, et säilitada endale vabad käed.»

Beaverbrook tühjendas ühe sõõmuga oma viskiklaasi, aetas tühja klaasi madalale lauakesele ja sõnas silmi kistsitades aeglaselt:

«Kas te tõepoolest suudate end kujutleda Stalini asemel, Stafford?»

«Loodan, et see on nali, sir?» ütles Cripps end vaevu talitsedes ja pööras pilgu Harrimani poole, nagu otsiks temalt kaitset.

Kuid ameeriklane istus sõnagi poetamata, silmad pooleldi suletud. Näis, nagu poleks ta seda sõnasõda kuulnudki ja viibiks mõtetega kusagil kaugel, väljaspool saatkonna territooriumi.

Mõned hetked valitses vaikus. Siis tõstis Harriman silmad ja küsis Crippsile otse näkku vaadates:

«Kas olete veendunud, et olukord rindel on nii katastroofiline? Meile on väga tähtis, et me situatsiooni hindamisel ei eksiks.»

«Ma ei tea, mister Harriman, ühtki teist sõna, mis olukorda paremini iseloomustaks,» kostis saadik süngelt. «Võiksin ju kutsuda meie sõjaväeataşee ja...»

Ta ei lõpetanud lauset, kuna koputati ja seejärel avanes uks hääletult. Lävel seisis ilmetu, väga hoolikalt paljaksagetud näoga väikest kasvu mees. Seljas oli tal tume pintsak, jalas samasugused, vaevalt märgatava halli triibuga püksid. Tal puudusid vaid kõvakübar ja vihmarvari, et täielikult sarnaneda ühele sadadest omavahel eraldamatult ühetaolistest Inglise välisministeeriumi alamatest ametnikest, keda võib näha Londoni Whitehallis enne või pärast tööd ministeeriumis.

«Mida te soovite, James?» küsis Cripps tema poole pöördudes pahaseft ning lisas vastust ära ootamata oma tavalises kiirkõnes: «Lubage, džentelmenid, esitleda teile meie saatkonna töötajat...»

«Kas tõesti?» hüüdis Beaverbrook rõhutatud imestusega vahele. «Oleksite te selle ütlemata jätnud, oleksin

olnud veendunud, et see teie James sadas meile kaela otse Foreign Office'ist...»

«Vabandage, sir, vabandage, džentelmenid,» lausus Jamesiks kutsutu, kelle perekonnanime selles ruumis üldse ei mainitudki, vaikse haalega ja kiiresti kummarludes. «Ma poleks mingil juhul julgenud katkestada teie vestlust, kuid praegu on juba kakskümmend minutit kuue peal, vastuvõtt Kremlis on aga määratud kella kummele...»

«Aga milleks kuradiks te meile seda meelde tuletate, kui seni pole mingisuguseid teateid?...» plahvatas Beaverbrook.

«Vabandage, sir,» katkestas ametnik teda lugupidavalt, «just praegu helistati Kremlist. Autod sõidavad välja. Snt on vaevalt viie minuti tee...»

Kakskümmend minutit puudus kuuest, kui kaks musta «ZIS 101» Inglise saatkonna raudaia taha sõitsid.

Linn oli juba vildvikku vajunud. Külma sügistuul pani Moskva jõe pinna kergelt virvendama. Taevas kõikusid vaevumärgatavalt õhukaitse aerostaadid, hämaruses nähtamatul pinnal terastrossid plingul.

Kaks musta «ZIS-101» peatusid avatud väravas, rattakummid tihedalt vastu trotuaari serva surutud. Paar- kolm minutit saatkonna väravast eemal seisvast hallist autost väljus militaarne, heitis kiire pilgu autodele, tõusis kiiresti pulkama lagast, võttis haigilt telefonitoru ja tõusis paar sõna.

Ühest autost väljus heleda põhja ja vabarna- kandiga mõnel kandev polkovnik, vaatas kella ja autode kõrval jalutama.

Kolmveerand kuus avanes saatkonna uks ja nähtamatult astusid välja ja Cripps saatis Harriman ning

... mustanoka juurde ja avas sek- ... ukse, kutsudes sinna Harri-

... kutsus kaks ühe mehe ja lõi järsu ... halli tapumise ukse. Polkovnik andis ... et nad kellase autosse istuksid. Kui ... stusid, anna ta ko esimesse autosse, juhi

kõrvale. Autod liikusid paigast ja kihutasid keset sõiduteed minema.

Sillal, mis vus Kremli Borovitski varavani, taskis polkovnik aknaklaasi alla, sirutas kae hetkeks välja ning andis sõjaväevormis mehele marku. See astus au andes kõrvale. Kaks vintpussiga relvastatud võitlejat, kes seisisid puuniks võõbatud putka juures mõne meetri kaugusel varavavõlvist, mille taga algas Kremli territoorium, võtsid sõnagi lausumata valveseisaku.

«Valistrepi» ette,» andis polkovnik autojuhile vaikselt kasu.

Kurast peaaegu vähendamata kihutasid autod mooda Kremli Suurest Paleest, ületasid tühja Ivanovski väljaku ja peatusid trepi ees, mis vus nikerdatud metallkatuse all oleva ukseni.

Esimesena kõrgas välja polkovnik ning avas kiiresti autoukse, andes Harrimanile ja Beaverbrookile marku väljumiseks. Peaaegu samal hetkel avaness mõneastmelise laia trepi lõpul uks ja lävele ilmus tumehalli ülikonda kandev noormees, kes sõnas vaikselt inglise keeles:

«Tere tulemast, härrased. Palun teid...»

Ning astus ust lahti hoides kõrvale.

Nende järgnevatele saadikutele pilku heitmata laksid Beaverbrook ja Harriman karesti trepist üles astusid avatud uksest sisse ja vaatasid siis tudishimuunult ringi, et kohe näha, mis teisel pool ust on.

Nad mõlemad olid veendunud, et sõit Kremlishesse mitte nimeiski vaba oli Laanes umbrisetud salaparasuse ja juurdepaasmatusse oreooliga. On seotud paigale formaalsustega mitmekordse dokumentidekontrolli ning valvemeeskonnade funktsioonidega ja olid nende funktsioonide puudumise tõttu nüüd nendega kokku puutunud pettunud.

Suurel pool ust, ei oodanud Harrimani ja Beaverbrook mitte midagi salaparast. Nad leidsid endid sihteliselt kitsast, heledasti valgustatud koridorist. Paremal, seinha ääres, seisis rohelise kaleviga kaetud telefoni-lauake Helesinise-põhja ja vabarnavärvi kandiga mütsi kandev sõjaväelane, kes laua juures seisis, heitis välismaalastele terava, kuid samaaegselt ka kuidagi eemalolevalt-ukskõikse pilgu.

«Palun, härrased, üles!» ütles tumehallus ülikonnas noormees teed juhatades.

beaverbrook ja Harrimani ootas jälle pettumus. Laia tõustrepi asemel, millest nad korduvalt olid kuulnud, et tulla kaasmaalastelt, kellel oli õnnestunud Kremli trepid näha, nad kõige tavalisemat, kuulaltki kitsast koridorit. Nad võisid suksel vastuvõtnud mees hakkas trepist üles astes näkema, aeg-aalt tagasi vaadates nagu kutsus veenduda, kas talle järgnetakse.

Õuennud teisele korrusele jõudsid nad hiiglasuurde ja korrusele. Selle põrandal kattis punane vaip vasakut ja paremat kressid aga upis pika vahemaa tagant kõrgeid ja laiad tammest ukseid kaarte ruudukujuliste mustridega.

Harriman ja Beaverbrook ei osanud vene keelt lugeda ega saanud aru, mis nendele siltidele kirjutatud oli. Tõenäoliselt las lõputult p kana.

Nad jõudsid nungani kus samasuguse lauakese juures nagu aamisel korrusel seisis samuti sõjaväelane, ja peatusid sinu paremale.

Laanese koridori viitavalt meeltil peatus hallus ülikonnas noormees ühe ukse taga, mis teistest selle poole koridori uksest erinev oli, ja vaatas kella. Harriman ja Beaverbrook tõid meelhaamiliselt sedasama ülikonda ja peatusid seal.

Laanese koridori viitavalt meeltil seisis Stalini ootab teid.

Stalin ootab teid. Harriman ja Beaverbrook olid veendunud, et nad olid jõudnud salapärasesse ruumi, mis ei ole avalik. Nad olid jõudnud Harrimani ja Beaverbrooki kabinetti. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees.

Stalin ootab teid. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees.

Stalin ootab teid. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees. Harriman ja Beaverbrook olid jõudnud kabinetti, mis oli kaetud tumehalli ülikonda kandev noormees.

vene keeles oma sügava bassihäälega ja heitis pilgu seinakellale. Oli täpselt kuus.

Ta laks Harrimanist vasakul asuva ukse juurde avas selle ja ütles jälle midagi vene keeles seekord juba kõigi nelja valismaalase poole poordudes.

Harriman ja Beaverbrook astusid üle läve peaaegu üheaegselt ja nägid kohe Stalinit.

Ta seisis mõne sammu kaugusel uksest, ning kui tupp astunud inglane ja ameeriklane tema poole suundusid lausus kirstustamata paar sõna ja sirutas neile kae...

«Seltsimees Stalin tervitab teid,» ütles keegi nende selja taga inglise keeles. «Ta ütleb, et on rõõmus teie õnneliku Moskvasse saabumise üle.»

Tagasi vaadates nägid Harriman ja Beaverbrook eakat lüheldast ja tusedat laia naoga meest kes paksude klaasidega ja ilma raamideta prille kandis, ja kummalgi ei tulnud otsekohe meelde et see on Litvinov.

Parast seda kui ajalehed kaks aastat tagasi olid teatanud Litvinovi vabastamisest välisasjade rahvakomissari kohalt «omal soovil», oli ta diplomaatide silmapurilt kadunud.

Et Litvinov parast Münchenit ja parast seda, kui Inglise ja Prantsuse sõjaväelised missioonid labirääkimisi Nõukogude valitsusega saboteerisid, erru laks, see ei hammastanud kedagi — see oli diplomaatilises praktikas tavaline. Oiles Inglismaal ja Ameerikas populaarne, pidi Litvinov rahvusvaheliselt areenilt kaduma, kui Läänerajad nii valjakutsuvalt olid keeldunud liidust Nõukogude riigiga.

Ja kangi Litvinov lina kõige järgi otsustades viibis Stalini kabinetis esialgu ainult tõlgina, demonstreeris see kahtlemata süski venelaste valmisolekut tugevdada sõjalist liitu Ameerika ja Inglismaaga.

Stalin ütles veel paar-kolm viisakat fraasi, pärides president Roosevelti ja peaminister Churchilli tervise järele — Litvinov tõlkis peaaegu sünkroonselt — ning osutas siis sujuva, pehme žestiga toolideridadele mõlemal pool pikka, rohelist kaleviga kaetud lauda.

Sel hetkel astus sisse Molotov. Ta piirdus üldise kummardusega ja jäi seisma Stalini taha mõne sammu kaugusele temast.

Külalised istusid laua äärde, asudes seinapoolsele

toolirale, Harriman ja Beaverbrook keskele, mõlemad vaadikud nare poole.

Stalin istus Harrimani vastu, Molotov veidi eemale. Harriman istus omal toolil Stalini tooli taha.

«Tahaksin et võinada... les Beaverbrook:

... et tahaksin herra Stalini üle anda peaminister Churchilli isikliku kirja...»

Ja poordus Crippsi poole ja sirutas käe välja.

«... lühikest aega...» Alles nüüd mõistis ta, et... prolekt. Inõuete... Beaverbrook... Kirja... saabusid... nõupidamise... kabinet... et autod on Kremlist... sõnaga, kui oli jamaid saat... kas tõlge juba

... midagi... Nõukogude... Beaverbrooki

... saavatu... et saa...

... paar... Litvinov

... vene... vene keele... tõlge täielikku... originaaliga»

... Litvinov... Beaverbrooki

... teavot... pole... suu

... vaa...

Ja taheldas kohe temaga Stalini erinevust võrreldes

portreede ja fotodega. Stalin oli lühem, ta näol ja eriti lõual oli rohkesti rõugearme ja tema mustad juuksed olid meelekohtadel kergelt hallid.

Kuid Harrimani huvitas praegu hoopis muu. Ta oli siin ilmas elanud juba viiskümmend üks aastat ning üle poole oma elust pühendanud suurele bisnessile ja poliitikale. Tal oli olnud juhust jälgida mitmeid suuri tegelasi nende elu kriitilistel perioodidel. Ta oli näinud raudse tahtejõuga inimesi haletsemisväärse olukorras katastroofi äärel. Oli näinud presidendikandidaate siis, kui neile just teatati, et nende võistleja oli rohkem häali saanud. Oli näinud pankureid ja tööstureid, kes alles eile olid omanud miljoneid ning käsutanud kümnete tuhandete inimeste saatust, täna aga osutusid kerjuseks... Ja nüüd uuris Harriman, kasutades seda, et Stalin rääkis Beaverbrooki ja Crippsiga, tähelepanelikult tema näoilmet, püüdes sellest välja lugeda peegeldust vapustustest, mille osaliseks Nõukogudemaa oli saanud, ja sellest surmahust, mis neil tundidel kahtlemata seda maad ahvardas.

Ta püüdis Stalini näolt leida hirmu või äreva ootuse jälgi, märgata sõrmede värisemist, püüdis võõrakõlalise kõne intonatsiooni kaudu tabada selle inimese hingeseisundit... Kuid kõik oli asjata. Stalini mitte ilus, kuigi väljendusriikas nägu oli rahulik. Sõrmed ei värisenud. Veel enam: süüdi olevat Crippsi julgustades demonstreeris ta kummalisena tunduvat heatahtlikku kannatlikkust...

«Mida see tähendab?» küsis Harriman endalt. «On see mäng? Püüe enda väärtust üles kruvida? Soov jätta muljet, et rinnetel ei toimu midagi ahvardavat? Või siis lõpuks ükskõiksus?»

Kuid ükskõiksust see loomulikult tähendada ei võinud: sõja kälgust rippus ära kõik see, millele Stalin oli pühendanud kogu oma elu, ning ka tema elu ise. Soov varjata tegelikku olukorda rinnetel? Kuid see oli üldjoontes teada ju kogu maailmale. Mis siis aitab sellel inimesel, keda ühed peavad kõigi aegade ja rahvaste geenuseks, teised aga julmaks ja salakavalaks idamaiseks despoodiks, säilitada enesevalitsust?

«Harra Stalin,» sõnas Harriman, «meie silasõidu eesmärgiks, nagu te teate, on labirääkimised Inglismaa ja Ameerika Ühendriikide edasisest abist Nõukogude

Venemaale. Minu sober Beaverbrook esindab siin Suurbritannia peaministrit, mina aga president Roosevelti. Me oleme valmis asuma konkreetseid labirääkimisi pidama, millel te seda aga soovite. Kuid me oleksime väga tänulikud — ma võtan endale julguse öelda seda ka teile Beaverbrooki nimel —, kui te võimaluse leiaksite meid rinnete olukorraga lühidalt tutvustada. Ma ei varja, et mõned välismaised vaatljad peavad situatsiooni Nõukogude — Saksa rindel katastroofiliseks... Oiholla pole nad küllaldaselt informeeritud?» lisas ta hõlpsalt ettevaatlikult.

Kui Lillvinov tõi kuuldavale sõna «katastroofiliseks», siis ta peaaegu samuti kui inglise keeleski, vaatas Harriman Stalini eriti tähelepanelikult näkku. Kuid talin vaikesed teravad pruunid silmad kohtasid ameerikaliku rahulikult. Veidi kaarjad kulmud ei liigah-

...stimaalseid vaatljaid on meile k-katastroofi...
...alalt liiga kiirustanud.» ütles seni vaikselt...
...sõnu alati veidi kogeldes.

...stimaalseid vaatljate vastu liiga kar-
...teavad vahel tõi raakina,» ütles Sta-

...korkkaid võeti üles, paljasta-
...kuid kollaselt mullaetajaham-

...on teletamatu, kuidas säili-
...mil juht vahetult puudutas

...hooldikalt kinnimööblitud halli vormi-
...aveta varrega püü, kuid ei pannud seda
...enda ette lauale.

...ühes ta, «on tavaliselt mõistetav, et meie küla-
...tavaliselt soovivad teada saada, missugune on
...lühidalt öeldes on see olukord äärmis-

...ja hää-
...al, et mõneks ajaks võib olukord
...ka muutuda
...puhktor või tradlane, kes tutvustab
...ku laboratooriumi probleeme...»
...tähtsust, «Mis materjalist on küll
...ik ilmene?»

...Jah Harriman ei teadnud, et ainult aarmine tahtepingutus, ainult aastakümnete jooksul valjateotatud harjumis mitte millegagi reeta oma tundeid, ainult visa püüd sailitada iga inimese silmis see kuju, mis oli valja kujunenud miljonite ettekujutuses, atasid Stalnil neil ähvardavail päevil sailitada vahist rahu.

Parast juunis ulcelatud arevaid päevi on Stalin end nagu soomusriusse rietanud, laskmata sõna või žestiga välja paista teda tegelikult valdavaid tundeid.

Ta mõistis et Nõukogudemaa saatus ripub endiselt juuksekarva otsas, vaatamata Punaarmee kangelaslikkusele, vaatamata sellele, et nõukogude rahvas oli juba verrega tasunud niikasti Ajaloo suu, kes oli talle andnud rahulikuks ulesehitustooks sedavõrd vahe aega, kui ka tema, Stalini enda vee, mille ta sõja oletatava alguse määramisel oli teinud

Lennukipommidest ja suurtükimürskudest uleskuntud Balti vabarükkide, Valgevenemaa ja Ukraina pind oli juba kaetud sadade tuhandete vaenlaste laipadega, kuid Saksa armee kujutas endast ikka veel hinglajõudu, mis Nõukogude riigi olemasolu ahvardas.

Arktika jaaval, adest kuni Musta mereni lõõmas sõja-
tul. varisesid rusadesse linnad ja leegitsesid külad.

Kuid sellest hoolimata ei saanud need välismaised vaatlejad kes ei olnud kaotanud objektiivse analüüsi võimet jätta tunnustamata, et Hitleri plaan teha lõpp Nõukogude riigile kuue kuni kaheksa nädala jooksul, on läbi kukkunud. Nad nägid, et Punaarmee paneb hitlerlike vagede survele vastu. Nad teadsid, et sakslased ei peatatud kaugel põhjas, loodes ja rinde kesklõigul Smolenski rajoonis. Samal ajal aga ei suutnud see varju jätta suugeid fakte, et von Leeb, vaadates jõudnud Lenini gradi äärelinna, et lõunas laheneb Rumstedt Harkovile ning Donbassile, laanes aga grapeerib von Bock oma jõudusid ümber, valmistudes kahtlemata uueks rünnakuks Moskvaile.

...Kõigest sellest raakis praegu Stalin - lühidalt, kokkuvõtlikult otsekohele ja ilma et oleks valitsevat õhtu millegagi ilustanud ning tema rahulik, peaaegu irtoonatsioonideta haal ja sujuvad kahegiutused, millega ta nagu rõhutas seda, mida pidas tahtsamaks, naisid olevat tema kõne sisuga vastuolus.

Neli välismaalast kuulaskid pingsa tahelepanuga. Ja

Stalinist karistamine oli selline, et keegi neist ei osanud kujuteldagi, et viimase kahe ööpäeva jooksul oli ta saanud ühtekokku magada vaevalt neli-viis tundi, et vahetult enne nende tulekut oli Moskva sõjaväeringkonna olukorras toimunud samas toas teinud Stalinile ettekande Moskva lahingu ümbruse kindlustamise abinõudest, tund

... oma soela oled aga kindralstaabi ülem Šapošnikov
... ülem Golikov pannud Stalini
ette lauale viimase tundeleale vaenlase vägede kontsent-
reerimiseks Leningrandel, Dubhovišina, Jaroslavli, Smo-
lenski, Rostavli, Šostka ja Gluhhovi rajoonis...

Üm arvata, nagu valitsuskaid selles asjalikus kabine-
tis abiti talu ja valkum ja nagu poleks ega saakski olla
mündumest, mis munniks hoolikalt kinninööbitud haili
loomu ning tsivilpukse ja laikimalöödud saarikuid
kandvat meent oma aeglast kõnet kiirendama.

Harcman ja Beaverbrook ei teadnud ega võinudki
 et nende jututajamisele eelnenud tundide jooksul
 talin ikka ja jälle võinud ühenduse kesksuuna
 nate komand, Budjonnõi ja Jerjomenkoga ning
 abi operatiivvalitkuse ülema Vassilevskiga, ei
 võinudki teada, et rahulikku ja pealtnäha
 rahulolevat kinnustavat Stalinit eestlas juba ootasid
 kaks korda suuremat lihtsust ja et Stalinit see
 ei võinudki teada, et tema poole pöördumisele
 mitte ootata

Jah, "datuudu" eel tpe mntul kalla, teda otasid ühki-

[illegible]

Uudis, et illes Stalin, lõpetades ülevaate olukor-
rust, vaenlase edu tagab kõigepealt see, et ta
sõjalise poolest üle on. Vaenlasel on täna tanke

... ja on mere omast kahilemala nõrgem,
... ja sõdus selles, et vaenlane kaotaks
*... (H. O. Osk. 5.)

... ja ei ole kahtluse alla seadnud, et see on tõeline sõda. Kui me ei ole võimelised selle sõda lõpetama, siis tuleb meil male avatud «Herzegowina» ja «Bosnia» peale võtta se sõrmede vahel uksteise järel

katki muljudes hakkas piipu nendest pudeneva tubakaga täis toppima.

«Tahendab, te vajate tanke?» küsis Harriman.

Stalin vangutas pead ja ütles:

«Ei. Õigemini, mitte ainult tanke.»

Ta pigistas piibu hammaste vahele, võttis laualt tikutoosi pani piibu põlema, hoolikalt kogu tubakapinda suudates, tõmbas sügava mahvi, laskis välja suitsupilve ja kordas:

«Mitte ainult tanke. Meie vajame tankitõrjekahureid ja õhutõrjekahureid, terast tankisoomuseks ja igä tüüpi lennukeid, kaasa arvatud luurelennukid. Peale selle vajame autosid.»

«Kas see on kõik? Või on teile veel midagi vaja?» küsis Beaverbrook kiiresti.

Stalin lahutas kergelt käsi, tema vasak külm kerkis veidi valjendades kas imestust või varjatud irooniat. Ta sõnas:

«Noh, kui Suurbritannia esindaja on valmis meile kõiges vastu tulema, siis võiksin lisada, et vajame veel teist lennet.»

Sel hetkel otsustas seni longuspäi laua otsas istunud Cripps, kes ikka veel oli oma eksimusest rusutud, et tema tund on nüüd tulnud.

Ta kallutas end veidi vasakule, laua keskel istuva Stalini poole ja hakkas hoolikalt sõnu valides seletama, mistõttu tema jutt veel külmema ja formaalsema kõla sai, et see nõue, nagu härra Stalin ka ise teab, on praegu teostamatu.

«Mis siis ikka» ütles Stalin jalle vaevumargatava muigega, «venelased ütlevad, et küsija suu peale ei lööda. Aga võib-olla saaks Inglismaa saada selle paarkümneid diviisi ühiseks lahingutegevuseks naabeks Ukrainas?»

«Härra Stalin on ju selle küsimusega juba peaministri poole poordunud,» vastas Cripps kiirustades, nagu peigaks, et Beaverbrook võib temast ette jõuda. «Kahjuks ahvardab Inglismaad endiselt vaenlase sissetung ning nasuguses olukorras ei ole peaminister loomulikult võimeline...»

«Uks hetk!» katkestas teda Beaverbrook. «Mulle tuli hea mõte! Muidugi on Churchillil õigus, pealegi oleks vägede transport meritsi nii kauge maa taha väga oht-

lik. Need diviisid võivad merepõhja sattuda, selle asemel

et minna Arhangelskis. Aga mul on hea idee,» ühustas Beaverbrook üle laua Stalini poole. «Nagu teate, peaksin mina meid vägedel Parsias. Mis oleks, kui need diviisid saaksid minna Kaukaasiasse? See on ju võimalik!»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Kuid kui me saaksime teie sõjategevusest kasu,» ütles Beaverbrook, «siis oleks see kindlasti teie jaoks kasulik.»

«Kas te ei ole juba öelnud, härra Beaverbrook,» ütles Stalin kiiresti, «et ma ei taha sõda tõhustada. Kuid Kaukaasiasse ei saa minna, sest seal on sõda juba käimas.»

«Siis palume, et harra Stalin teeks homseni vaheaja,» ütles Harriman. «Homseks täpsustame oma võimalused kõikide teie poolt nimetatud punktide osas.»

«Väga hea,» ütles Stalin, kui Litvinov oli tõlkimisega valmis, «kohtugem homme.»

Ta tõusis püsti ning jättis Harrimani, Beaverbrooki ja saadikutega huvasti.

II

Esimestel kuudel pärast fašistide sissetungi oli Hitleril nii suur sõjaline ülekaal, et tundis, nagu peaks see talle kindlustama valdkirre võidu.

Ning ta oli nõudnud ja langes hastesse mõistmata miks pole tal sen õnnestunud vallutada ei Leningradi ega Moskvat, kuigi Saksa väed olid Nõuaogude territooriumil kullalt kaugelt tunginud. Suu aas ta oma feldmarssalite ja kindralite kaela ja kurtis, et nad ei ole oma fuüreri geeniusse väärtised. Palju hiljem, nelja kumne viienda aasta aprillis, suudistas ta selles kogu saksa rahvast.

Nõukogude vägede vihanne vastupanu pani füüreri
vaid imestama. Selle põhjusi ei suutnud fašistlik diktaa-
tor taibata. Talle näis, et nõukogude rahva vastupanu
on ajutine nähtus ja et selle võib älla suruda jõuga ning
amult jõuga.

Kaotanud neljakümne esimese aasta septembris
lõhingu Leningradi all, tegi Hitler ainuvõimaliku järelduse: selles mangus tuleb panust kahekordstada ja
olgugi suure hiline misega vallutada Moskva, bersata
Kreinli tornides haakristlipud ning sellega taastada oma
prestiiž. Leningrad aga tuleb ära kagistada näljaga.

16. septembril kinnitas Hitler operatsiooni «Taifuun» plaani. Fuureni esmajarguliseks eesmärgiks sai nüüd Moskva.

Löögiks Moskvaale otsustas Hitler kontsentreerida niisugusel arvul vagesid ja relvastust, nagu ta seda seni ei olnud üheski rindelõigus teha soandanud. Ta võttis von Leebilt ära Höppneri tankigrupi ja kaks armeekorpus. Terve armee ja tankigrupp, mille Hitler oli omal ajal paisanud Keskrindelt lõunasse, Runstedtile, et teos-

as lahutamata Ukraina ja jõuda Kaukaasia nafta maad lagast von Bockile. Sel kombel oli neljal lülitel kaitseks olevast tankigrupist nüüd kolm. 1940. aastal "Kliitser" ja septembri lõpuks olid üle miljonid soodurid tulust sõjamaade tanki ja iseliikuvat suur- ja väikesemõõtmelisi tankid, mis olid valmis alustama rünnakuid. 1940. aastal oli 1940. aastal 1940. aastal.

1919. aastal Moskva peale hakata
oli otsustanud Moskva üle
a kohale, kus see linn
tulekahjustatud oli mõnust. Inimeste poolt spetsiaal-
sõjavägede kaudu võeti ette võtta. Tulekahjustatud üle-
kohtu otsustati ette võtta. Vene
kohtu otsustati võtta.

[illegible][illegible]

And now another multiplicity of variants has appeared, which are also being spread by the "Center," of which I have already written. The first variant is that the book was published in Moscow.

14) septembril - rahvahinnakul loeti kõigis armeegrupi
+ tütud + lühikesed ette Hitleri käskkirj:

...dod inimused vaimseks loogiks, mis
...tuleb ümber tule ja naabumist peab vaenlase hävitama. Kõik
...lühid need üldse inimestele jõukoha-

• Kooli õpetus peab olema Nõukogude Kõrgema hariduse Peakorterile ootamatuseks?

Kas Stalin nagi seda ette?

Kas ta hindas õigesti septembri teisel poolel kindralstaapi hulgaliselt tulema hakkavaid andmeid — rindejuhatajate ettekandeid, maapealse ja õhuluure teateid, vangide ülekuulamisprotokolle —, mis kõik andsid tunnistust sellest, et vaenlane kesksuunas oma jõude suurendab ja ümber grupeerib, koondades need Duhhovštšina, Jartsevo, Smolenski, Roslavli, Šostka ja Gluhhovi rajooni?

Kas ta tegi õiged järeldused Läänerinde sõjapõukogu ettekandest, milles Peakorterit ning kindralstaapi hoiatati, et vaenlane veab juurde reserve Minski—Smolenski raudteed mööda ja Smolenskist Jartsevosse ning Roslavli viivat maanteed pidi?

Stalin ei kahelnud, et vaenlane varem või hiljem Moskvat vallutada püüab. Just seda silmas pidades moodustas Peakorter Reservrinde, paigutades selle väed vahetult Läänerinde tagalasse, kaitse sügavust sel kombel tunduvalt suurendades. Valmistudes vaenlasele vastulööki andma just nimelt kesksuunas, käskis Riiklik Kaitsekomitee luua juurde veel uusi reservarmeesisid. Need moodustati sügaval tagalas, pidades silmas vajalikku salastamist. Kiirendatud korras toimus Volokolamski ja Možaiski kindlustatud rajoonide väljaehitamine.

Jah, Peakorter teadis, et sakslased valmistuvad uueks pealetungiks. Stalin ei kahelnud, et pärast ebaõnnestumist Leningradi all püüab Hitler veel enne talve saavutada revanši Moskva lähistel.

Kuid tegeliku sõjapidamise erinevus manöövritest seisab muuhulgas selles, et kui manöövritel on «pealetungiva» ja «kaitsel asuva» armee jõudude vahetust ning nende staapide kavatsused kõrgemale ülemjuhatajale hästi teada, siis tegelikus sõjas tekib alati aimuste, oletuste ja prognooside sfäär, varitseb alati oht ala- või ülehinnata vaenlase võimalusi, langeda vaenlase poolt oskuslikult levitatud desorienteeriva informatsiooni ohvriks või pidada tegelikkuseks seda, mis on vaid soovunelm.

Keskrindel asuvatel Punaarmee üksustel oli vaenlasest kaks korda vähem suurtükke ja miinipildujaid. Tuhande seitsmesajale Hitleri tankile sai siin vastu seista ainult seitsesada kaheksakummend Nõukogude

...sõjakuu tuhande Saksa pommitaja ja hävituskõnnuki vastu võis võitlusesse asuda vaid viiskümmend Nõukogude lennukit, needki peamiselt vananenud konstruktsiooniga.

Hiljem olid Nõukogude väejuhatuse võimalused jõudude vahetust mõnelisekski tasakaalustamiseks?

Kas kahtluda olukorda, et enne Leningradi all oli just etalüüritunud, ja pausata seal siia Keskrindele, et näha, kuidas lahitud Leningradi blokaadirõnga lõpetada, kuid see tähendaks jätta

...ja rindele Moskva lähiste 7. armee? ...anda soomlastele võimalus labimur- ja ühinevõitlusega.

...nõudnud ka Lõunarinnet, kus pärast ...vaenlase poolt oli seisukord äärmiselt

...Stalin ei kahelnud, et vaenlane varem või hiljem Moskvat vallutada püüab. Just seda silmas pidades moodustas Peakorter Reservrinde, paigutades selle väed vahetult Läänerinde tagalasse, kaitse sügavust sel kombel tunduvalt suurendades. Valmistudes vaenlasele vastulööki andma just nimelt kesksuunas, käskis Riiklik Kaitsekomitee luua juurde veel uusi reservarmeesisid.

Need moodustati sügaval tagalas, pidades silmas vajalikku salastamist. Kiirendatud korras toimus Volokolamski ja Možaiski kindlustatud rajoonide väljaehitamine.

Jah, Peakorter teadis, et sakslased valmistuvad uueks pealetungiks. Stalin ei kahelnud, et pärast ebaõnnestumist Leningradi all püüab Hitler veel enne talve saavutada revanši Moskva lähistel.

Kuid tegeliku sõjapidamise erinevus manöövritest seisab muuhulgas selles, et kui manöövritel on «pealetungiva» ja «kaitsel asuva» armee jõudude vahetust ning nende staapide kavatsused kõrgemale ülemjuhatajale hästi teada, siis tegelikus sõjas tekib alati aimuste, oletuste ja prognooside sfäär, varitseb alati oht ala- või ülehinnata vaenlase võimalusi, langeda vaenlase poolt oskuslikult levitatud desorienteeriva informatsiooni ohvriks või pidada tegelikkuseks seda, mis on vaid soovunelm.

Keskrindel asuvatel Punaarmee üksustel oli vaenlasest kaks korda vähem suurtükke ja miinipildujaid. Tuhande seitsmesajale Hitleri tankile sai siin vastu seista ainult seitsesada kaheksakummend Nõukogude

...sõjakuu tuhande Saksa pommitaja ja hävituskõnnuki vastu võis võitlusesse asuda vaid viiskümmend Nõukogude lennukit, needki peamiselt vananenud konstruktsiooniga.

Hiljem olid Nõukogude väejuhatuse võimalused jõudude vahetust mõnelisekski tasakaalustamiseks?

Kas kahtluda olukorda, et enne Leningradi all oli just etalüüritunud, ja pausata seal siia Keskrindele, et näha, kuidas lahitud Leningradi blokaadirõnga lõpetada, kuid see tähendaks jätta

...ja rindele Moskva lähiste 7. armee? ...anda soomlastele võimalus labimur- ja ühinevõitlusega.

...nõudnud ka Lõunarinnet, kus pärast ...vaenlase poolt oli seisukord äärmiselt

genud ning teadmata kadunud on juba kokku loetud ja lahingute, nii suurte kui väikeste, tulemused on ilmsed!

Pärast kõike seda on lihtne rääkida «ettenägelikkuse talendist» või selle ande puudumisest, on hea öelda, millal oleks pidanud taganema, millal aga peale tungima, kuhu oleks olnud õigem vägesid paigutada ning milliseid kindraleid juhtivatele kohtadele maarata. Palju raskem oli lahendada niisugust paljude tundmatutega võrrandit sõja käigus, liiatigi niisuguse kriisi ajal, nagu see Nõukogudemaal 1941. aasta septembri lõpus tekkis...

Niisiis oli Harrimani ja Beaverbrooki teine kohtumine Staliniga määratud 30. septembrile.

Sama päeva koidikul loeti von Bocki armeegrupi väeosades ette Hitleri kaskkiri «viimasest löögist».

Tund aega hiljem sõiis armeegrupp «Mitte» — miljonipäine koletis — tankiroomikute lõgisedes, sadade lennukimootorite möirates ja neljateistkümne tuhande suurtüki kõmades itta.

Kui Stalinile ette kanti, et sakslased on uut pealetungi alustanud, otsustas ta algul, et lükkab edasi kohtumise välismaalastega, mis oli määratud kella kaheks. Kuid samas heitis ta selle mõtte kõrvale: relvastuse küsimus oli liiga tähtis.

Tanke, lennukeid ja suurtükke tootvad Nõukogude tehased töötasid kakskümmend neli tundi ööpäevas. Itta evakueeritud ettevõtete tööpinkide ning sisseseade mahalaadimise ja uue valmistoodangu väljalaske vahet võis üsna sageli arvestada vaid päevades ja nädalates. Kuid vaatamata sellele ei saanud olla kindel, et meie tööstus suudab lähemal ajal toota samasugusel hulgal lahingutehnikat, nagu seda oli vaenlase käsutuses.

Ei, Stalin ei lohutanud end illusioonidega, et Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa aitavad katta relvastuse puundjäägi. Praktika, mis oli kindlaks kujunenud pärast sõjalise liidu sõlmimist Suurbritanniaga ja Hopkinsi visiiti augustikuus, näitas, et liitlaste materiaalne abi ei suuda isegi minimaalselt rahuldada Punaarmee vajadusi.

Kuid olles veendunud, et käesolevate läbirääkimiste tulemusena võib sõja vaekausile siiski heita veel teatava hulga tanke, lennukeid ja suurtükke, otsustas Stalin, et 30. septembrile määratud kohtumine peab kind-

loodi loomutuna ja et ta võtab sellest ka isiklikult osa nagu

... ja kultuurime ei kestnud kuigi kaua. Harriman ütles, et mõne nädala vältel praegu teatavaks teha, on see, et kuumade oktsioonidest on positiivselt lahendatud ja see võimaldab teha viivitamatult. Mis aga puutub ülejäänud ... , siis vastus iga üksiku punkti kohta saadab Londonist ja Washingtonist hom-
riku

Enne kohtuniku otsustati korraldada järgmisel päeval.

... ja Ilveselinnak 1. oktoobri õhtul kell
... linna maadikuteta, Stalini kabinetis sise-
... teaduskomitee pealelundi algamisest iuba tead-

...el Statin olt endiselt rahulik ning
...tooditud muutunud.

... ja Hännamaale lastel ja istus siis ka
... (Sõnaga "Sõnaga" juures mapp).

...valandust mere saat-
...Beaverbrook, «ning
...kita.»

• jätetukselle kuljetuskust paksu
• jätetukselle

... ja talle pikkamisi!

...metodolo suurt peale-

„matkonnud raadios!», lausus Beaver-
it helita mõtlema, et teil pole täna aega
agi peale sõlmajade.»

«põlgu ma ei tegele sõjaasjadega?» küsis
too keegi tades,

...võttes vastu Harriman, avas kaasatoodud
...kokki kinnitatud paberilehte

... ja Suurbri-

«... ja andis

hakkam teksti vaikselt tõlkima.

Kui ta oli lõpetanud, ütles Stalin:

«Nüüis, te pakute meile iga kuu nelisada lennukit, viissada tanki, õhutõrje- ja tankitõrjekahureid, alumiiniumi. Vastu aga nõuate meilt suurel hulgal toorainet...»

«Seda vajab meie sõjatoöstus, härra Stalin,» vastas Harriman.

«Loomulikult,» noogutas Stalin. «Teie nõudmised me täidame. Kuid ma tahaksin, et teaksite: teie poolt pakutav tankide ja lennukite hulk ei kata kaugeltki meie vajadusi.»

Ta raakis aeglaselt, püüdes mõttes välja arvestada, millal võiksid saabuda need esimesed, just praegu nii väga vajalikud viissada tanki ja nelisada lennukit.

Harriman sai Stalini viivitlemisest omamoodi aru.

«Vaevalt, härra Stalin, on meil praegu mõtet kaup-
lema hakata...» sõnas ta solvunult.

Ta takerdus ja jäi vait. Ja seda mitte sellepärast, et Stalin oleks teda sõna või žestiga katkestanud. Harriman tundis, et tal pole enam jõudu jätkata, kuna pilk, mille Stalin talle ootamatult heitis, oli kohutav.

Kuid juba järgmisel sekundil ei väljendanud Stalini silmad jälle midagi peale terase ning viisaka tähelepanu.

«Me ei kauple, härra Harriman,» ütles ta häält tõstmata. «Kui kaubeldakse, keerleb asi raha ümber. Praegu on aga jutt rahva verest. Pealegi läheb tukk aega, enne kui need lennukid ja tankid mööda mereteed kohale jõuavad. Sõda aga ei oota.»

«Andstage, ma väljendusin ebatäpselt,» lausus Harriman veidi kohmetudes. «Ma tahtsin ainult öelda, et nimetatud tankide ja lennukite hulk on maksimaalne, rohkem ei ole me suutelised andma.»

Stalin vaatas Harrimanile tähelepanelikult otse silma. Seekord ei peegeldunud tema pilgus midagi erilist, kuid ameeriklasele näis et see pilk ütleb: «See pole tõsi! Pole tõsi! Ja te teate ise samuti, et ei raagi tõtt. Kuid ma saan kõigest aru. Sellest, miks te üldse otsustasite meid relvastusega abistada, miks te seda nii vähe annate ja miks te praegu raagite seda, mida ise ei mõtle.»

Ja nagu vastates sellele pilgule ütles Harriman:

«Me võiksite härra Stalini juba praegu pakkuda viis tuhat «Willyst». Kui ma ei eksi, hindavad teie sõja-

asjad need autosid. Need selles nimekirjas pole, kuid ma võtan koostamise lahendamise enda peale.»

«Jah,» ronis Stalin, ««Willysed» kuuluvad meile...»

«Alo võiksite selle pakkuda veel soomusautosid...» ütles Harriman, kuid Stalin heitis põlglikult käega. «Ei, need autod on loksud. Me vajame kolmetonnilisi veoautosid. Pooltõnnetonnisel on meil endil piisavalt. Need autod on kolmetonnisel.»

«Ma noogutan, kirjutan midagi märkmikulehele,» ütles Stalin, «võib-olla märkmikust välja ning pistis...

... ta tähtsust poolt pöördudes:

«Teie ütlete, et mereteed palju aega nõuab, ma hakata lennukeid transporteerima...»

«Ei,» ütles Stalin, «laks kabinet nurgas seisva gloobuse ees ja ütles «õnnega ära tee Ühendriikidest...» ütles Stalin, «See on lühim ja kõige kiirem tee. See tähendab, et võime saada ameeriklastest...»

... ta ainult pööras pea Harri-

... ameeriklane oli laua...
... pole alati kõige...
... kuga, kuna see võiks...
... Poordugem tagasi...
... võime saada soomus-...
... meki...»

Iljmov kiiresti ette, paberilehti

«... tuhat tonni,» kordas Stalin. «Aga nii-
... tean, loodavad Ühendriigid üle viiekümne...»

... me vastame soomusterasega Ing-
... Harriman kahku. «Ka tema vajab...
... te spetsialistid Inglismaale...
... Aga tema teadmisi kiiresti...
... me võime...»

«Teie teadmiste suurendamise küsimus lahe-
... lahe-... vastav tehnoloogia,»
... Sakslaste sisse-

tungi Inglismaale.» lisan ta järsku muutunud häälel karmi tooniga, «võtavad aga praegu päevakorrast maha verest tühjaksjooksvad Nõukogude väed.»

Saabus vaikus.

«Võib-olla oleks just seda asjaolu arvestades otstarbekas,» alustas Beaverbrook ebakindlalt, «nüüd luua midagi ühinenud väejuhatuse taolist? ... Tahtsin sellega oelda, et meie kindralstaabid võiksid asuda ühise strateegia väljatöötamisele.»

«Strateegia, mis eksisteerib ainult paberil, on illusioon,» vastas Stalin. «Mina olen niisuguse strateegia poolt, mida lahinguväljadel teostatakse. Kuna aga Inglismaal ja Nõukogude Liidul ühist lahingutegevust seni veel ei eksisteeri, pole mingit mõtet nü ennast kui ka meie rahvaid illusioonidega lohutada.»

Sel hetkel kostis labilõikav telefonihelin. Kõikide juurresolijate pilgud jäid peatuuna vaikesele lauakesele, millel kahes reas seisid telefonid.

Stalin ütles: «Vabandage,» ja laks kiirustamata telefoni juurde.

Ameeriklane ja inglase vaatasid talle pingsalt järele. Nad ei kahelnud, et telefonihelin, nii ootamatu selles kabinetis, kus nende jutuajamist keegi ei seganud, võis olla seotud ainult millegi ebatavalisega.

Kuid Stalin uletas suure ruumi rahulike, enesekindlate ja samaaegselt kuidagi kuulmatute sammudega nagu astuks ta peaaegu pörandat puudutamata. Järjekindel, läbilõikav telefonihelin paistis teda üldse mitte erutavat. Sammu lisamata astus ta kirjutuslaua taga seisva tugitooli juurde, haaras istet võtmata toru ühelt aparaadilt ja sõnas vaikselt:

«Stalin.»

«Siis küsis veidi valjemini:

«Mitme kilomeetri kaugusel?»

Kuulas mõned sekundid vaikuses ning ütles seejärel:

«Hästi. Kandke otsekohe Šapošnikovile ette. Võtan teiega varsti uuesti ühenduse.»

Ja pani toru uuesti hargile.

Nüüd seisis ta paar sekundit, laskmata peost juba hargile asetatud toru. Näolihased tõmbusid pingule, punakad rõugearmid muutusid veel rohkem märgatavaks. Ta vaatas kusagile kaugusesse ja oli nähtavasti oma mõtetega sellest toast eemal.

Hartmann, Beaverbrook ja Litvinov pidasid, ise seda meelepanema, hinge kinni, nagu kardaksid nad mõne ettevaatamatu lugutusega tema mõttekäiku segada.

Beaverbrook langes Stalinil pilk telefonile ning alles nüüd märkas ta, et hoiab toru ikka veel peos. Ta laskis sõrmed lahti, võttis käre torult ja pöördus oma tavalise, meeldiva ning kuuldamatu kõnnakuga pika laua juurde tagasi.

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

«Mina olen teie poolt,» ütles ta, «nol sada lennukit, mis tulevad Suurbritanniast, et aidata teid.»

Beaverbrook luges teksti läbi ja tähendas:

«Mis Hessil ei õnnestunud, see läheb ka Goebbelsil vaevalt korda.»

Stalin tõmbus tusaseks.

Läbiraakimiste kaigus ning Nõukogude ja Inglise riigijuhtide kirjavahetuses polnud Hessi nime seni veel kordagi mainitud.

Mais olid sakslased avaldanud teadaande Hitleri asetäitja lennust Inglismaale. Teatati, et Hess «elas hallutsinatsioonide maailmas» ning arvas, et «suudab aidata kaasa Saksamaa ja Inglismaa vahelise vastastikuse mõistmise tekkimisele». Sellest ajast peale oli see mees unustusse vajunud. Tõsi, varsti pärast seda, kui Hess Šotimaal hertsog Hamiltoni valduste laialdasel territooriumil maandunud oli, teatas Inglise valitsus, et ta on interneeritud. Kuid milline oli tema tõeline missioon? Kas Hess pidas Inglise valitsusega läbiraakimisi? Ja kas ta tõepoolest areteeriti? ... Seda Stalin ei teadnud.

Ja nüüd siis meenutas Beaverbrook esimest korda Hessi ...

«Kuidas siis Hessiga on?» küsis Stalin jäiselt.

«Ta on interneeritud,» vastas Beaverbrook kähku. «Sooritas enesetapukalse ...»

«On ta surnud?» küsis Stalin valvsalt, niipea kui Litvinov viimase lause tõlkida oli jõudnud.

«Ei,» raputas Beaverbrook pead. «Hüppas trepikäigust alla, murdis ribikondi, kuid jäi ellu. Me arvame, et kui Hess meile ka otse Hitleri korraldusel ei lennanud, oli viimane kahtlemata tema kavatsustest teadlik. Kerkib küsimus: mida Hess lootis saavutada?»

«Jah, loomulikult kerkib siisugune küsimus ...» kordas Stalin.

«Olen otsekohene inimene,» ütles Beaverbrook, «ega hakka oma isiklikku arvamust varjama. Ma usun, et Hess kavatses klopsida kokku mõjukate aristokraatide grupi, keda Hitleriga juba ammu sidus vastastikune sümpaatia. Võib-olla lootis ta nende abil saavutada Churchilli lahkumise ... Teiste sõnadega, Hess tegi panuse võimalusele luua Inglismaal siisugune valitsus, kes Hitleriga ära lepiks ja saavutaks temaga kokkuleppe koostööks teie maa vastu. Nõnda arvan mina.»

Stalin kordas mõtlikult:

«... Ja saavutaks kokkuleppe koostööks meie maa vastu ... Mis siis muud, mina arvan sedasama ...»

Ja tõusis püsti, käis paar sammu edasi-tagasi, poordus ühe mehe laua juurde ja ütles vaikelt, ilma et oleks keegi seda kuulnud.

«Hessiga on jõudnud Orjoli alla. Mulle teatati sellest ära telefoni teel. Arvan, et meil ei õnnestu Orjoli alla kaasa lojda.»

Kõik võitis rasku vaikus.

Harriman ja Beaverbrook vaikisid, kuna ei suutnud

midagi öelda, mis oleks kohane oelda. Tuua üldavale tõdemused kaastundeavaldused? Avaldada

parana tuleviku suhtes? Püüda Stalinit kuidagi

af

Need mõlemad oli viimaste päevade jooksul kaju-

kultaliki kindel arvamus Stalini iseloomust ja nad

et igasugused kaastundeavaldused oleksid

tead

Stalin vaikus katkestades. «Kas te

arvate lähemal ajal küsimust, kui-

el huvitama kõik need hiiglaslikud

optatsioonid ohvriks langenud maad

tead

lõiget kordaks.

See küsimus kordas oli Litvinov

tead

«Kõik need perloodid?» küsis

tead

tead

«Kas te arvate, et meil võidame?» lau-

tead

«Mina

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

tead

Jõudnud pika nimekirja lõppu, kus ohid inimesed kellega ta kohtus või rääkis telefoni teel peaaegu iga päev, silmas Stalin tundmatut nime: Bakanidze. Pliats peatus hetkeks õhus. Stalin tõstis pea ja küsis teravalt:

«Kes see niisugune on?» Ja tegi Bakanidze nime kohale rasvase kusimargi.

«Kinnitab, et on telega tuttav... Ma arvasin...»

«Halvasti arvasid» turtsatas Stalin teda katkestades, tõmbas tolle mittemidagiutleva nime jaksu liigutusega maha ja ulatas nimekirja Poskrebõševile.

«Kutsu inimesed välja. Šapošnikov ja Vassilevski minu juurde, seejärel Voronov, Jerjomenko, Konev ja Budjonnõi — telefoni juurde. Hiljem — kõik ule, aanud.»

Poskrebõšov võttis nimekirja ja valjus.

«Bakanidze...» kordas Stalin mõttes «Kes on see Bakanidze?...»

Sekundai parast oli ta selle nime juba unustanud.

...Veidi rohkem kui ööpäev pärast seda, kui Guderiani tankid olid andnud löögi Brjanski rinde vasakul tiival Šostka rajoonis, laksid Saksa armeegrupi «Mitte» peajõud pealetungile Läänerinde ja Reservrinde vägede vastu. See toimus 2. oktoobri koidikul.

3. oktoobril langes Orjol ja sellega oli Brjanski rinne läbi murtud. Kujanes ähvardav olukord Tuula suunas.

4. oktoobril luges Stalin aga tõlkes labi Hitleri raadio-
kõne milles Saksamaale ja kogu maailmale kuulutati,
et Idarindel on alanud «viimane, otsustav pealetung»,
et «Punaarmee on purustatud ega suuda enam oma
jõude taastada».

Stalini ette kerkis küsimus: kas Hitler ei bluffi? Seda, et Punaarmee on purustatud, oli füürer varemgi teatanud: enne veel, kui kaotas kümned tuhanded sõdurid Smolenski lahingus ning enne ebaõnnestunud rünnakut Leningradile. See oli muutunud Hitlerile tavaliseks, hüpnootiseerivaks fraasiks, mis oli arvestatud silmapilkse efekti saavutamiseks. Ja liiatigi oli ta kõiki enam vahele suuremaid operatsioone idarindel alati eelnevalt kuulutanud «viimaseiks» ja «otsustavaiks».

Kuid parast seda, kui oli langenud Orjol ja sakslaste motoriseeritud üksused kihutasid edu arendades piki maanteed kirdesse, Tuula suunas, mis asus Moskvast

...seda katkestuskoormust kilomeetrit lõuna pool, ei olnud
 ...kõrgete suu kellelgi kahtlust, et selle Saksa vägede
 ...sellel pool, märjaks polnud mitte Orjol, Tuula ja
 ...Moskva

... ja ka Rukku Kaitsekomitee istungi, kus tehti vajaduse peamiseks kaitsepositsiooniks kaardid ja kindlustatud võrd võeti ule saja kilonõueti Munkvaad liano pool,

1941. aastal valitud riigikogu liikmetest kindralstaabist lohutav teade: "Kõik sõjaväed ja armeed peavad läbi Minski all. Kuid sõjaväed ei ole oktoobrit, helistav Stalini valitsuse sõjavägede ülemkõrgema juhataja kindral, et sõjaväed ei ole üldiselt abivõimelised Saksa tankide sisse- ja väljaviimiseks, sõjaväed ei ole võimelised armeeid tagasi-

1. Kui te ei ole veel registreerinud, siis registreeri end kohe. Kui te olete juba registreerinud, siis logi sisse.

[illegible][illegible]

... ja põhikordael lahingurelkel viibi-
 gema sõjajärgude hävituslen-
 ... tanki ning motoriseeritud jalaväe
 ... poolt Juhovi suu-

1944. aastal kolis kolhoosi teada, kuni Moskva
 1945. aastal. Arhitekt ei kandnud õhuõure
 1946. aastal. Arhitekti õue

[illegible]

la Ardenjev lõi kõhklema: kas helistada Stali-

nile või esialgu sellest hoiduda? Lõpuks ta suski võttis sudame rindu ja helistas.

Stalin käskis saata välja uus alluksus ning saadud informatsiooni kontrollida.

Kell oli juba uksteist läbi, kui Stalin suundus oma korterisse, mis asus sama hoone esimesel korrusel, kus oli tema kabinet, andnud eelnevalt Poskrebõševile ja ihukaitsevemale korralduse, et teda lahima kahe-kolme tunni jooksul ei tuhitataks, kui just ei saabu ent'i pakilisi teateid rinnetelt.

Sellest momendist, mil algas sakslaste pealetung, oli Stalin äärmise pingega töötanud. Ja lõpuks tundis ta, et kui nüüd paar tundi ei puhka, ei suuda ta enam edasi töötada.

Korter oli tuhi. Elatanud naine, majapidajanna, kes kaks korda päevas ilmus sellesse mahajäetud ja Stalinile vastumeelsesesse, kroonulikult sisustatud korterisse, et hoida siin puhtust ja eeskujulikku korda, mida korteri-peremees peaaegu ei rikkunud, oli ammu magama lalinud.

Stalin möödus kabinetist ja söögitoast ning astus magamistuppa. Kuid näinud hoolikalt ülestehitud voodit, vaatas ta seda vastumeelselt, isegi vihaga, pöördus järsult ringi ja suundus kabinetti.

Tema hingesopis elas ikka veel lootus, et lendurid olid eksinud. Kuid olles saanud juba küllalt kibedate õppetundide osaliseks, kartis Stalin nüüd kõige rohkem võtta soovunelmaid tegelikkuse pähe. Ning kuigi telefoniside puudumine Konevi ja Budonnõiga ei andnud võimalust saada täielikku ettekujutust viimaste tundide jooksul Laanemaal ja Reservi rindel kujunenud olukorrast, oli Stalinil täielik alus oletada, et olukord rinnetel on endiselt äärmiselt arev.

Ta vaatas kella — kümne minuti parast kaksteist. Sel ajal kuulutati tavaliselt juba välja õhuhäire — Saksa lennukid püüdsid tungida Moskva kohale reeglipäraselt öösel. Kuid praegu oli harjumatult vaikne — ei kostnud õhutõrjekahurite tulistamist ega fagasspommide plahvatusi.

Stalin kergitas veidi kardinat ja vaatas madalast aknast välja. Taevast oli pilves ning paistis peaaegu

... et viievalt suudab tema õhuluure ... kindlaks teha Asjata see ulõse ... valpa kaardetigi.

Kardina tihedalt ülesti alla lasknud, läks Stalin laua poole ja istus, küljega vastu lauda toetudes.

Laual oli lahtine «Herzegowina» karp ja tikutoos. Ta ...

... Stalin ainult pupu; ... kummetel tahandatel

... ringis

... asetab ta pabe- ... taskell vastu ...

... mida Stalin mõlles vastandas kõige ...

... toimus mõjus

... arates ta

... Stalin kohe

... kon-

... da poolt

...

...

... «Ku tap

... madalda

... õhuluure

... ngkonna

... provokatsioon, kes puua

... valvsat

... tege nist on

... andis vaid peanoogutusega

... lõppenud.

Ülemjuhataja kabinetist lahkudes oli Beria veendunud, et vihje Moskva sõjavaeringkonna staapi pugenud vaenlastele oli soovitud efekti saavutanud. Juba puudis ta mõttes kavandada millised peavad olema nende vaenlaste ülestunnistused ja mida ütleb ringkonna õhujäädude ülem polkovnik Sbõtov pärast seda, kui Abakumov temaga tegelema hakkab.

Kuid seekord Beria eksis.

Ta ei arvestanud, et nende päevade Stalin erines tunduvalt sõjaeelsete aastate Stalinist.

Sõja esimestel päevadel kibedasti tunda saanud, milist kohutavat hinda maksavad võlts enesekindlus ja moodalaskmine, mõistis Stalin hästi mida võib praegu kaasa tuua alahindav suhtumine õhuluure andmetesse...

Ja nõnda istus ta oma korteri kabinetis vaatas aeg-ajalt kella ja tundis kui punavalt venib aeg.

Ta mõttes, kas mitte minna tagasi ülemisele korrusele, kuid sindis end samas tahtepingutusega pargale jaama. Kõik korraldused, mis ta anda võis, olid juba antud. Kui side Konevi ja Budjonnõiga taastatakse, saab ta sellest kohe teada. Kui helistatakse Moskva sõjavaeringkonna staabist, kantakse talle ka sellest kohe ette...

Tõsi, oli veel üks tema lõplikku otsust ootav kosimus.

Juba sakslaste pealetungi teisel päeval oli Stalin Baikali-taguse sõjavaeringkonna juhatusele kasu andnud valmistuda mõne diviisi kiireks ümberpaigutamiseks Läänerindele. Elementaarse loogika järgi oleks olnud parem, kui need diviisid oleksid juba olnud teel Moskva poole. Kuid peale sõjaaritmeetika eksisteeris veel ka kõrgem matemaatika. Stalin ei kahelnud, et sõjavaruksüste Kaug-Idast ümberpaigutamine ei ja Jaapanil kahe silma vahel ja et parimat momenti kallaletungiks on Jaapanil raske valida.

Teisest küljest ei saanud Stalin lahti mõttest et aruootamise taktika ja venitamine vägede ümberpaigutamisele võib viia samasuguse tragöödiiani, nagu see juhtus ööl vastu 22. juunit. Ja see, talle nii ebameeldiv mõte ei andnud rahu...

Ta otsustas suski kabinetis küsetile heita ja vendi liikastada, kuni saabuvad uued andmed õhuluurelt või taastatakse side Konevi ja Budjonnõiga. Ja tegi siis jalle instinktiivse ingutuse, et tõusta ja minna ulakorrusele,

... ja kinnitati. Ning sundis ennast uuesti paigutada.

... et see ei olnud moodapaasmatu vajadus, ... ulakorrusele kiskus, vaid ärevus ja soov ... ja nimmestele, kes seal teisel korrusel pingasid toetasid.

Kinnise inimena, kes oma tundeid sõna ega žestiga avaldada, ei talunud Stalin samal ajal üksindust. Ta ei ... ohtu ... Ja seejuures ... oma Kremli korrusele ... kontseptsiooni ... Kaug-Idast ... ja nimmestele, kes Stalin ümber ... tema juuresolekul kõnetas ... Need nimmestele vahetusid. Ühed kadusid teised tulid asemele. Ta ise valis neid, kes tema kõr-

... end puhkama,» kordas ... või kaks, miks kaua kui ... moodapaasmatuks ei

... poolt, kuid ei ... hominist saadik ... laud ... parast oleks ... poolt ... punavate ... puhkust ... juttu ...

... kuulama ... olnud, ... esialgu ... Bakandze, Levinud

... nime ... malust pol- ... alateadvusesse

... kordas nüüd Stalin. Ei, ... liiget, ... seda mi- ... seda nime

Lõpuks võttis Stalin telefonitoru ja valis Poskrebõševi numbri. Kuulnud oma abi jamedat bassihäält, küsis ta: «Mida kuuldu?»

«Esiolgu mitte midagi uut, seltsimees Stalin,» vastas Poskrebõšev. «Sida Koneviga pole veel taastatud. Šapošnikov saatis Laanerimedele kaks sidadelegaati. Peressõp-kini mehed tootavad liinil.»

Stalin ei vastanud.

«Kas see on kõik Jossif Vissarionovitš?» küsis Poskrebõšev pärast pausi.

«Oota... See... Bakanidze... Kas ta oma eesnime ei öelnud?»

«Kes?»

«Ba-ka-nid-ze!» ütles Stalin ärritatult silphaaval. «Mees, kes helistas kolm päeva tagasi. Tema eesnimi!»

«Üks minut, seltsimees Stalin,» vastas Poskrebõšev kiiresti, «otsin kohe selle nimekirja üles...»

Saabus hetkeline vaikus. Siis kostis hää jälle:

«Tema eesnimi on Revaz. Revaz Bakanidze.»

«Revaz Bakanidze...» kordas Stalin endamisi.

«Revaz... Rezo... No muidugi!»

Stalin laskis telefonitoru mehhaaniliselt põlvedele. Talle meenus, meenus see mees! Ta oli teda alati lihtsalt Rezoks kutsunud ja mitte kunagi perekonnanime pidi. Kui keegi oleks temalt küsinud, kuidas on Rezo perekonnanimi, oleks ta varemgi pidanud pingutama, et seda meenutada. Kuid Rezo...

Sellest oli nüüd möödunud üle neljakümne aasta, kui nad esimest korda kohtusid. Õppisid koos Tiflisis seminaris. Rezo oli vist kolm-neli aastat noorem. Neid ühendasid raamatud. Bakanidze isa töötas avalikus raamatukogus ja Rezo oli võimalus paariks päevaks võtta sealt ka Soso jaoks raamatuid.

Tolstoi ja Dostojevski, Gogol ja Štšepan olid seminaris igaveseks ajaks keelu alla pandud. Rektor isa Germogen ja inspektor Abašidze pidasid jahti keelatud kirjanduse lugejatele. Kord tabasid nad Rezo, kui see oli seminari kaasa toonud kaks Pissarevi kudet, ja pistsid ta kartserisse, ahvardades, et teda sealt enne välja ei lasta, kui ta üles tunnistab, kes peale tema veel misugust kirjandust loeb. Rezo istus kartseris viis päeva, korras aina: «Ainult mina. Mina üks!»

Hiljem elasid mõlemad Batumis, kus lõppude lõpuks

kontinental valjahoidetud Rezo tootas Mantaševski tehase juhtide ja oli üks tooliste streigi organiseerijaid, kelle juhtimisel aga juhtis vanglasse heidetud streikijate kaitseks korraldatud demonstratsiooni...

... ja pärast kohtusid nad juhuslikult Siberis, kus nad teelasid ühte, mis mõlemal ees seisis, kuid mis ei saanud... Ja uuesti vns elu nad kokku Batumis, neekord juba 1904. aastal...

... Edasi sõitis Nõukogude rahvusest... Stalin Lemm. korraldusel Kaukaas... klassivõitlusest lohestatud, ning kohtas Revaz Tiflisis, kus see kas revolutsioonikomitees või... toetas.

... nad temaleist naimud Solčas vist kolme... see oli olnud lahike, põgus koht... tema ihukaadse ülem... et teda ei saanud teda «ei tuudaks». Ja... nad valhida.

... ta oli unustanud... paljud, keda oli tund... ta oli...

... et kunagilt kostab kel...

... et haad kostab telefonitorust.

... ja de ning

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

... küsis ta

labi vastuvõturuumist, kus istus Poskrebõšev. Kuid Poskrebõševi laual lõi samal silmapilgul hetkeks helen-dama lambike: esimesel korrusel asuv ihukaitse oli sig-naalnupule vajutanud.

Kõik Stalini mõtted olid keskendunud ootusele, mida teataks õhuluure tulemustest. Bakanidze oli tal juba meelest läinud, kui ta aga olekski teda praegu mäle-tanud, poleks ta niikuinii küsima hakanud, kas tema korraldust täidetakse: Stalin ei korranud kunagi oma käske.

«Artemjevit!» ütles ta pärast kellanupule vajutamist lävele ilmunud Poskrebõševile.

Hetk hiljem oli Poskrebõšev jälle kabinetis ja kandis ette, et Artemjev on Tuulasse sõitnud. Telefoni juures on tema asetailja.

Võlnud toru hargilt küsis Stalin:

«Kas õhuluure tulemused on teada?»

«Just nii seltsimees Stalin,» kuulis ta kiiret vastust, «me just kandsime kindralstaabile ette...»

«Mida teie lendurid seekord nägid?»

Ta oli juba endine Stann ja esitas küsimusi rahulikult ning kurnustamata.

«Sedasma mida eelmiselgi korral, seltsimees Stalin» vastas kõnetraadi teises otsas olev kindral, puudes asja-tult maha suruda erutust, mis tema haalest kostis. «Moõda maanteed liigub vaenlase tankikolonn ja moto-riseeritud jalavägi.»

«Kust ja kuhu?»

«Spas Demjanski poolt Juhnovi suunas.»

«Kui pikk see kolonn on?»

«Umbes kakskümmend viis kilomeetrit seltsimees Kõrgem Ülemjuhataja,» vastas kindral kähku ja lisas tasa: «Meie vägesid kolonni liikumise teel margatud ei ole.»

«Muidused abinõud te tarvitusele võtsite?» küsis Stalin pärast lühikest vaikust.

«Ringkonnaulema abi brigaadikomandor Jehssejev sõitis Podolskisse, et kõige kiiremas korras seada lahinguvalmis jalaväe- ja saurtükiväekoolid. Talle on ülesandeks tehtud tuua kursandid Malojaroslavetsi kindlustatud rajooni, et vaenlast iga hinna eest kinni pidada. Peale selle on antud kask alarmeerida Ülemnõu-kogu-nimeline sõjakool ja Sõjaväe-Politiline Akadee-

nia. Need asuvad praegu Moskva lähisel laagris. Peale selle...»

«Tõelake,» ütles Stalin. Ta pani telefonitoru lauale, võttis pliatsi ja kirjutas midagi paberilehele. Tõusis seiparil pusti ja läks istungitelaia juurde. Kaardid, mis selleks ajaks ära korjati, kui toimus jutuajamine välis-maadlastega, olid nüüd jälle piki kogu lauda laiali lao-tatud.

Stalin valis välja ühe kaardi, tegi sellele pliatsiga märki ja läks kirjutama. Järgast võttis tele-phonitoru tugitooli laskumata uuesti kätte, ning kuulates sellest sagedast ning valju hingamist, ütles:

«Mida?»

«Kõigepealt, millest ma just asja ette kandsin,»

«Kõigepealt, alarmeeritakse veel Sõjaväe Politihist kolm kumme kolmanda tagavara-lask rbrigaadi

«Kõigepealt, kõik,» küsis Stalin.

«Kõigepealt, kõrgem Ülemjuhataja,» vastas kind-

ral, «kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Kõigepealt, peale,» ütles Stalin vaikselt. Selle asemel, et rääkima, pani ta ühe kaardi laua des aga sõna aeg-
«Kõigepealt, peale»

«Tegite õigesti et ette kandsite. Meile on vaja tõde,» ütles Stalin veel rahulikumalt kui enne. «Ka abinõud on õigesti tarvitusele võetud. Vaenlane tuleb maksu mis maksab peatada Možaiski liinil. Kas saate minust aru: koguge kokku kõik, mis saate, ja pidage kinni, maksu mis maksab. Tuleb viis kuni seitse päeva aega võita, kuni jõuavad parale Peakorteris reservid. Kas saate minust aru?»

«Just nii, seltsimees Stalin!» vastas kindral valjusti.

«Ja veel. Andke Artemjevile edasi minu korraldus, et ta Moskvasse tagasi sõidaks. Tuula seltsimehed teavad ise, mis teha. Ka Sbõtovile oelge, et ta oma komandopunkti tagasi laheks. Praegu pole aeg jutuajamiseks Abakumoviga.»

«Aga seltsimees Stalin, teda ju...»

«Oelge, et ta tagasi laheks!» ütles Stalin veidi haalt tõstes ja pani toru hargile.

Seejärel võttis ta toru teiselt, ilma katketa telefonilt ja oma nime nimetamata küsis teravalt:

«Kus on Sbõtov?»

Veidi aega tultavat haalt kaulanud, ütles ta kuivalt:

«Las Abakumov tegeleb oma asjadega.» Ja lisas siis juba vihaselt, varjamata etteheitega: «Sakslased on Juhnovis!»

Pannud toru käest, kutsus ta välja Poskrebõševi ja kaskis et see veel kord katsuks saada ühendust Laanerinde ja Reservrinde juhatajatega.

Kuid Poskrebõšev tuli peaaegu kohe tagasi ja kandis ette, et sidet Konevi ja Budjonnõiga pole endiselt.

... Mõned minutid kõndis Stalin vaikides mööda kabinetti. Tema kõrvus kõlasid ikka veel sonad: «Vaenlase tankid... on juba Juhnovis.»

Tal polnud tarvidust uuesti kaarti uurida, et hinnata juhtunu tähtsust. Ja kuigi Juhnovit eraldas Možaiski kaitseliinist veel sada kilomeetrit, Moskvast aga üle kahesaja, ei leidnud Stalin sellest lohutust: Spas-Demjanskist Juhnovini oli ju ka peaaegu sada kilomeetrit.

Ta helistas kindralstaapi. Varajasele hommikule vaatamata oli Šapošnikov kohal.

«Kas teile on teada, et sakslased on Juhnovis?» küsis Stalin kuivalt.

«Jah, Jossif Vissarionovitš,» vastas kindralstaabi ülem

... ja teatades vastuses sisaldus kõik: tunnistus, et see on katastroof, isiklik suutunne ja kullaltki väärtuslik teave terve mehe kohutav väsimus.

«Kas teie kindral staabi teadetele?»

«Jah, kindral staabi teade on ennestunud Konevi rindest. Konevi on teinud kõrvalekannet, kui nõudis, et tema vägedel lubalaks taanduda uutele positsioonidele.»

«Kas ta helistas teile?»

«Jah, mitte. Jutuaegsele teatusele telegaafi teel. Konevi on teinud juba peale Peakorterist saabumise teatuse. Tema leplikas vastus: Lastele seda katkes.»

«Kindral Mihhailovitš, vastake ühele küsimusele,» ütles Stalin. «Kas teie kindral staabi teade on õige taskem rahulikult? Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige?»

«Jah, kindral staabi teade on õige. Konevi on teinud kõrvalekannet, kui nõudis, et tema vägedel lubalaks taanduda uutele positsioonidele.»

«Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige?»

«Jah, kindral staabi teade on õige. Konevi on teinud kõrvalekannet, kui nõudis, et tema vägedel lubalaks taanduda uutele positsioonidele.»

«Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige?»

«Jah, kindral staabi teade on õige. Konevi on teinud kõrvalekannet, kui nõudis, et tema vägedel lubalaks taanduda uutele positsioonidele.»

«Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige? Kas teie kindral staabi teade on õige?»

mooda kabinetti, vajutas kellanupule ning poordus uuesti kaartide juurde. Andis sisenenud Poskrebõševile umber pöördumata käsu.

«Andke mulle Leningrad. Žukov. Kui teda kohal ei ole, noiatage, et ta kahe tunni pärast aparaadi juures oleks.»

«Saab tehtud, seltsimees Stalin,» ütles Poskrebõšev.

«Mis veel?» kuis Stalin rahulolematult, tundes, et Poskrebõšev ara ei lahe, ja poordus seekord ringi.

«Seltsimees Bakanidze on teie korteris,» vastas Poskrebõšev.

Mõned hetked vaatas Stalin labitungivalt otsa tema ees seisvale elatanud, kuid alles taiesti mustajuukselisele, tüsenevale mehele. Sel oli seljas sõjavaevorm, kaitsevarvi valitu nuusmargid kraenurkadel.

Tormilised kohtumised ja pikalevenivad jumalaga jätnud ei olnud Stalinile meeltmööda. Sageli kohtus ta inimestega, keda ammu ei polnud näinud, nõnda, nagu jatkaks asja poolehjaanud juttu. Aga vestluskaaslasega huvasti jattes, eriti siis, kui see kuulus tema lähikonda, noogutas ta tavaliselt lihtsalt peaga või asus ilma pike-mata teisi, jarge ootavaid küsimusi arutama.

Kuid praegu varahitas midagi Stalin naos ja ta ütles kumedalt:

«Noo... Tere, Rezo!»

«Tere, Kobal» vastas Bakanidze tasa, vaevamargatava naeratusega tõmmul, juba kortsudest kintud naol.

Ta tahtis Stalinile käe sirutada, kuid Stalin tuli ja embas teda.

«Me pole kaua teineteist näinud,» ütles Stalin. «Vaga kaua.»

«Jah, Kaua.»

«Võib-olla sööme koos õhtust või tapsemalt,» Stalin muigas, «hommikust. Küllap oled nälgane?»

Bakanidze raputas pead:

«Neljakümne minuti pärast pean olema Valgevene vaksalis. Algab minu diviisi pealelaadimine.»

«Sa juhid diviisi?» kuis Stalin.

«Ei. Olen komissar.» Bakanidze osutas peahigutusega viisnurksele tahele oma vormipluusi varrukal.

«Tuleb küsida, kuidas ta kõik need aastad on elanud,»

muudab Stalin, «kuidas on tema naise ja poja tervis, tal oli ju viis poega...»

«Bakal, kuid ei suutnud. Arvas, et Rezo tulekuga jätab kahe la moneta minutiks rahule. Aga sõda tuli nüüd

... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Stalin,» ütles Stalin.

«Kuid bakalidze...»

«Kuid bakalidze...»

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

«Kuid bakalidze...» ütles Stalin, sest oli nime ammu...
... ja see kõik muutis mehe naol, kes nelja-...

Märganud Stalini tähelepanelikkku pilku, tõttas Revaz sõduripluusi kinni nõõpima.

«Kuidas talle selgeks teha see, mida paari sõnaga selgitada on võimatu?» mõtles samal ajal Stalin. Kuidas tõestada, et asi pole mitte ainult ekshiarvestuses, mis on nüüd juba ilmne? Kuidas teda veenda, et ta oli puudnud aega võita ja just selleparast võtnud tarvitusele kõik abinõud, et mitte anda Hitlerile põhjust sõja alustamiseks? Üksnes armee umberrelvastamise nimel! Ainult selle nimel, et rahvas saaks enda kohal veel aasta, või vähemalt pool näha puhast taevast!... Kuidas talle selgeks teha, et oli, oli täielik alus mitte usaldada Inglismaad ja Prantsusmaad, kes Münchenis Euroopa olid reetnud ja avanud Hitlerile tee Itta? Kas praegu on aeg selleks, et kõigis üksikasjus uuesti silme ette tuua viimaste aastate rahvusvahelise olukorra reaalne pilt, luureandmete ja saatkondade ettekannete vasturääkivused?... Ja kas Revazi mõte on suuteline läbima kogu seda labürinti?...

Stalin tahts huida enda ees seisvale mehele, keda ta
lapsepõlvest saadik oli härjunud kutsuma lihtsalt
Rezoks, huida talle, et ta eksib, tuhat korda eksib, raa
kides traagilistest tagajärgedest, ent nende tõelistest
põhjustest endale aru andmata.

«Aga miks pean ma ennast tema ees õigustama,» mõtles ta jasku, «miks? Kas ainult selleparast, et tutvusime nelikümmend aastat tagasi? Missugused erilised õigused tal on? Sõduril õigused? Kuid lahinguväljaladel võitleb praegu sadu tuhandeid nmsuguseid komandore ja sõdureid, võitleb Stalini n. mega huultel! Sõbra õigused? Kuid poliitika ei ole mõõdetav isiklike sõpruse astmega. Ja kas ta on mulle praegu veel sõber? Me pole juba kümme aastat temet ei näinud...»

Stalin teadis, et tal tarvitsel lausuda vaid üks terav sõna, teha vaid üks kaalugutust, et lõpetada see püüv jutuajamine, kuid mingi uus, talle senitundmatu tunne hoidis teda ütlemast seda sõna ja tegemast seda kaalugutust.

Stalin tundis ja taipas jarsku erilise jõuga, et varem või hiljem tõstatab Ajalugu sellesama küsimuse, mille tema, Stalin, oli endale esitanud neil õudsetel tundidel, mil istus oma Kuntsevo suvila üksinduses ja mida nüüd oli korranud Rezo, ja et kõiki praegu toimuvaid sünd-

meist ei näe õigeid hinnata, senikaua kui sellele küsi-
mistele ei ole anta vastust.

Ja niihul oleme Kevazi ette ja ütles kõlatult, kuid sel-

«Me oleme teinud kõik, mida oleme suutnud, Rezo. Me oleme kõik. Kuid... me oleme teinud ka vigu. Jah, me oleme teinud eksiarvestusi. Aga enne kui öelda seda rahvale, peame vahtlase purustama.»

«Tõeliseks inimeseks ma kuulda tahaksin,» sõnas lõpuks
 «Tõeliseks inimeseks ma kuulda tahaksin,» sõnas lõpuks
 «Tõeliseks inimeseks ma kuulda tahaksin,» sõnas lõpuks
 «Tõeliseks inimeseks ma kuulda tahaksin,» sõnas lõpuks
 «Tõeliseks inimeseks ma kuulda tahaksin,» sõnas lõpuks

- Kõikidega loovasti peetud laks Stalin tagasi
- Võeti lahutult ja luudis juba isna varsti, et
- Kõikidele ei olnud enam enam.

Uusimaal on kahtlusi, kas kooliõpetajate ja õpilaste vahel on võimalik luua tihedat suhet. Kõik õpetajad ei ole võimelised luua õpilastega tihedat suhet, mis on õpetajate jaoks üldiselt raske. Kõik õpilased ei ole võimelised luua õpetajaga tihedat suhet, mis on õpilaste jaoks üldiselt raske. Kõik õpetajad ei ole võimelised luua õpilastega tihedat suhet, mis on õpetajate jaoks üldiselt raske. Kõik õpilased ei ole võimelised luua õpetajaga tihedat suhet, mis on õpilaste jaoks üldiselt raske.

1. *Pravda* (Truth) is the first principle of the universe. It is the foundation of all knowledge and the source of all wisdom. It is the light that guides us through the darkness of ignorance and the path that leads us to the truth.

[illegible]

10. Căci nu ești tu la sangi rea-
 11. ză, căci tu n-ai rădăks femele
 12. și totuși tu ai ocola manglea,
 13. și totuși tu ai înțeles celomni
 14. și totuși tu ai vădit moșus-

[illegible]

• • • in nobis — panna

Stalin seisis laua juures, millele olid laotatud kaardid. Žukovil oli võõras näha Kõrgemat Ülemjuhatajat selles väheldases kabinetis, mis oli ametlikust kabinetist kaks korda vaiksem ning polnud sisustatud mitte Kremli moobliga, vaid niisugusega, mida võis neil aastail kohata igas Moskva korteris. Ebaharilik oli ka Stalini enda vähimus ja tugevasti kinnimähitud kael — paks kompressimähis torkas teravalt silma, sest tema tavaline hall frentš oli kurgu alt avatud.

Žukov teadis, et igasugused küsitlused enesetunde kohta on välistatud. Seepärast piirdus ta vaid lühikese tervitusega.

Stalin vastas peanoogutusega. Siis viipas ta käega, et Žukov sisse astuks, ja poordus kaartidega kaetud laua poole.

Žukov astus tema kõrvale. Ühest pilgust pealmisele kaardile oli küllalt, et mõista olukorda kesksuunas. Sinised sirged ja poolringikujulised nooled sihtisid rindeid rebestades Moskvat põhjast, laanest ja lõunast.

Põhjas toetusid nad oma teravikkudega Kalininile, läänes ulatusid Moskva äärelinnade Solntsevo ja Kubinkani, lõunas Serpuhhovini, Tuulani, Kaširani ja Stalinogorskini.

Stalin küsis:

«Kuidas Leningradis lood on?»

«Lubage võtta kaart, seltsimees Stalin,» ütles Žukov, «jätsin portfelli esikusse.»

«Pole vaja,» ütles Stalin. «Vastake lihtsalt küsimusele: kas sakslased võivad teie arvates lähemal ajal võtta ette uue pealetungi Leningradile?»

Viivu oli Žukov vait, kuni vastus sellele küsimusele oli tal ammu valmis. Ta oli seda sageli iseendale esitanud ning korduvalt koos Ždanovi ja Vashnetsoviga analüüsinud septembri lõpuks Leningradi all kujunenud situatsiooni. Ja kui ta praegu Stalinile kohe vastama ei tõtanud, siis mitte ainult sellepärast, et mõistis, millise vastutuse võtab endale igaüks, kellelt Stalin ootab selget ja ammendavat vastust, vaid ka sellepärast, et tunnetas, kui tähtsad on tema sõnad õigete otsuste tegemisel siin, kesksuunas.

«Arvan, et ei, ei või, seltsimees Stalin,» ütles Žukov lõpuks.

«...» küsis Stalin Žukovile otse silma vaadates.

«Tepaist,» vastas Žukov oma massiivset lohuke-
... veidi alla lastes, kuid samuti Stalinile otse
... vabandades, «et nagu me Peakorterile ette kandsime,
... sakslased Leningradi alt ara osa oma tankiväge-
... motoriseeritud üksustest. Järelejaanud jõudu-
... end linna vallutada ei suuda.»

«...» venitas Stalin pikkamööda, nagu mõtleks ta
... vastust labi või valjendaks oma nõusolekut, ja
... ütles nais, et tema haalest kostis kergendust.

«...» küsis Stalin
... need tanküksused ja motoriseeritud väe-
... arvates kasutamist võivad leida?» küsis Stalin
... tult.

«...» oletama, et pärast täiendamist ja materiaalse
... hakkavad need väeosad tegutsema Moskva
... ütles Žukov veel kindlamalt ja veendunu-
... tult.

«...» kordas Stalin kibeda ja samaaegselt
... mutagega. «Võib-olla nad juba tegutsevadki
... vastu... Vaadake, seltsimees Žukov,» sõnas ta
... kollast nimetissõrme kaardi poole sirutades,
... on meil siin kujunenud olukord.» Ta vaikis
... sisus vaevumargatava sarkasmiga: «Oleta-
... olukord.»

«Kaardi järgi otsustades...» alustas Žukov.

«Oh oht, et kaart enam reaalselt tegelikkust ei pee-
... Meil pole läänesuuna rinnetega sidet.»

... hakkas kaardi järele lugutusega kõrvale, poordus
... poole ja ütles sunnult:

«... tuleb tunda olukorda, mis muutub iga tunniga,
... tegelikkuses, mitte kaardi järgi!»

... rõhuga, otsekui kaaluks iga sõna:

«... on Moskvast.»

«... on korraldused, seltsimees Stalin?» küsis

... vaatatas teda pika pilguga, nagu soovides milleski
... ja ütles:

«...» Sapošnikovi juurde. Läänesuuna kaart on teie
... valmis. Ja sealt minge kohe, minutitki kao-
... laanemiste staapi. Selgitage ise kohapeal välja
... ta rõhutas eriti seda sõna, «olukord. Ja
... võimalus mulle helistada. Ükskõik, mis ajal —
... või öösel.»

Kui Stalin jutuaajamises Revaz Bakanidzega Leningradist raakis ja ütles, et kui blokaadi lähemal ajal labi murda ei õnnestu, siis algab linnas nalg, ei lahtunud ta lihtsalt olukorra teoreetilisest analüüsist. Juba kolme nädala eest oli Ruklikku Kaitsekomiteesse tulnud šifreeritud kiri Leningradi Taitsekomitee esimehe Popkovi allkirjaga, milles teatati, et toidumoon on blokeeritud Leningradis veel uksnes kuueks-seitsmeks päevaks.

Need andmed polnud paris tapsed. Leningradis labi viidud väga üksikasjaline inventuur näitas, et toiduainete varud linnas on siiski veidi suuremad. Kuid mõte blokaadi võimalikult kiire labimurdmise vajadusest ei jätnud Stalinit minutikski.

Saates Vorosilovi asemele Leningradi Žukovi, tegi Stalin talle ulesandeks peatada sakslased Leningradi äärelinnas, kuhu need olid juba tunginud, ja uhtlasi ette valmistada kõik selleks, et 54. armee abiga, kes seisis positsioonidel väljaspool blokaadirõngast, Leningradist kagus oleks võimalik piiramisrõngast läbi murda.

Septembri lõpuks peatati sakslased linna lähistel ja rinne stabiliseerus. Kuid kõik katsed Leningradi vägede suhteliselt väikese grupiga, mille põhiosa kaitses linna lõunast ja edelast, tungida labi piiramisrõnga 54. armeele vastu, lõppesid tulemusteta. Ainsana õnnestus vaenlase käest tagasi võita väike platsdarm Neeva paremal kaldal, kus lahingud praegugi ei vaibunud.

54. armee juhtkond ei õigustanud Peakorterit lootusi — selle armee pealetung arenes väga aeglaselt ja väheste tulemustega.

Stalin rõhutas, et on tarvis uut, märksa suuremat operatsiooni, mille resultaadina taastuksid Leningradi maismaauhendused riigi muude osadega. Kindralstaap sai Peakorterilt ulesande plancerida see operatsioon oktoobrikuule.

Ja isegi Saksa vägede pealetung, mis algas 30. septembril kesksuunas, isegi see, et hoolimata Läänerinde, Reservrinde ja Brjanski rinde võitlejate meeleheitlikust vastupanust jatkas vaenlane lahenemist Nõukogude riigi pealinnale, ei suutnud sundida Stalinit loobuma Leningradi blokaadi labimurdmise juba väljatöötatud operatsioonist, sest tema lahtealuseks oli olukorra sugav mõist-

atus, teadmine, et selles gigantses heitluses elu ja surma peale on kõik omavahel seotud.

Leningradi labimurdmise poleks ju ainult likvideeritud olukorra kohal rippuva naljaohu, vaid oleks uhtlasi loojunud ka olukorrale Moskva all, sest von Konev ja teine grupi osalinegi purustamine oleks andnud vaenlasele paisata väljaspool piiramisrõngast seisvate 4. ja 54. armee üksusi Moskvale appi. Ja küllap oleks uur pealetungioperatsioon Leningradi all Hitlerit Moskva suunas pealetungivaid vägesid arvuliselt vähendamiseks sundinud...

Stalin saatsi rahvakomissari asetaitja ja Punaarmee ülemkõrge ülem kindral Voronov sai kuitse keskoõl linna juurde ilmuda.

Rahvakomissari Nõukogu suures poolringikujulises korrusel istus ja jalutas isekeskis vaikselt vesteldes. Naljasti sõjavaevormis kui ka erarüüdes mehi. Kõik heitis kord uks, kord teine pilgu koridori, kus olid kaht viis uks Stalini kabinetit — nad kõik ootavad kindrali Kõrgema Ülemjuhataja juurde.

Kõik oli nii tuhi ja vaikne koridor nägi praegu tühjalt välja. Tuhid ja laksid kullerid. Vahetpidamisi edasi-tagasi sõjaväelased. Nende tolmunud kottidest ja kortsunud frentšidest oli naha et kindrali polkovnikud olid saanud kiire valjakutse ja tulnud Kremlinist, kust nüüd Kremlini ei olnud rohkem kui kolme tunni tee.

Voronov labis kiiresti vastuvõturuumi ja koridori, kuhu ta võis kerge noogutusega korrektselt tervitust vastates.

Stalin ütles kindralpolkovnikule, et Stalin ootab kindrali palunud kohe sisse minna.

Kindrali juures käis parajasti nõupidamine. Ta ise seisis kaardide kohal, mis olid tavalisel viisil laotatud, ja raakis midagi aeglaselt imiteerides seda umbritsesid.

Kindral, et uks avatakse, pooras Stalin pead, silmas kindrali ja viipas käega, paludes, et ta istuks dirvakuuina ääres.

Kindral kummardus ta uuesti kaardide kohale, toetas kätt vastu lauda ja raakis edasi.

Voronov taipas, et jutt on Možaiski suunas asuvate kindlustuste olukorrast. Veidi hammastunud, miks ei kutsuta teda nõupidamisest osa võtma, kuulas ta Stalinit pingsa tähelepanuga. Kuid Stalin oli just nagu unustanud, et siin viibib tema poolt väljakutsutud Voronov, ja tegi kõige järgi otsustades juba kokkuvõtteid, rääkides endiselt vaikselt häälel ning näidates pihkusurutud kustunud piibu pitsiga aeg-ajalt kaardile.

Viimaks lausus ta: «Sellega lõpetame!» — ajas end sirgu ja eemaldus lauast.

Inimesed hakkasid üksteise järel kabinetist lahkuma. Kui jäi ainult Voronov, pöördus Stalin tema poole:

«Nüüd hakkame teiega pihta.»

Voronov tahtis püsti tõusta, kuid Stalin näitas käeliigutusega, et ta paigale jääks. Nagu tavaliselt tegi ta enne jutuajamise alustamist paar sammu mööda kabinetit, peatus seejärel Voronovi ees ja teatas:

«Me võtsime vastu otsuse suunata teid Peakorteri täitevõimudeks esindajaks Leningradi. Kuidas sellele vaadata?»

«Olen valmis,» vastas Voronov tõustes.

Ta lausus need sõnad peaaegu automaatselt — samuti vastu vaidlemata oleks ta võtnud omaks igasuguse muu Stalini poolt antud ülesande. Kummatigi mõtles ta kerge pettumusega, et ta saadetakse Moskvast ära paevil, mil otsustatakse pealinna saatus.

«Hästi,» ütles Stalin, laks kirjutuslaua juurde ja hakkas keskendunult piibutuhka suurde klaasist tuhatoosi välja koputama. Ilmselt tahtis ta Voronovile aega anda ootamatu otsusega harjumiseks.

Loomulikult polnud Stalini valik Voronovile puhust kult langenud. Ja mitte ainult sellepärast, et see suur sõjaasjanduse spetsialist, veidi pedantne, rahulik inimene, kes läks endast välja ainult neil juhtudel, kui tal tuli seista oma armastatud suurtükiväe õiguste eest, oli samaaegselt ka tahtejõuline väejuht. Valik oli Voronovile langenud veel sellepärast, et Voronov oli septembri esimesel poolel Riikliku Kaitsekomitee komisjoni koos seisus kord juba Leningradis käinud ja tookord rindejuhatusele suurt abi osutanud.

Stalin pidas ülearuseks sellest kõigest praegu Voronovile rääkida. Tehes uhele või teisele inimesele teatavaks mingi otsuse, mis selle inimese edaspidist saatust

puudutas, refereeris ta tavaliselt üldse vaid asja sisu, mitte selle põhjustest ja tagajärjedest arusaamisele pöördumise inimese enda hooleks.

Tuhk tuhjaks koputanud ja frentsi taskusse pistnud, pöördus Stalin kaartidega kaetud laua juurde. Tõmbas kaardile Leningradi rinde kaardi ja ütles, tema kõrvale istunud Voronovi poole pöördumata:

«Kui olukord Läänerindel on raske, otsustasime oktoobrikuu teisel poolel Leningradi rinde vägedega, kuhu arvatud 54. armee, siin ründama asuda!» Ta sirutas kaardi poole. Ja lisas, osutanud kahele üksikule vastas asuvale kõverale punasele noolele: «Siit ja sealt. Kahelt poolt.»

Voronov vaikis, varjates vaevaga oma imestust. Illegaalsete rahvakomissari ühe asetäitjana teadis ta kindralstaap on saanud käsu töötada välja Leningradi blokaadi läbimurdmise plaan. Aga see, et Stalin ei öelnud selle plaani realiseerimisest ära isegi praegu kui vaenlane Moskvasse kippus, oli talle ootamatuks, koguni suuremaks kui tema enda määramine Leningradi.

Stalin hakkas kiirustamata seletama operatsiooni plaani. Voronov kuulas teda tähelepanelikult, kujutledes kaardile samaaegselt Leningradi rinde konfiguratsiooni mitte kaardil, vaid maastikul, mida ta hästi tundis, ning tuletas meelde väekoondiste ja üksuste numbreid ja nende komandöride nimesid.

«Kuidas teie selle operatsiooni plaani suhtute?» küsis Stalin talle otsa vaadates.

«Mulle tundub, et see on õigesti kavandatud, seltsimees kõrgem Ülemjuhataja,» vastas Voronov. «Kui see on võimalik blokaadi labi murda, siis just nimelt see on ja tõmbas sõrmega kaardile kujuteldava joone. «Kuid...»

«Mida «kuid»?...» katkestas Stalin teda valvsalt.

«Minu arvamus kahtlus seisab selles, et tegevuse koordineamiseks läbimurde ajal sobiks ehk rohkem jala- ja suurtükiväe. Olen ju suurtükiväelane, seltsimees Stalin.»

Stalin laskes Voronovi tähelepanelikult ja ütles: «Mõistatav muigega:»

«Suurtükivägi on sõja jumal.»

Stalin tõusis, mida hiljem korraldi tuhandeid kordi, küll

ajaleheartiklites, kõnedes ja raamatutes, kõlasid esmakordselt just sel hetkel.

Paremat kingitust Voronovile, kel elus polnud taile nii südamelähedasest suurtükiväest midagi kallimat, ei oleks Stalin teha võinudki.

Kindrall kuivetonud, tavaliselt kiretul näol säras naeratus.

«See on tõsi! See on väga õige, seltsimees Stalin!» hüüatas ta.

«Kui teil põhimõtteliselt selle vastu midagi pole,» hakkas Stalin uuesti rääkima, rõhutades eriti sõna «põhimõtteliselt», «siis loeme küsimuse lahendatuks...»

Ja lisas pikkamisi, rohkem Voronovi poole pöördumata:

«Selle operatsiooni edust sõltub väga palju... Kõigepealt on kaalul leningradlaste elu. Me kas murrame blokaadi või algab linnas nälg...»

Ta vaikis jälle viivu, seejärel aga ütles juba tavalisel, asjalikul toonil:

«Te peate aega viitmata Leningradi lendama. Helistage õhujõududesse ja öelge minu nimel Žigarevile, et teile antaks lennuk ja saateks hävitajad.»

«Seltsimees Stalin, võib-olla praegu, mil iga lahingulennuk on arvel...» sõnas Voronov.

«Jutt ei ole mitte lihtsalt teie julgeolekust,» lausus Stalin pahaselt. «Te viite kaasa eriti tähtsa kirja. Selles on lahinguülesanne — eelseisva operatsiooni plaan. Kui see kiri sakslaste kätte satub...»

Ta vajutas laua alumisele servale kinnitatud kellanupule ja kuis sisseastunud Poskrebõševilt:

«Kas Voronovile toodi juba kindralstaabist kiri?»

«Just praegu toodi, seltsimees Stalin.»

«Andke siia.»

Viivu pärast oli Poskrebõšev tagasi suure hallist krobelisest paberist ümbrikuga mis kandis kolme massivet pitseri. Ta ulatas ümbriku Stalnimile.

«Mis... see on?» kuis Stalin ja pani käed selja taha.

«See... see on see kiri, mis teie ülesandel kindralstaabis Leningradi rinde jaoks ette valmistati,» vastas Poskrebõšev veidi hammeldunult, hüiglaümbrikku ikka veel väljasirutatud käes hoides.

«Kas kindralstaabi kirjutajad siis ei taipa, et praegu

kehtivaid ja tähtsaid dokumente tuleb teha nii, et neid oleks puhul kerge oleks likvideerida?» ütles Stalin hävitava muigega.

«Ma... ma ei tea,» vastas Poskrebõšev järjest rohkem «pudusse sattudes, «mulle anti edasi...»

«Ja teie andke nendele kindralstaabi tarkpeadele teada,» ei lasknud Stalin tal lauset lõpetada. «Kõik tuleb õigeks teha. Dokument ümber trükkida. Suitsupaberile. Lennuk peab olema tavalise, normaalse suurusega. Kõik tuleb kiiresti ümber teha!» kordas ta häält tõstes, «Seltsimees Voronov ootab.»

Lend Leningradi oli raske.

Itakused algasid juba Moskvast, Kesklennuväljal, kui õigust, et Voronovile eraldatud lahingulennuki meeskond pole viimaste kuude jooksul kordagi Leningradi lennanud. Pealegi sadas lõrtsisegust vihma ja nähtavus oli halb.

Voronov helistas lennuväljalt Tsiviilõhulaevastiku Valitsusse, kelle lendurid regulaarselt sooritasid reise «mööritatud linna loodetrassil Moskva—Hvoinaja—Leningrad, ja palus abi.

Õhk oli umbes kaks tundi, kuni eraldati teine lennuk, «mööritatud meeskond marsruuti hästi tundis.

Õhk muutis kerkis uus raskus. Meeskonna komandor, kolme polaarlendur, otse anus Voronovi loobuma saatma eraldatud hävitajatest, mis olid juba stardi ootel lennukistunud.

Õhk kasvu tuse nahkmanthil lendur seisis Voronovile ja seletas erasikule iseloomulikult katega vehetades:

«Pole meil neid «jahikulle» tarvis, seltsimees kindral, teie olate mind — pole tarvis! Ilma nendeta saame rahutu oleme, annan oma sõna! Nad on meile ainult «mööritavad «messerid» kaelale!»

Voronov raputas pead, kuid lendurile tundus, et kindral kõhkleb, ja ta jätkas veel visamalt, valju häälega, «mööritatud meeskond undamisest välja kostis»

Lenduride ütleb, et nähtavus on narune — udu. Laadime kohal laheme üle madallennule, tasa ja targu! Siin on meil peaaegu terve eskadrill. Andke kask, et nad ei peaks...»

Voronov mõistis, et lenduri argumendid on küllaltki põhjendatud. Kuid mida võis ta teha, kui saatelennukid oli kaasa võtta käskinud Stalin ise ja tal nendest ära öelda polnud õnnestunud?

«Ma ei saa midagi muuta,» sõnas Voronov kindlalt, «lendame eskordiga.» Ja et lendur ei arvaks, et ta lihtsalt kardab, lisas ta: «Niisugune on kategooriline käsk!»

Ta vaatas kannatamatult kella ja suundus lennukitrepist poole.

... Juba poole tunni pärast sattus lennuk täieliku udu piirkonda. Aeg-ajalt langes ta õhuaukudesse ja siis haaras Voronov, selle liigutuse kasutusest enesele aru andmata, käega kinni — ei, mitte tugitooli käsipuust, vaid frentsi sisemisest taskust, kus oli Peakorteri lahingukäsk, mis seekord oli ära mahtunud tavalisse normaalmõõlmetega kirjaümbriku.

Leningradini jäi veel vähemalt kaks ja pool kuni kolm lennutundi.

Teades, kuidas Stalin saladuse pidamist nõuab, ei olnud Voronov veendunud, et Leningradi rinde sõjanõukogu tema saabumisest üldse informeeritud on. Niisugusel juhul on auto väljakutsumisega seotud ajakaotus vältimatu. Jõuaks vaid kiiremini Smolnõisse!

Ta kujutles, kuidas astub Ždanovi kabinetti, kuidas teatab oma sõidu eesmärgist. Kujutles, millise rõõmuga võtavad leningradlased vastu Peakorteri otsuse. Kõik see on lähim tulevik. Esialgu aga püüdis ta keskenduda sellele, mida oli tarvis eelseisva operatsiooni ettevalmistuseks viivitamatult ette võtta.

Voronov tundis hästi olukorda Leningradi rindel, eriti suurtükiväe seisundit. Teataval määral halvemini kujutles ta situatsiooni 54. armee, mis asus väljaspool blokaadirõngast. Kuni viimase ajani oli seda juhitanud Kulik. Marssali aukraad ja usaldus, mille see mees oli pälvinud Stalini silmis viimastel sõjaeelsetel aastatel, andsid talle võimaluse käituda mõneti sõltumatult, seda enam et tema armee vahetult Peakorteri allus. Tõsi, kui ilmnas, et armee ilmutab vähest aktiivsust ja kõik pealetungikatsed blokaadi läbimurdmiseks tagajärjetult lõppesid, oli Žukov talle omase otsustavusega nõudnud, et Peakorter Kuliku asendaks, 54. armee aga lihitataks Leningradi rinde koosseisu.

blokaadi tehtigi. Praegu, pärast Žukovi ärasõitu Moskva, oli 54. armee juhtima asunud suurte kogemustega kindral Hozin, kes Žukovi ajal oli olnud rindestaabi juhataja.

Kuid mida oli Hozin nii lühikese ajaga saavutada suutnud? Milline on armee tegelik võitlusvõime?

Kõik oli Voronovil veel teadmata. Samas ei kahelnud ta, et just nimelt selle armee olukorrast, tema taoliste ja materiaali-tehnilisest varustatusest sõltub suurel määral eelseisva operatsiooni edu.

Ta vaatas kella, püüdes kindlaks määrata, kui palju Leningradini veel jäänud. Seejärel heitis pilgu aknast välja. Kuid näha polnud midagi. Ümberringi oli vaid paks udu.

«Lahvitajad olid tõepoolest üleaarused,» mõtles Voronov. Seda püüdis ta eelseisval uuesti keskenduda ja oma mõtted asjaajamisi kavandada.

Kõigepealt tuleb informeerida Ždanovit jutuaajamisest ja anda ära ametlik kiri. Seejärel kutsuda Leningradi sõjanõukogu istung, millest peab loomulikult osavõtma ka Hozin. Anda rinde staabile korraldus ja loendada Peakorteri direktiivide alusel välja lahingukäsk. Seejärel peab nähtavasti lendama 54. armee asukohta.

Seejärel läheb kõik nõnda, nagu taolistel oludel ikka: ööd ja päevad kestev töö. Lahinguülesandete andmine armeekomandöridele, sõidud väeosa-

Ja kõike seda tuleb teha kiires korras, täpselt, pidades meeles, et operatsiooni alguseni jäänud päevad on vähesed...

Voronovile tundus, nagu kuuleks ta jälle Stalini sõnu: «Me kas murrame blokaadi või algab linnas talg...»

Uurides kaarti ja tähelepanelikult süvenedes eelseisva operatsiooni plaani, polnud Voronov sõnale «talg» erilist tähtsust omistanudki. Siis, kui ta septembrikuu Leningradis komandeeringus kais, ei olnud linna talguga varustamine veel nii terav küsimus.

Nüüdsi Peakorteri kui ka Leningradi rinde komandöri kogu tähelepanu oli tol ajal olnud koondatud puhtoperatiivsetele ülesannetele: peatada vaenlane võimalikult kaua võimal hinnast. Kui aga seda ülesannet täita ei õnnestu-

nud, kerkis esile teine: kaitsta linna vaenlase eest, mitte lasta sakslastel tungida linna tänavatele.

Ja kuigi mõisted «blokaad» ja «nälg» olid omavahel loogiliselt seotud, polnud Voronov Moskvast viibides siiski pead mürdnud selle üle, kuidas võiks Leningradis olla toiduainetega...

Jalle vaatas ta kannatamatult kella. Hentis uuesti pilgu aknast välja. Pleksiklaasi taga oli endiselt läbipaistmatu hele kate. Udu, udu, udu...

Kui Voronov Ždanovi kabineti lavele ilmus, astus Ždanov kiirel sammul talle vastu.

Nad vahetasid tugeva käepigistuse.

«Meld ei hoiatatud teie saabumisest, muidu...» alustas Ždanov, kuid Voronov sõnas kahku:

«Jah, jah, nõnda ma saingi aru...»

Ždanovi häälel kostis nagu kusagilt kaugelt: kõrvad olid pärast viitsutavat reisi ikka veel lukus.

«Jõudsite õnnelikult parale?» küsis Ždanov. «Ilma teate kohaselt on kogu trassil udu... Astuge edasi, võtke istet, ma ütlen kohe, et kanget teed toodaks...»

Ta puudutas Voronovi kergelt õlast, kutsudes teda istuma ühte laua juures asuvatest nahktugitoolidest.

«Kõik on korras,» vastas Voronov tugitooli laskudes ja jalgu mõnuga välja sirutades.

«Olen rõõmus teid jälle nähes» sõnas Ždanov tema vastu istudes. «Millise korralduse tõite?»

«Väga tähtsa, Andrei Aleksandrovitš.»

Nende sõnadega avas Voronov kaks frentšinööpi, pistis käe põuetaskusse, võttis sealt välja sooja ümbriku ja ulatas Ždanovile.

Ždanov peaaegu kahmas ümbriku tal käest, haaras laualt plhku käärid ja hakkas ümbrikuserva ettevaatlikult ära lõikama.

Voronov libistas pilgu üle talle nii tuttava kabineti. Sin polnud midagi muutunud. Stalini pilt seinal, selle all kirjutuslaud, klaasiga raamatukappide kohal aga Lenini, Marxi ja Engelsi portreed. Laual samuti vanad tuttavad asjad: Uraali kivist kirjutuslauagarnituur — Kirovi tehase tööliste kingitus, avatud «Severnaja Palmira» karp ja poolik teeklaas kange, peaaegu musta teega.

Amult Ždanov ise oli kuidagi muutunud. Tema pruu-

bid allamad olid endiselt tersed ja elavad, kuid kotid ja kottid olid ilmselt suurenenud, näonahk põskedel tõltsenud ja tõmbunud ning kogu näol kohutava väsimuse jäljed.

Voronov jaigis tähelepanelikult, kuidas Ždanov ümbritsevalt lahti lõikas, seejärel aga, juba oma

hülgasest varjamata, õhukesed suitsupaberist lehed lahti keeratas.

Õudamooda kuidas Ždanov trükiridu luges, muutus üldiselt tema näoilme. Ta paistis silmanähtavalt nooremaks minevat. Põsed lõid õhetama, kortsud laubal allanesid.

Õudamuse lõpetanud, tõmbas ta käega üle näo ja ütles kergendustundega:

«Lõpuks ometi!...»

Nälgus siis tugitooli seljatoele ja sulges silmad.

Õudust ta sel hetkel mõttes? Kas neist saatuslikest hetkedest, mil ta oli oodanud sõnumit sellest, et lahingud lõppesid juba Kirovi tehase territooriumil et vaenlasel ei olnud enam võimalust tungida Pulkovo kõrgendik ning et ta Meždunarodnõi prospektile? Või kerkisid tema meele ette hoopis pildid blokaadist vabastatud juurdevõimalust Leningradist?

Voronov teisiti, aga mõnda aega ei lausunud Ždanov sõnu sulgenud oma unetutest öödest punased laud.

Voronov avas ta silmad, vaatas kuidagi valvsalt Voronovile ja küsis:

«Kuidas on lood Laanerindel, Nikolai Nikolajevitš? Kuidas on lood Moskvaga? Tulite ju otse sealt!»

«Tähtsamat on vahe, Andrei Aleksandrovitš,» ütles Voronov haalt madaldades. «Sakslased tungivad edasi.

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

«Nende neljakümne kolmanda armee lõigus on neil võimalus vallutada Spas-Demjansk ja Juhnov ning

Seda öelnud, jäi Voronov vait, kaaludes, kas öelda edas ka Stahini sõnad selle kohta, et kui blokaadi läbi murda ei õnnestu, algab linnas nälg. Kuid ta ei korranud neid sõnu, arvates, et siin, Smolnõis, oleks selle meenutamine üleliigne.

«Aga kuidas on olukord linnas, Andrei Aleksandrovitš?» küsis ta.

«Raske, Väga raske!» ütles Ždanov, «Eriti toiduainete osas. Te kohtute hiljem Pavloviga, tema raägib tapsemalt. Ütlen vaid, et võtsime vastu otsuse uuesti vähendada toidunorme. Kolmandat korda! Linna on ju tulnud kümneid tuhandeid inimesi oblasti okupeeritud rajoonidest... Mis aga sõjategevusse puutub, siis peamised lahingud toimuvad pisitillukesel platsdarmil Nevskaja Dubrovka juures. Platsdarmi vasakul kaldal hoiame enda käes, kuid on juba selge, et seal olevate jõududega on blokaadi võimatu murda. Trass, mida mõõda me varustust saame ja elanikkonda evakueerime, toimib lunklikult, suurte vaheaegadega: Laadoga on peaaegu alati tormine, tulistamisest ja pommitamistest ei maksa rääkida. Vaenlane tahab meid naljaga kagistada, see on kõigile selge. Aga nüüd...» Ždanov tõusis järsult püsti ja vehkis õhus paberilehega, mida ikka veel käes hoidis, «Nüüd läheb kõik teisiti!»

«Ma tahaksin mõningatest planeeritava operatsiooni detailidest ette kanda,» ütles Voronov.

«Jah, jah, muidugi!» hüüatas Ždanov, «Muide... üks hetk.»

«Ta vajutas kellanupule ja ütles sisenenud sekretärile:

«Kutsuge kiiresti minu juurde Fedjuninski, Vasnetsov ja... ühe sõnaga, kõik sõjanõukogu liikmed, kes kohal on. Ja tooge teed,» hüüdis ta lahkuvale sekretärile järele, «kõigile kanget meremeheteed!»

IV

Mõne minuti pärast kogunesid kõik Smolnõis viibivad rinde sõjanõukogu liikmed Ždanovi kabinetti.

Vaevalt ära oodanud, kui kõik kaarte täis laotatud pika laua taga istet olid võtnud ja teed toonud Smolnõis söökla ettekandja kabinetist lahkunud, ütles Ždanov

õuna kohta vumasel ajal lausa ebatavalise reipusega, kolava laadega nagu ennevanasti:

«Koltsimehed! Kindral Voronov, keda te kõik hästi tunnete, saabus Peakorteri esindajana meie juurde. Tema väljalendu kohtus ta seltsimees Staliniga ja tõi kaasa korralduse... Aga seltsimees Voronov raägib teile kohe kõik ise. Sõna on teil, Nikolai Nikolaevitš!»

Voronov tõusis püsti. Kõikide juuresolijate pilgud olid nüüd pööratud selle pikakasvulise mehe poole, kel kindralitahed rombikujulistel kraenurkadel.

«Koltsimehed,» ütles ta, «Peakorter käsib...»

Voronov jäi silmapilguks vait, kuna talle tundus, et ta kuulab kõlab ebakohaselt pidulikuna, ja kordas siis juba rahulikumalt ja jahedamalt, kuid iga silpi rõhuta-

«Peakorter käsib toime panna pealetungioperatsiooni tagant blokaadi läbimurdmiseks... Lubage mulle teile kaguosa kaart.»

Laua taga istujate käed sirutusid kaartide poole, otsides vajalikku.

«Uu kaart Voronovi ees oli, kummardusid kõik selle üle. Mõned hetked vaatas Voronov vaikides kaarti, nagu uuriks seda esmakordselt. Kaitseliin kulges Aleksandrovskoje külast lõunasse, Puškini ja Kolpino poole, see siis kirdesse, Laadoga järve läänekaldale, katkes kogu kohal ning idapoolselt kaldalt läks järsult kagu poole, Volhovi jõe poole.

«Blokadirõngas kavatakse läbi murda siin, idas, Kolpino rajoonis.» Voronov märkis nimetissõrmega koha lõuna pool Laadoga järve. «See rajoon on nagu teada, vaenlase käes. Kuid vahemaa, mis blokeeritud vagesid 54. armeest, on siin, nagu teada, kõige väiksem — kõigest kaksteist kuni nelikümmet kilomeetrit. Ülesanne seisab selles, et tuleb sisse tungida ja hävitada sakslaste Schlüsselburgi—Sinjavino piirring, piiramisrõngas kagus läbi murda ja sellega ta tagasi maismaakommunikatsioonid, mis Lenin-Nõukogudemaa muude osadega ühendavad. Operatsiooni alguse on Peakorter määranud kahekümneenda oktoobrile. Täna, nagu teada, on juba neljateist-

«Jätkas Voronov pärast lühikest pausi, «tahak-

sin esitada küsimuse rindeülemale. Ivan Ivanovitš,» pöördus ta Fedjuninski poole, «luurevalitsuse andmetel oli vaenlase kasutuses kaesoleva kuu algul loodesuunas umbes viiskümmend kolm diviisi. Kui palju nendest asub vahetult Leningradi all?»

Fedjuninski tõusis pusti nagu sõjaväelasele kohane ja vastas kiiresti:

«Oletan, et vahetult Leningradi all asub vähemalt pool Saksa loodesuuna vägedest.» Ja lisas: «Igatahes arvan, seltsimees Žukov, et nimelt nii see on.»

«Millised on teie vägede ulesanded praegu?»

«Jätkame kaitselahinguid Neeva vasakul kaldal. Vaenlane tugevdab selles lõigus survet, tema eesmärgiks on paisata meie väed Neevasse. Karjala maakitsusel ja Oranienbaumi rajoonis tähistavad väed kaitset. Lõunas on olukord stabiiliseerunud. Mis aga puutub 54. armeesse, mis nüüd on meie allutatud, siis puuab see oma peajõududega teostada pealetungioperatsioone Sinjavino rajoonis. Tõsi küll, esialgu edutult.»

«Selge» ütles Voronov. «Veel üks küsimus: mida endast kujutab tanasel päeval lõik, kus me blokaadi läbi peame murdma?»

«Vastik lõik, Nikolai Nikolajevitš,» ütles Fedjuninski kulmu kortsutades. «Metsad ja sood. Meie luure andmetel — nii õhu- kui ka maaluure — on sakslased selle lõigu hästi kindlustanud. Tulepunktide süsteem on samuti hästi läbi mõeldud. Soode vahel paiknevad maamüürid.»

«Nii... Selge,» sõnas Voronov mõttikult. «Ja millised jõud on seal vaenlase kasutuses?»

«Arvan, et mitte vähem kui kolm tugevkoosseisulist diviisi,» vastas Fedjuninski. «Ent asi pole mitte ainult selles.»

«Aga milles siis veel?»

«Selles, et iga diviisi kohta mis pealegi on tugevdatud suurtükivaega kõrgema ülemjuhataja reservist, tuleb meie poolt vangivõetud «keelte» andmetel ainult kaks teist kümni viisteist kilomeetrit rinnet.»

«Kas «keeled» ei valeta, ei katsu meid hirmutada?»

«Neil pole enam kedagi tarvis hirmutada, neile on sõda lõppenud,» ütles Fedjuninski, «pealegi poleks me ühte «keelt» uskuma jäänudki. Meie sõdurid tassisid

alla kümne fritsu. Ning kõik kinnitavad ühte asjaolu.»

Voronov vaikis mõttikult. Saabunud vaikusel kandusid vaevukuuldavad rutmilised loogid, nagu ta vastu lauda kopsinud. Need loogid arritasid teda segasid keskendumist. Ta vaatas Ždanovit silmas liikumatult, mõlemad käed laual. Voronov ei otsustanud teisi kohalviibijaid. Nemadki istusid rahulikult.

«...» ütles ta. Rutmilised vaevukuuldavad loogid jätkasid kaja laual seisvast pruunist kastikesest.

Voronov tabas esimesena Voronovi mestunult otsiva pilgu selgituseks:

«...» metronoom, Nikolai Nikolajevitš. Niiviisi ei ole võimalik teada, et linna praegu ei ole veel võetud sisse, kui teid enam sin ei kutsuta.

«...» sõnas aru,» pomises Voronov, tundes sisemist rahuldust, et oli lasknud ennast peamisest kõrvale juhtida. Sellest, mis rindeülem ette kandis, teen järeleandamatult. «...» teostamiseks ettenahtud väed peavad olema võimelised vaenlasest vähemalt kolm korda üle võidelda.»

«...» auguste Peakorteri abivägedega võime arvestada seltsimees Voronov?» kasis seni vait olnud Vas-

«...» vägesid ei tule Sergei Afanasjevits,» vastas Voronov. «Arvan, et olete teadlik situatsioonist Moskva all. Peakorter võtab tarvitusele kiired abinõud, et stabiliseerida olukord lääne suunas, ja kõik reservid lahevad sinna. Ei, seltsimehed,» jätkas ta, pöördudes nüüd kõigi kohalolijate poole, «me peame arvestama ainult iseenda jõude.»

Voronov vaikus.

«Kui ma õigesti aru saan,» sõnas Ždanov lõpuks, «kui ma vajaliku ulekaalu Nevskaja Dubrovkas ja Luga rinde teiste lõikude arvel?»

«...» nimelt, Andrei Aleksandrovitš!» langetas Voronov. «Ma tean, seltsimehed, et see pole kerge. On vaja teada saada, et me mõnest rindelõigist ei saaks ära viime, võib ta teha katset seal meie vastu läbi murda. Ja ikkagi pole meil teist välja-

Ta libistas pilgu üle kõigist laua taga istujaist, nagu kusides, kas keegi võib välja pakkuda teistsuguse lahenduse. Kõik vaikisid.

«Niisiis seisab väejuhatuse ülesanne praegu selles» alustas Voronov otsekui kokkuvõtvalt uuesti, «et tuleb kindlaks määrata, mis väeosad ja missugustest lõikudest me üle viima peame... Kui keegi vastu ei vaidle hakkame sellega tegelema koos rindeülema ja staabiülema. Kas nii, Andrei Aleksandrovitš?» pöördus ta Ždanovi poole.

See noogutas vaikides.

«Siis,» sõnas Voronov, «teen ettepaneku koguneda teie kabinetti, Ivan Ivanovitš, ütleme poole tunni pärast. Teie, mina, staabiülem ja operatiiv- ning luureosakonna ülemad.»

... Kui Voronov ja Ždanov kahekesi jäid, ütles Voronov:

«Ma saan suurepäraselt aru, Andrei Aleksandrovitš, et läheme välja riskile, kuid tahan veel kord rõhutada, et ilma kolmekordse üleolekuta nii tugevas kaitses asuvast vaenlasest oleks pealetungi alustamine andestamatu kergemeelsus.»

«Kui kaua võib läbimurdeoperatsioon teie arvates kesta?» küsis Ždanov.

Voronov kehtas õlgu.

«Saan teile vastata pärast seda, kui olen Hoziniga rääkinud. Operatsiooni käik ja tulemused sõltuvad suuresti 54. armee tegevusest. Igal juhul loodan saavutada edu kahe-kolme päevaga.»

«Kahe-kolme päevaga...» kordas Ždanov mõttikult. «See tähendab kahekümne teiseks või kahekümne kolmandaks oktoobriks.» Ta vaikis viivu ja lisas siis pigem endamisi: «Ega midagi, paar nädalat peame veel vastu.»

«Te peate silmas...»

«Ma pean silmas toidustusolukorda linnas. Rääkige Pavloviga ja teile selgub kõik.»

Pavlovi tööruum asus siinsamas Smolnõis, teisel korrusel, Leningradi linna täitevkomitee esimehe Popkovi kabineti vastas.

Voronov oli VNFSV kaubanduse rahvakomissari

... ja Pavloviga ka juba varem kohtunud, seepärast tundis ta tema kabinetti astudes selle pere-mehe kohe ära. Laua taga istuv ja paberite kohale kummunud Palvov aga ei saanud silmapilkselt aru, kes tema ees seisab, kuna Voronovi saabumine Leningradi oli talle niisama ootamatu kui Ždanovilegi.

Kuid juba järgmisel hetkel tundis Pavlov kindrali ära, talt talle vastu ja surus südamlikult Voronovi väljasirutatud kätt.

Mis teid siia tõi, Nikolai Nikolajevitš?» küsis Pavlov, kui nad olid istet võtnud.

«Lulin Peakorteri volinikuna. Aga teie? Kudas ja kuidas teie siia sattusite?»

«Kuklas ma siia sattusin?...» kordas Pavlov mõttes Voronovi küsimust ja pöördus vist küll esimest korda komendist arvates, mil ta kuu aja eest Leningradi oli jõudnud, mõtetega viivukeseks tagasi minevikku...

11. septembriõhtul, kaks ja pool nädalat enne saksa arme pealetungi algust Läänerindel, saabus Peakorteri arev šifrogramm: Leningradi täitevkomitee esimehe Popkov teatas, et toiduaineid on blokeeritud linnas jaanud veel ainult kuueks-seitsmeks päevaks.

Palvov helistas otsekohe Mikojanile, ütles, et saadab programmi kohe talle edasi, ja nõudis kiireloomuliste meetmete tarvituselevõtmist Leningradi täiendava toiduvaru saatmiseks mitte ainult veeteed mööda, üle Laadoga vaid ka õhuteed kaudu, kasutades selleks nii tsirkul kui ka sõjalennuväge.

«Tehendage mind Ljubimovi ja Pavloviga,» ütles Mikojan oma sekretärile, kui oli telegrammi läbi lugenud.

Toidu kaubanduse rahvakomissariaat ja vabariiklik kaubanduse rahvakomissariaat olid neil päevil ametis kaubavahetuse ja täpsust nõudva tegevusega, mis oli seotud üleminekuga kaardisüsteemile, toidukaupade ressursside suurendamisega, kaardiburoode loomisega ning toidu ja tootmisinstruktsioonide väljatootamisega. Seni oli kaardisüsteem toidu- ja tööstuskaupadele kehtestatud Moskvas ja Leningradis, Moskva ja Leningradi

oblasti üksikutes linnades ning linnaäärsetes rajoonides. Kuid valmistuti kaardisüsteemi kehtestamiseks kogu maal.

Vene Föderatsiooni mastaapides juhtis seda tööd vabariigi kaubanduse rahvakomissar Pavlov.

Kui Mikojan talle telefoni teel ütles: «Sõitke snal!» arvas Pavlov, et valjakutse on seoses kaardisüsteemi kehtestamisega. Ta kutsus välja oma abi, käskis tal kiiresti kokku koguda vajalikud materjalid ja oli juba kolmekümne minuti pärast Kremli, Mikojani ooteruumis.

Kohanud seal NSV Liidu kaubanduse rahvakomissari Ljubimovit, küsis Pavlov sellelt igaks juhuks valjakutse põhjust, kuid Ljubimov kehtitas vaid õlgu.

Näinud rahvakomissare sisenemas tõusis Mikojan püsti, haaras kätte suitsupaberilehe ja ütles tervitusele vastamata:

«Võtke. Lugege!»

See oli Popkovi šifrogramm.

Ljubimov võttis lehe ja hoides seda nii, et üheaegselt ka Pavlov lugeda saaks laskis silmad kiiresti üle napide ridade.

«Teie arvamus?» küsis Mikojan lakooniliselt.

Mõni hetk kestis vaikus.

«Imelik...» sõnas Ljubimov lõpuks. «Meie arvestuste järgi peaks toiduaineid Leningradis rohkem olema.»

Ta vaatas kuisvalt Pavlovi poole. See noogutas nõustudes.

«Jah? Teie mõlemad arvate nii?» küsis Mikojan tungivalt ja tema haalest oli tunda, et ta mitte ainult ei tunne huvi rahvakomissaride arvamus vastu, vaid tahab nii väga, et neil õigus oleks.

«Mina Anastass Ivanovitš,» ütles Pavlov, «olen samuti veendunud, et toitu on Leningradis rohkem kui kinnitab Popkov. Mul ei ole kaasas materjale, kuna arvasin, et jutt tuleb...»

«Valmistage kiire korras kõik andmed,» katkestas teda Mikojan. «Peakorter tunneb muret Leningradi toiduainetega varustamise üle.» Ja lisas: «Ei ole võimatut, et ühel teist tuleb sinna lennata.»

«Oleme valmis!» vastas Ljubimov kiiresti.

«Saatke mind, seltsimees Mikojan!» lausus Pavlov

kiiresti. «Seltsimees Ljubimov ei tohi praegu Moskvast lahkuda.»

Mikojan vaatas Mikojan talle tähelepanelikult otsa.

Anastass Ivanovitš, riigis kehtestatakse kaardisüsteemi... Olen veendunud, et Liidu rahvakomissar peab teadma ajal kohal olemal» vastas Pavlov, ignoreerides Ljubimovi kuisvalt-vihast pilku.

Ljubimov tahtis vastu vaielda, kuid Mikojan ei lasknud tal alustadagi:

«Tulge. Selle küsimuse lahendamise. Minge mõlemad kiiresti tagasi ja oodake, teile helistatakse.»

Ljubimov ja Pavlov oleksid ka ilma Mikojani korralduseta kumbki oma rahvakomissariaati sõitnud, kuid nad laksid kõik kolmekesi koos. Mikojan ootas vasakule. Ljubimov ja Pavlov vaatasid talle kuisvalt ja avas ukse, mille taga, nagu nad mõlemad teadsid, elas Stalini ooteruum.

Kuna Stalinil oli harjumus töötada hilise ööni ei lahunud vastutavad partei- ja riigiparaadi töötajad oma kabinetidest ka rahuajal öösel enne kahte-kolme, nüüd aga tingimustes, kasarmuolukorras veetsid nad praktiliselt kogu ööpäeva kasutades lühikeseks ajaks diivaneid ja vahivoodid.

Enne oma kabinetit käskis Pavlov kiiresti ette valmistada rahvakomissariaadis olevad andmed Leningradi toiduainete toiduainete kohta ja hakkas tegelema nende asjadega, see tähendab — kutsus välja inimesed, kes olid telefoniga oblastikeskustesse ja valitsemisorganitele Moskva linnakoogusse ja oblasti tähtsatesse. Ka temale helistati — teistest rahvakomissariaatidest ja Moskva parteikomiteest... Pavlov ei osanud vastata või vastas küsimustele nõudis, nõustus, lubas, lubas, kuid mõtles ainult ühele, ootas mõni hetk telefonikõnet...

Õhtu oli tung rindele paaseda üleulldine. Kõik tegevused suunata: alaealised ja tudengid, vanuse tõttu mobilisatsiooni alla ei kuulunud, õhukaitse, toolised ja spetsialistid, kes broneeritud, «valgepiletimehed», kes sõjaväearvelt maha võetud, sõjakoolide kursandid ja reservväeosade ülemad komandorid — kõik nõudsid, et neid rindesse saadetakse... Selleks ajaks oli Leningrad juba rindele valmistunud: linna tänavail lõhkesid vaenlase mür-

sud. Oli täiesti loomulik, et kolmekümne kuue aastane rahvakomissar pidas endale auasjaks töötada seal, Leningradis.

Mikojaan helistas hommikul kell kolm:

«Sõitke siia.»

Ooteruumis polnud kedagi peale laua taga istuva sekretäri.

«Kas Ljubimov on samuti välja kutsutud?» küsis Pavlov, puüdes mõistatada, kuidas küsimus on lahendatud, kumb neist sõidab. Võib-olla kutsuti teda välja ainult selleks, et anda talle üle osa Ljubimovi ülesannetest?

«Ljubimov?» imestas sekretär. «Kas siis tema pidi ka...»

«Ei, ei,» katkestas Pavlov sekretäri. Ja lisas juba palju rahulikumalt: «Kas Anastass Ivanovitš on oma kabinetis?»

«Jah, tal on nõupidamine.»

«Kas ma ootan?»

«Ei, minge sisse. Anastass Ivanovitš ütles, et nüpea kui siia jõuate, kohe sisse tuleksite.»

Mikojaan istus pika laua otsas, mille taga olid istel võtnud nõupidamisest osavõtjad — tsivillisikud ja sõja väelased.

Mikojaani kõrval silmas Pavlov Malõševi, Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitjat, kelle hoole all oli Kaitsetööstus. Parajasti esines ettekandega märkmiku käes hoidev Pavlovile tundmatu kindral.

Mikojaan kummardus Malõševi poole, ütles sellele sõsinal paar sõna, tõusis pusti, ja paludes kindralit jätkata, kutsus Pavlovi pealugutusega kabineti kaugemasse nurka.

«On otsustatud, et sõidate teie,» ütles ta talle.

«Millal?» küsis Pavlov, puüdes asjatult oma erutust varjata.

«Homme.»

«Ma tõin kaasa olemasolevad andmed Leningradi toiduainetega varustatuse kohta.»

«Pole vaja. Me ei taha uskuda pabereid, vaid seda mida oma silmaga näeme. Tehke olukord kohapeal selgeks ja kandke viivitamata ette, kuidas asi tegelikult on. Ja aidake ka edaspidi leningradlasi toiduainetega osas. Andke seltsimees Ždanovile üle sudamlik tervitus ja...»

Mikojaan pöördus ringi, jõudis veendumusele, et nõupidamine kulgeb omasoodu, ning jätkas juba päris

«...» laks ta «sina» peale üle, «et me kõik oleme Leningradi pärast mures ja et seltsimees Stalin võtab tervitusele vajalikud abinõud Leningradi blokaadi läbimiseks. Selge?»

Pavlov ei hakanud esitama mingisuguseid küsimusi. Ta teadis juba sellepärast, et tal neid ei olnud, vaid sellepärast, et Mikojaan viimane lause tõrjus tema teadvusest välja kõik muu.

Kui sõda kestis juba kolmandat kuud ja oli ilmne, et talu tuleb taganeda meil, mitte vaenlasel, avaldasid sõnad «Stalin võtab tervitusele vajalikud abinõud» Pavlovile maagiliselt ergutavat mõju.

«Kõik saab edasi antud, Anastass Ivanovitš,» raius Pavlov vastuseks. «Kas komandeeringu võtan nagu varemki asjadevalitsusest?»

«Minge minge Poskrebõševi juurde. Teie mandaat on teie käes,» vastas Mikojaan, minnes uuesti üle ametliku toonile.

«Aitäh,» ütles ta kätte ja ütles pehmelt:

«Noh... head reisi sulle, Pavlov.»

Poskrebõšev, kes Pavlovi tundis, vastas tervitusele sõnaga, avas ühe laual lebavatest mappidest, võttis vahelt paberilehe ja ulatas sõnagi lausumata Pavlovile.

«Koridoris luges Pavlov mandaadi läbi. Selles oli kirjutatud, et D. V. Pavlov suunatakse Riikliku Kaitsetööstuse volinikuna Leningradi ja et toiduainete jaotamine Leningradis ja Leningradi rindel antakse tema kontrolli alla.»

«Oli mandaadile kirjutatud Stalin.»

«Nagu Pavlov oli arvanud, osutusid toiduainete jaotamine Leningradis suuremaks, kui see Popkovi telegramm oli selgunud.»

«Kui alles veenduda, tuli hoolega teostada kogu linna toiduainetega varustatuse ümberarvestus. Selleks oli määratud operatsiooni viisid kahe ööpäeva jooksul ja üheteistkümnenda septembri jooksul läbi viia kõikide toiduainete jaotajate ja nõukogude töötajate koos Leningradi toiduainetega varustatusega.»

Ja kaheteistkümnendal septembril võis Pavlov juba Moskvale ning rinde sõjanõukogule ette kanda, et vagede ja linnaelanikkonna tarbeks on linnas vaja vilja jahu ja kuivikute varusid kolmekümne viieks, tangaineid ja makarone kolmekümneks, liha ja liha tooteid kolmekümne kolmeks, rasvaineid neljakümne viieks, suhkrut ja kondiitrisaadusi kuuekümneks päevaks.

Vaatamata sellele võttis sõjanõukogu Pavlovi ettepanekul teistkordselt — esmakordselt tehti seda juba teisel septembril — vastu otsuse alandada kaartide järgi väljaantavate toiduainete norme.

Pavlovi kõrvus kõlas Mikojani usalduslik lubadus, et Stalin võtab tarvitusele abinõud Leningradi blokaadi läbimurdmiseks, ja sisendas veendumust et range toiduainete kokkuhoid ning sellega kaasnev kitsikus, mille all linna elanikkond kannatab, on ajutine nahtus ja et blokaadirõngas murtakse tana-homme.

Kuid moodusid päevad ja nädalad vaenlane aga hoidis linna endiselt tangide vahel. Septembri lõpuks õnnestus sakslased linna künnisel peatada, ent kõik blokaadirõnga läbimurdmise katsed lõppesid tulemuseta.

1. oktoobril otsustas sõjanõukogu uuesti kärpida elanikkonna toiduainetega varustamise norme.

Oktoobrikuuks väljaantud toidukaardid erinesid oma vormilt septembrikuu omadest. Need jagunesid imemisi kesteks kupuurideks, mille alusel võis saada 25 grammi leiba, niisama palju liha ja 10 grammi rasvaineid; seega anti inimestele võimalus kasutada neid kaarte ka suuklates.

Leiba jagati kaartide järgi muud amult üheks päevaks ette. Seda kusetati jahast, mis oli segatud kliide, soja-jahu ja õhikookidega.

Saades iga päev andmeid selle kohta kui palju toiduaineid saabus Leningradi vee- ja õhuteed kaudu ning nahes, kuidas saabuvate produktide hulk tormide tõttu Laadogal ning pommitamiste ja kahuritule tagajärjel päev-päevalt pidevalt väheneb, mõistis Pavlov, et kui blokaadi lähemal ajal läbi ei murta, algab linna nälga.

Nii lendurid kui ka Laadoga meremehed ja raudteelased tegid kõik neist oleneva, et kallihinnalised la-

adused Leningradi jõuaksid. Ometi sulasid toiduainete tootlennas iga päevaga kokku.

... et usk, et kodumaa ei jata Leningradi saatuse eest hoolt. Peakorter ja Stalin isiklikult tunnevad kindlust, et Leningradi linna saatuse pärast ega lase arvukal elanikkonnal näljasurma läbi hukkuda, aitab Leningradi kaitses juhtidel nagu kõigil leningradlastelgi neil päevil elada ja töötada.

«... Kuidas ja kunas ma siia sattusin?» kordas Pavlov meeldavalt Voronovi küsimust. «Sain Riiklikult Kaitseministeeriumi ülesande ja lendasin siia. Kuu aega tagasi, lende saabusite alles täna?»

«Jah,» vastas Voronov, «mina saabusin alles täna.»

«Kas millega, Nikolai Nikolajevitš?»

«Kõikidega koordineenda tegevust blokaadi läbimurdmiseks.»

«Kuidas, et esimesel hetkel ei saanud Pavlov sõnagi teada?» küsis Voronov. «Jah,» vastas Voronov, «nagu ei tahaks ta ikka veel oma kõrvu uskuda, küsis ta: «Tähendab, et nmsugune on Pea-... direktor?»

«Millega ma siia tulingi,» vastas Voronov leebelt. Ja... omandas tema nagu tavalise kuivalt-ametliku... doome Nevskaja Dubrovka rajoonis spetsiaalse... p., Dmitri Vassiljevitsš,» jätkas ta. «Teie juurde... et tutvuda tootlusolukorraga linnas ja rindel, Leo-... üldjoontes.»

«Pavlov muutus silmapilk süngeks.

«Kuidas on raske, Nikolai Nikolajevitš.»

«Aga konkreetselt?»

«Võib ka konkreetselt. Vaadake siia.»

«... sõnadega tõusis Pavlov püsti ja laks kabinetti... rippuva kaardi juurde. Voronov järgnes...»

«Naate, see on raudtee, mida mööda meile saabuvad... toiduainetega: Vologda — Tšerepovets — Tih-

«... Volhov.» Pavlov vedas küünega joone piki idast... kulgevat punktiiri. «Siin, Volhovis, laaditakse

«... vagunitest pargastele ja veetakse mööda... raudteel siia, Novaja Ladogasse.» Ta torkas nimetis-

«... koma, kus Laadoga järve moodustas nõndanime-... Volhovi lahekurmu. «Siin toimub jalle ümberlaa-

dimine. Jarvepargastele. Üle järve toimetatakse laadung, naete, süa, Ossinovetsi. Kuid seegi pole veel kõik. Ossinovets on Leningradiga raudteeühenduses, tähendab, et kõik tuleb uuesti pargastelt vagunitesse laadida. Neli ümberlaadimist! Aga asi pole mitte ainult selles. Kui Saksa lennukitel ei õnnestu pargaseid põhja pommitada ja need uletavad Laadoga, ei tähenda see veel, et toiduained õnnelikult Leningradi jõuavad. Tee Ossinovetsist Leningradi on sakslaste suurtukitule all. Nad põmmutavad siit, Schlüsselburgist. Tee on ohtlik: lõunast Schlüsselburg põhjast aga varitsevad soomlased. Ja see koridor on kõige rohkem kuuskümmend kilomeetrit lai. Pragu, õhuauk! Niipea kui vaenlane selle kinni lööb — lämbume. Kuid esialgu veel saame hingata...

Kuidas toidumoon blokeeritud Leningradi jõuab, seda oli Voronov varem vaid üldjoontes teadnud, nüüd aga kujutles ta seda kogu julmas reaalsuses.

«Ilmselt on kaotused teel suured?» küsis ta.

«Hiiglasuured!» hüüatas Pavlov. «Pealegi algavad praegu Laadogal sugistormid... Loode Jõelaevanduse ja Laadoga Sõjavaeflotilli meremehed teevad kõik, mis nende võimuses. Kuid kummed taislastis pargased ja sajad meremehed on juba Laadoga põhjas. Oblastikomitee oli sunnitud vastu võtma otsuse kolmandaks toidu normide vähendamiseks. Kui te kabinetist astusite istumise parajasti ja mõtlesin, et kui blokaadi läbi ei murta, siis...»

Ta heitis käega ja läks laua juurde suutmata lausuda kohutavaid sõnu: «...algab Leningradis nälg.»

Kuid Voronov taipas, mida rahvakomissari oelda oli tähinud, tema kõrvus kõlasid saadud hüpoteesid.

«Me peame blokaadi läbi murdma, peame maksimaalselt maksimaalselt» ütles Voronov valjusti. «Praegu tuleb kõik allutada sellele peamisele ülesandele — blokaadi läbi murda! Palun teid, Dmitri Vassiljevitš,» jätkas ta juba oma tavalisel, jahedal ja talitsetud toonil, «mõtelge koos rinde tagalaülemaga juba lähimate tundide jooksul läbi, kuidas häireteta varustada toiduainetega neid vaoskond, mida me juba homme hakkame ümber paigutama Nevskaja Dubrovka rajooni. Ümberpaigutamise detailsema plaani saate staabi operatiivosakonnast. Hommikuks olge valmis rindeulemale ja mulle oma arvamus test ette kandma.»

«...ikka,» ütles Pavlov, «see on kõige rõõmsam hetk, mis ma Leningradi saabumisest peale saanud olen, kui kohe Lagunoviga ühendusse.»

Ta läks silmas: aeg ei ootaj Operatsiooni algusest on möödas päeva, Alustame kahekümnendal oktoobril.

«...et kahekümnendal!» kordas Pavlov erutusega. «...on selle päevaga seotud kõik meie lood...

...nende lootuste täitumiseks polnud aeg neil päevadel kops.

V

...da septembri teisest nädalast hakati nimetama Leningradi blokaadirõngaks, ei olnud sõna otseses mõttes õige. Oli kolm hiiglasuurt kaart, mis oma otsustavate kogudele toetusid. Üks neist kulges Soome lahe edelakaldalt Laadoga järve idakaldani, teine Soome lahe edelakaldalt kirdesse, kuni Peterhofini, ja kolmas, kolmas kaar algas Leningradi lõunapoolsest äärest ja lõhki haigla piirkonnast, laskus alla, haarates Leningradi, Jam-Ižora ja Kolpino, tõusis seejärel kirdesse, kuni Laadoga järve edelakaldal, Schlüsselburgi rajooni kaudu järve teiselt, kagukaldalt, lõigates Leningradi maast Nõukogudemaast ära.

...lased olid ümber piiranud üle kolme ja poole tuhande raudkilomeetri ja see maa-ala oli nüüd otsekui ümbritsetud Nõukogude saar, mis vaenlasest ümbritsetud. Leningrad ei jätkunud nuud enam jõudu selle saare ümbritsetud, kuid Saksa vägesid oli piisavalt, et hoida Leningrad blokaadi raudsete pihtide vahel.

...Peakorter ja kindralstaap planeerisid operatsiooni eesmärgiks oli purustada need pihid, lähemalt öeldes jõudude vahekorra arvestusest. Žukovile, kui ta veendunult teatas Stalnine, et pärast Leningrad on jäänud ilma osast oma vägedest, ei suuda Leningrad praegu Leningradi runnata. Ja Stalnil, kes oli juba Moskva suunas peale tungides ei jõua Leningrad saama saata täiendust põhja, oli samuti õnnelik.

Uut pealetungi Leningradile ei suutnud von Leeb too-
poolest alustada. Ja Hitlerile sai see selgeks juba sep-
tembri lõpus. Kuid haaratud ideest alistada linn võima-
likult kiiresti naljaga, mõikus tal meeles hoopis midagi
muud...

Septembri lõpul teatas Hitler, et sõidab ara Berghofi,
kus kavatseb koguda mõtteid ja tuleb tagasi «Hundikoo-
passe» alles operatsiooni «Taifuun» alguseks, see tähen-
dab - kolmekumnendaks kuupaevaks.

Aeg-ajalt valdas teda kohavahetuse kihk. Peale
«Hundikoo» oli Hitleril veel mitu hästisisustatud
komandopunkti, kõigil sungelt-romantilised nimed
«Felsenest» — «Kajupesa», «Wolfschlucht» — «Hundi-
kullistik», «Bärenhöhle» — «Karukoobas» ja «Adler-
horst» — «Kotkapesa».

Eriti armastas Hitler Berghofi, luksuslikku villat, mis
asus Berchtesgadeni lähedal Austria Alpides.

Ebatavalise näitlejana sisendas Hitler oma ümbrus-
konnale mõtte, et seal mägedes saab ta «selgeltnägi-
jaks», mis aitab tal vastu võtta ainuõige otsuse.

Ühed jäid seda uskuma. Teised nägid nende Hitleri
ärasõitude maiseimat põhjust — Berghofis elas Eva
Braun, kellele pääs «Hundikoopasse» oli alati seks kee-
latud et mitte hävitada ettekujutust füürenist-askeedist,
kes suure idee nimel isiklikust elust lahti ütleb. Kol-
mandad arvasid, et Berchtesgadenisse sõites tahab Hit-
ler lihtsalt puhata, kuna ebaõnnestumised Idarindel olid
ta närvisüsteemi äärmiselt viletsaks muutnud.

Hitlerist oli Saksamaal levinud palju legende: «Hit-
ler kui väejuht on uus Friedrich Suur», «Hitler on
askeet ja puritaanlane» «Hitler on arhitektuuri-gee-
nius», «Hitler on erilise ettenagemisvõimega pool-
jumal».

Kõik need legendid elasid rahva hulgas tanu Goeb-
belsi ametkonnale, neid uuendati pidevalt, rikastati uude
detailidega.

Legendi Hitlerist-selgeltnägijast seostati varem
«Wachenfeldiga» — spartalikult sisustatud üksiku
onniga, kuhu ta aeg-ajalt eemaldus, et jooksvaist asjust
puhata ja oma «sisemist häält» kuulatada.

Niisugune onn, pigem küll väike villa, oli Alpi kallas
Obersalzbergis kunagi tõepoolest olemas.

Pärast Hitleri võimuletulekut hakkas see onn järk

... lossiks muutuma. Aegu ehitati villale
... korralduseline maja pika tubhooonega,
... kohalikud elanikud Obersalzbergist
... majadesse. Ilmusid uued isandad — SS ja
... mehed ning natsionaalsotsialistliku partei
... Hitlerile erilist truudust ules näidanud
... mehed pütsist osavõtjad.

... residentsist veidi eemal kerkisid uued hoo-
... ja Bormanni villad. Endistes võõraste-
... dsid endale aga eluaseme impeeriumi aja-
... meti juht doktor Dietrich, tema asetajad
... sondermann, Hitleri isiklik fotograaf Hof-
... Braun ja tema õde Gretel ning seejärel ka
... adjutant Vogelein.

... ehitati sinna valitsuse autostraad; võõrastele
... juurdepääsu kumnete kilomeetrite kaugusel
... bergist paiknevad gestaapo valvepostid.

Kunagi mahajäetud külakolgas muutus tundmatuseni.
... residentsi territoorium sai nüüd uue nime —
... Berchtesgaden, villat ennast aga hakati vastavalt füü-
... pretensioosselt-romantilisele maitsele kutsuma
... hofiks — mägi-majaks.

... legend, vana legend Hitlerist, kes aeg-ajalt otsib
... et Alpi mägede ja magiaasade keskel puhata
... listest, oodata millal «vaim» peale tuleb ja kuu-
... ja mustalist sisemist häält, mis alati ette ütleb
... otsuse, elas Saksamaal endiselt edasi ja isegi
... tanu Goebbelsi, Dietrichi ja Hofmanni hoolit-
... misele.

... kult ei sõitnud Hitler Berchtesgadenisse kunagi
... tagamiseks», kuigi paljud tema kohutavatest
... stest võeti vastu just nimelt seal. Ta lihtsalt tun-
... end seal ümbritsetuna inimestest kes kõige eest
... temale tanu võlgu olid, paremini kui kusagil

... kutsus Hitler nüüd, sõja ajal, sinna tavaliselt
... ministreid, kellel lahinguoperatsiooni-
... vahetult tegemist ei olnud ja keda seetõttu «Hundi-
... » ei lastud.

Pealinnas püüdis Hitler viibida võimalikult harva,
... vastupidi legendile, mis kujutas teda ohte põlgava
... mehe, kes iga hetk valmis kõhklemata andma oma
... Saksamaa eest, ei suutnud ta piinavast hirmust võitu

saada. Fiiurer kartis pommitamist, veel rohkem aga atentaati. Pommipahvatus Münchenis 9. novembril 1939. aastal oli ta pikaks ajaks tasakaalust välja viinud.

Ja pärast seda, kui Himmler ette kandis, et gestaapo oli Berchtesgadenis vahistanud uhe keiseri, kes ilma vastava loata kandis taskus revolvril ja agentuurandmete järgi otsustades oli hulk aega püüdnud pääseda fuurerit vahetult teenivate isikute hulka, suurenes Hitleri surmahirm veelgi: ta ei tundnud ennast täiesti ohutult isegi armastatud Berghofis.

Ta andis korralduse, et puhas pesu enne tarvitamist valgustataks läbi röntgenikurtega. Ka kõik kirjad, mis Hitleri nimele saabusid, valgustati luud enne läbi. Haaresignaalid olid ules seatud kõikjale: kabinetis, magamistuppa ja nõupidamiste ruumi...

Jah, tavaliselt tundis fuurer end pooljumalana. Kuid aeg-ajalt valdas teda kohutav hirm. Ja siis ei võtnud ta kallt pukste tagataskult, kus oli püstol «Walter».

Kuid kuna Hitleri isikus olid uhnenud maniakk kaahitleva šantažistiga ja tumukas kavala poliitikaamga, sundis perioodiliselt haarav hirmulaine fuurerit tavaliselt kähku hakkama patuoinast otsima.

Nisuguseks «patuoinaks» oli juba olnud von Leeb, kelle kaela oli Hitler ajanud ebaõnnestumise Leningradi all. Samasugused «patuoinad» pidid leiduma ka operatsiooni «Taifuun» teostamise raskuste ilmsiks tulekul.

Just nimelt sellepärast võttiski Hitler nõuks mõned päevad enne selle operatsiooni algust lahkuda «Hundikoopast», jättes Keiteli, Jodli ja Halderi hooldeks operatsiooni tehniliste küsimuste lahendamise.

Need olid tumik ja kaval arvustus, mis sundisid teda praegu Berghofi minema.

Kuid «Hundikoopast» lahkudes ei kavatnud Hitler neid päevi sugugi tegevusetult veeta. Ei juba septembris keskel, pärast seda, kui oli veendumusele jõudnud, et Nõukogudemaast äralõigatud Leningrad ei kavatse end võitja meelevalla alla anda, mürdis Hitler aina pead, kuidas vihatud linna põlvili sundida. Ja nüüd oli tal uus plaan lõplikult küps.

Berghofi sõites kaskis Hitler sinna välja kutsuda kindralfeldmarssali von Leebi.

Võimalik oli Hitleri auto valvemeeskonna saatel «Hundikoopast» välja sõitnud, suundudes kaheksa kilomeetri kaugusel asetsevale lennuväljale, kus fuurerit

peeti ootas lennuk tema isikliku piloodi SS obergruppenführeri Hans Baueriga, kui sellest sai silmapilk teada Berghofis viibiv SS reichsführer Himmler. Talle kanti ette ka sellest, et Berghofi on välja kutsutud von Leeb.

... ja hakkas ka Himmler teekonnaks valmis-

... Himmleril oli kaks kirge: avalik ja salajane.

... avalikkuse kireks oli vaigistamatu iha inimeste

... Et, mitte ainult kaskida, vaid pidevalt

... pikad peened sõrmed umber kellegi kaela,

... erutavalt tükib veri unearteris ja teada, et

... võid suruda sõrmed surmahaardesse. Tead-

... tema võimuses on sadade tuhandete koondus-

... sakslaste, venelaste, juutide poola-

... ja prantslaste eludele lisaks ka nende

... ta esialgu pole veel aetud okstraadi taha pak-

... Himmlerile väga suurt rahuldust.

... oli iga nats tumukas ja mõrvar. Kuid Himm-

... meenitud tumukas Tõelst õnne ei naimud ta

... kuses mitte naistes ja ka mitte peenes toidus,

... nimelt võimaluses kasutada võõraid elusid ja

... aha lasta ules puua või gaasiga lammutada uhe-

... tuhandeid ja kümneid tuhandeid in-

... oleks ta vahetanud ükskõik missuguste aarete

... vastu

... Hitler ei saanud lihtsalt aru kuidas inimesed, kel-

... vales, võivad laskuda alandavate meelelahu-

... tundeid, mis on kättesaadavad igale jõukale kaupmehele.

... d soandas ta isegi Hitlerile ette kanda Bormani

... kindumusest alkoholisse, «amatsoonide

... mida korraldas Müncheni gauleiter Weber, ja

... valitseja Terboweni deliriumihoogudest. Kuid

... plutas vaid oma puurivaid silmi ja ütles

... nungega:

... «Kas sulle ei tundu, mu ustav Heinrich, et võimule

... mehed peavad sellest ka midagi endale

... minna!...»

Jah, kõigile oli teada Himmleri puue võimul olles tappa, tappa ja tappa.

Kuid oma teist kirge varjas ta esialgu ja keegi ei osanud arvata, et endine linnufarmi omanik, kes kunagi polnud rindel olnud, ennast väljapaistvaks väejuhaks pidas.

See kirg ei olnud esimesega vastuolus, sest Himmler oli veendunud, et väejuhi suurim õnn seisab võimaluses ühe käelugutusega maarata hukkumisele terved linnad ja saata surma sajad tuhanded inimesed.

Himmler arvas, et Saksa armeesid ja armeegruppe juhtivad kindralid on absoluutselt andetud, ega kahelnud selles, et võiks ise edukalt asendada igauhte neist.

Kuid ta ei karustanud. Kavala ja rafineeritud aatrigandina otsustas Himmler oma õiget aega oodata.

Jagades Hitleri veendumust, et pealetung Leningradile pole rohkem kui jalutuskäik, oli Himmler algul kahelnud, et ta armeegrupi «Nord» eesotsas ei seis. Parast seda aga, kui Saksa väed Luuga kaitselinnal oodamatult tugeva vastuloogi said ja olid sunnitud linna lahistel peatuma, mõistis Himmler, et oli kõvasti veandunud, hoidudes trügimast von Leeb'i kohale.

Augusti alguses oleks Himmler tahtnud viibida armeegrupi «Mitte» eesotsas, kuna ei kahelnud, et tee Moskvasse on lahti. Kuid kuulnud kummetest tuhandetest sõduritest, mis von Bock Smolenski rajoonis oli kaotanud, tuli ta järeldusele, et ka sellele kohale asumisega ei maksa kiirustada.

Jah Himmler oli salakaval, võimukas ja enesekindel inimene, kõige selle juures aga aärmiselt noomitu. Ta polgas sagavalt sõjateadust ning igasuguseid juttu sõjateadusegiast ja taktikast, olles veendunud, et see kõik on kõrkide preisi aristokraatide väljamõeldis, skotistika, mille abil kaadriohvitserid tahavad tõestada oma üleolekut teenekatest natsionaalsotsialistidest, kes ei ole lõpetanud sõjaväeakadeemiaid, kuid on oma tegudega tõestanud et omavad õigust ja võimeid juhtida Suur-Saksamaad. Ta oli veendunud, et vagesid võib juhtida samade meetoditega kui rünnakrühmi, gestaapot, SS väeosi ja koonustuslaagrite valvemeeskondi.

Kuid siiski oli Himmler kullalt tark ja ettevaatlik, et mõista kuivõrd kasulikum on asuda kõrgele ametikohale armees sus, kui Wehrmachti põhiliseks üles

andmiseks juavad karistusekspeditsioonid juba alustatud loomulikul maal. Seni aga piirdus ta vaid süstemaatiliste kokkuvõtetega Hitlerile selle või teise kindrali vigadest, talaskmistest või ebaustavusest, et veenda füüserit loomulike juhtide sobimatutes.

Enne oli jarjekorras von Leeb. Himmler ei kahelnud, et Hitler kuulab heameelega ara iga informatsiooni, mis osaldab vana feldmarssalit laimavaid andmeid, kuna teadab, et just von Leeb'i peab Hitler süüdlaseks selles, et üks sõja esmaseid eesmärke on ikka veel saavutamata.

Enneast saanud oma meestelt «Hundikoopast» teate, et on laheb Berghofi, kus kavatseb kohtuda von Leeb'iga, otsustas Himmler otsekohe sinnaasumasse, kavatsedes feldmarssalit ennetada.

Enneast laheb Berghofi, võltis Hitler vanni ja laskis tuua talupoja rõivad — hallkasroheline paksust kalendri ja lühikesed nahksed põlvpuksid ning kohmakad saapad. Harjumus Berghofis rahvarindeid kanda oli jäänud Hitlerile ajast, mil umberringi elasid veel talupojad ja ta poseeris koos nendega Hofmannile, kes pärast sõja lõppu eksotiliste fotodega üle kogu Saksamaa.

Enneast laks võõrastetuppa ja jäi seisma oma lemmikakna juures.

Enneast oli füüseri uhkus: pealtnaha tavaline, kuid ta sai spetsiaalse mehhanismi abil suurendada oma kõrgust. Hitler labi kuulikindla klaasi võis vaadelda niimoodi, et näha kõrguvald magesid kui ka all paiknevaid Berchtesgadenit, Untersbergi ja Austria linna Salzburgi.

Enneast Brauniga ei olnud ta veel kohtunud — polnud ise kohtunud laanud ega teda enda poole kutsunud. Kõik see teadma et enne kui ametlikud asjad ei ole lõpetatud, ei eksisteeri füüseri jaoks eraelu.

Enneast kutsus välja oma adjutandi Vogeleini ja küsis, kas von Leeb on kohal. Adjutant kandis ette, et feldmarssal jõuab varsti parale.

Enneast kaskis, et ta minu siinasaabumisel juba kohal on, kuid Hitler pahaselt.

Enneast seletas, et teel Münchenist Berchtesgadeni on feldmarssali autol mingi rike olnud. Võttis

aega, kuni kutsuti välja tema auto. Kuid kõige hiljem tunni aja pärast peab von Leeb Berghofi saabuma. Adjutant las, et siin viibib Himmler, kes palub, et fuürer ta vastu võtaks.

Himmler ei jõudnud veel siseneda, kui Hitler ta etteheidetega üle külvas: arusaamatu, mida SS reichsführer ja tema mehed vahivad, kui ei suuda kindlustada isegi kiiresti väljakutsutud feldmarssali õigeaegset saabumist. Himmler vastas, et kui von Leeb oleks kasutanud talle pakutud erilennukit Münchenist aga sõitnud edasi gestaapo autoga, oleks ta õigel ajal kohal olnud. Kuid feldmarssal oli millegipärast eelistanud lennata Pihkva-st Münchenisse tavalisel transportlennukil, seal aga istunud Müncheni sõjaväekomandandi autosse, mis läkski teel rikki...

Jah, Hitleri poolt Berghofi väljakutsutud von Leeb polnud tõepoolest kasutanud «enteenistuse» teenuseid.

Feldmarssal tundis hästi Hitleri iseloomu ja tema lähikondlaste kombeid ega kahelnud, et suu Leningradi ründamise ebaõnnestumise eest pannakse temale. Ta mõistis, et tema saatus ripub juuksekarva otsas, ja kui Hitler teda senini veel eriu pole saatnud, siis ainult sellepärast, et vaejuhi eriusaatmine oleks tähendanud Leningradi vallutamise kõigi katsete labikukkumise tunnustamist.

Aga mu jumal kui palju on võimalusi saada temast, von Leebist, lahu teisel teel Vene paitsandide diversioon pealegi ilmub nädal Pihkva rajoonis luureandmete järgi ikka rohkem ja rohkem päevavalgele. Teadmatus, Ja lõpuks lennuõnnetus...

Nimelt lennuõnnetust ootas von Leeb värisevail jalul, kui sai Hitleri kasa Berghofi ilmuda.

Ja ta otsustas gestaapot alt vedada, lennates Münchenisse tavalisel sõjaväe transportlennukil «Ei ma ei tee Himmlerile seda heameelt,» mõtles feldmarssal abitu kahjurõõmuga.

... Saanud kuulda, et von Leeb eelistas välja lennata peaaegu salaja, tavalisel transportlennukil, Münchenis kellelegi ette teatamata, muigas Himmler seesmiselt feldmarssali diletantlike ettevaatusabinõude üle. Nagu võiks

midagi teadlast vanamehe päästa, kui tuleb tema järjekord.

Illele vaatamata hoolitses SS reichsführer, et Münchenis teataks feldmarssali saabumisest ja pakutaks talle sobimatult autot edasiseks teekonnaks Berchtesgadenisse. See auto pidi toimetama ta sihtkohta elusalt ja tervelt, ainult... väikese, ütleme, tunniajalise hilinemisega. Võimalikust katsest teel mõne teise, juhusliku autoga edasi paaseda tuli feldmarssalit hoiatada, öeldes, et nimelt sellele autole ja kahele Münchenist talle määratud SS-lasele on ülesandeks tehtud tema julgeolekut kindlustada.

Kuid kõik vajalikud korraldused, lendas Himmler Münchenist välja arvestusega, et jõuab Berghofi veel enne fuüreri saabumist ja igal juhul varem, kui sinna saabub see rumal von Leeb.

«Võimalik, et Hitler vajab ettekäänut, et õiendada von Leebiga nii, et see väliselt ei paistaks Leninigradi suutud olevat,» arutas SS reichsführer. «Mis siis ikka, tema, Himmler, annab talle sellise võimaluse.»

Von Leeb vanadest intriigidest Zossen's teadis Hitler kõige alusemates joontes: omal ajal oli Heydrich talle väestanud, püüdes vaid ettekandega kuuldust talle teha oletustest. Faktid, mis tunnistasid, et 1938. aastal von Leeb ja Halderi asetaita Stulpnagel koos von Bocki Witzlebeni ja Hammersteiniga sõjaväele jõudnud et Hitler tuleb ara koristada. Heydrich ettenägelikult tagavaraks jätanud.

Kui polnud mõttes praegugi Hitlerile kõike teada, teadmata millega planeeritud operatsioon lõpeb ei julgenud Himmler Halderile ja von Leebile avalikult kallale tungida. Igal ajal oma aeg, faktid kujutavad endast kullafondi, seni kui nad ei ole kuku lastud.

Kui oli usna paras aeg Hitlerile teatavaks teha see, et von Leebist, Himmler ei kartnud, et fuürer teaks talle sellest varem pole teatatud, sest tal oli juba mõeldud kummekond tassist rahuldavat vastust, kaasa arvatud seegi, et andmed von Leebi intriigidest õnnestus saada alles hiljuti.

Hitler võttis Himmleri vastu võõrastetoas. Kui Himmler sisse astus, seisis fuürer akna juures ja vaatas mõtlikult mägede lumemutse.

Paistis kuu ja selle looritatud valguses näisid mäed ja all sügavas orus paiknev Obersalzberg imeilusana.

Hitler seisis tirooli talupojariietuses, teeseldes, nagu ei kuuleks ta Himmleri samme. See oli tema lemmikmäng: selles toas tabasid kõik Hitleri seismas laia, peaaegu kogu seina enda alla võtva akna juures, sügavais mõttes mägesid silmitsemas.

«Heil, minu fuürer!» ütles Himmler tasa, jäädes seisma keset võõrastetuba.

Mõne hetke säilitas Hitler ilme, nagu ei suudaks end lahti rebida millestki, mida naeb ainult tema, sirutas siis kae aknast paremale, pannes toole vastava mehhanismi, mille tagajärjel aken jaile omandas normaalsed mõõtmed, ja alles seejärel poordus ringi, tõstes parema käe hooletu liigutusega vastutervituseks ja küsis:

«Mis Berlinis uudist?»

Vastust ära ootamata osutas ta poohingis väikese lauakese ümber seisvatele tagitoolidele ja laskus uhke neist.

SS reichsführer istus, võttis harjunud liigutusega ninalt näpitsprilli, taskust aga silmipimestavalt valge rati — ta oli haiglane puhtusearmastaja ja vahetas parvas mitu korda taskurätte, — hõõrus prilli puhtaks ja pani ninale tagasi.

«Berlinis on kõik rahulik, minu fuürer,» ütles ta monotoonse, tuhmi haalega.

«Kas sa tulid Berghofi ainult selleks, et mulle seda teatada?» esitas Hitler uue küsimuse ja vaatas Himmlerile valvsalt naku.

«Ei,» vastas Himmler rahulikult. «Kuid ma pole fuürerit juba kaks nädalat näinud ja tahtsi loomulikult et minu esimeseks sooviks oli...»

«Praegu pole aeg sentimentide jaoks,» ei lasknud Hitler tal lauset lõpetada. Ja lisas kaalukalt ning tahendusrikkalt: «Mina tegelen sõjaga. 30. septembril alustan grandioosset pealetungi Moskvale. Tuleb hoolt kanda, et venelased ei saaks minu kavatsustest haisu minna enne kui nad omadega täiesti labi on. Neil päevil on vaenlase igasugune spionaaž iga kirjalik vihje eelolevale pealetungile eriti ohtlik.»

mid...» kordas Himmler mõtlikult. Ja ütles, et ta pole ainult otsa vaadates: «Rugi julgeoleku kindlustamine kogemused, minu fuürer, on viinud mind kurvale. Ma loodan, et me peame näitama üles valvsust mitte ainult demokraatsialismi avalike vaenlaste suhtes, vaid ka sõjaväe suhtes, kes palvivad teie usaldust, kuid keda me ei tuleb väga tähelepanehkult jälgida.»

«Ma ei armasta mõistukõnet,» katkestas Hitler teda äkki, «Pealegi pole mul aega. Iga hetk peab siia saama von Leeb...»

«Kuid nimelt, von Leeb...» kordas Himmler, vaadates Hitlerile otsa oma tuhmide, pilkumatute silmadega.

«Kas sa tahad von Leebi kohta öelda?» küsis Hitler

«...» langetas pea ja ohkas raskelt.

«Kui sa ei taha,» nõudis Hitler.

«Minu fuürer,» alustas Himmler nagu oleks jõudnud

«...» otsusele, «ma piudsin tähelepanehkult analüüsi

«...» Peterburgi all osaks saanud ebaõnnestumiste

«...» ja tahan nüüd küsida kas teile ei tundu, et

«...» õnnestumistes on nagu mingi seaduspara-

«...» pööratas järsult rusikaga nende ees seisvale

«...» «Lage oma mõistukõned, Himmler!»

«Ei, minu fuürer,» vaidles Himmler aupahkult

«...» «Ma ei raagi mõistukõnes. Ja kui minu sõnad

«...» teile ebamaarastena, siis on see nii selle-

«...» et mulle endalegi ei ole veel pa jüd asjad sel-

«...» «Hõõrunud mõlema käega kinni tugitooli kasipuudest,

«...» «Ma oma tooli pustakile tõustes selle tooli juurde,

«...» ütles Hitler, ja jätkas peaaegu sosinal:

«...» «Kas see edu oleneb alati sellest kes seisab eesotsas.

«...» «Kas ajalugu oleks teistsugune, hale ja kahvatu,

«...» «Kas oleks oma suurt juhti. Kas teile ei tundu minu

«...» «Kas kui von Leebi asemel oleks teine kindral siis

«...» «Kas meie miljoniline põhjaarmee tammunud pea-

«...» «Kas meiega Luuga jõel, praegu aga poleks sunnitud

«...» «Kas me Peterburgi äärelinnas...»

«...» «Kas me jätta ajamist oleks kuulunud pealt mõni Hit-

«...» «Kas me st mimestest, oleks see kahtlemata mõist-

nud, et Himmler tegi tõsise vea, puudutades nii taktilt fuüreri kõige hellemat kohta.

Ning Hitler kargaski tõepoolest pusti, lõi tugitooli järsu ja ahoobiga eemale ja karjus tema ees siigutõnabunud Himmlerile otsa vahtides:

«Ma keelan teil, Himmler, niivisi Peterburgist arutada! See linn lammatatakse blokaadisilmuses! Ta on surmale määratud!»

«Kahtlemata, minu fuurer,» vastas Himmler alandlikult. «Juba praegu koostame nende Peterburgi elanike nimekirja, kelle suhtes, juhul kui nad ellu jäävad, rakendatakse kohe pärast meie vägede linnamarssimise eriaktsioone. Kuid siiski, riskides jalle tõmmata endale teie viha, kinnitan ma, et selles viivitlemises, mis põhj on aset leidnud, on üsna palju süüdi von Leeb.»

«Ma tean seda ise,» ütles Hitler rahunedes. Ta tõmbas tugitooli lähemale ja võttis uuesti istet. «Leeb on vana ja vähese otsustusvõimega.»

«Aga kas te olete veendunud, minu fuurer, et tema otsustusvõimetuse ainsaks põhjuseks on vanadus?» küsis Hitler otsekui valjult mõtiskledes.

«Jälle mõistatused?» kordas Hitler ähvardavalt.

«Oo ei! Kas mäletate, omal ajal kandis Heydrich teile ette gestaapo tähelepanu ärritanud kahtlasest askeldusest mõningate kindralite hulgas...»

«Zossenis?» küsis Hitler valvsalt.

«Teil on suurepärane mälu, minu fuurer! Jah, kolm-kümne kaheksandal aastal.»

«See on vana asi ning ammu unustatud,» ütles Hitler süngelt. «Ja liiatigi kanti mulle ette, et seal ei olnud midagi peale lobisemise.»

«Nii näis see tookord mullegi, minu fuurer. Kuid nüüd õnnestus meie inimestel Itaalias kinni puuda ja Berliini toimetada üks Vatikanile lähedane jumaliku sulane. See kinnitab, et kolmekümne kaheksandal aastal saabus paavsti juurde Zossenist emissar palvega olla vahendajaks labiräakumistel ühelt poolt mõningate meie kindralite, teiselt poolt aga Londoni ning Pariisi vahel. Nimedest, mis tähelepanu vaariks, nimetas ta ainult üht.»

«Keda?»

«Von Leebi, minu fuurer.»

Hitler tõusis aeglaselt pusti. Tema silmad valgusid

siis talle, ta astus Himmleri juurde, haaras sel frentši taskust kinni ja tõmbas järsu liigutusega enda poole.

«Ta vaikisile?» küsis ta aeglaselt, puurides silmad Himmleri kahvatusse näkku.

Himmler taipas, et oli üle pakkunud.

«Teie fuurer, luban endale meenutada, et see on vana mees, kes juhtus kolm aastat tagasi. Parast seda paistis mulle, et see on sama Maginot' linnil, te aitasustasite teda teie

... ja meeskonnaga. Tema nimi kerkis praegu esile täiesti uuesti. Ometi pidasin oma kohuseks...»

«Teie laskis rusikasse pigistatud kae pikkamooda edasi liikuda paar kiiret sammu. Astus akna juurde ja pöördus tagasi, et avardava mehhanismi kaepidet. Aknatiivad avanesid aeglaselt kahele poole laiali.»

«Teie pilveloor oli kahtunud kuu ja magede kontuurid olid kadunud hajusaks. Lumsed tipud olid veel hästi nähtavad, kuid all mustas põhjatu sügavik.»

«Kas näed Heinrich, mis seal all pimeduses on?»

«Hitler ringi pooramata, kõlatu haalega.»

«Teie laskis akna juurde ja jai seisma Hitleri selja taga.»

«Oo, minu fuurer,» vastas ta peale lühikest vaikust.

«Ja mina näen,» jätkas Hitler ikka niisama kõlatult. «Ma näen neid maailmu, mis on tavaliste inimeste pilgule nähtamatu. Naen, näen!» hüüatas ta järsku ootamatult.

Himmler vaikis.

«Teie rinnale ristatud, vaatas Hitler veel paar sekundit tähelepanelikult aknast välja ja ütles siis järsult:»

«Von Leeb on mulle veel vajalik.»

«Teie feldmarssal von Leeb ootas vastuvõttu suures,» ütles ta aeglaselt kaetud eeskojas Vogelein kellele von Leeb oli menud saabumisest ette kandis teatas feldmarssal, et fuureri juures on praegu Himmler.

«Teie teanud midagi head. Nagu kõikidel sakslastel lahingumaal, välja arvatud ehk vaid mõned üksikud inimesed, hakkasid von Leebil jalad värisema ainuüksi mõeldes, et tema ja Himmleri teed võiksid kuidagi ristuda.»

Seda enam nuud, mil tema, von Leeb, on muutunud põlualseks feldmarssaliks. Et ta põlu alla on sattunud polnud von Leebil vähimatki kahtlust senest peale, et ta juuli lõpul kutsuti fuureri salongvagunisse, et armeegrupi «Nord» staapi oli saabunud.

Moodunud kahe kuu jooksul oli von Leeb korduvall hõlitanud lootust, et õnn talle jälle naeratab, kuid ta banud, et tema saatuse on paratamatult seotud selle no tud Peterburgi saatusega.

Mis saab siis nuud? Miks kutsus Hitler ta siia, Berghofi? Et võtta ta armeegrupi ülemjuhataja kohalt maha? Kuid niisuguse käsu võis fuurer anda ka telefonil teel.

Selles, et Hitler oli ta kutsunud vägede juhtimisele kaugel olevasse Berghofi, mitte peakorterisse «Hundekoopasse», nägi von Leeb midagi saatustlikku. Kas tal ei seisa nuud ees kadumine, kuna et Saksa armee staap seda märkaks? Kas mitte sellest ei anna tunnistust Himmleri siniviibimine?

Võib-olla laseb Hitler ta kohapeal maha, liikusid ju omal ajal jutud, et tookord kolmekümne kolmandal aastal oli ta isiklikult maha lasknud kaks kindrant.

Või koonduslaager... Ei! Ainult mitte seda!

Von Leeb puudutas instinktiivselt oma püstolikaburit. See oli tuhi. Igauks, kes Berchtesgadenisse sõitis, pidi ametikohast ja aukraadist olenemata oma isikliku relva kontrollpunktis ära andma.

... Kui von Leebi selja taga kõlas Vögeleini hää, keda palus teda minna ülakorrusele, fuureri kabinetis, et saanud feldmarssal jarku aru, mida temalt tahetakse. Ta oli täielikult demoraliseeritud. Vögelein pidi kutset kordama. Seekord vastas von Leeb tõelikult:

«Jah, jah, muudugi...»

Ning hakkas vahaga kaetud trepist aeglaselt üles minema.

Hitler istus kirjutuslaua taga. Lauale oli laotatud kaart. Paremal seisis väike gloobus — koopia sellest, mis asus fuureri kabinetis uues Riigikantseleis.

«Võtke istet, von Leeb,» ütles Hitler pead tõstmata, vastuseks lävel peatuma jaanud feldmarssali tervitusele.

von Leeb silmitses tahelepanelikult Hitlerit. See, et ta oli talupoja mehes, millegiparast rahasfeldmarssal. Ta lahenes Hitlerile juba veidi lähemal, kuid istuda ühte laua juures seisvatele tegutöölistele ta siiski ei tihanud, vaid ootas teistkordset pakkumist.

Hitler tõusis jarkult üse, tuli laua tagant välja ja ütles von Leebi mõistatuslikult muutes tahelepaneliku pilguga pealaest jalataldadeni.

«Kas teie tervis on, kindralfeldmarssal?» kuis ta meelestatult.

«Terve, saadab erru,» mõtles von Leeb. Ta lange-
tas pea ja talle torkasid silma Hitleri teravad paljad
la jarku valdas feldmarssalit mingi melik rahu.

«Oli tal juba ükskõik. Ise seda markamata oli ta
mõttega juba harjunud olles selleks valmis
kuu järjekordne katse Leningradi tungida eba-
õnnestumisega lõppes.

Kuid ta vastas siiski:

«Olen terve, minu fuürer.»

«Parane,» ütles Hitler ja von Leebile näis, et
ta ütles jälle, «Asume siis asja juurde. Tulge lahe-
male!»

Von Leebile piisas ühest pilgust, et tunda ara laual
olevat — sellele oli margitud armeegrupi «Nord»
tunne olukord.

«Kui kaua võib Peterburg teie arvates blokaadile
pidada?» kuis Hitler teravalt.

Von Leeb oli valmis kuulma errumineku käsku, oli
valmis emaks, kuid see asjalik, igapäevasel toonil
küsimus ajas ta segadusse.

«Ma... ei saanud päris hästi aru, minu fuürer,» vas-
tas ta takerdudes. «Kas teid huvitavad linna toidu-
varv. Arvan, et neid võib jätkuda mõneks... päe-
vaks. Võib-olla nädalaks... Ma arvan, et täieliku blo-
kaadi tagumustes...»

«Kas pole olemas, seda täielikku blokaadil!» karjus
Hitler, kes käega serviti kaardile.

Von Leeb vaatas talle jahmunult otsa, heitis siis pilgu
kaartidele, tõstis uuesti pea ja ütles:

«Kui te peate silmas Peterburgi varustamist mööda
teie voiteed...»

«Jah, mmetl!» huuatas Hitler. «Seda pole, seda blo-
kaadil!»

pirate sisse venelaste viiekümne neljanda armee, mis nagu teile teada, asub ikka veel siin, väljaspool blokaadirõngast, ja mille Stalin iga hetk võib paisata appi Moskvasse, Nisins, kuulake! Oma pealoogi annate kohal viiekümne üheksanda motoriseeritud korpuse jõududega Tšudovo rajoonist. Siit — siia, venelaste neljanda ja viiekümne teise armee vahekohta. Saavutatud lohe kaudu arendate pealetungi Budogoštši ja Tihvini suunas, kuni ühinete Sviri jõel soomlastega. Teie esimese armee korpuse diviisid liiguvad põhja suunas, piki Volhovi jõe kaldaid. Samal ajal tuleb teil osa oma jõududest paisata kagusse, Malaja Višera — Bologoje suunas, et ühineda von Bocki armee vasaku tiivaga. Nisugune on minu plaan! On teile selge? ...»

Füüreri mälu oli tema lähikondlastele peik needus. Teades, millise mulje tema informeeritus kindralitele ja feldmarssalitele jatab, taupis Hitler alati spetsiaalselt pähe need andmed, mille üleslugemisega lootis alluvaid rahbada. Hiljem hakkab ta siis samasuguse aplombiga opereerima vaeuksuste ja vaekoondistega, mida selleks ajaks enam olemaski ei ole.

Jahmatanud von Leebi terve hulga asustatud punktide nimede ja sõjavaeüksuste numbritega, tegi Hitler kokkuvõtte:

«See on kõik, kindralfeldmarssal! Pealetung algab kuuteistkümnendal oktoobril. Mitte paevagi hiljem! Nuud aga minge ja täitke käsk!»

Von Leeb oli ikka veel vait, puudes mõtteid koguda. Selles, et füurer oli talle dikteerinud kõik eelseisva operatsiooni pisiasjad, ei olnud von Leebi meelest midagi imelikku: Hitler oli armeekomandörides alati näinud ainult oma kavatsuste tehnilisi teostajaid. Feldmarssal oli praegu jahmunud peamiselt sellepärast, et talle aktiivne oli olnud üleminek hukkamõistetud seisundist teadmisele, nagu polekski kõik veel läbi ja et pärast uue lahinguülesande täitmist võib ta oma reputatsiooni ehk veel taastada ja uuesti palvida füüreri poolehoidu.

Lõpuks võttis von Leeb end kokku ja ütles:

«Ma sain kõigest aru, minu füürer! Pöördun silmapilk tagasi Pihkvasse ja ...»

«Kõik tuleb hoida täielikus saladuses!» ei lasknud Hitler tal raakida. «Las venelased ootavad endiselt pealetungi kusagil siin, Peterhofi rajoonis, või siin, loe

... kaugendikel.» torkas ta sõrme kaardile. «...», von Leeb, see on teie viimne šans!»

Hitler pöördus otsekohele maarakkide poole ja suundus ettepoole.

Pealetung poordus laua juures seisva Hitleri poole ja ütles tundeliselt:

«Olla kindel, minu füurer! Ma teen kõik, mis on minu võimuses ...»

«Ma ei mitle vähem, kui tegite Zossenis kolmekaheksandal aastal!» ütles Hitler pikkamisi ja von Leebi varjamata vihkamisega.

Feldmarssal laks aeglaselt trepist alla, lõstes suure vaevaga jasku puiseks muutunud jalgu.

«Aga vajulas kellanupule ja ütles seejarel lavele abimehed Vögeleinile:

«Tage preili Brauni, et tulen kohe tema juurde.»

... Leningradi rinde vagede pealetung, mille ees- ... oli blokaadirõngast läbi murda, oli planeeritud 20 oktoobrile.

... alates viieteistkümnendast hakkas rindeülem koondama Nevskaja Dubrovka rajooni jalaväge, suurtükke ja tanke, kes pidid vaenlase püsiva tule all ... Noeva vasakule kaldale, platsdarmile, mida ... gade vaed juba paar nadalat enda käes hoidsid, ... edasi, vastu 54. armee vaecosadele.

... 10. oktoobril, ennetanud Leningradi blokaadi ... operatsiooni, alustasid sakslased uut pealetungi.

... pealetung oli suunatud Tihvinile — sellele raudteesõlmele Leningradist kagus, mille kaudu ... sissepiratud linna toiduained, ning Malaja ... tagasihoidlikule raudteejaamale, mis asus ... poolel teel Leningradist Moskvasse.

... labisid kiirrongid selle vaikese jaama peal. ... Ja keegi ei sõitnud sel ajal pealinnast Leningradist Tihvini kaudu.

... Aga nüüd, neljakümne esimese aasta oktoobris, oleks ... raudteesõlme vallutamise sakslaste poolt ... Leningrad. täielikku isoleerimist üle- ... andnud armeegrupi «Nord» vagedele

võimaluse uhineda von Bocki armeedega, mis tungisid peale Moskva.

Olukord Nõukogude—Saksa rinde loodeosas halvenes järsult.

VI

Neil oktoobripäevil elasime lootusest.

Suust suhu käis kuuldis, et meie rinde väed on alustanud otsustavat pealetungi ja et neile tulevad vastu 54. armee väeosad.

Inimeste tuju muutus järsult. Varem, teades, et vaenlane on jõudnud välja peaaegu Kirovi tehase ja isegi Meždunarodnõ. prospektini, kartsimet kõige halvemast, nüüd aga ootasime päevast päeva teadet blokaadi läbimurdmisest.

Lõime päevast päeva kannatamatult lahti «Leningradi kaja Pravda» ja rindelehe «Na Straže Rodinõ», mida meie hospitalid samuti sai.

Vastsaabunud haavatuid, kui nad polnud just väga raskes seisundis, kusitleti äärmiselt suure huviga. Ja kui saatekirjas oli märgitud, et võitleja või komandör on hospitali toimetatud Nevskaja Dubrovka rajoonist, kogunes vastuvõtutuppa peaaegu kogu meditsiiniline personal. «Kus meie omad on? Kus on viiekümne nelja? Kus sakslased?...» sadasid küsimused üksteisele järel.

Ja oodati, uhte, ainult uhte vastust: «Uhinesime!», või siis äärmisel juhul: «On jaanud üks kilomeeter... kaks kilomeetrit... kolm...»

Ja kui seda ei kuulnud, lohutati end mõttega, et haavatut lihtsalt ei tea, mis toimub ees ja et kullapala langeb rivist välja kohe pealetungi algul.

Linna tühistamine suurtükkidega ei lõppenud, vaid muutus järjest intensiivsemaks. Eriti ohtlik oli tanavalt lükata hommikuti — just siis, kui naised toole rutatasid, — ja õhtuti, kella kuue-seitsme ajal, kui nad koju tagasi laksid. Ei lõppenud ka õhurunnakud, kuigi olime haavatud lendurite kuuldud saanud, millise kangelasliku julgusega võitlesid meie hävitajad, et mitte lasta vaenlast Leningradi kohale.

Oktoobri keskel toimus linnas toidukaartide ümberregistreerimine. Ajalehtedes ja raadios selgitati, et seda

tehti selleks, et panna piir kaartidega spekulatsioonide ning likvideerida võltsitud kaardid, mida sakslased tõenäoliselt levitanud, püüdes tekitada kaost toidukaartide ja varustamises.

Uhte et kahelnud, et ümberregistreerimise otsus on egi leidus lõepoolest lurjuseid, kes kuidagimoodi hankivad toidukaarte, siis aga mõisid need hinge hinna eest võtta või vahetasid väärtasjade vastu.

Kuid me teadsime ka muud. Teadsime, et paljud kasutavad kuu lõpuni kaarte, mis tegelikult kuulusid juba evakueeritud sugulastele.

Ma ei poleks mina nõnda teinud. Aga vahest on lihtne raakida selleparast, et annan kaks korda rohkem verd ja saan doonoripajuki... Igal juhul ei ole ma neid inimesi. Toidunorme on ju karbitud juba kolmel korral, viimati esimesel oktoobril.

Kaartide ümberregistreerimist läks ette veel raskesti. Lõund oktoobrikuu kahekümnenenda paiku näis, et lihtsalt ei poora neile hadadele tahelepanu. Oli ainult üks mõte: homme, noh, ülehommel, aarete pärast nadala pärast saabub sellele kõigele lõpp! Lõpp igaveseks!...

Ühest päevist seadsin sammud Fjodor Vassiljev ja Valitski poole.

Olin kaotanud temaga kontakti juba septembris. Linna tühistamisel väljast kõik korterite telefonid ja mul ei õnnestunud.

Fjodor Vassiljevilt ette hoiatada, et järgmisel laupäeval ei saa teda külastada nagu tavaliselt. Kui ma

paeva hiljem pärast valvekorda hospitali ul

telesin ja Moikale sõitsin, ei leidnud ma

Vassiljevilt kodumälestasin tükk aega ja

laksin, siis aga laksin kojamehe juurde, kes

hoidis et Valitski oli paari-kolme päeva eest kusa-

õelnud, hoiatades, et laheb eriuksannet taitma.

Õeldud kohe mida mõelda: millise «eriuks-

annet» võis Fjodor Vassiljev oma vanuses kull

õeldud

hospitali tagasi ja ausalt öelda unustasin Fjo-

dor Vassiljevilt mõneks ajaks hoopis. Tööl tuli olla

paevad. Haavatuid saabus vahetpidamata mit-

teid. Lõundagast ning ka lausa Leningradi tanavalt

pärast õhurünnakuid ja suurtükituld. Väsisin nii väga ära, et mul peaaegu vahetpidamata pea ringi kais ja silme ees saageli kirjuks laks.

Kui ma järjekordselt verd andsin, ütles meie kirurg Andrei Petrovitš Volkov:

«Oopaevaks punkusele. Kõik. Taida kasku.»

Laksin juba oma toakesse magama, kuid seal süües serval istades tuli jasku mõttesse, et ma pole enam kaua näinud Fjodor Vassiljevitši ega tea temast midagi. Kas ta on oma «ernülesande» täitmiselt juba tagasi kooli tagas ja tervis on?

Omaste pärast olin enam-vähem rahulik. Isa elu kasarmuolukorras, ema aga oli kolunud meiega ühes trepikojas, ainult kaks korrust kõrgemal elavate naaberite juurde, kellega me väga hästi läbi saime. Olin seal paar korda kiiruga käinud ja teadsin, et ema eest hoolditsetakse. Fjodor Vassiljevitš aga...

Otsustasin uuesti Moikale sõita.

Sellest ajast peale, kui ma esimest korda Valitski juures käisin, oli ta mulle kalliks ja lähedaseks inimeseks saanud. Ka Fjodor Vassiljevitš oli minusse kinnistunud. Iga kord, kui hakkasin hospitali tagasi minema, laskin ta mind ara nukralt ja kahjumeeli.

Agas võib-olla ei olnud asi üldse minus ega tema üksinduses? Võib-olla mõtles ta mind nahele hoopis poole? Võib-olla ei kannud minagi Fjodor Vassiljevitši juures hoopiski mitte tema enda pärast?

Küsisin endalt: milleks see kõik, miks? Kas ma pole nud kaljukindlalt otsustanud, et ei kohtu enam koma Toljaga?... Hinges oli kõik hunnikus maledused ja vastikusetunne iseenda vastu... Ma polnud suutnud üldse kujutleda, kuidas saadaks Toljaga kohtuda. Ta seda ei juhtul Möelgu, mis tahab. Las arvab, et ma teda enam ei armasta, et eelistan kedagi teist, ütleme Aljoša Zvjagintsevi.

Kuid katkestada tutvus tema isaga, rebida katki viimane niidike, mis mind Toljaga sidus, käis minu üle jõu.

Ja nüüd, mil me iga päev ootasime teadet blokaadi läbimurdmisest, tahtsin äkki hirmsasti näha Fjodor Vassiljevitši, veenduda, et ta on terve, jagada temaga rõõmu said lootusi.

Oli umbes kella viie või kuue paiku õhtul, kui ma hoo-

pidustustel valjusin. Teel trammipeatusse nägin, et paar nädala, mis alles nadal aega tagasi seisid tervena, olid haigustatud.

Teel tramm — sunge, pime ja pooltuhi. Nooruke premeri konduktor võttis mult mundi ja andis pileti.

Enne tema kõhnadele ja kondistele vanadele silmale mul hakkas kahju, et ma polnud oma kinnist midagi Fjodor Vassiljevitši jaoks kinnistand.

Kuid kõige tähtsam oli ikkagi leida ta kodunt, näha teda.

Mul vedas. Ma mitte ainult ei leidnud Fjodor Vassiljevitši kodunt... Vaevalt olin võtnud mantli seljast, kui mulle Anatoli kirja ulatas!...

Siis nonda ma siis istusin Fjodor Vassiljevitši kabinetis otse otse ja lugesin:

«Ma a, mu kallist! Tahaksin Sulle nii palju öelda... Ma pole pole mul aega pikkadeks kirjadeks siin, kus iga hetk ähvardab surmaoht, ei tea kirja kirjutada, kas üldse laheb korda seda lõpetada... Kirjutas mulle, et Sa käisid tema juures ja tead, kuid kõik, mis minuga pärast seda kohutavat ohtu kullap ta rääkis Sulle ka sellest, et ma Leninist ei ole Sind olnud, kuid asjatult: sa polnud selles elinud... Ma pole õigust kirjutada, millises rindelõigus ma viib, pärast võin Sulle ainult öelda, et kaitsen suurt hõlpa... Ma istun Sind endiselt.

Sinu Anatoli

Fjodor Vassiljevitš andis kirja mulle kinnises ümbriki ja ütles, et see oli pandud temale määratud kirjaga ümbrikku.

Lugesin Tolja read kaks korda läbi, ja kui siis kirja ühte lüngeda lasksin, nägin, et vanamees vaatab mind rõõmu ootusega. Ulatasin kirja pikemalt mõtlemata välja.

Kuid ta aluselt lugema hakkas, mõtlesin, et võib-olla oleks maksnud kirja talle andagi. Mitte sellepärast, et need olid ainult minule määratud, vaid seepärast,

et isale Tolja kindlasti teda ähvardavast surmaohust ei kirjutanud.

Sis aga... sis aga jäin tukkuma. Mäletan vaid, et Fjodor Vassiljevitš mulle jutustas, kuidas oli need kaks nädalat Kirovi tehases töötanud, parandanud midagi, mis oli seotud veevarustusega, nüüd aga joonistab mingisuguseid plakateid. Kullap ta veel midagi rääkis, kuid seda ma enam ei kuulnud. Kohutav vaimus sai minust jagu ning ma suigatasin sealsamas tugitoolis.

Fjodor Vassiljevitš puudutas mind õlast. Kargasin püsti, suutmata taibata, kui kaua ma olin maganud.

«Veerakene,» ütles ta tasa, «te saite ju puhkuse teie veks ööpäevaks. Lähme, ma viin teid magamistuppa.»

«Ei, ei, mis te naud!» huudsin mina. «Kas jäin ammu magama?»

«Kaks minutit tagasi.»

«Ma pean minema, Fjodor Vassiljevitš!»

«Ei» ütles ta kindlalt ja uhtlasi kuidagi paluvalt. «Ütlesite ise, et peate oma hospitalis tagasi olema alles homme õhtul. Nuud lähete meie magamistuppa, mina aga sean end siin diivanil sisse. Kujutlen, millistes tingimustes te seal elate! Sin saate aga magada minu naise voodis, puhaste linade vahel, vaikusel... kui muidugi mürsud jälle lõhkema ei hakka.»

«Ei, tänan, ei!» ei olnud ma veel ikka nõus, kuid tundsin, nagu oleksid mu jalgade külge pommid seotud. Laskusin uuesti tugitooli.

Fjodor Vassiljevitš aga sai nähtavasti aru, et minu «ei» käib tema abikaasa sāngi kohta, ning lisas seepärast kähku:

«Võib-olla on teil mugavam Tolja toas? Jah, jah, loomulikult,» kordas ta, rõõmustades, et tal see mõte pähe oli tulnud. «Te lähete magama Tolja tuppa. Ja rohkem ei taha ma enam midagi kuulda!»

Ta aitas mul tugitoolist tõusta ja juhtis mind kergelt tagant tõugates koridori, avas siis ühe ukse, pani tule põlema ja ütles: «Näete, sin elas Tolja...»

Mõned hetked silmitsesin lävel seistes tuba. Silma torkas hoolikalt ülestehitud voodi. Valges ümbrikus teki nurk oli kõrvale heidetud, suurel padjal lebas helesinises pitsiliste äärtega püüris väikene — põsepadid.

Mārganud minu pilku, ütles Fjodor Vassiljevitš tasa:

«... ja oledis enne ārasõitu kõik valmis. Juhuks, kui... tuleb. Et võiks kohe magama heita. Ema tegi... alati ise ööseks valmis...»

Vannitoa hāāl hakkas värisema, kuid ta võttis kohe kokku.

«Ma tammus ta jalalt jalale ja ütles suudlaslikult:

«Kahjuks ei saa teile vanni pakkuda. Vanniahju kütmine ei ole puid. Seadke end sisse. Ma toon teile kohe hommikumantli.»

«Läks toast välja.»

«Miks, miks ma siia jäin?» mõtlesin ma. «Mind on ju...»

«Kuid silmad vajusid iseenesest kinni...»

«Olen siin hommikuni,» ütlesin endale, «heidan...»

Fjodor Vassiljevitš tuli tagasi, pikk roosa tepitud hommikumantel käsivarrel.

«Täna» ütles ta, «see on Maša kõige armsam hommik... see tähendab — Maria Antonovna,»

«... ta ennast kohe tõsiselt, nagu mõistaks end...»

«... taalsuse parast hukka. «Nuud aga — magama...»

«... ukse poole, kuid peatus siis ja ütles ringi...»

«... kas olete kuulnud, liiguvad jutud, et blokaad...»

«... võib-olla on teil täpsemaid andmeid? ...»

«Kaivad āgedad lahingud,» vastasin.

«... seda, mida nii sageli korrati meil, hospitalis,...»

«... vastata, kui küsitakse, kuidas on olukord rindel,...

«... haavatute kaest kuulnud...»

«... nambreid. Ma saamas hakkas mul kuidagi ebamugav. Miks püüda...»

«... vastata üldise fraasiga? Kas siis niisugust vastust...»

«... see vana ja tark inimene? Kas ma polnud...»

«... tulnud siia tulles jagada temaga oma lootusi? Fjodor Vassiljevitš,» ütlesin otsustavalt, «Neeva...»

«... lahingul kaivad āgedad lahingud. Meie vāed ja...»

«... peavad neil päevil ūhinema.» Nāgli ruhikas Fjodor Vassiljevitš ajas end veel roh-

kem sirgu, tema silmad elavnesid ning ta tegi paar kil
ret sammu minu poole, korrates:

«Kus te ütlesite, kus?!»

«Neeva vasakul kaldal, Umbes Sinjavino kandis.»

«Sinjavino?» kordas ta küsivalt ning püüdis laua
kortsutades nähtavasti pingehselt meelde tuletada ku
see asula paikneb.

Kuid minagi teadsin neid paiku ainult haavatute ju
tude kaudu.

«See on lõuna pool Laadogat, Fjodor Vassiljev!
Meie omad tahavad piiramisrõngast läbi murda. Ühel
poolt tungivad peale leningradlased, teiselt poolt
54. armee.»

«Jah, jah, ma mõistan,» kordas Fjodor Vassiljev
nagu eemal olles. Siis aga naeratas järsku ja hüüdis:
«See on ju suurepäranen!» Jäi hetkeks mõttesse ning
lisas: «Oodake!» ja laks peaaegu joostes toast välja.

Hetke pärast oli ta tagasi, kaes paks raamat. See oli
«Suure Nõukogude Entsüklopeedia» köide.

Fjodor Vassiljevits istus voodi äärel, asetaski raamatu
põlvedele ja hakkas seda kiiresti lehitsema, pomisedes:

«El, el... Leningrad... Leningradi oblast... Sin
peaks kaart olema... Ongi, leidsin! Vaadake! Noh, vaadake
omelil Otsige, kus on siin see Sinjavino!... Ma ei
saa nii neelt! Vaiksest kirjast jagu!»

Istusin tema kõrvale, võtsin raamatu enda põlvile ning
hakkasin kaarti uurima.

Fjodor Vassiljevitsi haaranud erutus kandus üle ka
minule. Narvitsedes lugesin kaardile kantud kohta
nimesid.

Järsku hüüatasin eneselegi ootamatult:

«Sinjavino! Sin ta on! Leidsin!»

Fjodor Vassiljevits sõna otseses mõttes rebis mul kätt
raske raamatu.

«Kus, kus?!» küsis ta, püüdes leida vaikese kirjaga
trükitud nime.

«Vaadake,» ütlesin mina, «näete, siin on Laadoga
järv. Siin aga Schlüsselburg. Ja siin,» vedasin kätt
nurga lühikese joone Schlüsselburgist lõuna poole
«ongi Sinjavino! Veel allpool aga Mga jõgi. Kas need
näete?»

«Jah, jah, nüüd naen...» noogutas Fjodor Vassilje
vits silmi kaardilt pööramata. «Tähendab, siin...»

...on aga, Neeva paremal kaldal, Sinjavinost lääne
...asub Nevskaja Dubrovka. Meie oma-
...on õnnestunud siin jõuda sakslaste poolt hõivatud
...kale kaldale. Siin kaivadki lahingud.»

Fjodor Vassiljevits jälgis vaikides minu sõrme liiku-
...:

...püüdes lei ta raamatu kinni ja küsis ärevusest väri-
...haalega:

...ja kõik läheb... edukalt? Kas jah? Te teate
...?»

«Mida võisin ma talle vastata? Teadsin, et seal, «Neeva
...», käivad väga rasked lahingud. Aga nagu
...hospidalis, nii olin ka mina veendunud, et blo-
...labi lähemal päevil.

...pärast ütlesin kindlalt:

«Jah, Fjodor Vassiljevits! Meil ei ole enam kaua jää-
...»

...vaikides, võttis oma entsüklopeedia ja
...välja.

...kaks kolme minuti pärast tuli ta uuesti
...oid olid tal kaes paksud paberilehed. Ta laot-
...kiruga lauale ja kutsus:

«Tulge siia, Veerakene.»

...id mingid joonistused. Lahemalt vaadates
...lehel oli üks ja seesama sõdur, iga kord
...anagemisega. Ühel — sinelis ja viinpussiga,
...vatud kaehusega sõdurpluussis kinniseotud
...mandal aga lipuga käes.

Vassiljevits vaatas mulle otsa pooras siis pilgu
...tustele ja küsis:

«Mida te sellest arvate, Veera?»

...n usnagi segadusse. Mida võisin temale,
...tektle oelda mina kes sellest asjast midagi
...?»

...meeldib. Hästi joonistatud,» laususin kõhkle-
...:

...nimelt joonistatud on halvasti! Minu kunsti
...plakatite naol näha mõnes kohas majaseintel. Need
...on aga lihtsalt visandid. Ma ei küsi teie arvamust
...kvaliteedi kohta, vaid sisuliselt.»

...laatan talle hammastunult otsa.

«Apoolest, ma pole teile ju midagi selgitanud. Asi
...et juba enne, kui mind Kirovi tehasesse saa-

deti, hakkasin ma ajaviiteks neid eskiise visandama. Mulle tundus, et Narva värava, Võiduvärava võiks, ei, mitte lammutada, kindlasti alles jätta, kuid taanduda tult mõne uue sümboliga... Või ehitada uus värav hoopis teise kohta... Pärast sõda muidugi. Võib-olla Pulkovo kõrgendiku juurde, kus Meždunarodnõi projekt lõpeb. See peaks olema midagi Võidukaate lihtsalt monumendi taolist...»

«See oleks suureparane!» huudsin mina. «Mulle meeldib eriti...»

«Oodake,» turtsatas Fjodor Vassiljevits kannatamatult «ma juba ütlesin, et joonistasin lihtsalt nüsama, et sa saaks. Kuid just sel ajal tuli minu poole Vasnetsov»

«Vasnetsov? Teie juurde?» küsisin imestunult.

«Jah, just nimelt Vasnetsov, linnakomitee sekretär kordas Fjodor Vassiljevits uhkelt ja kuke moodi pööras selga heites. «Ma ei näe selles midagi imelikku. Ta oli mind tarvis ja ta tuli mu juurde. Joonistused lebasid mul laual. Ta märkas... naete, seda!» Valitski võttis paberilehe, millel oli kujutatud hippu hoides sõdurit, ja lehvitask seda õhus. «Vasnetsov ütles, et uue Triumfkaare loomise idee talle meeldib. Järgmisel homsel sõitsin Kirovi tehasesse ja unustasin selle... tuleproo... Praegu tuli uuesti meelde...»

Ta pani paberilehe lauale tagasi, vaatas mulle tühja paneelikult otsa ja ütles kõhklevalt:

«Kas mõistate, miks?»

«Jah,» vastasin tasa, «mõistan.»

«Võib-olla oleks praegu õige aeg... alustada tööd. Mis? ... Nüüd ei lähe enam kaua aega!...»

Järsku tõmbas ta nina, silmad laubale ja ütles rusutud häälega:

«Minge minema. Head ood!»

Korjas joonistused laualt ära ja väljus toast.

Und mul enam ei olnud. Kogu see jutuaamine Fjodor Vassiljevitsiga oli mind erutanud.

«Nüüd ei lähe enam kaua aega!...» kordasin mõtt

Otsisin välja Tolja kirja ja hakkasin seda uuesti lugema.

Ootamatult tuli pähe kohutav mõte: «Aga äkki on ta «Neeva maalapikesel»? Seal, kus peaaegu igauhte aeg haavatasamine või surm?»

Minul valdas valjakannatamatu hirm. Kas Tolja tõenäoliselt võib surma saada?

Minu hakkasin taas sihitult edasi-tagasi käima, ja ta uuesti istet võtsin, vaatasin kõike ümberringi ja otsustasin teise pilguga. See oli ju tema tuba. Selle laua taga oli ta istunud, olles veel koolipoiss, ja patermale, on jätnud jälje ümberläänud tindipott, ja paberil olevad aga ilmselt taskunõu abil laua serva kaudu ja aja jooksul juba tuhmunud initsiaalid A. V. Kõik-kõik selles taas kandis tema pit-

Minu hakkasin kunagi varem viibinud. Tolja polnud juurde koju kutsunud. Oli oelnud, et habe- et see on väljapaistev arhitekt, kuid enamat ta ei teadnud. Kuidas ta eksis! Kuidas oli võimalik, et ta vahe mõistis? Või on see sõda muutnud Vassiljevitsi nüsuguseks, nagu mina teda praegu tundsin...?

Minu vasakul seisis riidekapp. Praotas ukse ja Tolja uhkonda. Hakkasin neid sõrmitsema — ja saadaks neid veel tema kehasoojust.

Minu hakkas mind varin. Hoidsin kinni sellest samast paberist punase triibuga pintsaku hõlmast, mis tol ajal lookord Verhnegorskis seljas oli olnud...

Minu hakkas pintsaku riidepuult. Sellel võis märgata plekke, ja see oli pärast tema Leningradi jõudmist ilm- nendunud välja võtta.

Minu hakkas kapis ei olnud. Nähtavasti polnud neid enam tol ajal teha saadud...

Minu hakkas kerkis kõik-kõik mu silmade ette: see kohu- tava taskulambi silmipimestav kurtlevihk, Ana- toli kurtumine, kui sakslased teda trepist alla vedasid, ja see pimedus ning kuum, südant pöörutama ajav hirmu naol...

Minu hakkas minema, oma haalt kuulmata, ta kuulsin järsku häält:

«Tolja! Veronka! Mis teiega on, tüvikene?»

Minu hakkas pidžaamas Fjodor Vassiljevits.

«Mida teil halb? Hakkas paha?» küsis ta erutatult.

Minu hakkas ta ma taipasin, et olin karjunud...

Minu hakkas seda paides tõmbasin peoga üle nina ja minna lõpuks:

«Ei, Fjodor Vassiljevits, mis te nuud! Ma... ma unustasin just magama heita...»

Alles nüüd taipasin, et surun mõlema kaega vastu rinda Tolja pintsakut. Mu nägu lõi lõkendama, poonlusin järsult ära.

«Andestage, Veronka mulle nais...» ütles Fjodor Vassiljevits õrnalt. «Viimasel ajal juhtub seda minu ja teie vahel. Järska keset ood, kuulen kellegi kargumist. Vanamimese veidrased. Magage rahulikult, Veronka, heitke pikali.»

Ja valjus toast ja sulges enda järel ettevaatlikult ukse.

Mõne aja seisin nagu tardumises, endiselt pintsakut kaes hoides. Sus riputasin selle kappi tagasi. «Mis sa ikka tuleb magada» andsin endale kasu. Istusin toolil ja hakkasin saarikuid jalast ära kaskuma...

VII

«Neeva maalapikesele» sattus Surovtsev 19. oktoobril. Kuul selle ajani oli tema pataljon koos kümnete teiste pataljoni ja rügemendi ühustega peamist Pulkovo kõrgendikku kaitsnud.

Septembri lõpul muutus lahingupinge seal väiksemaks. Parast korduvaid katseid haarata kõrgendik ümber runnakuga, parast von Leebi manöövri tabikukkumist, kes oli otsustanud kõrgendiku suitsukatte all ümber haarata, oli vaenlasel selles lõigus vähem aktiivselt valp minemas ja 42. armee juhtkond sai võimaluse viia oma allüksusi tagalasse lühiajaliseks puhkuseks.

Aga kui Pulkovo rajoonis ja teas teisest Leningradi rinde lõikudes oktoobri alguses saadus suhteline vaikus, siis «Neeva maalapikesele» kestis juba kuu aega võimsad lahingud.

...Enamikul leningradlastest ei olnud enne sõda ja sõja algul üldse ettegi jutust, et kusagil Leningradi kaitse all on niisugune paik nagu Nevskaja Dubrovka. Selle sõjaline kuulsus hakkas kõlama septembrikuu esimestel päevadel, kui Leningradi rinde juhatuse saatis sõjaväe diviisi kategoorilise käsuga: vaenlast ei tohi lasta Neeva paremale kaldale. Nisuguse kasu andmiseks oli ulmas aeg, jõe vasak kallas oli juba sakslaste kaes keset lahinguid. Schlüsselburgi suunas taganevaid meie vaenlasi

idul keskel tegi Žukov, lähtudes temale oma-aegse kaitse taktikast, kindral Konkovi diviisile ja kindrali järel Nevskaja Dubrovka rajooni saabunud vaenlase ülesandeks mitte üksnes piirduda jõe kaldade kaitsega, vaid forsseerida Neeva ja haarata vaenlaselt platsdarm ka jõe vasakul kaldal.

Žukovi otsus forsseerida Neeva just nimelt siin polnud juhuslik. Samal ajal sai 54. armee ülemjuhataja kindral Konkovi terast kasu alustada selles rajoonis amult vaenlase rühmitamisrõngast, aktiivset tegutsenist blokaadimise eesmärgil. Blokaadirõnga laius polnud väiksem kui ühe kumme-kaheteistkumme kilomeetri laiusele. Kõik tegutses ebakindlalt. See tuli muuta alles hiljem.

Kindral Konkovi käsutasid laskurdiviisi võitlejad, kes koos 54. armee allüksustega pidid ületama Neeva ja haarata vasakule kaldale, sõna otseses mõttes mõne päeva jooksul valmis kümned dessandiparved, koondamised Nevskaja Dubrovka asula juurde. Ja 19. septembril saadeti kaks pataljoni ning kaks roodu — üks rügement ja siderood — veel mitte eriti pika sügisöö varjatult jõe sisse paatides ning parvedel ja suundusid vasakule kaldale minnes vastu surmale ja suretulele.

Kindral Konkovi ei olnud vaid mõned nädalad ja laskurdiviisi kohta, kes olid esimestena Neeva ületanud, ning selle kindrali Konkovi kohta hakkavad vägedes levima

kuulised, et kõik hästi. Dessandil õnnestus markamaa ületada vastaskaldal. Võitlejad tormasid kohe ründamises sakslasi astuma taagivõitlusse ning võitlus jätkus vaenlase kaeviku teise järele.

Kindral Konkovi teatas, et venelased on Neeva vasakul kaldal juba valinud väikese platsdarmi, ei osutanud sellele algul erilist tähelepanu. Kuid päev hiljem selgus fakti seosesse 54. armee vaeosade aktiivse muutuse feldmarssal tõsiselt ärevaks.

Kindral Konkovi jaoks kaalukad põhjused, kui vallutatud ja kaetud alustavatel Nõukogude vaeosade ühustel 54. armee vägedega ei tahendaks ainult blokaadirõnga läbimurdmist vaid ka kindrali Konkovi grupeeringu sissepääsmist.

Kindral Konkovi võttis tänuvõtte vastuabinõud, Vasakule

kaldale jõudnud Nõukogude vaeuksuste vastu
tankid ja lennukid.

Mõne tunni jooksul muutsid Saksa suurtükivägi
õhujõud need paar rautkilomeetrit maad leegitseva
saareks. Kolmest küljest piiras seda vaenlane, selja taga
ol. meie kahel pataljonil aga Neeva. Sakslastel ei õnnestunudki
dessanti tagasi, Neevasse paisata. Kuid ka meil ei õnnestunud
platsdarm laiendada. 54. armee vastupealetung lõppes samuti tulemusteta.

Sellest ajast, see tähendab septembri teisest poolest
vaibunud lahingud «Neeva maalapikesel». Nahes tükki
vikus ette blokaadi labimurdmise eesmärgil sooritatakse
aktiivsema operatsiooni võimalust, tegi Nõukogude väe
juhatus kõik, et kättevõidetud platsdarmi mitte vaenla-
sele loovutada. Sakslased aga heitsid «Neeva maalapi-
kesele» sadu pomme ja murske, et põletada ja põr-
tallata kõik elav.

Oktoobri teisel poolel, taites kindral Voronovi pool-
toodud Peakorterit direktiivi, hakkas Leningradi raud-
ulemjuhatus Neeva ääres kures korras uusi jõude koostama.

Idast arendas Sinjavino suunas uuesti pealetungi
54. armee, keda tagandatud Kuliki asemel juhatas nüüd
kogenud vabariik kindralleitnant Hozin. Laanest aga
Neeva platsdarmilt, pidid talle vastu tungima spetsiaal-
selt blokaadi labimurdmiseks loodud Neeva operatiiv-
grupi väed.

Nevskaja Dubrovka rajooni saabunud väeosad me-
keerusid hoolikalt, kasutades selleks ara kõiki sisetähti
ja mõnes kohas säilinud metsatukad, mis olid suurtü-
kutulest paigaks taastatud. Askest ja enesest õhust
paikunud paberkombinatsioonid ei saanud enam
varemed.

Veel todel maalikamasinatel ja tavahetel taluvank-
ritel veeti Neeva kaldale oosid, pakte, kaatreid, pü-
pontoone teiste sõnadega kõik mis võis vee peal
pusuda ja kannatas inimeste ning lahingutehnika
raskust.

... Surovtsevi pataljon saabus Nevskaja Dubrovka
19. oktoobri õhtuks ja sai käsu asuda jäärakusse Neeva
ääres.

Kui pataljonikomandör ja Pastuhhov sellest jääraku-
välja ronisid, seisis nende silme ees tume, sügiskülm

valdane Neeva. Kuigi oli juba videvik pais-
tuks jõe palja silmaga selgesti kätte terveksjäänud
kivikoru koos selle juurde kuuluva majade-
mured kivikorstnad meenutasid torne ja
kokku sulades sarnanesid sunge kesk-
sega.

... vast paremal ja otse Nevskaja Dubrovka
Moskovskaja Dubrovka — väike külake,
järele jäänud vaid üksikud, otsekui maa-
kandavastand korstnad. Moskovskaja Dubrovkast
vaatendasid endise Arbuzovo küla varemed,
kuulda kuulpilduja- ja pussipaukude raginat,
summutasid suurtükimurskude plahva-

... ja Pastuhhov ei teadnud veel, et vaenlaselt
lootud platsdarm Neeva vasakul kaldal on
vähem kui kolm kilomeetrit pikk ja kõi-
meetril lai. Nad ei teadnud, et 86. diviisi
peavad juba mitu päeva lahinguid elektri-
265. diviisi väeosad aga võitlevad Arbu-
põhja küla põhjaserva pärast, mis oli juba mitu korda
kätte käinud...

... katkestas vaikuse Pastuhhov:

... rongis diviisikomissariga. Ta ütles, et
«kõik all olevat asjad halvad.»

«... sellest sulle ette kandis?» küsis Surovtsev
«... et enne lahingut tuju tõsta?»

«... mitte sellepärast,» vastas Pastuhhov rahu-
«... sellepärast, et ma sind veidi kasvataksin.»

«... Oh ei, kasvata parem teisi.»

«... Igaüks koos sellega ka teisi — sina oled
... atkas Pastuhhov kõigutamata rahuga. «Me
... mitte ainult Leningradi kaitsma, vaid ka Moskvat

«... Kõik me siin suuri lahinguid alustame, nõrgen-
... Moskva all survet. Selline on sõja loo-
... aga tahtis, et iga meie sõdur aru saaks, et
... mitte ainult Leningradi, vaid ka Moskva

«... Igaüks veel, et ka Berliini pärast?» mungas
«...»

«... ei tärda ma öelda. Kuigi Berliinini on veel
... Vaga palju maad...»

«... loe see midagi,» mungas Surovtsev

uuesti, «minu ülesanne on aga praegu märksa lüüsi-
hoidlikum: lähen ja vaatan, kas võitlejad on võit-
saanud.»

Ta laskus pikkamisi jaarakusse tagasi. Pastuhhov jäi
nes talle.

Jäärakus oli päris pime. Mõne minuti kuulata-
Surovtsev ja Pastuhhov rahuldatus, kuidas kolme
kaleelokid: polga kook asus lähedal ja roodukomandori
olid juba alustanud õhtusöögi laialijagamist.

«Kapten Surovtsev – polgukomandori juurde!» k-
tis pimedusest kellegi summutatud haal.

«No nii,» ütles Surovtsev tasa Pastuhhovile, «nagu ei
läheb lahti.» Ja suundus sidemehe kannul pat-
komandopunkti, puudes teed meelde jätta.

Tegelikult polnud komandopunkti kui misugustki
olemas. Polgukomandori ootas Surovtsevi omapäi
koopa ees, mis oli oru nõlva tekkinud pärast suu-
kaliibrilise mürsu otsetabamust. Polgukomandori
taga askeldasid sidemened.

«Kas võitlejad on toidetud?» küsis ta.

«Lõpetavad just õhtusööki, seltsimees alampolkovnik
kandis Surovtsevi ette. «Üks rood juba puhkab.»

«Puhkuseks pole aega. Järgne mulle.» Ja alampol-
kovnik hakkas astuma, valgustades teed taskulamp-
luhialaliste sahvatustega.

Nad pugesid maas istuvate ja lamavate sõdurite n-
pukkidele asetatud paatide ja lahtimonteeritud poolpoo-
toonide vahelt läbi. Taskulambist sahvatava õhukese
välguvihu paistel, mida alampolkovnik peaga varjates
valgus ülalt nähtav ei oleks, märkas Surovtsev nii ja-
vää sineleid kui ka merevaela jopesid. Kõikjal kost-
summutatud juttu, ettevaatlikke haamnikopsatusi ja
tasast sahinat...

Lõpuks jäi ees astuv alampolkovnik seisima muldoni
juures. Tunnimees, kes ta nähtavasti ära tundis, astus
sammu kõrvale.

«Minu järele, kapten,» pöördus polgukomandori
Surovtsevi poole ja hakkas laskuma astmetest, mida pol-
nud veel jõutud laudadega vooderdada.

Tema kannul muldonni astunud Surovtsev sulges pol-
rooleumilambi heleda valguse tõttu hetkeks silmad. Ta
aga nägi, et hoöveldamata laudadest kokkuloonud
taga istuvad komandorid, kelle hulgas tundis kogu

ilal komandori. Teised olid talle tundmatud.

Ta oli kraenurkadel asuvate tähtede järgi otsus-
tuse kindral, kaks ülejäänut – merevaelased.

Kindral luba küsinud, kandis polgukomandori diviisi-
komandori ette:

«Seltsimees polkovnik, teie kasu kohaselt on kapten
...»

... Surovtseville tahelepanelikult otsa ning

... diviisikomandori poole pöördudes.

... «Kui toosama pataljoni komandor?»

... «Seltsimees kindral. Näitas end Pulkovo all-
...»

... «Seltsimees kindral raagib tõttu» küsis kindral silm-
... Surovtsevit, kes seisis vaikides valvetsen-
...»

... «Nähtavalt laiaõlgse ja kuigi veel mitte vana, ent
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

... «Kulaks mineva peaga kindrali tahelepane-
...»

Surovtsev tahtis pusti tõusta, kuid kindral andis talle märku paigale jääda.

«Olen valmis taitma ükskõik missugust ülesannet,» ütles Surovtsev surutud haalel. Tõmbas keelega üle kummutatud huulte ja lisas: «Tanan usalduse eest.»

«Tanuga võid oodata,» mügas kindral. «Ülesanne on raske. Ara aga arva, et me sin enne sin t tulekut muretsenud pole. Seal teisel pool kaivad juba üle kümne aasta lahingud — tules on nihaasti jalavagi kui ka mehed... Ent praegu on ülesandeks seda platsid igal juhul kaes hoida, ja lisaks veel peksta sakslaste nõnda, et ta vankuma looks, teda jälitada ning viie kümne neljandaga ühineda. Ühtekokku — blokaadi loomurda!»

«Selge, seltsimees kindral,» ütles Surovtsev.

«Selge?» kordas kindral küsivalt. «Midagi pole sulle veel selge. Andke talle lahinguülesanne kätte, seltsimees polkovnik,» sõnas ta diviisikomandori poole pöördudes. «Teie, kapten, tulge aga siia, kaardijuurde.»

Surovtsev tõusis, läks laua otsa ning jäi seisma seisuva kindrali kõrvale.

«Niisiis,» ütles polkovnik laualt pliiatsit võttes, «100 pataljon asub praegu...»

Ta vaatas küsivalt polgukomandori poole. See tõusis kähku pusti ja näitas kaardil:

«Siin selles jäärakus...»

«Suurepärase,» ütles polkovnik heakskiitvalt. «Tahetab, teie jaoks varutud ujuvvahendid on teil kaetud selles. Kandke need kätel Neevasse — kaldani on kaksada meetrit, mitte rohkem. Lanete üle jõe. Pealetungid asuvad hommikul. Teie polgu pealetung, järelikult ka avatung, gardi oma on suunatud siia — Arbuzovo peale.» Ta tõmbas kaardil joone Neeva kaldalt paremale, mustade ristkülikuteni. «See ongi Arbuzovo küla.»

«Nägin seda juba maastikul, seltsimees polkovnik,» ütles Surovtsev. «Vasakul asub elektrijaam, paremal Arbuzovo.»

«Õige, kaheksas elektrijaam,» ütles kindral vahetult. «Pea nüüd meeles, kapten, sellest kula tuleb sakslaste maksku mis maksab välja lüüa. See ongi sin esmane ülesanne. Kui tuled sellega toime, saad polgukomandörit järgmise. Ja kes teab, võib-olla on juba

ole naitatud esimesena kohtuda viiekümne sakslasega... Loomulikult ei võitle sa uksi. Naabrid on kõik meremehed. Nüüd aga jõe ületamisest. Kui sa üle jõe kiiresti enne kui vaenlane liigub. Muidu avab ta tule. Kaldast lukkate end kaks-kümmend kaks null null.»

Küsis diviisikomandor.

«Seltsimees polkovnik,» vastas Surovtsev ja näitas jõe ületamist runnaku suund Arbuzovo küla asuda ülesannet taitma?»

«Kui lasknud kindral tal minna. «Kui suur on sin ülesanne koosseis?»

«Kaks-kümmend kaheksa nimest, seltsimees kindral,»

«Pole just eriti palju. Relvastus?»

«Kahelkümme vintpüssid ja kuulipildujad. Automaate kuulipildujad on vaid paar tukki roodu peale.»

«Kulipildujad?»

«Kahelkümme, seltsimees kindral.»

«Just eriti palju,» kordas kindral, mõttes veidi ja küsis diviisikomandorile: «Andke talle juurde paar

«Paar tankitõrjekahurit.» Ta vaatas kella. «Kui palju on kaks-kümmend nelikümmend viis. Ujuv-ahvade kohaletoimetamiseks jääb teile aega tund ja pool tund viis minutit. Tegutsege!»

«Kui kiiresti valjusid nad kahekesi: polgukomandör ja Surovtsev.»

«Kui kiiresti said kõigest aru?» küsis alampolkovnik.

«Kui kiiresti ei oleks pidanud aru saama? Üle jõe ja lahingusse.»

«Kui kiiresti ei oleks saanud kõigest aru, kapten,» ütles

«Komandor rahulolematult, suudates hetkeks tasku-ahvadele süs kohe kustutades. «Raagitakse, et sakslased nendele üleminejatele vahetpidamata

«Puhata...»

«Kui palju on kõik vaikne.»

«Kui kiiresti lähtusin algul sellest, siis aga tehti mulle selgeks: «Sa pead seda vaikust veel kaua meeles, alampolkovnik,» Olgu. Kordame ülesannet. Paadid kannavad kalda. Mida vaiksemalt vette lasete, seda kiiresti saate üle jõe paaseda. Vaadake, et vool ei kannu, ületage jõgi otsesuunas. Seal võe-

takse teid vastu. Mina saabun viimase pataljoniga. Kas tagasitee leiad ise üles?»

Surovtsev tegi katset mõttes taastada marke, mida siia tulles meelde jätta püüdnud.

«Leian.»

«Noh... olgu siis — kivi kotti. Varsti näeme, kes kelle küsimusi ei ole?»

«Ei ole. Aga siiski — üks on... Mis kindral see oli, seltsimees alampolkovnik?»

«Kindral? Neeva operatiivgrupi komandor Konkov.»

«Selge, seltsimees alampolkovnik. Lubate minna?»

«Nagu vanasti oeldi — jumal kaasa.»

Kella kinneks õhtul olid nelikümmend viis paati, kaks tankitõrjekahurite jaoks mõeldud pontooni veele lastud.

Endiselt valitses vaikus, mida aeg-ajalt häirisid vee loksumine, margade saabaste lirtsumine ja tunda nende asetataivate aerude krigin. Hakkas vihma tilutama.

Surovtsev ronis paati. Aerude juures istusid kaks sapoõni, kes olid selles kohas juba korduvalt üle Neeva sõudnud.

«Roodakomandörid!» lausus Surovtsev poolsõnaliselt. «Kas kõik on kohad sisse võtnud?»

Pimedusest kostsid kolm vastust, mis kinnitasid valmisolekut jõe ületamiseks.

«Edasil» andis Surovtsev käsu.

Kümned aerud puudutasid vett.

Surovtsev oli erakordselt kõrgendatud meeleolus. Konkovi sõnad, et võin-olla just nimelt tema paat, mis juhtub esimesena 54. armee vägega, mõjusid tugevalt.

Surovtsevi arvestuste järgi pidid nad need kuussada meetrit, mis paremat kallast vasakust lahutasid ületama maksimaalselt kahekümne minutiga. Ja siis — Arbuzovo peale!

Loomulikult sai Surovtsev aru, et pärast seda kui nad on vallutanud Arbuzovo, selle kaldast vaevalt paatide meetri kaugusel paikneva asula, õigemini — varemed, mis sellest asulast järele olid jäänud, on nad 54. armee eelvägedest ikka veel niisama kaugel kui praegu. «Kuid

on vaid algus,» mõtles Surovtsev. «Selle hõilgumise edasi. Ja ega viiekümne neljanda väedki

... need inguvad samuti edasi. Kes teab, võin-olla kaamegi juba üsna varsti kokku.»

Hakkas kerkis Surovtsevi silmade ette pilt üksteisele lähedest sõduritest, kel vintpüssid ja automaadid kõrgele üles tõstetud, ning talle näis isegi, et kuuleb nende juubeldavaid hurraahüüdeid.

Paatide pirsu kostis kusagil kõrgel pea kohal kume plaksatus. Samal hetkel lõi kõikjal ümberringi helenema viirastuslik sinine valgus.

Paatide nägi Neeva tumedat pinda, vett kündvate paatide rida ja kaevikute võrguga kaetud kõrget ning ohu vastaskallast.

Paatide, kes varemgi energiliselt aerudega töötasid, tõusid jõupingutusi kahekordistavat.

Paatide sekundit valitses endiselt vaikus... Siis aga hakkasid kuuma sakslaste suurtükivagi. Esimene mursk laskus paatide vahele, kuid ei vigastanud vist

... kõrgele jõe kohale paiskus nagu purskkaevust vool must veesammas.

Valgustusrakett kustus.

Paatide kogu kostsid uued kumedad plaksatused, nagu oleks kellegi hiigelrusikas purustanud paar õhuga täidetud paberikotti, ning taevasse jäi rippuma rida uusi plaksatusi ja laternaid. Ja vaenlase suurtükivagi avas uuesti tule. Paatide oli tegevuses juba rohkem kui üks suurtükk. Neeva vesi, seni nii vaikne, otsekui tardunud, lõi keema. Lausa Surovtsevi silmade all lendas üks paat plahvateks...

Paatide kaldani oli jäänud umbes nelisada meetrit. Kuid Surovtsevile, et eesmärgist lahutab teda mõned kilomeetrid. Sinel oli juba labanarg. Teravad pritsmed jooksid vastu nägu... Aerude juures istuvad sõdurid mõeldid aga väsimatult.

Surovtsev vaatas veel kord kõrge, hasti nahtava vasak kallast poole ja huudis kõigest jõust:

«Edasi, seltsimehed, ainult edasi!»

Surovtsev mõistis, et kõik paadid asuvad praegu vaenlase kaldal ja ainus pääs on võimalikult kiiresti jõuda kaldale «surnud tsoonis» — pugeda peitu kõrgele kaldale varju. Kuid selleks oli vaja veel läbida vähemalt kakssada meetrit...

Ümberringi mallas põrgu. Nais, nagu oleksid üheksa sajalt hakanud tegutsema kummed veealused vulkaanid. Õhku lendasid aerude ja purustatud paatide tükid, tükimurid ja meeste karged — kõik sulasid uhte...

Surovtsev istus paadi ahtris, hoides kateka kinnises vabest. Oma elule ta praegu ei mõtelnud. Peas keerles vaid üksamus mote: paasta pataljon hukkumisest, ja paadid võimalikult kiiresti ohutusse tsooni...

Oli hetki, mil Surovtsevi tundus, et nad ei jõua sinna mitte kunagi, ning jasku nagi ta kergendusega, et nad ei jõudnud lõhkevad juba paatide taga. Vaenlase suurtükivägi tulistas nuud juba sihitult, uletulekukohta veel mõne minutid. Siis tulistamine lõppes. Üksteise järel kustunud taevast valgustusraketid.

Ja jälle vajus kõik pimedusse ning vaikusesse, milles katkestasid vaid roodu- ja jaokomandoride huuded, kes puüdisid teha kindlaks kaotusi ja seega veenduda, kui palju on üldse võitlejaid rivvi jäänud.

Surovtsev surus ikka veel sõrmed konvulsivselt vastu paadiserva ja kerget tõuget tundes ei suutnud enesest korrapealt aru anda, et paat oli kaldas kinni. Surovtsev taipas, et jõe ületamine on lõppenud, ja kargas vihmaslibedale maale.

«Kas kapten Surovtsev on siin?» kostis pimedusest kellegi hääl.

«Siin, siin!» vastas ta kähku.

Kostsid lirtsuvad sammud. Surovtsev nagi, et tema poole tuleb keegi mustas jopes meremees.

«Kaptenleitnant Suhharev» esitles end meremees ja ulatas käe. Tal oli käbe, kulmetunud haal, «Saabust täpselt. Kas kaotused on suured?»

«Pole saanud aega üle lugeda,» vastas Surovtsev tige dalt.

«Olgu peale,» sõnas Suhharev lepitavalt, «eks pataljon loed. Nüüd aga järgne mulle.»

«Kusagile ma ei lähe, enne kui pataljoni kokku korjan,» ütles Surovtsev meremehele ja huudis: «Komandorid ja roodukomandorid minu juurde!» Ta huudis need sõnad hirmuga, kartes, et keegi talle ei vasta ja et võib-olla on ni Pastuhhov kui ka roodukomandorid selle kohutava jõe põhja jäänud.

Alles siis, kui vastuseks kõlasid kõigi nelja haaled tundis Surovtsev kergendust ja kosis meremehelt:

«Minu pataljon peab asuma?»

«Kõik asumas. Otse kaldale. Järsaku alla.»

«Kaldale?...» kosis Surovtsev imestunult.

«Kaldale,» kordas Suhharev. «Ah et ules kipud? Oota!»

«Kaldale,» Ja huudis kusagile pimedusse:

«Hakkake haavatuid peale laadima!»

«Kust haavatutest sa raagid? Minu omadest?»

Surovtsev kõhklevalt.

«Minu omade katte pole järg veel jõudnud. Haka-

«Kaldale ma neid, kes sinu elsest päevast sinu paate

«Näe, Nisugune on sinu meie konveier,» ütles

«... mürgise muigega. «Nüüd aga hakkame

«...»

Andunud roodukomandoridele käsu võitlejad siia-

«... kaldale laiali paigutada, kaotused üle lugeda

«... haavatutele esmaabi osutada, järgnes Surovtsev

«...»

Minna ei tulnud kaugele. Muldonna, kuhu Suhha-

«...» oli imepisikene — sellesse mahtus väevu

«...» algne laud ja kaks istepakku. Laual põles

«...»

«... pataljonikomandör,» ütles Suhharev jopet lahti

«...» ja laskus pakule. «Võta sinel maha, sa tegid

«...» Neevas supluse ara või?» Tema kõnemaneeris

«...» midagi üleolevat ja üheaegselt norivat. «Võta, võta

«...» kordas ta, nahe, et Surovtsev venitab, «ahju ei

«...» ukse kõrvale naela otsa, hommikuks kuivab

«...»

«...» võttis sõna lausumata sineli seliast ja ripu-

«...» anda sisse loodud naela otsa.

«Minu pataljon hakkab Arbuzovot ründama, eks?»

Suhharev.

Surovtsev noogutas.

«...» ütle oeldi, et mina sinu tiival olen?»

«...» ütle ainult, et siin peavad lahingut meremehed, ja

«...» vastas Surovtsev.

«...» ütle siis tea, et räägiti õigust. Eile hommikul oli

«...» meie oma, päeval laks aga jälle sakslaste

«...» sellest pagana kulanirust polegi meil kaugemale

«...» õnnestunud,» jätkas Suhharev süngelt. «Nuud

«...» milline on ülesanne.»

«...» ütle olen juba saanud. Selle täpsustab aga minu

«...» komandor pärast seda, kui on üle jõe tulnud,» kat-

keestas Surovtsev teda jahedalt. Meremees polnud temast üle ei auastmelt ega vanuselt.

«Võta siis teadmiseks, et see on tehtud ülesandeks minule, mõistad? Minule, merejalaväe pataljoni komandörile Suhharevile.»

«Kelle poolt?»

«Ptüi, kurat! Brigaadikomandöri poolt, tema aga võttis enne ühenduse sinu diviisikomandöriaga, mõistad? Kuna sinu polgukomandor üldse enne koitu sinu jõududele ei upulavad sakslased ta teel, see pole veel teada. Meie aga peame kordikul runnakule minema.»

«Pean enne tutvuma ümbrusega maastikul,» ütles Surovtsev tuluselt.

«Ah et tahad ümbrust uurida?» küsis Suhharev naeruga ning jätkas kumarnukkidega lauale toetudes ja pead katele asetades vidusilmil: «Kas sa üldse mõistad, kuhu oled sattunud, kapten? Mida sa suust välja ütled? Üleval on praegu egiptuse pimedus, ainult sakslane tipu tab aeg-ajalt mõne lambi taevasse. Kui nupu välja pead, võid kindel olla, et see sul viimaseks komandöri jaoks jääbki. Sakslaseni pole siit rohkem kui pool kilomeetrit. Kordikul aga — lahingusse. Tõused oma pataljoni mooda järsakut üles, otse kaevikutesse, ja muudkui edasi rooma edasi. Ent kui sa just nii väga tahad, võime jo katsuda praegu ules ronida.»

«Kas kaevikud on lahtised?» küsis Surovtsev.

«Sakslane tegi lahti — pommide ja murskudega. Noh, leiad sealt veel mõned karpjäärid ja paar vaikest tuge pu ning õngi sulle kogu topograafia... Oled näis mõtelnud võit?»

«Ei,» vastas Surovtsev mehhaaniliselt ja küsis siis armsa saamatuses: «Aga mis see siia puutub?»

«Nii palju puutub,» sõnas Suhharev õpetlikult, «et kui oled kord «maalapikesele» sattunud, on sul üks naine, üks ema ja üks isa — Leningrad. Ainult sellele pead mõtlema, muidu ei pea vastu.»

«Kuule, meremees,» ütles Surovtsev end vaevu vaevu hoides, «miks sa mind kogu aeg õpetada püüad?»

«Ma ei õpeta sind,» vastas Suhharev oma heleda kulme kortsutades. «Ma... tahan lihtsalt teada, mis sugune sa oled, kellega ma lahingusse lähen, missugune naabri endale olen saanud.»

«Eks sa lahingus näel!»

«Juba hilja!»

«Et seni on sulle halvad naabrid juhtunud.»

«Selle üle ma kaevata ei või.»

«Kas kah madrused?» küsis Surovtsev vaevumargatava häälega, kuna oli kuulnud traditsioonilisest mere- ja sõjast maarottidesse võeti üleolevalt suhtuda.

«Saad en mul ainult paremal, vasakul aga — val- taganna,» vastas Suhharev kuidagi traagiliselt.

«Sis Surovtsevi poole ja lisas halvasti valjatud ja: «Ma, kapten, jätin sinna, ules, oma komis- sari.»

«Eashmle?» ei taibanud Surovtsev.

«Mannulda. Ei saanud isegi alla tuua. Polnudki tuua. Ja ka maha matta polnud enam midagi. Tõukid. Eile jätisime sinna niviisi pool pataljoni. Sa tead, kui kallis on meremehe elu?!»

Suhharev tõmbas jopevarrukaga üle näo, raputas pead ja ütles rõhutatud asjalikkusega:

«Kõik sel kaldal on vagesid palju.»

«Palju,» vastas Surovtsev, tundes, et pahameel selle mehe vastu on möödunud. «Ja tuleb kogu aeg juurde, agni kindralit. Konkovi. Ta ütles, et meie ülesandeks on blokaad läbi murda.»

«Sin taidetakse seda ülesannet juba üle kuu aja. Iga päev maad on verest labi imbunud. Vist meetrisüga- sell. Kuid jõudu jääb napiks.»

«Nuud jätkub,» ütles Surovtsev veendunult, «kui see homme, siis ülehommene murrame blokaadi kind- ti läbi.» Naeratas ja lisas: «Võib-olla teeme seda ühe esimestena!»

«Hea küll, kapten, ära suurusta,» katkestas Suhharev la tagasihoidlikult, aga oli tunda, et Surovtsevi sõnad ille meeldisid. «Asume asja juurde. Katsun sulle nüüd kiirest tutvustada. Läki.»

Surovtsev väljus Suhharevi kannul muldonnist. Pais- k, et pimedus on veelgi tihenunud.

«Hõla, meremees!» ütles ta Suhharevile ja hüüdis: «Hõla!»

«Hastuhhov on siin,» vastas komissar.

Mõne hetke pärast jõudis ta komandöri juurde.

«Kaudused?» päris Surovtsev.

«Kõitse meest.»

«Nii. Lahing pole veel alanudki, aga seitset meest juba ei ole.»

«Siin räägitakse, et lahing algab üle jõe tulekuga.»

«Kes seda raagib?»

«Rahvas. Siin on kogu kallas rahvast täis. Staabid on siin, ja haavatud — oled pool tundi nende seas, saad kõik teada.»

«Kuidas sõdurite meeleolu on?»

«Nüüd, kui üle jõe on saadud, pole viga — reha. Kõigil on üks mõte: läheme viimasesse lahingusse, kui mitte täna, siis homme on blokaadil lõpp.»

Kõrgel nende peade kohal süttis valgustusrakett. Õnneks polnud Neeval sel hetkel paate. Ent kogu kalla ujutati üle viirastusliku, külma valgusega.

Rakett rippus taevas paar-kolm minutit, ja seda oli küllalt, et Surovtsev jõudis veenduda — Pastuhhovil oli õigus: kaldale, kõrge jarsaku varju, oli tõepoolest kogunenud sadu inimesi. Siin oli nüüdselt jalavaelasi kui ka meremehi, hõiguselt läiklesid tankitõrjekahurite ja miinipildujate torud, paistsid kaldale aetud metallpontoonid, küürutasid turja muldonnid, otse vee ääres aga, kande raamid ja lihtsalt mahalaotatud telkmantlitel, lamasid haavatud...

Rakett kustus ja kõik vajus jälle pimedusse.

«Tahendab, asi on nõnda, komissar,» ütles Surovtsev. «Meie ründame Arbuzovo küla. Võitlema hakkame koos meremestega — nemad on meie paremal taval. Olen nendega küljeti läheb kolmas rood, seal olen ka mina. Siis tuleb teine. Arvan, et sinna lähed sina. Vasikol jääb kolmas... Nüüd puuan meremeeste pataljoni komandoriga üles ründa ja plitsdarni üle vaadata. Siin aga mine meeste juurde. Tuleb neid suvendada mõtet et just nemelt meile on esaldatud blokaadi lahendamise.»

«Kuule kapten,» ütles Pastuhhov vaikselt. «Aga võiks olla saame tõepoolest esimesteks? Mingi allüksus peaks ju viiekümne neljandaga esimesena uhinema? Miks sa mitte meie? ...»

«Hei, pataljoni komandör, kuhu sa seal jäid?» kutsus pimedusest Suhharev.

«Tulen,» hüüdis Surovtsev vastu ja kiirustas Pastuhhovi: «Mine, komissar, meeste juurde... Varsti naeme»

ta hakkas mööda vihmast libedat nõlva üles

Suhharev laks veendunult ees. Ilmselt oli talle siin iga samm tuttav. Jarsku ta peatus, pöördus Surovtsevi poole

«Tuleda pikali.»

Surovtsev laskus märjale, külmale maapinnale. Suhharev heitis tema kõrvale.

«Kuula nüüd,» ütles ta. «Oleme peaaegu üleval. Nii kui kakslane lambi üles riputab, tõuseme ettevaatlikult ja vaatame. Selge?»

Lamada tuli peaaegu pool tundi. Lõpuks kostis ülevalt palju iseloomulik hääletsus, nagu oleks keegi suurelt padeldelt korgi ära loonud, ja kõik läks valgeks.

«Nüüd roomates üles,» ütles Suhharev vaikselt. «Ära lunka tagant välja pista. Muts pane tagurpidi ja nokk ei laigiks. Vaata künka kõrvalt. Edasile!» Nad tõusid veel paar meetrit ja jäid uuesti lamama. Kõrgitas Surovtsev end ettevaatlikult ja vaatas künka silme ees laius sama pilt, mida ta paar tundi eel paremalt kaldalt oli uurinud. Amult et nüüd olid künka künkaam kui ka Moskovskaja Dubrovka varemed tunduvalt lähemal.

Paremal, umbes viiesaja meetri kaugusel, paistsid Arbuzovo küla varemed: üksikud ahulõõrid ja soestused, künkad... Küla umbrus oli pommilehtritest ules tõusnud. Mustendasid kagardatud suurtukid ja purustatud tankid. Kõik näis väljasurnuna.

«Aga kas sus mehed on?» sosistas Surovtsev arusaadavalt.

«Võib-olla,» turtas Suhharev vastuseks. «Naed, meie paremal, on minu pataljoni celpositsioonid. Olen veel. Ootel sa lahtepositsioonidele asuda ei saad. Ootad õige suuna ja satud tule alla — kogu pataljoni lüüakse mättasse, asja ees, teist taga. Paremal on kord kordikult välja tuua. Disipliin ja kord — see on meie igas rütmiteer on tule all, mõistad? Seda ei võta nõgu naed? Sinna koondagi oma mehed. Sinna jõudmiseks kasuta aga iga pommilehtrit. Kell kaheksa kuni kolm avavad meie omad suurtukid üle. Mitte kauaks — üritus on vähe. Puia seda ära kasutada ja liigu suurtuki ääres võimalikult kiiresti lahtepositsioonidele. Noh, jätkub jätkust... Laskume alla tagasi.»

... Seda, mis juhtus koidikul, suutis Surovtsev hiljem vaid vaevu meenutada.

Ta mäletas, kuidas tõi pataljoni üles ja kuidas otsekohe tuli pikali heita kuna lüüsid Saksa lennukid algas pommirünnak, mis sisuliselt tegi olematuks kavalsetava suurtükiväe. Sellele vaatamata õnnestus võitlejatel tungida vaenlase esimeste kaevikuteni, sinna ja naate heita ja täägivõitlust alustada.

Ta mäletas ka seda, kuidas lõi sakslased algul esimestest, seejärel ka teisest kaevikust välja. Tema pataljoni võitlejad jõudsid koos meremeestega lahingut pidada Arbutzovosse... Kuid mis juhtus hiljem? Seda ta enam meenutada ei suutnud.

Surovtsev ei teadnud, et plahvatus paiskas ta jõuga vastu maad ning samal ajal tungis lennukipommi kätte tema vasakusse kätte. Haavatuna ja põrutatuna lamaski ta kaua rõskel, külmal maapinnal ja kaotas palju verd.

Velsker, kes Surovtseville esmaabi andis, otsustas ta tagalasse saata ning kirjutas saatekirja kõik, mis pidi kaptenile kindlustama kvalifitseeritud arstiabi uuesti Leningradi hõspidalis.

Narkoosist ärkates ei taibanud Surovtsev tükil ajal mis temaga lahti on. Vaatas häguste silmadega tema kohale kummardunud neiu, kel oli seljas valge kittel ja peas mutsike, ega saanud kuidagi aru, kus viibib.

«Kuuskummend kaks!» ütles neiu ja laskis Surovtsevi käe alla langeda.

Lõpuks taipas Surovtsev, et viibib hõspidalses, ja tundis äkki, kui hirmus abitu ta on.

«Ma olen haavatud? Raskesti?» küsis ta palavikuliselt, püüdes istuda. Pea hakkas kohe poonitama, silme ees keerlesid mustad kärbsed ning ta langes jõuetult padjale tagasi.

«Lama, lama, kullake,» vastas neiu rahustavalt ja sõnastas tal õlga.

Veidi hinge tõmmanud, tõstis Surovtsev uuesti väga raskena tunduva pea, visus pilgu alla ning nägi oma rinda ja sellel enneolematult suurt ja jämedat sidet tema kätt. Ehmunult sulges ta uuesti silmad. Viilksatas kohutav mõte, et see polegi enam käsi, vaid kont. Ta avas silmad ja küsis:

«Aga käsi?»

«Aga käsi on omal kohal. Kipsis. Kõik on hästi.»

«Aga miks ta ei valuta?»

«Mõjub alles. Kull ta sul veel valutama hakkab, kui muretse,» naeratas neiu.

«Aga... miks te mind magama panite?»

«Kui valja võtta. Kas sa ka tead, kui palju sul meel kahte oli tunginud?...»

«Kuidas su nimi on?»

«Veera.»

«Aga olen juba ammu surnud? Kuidas seal meie oma-»

«Kas murdsid blokaadi läbi?» Surovtsev puudis omaast jalle kergitada, kuid silmade ees läks uuesti mustade ja kurku tõusis klomp.

«Näe, ei ole nüüd,» kostis nagu kusagilt kaugelt Veera hõltsalt...

Kui Surovtsev uuesti teadvusele tuli, oli meditsiinimõde... Kapten püüdis püsivalt pöörata oma ikka veel suletud, otsekui võõrast pead ja nägi sealsamas kõrval... voodit. Selles magas keegi, kaetud halli sõdurikaga.

Surovtsev katsus tõsta huglasuurt kätt, mis oli raske... ja siis läbis kogu keha akkii nii terav valu, et... hakkas Voodinaaber heitis teki kõrvale, hõõr... ja poordus Surovtsevi poole. Ta osutus veel... reks meheks — mitte üle kahekümne aasta,... turris juuksed ja rukkilillesinised silmad.

«Mis naabrile!» ütles nooruk heleda poisikesekooriga.

«Mere,» vastas Surovtsev süngelt.

«Sõjamees või rahulik elanikkond?»

«Sõjaväelane.»

«Sõda,» vastas noormees rahuldatult, ja lisas, nagu... vile nais. asja ees teist taga: «Minu naine on Andrei. Aga kuidas sinu nimi on?»

«Kapten Surovtsev.»

«Kui sa seltsimees kapten,» ütles Andrei nüüd juba... justkui vabandades et oli ulemust nii famili... tõttu kõnetanud.

«Kõigest hoolimata ei rahunenud ta ikka veel... maha.»

«Mis aasta mehi olete, seltsimees kapten?» küsis ta hetke pärast.

Surovtsev naeratas valule vaatamata. Talle meenuti, kuidas sõjakooli õppejõud norivalt oli seletanud, et tuleb küsida «millal olete sündinud», aga mitte — «mille aasta mehi olete», mis tekitab assotsiatsioonid küsimisega: «Mis tüüp sa üldse oled?»

«Seitsmeteistkümnenda,» vastas ta.

«A-aa,» venitas Andrei peffunult. «Näete, vanem välja.» Ja lisas: «Mina olen uheksateistkümnenda aasta mees.»

Saabus vaikus.

Kuid nooruk oli nähtavasti hästi välja maganud ja nüüd valdas teda soov lobiseda.

«Ah et saite vastu katt?» küsis ta, kuigi Surovtsev kipsis kasi lebas tek. peal ning jarelikult pidi selgitama, et haavata oli saanud nimelt käsi.

Surovtsev ei vastanud sõnakestki.

«Mina sain aga puusa,» jätkas Andrei. «Pani killuga nagu niuhtil,» lisas ta isegi nagu heameelega. «Tõsi, algul ei tundnudki. Parast vaatan: veri voolab... Oli teil, seltsimees kapten, väga valus?»

«Kas oled ammu sun?» küsis Surovtsev pead pooremata. «Ega sa pole kuulnud, kas nad seal murdsid blokaadi läbi?»

«Seni pole kuulda olnud. Kõik ootame, aga kuulda pole olnud.»

Alles nüüd jõudis Surovtsevi teadvusesse, et ta on oma pataljonist täielikult ära lõigatud ja tema voolajaid viib lahingusse keegi teine, tema ise aga pole enam pataljonikomandor, vaid lihtsalt haavatu. «Kuidas sa nii?» mõtles ta hämmastunult, «just nimelt praegu peaksid vaed uhinema, mitte aga olen sin?»

Surovtsev sulges silmad. «Miks ei tule see naine, Veera?» mõtles ta kurvast ja küsis:

«Kas... see õde kaib sageli sin?»

«Missugune?» küsis Andrei arusaamatuses. «Sinu õdesid palju!»

«Noh, see... Veera.»

«A-aa, Veera! Tema, seltsimees kapten, pole õde, vaid velsker. Teiste sõnadega — pool arsti... Sageli käib. Ta on hoolas...»

«Kalle, jada tema väljakannatamatu valuga uksi, juba Surovtsev nigelalt laabuvat juttu naabriga:

«Väga isegi sa ise oled?»

«Pole praegu ajuliselt üldse sõjavaelane,» vastas ta, lobasalt.

«Mina olen isegi, et sa praegu ei sõdi. Kes sa minu haavatasamist olid?»

«Alga sellele nii lihtne korrapealt vastata olegi,» ütles ta, et ei ka mõistatuslikkusega. «Enne sõda käisin tööl hiljem tootlase tehases. Siis kutsuti aega enne sõda aega enne sõda algust tulin aga tehasesse tagasi. Kui sõda puhkes, läksin hävituspataljoni, seejärel kaitsesväkke. Siis aga tuli käsk, et kõik kirov-... mehed on mingit pistmist tankidega, peavad maad vastu vast tagasi tulema. Mina aga olin selleks ajaks juba nooremleitnandiks saanud! Ta vaatas kella ja ütles ilma mingi üleminekuta: «Kohe tuuakse närim...»

«... oolest avanes üks ja eakas sanitar tõi sisse kandiku kahe supitaldrikuga.

«Hakkame sööma, haiged,» ütles ta kandikut öökapiile asetades väsinult.

«Ma pole haiged, oleme haavatud,» sõnas Andrei kortsutades.

«Ma le on see ükstaspuha,» vastas sanitar, supitaldrikut öökapiile seades. Pani mõlema taldriku kõrvale tüki leiba ja supilusika ning küsis Surovtsevilt:

«Kas tulete ise toime või ma aitan? See kotkas...» ta pealigutuse Andrei poole «stob ise, aga...»

«Muidugi ise!» vastas Surovtsev ja läks millegipärast nöömi punaseks.

«Sis on hästi,» ütles sanitar rahulolevalt. «Sööge aga...» Parast toon teise toidu.» Ja ta läks välja.

Hetke lamis Surovtsev lukumatult keeras süü... ettevaatlikult kuljele, kummardus madala öökapi... ja hakkas kohmakalt suppi helpima.

«... kilest polnudki see mingi supp, vaid tuline vesi,» ütles ta paar kapsalehte. Paar-kolm lusikatäit alla... kummsutas ta mina, vaatas Andrei poole, tema portsjoniga juba lõpule oli jõudnud, ning...

«Kesiselt toidetakse teid sin, leitnant.»

Andrei pani tühja taldriku öökapile, lakkus lusika puhtaks, hertis Surovtsevile tähelepaneliku pilgu ja vaatas korraga tõsinedes:

«Näljas elame, seltsimees kapten. Linnas on kolm korda norme vähendatud. Rindel toidetakse kindra paremini.»

«Jah, rindel on see asi parem,» sõnas Surovtsev lihtlikult.

«Hospidalis pole veel vigagi,» jätkas Andrei vaikult. «elanikkonnal on see asi aga hoopis halb...»

«Varsti on kõigel sellel lõpp,» ütles Surovtsev ja lakkus suppi ara soõmata kergendusega pikali. «Varsti on blokaad labil.»

«Arvate, et varsti?» küsis Andrei lootusrikkalt.

«Uten sulle, et varsti!» kordas Surovtsev veendunud ja lisas endalegi ootamatult: «Blokaad murtakse läbi Sinjavinos.»

Ja vaevalt oli ta selle jõudnud välja oelda, kui teda valdas tussatunne ja meelekibedus. Võib-olla just nimelt praegu, selsamal hetkel, käib otsustav lahing ja tema sõdurid ületavad nimelt praegu viimaseid meetreid nende viiekümne neljandast armeest lahutavad. Tema aga on oma rumala haava parast sunnitud...

«Kes seal praegu pataljoni võiks juhtida?» mõtles Surovtsev, ükshaaval roodukomandore vaimusilma eest läbi lastes. «Ja kas Pastuhhov on elus?»

Meenus, kuidas Pastuhhov ammu, juba siis kui nad Sreditšaja Rogatka poole marssisid, oli lausunud: «Mind ei tapeta. Ja sind ka mitte. Seda ütlen sulle kui komandisar. Ma tean.»

Praegu need nagu kusagilt kaugelt Surovtsevi kõrvu kostvad sõnad tahustasid teda. «Ei,» kordas ta mõttes. «Teda ei tapeta. See on võimatu. Seda ei juhtu.»

«Kuule, noorem,» ütles Surovtsev pead Andrei poole pöörates, «kas teil siin raadio on?»

«Suurtes palatites on. Kas küsite sellepärast, seltsimees kapten, et oleks teada, millal tulistama hakatakse?» Korrapidaja toas on «seakõrv» seinal, ta annab kõhukasu, kui on vaja varjendisse minna.»

«Ma ei mõelnud tulistamist...» katkestas Surovtsev teda tussaselt.

Sisenes sanitar, kandik käes. Koristas supitaldriki ära, vaatas imestunult Surovtsevi poole, kes supi so...

oli jätanud, ning pani öökapile teised, väiksemad taldrikud, kummalgi vaike kotlet ja lusikatäis kontsentreeritud keedetud hirsiputru.

Surovtsev vahtis liikumatult lakke. Ta kuulis, kuidas talas energiliselt lusikaga vastu taldrikut klõbistas. Ta ise suua ei tahtnud.

«Seltsimees kapten,» hüüdis Andrei, «kas jäite meid muretseda või? Teine toit on ammu kohal!»

«Jah,» vastas Surovtsev sangelt.

«Kas te ei taha?» küsis Andrei. «Suua ei taha?!» See küsimus tema häälest niusugune teesklemala imestus. Surovtsev pea tema poole pooras.

«Võta, Andrei, pane minu portsjon tagantjarele.»

«Teie nuud, seltsimees kapten!» ütles Andrei rohkesti imestunult kui imestunult. «Kui te ei taha, ütleme teile, et tagasi viiks. Öhtuks soojendab üles ja toob...

«...» ütlesin sulle — söö ära, nooremleitnant,» kordas Surovtsev kurjalt. «Kas oled unustanud, et komandori tuleb tähta?»

«Teie heledad noorukisilmad läksid parani, nagu ei näeks ta mõista, miks see kapten temaga norib. Kuid Surovtsev ei «norinud». Ta mõtles ikka ühele ja teisele — et neil Leningradile nii otsustavatel tundidel ei ole aega sunnitud lamama siin, hospidali koridori.

«Kõikjal Surovtsevi silmas pidades võttis Andrei taldriku ja viivu pärast oli soogil lõpp peal.

Surovtsev jalgis teda vargsi varjatud haledusega.

«Mida sa siis tehases teed?»

«Laidan eriülesannet.»

Surovtsev muigas; kah mul eriülesanne! Remondib või suurtukke. Kes ei teaks, mida Kirovi tehase valmistab! Ja ta küsis jalle, lihtsalt niusama, jutu...

«Kõik, et sind rindelt tagasi kutsuti?»

Andrei nagu läks pilve. Nähtavasti võitlesid temas el sõjaväes kujundatud teadmine, et kõik, mis puudub riigikaitse küsimusi, tuleb hoida ranges saladuses ning soov tõestada, et ta ka Leningradis tegeleb tiheda ja vajaliku asjaga. Lõpuks ütles ta:

«Muid, seltsimees kapten, ei kutsutudki rindelt tagasi.

«Teie tankiväe jaokomandor. Läksin tehasesse, et tankid

vastu võtta, meeskonnad komplekteerida ja — logori rindele!»

«Noh, ja võtsid vastu oma tankid?» küsis Surovtsev juba huviga.

«Ei!» raputas Andrei pead. «Peame need tankid kokku monteerima. Neil pole veel ei torne ega suurtükke peal...»

«Mnjaa,» muigas Surovtsev, «suurtükkideta tankidega sõtta ei lähe.»

«Ärge õelge, seltsimees kapten,» vastas Andrei kavalalt naeratades. «Oodake, raagin uhe loo. Ootasime tehases sakslaste runnakut. Sakslane on ju tehase kiviaga visata... Noh, organiseerisime oma kaitse nägukord ja kohus. Seda asja juhtis meil üks major rinde staabist tegi kõik nagu vaja: kuulipildujad — ringkassesse, õhutõrjekahurid — otsesihimisele, uhe sõnaga kõik nagu olema peab. Meie tankid seisid aga siis veel ilma relvastuseta. Major kutsus mind välja ning ütles: «Kuule, Saveljev, mul on üks mõte. Kas sa saad oma tankid eesliinile lähemale nihutada?» Mina vastu: «Nendest ei saa ju tulistada, seltsimees major, mis sellel kasu oleks?» Tema mulle aga: «Vaenlase desorienteerimiseks. Viime õõsel tankid, traktorid — kogu lukkava tehnika — välja ja hakkame edasi-tagasi sõitma! Nad fritisud mõtlevad, et meile saabus terve tankibrigaad. Kuni sakslane aru saab, lambid üles riputab ja oma «raami» kohale saadab, koristame kogu tehnika tehase territooriumile tagasi. Nagu oleksime oma brigaadi ära maskeerinud.» Noh, üks ma siis vastanud talle: «Kõik on korras, seltsimees major, saab tehtud...» Eks ole, vahvasti mõlles välja, see Zvjagintsev! Pärast...»

«Pea!» katkestas teda Surovtsev ja ajas end istuvalt toetades paremale, tervele käele. «Mis sa ütlesid, kuidas selle majori nimi oli?»

«Major? Zvjagintsev. Vahva major. Pärast haavata saamist saadeti meile tehase kaitset organiseerima. Noh, eks siis mina...»

«Pea nüüd, öeldakse sulle! Mismoodi see major välja näeb? Pikka kasvu, kõhn, umbes kolmekümnene või noorem, ordeniga?»

«Täpselt seltsimees kapten! Nisugune see Zvjagintsev just ongi.»

kuula, sa tankihing,» lausus Surovtsev erutatult, «jor on minu sõjasõber ja lahingukaaslane, saad sõdisime temaga koos Luuga liinil peaaegu et kuuulist alates!»

«Ovi laup läks higinäseks ja ta langes jõuetult padjale tagasi.»

«Kui temaga on, seltsimees kapten?» ehmus Andrei. «Teie major on ju elus ja terve, ta on ju...»

«Ara parista,» ütles Surovtsev, varrukaga üle näo naerades. «üttele parem, kuidas ma temaga ühenduse võtan. Vahest tead, kuidas talle helistada?»

«Ei, teie major on tehases juba läinud! Nii kui kahel septembri lõpul vaiksemaks jäid, sõitis ka minema. Jättis meiega jumalaga, käis kõik tehase juures labi, kontrollis kõik tulepunktid ja kindlustused ja sõitis minema.»

«Kui kurat sind võtaks, kuhu ta sõitis? Staapi?» «Kui mina seda tean?!» ütles Andrei meeleheitel. «Teda ei usu, et staapi. Ei, staapi nisugune mees ei lähe. Pigem sinna — eesliinile...»

Surovtsev mõtles palavikuliselt, mida ette võtta. Kui Zvjagintsevi leida? Kui helistaks rinde staapi ja küsida, kus ta praegu on? Aga kes annab Surovtsevile, staabi kaptenile, nisuguseid andmeid? Ja kuhu ta helistada? Millisesse staabi osakonda? Ja millisel viisil?

«Mina!» Surovtsev rahunes. Kõige tahtsam, et Zvjagintsev on elus!

«Kui!» ütles ta tasa. «Selles on sul, tankist õigus. Surovtsev pole nisugune mees, kes staapi kukitama läheb. Aga kas tead,» poordus Surovtsev Andrei poole, «ma olin ju sealsamas, kui ta haavata sai. Kingissepa staabi komissariga saatsime ta hospitali. Pärast aga kaotasin ma silmist. Arvasime juba, et teda enam polegi elavale kirjas... Sa ei teagi, leitnant, kui suurt rõõmu me teie tegid! Kallistaksin sind kohe selle eest, aga ei võta! Uhtekokku — suur aitah!»

«Nüüd oleks teil tarvis heameelest kõht täis süüa,» ütles Andrei «aga mina panin kõik nahka.»

«Kui oma soomisega kus see ja teine! Ja tead mis, leitnant, aitab juba teietamisest. Lähme «sina» peale üle, et teie tead juba ühine sõbergi tekkis.»

«Kui pole ju sünnis, seltsimees kap...»

«Rivis käiksid sa mul nagu nõõripidi,» muigas Surovtsev, «stii aga oleme mõlemad invaliidid ja seega ka aukraadilt võrdsed.»

«Mina, seltsimees kapten...» alustas Andrei tõustes ja hüüdis järsku ehmunult: «Oi, mis teiega on?» Ta nägi, kuidas Surovtsevi nägu äkki kahvatulaks ja valust grimass. tõmbus. «Õde! Õde!» kargas ta tühjast jõust, haaras siis lusika ja hakkas vastaltaldrikut taguma. «Hei, arstiteadus, kes seal on, kohe siia!»

Uks avanes ja palatisse astus õde.

«Kutsuge Veera,» sõnas Surovtsev tasa.

«Veera? Missugune Veera?»

«Veerat, noh! Ta ju palub Veerat,» ütles Andrei vahele. «Kuninganna Veerat, kas te siis aru ei saate?»

VIII

Tegin Surovtseville valuvaigistava süsti ja just ajal algas linna tulistamine suurtükkidest.

Kohaliku õhukaitse instruksiooni kohaselt tuli kõik lukuvad haiged aega viitmata varjendisse saata, langetada aga kandraamid sinna toimetada. Meessanitare meid ei jätkunud ja haavatute kandmisel pidid kõik koolikülge panema — kogu meditsiiniline personal, välja arvatud kirurgid, olid selleks palatite juures arvel. Varjendiks oli meil avar keldrikorrus, kus varin paljud anatoomikum.

Palatisse, kus ma viibisin, astusid suhtetööd ja haigepidajad õõvaht Orshov ning hakkasid paasast tühjavad Andrei Saveljevit kandraamide tõstma. Ütlesin Surovtseville:

«Kohe tullakse ka teile kandraamidega järele.»

«See veel paudus!» sai ta pahaseks. «Lahen omal pool. Aga kas sina ka varjendisse lähed?»

«Ei,» vangutasin pead, «ei lähe.»

«Sis jään ka mina siia.»

«Ma olen tana vastuvõtus valves» ütlesin muu «meie aga peate varjendisse laskuma. Nusugune käsk.»

Aitasin tal süngist tõusta. Pea käis tal ilmselt ringi

tegeline pööratusjargne seisund. Ta haaras terve käega kooli tooli peatsist.

«Viime teid kohale,» ütlesin ja saatsin tädi Paša

«Maami tooma, Surovtsevil käskisin aga seni istuda.

«Kas sa mind teletad?» küsis ta äkki. «Enne ütlesid mulle ju «sina?»»

«Ma sin segadusse. Meenus, et operatsioonisaalis

«Kui ta pärast narkoosi teadvusele tuli, olin

«Koolist «sina» mälnud. Me kõik teame, et ras-

«Entidel see millegiparast ergutab haavatuid,

«Moi noori.

«Naud oli aga kapten Surovtsevil tunduvalt parem ja

«Moi tundus ebasobivana teda sinatada.

«Kuid hospitalis töötamise jooksul olin juba harjunud haavatute küsimustest mitte kohmetuma ning tähele-

«Moi ja kannatlik olema.

«Ma arvasin ja vastasin:

««Meie» või «sina» — mis vahe sel on, kullake?»

«Moi «kullake» ütlesin peaaegu mehhaaniliselt —

«Moi näin nõnda öelnud igale haavatule. Kuid sellele noo-

«Moi mõnile mõjus see nähtavasti kuidagi eriliselt.

«Kas sa õhtul... tuled?» küsis ta arglikult,

«Moi hääles.

«Moi tulen,» vastasin kiirustades, mõeldes sellele, et oli mind juba oodatakse.

«Moi ajale peavad vastuvõtus olema arst, velsker ja meditsiiniõde.

«Moi pidid graafiku järgi valves olema doktor

«Moi mina ja Olja, minu toanaaber.

«Moi lähelt on meil sõjaväehospital, meile saabuvad haa-

«Moi lähelt, kuid need, kes kusagil lähedal on tulis-

«Moi põmmirunnaku tagajärjel kannatada saanud,

«Moi tuleks samuti meile.

«Moi kiirabiauto peatus meie ukse ees umbes viis-

«Moi minutit pärast tulistamise algust. Ruttasime tana

«Moi anda sanitaridel ja sanitaarsalkade liikmeil

«Moi sisse kanda. Mursud lõhkesid naabertanava-

«Moi õhus levis kõrbelõhna. Esimesele autole järgnes

«Moi hülates teine; sireeni polnud plahvatuste müri-

«Moi kinni. Paris lähedal varises kokku neljakorru-

«Moi a sein.

«Moi umbes nelikümmend minutit, kuid suurtüki-

«Moi ei lõppenud. Haavatuid toodi nii palju, et me

kolmekesi ei tulnud enam toime ja Volkov kutsus varjendist välja veel uhe brigaadi — väljaspool jättis korda.

Ma mõistsin, et iga järgmine mürsk võib langeda meid hospitalile, kuid hirmu ei tundnud. Kas sellepärast, et olin tulistamise ja pommitamisega harjunud või et lihtsalt nii kõvasti ametus.

Lõpuks kostis reproduktori mustast taldrikust varjendist hää, mis teatas, et meie rajooni tulistamine on lõppenud ning liiklemine võib tänavail jätkuda. Järele hakkas rahulikult ja mõõdukalt tiksuma meid noom.

Jaotasime haavatud palatitesse ja valmistusime paljavarjendisse minema, et aidata lamavaid haigeid üles kanda. Et viivukski lahti saada teravast vere, joon ja piirituse lõhnast, astusin vahstrepile ja nägin järjekorras imelikku vaatepilti. Sanitaarsalklased — neli vattkandega neiut, punane side varrukal — tassisid aeglaselt astide kandraami. Sellel lebaja oli sineliga kaetud. Kandepildil taga kõndis aga keegi komandör. Verest punases kaarihoidis see püstolit, mille toru oli suunatud otse uhe sanitaarsalklase selga.

Doktor Volkov oli minu järel trepile tulnud, ka ta jälgis hämmastunult seda kummalist tulemist.

Trepi ees jäid sanitaarsalklased seisma ja lahutasid kandraami maha panna, kuid sõjaväelane hüüdis kühvalt:

«Edasi kanda!»

Püstolit hoidev käsi hakkas kuidagi ebaloomulikkalt tõmbema.

«Hei, teie sealt!» hüüdis Volkov üle minu õla. «Siin pilk koristage relv ära!»

Sõjaväelase nägu moonutas õudne grimass nagu ta rõõgatas meelelt:

«Ma sul koristan! Ma sul koristan! Edasi kanda!» ta vehkis püstoliga.

«Pange kandraam maha!» hüüdsin mina ja jooksin trepist alla.

Tüdrukud asetasiid kandraami pikkamööda maha sõjaväelast üle õla kogu aeg silmas pidades.

Kummardusin kandraami kohale, tõmbasin sinu pealt ära ja pidin õudusest peaaegu karjatama. Algselt nägin väikest käsikohvrit, allpool aga — verist naha-

chavalatpa, pigemini mitte laipa, vaid keha tükke. Suure muutsin eristada jalga, ilma labata kätt, purustatud joad pikkade, porist kleepuvate juustega.

Ettepoole sõjakuu jooksul olin juba palju näinud. Kuid iga kord midagi kokkusobitatud inimkeha tüki jätsid mulle õudse mulje.

«Mida see tähendab?» küsisin vaikides seisvatelt neid.

«Mida...» vastas üks neist hirmust ja erutusest hingel.

«See naine... sai pihta... mürsuga... tema... ei luba... nõuab, et hospitalil!»

«Kas sa oled sõjaväelast ning nägin majori tunnuseid?» küsisin kraenurkadel. Mees seisis lukumatult ja vahtis kandraama seda, mis lebas kandraamil.

«Miks te selle siia tõite?» hüüdsin ma meeleheitel.

Major suunas pilgu pikkamööda minule, tema huuled hakkasid värisema ning ta lausus, vaevaga sõnu üle kanda saades:

«Aga kuidas siis? See on ju Katja... Minu Katja! Ja ta ei taha... ei taha kanda...»

«Hetkel haaras Volkov, kes märkamatuks oli läinud, ta selja taha, tal järsu liigutusega käest kinni ja ta revolvi peost. Mees ei paistnud seda tähelegi.

«Mida?» Ta hoidis kätt endiselt ees, nagu oleks see kinni, küünarnukk aga puusa külge kinni kasvanud. Pärast ette vahtides kordas major peaaegu hääletult:

«See on ju Katja! Minu Katja!... Ja nemad ei...»

«Miks kisendas ta kõrvulukustavalt?»

«Viige ta hospitali, lurjused! Hospitalil Operatsioon!»

«Kui meesena sai enesevalitsemise tagasi Volkov.

«Kõigepealt,» ütles ta majorile, «me teeme talle kohe operatsiooni. Kuid teie segate meid. Tulge minuga kaasa.»

«Ta võttis majoril õlast kinni. Ta allus kuulekalt. Volkovi poolt tagant tõugatud, ta aeglaselt jalgu tõstes ja klaasise, mitte midagi.

«Aga pilguga enda ette vahtides trepist üles. Hetke pärast kadusid mõlemad ukse taha.

«Minu huuled kuivasid. Vaevaga sõnu välja öeldes:

«Kui see juhtus?»

Ja siis hakkasid neid läbisegi seletama, et nende salk sai ülesande kanda purustatud majadest haavatu välja. Nad tirisid välja kaks inimest, kandsid need hooldajate peale ja nagid tagasi tulles kõnniteel vereloiku ning mürsust lõhkikistud inimkeha tukke. Tahtsid mõelda, et abi on siin asjatu, ent siis ilmus kohalgi see hullumeelne major, kohver käes, haaras neid ja käskis neid kokku korjata kõik, mis naistele ja lastele oli jäänud, ja hospidali kanda...

«Kõige järgi otsustades oli see tema naine... või õde,» ütles üks sanitaarsalklane.

Kaskisin neidudele viia laibajäänused meie surnukambrisse, võtsin kandraamilt kohvri ja sineli, heitsin trepi kasiputle ja laksin tagasi vastuvõtutuppa.

Major istus toolil, tema pluusi parem varrukas oli üles kaantud. Olja askeldas lauakese juures, mis oli asetseid ravimid, Volkov hoidis aga kaes tuhja suu. Nähtavasti oli ta alles nüüdsama teinud majorile rahu tava süsti.

Panin kohvri tooli kõrvale põrandale. Kui major sootnagi, laksid ta silmad jälle hullumeelseks. Ta karjus pusti ja karjus:

«Aga Katja? Kus on Katja?»

«Rahunege,» ütles Volkov järsult, «teda opereeritakse. Te ju ise tahtsite seda.»

«Jah, jah... opereeritakse,» kordas major ja laskus jõuetult toolile tagasi.

Volkov silmitses teda lahelepanelikult, oodates, millal ravim mõjuma hakkab.

Möödus umbes viis minutit. Meie kõik — Volkov, Olja ja mina — olime puhunud ja vapustatud, et ootasime kogunisi et pidime tema haavatuid varjamaid välja kandma.

«Kuidas see kõik juhtus?» lipsas mul tahtmatult huultele.

«Veeral» lausus Volkov lahtvalt.

Sain isegi aru, et ei oleks tohtinud seda küsida.

Kuid vastupidi meie kartustele hakkas major järsku rääkima täiesti mõistlikult, ainult väga pikka-mööda.

«Me polnud teineteist sõja esimesest päevast peale näinud. Sus sain kolmeks päevaks puhkuse... seitse päeva mehe kaudu teatasin ette, et jõuan kohale täna...»

...tuli mulle vastu... Nägin teda juba eemalt... nagu praegu teid... võib-olla oli ta veidi kaugel... see mürsk... Minu silmade all... minu all, mõistate?»

...rve paiskas ta ilmselt vastu seina,» ütles Volkov.

«Jah, jah,» nõustus major kähku ja jätkas mingi imes- tusega: «Mina aga... jäin... jäin ju ellu, eks? Olin talle ju päris lähedal... Kuidas siis nii?»

Alles nüüd, kui õudne grimass oli kadunud ja nagu normaalse ilme tagasi sai, nägin et major on alles... ge rohkem kolmkummend või kolmkummend

...langes ta pilk jälle kohvrile.

...nimardus aeglaselt, tõstis selle üles, asetaskohvri üles ja avas.

...kõik poorasime pilgu tahtmatult kohvri poole. ...s polnud midagi peale mingite naljakaid helmeid... mustade noõri otsa aetud asjakese.

...seened...» ütles major tasa, tõstis ühe «kee»... ja sai seda arusaamatuses vahtima. «Telefoni-... korjasid ja kuivatasi ära... Võtsin kaasa... Katjale anda... teil sun Leningradis on ju...»

...is sai ta järsku vait, laskis pea rinnale vajuda... kes nutma. Nuttis hääletult, ainult õlad tõmb-...»

...tema juurde, võtsin kohvri ta põlvedelt ja... seletamatule tunde alludes ütlesin Volkovile ja Oljale:

«...ge ära. Minge kõik ära,»

...tea isegi miks, aga Volkov ja Olja allusid... asumata. Olles juba ukse juures, pöördus Vol-... ja ütles tasa:

«...on seal... lauakesel.»

«...teie nimi on selisimees major?» küsisin, kui nad olid väljunud.

...et ta mind ei kuule, kuigi enam ei nutnud. ...oli endiselt jõuetult longus, lõug vastu rinda...»

...et ta on kaotanud teadvuse. Lahenesin talle... panin kae laubale ja tõstsin pea üles.

«...teie nimi on?» kordasin.

Ta avas silmad, vaatas mind tähelepanelikult ja sõnas ükskõikselt:

«Mis siis? ... Ma pole ju ... tapetud.» Vangutas see järel pead, nagu imestaks, et on veel elus, ja küsis äkki: «Aga kes sina oled? Õde?»

«Velsker,» ütlesin mina.

«Minul õde ei ole,» ütles ta, nagu poleks minu väidet kuulnudki. «Naine oli ... Katja ...»

«Nüüd olen mina sinu õde.»

Major vaatas mulle näkku, nagu näeks mind esimest korda.

«Lohutad?»

«Jah. Lohutan. Praegu lohutan. On niisugune moment mil peab lohutama. Pärast aga leiad eneses jõudu.»

«Kust ... sina seda tead?» küsis major järsku ootamatu tähelepanelikkusega.

«Olen palju läbi elanud, sellepärast tean.»

Ma ei valinud sõnu. Ei teadnud ka seda, mida sellele inimesele rääkima hakkan, kui palusin Volkovil ja Oljale välja minna. Kõik oli tulnud kuidagi iseenesest.

«Kas sul mees on?» küsis major ootamatult.

«Ei ole.»

«See on hea. See on väga hea ... Oota, kuni see lõpeb ...»

Ta jäi jälle millegi üle mõttesse, siis aga küsis, mulle otse silma vaadates:

«Aga kuhu ma tema ... Katja? ...»

«Me matame ta maha. Ise,» vastasin, vaadates talle samuti otse silma.

Ta noogutas vaikides pead. Seejärel küsis:

«Tahendab et, ütled ... sinuga olid asjad kah ... vasti?»

«Olid.»

«Ja ... sa said üle?»

«Näed ise ... Lohutan veel sindki.»

«Sa palu nende tüdrukute käest ... noh, sanitaarlastelt ... minu nimel vabandust. Läksin peast segi ei suutnud uskuda.»

«Nad saavad ise kõigest aru. Ei olegi pahased.»

«Siis on hästi.» Ja ta kordas veidi kogeldes: «See on h-hästi.»

Seejärel tõusis ta järsku ja ütles:

«Oli, ma hakkan minema.»

«Lamas pluusi sirgu, katsus käega lahtist püstolihami ja oli ilmselt imestunud, et see tuhi on. Kas püstol?»

Läksin lauakese juurde, võtsin sellelt raske «TT» ja toolasin talle. Major võttis püstoli, vaatas seda mõtlikult ja küsis muigega:

«Nü et nüüd sa enam minu pärast ei karda?»

«Ei, ei karda. Sakslastele sa kingitust ei tee!» vastasin karmilt.

Ta torkas püstoli kabuuri.

«Reened jäta endale. Kas jätab?»

«Jah. Jatan. Meil on nälga.»

«Sina saad rahet.»

«Kohe lähed, oota natuke.»

Looksin välistrepile, võtsin sealt sineli, mis endiselt seisis metallist trepikäsipuul, ning viisin selle majasse.

«Vota. Ära unusta ...»

Ta vaatas vereplekkidega kaetud sinelit ja viivuks muutus tema nägu jälle see õudne grimass, kuid ainult viivuks. Järgmisel hetkel pani ta sineli juba hoolikalt kokku ja ütles: «Hüvasti.» Ning oligi läinud.

Ohtul vaatasin palatisse, kus lamas kapten Surovtsev, aotas sellepärast, et olin seda lubanud.

Hospidali peaarst Andrei Grigorjevitš Osminin õpetas mind, et iga haavatule antud lubadus tuleb täita. Ta ei tahtnud meile meelde tuletamast, et haiguse kulg on mõnelt olenev haige moraalsest seisundist.

Minu jaoks ei olnud nendes sõnades midagi uut: sama oli raakinud ka professorid loengutel meditsiiniinstituts. Ainult et siin, hospidalis, olin tegelikult kogenud, et mida valjakannatamatut valu tundvale inimesele tähendab hea sõna või lihtsalt õrn puudutus.

Kuid kõik see ei olnud nii lihtne. Sageli hakkas haavatut pärast meditsiiniõe või sanitari paari heila sõna kummitama illusioonide ja lootuste maailmas. Tunded, mis inimeses olid peaaegu täiesti alla surutud, kui ta viibis haiglas, tõusid äkki kaevikus või vett täis muldonnis, ning kummitas kudas ja kus juhtus, löid temas nüüd erilise rõnga lõkkele. Talle hakkas tunduma, et see valges kit-

lis olend on kauneim naine, kellega ta eales on keldunud. Talle ei tulnud pähegi, et teise palatisse minna võib see naine ka mõne teiseiga niisama õrnalt raakuda, ta oli veendunud, et kogu õrnus on määratud ainuüksi temale...

Meie — õed, arstid ja sanitarid — teadsime hästi. Ja puüdsime teadlikult seda illusiooni säilitada. Me mõistsime, et haigel on niiviisi kergem valust ja saada ja terveneda...

Ma ei tahtnud minna Surovtsevi juurde. Ei tahtnud selleparast, et olin ikka veel tulistamise ajal juhtunud õudse loo mõju all. Silmade ees seisis majori grimassid moonutatud nagu mimika verised jaanused ja muu ja spruunide kuivatatud seente vanikud.

Kuid mul oli meeles, et olin Surovtseville lubanud õhtul läbi tulla. Pidin minema.

Surovtsevi palatinaaber Andrei Saveljev, lõbus noor mees Kirovi tehase, lamas, tekk üle pea — nahtavasti magas. Selle poisil asjad laksid hasti ja kummitasid konna päeva pärast võib ta nahtavasti juba va kirjutada.

Surovtsev lamas selili silmad suletud. Mõllesin kergendusega, et ka tema magab; nüüd võin kustutada pealtis tule ja lahkuda, homme aga pehmata öelda, et astusin läbi, kuid ei tahtnud teda äratada.

Kuid Surovtsev ei maganud. Ta avas silmad ja ütles rõõmsalt:

«Ah sina... Aitäh, et tulid, istu veidi minuga.»

Võtsin ettevaatlikult, et Saveljevit üles ei ajaks sõna äärest tooli, tõin selle Surovtsevi sängile lähemale ja võtsin istet.

«Kuidas enesetunne on, seltsimees kapten?»

Ta kortsutas kergelt kulme:

«Ara mulle nii ütles seda pole vaja. Kõik muud kordavad «kapten» ja «kapten», aga minu nimi on Viadimir. Nimoodi laheb see varsti mul endalgi melest.»

«Kas on mingisuguseid kaebusi, mõni soov? Jah? Või süüa?» pärisin edasi.

«Jah. On küll soov,» vastas Surovtsev. «Sut... saada!»

Ta ütles seda niisuguse igatsuse ja meelekibedusega, et ma rahutuks läksin.

«... juures siis nii halb on?»

«Ja raputas pead.

«... Ega ma selleparast.»

«... tuleb rahukult lamada ja terveks saada,» ütles ta õpetlikult, puüdes kaptenit lahti kiskuda mõtetest, tema tervisele ilmselt kahjulikku mõju avaldasid. «Ja kohendan padja...»

«... sõnadega pistsin käe tema kukla alla, tõstsin teda veidi kõrgemale ja lõin lohkuvajunud padja teise kanga kohevile.

«... need, nüüd on kõik hästi. Naud tuleb magada.

«Kas...»

«... te ei ole vaga kiire?» küsis Surovtsev narkalt.

«... minnasin miks ta mulle jaksu «teie» ütles.

«... olnud kusagile kiiret. Minu töö oli tanaseks laht neid, kes tulistamise ajal vastuvõtutoas valves olid... lasti varem magama. Kuid ma olin vaga väsinud... üha ütlema taolistel juhtudel sobiva fraasi. «On... teie haavatud vaadata.» Aga miski tema toot... sknud mul seda teha ning ma olin väsi.

Surovtsev muigas vaevumärgatavalt.

«... ütle, te ei kiirusta? Aga minge pealegi. Minuga... korras. Palavikku ei ole tund aega tagasi mõõ... ei valuta ka enam nii huilusti. Minge, Veera.»

«... tõusnud toolilt. Haavatut ei tohi ükski jätta enne kui oled veendunud, et temaga on kõik korras. Surovtsevi juures aga häiris mind miski.

«... lesite, et tahate hospitalist lahkuda. Miks?»

«... kinnasin.

«Kui te oleksite rindel viibinud ja fašiste oma silmaga näinud, küll siis mõistaksite,» vastas ta.

Mulle tundus, nagu oleks keegi mul valusasti südant... ütle. Kapteni sõnad paiskasid mu tagasi minevikku.

«... on, Veera?» kuulsin Surovtsevi ehmunud hääle.

«... ma suutsin end juba koguda ja puüdsin isegi...»

«... Mitte midagi. Kust te sellele tulite? ...»

«... järsku kahvatuks ja teie nägu muutus ni...»

«... kuseks?» küsisin mina.

«Noh, võõraks. Tundmatuks. Isegi kurjaks. Ei, mitte kurjaks, vaid... julmaks. Saite minu peale pahaseks. Kas jah?»

«Miks oleksin ma pidanud teie peale pahaseks saama?» vastasin rahulikult.

«Raakisin rumalusi. Teile võis tunduda, et teen ette heiteid, miks te rindel ei ole. Mina aga, kui teada tulin, põlgan neid, kes tagalas kehklevad, et nad rindemehed on. Kui me taganesime, oli mul naiste ja laste ees tühjaks et neid sakslaste eest kaitsta ei suutnud... Peate minuga aru saama, Veera. Olen sõja esimestest päevadest rindel. Ja pole veel kunagi sakslasi nii peksnud, et nad põgeneksid, mõistate, mitte kunagi! Ei, ega ma kogu aeg ka taganenud ole — Luuga jõel pidasime neid kolm nädalat kinni. Pulkovo all ei lasknud samuti läbi. Aga pojad nema lüüa pole õnnestunud. Ja nüüd, kui blokaad läbi homme läbi murtakse, lamen mina sin... Niisugune totrus!»

Ja ta tõstis veidi oma kipsis kätt, kuid langetas selle otsekohe rinnale tagasi, nagu valust krampsus.

«Lamage rahulikult, nii ei tohi,» muutusin muhulikuks, nähes, kuidas Surovtsevi laup higipiiskadega kattus.

«Jah,» tunnistas ta kibestunult, «näen ise, et ei tohi.»

«Kus te haavata saite?»

«Maalapikesel,» vastas ta läbi kokkupitsitatud hammaste; nähtavasti oli valu ikka veel tugev.

Ain tema on siis sealt!... Endale aru andmata, mida ma teen, haarasin tal tervest kaest kinni ja küsis anuvalt:

«Rääkige, Volodja, rääkige! Tahendab, ei varsti? Ei ole? Varsti meie vaed ühinevad, eks ole?»

Nähtavasti ütlesin seda liiga valjusti, sest naabervõõdis magav Saveljev hakkas teki all vähkrema.

«Mida mul rääkida on?» vastas Surovtsev süngelt. «Mina olen ju siin... Nema aga seal.»

«Mis sellest,» ei andnud ma järele, «te ohte ju alla nuudsama seal, te peate teadma, kus asuvad meie omad kus viiekümne neljas! Ta lugub ju meie vastu?»

Mõned sekundid oli kapten vaik. Siis aga ütles anuvalt:

«Ärge raputage soola mu haavale, Veera! Kuidas te küll ei mõista?... Ma ei tea mitte midagi! Sellest ajast

kuul ma seal olin, on möödunud kaks ööpäeva.» Ta vaikis hetke ja lisas siis: «Kui nad ühinenud oleksid, oleksid sellest teatanud.»

Võib-olla nad ootavad, kuni võit lõplikult kinnistatakse,» ütlesin kõhklevalt.

«Jah,» nõustus Surovtsev ja sulges silmad.

«Ja istusin vaikides teadmata, kas oodata või edasi.»

Surovtsev lamas endiselt suletud silmadega. Tal oli tühjaks nagu, ainult laubal paistsid vaevumargatavad kortsukesed. Ja veel tundus mulle, et juuksed paremal oimul olid veidi heledamad kui mujal — olid pleekinud. Nagu oli tal nimsama hall nagu teistel rindelt meie saabunud haavatutel — ta sisus tingitud mingist imehikust, ebatervest, elatusest või vaga peenikesest, näkku sööbinud elatusest.

«Te ei läinudki ära?» kosis Surovtsev järsku ja avas silmad. Siis lisas kuidagi jahedalt: «Minge. Küllap teid oodatakse. Olete ju tööil.»

«See ju ongi minu töö,» vastasin, püüdes naeratada, «haavatute eest hoolitsemine.»

«Mulle pole seda vaja,» vastas ta süngelt. «On raskesti haavatuid. Minge nende juurde. Aitäh.»

Ja pööras pea küljele ja sulges uuesti silmad.

Lõusin püsti, viisin tooli ettevaatlikult seina äärde ja väljusin, jättes palati ukse praokile.

Koridoris oli vaikne. Kostis vaid metronoomi rütmiline tiksumine.

«Kust äkki tekkis niisugune jäisus, isegi sallimatus...» mõtlesin ma. «Võib-olla ei oleks ma pidanud seda küsitlema?... Aga kuidas võisin vaikida, kui sain teada, et ta on sealt, kus praegu otsustatakse meie saamine...»

«Lõusin veidi aega reproduktori musta taldriku all. Selle tundus millegiparast et kohe lülitalakse metronoomi välja, kuid mitte selleks, et diktor võiks kuulutada välja õhuhäire, vaid hoopis millekski muuks... Ja siis tuli mõte: «Huvitav, missugused on sel juhul esimesed sõnad? «Kodanikud...» Ei: «Seltsimehed! Anname...» Aga võib-olla hoopis nii: «Seltsimehed! Sõbrad! Leningradi blokaad on murtud!...» Sekundi mürd-

osa vältel viirastus, nagu kuuleksin neid sõnu tõrjumistest.

Aga ei. Mustast papptaldrikust kostis ainult metronoomi tiksumine. Ainult metronoomi tiksumine...

IX

Lahenes hommik kui Fedjuninskile meenus, et ta juba peaaegu kaks ööpäeva maganud. Sellest ajast, kui Leningradi blokaadi läbimurdmise algas, ei olnud ta üldse pikali heitnud.

Kõik läks aga nii nagu Fedjuninski, Voronov, Ždanov ja kogu rinde sõjanõukogu seda tahtnud ei oleks.

16. oktoobril alustas vaenlane ootamatult Tihvini suunas pealetungi, ennetades kolme päeva võrra Peakorteri poolt planeeritud blokaadi läbimurdmise operatsiooni.

Nuud seisis Voronovi ja Fedjuninski arvestus sellega, et enne kui sakslased saavad arendada pealetungi Tihvinile, murravad 54. armee uhelt ja Neeva operatiivgrupp teiselt poolt võimsate löökidega uksteisele vaenlasele, tõttates vaenlase vagedesse koridori ja uhinevad.

Kuid ainus, mida õnnestas 21. oktoobri õhtul saavutada, oli see, et vaenlast veidi tagasi suruti ja suurte kaotuste hinnaga nii ulepääsul kui ka «Neeva maalapikesel» veidi laiendati juba septembris katkevõetud platsdarmi.

Vaadanud kella ja näinud, et on juba pool viis, otsustas Fedjuninski minna kabinetist väikesesse kõrvaltöörukkus seisis voodi. Oli vaja vähemalt tunnikes pikali heita. Kuid sel hetkel kostis valitsuse otsustehel.

Võtnud toru ja ennast nimetanud, kuulis Fedjuninski Kindralstaabi ülema asetäitja Vassilevski tuttavat häält.

«Tere, seltsimees Fedjuninski. Kas seltsimees Ždanov on kohal?»

«Andrej Aleksandrovitš laks oma korterisse peetama» vastas Fedjuninski. «Kas kasite äratada?»

«Pole vaja. Teatage Ždanovile ja Vasnetsovile, et võtke ka ise teadmiseks, et seltsimees Stalin avaldab äärmist pahameelt teie rinde aeglase tegutsemise pärast. Ta kaskis teile öelda, et te nähtavasti ei kujuta end

ülhadaohtlik olukord kujuneb Leningradist

«Seltsimees ennast hasti valitsev Vassilevski rääkis, et kui te aega viitmata ei murra labi vaenlasele ega uhine viiekümne neljandaga, lange te lõpuks sakslaste kalte vangi.»

Vassilevski pidas väikese pausi ja küsis siis juba teistkorda, osavõtlikumalt, nagu rõhutades sellega, et varem ütletud sõnad ei kuulunud temale isiklikult, kuid tema mees kõlas endiselt varjamatu murelik ärevus.

«Kas teie rindel toimub, Ivan Ivanovitš? Miks te venitad?»

«Aleksandr Mihhailovitš,» vastas Fedjuninski laupades, ilma et seda ise oleks märganudki, «meil on valus kuulata seltsimees Stalini etteheidet. Ma tahan teile teatada, et meie võitlejad ja komandörid ei jätavad oma verd, et taia Peakorteri direktiivide järgi kindlalt enda käes platsdarmi vasakul kaldal, et ole suutelised seda laiendama, kuna ei jatku hendeid suurtükiväe ja tankide üle jõe vedamine. Meie jalavägi on meeleheitlikus olukorras, viibid vaenlase lakkamatu tule all nii maalt kui õhust. Meil ei jätku...»

Fedjuninski puudis raakides ennast valitseda. Ta pidi mitte üksnes Vassilevskit, vaid ka Stalinit, kelle otsusel ohd äsja telefonitorust kõlanud rasked sõnad rinde sõjanõukogu ning ka kõigi Leningradi sõjaväe võitlejate ja komandoride aadressil tehtud etteheited ei ole õiglased.

«Ivanovitš,» ütles Vassilevski, «ei maksa loetleda teile ei jätku. Me teame seda ise. Kuid kas te tead, et Peakorter ei saa teid praegu abistada ega tehnikaga?... Sellele vaatamata Peakorter saata viiekümne neljandale täiendusse tuhat taaki. Aga teile, Leningradi, ei saa teile öelda.»

Fedjuninski vaikis.

Vassilevski hakkas Vassilevski

levski jälle raakima võõra, kategoorilise haalaga, kui te edaspidigi tegutsete samasuguses tempos, kukutate kogu asja labi. Seltsimees Stalin nõuab viivitamatut vastust. Minu poolt kõik.»

Ja Vassilevski pani toru hargile.

Mõne aja istus Fedjuninski hikumatult. Siis tegi keelenaga järsu liigutuse, nagu tahaks eneselt heida, kuid äkitselt haaranud tardumust, vajutas kellanupule ütles sisenenud käskjalale:

«Kutsuge Koroljov minu juurde! Ja las võtab kannavõimased operatiivvõimused Neeva grupist.»

Käskjalg ilmus viivu pärast tagasi ja kandis ette:

«Polkovnik Koroljov on sidesõlmes, seltsimees ülemjuhataja. Peab läbiraakimisi viiekümne neljandaga.»

«Oelge, et tuleks aega viitmata, niipea kui lõpetate. Kas kindral Voronov on oma kabinetis?»

«Ei, sõitis vägedesse.»

«Kandke kohe ette, kui ta tagasi jõuab.»

Niipea kui käskjalg valjus, teinud maadustekohase poörde ja sulgenud enda jarel ettevaatlikult kuid hoobalt ukse, sirutas Fedjuninski kae telefoni poole, mis ühendas teda Ždanovi korteriga, aga käsi tardus õhku, telefonitoru puudutamata.

«Milleks?» mõtles ta kätt langetades. «Kas ainult selleks, et edasi öelda, mida kuulsin?» Hetkeks kerkis tema silmade ette Ždanovi nägu — unetutest öödest tursunud ja mullakarva... «Ei, las puhkab tunnikesegi veel.»

Fedjuninski kujutles kibedusega, kuidas hommikul kordab Ždanovile taht-tahelt Stalini appumatult rasked sõnu nagu Vassilevski need ütlenud olid.

Nusis, tuleb võtta tarvitusele kired abinõud... kuid milised?... Kõik, mis kavatsenud operatsioonil edulikuks võis ja oli vaja ette võtta, oli möödunud päevadel juba tehtud. Sõjanõukogu läks riskile, koondades Nevskaja Dubrovka rajooni maksimumi vägesid, hõrendades teinud rindelõike viimase võimaluseni. 54. armee koondati samuti Sinjavino suunas üle seltsimehe ülemjuhataja oma jõududest. Kunagi varem ei olnud vägede võimevõim nii kõrge olnud kui neil päevil. Mõtte sellest, et neil seisab ees Leningradi vabastamine ja blokaadi lõpetamine purustamine, valdas uhinemisele purgivald võitjaid jäagitult...

Ja ikkagi ajasid jõudude puudus ning vägede ja tehnikaväe Neeva vasakule kaldale paiskamisega seotud erakordsed raskused, eelkõige aga sakslaste poolt väljaspool blokaadirõngast alustatud pealetung, mis 54. armeed rünnakult ohustas, kõik kaardid segamini. Ja kuigi vaenlane aktiveeris oma tegevust suhteliselt kaugel Leningradi rindelt ja rindest ning kaitsel seisid seal vahetult rünnaku alluvad 4. ja 52. armee, sai Fedjuninski arvata, et sakslaste pealetungi edu võib Leningradi saatust väga oluliselt mõjutada.

Arvutatud, et blokaadi läbimurdmise toimub hoogsa rünnaku esialgu polnud õnnestunud soovivat tulemuse saavutada.

«Mida teha, mida ette võtta?» mõtiskles Fedjuninski veel vatajaseel hommikueelsel tunnil.

Ja vajutas uuesti järsult kellanupule ja küsis käskjalalt:

«Kus on Koroljov?»

«Kas taab jutuajamist, seltsimees ülemjuhataja.»

«Kas ta seal nii kaua lobiseb?»

«Hetkel astus polkovnik Koroljov kabinetti. Käskjalg eemaldus kuuldamatult.»

«Noh, mis seal viiekümne neljandas on?» küsis Fedjuninski labamatult.

Koroljov astas ülemjuhataja lauale vaikides telefonilindi.

Fedjuninski haaras selle ja luges, pikkamisi, linti sõrmade vahelt läbi libistades:

Kell 4 00 andis vaenlane 39 motoriseeritud korpuse ja ühe rügemendi võimsa loogi 4. ja 52. armee vahekohta Tšudovskaja raudteepunkti Vaenlase peajõud tungides läbimurde- ja ühendavad pealetungi Budogošši suunas püüdes kiiresti ümbergrupeeruma, et mitte lasta vaenlast oma tagalasse...»

See sadadele tuhandetele leningradlastele, kes olid kinnistatud blokaadirõngast ja muu Nõukogudemaaga ühenduseks vaid kulma ja sunge Laadoga kaudu, millele olid olnud olnud sugistormid, nais, et võit on juba lähedal. Leningradi neli nimest Leningradi rinde ülemjuhataja toetajad. Need olid Ždanov, Voronov, Vasnetsov ja Fedjuninski.

Sellest ajast, kui algas blokaadi läbimurdmise operatsioon, kogunesid nad siia igal ööl, et teha kokkuvõtteid moodunud lahingupäevast.

Kuid nii sunget kohtumist ja nii rasket jutuaegamist kui see, mis toimus ööl vastu 23. oktoobrit, polnud nad veel olnud...

«Me kuulame teid, Nikolai Nikolajevitš,» ütles Ždanov Voronovi poole pöördudes.

Kõik nad istusid Fedjuninski kirjutuslaual. Ždanov ja Voronov tugitoolides, Vasnetsov ja Fedjuninski — lähedale nihutatud toohdel.

«Olukord on äärmiselt pingeline, seltsimehed,» ütles Voronov vaikelt. «Rääkisin just praegu Moskva. Sakslased tungivad Tihvini poole. Peakorter käsib saata Leningradi rindelt kaks laskurdiviisi Volhovi suunas, abiks 4. armeele. Peale selle tuleb võtta ära kaks diviisi Hozmili ja seda samuti Jakovlevile. Lahitud asi seisab selles, et Tihvin tuleb paasta maksu eest maksab. Hoolimata äärmiselt pingelisest olukorrast Moskva all pidas Peakorter võimalikuks eraldada ühe jandale armeele oma reservist ühe laskur- ja ühe laskurdiviisi. Seega tuleb meil praegu võtta vastu kaks otsust: kahe diviisi arasaatmise kohta meie rindelt ning nende paaskamisest neljandasse armeesse ja kahe diviisi saatmise kohta samasse armeesse viiekümne neljandast. See on kõik, mida ma võin praegu ette kanda.»

Maad võttis rusuv vaikus.

Sellest mälestusvaarsest päevast peale kui Voronov teatas Leningradi rinde sõjanõukogule eelseisvast operatsioonist, mille eesmärgiks oli blokaadi läbimurdmine, oli kogu Smolnõi elanud tiivustatuna rõõmsast mõttest, et on lahenemas tund, mil ümber Leningradi kaela oleks silmas kalk rebitakse. Ja isegi teade, et sakslased olid Leningradi oblast kaguosas pealetungie osunud, pöördus suutnud seda lootust kustutada.

Veel enam, Leningradi kaitses juhtidele oli tundunud, et pärast seda kui vaenlasele 20. oktoobrit kahelt poolt oli antud võimas look, õnnestub kindlasti, kui mõne tunni, siis vähemalt oopaeva jooksul, läbi murda linna «Suurest maast» eraldav «koridor» ja sellelt hädalt peatada ka sakslaste pealetung kagu suunas. Ja kuigi kahekümnes ega kahekümne esimene kuupäev ei olnud kaasa toonud oodatud võitu, elas inimeste südames

ool usk, et selle võidu saavutamine on tundide või päeva küsimus.

Elasoma uskusid võitlejad, kes vaenlase surmatoova tule all jätkasid öösel ja päeval Neeva ületamist, et üksikl kaldal oma tapetud ja haavatud seltsimehi asendada. Vaevalt «maalapikesele» jõudnud, asusid nad kogu lahingusse kindlas veendumuses, et võit on lähedal ja et paari-kolme ponnistuse järel ühinevad nad neile vastu tungivate 54. armee vägedega.

Sellest usust oli peaaegu võimatu lahti öelda.

Ja kuigi need inimesed, kes praegu olid kogunenud Fedjuninski kabinetti, teadsid tunduvalt rohkem kui need, kes Neeva platsdarmil võitlesid, oli ka nende meelneis elanud lootus, et lahingute kulg edukaks muutub.

Siis Vassilevski telefonikõnet võttis sõjanõukogu sekretär, et teatada, et paisata Neeva vasakule kaldale tankid. Rinde insenerivägede ülemä Bõtševski käsu sel kaebasid sapoorid ja metrooehitajad sugava tunneli, et seda kaudu toimetada Neeva kaldale auto- ja rasked masinad. Tankide paaskamine vasakule kaldale andis võimaluse arvestada, et jõudude liikumist muutub seal meie kasuks ja blokaad muretakse viimaks läbi.

Voronovi teade tegi kõigile neile arvestustele Leningradi rinde vägede vahendamine tervelt nelja võrra parast seda, kui kõik need väeosad, mida peeti võimalik olnud teistest rindelõikudest ära võtta, olid Neeva operatiivgrupi käsutuses, lahendas, et blokaadi läbimurdeoperatsioon on määratud labikukkumise

see üleminek lootuselt — olgu kull juba meele- ja lootuselt, ent ometi lootuselt — kibedale pettumusele. «Ma ei ootamatu, et esimesel hetkel ei suutnud ükski sõjaväe kuulaja sõnagi lausuda...

«Kusugused on ettepanekud?» küsis Ždanov sungelt.

«Ma ei kujuta endale päris hästi ette, kus asuvad ja millises seisundis on 4. ja 52. armee,» ütles Vasnetsov. «Kuni tänaseni nad meie kaartidel ei figureerinud.»

«Ilus kaart peaks juba valmis olema,» ütles Fedjuninski. «Andsin juba eile käsu.» Ta vajutas kellanupule ja ütles sisenenud käskjalale:

«Kutsuge polkovnik Koroljov siia. Koos kaardidraga» Koroljov saabus mõne viivu pärast.

«Laotage kaart laiali, polkovnik,» ütles Voronov, «tades pikale lauale.»

Koroljov taitis vaikides kasi. Heitnud pilgu üle kaardi võttis ta kaks rasket tuhatoosi, asetas need kaasatoodi ja kaardi ülespoole kaardu kiskuvatele nunkadele ja pöördus ülemjuhataja poole, oodates edaspidiseid korraldusi.

«Kõik, seltsimees polkovnik, olete vaba,» ütles Fedjuninski.

«Üks hetk!» sõnas Ždanov. «Mida uut on kuulda Neeva platsdarmilt?»

«Viimaste tundide jooksul on vaenlast veidi tagasi suruda õnnestunud. Kaheksanda elektriijaama ja Ahtozovo küla suunas.»

«Kas teil polkovnikule rohkem küsimusi ei ole, Andrei Aleksandrovitš?» küsis Fedjuninski.

Ždanov raputas eitavalt pead.

«Olete vaba,» kordas Fedjuninski. «Kuid staabist arge lahkuge.»

«Nüüis, palun kaardi juurde,» ütles Voronov, kui Koroljov oli väljunud.

Kõik asusid pika laua umber.

«Neljas armee kindralleitnant Jakovlevi juhtimisel kaitseb seda lõiku,» Voronov osutas pluatsiga kaardile. «Siin asub suur soo — Malaksinski Mõhk. Siit läheb kantseliin üle Kiriši raudtee aama ja edasi piki Volhovi jõe paremat kallast kuni Ptševži jõe suudmeni — siin Rinde kogu pikkus on umbes viissakümme kilomeetrit.»

Ždanov ja Vasnetsov jälgisid vahepidamata plüatsi liikumist. Loomulikult tondsad nad nashi neid Leningradi oblasti paiku. Kuid seni ei olnud oblast kagurajoonid kiskunud endale rinde sõjanõukogu tähelepanu.

«Kiriši on umbes saja kilomeetri kaugusel Leningradist,» sõnas Ždanov mõthikult.

«Just nii!» noogutas Voronov. «Nuud laheme viissakümne teise juurde. Selle komandöriks on kindralleitnant Klõkov. See asub siin, lõuna pool neljandat, ja kaitseb piki Volhovi paremat kallast kulgevat rinnet umbes kaheksakümne kilomeetri ulatuses.»

«Võeti pausi, võimaldades Ždanovil ja Vasnetsovil tutvuda. Siis aga jätkas:

«Lahene suunas oma loogi nende kahe armee vahelkohita, see tähendab — Tšudovost Budogoštši, viissakümne viitsusega lükuda edasi kirdesse, teiste sõnadega — Tihvinini peale ja lõgata seega ära viissakümne armee. Nisugune on situatsioon tänaseks päevaks.»

Voronov pani pliiatsi kaardile ja ajas end sirgu.

«Ždanovil ja Vasnetsovil, rääkimata elukutselisest sõjaväelasest Fedjuninskist, ei võtnud kaua aega selgusele jõudmine, millised kohutavad tagajärjed võivad selles situatsioonis kätketud olla. Budogoštšist Tihvinini kauguses vahem kui kaheksakümme kilomeetrit. Tihvinini langemine tähendas Leningradile katastroofi. Tihvin oli see raudteejaam, kuhu saabusid kõik rongid loomade ja kogu maalt.

«Lahene on nende armeeade lahinguvõime?» küsis Ždanov pilku kaardilt tõstmata.

Voronov kelnitas vaevumargatavalt õlgu.

«Nüpalju kui ma tean, kuuluvad 4. armee koosseisu 1. ja 2. laskurdiviisi ja üks ratsaväediviis. Arvatavasti on ka üks korpuse suurtükiväepolk ja tankipataljon. 4. armee vaeosade ja koonduste arvuline koosseis ei ole teada, veidi aega enne seda, kui ma Moskvast ära sõitsin, teadus sellest kindralstaabis ette armeekomandör Jakovlevile. Koroljovil on aga viissakümne teises kaks laskurdiviisi, üks korpuse suurtükiväepolk ja üks suurtükiväe tankipolk. Armee vaeosad on hajevil piki rinnet, kaitsevad ja pole aga mingisugust. Kahtlemata seda vaenlast meiega kasutaski...»

Ždanov võttis maad vaikus.

«Kas te saate soovitate ette võtta?» küsis Ždanov kaardilt, lõpuks pilgu kaardilt tõstes.

«Peale, Andrei Aleksandrovitš, täita Peakorteri nõudmine.»

«See tähendab, et peame oma rindelt andma ära neli suurtükiväepolk,» küsis Vasnetsov teravalt.

«Jah, Sergei Afanasjevitsš» vastas Voronov, «just nii.» «Nüüis sellest järeldub...» jätkas Vasnetsov tuliselt, «et me saame poolt lauselt vait.»

Ždanov otsustas nagu kõik teisedki, et Peakorteri käsk ei nõudnud arutamist — seda tuleb täita. Pealegi oli selge,

et Tihvini peab maksu mis maksab paastma, kuna selle langemine tähendaks praegu poolnaljas elavale Leningradile täielikku nälga. Kuid leppida sellega, et Leningradi rinnet tuleb nõrgendada ja neli diviisi ära anda, oli piinavalt raske.

Ja ennast vaos hoidev, metoodiline ning mõnusa maadral koguni kuiv Voronov sai aru, mis toimus praegu selle keevalise, kirgliku ja akilise inimese hinges, kes oli kogu oma olemusega andunud sellelesamale eesmärgile, mille nimel ka tema ise elas.

«Sergei Afanasjevitš, ma mõistan, mida see tähendab. Ja kui selle asemel et anda ära neli diviisi, oleks võimalik neid juurde saada, rõõmustaksin koos teiega, kuid me peame nad ära andma. Teist väljapääsu ei ole. Me kas suudame päästa Tihvini või Leningradi hakkab tõenäoliselt juba kahekordne piiramisrõngas.»

«Millised vaeosad te arvate ära anda?» küsis Ždanov, pöördudes üheaegselt nii Voronovi kui Fedjuninski poole.

«Peaksin otstarbekohaseks,» vastas Fedjuninski püüdes lühikest mõtisklust, «saata ära ühe diviisi kaheksanda armeest ja teise neljakümne teisest. Kui ei ole vastuvõetav teid, võtan kohe ühenduse Tributsiga, et valmistada ette transpordivahendid vägede toimetamiseks üle Leningrapi. Mis aga puutub viiekümne neljandasse armeesse, siis peab kiiresti Hoziniga nõu pidama. Arvan, et tal tuleb anda ära kolmesaja kümnes ja neljas laskuridiviis.»

«Kas sellega lõpetame, Andrei Aleksandrovitš?» küsis Voronov. Kuigi Voronov oli Peakorteri esindaja, jäi igal nõupidamisel, millest võttis osa Ždanov, viimane sõna Ždanovile.

«Ei,» ütles Ždanov ootamatult. «Tahaksin lisada veel paar sõna. Olen veendunud, et meie tegevus mille eesmärgiks on murda blokaad Sinjavino suunas, peab kõigest hoolimata jätkuma. Ma ei välista ka täna seda, et meie läbimurre võib õnnestuda, kuna sakslased on Tihvinile peale tungides sunnitud mingi osa oma Sinjavino rajoonis paiknevatest vägedest ära võtta. See võib muuta jõudude vahetuse meie kasuks. Kui aga seda ei juhtu, siis võime oma aktiivse tegutsemisega Neeva platsearmil igal juhul pidada kinni sakslaste vägede

retõttu ei saa osa võtta pealetungist Tihvinile. Kuidas me nüüd nõuame?»

«Enesestmõistetavalt,» vastas Voronov. «Seda, mis et Peakorter nõuab pealetungi jätkamist Sinjavino suunas. Teistsuguseid korraldusi ei ole tulnud.»

«Iga tulegi!» hüüdis Ždanov ootamatu ägedusega. «Ei ole! Kui me loovutame «Neeva maalapikese», siis me kaotame ainsa platsearmi jõe vasakul kaldal. Ja siis peame selle uuesti tagasi vallutama. Ja veel suurema võimevalamisega!»

«Nõu «uuesti tagasi vallutama» rõhutas Ždanov eriliselt ja kõik said aru, mis ta mõtles: varem või hiljem muutakse blokaad läbi. Ja läbimurre toimub just nimelt seal, kus piiramisrõngas on kõige õhem.

Aga millal? ...

«Mõne päeva eest oli iga Leningradi kaitse juht saanud sellele küsimusele vastama. Kuid tana ei ole sellele vastata enam-vahem kindlalt mitte keegi ...

«...» ja tuba tuhjenes. Ždanov pöördus tagasi oma kohale, mis asus sunsamas, Smolnõi teisel korrusel. Voronov ja Fedjuninski laksid sidesõlme, et Hoziniga ühendust võtta.

Väeotsöv suundus koridori lõppu, kus asus linna ja Leningradi rinde vägede toiduainetega varustamise Rahvaliste Komitee voliniku kabinet.

«...» and ukse, noogutas ta vaikides püstitõusnud Pavlovile, kes aeglaselt lava juurde, laskus raskelt tugitoolil ja ütles:

«Jutuaamine saab olema kõike muud kui rõõmustav, Dmitri Vassiljevitš.»

«Olen rõõmsatest jutuajamistest juba võõrdunud,» ütles Pavlov.

«...» iga päev kontaktis Ždanovi ja teiste sõjanõukogu liikmetega teadis RKK volinik hästi, missugune on olukord. Ta teadis, et 16. oktoobril olid sakslased Leningradi pealetungi ahustanud. Kuid olles tsiviilisik, ei pöördunud ta enist tähelepanu vaenlase aktiveerumisele. «...» mis oli Leningradist kaugel ja pealegi veel seal blokaadirõngast. See rajoon ei kuulunud Pavlovi juhtimisse: marsruut, mida mööda toiduaineid

Leningradi veeti, oli nendest paikadest tükk maad põhja pool. Palju rohkem tegi Pavlovile muret olukord Sinja vino rajoonis.

Linnakomitee sekretäri ilmest taipas ta sõnadetagi, et midagi rõõmustavat vasaku kalda platsdarmil toimunud ei ole ja et Vasnetsov ei tulnud tema juurde heade uudistega. Ta vaatas linnakomitee sekretärile kannatlikult otsa ja ootas, mida see ütleb.

Kuid Vasnetsov ei öelnud sõnagi. Pilves näoga vahtis ta kaugusesse, üle tema ees istuva Pavlovi pea, ja sellel tekkis tunne, et millestki rusutud Vasnetsov oli tema siinviibimise lihtsalt unustanud.

Kuid Vasnetsovi pilk ei olnud suunatud tühjusele, nagu see Pavlovile paistis. Pavlovi selja taga seinal olis kaart, millele punase rasvase joonega oli märgitud toiduainete Leningradi toomise marsruut. Just nimelt sellele joonele oli praegu suunatud Vasnetsovi süüalane pilk.

Lõpuks suunas ta pilgu Pavlovile ja küsis:

«Kui palju on meil tänasel päeval toiduaineid?»

Pavlov vaatas Vasnetsovile erutatult otsa. Toiduainete tagavaradest linnas oli ta iga päev Ždanovit informeeritud ja seda teadis hästi ka Vasnetsov. Vaevalt küll oli ta selleks siia tulnud, et veel kord aru pärida.

Intuitsivselt tundis Pavlov, et Vasnetsovi küsimine peitub midagi rohkemat, midagi muud, ja suutis end vaevu tagasi hoida huudmast: «Mis on juhtunud, Sergei Afanasjevitš, räägi ometi, ära piina!» Kuid ta võttis end kokku ja vastas rahulikult häälel:

«Võrreldes viimase informatsiooniga muudatusi ei ole. Kaks toiduainetetransporti uputati eile vaenlase lennukide poolt. Selle tulemusena on meil jahu viieteistkümneks päevaks, tangaineid — kuueteistkümneks, sukkar — kõige rohkem kuuks ajaks, rasvaineid aga kolmeks nädalaks.»

«Aga liha?» küsis Vasnetsov.

«Liha on üsna vähe, Sergei Afanasjevitš. Te teate, et selles sõltume täielikult varustamisest õhu kaudu. Kui näha, kui palju transpordilennukeid meile novembriks eraldatakse, on võimatu.»

Vasnetsov langetas pea ja jäi millegi üle sügavale mõttesse.

Pavlov ei pidanud enam vastu:

«Sergei Afanasjevitš, kas on midagi juhtunud? Eba-Nevskaja Dubrovka rajoonis? Või on midagi platsdarmiga lahti?»

Ta mõtles järsku, et sakslastel on vist õnnestunud likvideerida «Neeva maalapike» ning paisata meie väed põkke, ja tundis, kuidas laup tõmbus higiseks.

«Li!» vangutas Vasnetsov aeglaselt pead, «platsdarm on meie käes. Viimastel tundidel on olnud märgata isegi meenungast edasiliikumist. Sakslasi on veelgi tagasi tõrjutud...»

«Milles siis asi on!?» hüüdis Pavlov.

«Vaata siia, Dmitri Vassiljevitš!» sõnas Vasnetsov, tõusis ja suundus kaardi juurde. Pavlov kargas püsti ja järgnes talle.

«Mida me peale hakkame, kui vaenlasel õnnestub hõivata terve see rajoon?» ja Vasnetsov tõmbas ida pool lihvinut käeservaga pika joone.

Nuud jäi Pavlov sõnatuks. Ta oli jahmunud: Vasnetsov oli ühe käelõigutusega ära lõiganud selle ainsa tee, mida kaudu kodumaa varustas Leningradi toiduainetega.

«Aga kas siis...» alustas Pavlov, tõrkudes kogu oma olemusega võtmast omaks kohutavat oletust.

Vasnetsov ei lasknud tal jätkata. Ta pöördus Pavlovi poole ja ütles, Pavlovile otse silma vaadates:

«Sakslased vallutasid Budogoštši ja liiguvad kirdesse, lihviini peale...»

Lautes väga vastutusrikkaid, kuid sealjuures äärmiselt raski ja karme kohustusi, hasti teades, et iga järjekordne toidunormide vähendamine sunnib sadu tuhandeid inimesi uusi raskusi ja kannatusi üle elama, oli Pavlov ise neil päevil jõudu leidnud ainult lootusest, et nige varsti saabub blokaadi labimurdmise teade.

Suursamas oma Smolnõi kabinetis oli ta magama heitnud kindlas usus, et teda äratab telefonihelin ja rõõmuks. Hommikuti, minnes järjekordse ettekandega Ždanovi juurde, oli ta juba lävelt selle ilmet uurinud, et mõista, kas ei ole möödunud ööl toimunudki see suur sündmus...

Andmed Leningradi toitlusolukorrast olid riiklik saladus ja ainult seitse inimest, kaasa arvatud Pavlov ise, said linnas vastavat informatsiooni.

Kuid peale nende arvude olid veel teised, mida Pav-

lov kirjutas paberilehele, kui oma kabinetti ükski jõi. Ta hoidis seda paberilehte selfis, eraldi teistest, ametlikust dokumentidest ja võttis välja ainult siis, kui südamevalu väljakannatamatuks muutus. Sellel paberilehel olid arvestused uute, tunduvalt kõrgendatud normide kohta, mis võiks linnas kehtestada kohe järgmisel päeval pärast blokaadi läbimurdmist.

Need arvud väljendasid esialgu ainult unistust, nende taga ei olnud veel tuhandeid tonne jahu, liha, tangu ja suhkrut, vaid ainuüksi lootus...

Nüüd oli see lootus purunenud...

Pavlov tõstis pea ja ütles ebakindlalt:

«Aga võib-olla... suudame enne kui sakslased Tihvini vallutavad, blokaadi läbi murda? Või on olukord Sinjavino suunas täiesti lootusetu?»

«Ma juba ütlesin, seal kaivad ägedad lahingud,» ütles Vasnetsov. «Me jätkame katseid «koridorist» läbi murda. Kuid...» Ta jäi hetkeks vaikselt ja jätkas siis juba valuga haales. «Peakorteril korraldusel peame paigutama ohtlikku rajooni neli diviisi meie rinde kaitseks.»

Vasnetsov ei lisanud nendele sõnadele enam midagi. Kuid Pavlov mõistis: nüüdsest alates peab Leningradi rinne tegutsema nõrgendatuna ja järelikult jääb võimatuks blokaadi läbimurdmiseks tunduvalt vähem.

«Nõndaks...» sõnas ta vaikselt.

«Ma hoiatasin sind, Dmitri Vassiljevitš, et meie juhtimine ei saa olema rõõmustav,» jätkas Vasnetsov kibeda muigega. «Ja see pole veel lõppenud. Sa ei vastanud ju minu küsimusele: mis juhtub siis, kui sakslastel õnnestub vallutada Tihvin? Kustkaudu hakkab sinu toimuma Leningradi varustamine?»

Pavlov vaatas kaardile ja kehtitas õlgu.

«Mul on raske nii akki vastata sellele raskele küsimusele. Pean pidama nõu tagalaülemaga. Ilma Lagunovita ei söanda ma midagi öelda.»

«Jutt ei ole praegu konkreetsetest ettepanekutest, vaid üldistest arvamustest. Tahan teada sinu arvamust: millised võimalused on üleüldse olemas?»

«Noh,» alustas Pavlov kõhklevalt, uuesti kaardile vaadates, «oletan, et kõige halvemal juhul tuleb laadungid toimetada algul, ütleme, siia, Zaborje rajooni.» Ta sisestas käe välja ja osutas sõrmega vaevumärgatavalt

suunetusele Tihvinist kirde pool. «Sisestage siis veame laadogani...»

«Millega?» küsis Vasnetsov teravalt. «On sulle need juba tuttavad? Seal pole midagi peale kulavaheteede ja raudteeradade! Maad on aga sellest Zaborjest Novaja Laadogani rohkem kui kakssada kilomeetrit. Üle jarve tuleb aga Ossinovetsini veel üle saja! Kokku oma kolmsada kilomeetrit! Kas kujutad ette, kui palju võtab aega, et tuua siia see laadung jõuab Leningradi isegi siis, kui meil teel ei purustata ega lasta põhja?»

«Mida sa minult tahad, Sergei Afanasjevitš?» sõnas Pavlov nukralt.

«Jah. Saan aru...» ütles Vasnetsov. «Ja ikkagi, kuidas me laadungeid Laadogani toimetame? Vankritel? Saanidel? Sadu tonne vankritel kõige kehvemate teede juures? Eil See on absurdne!»

Ta hakkas närviliselt mööda tuba edasi-tagasi kõnnima...

«Sergei Afanasjevitš,» ütles Pavlov, «kuid Tihvin on praegu veel meie käes, võib-olla lööme enneaegselt Tihvini alla.»

«Enneaegselt!?» hüüdis Vasnetsov peatudes, vaevu varjatud vihaga. «Jätkub juba hiline mistest! Küllalt! Ütleme juba liiga palju hiline nud, jätkub! Oli neid, kellele näis, et ka Luuga kindlustused ehitati liiga vara valmis: milleks paanikat tekitada, vaenlane on ju alles sadade kilomeetrite kaugusel Leningradist! Need kindlustused aga said juba juulis meie päästjaks!»

Ta kõndis jälle edasi-tagasi mööda kabinetti ja jätkas juba rahulikumalt:

«Loodame parimat. Ja siiski palun sind juba praegu Lagunoviga nõu pidada. Ja loomulikult ei tohi sellest teada saada mitte ükski elus hing...» Ta vaikis veidi ja lisas seejärel: «Aga ega ma sinu juurde ainult seltskonnaks tulnud. On veel üks asi...»

Ta võttis kirjutuslaualt kalendri, lehitses pikkamisi Pavlovi märkustest kirjusid lehti, pani kalendri tagasi ja ütles:

«Istu, palun, Dmitri Vassiljevitš, ja püüa mõneks minutiks unustada see kaart.»

Pavlov pöördus laua juurde tagasi, murdes pead, millest võiks veel juttu tulla, ja istus, Vasnetsov jäi aga tagasi seljatoele toetudes seisma ning ütles Pavlovi

poole kummardudes kuidagi ootamatult argliku haaliga.
«Tahan sinuga nõu pidada... Asi on selles... Vastus on oktoobripühad, pole enam kahte nädalatki... Ega ole?»

«Jah,» noogutas Pavlov hajameelselt, kuna mõtles sel hetkel kõige vähem eelseisvale tähtpäevale.

«Nojah,» jätkas Vasnetsov, «mind piinab seoses sellega üks mõte... Kas me tõesti ei saa inimestele midagi heameelt teha?»

Pavlov kehtas õlgu.

«Kõige suurem rõõm oleks teada saada, et...» alustas ta, kuid Vasnetsov katkestas tema sõnad:

«Jäta, Dmitri Vassiljevitš! Sellest saan ma ilma sinu tagi arul. Võib-olla saabub selleks ajaks misugune rõõmusõnum, ent võib-olla ka mitte... Kuid ma mõtlen midagi muud. Kas sul pole tõepoolest mingisuguseid ettepanekuid?...»

«Missuguseid ettepanekuid!? Ma ei suuda praegu midagi leegi muule mõelda ega millegi rääkida.»

«Unusta ometi need lurjused, neetud fašistid!» hüüas Vasnetsov, «Paariks minutiks unusta! Lubame endale paar minutit puhkust. Kas me pole seda tõesti ära teeninud?»

Ta istus Pavlovi vastu, peaaegu puudutades tema põlvi, ja küsis tasa:

«Kuule, Vassiljevitš, kas sul on kunagi olnud juhu oktoobris meie linnas olla? Ma mõtlen — pühad ajal.»

«Aga loomulikult,» vastas Pavlov süngelt.

«Nii et mäletad... Meil osati pühi pidada, ega ole?...»

Ta avas nagu laps pooleldi suu ning tema näole tekkis naeratus. Tundus, nagu oleks Vasnetsov sel hetkel tõepoolest unustanud kõik ja taevalikult andunud mälestustele.

«Jah, meil osati pühi pidada,» kordas ta. «Urtski vajakul oli sõjaväeparaad... pärast seda demonstratsioon... kõige ees lähevad vanad bolševikud, Talvepalee ründajad... nende järel putilovlased, obuhhovlased, Neeva masinahitajad, «Sevkaabel»... Marsib Aja lugu isel ja laevad Neeval... Ja õhtul — kas mäletad, Pavlov, kuidas linn 7. novembri õhtul välja nägi! Kõikjal särased tuled, kogu prospekt Talvepaleest kuni Moskva

... oli nagu Linnutee... Aga rahvast? Rahvast ei ole palju, et ei pääse läbi! Vaateaknad särased...»

«Ärrita mu hinge, Sergei Afanasjevitš!»

Kuid nais, et Vasnetsov ei kuule Pavlovi. Tema näolt kadunud õnnis naeratus.

Kõikjal lehvivad tuules punased lipud... Majadest kuuldavad laulud ja muusika, tantsitakse...»

Vasnetsov vaikis hetkeks ja asetas siis äkki järsu, ootamatu liigutusega käe Pavlovi põlvele, pigistas seda ning ütles kogu kehaga etlepoole kaldudes:

«Kuule, Dmitri, kas me saame millegagi inimesi pühade puhul rõõmustada, mis? Kas saame? Üksõik millegi! Noh, kui ei saa kõiki, siis vähemalt lapsigi, ega!»

Pavlov ei kostnud sõnakestki. Tal oli piin Vasnetsovi kuulata. Lõpuks vastas ta vaevukuuldavalt:

«See on julm, Sergei Afanasjevitš! Kuidas sa võid...»

Lauset lõpetamata heitis ta käega.

«Ma tean ja saan kõigest aru, andestal!» ütles Vasnetsov. «Saan aru: kui sulle antakse käsk: nälgi nädal aega ja ära ivagi suhu võta, kuid toida inimesed ära, mis tuled sa sellega toime! Praegu nõutakse sinult aga muud — leia midagi, nuputa! On tarvis midagi välja mõelda, Dmitril Vähemalt lastele! Tahad, lendame koos Novaja Ladogasse, räägime meremeestega, nad lähevad ka tormiga tee, kui me neile ütleme, milleks see vajalik on!»

«Sa tead ju küll, et nad käivad juba kuu aega iga-aastase ilmaga väljas. Neid pole vaja agiteerida...»

«Tean küll, aga ikkagi!... Kas me tõesti ei saa anda inimestele pühade puhul natukenegi juurde?»

Pavlov heitis Vasnetsovi pika pilgu.

«Anda seitsmendale novembril juurde, et kaheksandal võtta, kas nii?» küsis ta julmalt. «Vähendada kaheksandalt, et ülekuulu tasa teha?»

Vasnetsov lõi silmad maha.

Kabinetti sügenes rusuv vaikus.

Pavlov tundis, et ei suuda seda välja kannatada. Ta tõusis ja hakkas ringi kõndima. Istus siis kirjutuslaua taha tugitooli ja laual olevaid pabereid silmitsedes, et amult mitte kohata Vasnetsovi pilku, ütles külmalt ja võimalikult ükskõiksest:

«Muide, sina oled linnakomitee sekretär. Pidage Ar t rei Aleksandrovitšiga nõu ja võtke otsus vastu...»

«Ei,» vangutas Vasnetsov pead ja lisas vaikselt... on õigus...»

Pavlov tõstis pea, vaatas Vasnetsovi ja nägi, et see on saanud tagasi endise, pingutatult kalgi ilme.

Mõne sekundi istus Vasnetsov liikumatult, siis tõus ja astus ukse poole.

«Oota, Sergei Afanasjevitš!» pääses Pavlovil ootama tult üle huulte, kui Vasnetsov haaras juba uksehoogu. «Oota üks minut,» kordas ta, «las ma mõtlen...» ning surus peopesad meelekohtadele.

Metronoom väikeses kastikeses laual muudkui tiks. Kolme sekundit... kaks kummind... minut.

Lõpuks tõusis Pavlov jarsult pusti, astus ikka veel ukse juures seisva Vasnetsovi ette ning ütles:

«Kui ehk riskiks?... Prooviks?... Ainult äärmise erandina... Kanname sõjanõukogule ette... Kakssada grammi hapukoort ja sada grammi kartulijahu inimese peale...»

Ta ütles need sõnad kõhklevalt, ikka veel kaheldes oma ettepaneku reaalsuses. Vaikis pisut ja lõpetas siis juba otsustavalt:

«Ainult lastele!...»

«Aga... täiskasvanuile?»

«Mitte midagi!»

«Pavlov!»

«Nõh... olgu peale. Leiame igauhele neli soolatud tomatit. Noh... viis. See on aga kõik. Punkt!...»

Kindralmajor Fedjuninski tuli maa-alusest sidesõlmest oma kabinetti, mis asus Smolnõi teisel korrusel.

Hadavajalikud korraldused olid tehtud. 54. armee komandör oli saanud kasu anda kaks diviisi 4. armeele, 8. ja 42. armee sõjanõukogud aga korralduse eraldada üks laskurdiviis. Laadoga flotilli komandör Tšerokov ja rinde õhujõudude staap olid saanud kasu kindlustada nende vägede, samuti aga merejalaväe 6. eribrigaadi ja kogu sõjatehnika ning tagalamajapidamise üle järve toimetamine.

Näis, et kõik, mis Fedjuninski pidi tegema pärast nõu

... ja Zlatovi juures, oli juba tehtud. Kuid ülem... vaevus mõte, et üks teda erutanud küsimus on jäänud lahendamata...

... sisas esitada see küsimus Peakorterile tekkis Fedjuninski juba järgmisel päeval pärast Žukovi ootama... Moskvasse. Kuid õige pea oli Leningradi... saabunud Voronov pealetungikasuga ja Fedjuninski polgadele oli langenud eelseisva operatsiooni ettevalmistamise tohutu koormus, ning seetõttu oli ta nõuks... mitte rutata. Kuid need valdas mõte vajadusest... teha see, millest ta oli kõik need päevad vaikinud, Fedjuninski uuesti jäagitult.

... Kui algas sõda, oli Nõukogude Liidu kangelane... inski, siis alles polkovnik, Kievi Enisõjajärg... korpusekomandoriks ning kuulus nende hulka, ... vaed vaenlase võimsate lookide all ei loonud... välja ega taganenud ning jatsid oma positsioonid... alles pärast vastavat käsku. Veel varem aga, Hal... oli, oli ta olnud edukas polgukomandör; sellest... tundis teda hästi ka Žukov.

Neljakümne esimese aasta juuli lõpus, kohe pärast Žukovi asumist Reservrinde komandöri kohale, saabus... mille põhjal Fedjuninski tuli võtta enda peale ühe... rinde koosseisu kuuluva armee juhtimine.

... ei jäänud Fedjuninski, nüüd juba kindral... kauaks pidama, olgugi et sõites septembri esimes... tel päevadel Rokossovski komandopunkti läbiraakimis... aspidise koostöö asjus, ei teadnud ta veel, et oma... ndopunkti enam tagasi ei pöördu. Rokossovski... autobussis anti talle ootamatult telegramm Mosk... vast Telegrammile oli alla kirjutanud Žukov ja selles... vaid kolm sõna: «Viivitamatult ilmuda Kindral...»

... inski ei suutnud mõista, mis on juhtunud. Miks... kelle staap asus Gžatski rajoonis talle Moskvast... ammi saadab? Ja miks kutsutakse Moskvasse välja... Fedjuninski? Rokossovski, kellele kindral telo... naitas, kehtis vaid arusaamatuses õlgu.

... Žukovi iseloomu, ei hakanud Fedjuninski ise... mõistetavalt venitama. Oma armeesse tagasi... amati kihutas ta kohe selles, mis tal parajasti sel... oma sineli ja teiste isiklike asjadeta, selsamal soo... septembripäeval mindelt võetud «emkaga» Mosk...

vasse, murdes kogu tee pead: milleks teda küll välja kutsutakse?

Selgust ei saanud ta ka Kindralstaabist, kuhu parand keskoõd kohale jõudis. Keegi ei osanud vastata Fedjuninski, miks teda välja kutsuti, ega öelda, kus vabalt väljakutsule alakiirjutatud Žukov.

Lõpuks Fedjuninski vedas: ta kohtas koridoris Vassilevskit. Kindralstaabi ülem asetäitja ütles Fedjuninski, kui see tema poole poordus, otsekohe, kaugu poole.

«Tean, tean, milleks teid vaja. Aga taakuda peab praegu aega — ruttan Kõrgema juurde ettekandma. Teie aga sõitke Žukovi suvilasse. Viivitamatult.»

Koos uhe Vassilevski adjutandiga sõitis Fedjuninski ikka selsamal rindelt parit lapilise kaitsevarviga kaetud «emkal» linnast välja. Auto sõitis Kubinka poole lühivaid tanke, veomasinaid ning sõjavaekolonne täiskihitud Minski maanteele ja jõudis lõpuks aeg-ajalt teepoole veideli hoidudes, et mitte liiklusummikusse takerduda. Rubjovo poole viivale teeotsale.

Sin oli veidi lähedam, ainult vahetevahel kihutavad vastu sõidua autod, pilgutades siniseks võõbatud ja varjuvade kaetud laternatega. Aeg-ajalt kummardus tapal istmel asuv adjutant üle autojuhi õla ja kasutas lühidalt: «Paremale... nüüd otse... jalle paremale...» Lõpuks aga lausus: «Stopp!» Auto peatus pimeduse vaevalt nähtava raudtara juures.

Žukovit suvilas ei olnud. Tema adjutant, keda Fedjuninski tundis juba Halhin-Goli päevist, ütles, et armee kindral oli käskinud õhtust süüa ja magama heita.

«Söögitoas oli laud kaetud, Fedjuninskile torkas silma viiludeks lõigatud veripunane arbuus. Ta võttis istet, võttis kurgu ja heitis sinnasamasse diivanile magama.

Hommikul äratas teda Žukov ise. Vaevalt jõudis Fedjuninski silmad avada ja kähku diivanilt tõusta, kui Žukov oma tavalise jantsusõnalisuse ja jagoonilisusega küsis:

«Kas seda tead, miks välja kutsuti?»

«Ei tea,» vastas Fedjuninski.

«Leningradis on raske olukord. Mind maarat, oleme juhatajaks, Lendad koos minuga. Sea end valmis.»

Žukov suundus juba ukse poole, kui Fedjuninski kähku küsis, kellena ta Leningradi peab lendama.

«Esiolgu minu asetäitjana. Seal aga naeme,» ütles

Žukov üle õla. «Tee kähku, auto ootab, sõidame lennukiga. Teel võtame ka Hozini kaasa.»

Fedjuninski ei iitsatanud, et tal polegi mingeid ettearvamusi teha, kuna oli sõitnud siia selles, mis ta selles, ja et kogu tema varandus koosneb kassast, markmikest ning varvipluatsite komplektist.

Ta ei saanud kurgu habet, sest leidis vannitoast riulilt kummitamisaparaadi, pesi nao puhtaks ja ilmus juba mõne minuti pärast trepile mille ees ootas auto. Žukov palutas auto juures kannatamatult edasi-tagasi.

«Si sattuski Fedjuninski Leningradi, kus sai kasu armee etteotsa, sest sellest armeest sõltus neil linnaga saatus. Kolm nadalat hiljem kostis aga armee komandopunktis telefonihelin ning Fedjuninski sõitis Žukov tättavat haalt. Ta tahtis juba hakata kassast ette kandma, kuid Žukov ei lasknud tal järele.

«Mida te pole unustanud, et olete minu asetäitja? Sõitke viivitamata kohale.»

«Linnasse saabunud, leidis Fedjuninski Žukovi eest kassasõidumeeleolus. Kirjutuslaua sahtlid olid kassasõidumeeleolus. Kirjutuslaua sahtlid olid kassasõidumeeleolus. Kirjutuslaua sahtlid olid kassasõidumeeleolus. Kirjutuslaua sahtlid olid kassasõidumeeleolus.

«Mida te pole unustanud, et olete minu asetäitja? Sõitke viivitamata kohale.»

«Võta rinde juhtimine enda peale. Olukorraga sind ümbrustama ei hakka, seda tead niisama hästi kui mina. Nüüd aga kutsutakse kiiresti Peakorterisse.»

Nende sõnadega astus Žukov tuhja seifi juurde, lõi ukse hooga kinni, keeras klõpsatades võtit lukuaugus ning ulatas selle siis Fedjuninskile.

«Mida te pole unustanud, et olete minu asetäitja? Sõitke viivitamata kohale.»

«Mida te pole unustanud, et olete minu asetäitja? Sõitke viivitamata kohale.»

Juba septembris oli vaenlane alustanud raevukaid rüütmilisi Eesti laanesaarestikule ja Hango pool-

Parast Balti väbariikide vallutamist sakslaste poolt jäid Nõukogude meremeeste käes olevad kindlustused üha enam sugavale vaenlase tagalasse. Nende strateegi-

line tähtsus oli aärmiselt suur: nad sulgesid sissepaad Soome lahte ja järelikult Saksa laevadele tee Kriemlinna, kaitsesid paasu Leningradi mere poolt ja Soome lahte koondatud Balti laevastikku. Neil saartel, lennuval ad, kust Nõukogude lendurid soontasid peamised rünnakud Berliinile ja teistele Saksamaa eriliselt kaitsatutele keskustele.

Raevukad runnakud Hangole ja Eesti laanepoolset saartele toimusid vahetpidamata ja 14. septembril õnnestus sakslastel saata Saaremaale merejalaväe üksus. Saare kaitsjad pidasid kaks kummi päeva ebavõrdset lahinguid ja alles oktoobri algul olid Saaremaa poolsoni jaanused sunnitud Hiiumaale evakueeruma.

Varsti tegid sakslased uue katse hõivata Soome rannavõit. See toimus kohe pärast Žukovi arasõitu Leningradist, kus kui rinnet oli asunud juhatama juba Fedjuninski. Sakslaste dessant randus Hiiumaal ja pärast mitme päeva kestnud meeleheitlikku ja ebavõrdset lahingut olid Nõukogude meremehed sunnitud rannapatareid laskma ja Hango poolsaarele asuma.

Võitlus selle mereväebaasi pärast, mis asus Soome lahe põhjakaldal, on eriti teravaks muutunud.

Väikesearvuline garnison kindral Kabanovi juhtimise kaitses seda kangelaslikult peaaegu juba neli kuud. Linnast, lõunast ja idast uhtusid seda poolsaart merelaamad. Tagalast — põhjast — tungisid peale Soome väed. Mannerheim oli pöördunud Hango garnisoni poole isikliku lahkutusega, milles andis au meremeeste kangelaslikele ja veenis neid edaspidise vastupanu mõttetuse. Hango kaitsjad aga olid Soome marssalile saatnud vastuse, mis väga meenutas zaporoozlaste kirja turksultanile. See algas sõnadega:

«Tema hulgusele, impeeriaator Nikolai kõrgeistiuskandnud mata sabaalusele, soome rahva uliaustatud linnakale, Berliini õukonna aadlisoost ülemhoorale, halduridega Raudristi, lihtsa raudristi ja lõpuks puude kavalerile parun von Mannerheimile...»

Kuid olukord Hango poolsaarel muutus iga päevaga raskemaks. Balti laevastiku juhtkond ja Fedjuninski ohd jõudnud järeldusele, et baasi garnison on teinud kõik, mis inimeste võimuses, ja on aeg Peakorterile teatada küsimus poolsaare kaitsjate evakueerimisest.

See polnud kaugeltki ainus ja loomulikult mitte talle

üksik ülesanne, millele uus ülemjuhataja lahenduse loomina pidi. Peamine, kõige tähtsam ülesanne oli seista blokaadi läbimurdmise operatsiooni ettevalmistamises ja teostamises.

Siis, mil sakslased olid jõudnud Budogoštšini, kõige olulisemaks oht, et linn satub kahekordsele rünnakule. Vältida seda ohtu võisid ainult 4. armee. Seal otsustati praegu Leningradi kaitses.

Fedjuninski ei tohtinud enam viivitada. Küsimus, mida 1. päeva oli Peakorterile kavatsenud esitada, ei olnud edasilukkamist.

«Pea seda tegema!» mõtles Fedjuninski, toetades kätt seinale. «Kuidas sellest ka aru ei saadaks! Ohtu on olnud seda tegema. Just nimelt nüüd. Mõnede juhtudel on kõhklemine argusest hullem.»

Ning ta haaras järsu liigutusega, nagu kartes, et võib veel ümber mõelda, valitsuse otsetelefoni toru ning valis erutusest jagu saada püüdes numbrit...

Varahommikul astus ülemjuhataja kabinetti ootamatult Zdanov.

Fedjuninski istus kirjutuslaua taga. Tal oli õnnestunud veidi magada ja ta tundis end puhanuna.

Zdanov tuli kilrel sammul üle kabineti Fedjuninski laua juurde, käes mingi paber.

«Mida see tähendab, Ivan Ivanovitš?»

Fedjuninski kehtas õlgu, tundes, et Zdanov on äärmiselt puhane, ja lisas hämmastunult:

«Päi! taip, Andrei Aleksandrovitš! Mis juhtus? Ma...»

«Päi, te taipate, te teate, seltsimees Fedjuninski!» pean

«Jus Zdanov ja pani järsu liigutusega kindrali laua ülaosas õhukesest paberossipaberist lehe, millel tavaliselt saabunud salakiriad.

Fedjuninski tõstis paberilehe silmade juurde ja taipas. Peakorter kaskis 54. armee komandoril kindralleitnantinil asuda Leningradi rinde vägede ülemjuhatajale, kindralmajor Fedjuninski aga määrati 54. armee komandoriks.

«Kas te oeld, et teile tuleb see ootamatult?» küsis Zdanov, vahetasena, ainiti Fedjuninskile otsa vaadates.

1. Peakorteri kask ei tulnud Fedjuninskile ootama-

tult. Ainus, mida ta tõepoolest ei osanud oodata, oli see, et kõik otsustatakse nii kähku, mõne tunni jooksul.

«Te ei tarvitse mulle vastata,» jätkas Ždanov, «helt tasin just äsja Moskvasse ja tean teie öisest jutuaugust sest Vassilevskiga.»

Mõned sekundid oli Fedjuninski vait. Siis aga ütles tase:

«Jah, Andrei Aleksandrovitš, ma tõstsin ise üles kommunisti ümberpaigutamise hädavajalikkusest.»

«Kuidas te ometi võisite?!» Ždanov tahtis veel midagi lisada, kuid heitis ainult käega ja hakkas kiiresti kabinetti edasi-tagasi mööda kabinetti, püüdes nähtavasti rahustuda.

Fedjuninski istus liikumatult oma kirjutuslaua taga jälgides pilguga sõnatult Ždanovit. See peatus lõpuks ja kordas:

«Kuidas te ometi võisite, Ivan Ivanovitš? ... Kuidas pidasite võimalikuks pöörduda Peakorteri poole, ilma et oleksite eelnevalt minuga nõu pidanud? Oletame, et otsustasite seda teha sõjanõukogu liikmest mööda minnes, kuid ma olen ju veel ka Keskkomitee sekretär, teie aga olete kommunist!»

«Jah,» vastas Fedjuninski vaikselt, «ma olen kommunist. Ja seepärast ei saanud ma jätta tegemata seda, mida minult nõuab parteiline südametunnistus.»

Ždanov heitis Fedjuninskile tähelepaneliku pilgu, läks kirjutuslaua juures seisva nahktugitooli juurde, võttis istet ja sõnas juba rahulikumalt:

«Ma ei saa teist aru. Milles on asi? Selgitage põhjused.»

Fedjuninski väljus laua tagant ja jäi seisma Ždanovi vastas oleva tugitooli lala täisnurkse seljatoe taha.

«Lubage ette kanda, seltsimees Ždanov...» alustas ta, kuid jäi kohe vait. Erutus segas tal rääkimist. Lühike pausi järel jätkas ta juba teise ebaameetliku tooniga. «Andrei Aleksandrovitš, palun saage minu tegevusi õigesti aru! On kolm asjaolu, mis sundisid mind pöörduma Peakorteri poole selle palvega. Täidan juba kaks nädalat ajutiselt ülemjuhataja kohuseid. Ma pole harjunud olema ajutine «alalise» kohale ma aga arvan, et ei pretendeengi. Arvan, et mul puuduvad sellised vajalikud kogemused...»

«Milleks siisugune enesekriitika?» lausus Ždanov nagu krampsutades.

«Ei, ei,» lisas Fedjuninski kiiresti, «uskuge, kõik see, mida ma praegu raagin, on igati läbi kaalutud ja läbi mõeldud. Teate hästi, et asusin rinde ülemjuhataja kohale erakorralistel asjaoludel: seltsimees Žukov sõitis ootamatult ära, raske olukord Moskva all ei andnud aga Peakorterile nähtavasti võimalust igakulgselt läbi arutada küsimust tema asemikust. Seda esiteks. Nüüd teiseks. Kindral Hozin on auastmelt minust kõrgem, tema on kindralleitnant, mina aga kindralmajor ja see arvestades on mul ka alles kaks kuud...»

«Aga pole auastmes,» katkestas Ždanov teda jälle.

«Olen nõus. Kuid vaatamata sellele olen veendunud, et olukord, kus auastmelt vanem väejuht, pealegi palju suurem komandorikogemustega kui minul, on minu jaoks pole normaalne. Teie, Andrei Aleksandrovitš, te ei teadugi ei tea, kuid omal ajal, kui Hozin juba diviisi juhtis, teenisin tema juures kõigest pataljoni komandorina. Ka neljakümne teise komandorina allusin alles üsna hiljuti Hozinile kui rinde staabi ülemale.»

Fedjuninski rääkis nüüd komistusteta, sest oli jätanud Žukovi ärasõitu neid sõnu mõttes korduvalt oelnud.

«Te lõite esile kaks põhjust,» ütles Ždanov. «Mis on kolmas?»

«Kolmas? ... Kolmanda, Andrei Aleksandrovitš, dikteerin elu ise, meie tänane päev. Arvan, et uutes oludes on olemas palju viiekümne neljanda tegevust...»

«Ja jäi vait.

Ždanov lahutas käsi ja ütles kahtlevalt:

«Kuid ümberpaigutus siisugusel momendil...»

«Just nimelt siisugusel momendil on see hädavajalik,» ütles Aleksandrovitš,» vastas Fedjuninski innukalt.

«Kõikagi... pole ma veendunud,» sõnas Ždanov nagu kuuldavalt mõtiskledes.

«Aga kui vaenlane viiekümne neljanda ära lõikab?!» ütles Fedjuninski. «Ärge unustage, Andrei Aleksandrovitš, et sellele armeele on osaks saanud ränk saatus. Just juhtis seda...» ta sattus hetkeks segadusse, «miski, kelle Peakorter pidas vajalikuks vabastada. Nüüd

on armee jalle raskes olukorras, kuna vaenlane arendab tema tagalas pealetungi. Raskes olukorras on ka minu pool piiramisrõngast paiknevad väed. Selge, et sellises situatsioonis peavad nii rinde kui ka armee eeslinnades seisma inimesed, kes nendel kohtadel ei viibi mitte juhuslike asjaolude tõttu, vaid sobivad tööalastelt omadustelt.»

«Kas kardate, et ei tule rinde juhtimisega toime?»

«Ma ei karda midagi, seltsimees Ždanov,» ütles Tihonov. «Ma pole sõja algusest peale lahingust välja lahkunud. Kuid ma olen kommunist ja harknangi rääkima ausalt, eriti siis, kui on jutt kodumaa huvide kohta. Ma ei palu ju end tagalasse viia, Andrei Aleksandrovitš!... See aga, et helistasin kiirustades kohe Moskvasse, ilma teiega nõu pidamata, andke mulle andeks. Olen süüdi.»

Maad võttis vaikus.

«Oelge,» sõnas lõpuks Ždanov, «ma kusun teid oma olukutseliselt sõjaväelaseks ja kommunistiks: millised on teie arvates vasakul kaldal toimuvate lahingute perspektiivid?»

«Kujunenud olukorda arvesse võttes ei näe ma lähemal ajal reaalseid võimalusi blokaadi lahendamiseks.»

«Nii...» ütles Ždanov kokkuvõtlikult. «Sisestades teise küsimuse: kas te ei arva, et koos pealetungiga võivad jaspool blokaadirõngast võivad sakslased uuesti alustada aktiivset tegevust ka vahetult Leningradi all?»

«Loomulikult ei saa niisugust võimalust täielikult välistada. Kuid ikkagi arvan sedasama mis Žukov: teie jaoks rünnakuks Leningradile ei jätku sakslastel praeguste jõude. Seda enam et nad Tihvini suunas peale tungivad.»

Mõne aja oli Ždanov keskendunud vaik. Siis kummardus ta üle laua, võttis kaasatoodud õhukese paberilehe, heitis sellele kiire pilgu, nagu sooviks malus taastada telegrammi teksti, tõusis püsti ja ütles:

«Olgu, Ivan Ivanovitš. Ma ei ütle, et te mind kõige veensite. Küllap oleks leidunud ka teisi lahendusi, kuid ühes asjas olen teiega pari: teid suunatakse väga kiiresti keskele ja vastutusrikkasse lõuku. Seeparast ei ole mul selle vastu.»

X

Surovtsev lebas teki peal, seljas boiriidest pidžaama, mille püksid talle vaevalt pahkludele ulatusid. Mõne päeva eest oli ta «käijate» kategooriasse üle viidud. Tema kasvatas kiiresti kinni, kips võeti maha ja käsi ei ootunud enam suure pakuga.

Päev varem oli «käijaks» saanud ka Saveljev. Algul lükas ta kepile toetudes, kuid veenis kõiki, et on juba terve ja selle tõestuseks on valmis arstide ees steppi kõpsutama. Kolme päeva pärast viskas kepi nurka ja hakkas nüüd täitsa omal jalal, ainult veidi longates.

Suurema osa ajast veetis Saveljev trepikojas. Surovtsev aga ei suitsetanud. Tema ainsaks meelelahutuseks oli edasi-tagasi kaimine mööda hospitali pikki koridore. Ainult vahetevahel heitis ta pilgu «suutsuhtluse» poole, et teiste palatite poistega lobiseda ja raadiot kuulata.

Kõige sagedamini esinesid sageli kirjanikud Tihhonov, Višinski, Bergholz, Sajandov, Prokofjev... Nende kõnetele, loetlustele ja jutustustele kostis üleskutse: «Vastu võtke! Kõige tahtsam on vastu pidada!»

Enamasti vaheldusid kõned muusikaga, kuid seda kuulis harva. Ühellegiparast iga päevaga edasi ikka vähem.

Informburoo teadeles oeldi, et kõigis lahingutes toimuvad pingvad lahingud, kuid raske oli kindlaks määrata, kus need tapselt toimuvad. Informburoo kaotus tavaliselt üksikute lahinguepisoodide kirjeldusega. Räägiti palju jalaväelaste lendurite ja mereväe kangelastegudest, partisanide tegevusest vaenlase tagalas, kuid nimetamata jaid neid kohti, kus kangelastegu sooritati, kui ka väeosade komandöride nimed.

Ühelkord luges doktor ette vangilangenud sakslaste teated, millest ilmnes, et Saksa sõdurid ja ka ohvitserid on sõja vastu, et see on neid ära tüüdnud ja et mingisuguseid lootusi võidule pole neil enam. Nad on juba et Hitleril on varsti «kaputt». Kuid kuulda ei saanud, kas teades, et vaenlane laheneb Moskvale ja seetõttu Leningradi äärelinnas oli Surovtsevil talumatult valu.

Raadiosaated katkesid sageli ja pärast hetkelist pausi hakkas jälle heli, mis teatas, et rajoon on suurtükiväele all.

Siis laskus Surovtsev koos kõigi «käijatega» kategoorilisele kasule alludes pommivarjendisse. Tahtmist minna minna ei olnud — seal oli veel kulmem kui palatis. Ilm pidali kõeti viimasel ajal halvasti. Surovtsev kadestus suitsetajaid, talle tundus, et neil on suitsust soojem.

Tuju oli Surovtsevil kehv — lootusi, et tana-hommik teatatakse raadiost blokaadi labimurdmisest, jäi ikka vähem.

Surovtsev püüdis raskeid mõtteid hajutada, püüdis lugeda, kuid pimedaks läks vara, tuld aga lubati palatis põlema panna nüüd ainult pooleks tunniks enne öörahu — hoiti kokku elektrienergiat.

Veerat nägi Surovtsev harva. Vahetevahel astus ta tema palatist labi, kuid ikka ainult lühikeseks ajaks paariks-kolmeks minutiks. Ta ootas neid minuteid peavade viisi, lamades koikul ja ust silmist laskmata, lootuses, et kohe ilmub lävele Veera.

Agas kui ta tõepoolest ilmus, toimus Surovtsevil midagi kummalist. Ta tõmbus sisemiselt üleni pinget, vastas küsimustele enesetundest lakooniliselt, isegi süngelt, nagu tahaks ta, et Veera võimalikult kiiresti lahkukuks.

Vaevalt jõudis aga üks Veera järel sulguda, kui Surovtsev ennast rumala käitumise pärast kirus ja jälle lootusrikkalt ust silmas pidama hakkas, lubades endale, et kui Veera uuesti tuleb, siis muutub kõik teiseks.

Aeg-ajalt väljus Surovtsev palatist, kinnitades endale, et läheb raadiot kuulama või «suitsutaresse» lobisema. Kuid, kuulanud ära järjekordse rindeteate, hakkas ta mööda koridori lonkima, õdede toa juures iga kord sammu aeglustades.

Ent niipea kui ta koridoris Veerat kohtas, toimus temaga silmapilkselt tavaline muudatus. Just nagu oleks midagi tema hinges sulgunud. Ta noogutas kahku ja lisas siis sammu või vaatas möödudes lihtsalt kõrvale tehes näo, et ta Veerat ei näe.

Surovtsev ei osanud endalegi seletada, miks ta nii imelikult käitub.

Näis aga, et Veera mitte midagi ei märganud. Surovtsevi poole pöördudes rääkis ta temaga rahulikult, isegi õrnalt nagu kapriisse lapsega ja see ärritas Surovtsevi veel rohkem. Ta tuli järeldusele, et Veera astub tema

palatist labi ainult teenistusülesannete tõttu ning et kui era tõepoolest tunneks tema vastu huvi, reageeriks kindlasti kuidagi sellele tema teeseldud kuivusele ja rümelhoidmisele. Tema ükskõiksuse tunnetamine pilas Surovtsevi.

Kord ütles talle Saveljev:

«Seda kapten, põksub vist meie Veera pärast...»

Ja Surovtsev, kellel olid Andreiga tekkinud head, isegi mehelikud suhted, pahvatas ootamatult:

«Ära räägi rumalusi, lolli! Praegu kaib sõda! Küllap sul endal pole peale plikade midagi peas!»

Surovtsev oli tõepoolest veendunud, et Saveljev räägib rumalusi. Rahunenud, ütles ta Andreile, kes oma tahtlasi huuli poisikeselikult mossitas:

«Andesta, leitnant! Olen tegevusetusest vist närvihaaks läinud. Kuid Veeral pole sellega midagi pistmist.»

Loomulikult oli Surovtsev juba keskkoolis ja seejärel sõjaväeinseneride koolis tütarlastega kurameerinud, kuid midagi taolist nagu praegu ei olnud ta kunagi tundnud.

Ja polnud veel kedagi tõeliselt armastanud ega kavatsenud üldse naist võita, arvates, et sõjaväelasel on parem, kui ta oma saatust naisega ei seo. Ja kui seda ikkagi teha, siis ainult sel juhul, kui esiteks tunned, et ei saa ilma temata elada ja teiseks võid kindel olla, et valjavalitu on valmis kaadriorhvitseri naise rahutuks tundumeluks.

Kohtudes oma ülemuste ja kaasteenijate naistega oli Surovtsev seesmiselt nõrkinud, kui nägi, et naine suhtub oma mehe teenistuskohustustesse kui õnnelikku perekonnaelu segavasse asjaolusse. «Ei, minul see nii küll ei kujune,» mõtles ta.

Sis puhkes aga sõda. Ja kui Surovtsev rahu ajal vahel siiski oli mõtisklenud perekonnaelu kaugetest perspektiividest, kuigi puht teoreetiliselt, siis sõda tõmbas tema teadvusest välja kõik muu, millel ei olnud otsest sidet.

Amult kord oli ta selle probleemi üle jälle mõtteid mõlgutanud — pärast üht jutuajamist Pastuhhoviga.

«Oled sa naisemees, komissar?» oli Surovtsev temalt küsinud.

«Passi järgi — jah,» oli Pastuhhov vastanud ja hakanud muutes: «Kuid sõjaväelastel ju passe ei ole.»

«Kuidas seda mõista — passi järgi?»

«Sa oled minu komandör, tähendab ma olen kohustatud vastama,» oli Pastuhhov pilku kõrvale kaanunud öelnud. «Teiste jaoks ma naisemees ei ole. Sulle olen aga kohustatud vastama täpselt, nagu ankeedis. Annab lepime kokku, et ilma täiendavate küsimusteta! Ek?» Nüüd, see koorem osutus minu naisele üle jõu käivaks. Ta tüdines minuga koos ringirändamisest. Teda ma ei süüdista. Sulle aga ütlen: kui otsustad naist võtta mõtte enne järele. Igauks peab naisuguses olukorras järele mõtlema, sõjaväelane aga topelt. Ja lõpetan nüüd selle jutu...»

«Parem siis juba üldse mitte naist võtta!» oli Surovtsev tookord järelduse teinud.

Seda, et ta võiks sõjas hukkuda, Surovtsev nagu ei uskunud. Talle tundus võimatuna, et tema, alles oma elu alustav, tugev ja terve, võib järsku kaduda maailmalt.

Aga haavatasamist kartis ta tõepoolest — kahtluse jääda sandiks ega osanud kujutleda, kuidas tema pataljoni saab hakkama ilma temata, tema aga ilma oma pataljonita. Ja nüüd, hospitalis, piinas teda teadmine, et tema poisid praegu sõdivad, tema aga veel elab siin.

Juba teisel päeval pärast seda, kui tal lubati kõnelda kodus Surovtsev Volkovilt, teda ravivalt arstilt:

«Millal mind välja lastakse?»

«Arst vastas, et kui kõik nii hästi laheb nagu senini, siis võib ta kümne päeva pärast minna komisjoni, kes määrab kindlaks edaspidise riviteenistuse võimalikkuse astme. Selline vastus tegi Surovtsevi valvsaks. Mõte, et võidakse kahtluse alla seada tema saajaprotsendilise sobivus, ei olnud talte pähegi tulnud.

Vaevalt oli arst ära läinud, kui Surovtsev püüdis vaevata kätt liigutada. Seda kõverdada ei olnud peaaegu üldse valus, kui ta aga püüdis kätt sirgu ajada, kannu nagu elektrilöök läbi...

...Ja nõnda ta siis lamas selili ning mõtiskles murelikult, et jälle on möödunud üks sihitult elatud päev, ja pidas ust kannatamatult silmas, lootes salaja, et Veerast sisse astub.

Kuid teda ei tulnud ega tulnud.

Surovtsev vaatas oma taskukella. Sedasama graveeringuga kingitust, mida Saveljev nii sageli oli uurinud, nüüd pealetükkivaks oma pärimistega, et milles ta oli siis see «eeskujulik teenistus» seisnud ja mille eest Surovtsevi õieti kellaga autasustati.

Õnnetid näitasid kolmveerand kümme, öörahuni oli jäänud viisteist minutit.

Kohe tuleb «suitsutarest» Saveljev ja hakkab hädalöödama, et peab võimalikult kiiresti saama tagasi teha oma kokkumonteerimata tankide juurde. Nagu ei tuldaks seal ilma temata nende remontimisega toimetada...

Surovtsev libistas jalad üle voodi ääre, leidis kobanema kätte viltutallatud haiglasussid, tõusis püsti ja laks lahkuma.

Seal oli tühi ja külm. Kaugel koridori lõpus põles üksainus tuhm pirn, kõik muu oli hämarusse vajunud.

Surovtsev kõndis aegamööda, hajameelselt nendidesse palatitesse sisse vaadates, mille uksed veel lahti olid.

Kõndides sel õhtusel tunnil piki poolpimedat ja tühja koridori, tundis ta järsku eriti teravalt, et hospitalis on viimaste päevade jooksul toimunud märgatavad muudatused.

Tookord, pärast kahekümnendat oktoobrit, kui Surovtsev siia oli sattunud, oli kõik teisiti olnud. Vaevalt jõudsid arst, õde või põetaja palatisse astuda, kui nad külvati üle küsimustega: «Noh?! ... Mis seal uudist on?! ...» Keegi ei selgitanud lähemalt, millest on jutt: kõik ootasid ühte — teadet blokaadi läbimurdmisest.

Nüüd novembris, ei küsinud enam keegi: «Millal?!» Ainult harva kohtasid «suitsutarest», kus rippus seinal «reakõrv», tagasitulijaid palatikaaslaste valvsad, vaikivalt küsivad pilgud, millele vastuseks kehitati niisama vaikides õlgu või lahutati käsi.

Haavatud «Neeva maalapikeselt», kes evakuatsioonipunkti tahtel just nimelt sellesse hospitali olid sattunud, rääkisid, et seal käivad lakkamatult rasked lahingud, kuid märgatavalt edasi liikuda pole seni õnnestunud. «Võib-olla toimub edasilikumine väljaspool hospitali?» mõtles Surovtsev hingepeetavalt.

Et rõõmustanud ka olukord Moskva all. Moskvat

ennast tavaliselt teadetes ei nimetatud, figureerivad Läänerinne ja Kalinini rinne. Kuid üha uute ja uute suundade nimetuste järgi oli kerge mõista, et nad alati aina läheneb pealinnale...

Ja see kõik kokku — ebamaarane olukord Leningradis, all, teadmine, et Moskvat ahvardab hirmus oht, meeldiva sümboolse personali muutunud, sissevajunud naod, abitu tunne ja eemalolek sealt, kus toimusid otsustavad sündmused — muutis ka haavatute meeleolu ärevaks ja rumalaks.

Susse mööda linoleumiga kaetud põrandat veidi järme lohistades sammus Surovtsev kiirustamata piki koridori. Iseendale sellest aru andmata lootis ta siin juhuslikult kohata Veerat.

Kõik Veera kaugud olid juba ammu teada. Surovtsevile oli selge, millal Veera saadab arsti ringkäigul, millal vahetab haavatut, sildemeid ja millistesse rasked haavatute palatitesse sagedamini sisse astub...

Õdede toani jõudmata taipas ta, et seal pole keegi vastasel korral oleks põrandale langenud veergu voot.

Ta oli selle üle rõõmus ega olnud ka, sest lootes kohata Veerat kartis ta ühtlasi seda kohtumist. Kuid ta jätkas oma teekonda jõudis õdede toani ning veendus, et uks on hoolikalt suletud. Ja järsku tekkis tal tahtmine ust paotada, ainult veidi-veidi, et veenduda, kas Veera siiski seal ei ole.

«Aga kui ta on seal? ...» mõtles ta ärevusega, kuid ta käsi vajutas übe aeglaselt ukseingile.

Uks andis ootamatult järele ja Surovtsev nägi Veerat. Neu istus laua taga ja kirjutas midagi. Ta taht juba ukse kinni tõmmata, kuid sel hetkel tõusis Veera üles.

«On teil midagi tarvis Volodja?» küsis ta.

Surovtsev vastas ühe lausega: «Mata».

«Ei, ei. Mul ei ole midagi vaja. Ma niisama. Juhustlikult. Ei taha teid segada.»

Nüüd võis ukse sulgeda.

Kuid Veera ütles:

«Te ei sega mind sugugi. Tulge sisse!»

Ja Surovtsev astus kõheldes üle läve.

Kasvule mittevastavas kortsunud boinidest pidžamaga tundus Surovtsev enesele pentsikuna ja naeruväärseks.

...muse kohaselt poolköveras katt vastu rinda surus. ...kohmetunult Veera ees.

«Kas kaelas ei ole?» küsis neiu ootamatu hirmusega ja tema hääli kõlas harjumatult puiselt ning ... «Ma olen teile ju mitu korda rääkinud, et kui ...tõuset, peab käsi kaelas olema.»

«Lahnen kohe ära,» ütles Surovtsev tuseselt, tundes ...rõõmu, et Veera oli ise leidnud põhjuse jutu ...stamiseks.

«Oodake natuke.»

Veera tõusis püsti, läks seina ääres seisva klaaskapi ...võttis sellest marli, rebis pika tuki, pani kaheks ...sidus otsad kinni ja laks Surovtsevi juurde ning riputas marlisideme sellele kaela.

Veera oli temast tunduvalt lühem Surovtsev ei lan ...pead ja neiu tuli tõusta kivistarvule. Sidet üle ...hibus neiu vuvuks kogu kehaga tema vastu. Surovtsev võpatas ootamatusest ja tõmbus veidi tagasi. Ta koljus, et Veera märkas tema kohmetumist, ja punastas, kirudes endamisi, et sarnaneb argliku põngerjaga, koolijütsiga.

Kuid näis, et neiu polnud midagi märganud, ta võttis ...hoolikult kinni Surovtsevi haigest käest, mida see ...kult vastu rinda surus — just sellel kohal puudus ...mal nõop — ja seadis kae kaelas rippuvale sildemele.

«Nõnda, nüüd on korras.»

...istat sammuga tagasi ja mõõnis Surovtsevi õige pika ...a, nii et see jälle mõtles, et näeb selles neetud ...naamas naeruväärne välja.

«Miks te seisate, Volodja, istuge!» kutsus ...Ja tema haal tundus Surovtsevile jälle kuidagi ...võttas.

...istat oma lauakese taha ja tegi pealigutuse seal ...seisva valge, laikiva õlivärviga kaetud tabu ...telt suunas.

Alles nüüd märkas Surovtsev, et Veera silmad on punased, ja taipas järsku, et ta räägib niisuguse ebaloomuliku, just nagu puise häälega sellepärast, et püüab ...raaid tagasi hoida.

Surovtsev istus taburetile ja küsis ärevusega, neiu ...peavõtte jooksul esmakordselt nimepidi kut ...andis:

«Kas on midagi juhtunud, Veera?»
«Kust te seda võtate?» kostis Veera kähku.
«Teie silmad... silmad on niisugused...» mõnustas Surovtsev kõhklevalt.
«Kirjutan lihtsalt paaju. Need haiguslood... ja te tuleb taita...»

Veera osutas suurte hallide paberilehtede pakile.
«Ei,» vangutas Surovtsev pead, «see pole tõsi. Teil on midagi juhtunud.» Tema kohmetus oli kadunud. Kõik mattis mõte: tal on halb, tal on mingi mure. «Te väidate midagi minu eest,» ütles ta. «Miks?»

Sel hetkel valdas teda üksainus soov: lohutada neid, maksu mis maksab aidata teda.

«Midagi pole juhtunud,» vastas Veera võõra, rusitud häälega ja nii suure vaevaga tagasihoitud pisarad purskusid järsku silmist.

Neiu otsis kitlitaskust kärmesti ninarätiku ja surus selle vastu silmi. Veidi aega nõnda istunud ja rahunenud, võttis ta rätiku silmadelt ja ütles, Surovtseville ikka veel labi pisarate näkku vaadates:

«Mida te minust ometi tahate? Kas te tõesti ei saa aru, mis linnas toimub? Need, kes ei hukku suurtukitule all, surevad ju nälgal!»

«Aga, Veera,» ütles Surovtsev erutatult. «see kõik lõpeb ju varsti, blokaadi läbimurre...»

«Kus, kus ta on, see läbimurre!»

«Ma tean, et see saab tingimata teoks... Ma tean...»

«Kust te teate?» katkestas Veera teda, kibedus hääles.
«Mida te hospitalikoikul lamades teate?»

Surovtsev laks näost üleni punaseks. Ta tõmbus tagasi nagu oleks saanud löögi. Tahtis vastata teravalt, isegi jamevalt, öelda, et pole hospitali oma suu tõltu sattunud ja kõigest hoolimata kujutab endale olukorda midagi paremini ette, kui mõned tagala paniköörid...

Kuid ta ei üelnud sõnakestki.

«Andestage, Volodja,» lausus Veera vaikselt, «rääkisin rumalusi. Inetuid rumalusi. Ärge pange tähele. Unustage. Seda on lihtsalt nii raske. Olin eile õhtul oma emajuures. Tal on väga halb...»

«Mis temaga on?» kosis Surovtsev arevalt, silmapilkselt unustades solvangu. «Sattus tule alla? Sai haavata?»

Veera raputas pead.

Tal ei ole peaaegu midagi suua, Volodja. Tal on ju talupidaja toidukaardid...»

Surovtsev vaikis. Jah, muidugi, ta teadis hästi, et tal on nalg. Ta oli juba morganud, kui kuniestis, ja Paša tema taidriku, kui sellele oli jaanud mõni toidupala, ja seda margates hakanud alatasa veidi jalgama. Kuid praegu need Veera vaiksed ja kuidagi lootusetud sõnad lausa vapustasid teda.

«Kas ta elab üksinda?» kosis ta amult seieks et öelda ja mitte vaikida. «Aga isa? Kas teie teate?»

«Jah,» vastas Veera nii nagu mõtleks sel hetkel hoopis millelegi muule, «ta töötab tehases. Ja elab seal. Kõrvaruolukorras.»

«Kas tal on varustatakse ju paremini?» jalkas Surovtsev pärimist, püüdes alateadlikult juhtida Veerat muule lohutavale mõttele.

«Jah,» vastas Veera ikka nimsama monotooniselt. «Pool aastat jatab isa emale. Kuivatab ara. Kuid ka tööle ei kannatavad alatoitluse all...»

Surovtsev jõi jälle vait. Millega sai ta neid lohutada? Öelda, et on jaanud veel amult veidi kannatada ja et pole võimalik, et blokaadi varsti läbi ei murda?...

Ta ei teadnud seda, mida juba ammu teati Smolnõis, ja tal polnud ettekujutustki, et sakslased liiguvad edasi ja peale ning et lähemal päevil polnud oodata blokaadi läbimardmist, vaid Leningradi ümbritsevad teise piiramisrõngaga.

Surovtsev uskus kogu hingest tahtis uskuda Leningradisse vabanemisse vaenlase haardest. Kuid ta ei tahtnud et amult usust ei püsa, et aratada loodust, et male kalliks saanud neius, Veerat on vaja ka aidata.

«Kas teie tule talle pähe lihtne ja nagu talle nais, päästev mõte.»

«Miks?» ütles ta, oma idee üle rõõmu tundes ja kuidas ta varem selle peale polnud tulnud? «Pahon teid homsest päevast võtta minu leib endale. Mul on juba jäänud sinu enam kaaa olla ja ma saan suureparaselt ilma leivata labi.»

Veera naeratas kurvast, raputas pead, puudutas amult kõrmedega Surovtsevi kätt ja ütles:

«Aitah, Volodja. See on võimatu.»

Ta ei hakanud selgitama, miks see võimatu on, kuid ütles viimased sõnad nii kindlalt ja kategooriliselt, et Surovtsev mõistis: pealekäimine on asjatu.

Ta silmitses Veera sisselangenud ja kahvalut naga ning mõtles hingevaluga, kuidas neiu aidata saaks.

«Aga rohkem... ei ole teil kedagi?» küsis ta ettelevalt.

Veera vaatas talle kuidagi vaivsalt otsa.

«Noh, öde või venda? ...»

Veera raputas eitavalt pead.

«Ei. Olen uksi.»

«Täiesti uksi?»

«Kes mul peaks olema, Volodja?»

Surovtsev sattus segadusse. Ja ütles siis kõhklevalt.

«Noh... Ma ei tea... Näiteks sõber... Võib olla peigmees...»

Oeldes «peigmees» kohmetus Surovtsev veel enam. See kõlas vanamoodsalt, koguni pentsikult. Kuid see oli juba üle huulte lipsanud ja Surovtsev taipas, et hetkel oli ta kõige suuremaks sooviks kuulda ettevastust.

Kuid Veera vaikus.

Ja siis ütles Surovtsev, kirudes ennast, et oli pärinud seda, mida ilmselt poleks sobinud küsida, teise jutuomeldmiseks mis esimesena pähe tuli.

«Millises tehases teie isa töötab?»

«Kirovi tehases,» lausus Veera ja Surovtseville näis, et neiu jäi heameelega tema eelmisele küsimusele vastuse võlgu.

«Noh, näete nüüd!» hüüdis Surovtsev teeseldades huviga, nagu oleks talle tõepoolest nii tähtis teada, kes töötab Veera isa. «Saveljev, minu naaber, töötab samas Kirovi tehases ja seal tootas ka minu sõber, major Zvjagintsev...»

Ta nagi häälestusega, kuidas Veera nägu järsku muutus. Silmad elavnesid, kogu keha kaldus ettepoole ja küsimuses kostis imestus:

«Te... tunnete Aljošat?»

«Aljošat?...» kordas Surovtsev, püüdes meenutada Zvjagintsevi eesnime. «Õige küll, tema eesnimi on Aljoš. Aga... kas siis teie ka teda tunnete?»

loodugi,» rõõmustas Veera nüüd juba ilmselt. «Ta mu suur sõber!»

Surovtsev jäi segaduses vaht. Ta ei teadnud, mida praegu sooviks: kas lõplikult veenduda, et jutt on just nimelt tema lahingukaaslasest või, vastupidi, välja selgitada, et on toimunud eksitus ja nimi ning perekonnanimi lihtsalt ühtivad.

«Kas ta talle on, see Aljoša Zvjagintsev?» mõtles Surovtsev kõhklevalt. «Pole võimalik, et ta tema vastu üheskõikne on: niivõrd elavaks läks tema pilk, nii suur oli varjamata rõõm, kui ütlesin selle nime...»

«Ja te... kohtusite sageli?» küsis Surovtsev, püüdes oma häält rahulikuks sundida, nii et sellest ei kostaks midagi muud.

«Viimast korda nägin teda tehases, kui isa vaatamas käisin,» ütles Veera. «See oli juba ammu...»

Tema sõnadest kõlas ilmne kahetsus, kuid Surovtsev ei taibanud, mille kohta see käib. Igaks juhuks ütles ta:

«Saveljev räägib, et major olevat hiljuti tehases üle viidud, aga kuhu, seda ta ei tea. Ja teie... ei tea samuti midagi?»

Veera raputas pead.

«Ei. Ta lubas läbi astuda. Andis sõna. Kuid ei tulnud...»

«Lahendab, tuleb veel!» kinnitas Surovtsev. «Ta pole mingune inimene, kes petab...»

Ja sai järsku aru, et ei suuda ennast tagasi hoida, ei anna kauem kaudseid ja kompivaid küsimusi esitada, et Veera pilgu ja hääle abil mõistatada, mis nimelt neiu Zvjagintsevigagi seob...

«Kas... te armastate teda?» küsis ta, hirmuga vastust oodates ja Veera pilku vältida püüdes.

Neiu vaatas Surovtseville tähelepanelikult näkku.

«Miks te järsku seda küsite?»

«Ei tea,» vastas Surovtsev. «Te ütlesite nii nukralt, et te ei tulnud...»

Veera vaikus. Siis aga lausus väga lihtsalt, ilma häbelikult küsela:

«Ei, Volodja, see pole nii, nagu teie mõtlete. Aljoša on lihtsalt minu sõber ja ma tahaksin teda väga teada...»

«Sis on mul veel üks küsimus,» pahvatas Surovtsev,

suutmata rohkem varjata oma erutust. «Kas... te ikkagi kedagi armastate? Te... ootate kedagi? Eks?»

Veel nädala eest, koguni mõne viivu eest poleks ta suutnud endale ettegi kujutada, et julgeb Veerale niisuguse küsimuse esitada. Kuid nüüd sai ta nagu järsku lahti sisemisest pingest, mis teda igal Veeraga kohtumisel oli kammitsenud ja teda valdas üksainus soov: saada neiuust teada kõik, maksu mis maksab!

Ja järsku nägi ta, kuidas muutus Veera ilme, kuid neiu näost libises üle mingi haiglane grimass, suured silmad tõmbusid aga pilukile.

«Te küsite, kas ma kedagi armastan?» ütles ta veerakalgi häälega. «Jah. Armastan! Ootan ma kedagi! Te Volodja, nüüd enam ei oota ma kedagi.»

Need sõnad olid öeldud kuidagi rõhutatult, valjakutsuva kindlusega, nagu puüaks ta selles veenda mitte Surovtsevi, vaid iseennast.

Kuid Veera muutunud, kummalist ilmet ja seda, kuidas ta neid sõnu ütles, markas Surovtsev ainult alateadlikult. Isegi sõnad: «Jah. Armastan!» — isegi need laske ta kõrvust mööda. Temale oli praegu kõige tähtsam see, et Veera kedagi ei oota!

Kirglikult haaras ta neiu kae ja ütles katkev häälel:

«Veera, Veera, kuulake mind!... Ma... Ma tahaksin öelda... Noh, olen vist viimastel päevadel naljakalt rumalasti käitunud... aga ma ei saanud... tahtsin teile öelda... aga ma ei saanud... Seepärast, et ma pole kunagi tõeliselt... Ega te mulle pahane ei ole, ei? Ei ootaksite?...» Ta jäi äkki vait. Surus ainult üha tugevamini Veera kätt.

«Ei maksa, Volodja,» lausus Veera tasa ja tõmbas kae pehme, kuid otsustava liigutusega tagasi. «Ma pole teile peale sugugi pahane. Saan kõigest aru ja te pole mitte mulleski süüdi. Kuid... kõik, mis te praegu öelda tahate, saagu ütlemata. Ja ärgem sellest enam üldse raak geeri! Luga palju muret on ümberringi.»

Ta vaatas kella ja lõpetas juba tavalisel, igapäevasel toonil:

«Oorahu algusest on moodunud juba pool tundi. Peate minema palatisse. Minge magama Volodja. Head ööd!»

Ta tõusis, laks ukse juurde ja avas selle.

Need sekundid istus Surovtsev liikumatult. Talle tundus, et kõik, kõik on läbi ja sees valitseb imelik tühjusega lõupingutusega sundis ta end püsti tõusma ja ukse juurde minema. Jalad ei kuulanud sõna, näisid talle võõra häälega vastas ta: «Hea küll. Ma lähen. Head ööd.»

Valgus palatis oli juba kustunud, kuid vaevalt jõudis Surovtsev ukse enda järel sulgeda, kui Saveljev teda tundis:

«Tulid ikka lõpuks tagasi! Kuhu sa kadusid?»

«Arst kutsus välja. Läbivaatusele,» pomises Surovtsev, endale aru andmata, mida ta räägib. Millisest läbivaatusest võis niisugusel tunnil juttu olla?

Ta tõstis teki üles ja heitis sängi.

«Ajad vett sogaseks!» sõnas Andrei muiates. «Asjatu! Väljas on niigi pime.»

«Jaha rahule!»

Andrei jäi vait, ilmselt solvus.

Surovtsev lamas selili, hambad ristis. Sees valitses ikka imelik tühjus. «Mis minuga lahti on?» mõtles ta. Mõlemas kätt küünarnukist kõverdades tundis ta tuima

See tõi ta reaalsusesse tagasi.

«Tulid ikka,» ütles ta endale, «seda parem. Vähe-mull on nüüd kõik selge... Ja ega ma teda üldse ei armasta, olen siin kurat teab mis välja mõelnud. Läksin tegevusetusest lumist lahti. Nüüd on sellel lõpp. Midagi pole olnud ja midagi ei saa olema. Ta ju ütles, et armastab kedagi. Tähendab, tuleb kõik unustada! Midagi pole olnud...»

Kuid mida rohkem püüdis Surovtsev Veerale mitte meeldida, mida rohkem kordas endamisi: «Kõik, kõik! Lõppl! Jätta!» — seda enam pidi ta neiuale mõtlema.

Armastab, aga ei oota... Kummaline. «Nüüd enam ei oota ma kedagi,» ütles ta. Jah, just nii ta ütles. Miks? Kust see inimene on? Rindel? Või langenud? Jah, nähtavasti langenud, miks muidu Veera nagu nõnda muutus? Kust ta küsis, kas neiu kedagi ootab...

Või on elus ja unustas Veera, jättis maha, ei vasta

He...

Seda mõeldes pigistas Surovtsev tahtmatult kätt tema kasse ja tema sudant taitis viha selle tundmatu naise vastu. Surovtsev oleks tahtnud seda viha üle kanda ka Veerale: armastab Veera ju meest, kes ei vädiri tema väikest sõrmegi. Kuid ta ei suutnud neiu isegi mõtte milleski süüdistada.

Vastupidi, nüüd näis Surovtsevile, et kõiges on tema ise. On süüdi selles, et tikkus neiuale ligi tuulavate sentimentaalsete juttudega, pugus talle sudamisse, ilmutas et tal selleks mingit õigust oleks, pealegi veel ajal mil neiu silmade ees seisis nälgjast kurnatud ema... Kuidas võis ta seda endale lubada? Kuidas ta üldse oli neiu meele jõudnud, et unustas oma pataljoni, oma sõbramehed, kes sel hetkel Neeva vasakul kaldal surmaohtu olid? Oli kujutlenud kurat teab mida... Häbi, teotust! Kui palju on ümberringi muret... Veeral oli seda meele tuletades tuline õigus. Kuidas ta ütleski: «Mida te hõlmalikoikul lamades teate.»

Kui ta neid sõnu meenutas, tundus talle, nagu oleks ta uuesti piitsahoobi saanud.

Ta surus hambad kokku ja pööras järsult küljele.

«Vähkred, kapten?» hakkas Saveljev jälle raakima.

«Miks sa ei maga, tankist?» küsis Surovtsev, tundes seesmiselt rõõmu võimalusest mõtteid mehele juhtida.

«Aga sina?» kostis pimedusest Saveljev.

«Mõtlen,» ütles Surovtsev.

«Kuulen, et mõtled, seepärast ei maga ka ise.»

«Kuidas sa seda kuuled?»

«Vaga lihtsalt. Ei oska öeldagi, kuidas. Aga kuulen. Võib-olla saan sind aidata? Nagu öeldakse — vastastikune abi lahingus.»

«Me pole lahingus, Andrei,» ütles Surovtsev meelelõbedusega, «me oleme snuga haiged.»

«Mitte haiged, vaid haavatud,» parandas Saveljev õpethikult.

«Oh, jäta! Mis vahe siin on, Vedeleme hospitalis, seal aga käivad lahingud — see on oluline!»

Saabus vaikus. Selle katkestas Saveljev:

«Kuule, Vladimir, ma tahan sinult midagi küsida...»

«Küsi.»

«Kas sa «Kolme musketäri» oled lugenud?»

«Mida?»

Kolme musketäri», noh. Ja «Kakskümmend aastat hiljem». Dumas-isa. Neid oli terve perekond, Dumas-isa, Dumas-poeg... Prantslased.»

Surovtsev muigas mõttes selle tõsiduse üle, millega noormees talle üldtuntud asju selgitas.

«Vajata raiskad aega,» ütles ta. «Teisi raamatuid tuleb lugeda.»

«Ära arva, ma olen teisi ka lugenud!» vastas Saveljev. «Mitte selles pole asi. Tahtsin sinult küsida, misparast vaevalt inimesed nii naljakalt võitlesid?»

«Kuidas naljakalt?»

«Noh, õilsalt, või kuidas seda öelda. «Kaitske ennast, markii, kus on teie mõõk, ma ootan!...»» lausus Saveljev teatraalselt. «Nad tapsid küll, asja eest teist taga, palju inimesi, aga ausas võitluses. Relvitut ei löödud. Lamajat samuti. Mis sa arvad; miks inimesed sellest ajast nii metsikuks on läinud?»

«Kas sa klassivõitlusest oled midagi kuulnud?» küsis Surovtsev irooniliselt, uuesti selili keerates.

«Mu taat ründas Talvepaleed, kui teada tahad, kapten» sõnas Andrei solvunult. «Kas sa «Lenin Oktoobri» oled näinud?»

«Olen küll, mis siis?»

«Seal on üks viga sees. Mäletad, seal, kus «ajutiselt» areteeritakse. Nende hulgas, kes tookord sinna sinna astusid, oli ka minu isa. See on fakt. Oleks kõik nii tehtud, nagu tegelikult oli, oleks pidanud ühe näitleja minu taadiks grimeerima. Ma ütlesingi talle, kui film valja tuli, et kirjuta «Mosfilmi» kiri. Tema aga puhkes naerma. Kui pensionile lähen, siis hakkan paberit määrima, praegu pole selleks aega. Ühe sõnaga, nagu luuletaja ütleb: küllap me kuulsusesära ära jaotame — omad inimesed...»

«Ma ei saa aru, mida sa kogu selle jutuga öelda tahtsid?» küsis Surovtsev.

«Seda, et niipea kui voodisse heidan ja tule kustutan, hakkab mõtlema, mida need neetud fašistid teevad. Ei nad anna armu naistele, lastele ja raukadelegi! Kas tead, kapten, mida ma unes naen? Must miljon fašiste roomab üle minu poole. Mina aga istun tankis. Täiskäik edasi ja neile peale, nii et kondid ragisevad... Irugin neid nagu tirtsuparve — paljas ragin taga... Ja mul pole

üldse kahju. Nad pole ju inimesed, vaid mingisugused
värdjad! ...»

«Tankis istudes ei kuule sa mingisugust kondiraginat
tähenas Surovtsev süngelt.

«See on ju unes!»

Jarsku heitis Surovtsev teki kõrvale, tõusis kangas-
istuli ja ütles erutatult:

«Kuule, Andrei, lähme siit ära!»

«Misasja?» ei taibanud Saveljev.

«Lähme ära!» kordas Surovtsev äreva sõnaga.

«Mina — oma väeossa, sina — tehasesse! Siin pubi-
misest on villand!»

«Nad ei lase meid ju välja!» ütles Saveljev kahtleva-
samuti häält alandades.

«Me ei hakkagi luba küsima. Me ei põgene ju kura-
gile tagalasse, vaid rindele!»

Ta leidis kobamisi Saveljevi koiku ääre, istus selle-
ringi ja jätkas kiirustades ning Andrei paljast hüp-
pigistades:

«Saa aru, linnas algab ju nälg. Meie aga lamame seal
vatsad vastu taevast! Selle asemel et vaenlast peksta
külitame siin ja õgime rahva nina eest soogi ära! Raa-
gin sulle tõsiselt — viskame varvast!»

«Pidžaamaväel või?!»

«Miks pidžaamaväel? Mina saan oma rinded katta
sina ka, milles siia tulime, selles ka ära laheme.»

«Aga kes annab? Sa palusid, et sind välja jalutata
lastaks, kas said oma mundri kätte?»

«Oota nüüd, ära parista,» ütles Surovtsev, ja pühke-
peoga higi laubalt, «kõik tuleb läbi mõeldal. Ütleme, et
mina olen vait, et mitte kahtlust äratada, sina aga ütled
homme arstile, et palud oma hilbud üheks tunnikski
enda kätte, et pead aias saama sõõmu värsket õhku.
muidu lämbud siin ära... Või ei, veel parem: sa said
kirja — ma kirjutan selle silmapilk valmis — et sel päe-
val ja sel tunnil tuleb sul isa või ema hospida-
juurde...»

«Mul läks isa juba suvel maakaitsevähke,» sõnas
Saveljev süngelt, «ema on aga evakuatsioonis.»

«Noh, siis pruut, ütle, et kallim tuleb. On sul oma
tutarlaps?»

«Oletame...»

«Siis on korras! Tema kaest sa kirja saadki.»

«Aga mis ma ütlen, kes mulle selle kätte andis?»

«Ptui, kurat!» vihasas Surovtsev. «Mis tahtsust sellel
on! Kes seda kontrollima hakkab! Ütleme, et mõni
nendest meestest, kes sel päeval siit ära läheb. Just enne
lõhkumist andiski. Eks?»

Jarsku tekkinud plaan haaras Surovtsevi taelikult.
Nagu punetas palavikuliselt, süda peksis nagu metro-
noom suurtükitle ajal.

«Kuule,» hüüdis ta, «see on ju lausa habi: kaks tege-
likult tervet mehemürakat vedelevad valgete linade
vahel, samal ajal kui ümberringi hukuvad inime-
sed! Ise ju rääkisid, et tankid tuleb kokku montee-
rida ja nendel siis rindele sõita! Mind aga ootab patal-
jon!»

«Või ta sul ootab,» venitas Saveljev irooniliselt. «Kül-
lap määrati ammu uus komandör!»

«Jäta siisugune jutt. Mul on seal sõber, komissar,
tema ei luba, et pataljon minult ära võetakse. Keegi
lihtsalt asendab ajutiselt.»

Surovtsev taipas isegi, et räägib rumalusi ja et keegi
ei luba pataljoni tunnikski ilma komandörita jätta, kuid
endale ette kujutada, et tema pataljoni juhib nüüd mõni
uus mees, ei suutnud ta tõepoolest.

«Olgu,» lisas ta, «eks kohapeal selgul Peaasi, kui
jõuaksin diviisi komandopunktil!»

«Arvad, et õnnestub põgeneda?» kahtles Saveljev
ikka veel, kuid tema häälest kostis juba lootus ja
Surovtsev mõistis: Andrei on temaga päri, südamepõh-
jas on ta juba nõus ja tarvitseb ainult natuke kannatada
ning ta veendub lõplikult.

«Õnnestub,» ütles Surovtsev kindlalt. «Sa pead ainult
lasti naitlemal Sain armsamalt kirja, kui ma temaga
münd ei kohtu, on elu läbi. Kaotan unerahu ja keeldun
ravineid neelamast.»

«Kuule, kapten,» ütles Saveljev samuti end voodist
üles upitades, «hea küll, ütleme, et mina sain kirja, aga
kuidas sinuga jääb? Miks sa arvad, et ka sind selle-
parast tänavale lastakse?»

«Aga mina olen sinu sõber ja ustav seltsimees! Aitan
sul trepist alla minna ja pärast üles tagasi tulla ja hoian
sulle kogu aeg silma peal. Kull ma selle juba ise ära
korraldan, ilma minuta sa ära ei lahe!»

Saveljev vaikis mõne aja. Tõusis siis järsu liigutu-

sega istuli, haaras Surovtsevit käest kinni ja hundi peaaegu täie häälega:

«See on ju vahval Mind ju oodatakse tehases, seal on iga minene arvelli Kuule, aga kui sulitaks tervele sellole komöödiäle, lahme kohe praegu, nüsama, koridorid on ju tuhjad...»

«Ära räägi rumalusi,» ütles Surovtsev karmilt, «lahed pidžaamaväel külma kätte, mis? Pea meeles, Andrei Saveljev, nüüd olen ma sulle seltsimees kapten, sinu mulle nooremleitnant. Ja sa pead minu käsku kuulama Arvesta, et nüüdsest peale oleme jalle rivis.»

«Just niil»

«Ja ära karju! Nüüd aga magama. Magame nagu kord ja kohus välja ning alustame operatsiooni.»

Surovtsev heitis oma voodisse, sulges kõvasti silmad ja püüdis uinuda. Kuid uni ei tulnud. Andrei nohiseks ammu juba rahulikult, Surovtsev vähkres aga ikka veel küljelt küljele.

«Soome vaksalini sõidan trammiga,» mõtles ta, «seal aga liitun mõne ešeloniga või sõidan kaubavaguniga Ossinovetsini, noh, ütleme, Vsevoložskajani. Sealt on aga Nevskaja Dubrovka kiviga visata, hääletan — ja iga auto korjab mu teelt ära, kui aga mitte, siis lähen jalgsi: kümnekond kilomeetrit on kukepeal» Sellele, et ilma dokumentideta peetakse ta teel ilmselt kinni, Surovtsev praegu lihtsalt ei mõelnud.

Kujutledes, kuidas ta saab kokku Pastuhhoviga ja roodukomandõridega, läks Surovtsevit süda nii kergeks ja tuju nii heaks, nagu seda polnud kunagi varem. Siin, hospitalis veedetud päevade jooksul veel juhtunud...

«Homme, homme, hommeli» kordas ta mõttes...

XI

Kõik lahenes palju lihtsamini, kui Surovtsev oli arvanud.

Varahommikul, hankinud naaberpalatist paar puhast paberilehte ning umbriku, kirjutas ta valmis Saveljevile adresseeritud kirja, milles keegi tutarlaps, nimega Valja, anus, et «palavalt armastatud Andrijuša» tuleks

varava juurde. Pani kirja umbriku, kleepis kinni, rebis selle siis lahti ja hakkas kannatlikult ootama doktor Volkovi ilmumist.

Kuid kirja ei läinud üldse tarviski.

Sel päeval ei ilmunud Volkov millegiparast toole ja tema asemel käis visiidil hospitali peaarst Osminin.

Osminin oli väga murelik, sest oli alles eile õhtul viibinud linnanõukogus nõupidamisel, kus oli teada saanud, et tööjõu ja hobustranspordi pundumise tõttu on oktoobrikuu küttevarumise plaan täidetud veidi üle ühe protsendi ning seepärast kehtestatakse linnas ulirange küttekokkuhoiuurežim.

Praktiliselt tähendas see, et elektrienergiat, ja sedagi väga piiratud kogustes, lubatakse kasutada ainult sõjatehastel, Smolnõil, Peastaabil, miilitsaosakondadel, partei rajoonikomiteedel ja rajooni täitevkomiteedel, õhukaitselise staapidel, peapostkontoril, telefonikeskjaamal ja raviasutustel.

Seoses sellega kerkis hospitalis rida uusi probleeme. Juba praegu oli palatite temperatuur harva üle kümne kraadi, elektrivalgust anti aga ainult õige pisut enne õorahu. Ees seisis edasine temperatuuri langus ruumides, pesumaja seismajäämine ning sterilsaatorite valjalülitamine, kuna need kulutasid palju voolu. Tuli mõelda, kuidas nüüd valgustada operatsioonikamali...

Kõigele sellele mõtles Osminin, kui ta Volkovi asemel palatid külastas, sest Volkov oli jäänud pikali kroonilise üleväsimuse, külmetuse või alatoitluse tagajärjel — võib-olla oli selle põhjuseks aga kõik kokku.

Surovtsev märkas, et peaarst on millegi üle äärmiselt mures ja tal oli lihtsalt piinlik hakata Osmininile kirja käreid pähe ajama. Ainus, mida Surovtsev otsustas teha, oli see, et ta kaeblikul häälel meelde tuletas, et doktor Volkov oli eile teda ja Saveljevit õue jalutama lubanud.

Pisiasjusse tungimata ja nähes, et mõlemad haavatud on omal jalal ning liguvad palatis täiesti vabalt ringi, heitis Osminin pilgu haiguslugudesse ja ütles teda saatvale õele lühidalt:

«Andke riided välja!» Ning lisas, juba Surovtsevi poole pöördudes: «Hoidke ainult käsi kaelas!»

Pool tundi enne sisekorra reeglite järgi ettenahtud jalutuskäiguaga tõi oma paistetatud jalgadel vaevahelalt edasi liikuv tädi Paša süles palatisse rõivalasu, kus olid nii tsiviilrõivad kui ka sõjaväevorm, ja viskas selle Saveljevi voodile.

Nii sai Surovtsev kätte oma saapad, kalifeed ja sineli, sellesama, millega ta sanpunktis enne Leningradi evakueerimist kaetud oli olnud. Halvem oli lugu sõduripluusiga. Endine komandöripluus, mis oli õhukeseist diagonaalriidest, enam ei kõlvanud, sest vasak varrukas oli rebitud ribadeks, millel mustendasid kuivanud vereplekid. Surovtseville anti välja kellegi teise puuvillasest riidest sõduripluus, seersandi kolmnurgad kraenurkadel juba lahingus kaduma läinud nokkmütsi asemele aga pilotka.

Kui kentsaka väljanägemisega ta on, kandes ilma riideta sinelit ja suvist pilotkat, sellele Surovtsev neljamineuteil ei mõelnud. Haaratud soovist võimalikult kiiresti hospitalist lahkuda, näis talle, et niipea kui ta nende seinte vahelt minema pääseb, lahenevad kõik edasised probleemid iseenesest.

Saveljevi abil kähku ümber riietunud, pistis ta kae sinelitaskusse ja leidis sealt rahuldustundega veidi peenraha — mõned mündid, mis trammisõiduks tingimata vajalikud on, ja vaatas nüüd kannatamatult omakonda riietuvat Andreid. Sellele olid antud kellegi püksid, vattkuub, kõrvikmüts ja kulunud poolsaapad ilma sooladeta.

«Kas oled rännakuks valmis, nooremleitnant?» küsis Surovtsev.

«Tankivägedes on kord majas!» vastas Saveljev varjatud erutusega vapralt. «Asume teele ründejoonele.»

Kasi juba ukselingil, vaatas ta tagasi ja nägi, et Surovtsev ei liigu paigast.

«Oota!» ütles kapten siis mingi kummalise, äkitselt muutunud häälega.

«Mis sa nüüd, kapten?» imestas Saveljev.

Kuid Surovtsev seisis nagu tardunult. Ja ütles suu uuesti tasa:

«Oota...»

«Kas kasi valutab?» päris Saveljev osavõtlikult.

Kuid kasi, mis Surovtsevil oli distsiplineeritult kaelanud,

ei valutanud. Asi oli hoopis muus. Millegipärast meenus talle alles nüüd, kui oli vaja vaid palatist väljuda, teha ühe koridori kümme viimast sammu ja laskuda trepist alla, Veera. Alles nüüd sai Surovtsev aru, et ei näe Veerat enam kunagi.

Ta seisis kõheldes ega teinud kannatamatult teda silmitsevast Andreist valjagi. Ta ei teadnud, mida teha. Jätta Veeraga jumalaga nii, et mitte kahtlust aratada, Surovtsev ei suutnud, vähimgi kahtlus oleks aga nurjanud kogu nende plaani.

Ta püüdis ennast veenda, et tuleb ära minna, aega viimata hospitalist lahkuda, kuid ei suutnud ennast sundida sammugi astuma.

«Kas sa siis lõpuks tuled, kapten?» küsis Saveljev pahaselt.

Kuid Surovtsev oli juba jõudnud arusaamisele, et ei suuda lahkuda Veerat nägemata.

«Oota, ma kohe...» pomises ta ja väljus kiiresti palatist.

Koridoris oli kõik nagu tavaliselt: aeglaselt jalutasid tervenejad, heites kadeda pilke neile, kel oli juba lubatud tänavale minna, saalisid õed, hoides käes ummargusi emaileeritud nõusid, milles kõlksusid süstlad, nõelad ja pintsetid...

Kuid Veerat koridoris ei olnud.

«Kus ta on?» mõtles Surovtsev, noogutades hajameelselt tuttavale haavatuile ja õdedele.

Ta läks koridori lõppu — seal olid teineteise vastas ordinaatorite tuba ja õdede tuba, ning vaatas uksest sisse, kuid Veerat polnud ka seal.

«Mida teha? Kuidas toimida?» küsis ta endalt, saades juba aru, et Veerat nägemata ta hospitalist ei lahku. Poordus ringi ja läks kiiresti tagasi, teel igasse palatisse sisse vaadates. Veerat ei olnud mitte kusagil.

Tarsku torkas pahe mõte: iga hetk võidakse anda õhulaure ja siis ei pääse ükski haige enam hospitalist välja. Ta peaaegu jooksis «suutsutaresse», veendus, et meetrinoom on sisse lülitamata — reproduktorist kostis muusika — ning heitis uuesti pilgu koridori... Veerat ei olnud näha.

«Kõik!» ütles Surovtsev mõttes. «Tuleb lahkuda.»

Ta seadis sammud oma palatisse, kus teda ootas

Saveljev, ja kohtas teel öde Oljat. See lükkas enda eest ratastel ahistimitelauakest.

«Kus on Veera?» küsis Surovtsev temalt.

«Veera?» kordas Olja, sammu aeglustades. «Ta läks juba hommikul koju. Küsis ennast vabaks. Ta emaga on asjad halvad.»

Olja sõnade mõte ei jõudnud kohe tervenisti Surovtsevi teadvusse. Algul taipas ta vaid, et Veerat ei ole hospitalis, ja tundis ootamatult kergendust, et see raske kohtumine ära jääb, ja pealegi mitte tema suu läbi. Alles järgmisel hetkel sai Surovtsev aru, mis oli olnud Veera äramineku põhjuseks: tema emaga on asjad halvad, võib-olla on suremas!... Ta tahtis seda Oljalt täpsemalt järele pärida, kuid Olja oli oma kriuk suvate ratastega lauakesega juba kaugel.

Surovtsev nägi oma kujutluses hetkeks Veerat nii sugusena, nagu oli teda näinud viimasel korral, meenus tas tema pisarais silmi ja tal tekkis soov hospitali jääda...

Ta seisis keset koridori, saates pilguga aeglaselt eemalduvat Oljat; ja tundis järsku, et tema õlale laskub kellegi käsi.

Surovtsev võpatas, pööras ringi ja märkas Saveljevit.

«Kas sa, kapten, mõtled nalja teha või?» sosistas Andrei. «Kolmekümne minuti pärast ei lasta enam kedagi uksest väljal!»

Alles nüüd tuli Surovtsev tegelikkusesse tagasi. Ta lõi sinelihõmad kiiresti kõrvale ja võttis taskust kella. Oli juba pool neli, kell neli lõppes aga jalutuskäiguks ettenähtud aeg.

«Mida teha?» mõtles ta, «Jääda?...» Kuid ei, jääda ta ei saanud. Kogu olemusega kippus ta juba vabadusse, rindele...

Otsus tuli teha kiiresti.

«Mine ukse juurde,» ütles ta Andreile. «Kahe minuti pärast jõuan sulle järele.» Ning ta tormas oma palatisse.

Palatis avas ta õõkapi, haaras sealt paberilehe, ümbriku ja pliatsijupi, istus voodiservale ja vaatas mõni hetk keskendunult puhtale lehele.

Sis kirjutas:

Kallis Veera! Mulle just praegu öeldi, et Teie emal on halvem. Tahan uskuda, et kõik läheb hästi. Olge tugevi! Ütlesite ise: «Ümberringi on liiga palju muret...» Aga meie Saveljeviga oisustasime ära minna, nii et meie pärast ei maksa muretseda. Tahtsin Teid enne lahkumist näha, kuid seejärel mõtlesin, et võib-olla on nii isegi parem. Näha Teie silmi ja valetada — seda ma ei suuda. Jumalaga. Äitäh kõige eest. Tahaksin veel midagi öelda, kuid pärast eilset jutuajamist saan aru, et seda ei maksa. Jumalaga.

Vladimir.

Pani punkti, mõtles hetke ja lisas:

«Aga tema tuleb tagasi, uskuge!»

Kirjutatut üle lugemata pani Surovtsev paberilehe ümbrikku, kleepis selle hoolega kinni, maalís ümbrikule suurte tähtedega: «Veera Koroljovale» ning pistis kirja padja alla.

Saveljev ootas teda trepil.

«Mis sinuga lahti on, kapten?» huüdis ta oma paha-meelt varjamata, niipea kui Surovtsev nähtavale ilmus.

«Uudishimu teeb ruttu vanaks,» katkestas Surovtsev teda järsult. «Jätsin hospitali juhtkonnale kirja, muidu mõtlevad, et same otsa,» lisas ta õpetlikult. «Inimeste eest peab hoolitsema, ära seda unustal!»

Nad laskusid alla tagatrepist, mis viis aeda; see raudtaraga ümbritsetud maalapike oli tervenevatele haigetele jalutamispaiaks.

Sadas hõredat ning kerget lund. Lumehelbed langesid juba külmunud, kõvale maapinnale — talv oli sel aastal varajane —, jäid pidama raagus puudele.

Purdetara ääres teerajakesel lonkisid teised jalutuskäigule tulnud haavatud. Oli külm ja tuuline ning jalutajatel olid sinelikraed ules tõstetud, kuid tagasi ei laanud keegi; pärast pikaajalist lesimist haiglakoikul tundsid inimesed iga värske õhu sõõmu.

Raudtara varav oli pooleldi avatud ja seda ei valvunud keegi; haavatud teadsid, et tänavale, õigemini ümbritsevale minek on rangelt keelatud.

Sellest varavast pididki Surovtsev ja Saveljev mar-

kamatult välja lipsama ning astuma pärast seda pausata sammu piki põiktanavat. Seejärel võis loota, et ollakse juba vabaduses, nii-oelda haardeulatusest väljas.

Hommikul edasist tegevusplaani välja toolades mõlesid nad kogu marsrouti läbi. Oli tarvis välja jõuda Karl Marxi prospektile, täpselt sinna, kus see Bolševitanavaga ristub. Seal siis laksid nende teed lahku. Surovtsev pidi pöörama vasakule, et jalgsi või trammiga jõuda Soome vaksalini, Saveljev aga minema paremale, Kuibõševi tänava poole, ja sealt edasi, samuti trammiga, sõitma Narva väravani.

Ainus, mis peamurdmist valmistas, oli patrullidega kohtumise võimalus sest Surovtsevil ja Saveljevil polnud mingisuguseid dokumente. Kuid nad mõlemad oletasid, et jõuavad sihtkohta tükk aega enne komandantide ja patrullidel pole põhjust neid kinni pidada.

Surovtsev vaatas kella. Kümne minuti pärast neli. Ta teadis, et täpselt kell neli väljub valvearst ja kuulutab jalutuskäigu lõppenuks. Osa jalutajaid suunduski juba ukse poole.

«Valmis olla!» kamandas Surovtsev sosinal.

Nad lähenesid pikkamööda väravale. Väravas nad peatusid. Saveljev võttis taskust «Belomori» pakki koputas sellest välja paberossi ja hakkas tikke kraapsama, jattes mulje, et ei saa tuule kaes kuidagi suitsu suudata. Surovtsev varjas teda tuule eest, ise vargas ringi vahtides.

Valinud sobiva momendi, mil keegi nende poole ei vaadanud, andis Surovtsev uue käskluse:

«Läki!»

Nad hüüdsid väravast välja ja tormasid mööda tänava vasakule. Surovtsev kaunitas pingsalt. Kuid keegi ei hüüdnud neile järele, ei teinud katset neid peatada. «Operatsiooni» esimene etapp oli edukalt seljataga. Surovtsev püüdis mitte kiirustada, hoidis sammu tagasi: Andrei lonkas järjest märgatavamalt.

Viieteistkümne minuti pärast jõudsid nad Karl Marxi prospektile. Tänavaristil peatusid, tõmbasid hinge, vaatasid teineteisele otsa ja naeratasid kergendatult.

«Paistab, et oleme pääsenud,» ütles Surovtsev. «Kuidas jalg on, kas pole viga?»

«Kull ta käib,» lõi Saveljev käega.

lad heilsid pilgu umberringi...

Surovtsev põlnud Leningradi tegelikult näinud sellest teeldejäävast septembriõhtust peale, mil viis oma pataljoni läbi kogu linna — Neeva kaldapealselt Srednjaja Rogatkani, teadmata veel, et tal tuleb sõjida Pulkovo all.

Järgmisel korral oli ta Leningradis olnud oktoobri keskkel, kui polk paisati autodel Pulkovo alt Soome vaksalisse, et seda koos teiste polkudega ja diviisidega suunata Nevskaja Dubrovka rajooni. Kuid see oli toimunud õupimeduses.

Hospitalisse oli ta loomulikult samuti sõitnud mööda Leningradi tänavaid, kuid teda veeti kinnises sanitaarautos. Sealt ei näe ju midagi!

Ja nüüd siis seisis Surovtsev tänavaristil ja vahtis ahnelt kõike, mis teda ümbritses. Kell oli alles viie peal, kuid linn hakkas juba hämarusse vajuma. Aeglaselt langes lund.

Möödusid mõned naised, kes kummalisel kombel olid uksteisega väga sarnased. Võib-olla sellepärast, et kõik nad olid mähitud suurrättidesse ja kandsid kaes turukotte. Ka näod olid neil naistel sarnased. Tundus, nagu oleksid kõigi näod kaetud kivisoetolmuga.

Surovtsev ja Saveljev liikusid vaikides edasi ning möödusid poolpurustatud majast. Terveksjäänud seinale oli kleebitud hiiglasuur plakat — murest moonutatud naoga naine hoidis kätel surnud last ja punased, just nagu verega kirjutatud tähed hüüdsid: «Surm lastetapajatele!» Naabermaja oli samuti purustatud, üks sein maha varisenud ja toad kõikidel korrustel olid naha. Luule käes lipendasid tapeediribad.

Järgmine tänavaristmik oli suletud barrikaadiga, mille keskele jäetud liiklusvahendite ja jalakäijate jaoks labipääs. Surovtsev ja Saveljev suundusid vaikides selle poole. Jalge all ragisesid klaasikillud, läbi kõnniteed katva õhukese kirme paistsid telliskivitolmu roostekarva plekid.

Majade seintel valendasid käsitsi ja kirjutusmasinal lüskkirjutatud paberilehed. Surovtsev ja Saveljev peatusid, et lugeda, mis sinna on kirjutatud. Kõikidel paberilehtedel seisis üks ja seesama — ettepanek vahetada rõivad, jalanõud, mõnikord aga ka kuld- või hõbedad leiva või ükskõik milliste toiduainete vastu.

Poodide uste kohal oli veel säilinud silte, mõnel puudusid tahed, mõnel aga terved sõnad. Sildid meenutasid et kunagi müüdi siin puuvilja, liha või kondiitrisaadusi. Imelik ja jube oli naha kinnilöödud ja kõveraks paindunud raudtalasid paljastavate müüraukude kohal need silte...

«Jah... Nae, mis nad Leningradiga on teinud, elajad!...» pigistas Surovtsev läbi hammaste.

«See pole veel midagi, kapten!» vastas Saveljev. «Kui sa veel seda naeksid, mis eeslinde lähemal on!... Meil Narva värava taga polnud juba siis, kui ma veel tehases olin, peaaegu et mitte ühtegi tervet maja...»

Nad vaikisid jälle. Koos minna ei olnud enam kumbki palju. Botkini tänavani jäi kõigest kaks kvartalit. Nad mõtlesid, mida enam lahenesid Surovtsev ja Saveljev kohale, kui nad lahku minema pidid, seda aeglasemaks muutis nende samm. Mõlemad mõtlesid, et pärast nii paljusid raskeid päevi, mis nad teineteise kõrval olid veetnud, lahevad nad nüüd mõne minuti pärast kumbki oma teega näe teineteist vist enam mitte kunagi...

Nii jõudsid nad Botkini tänavani ja seisisid mõne aja vaikides Sõjaväe-Meditsiini Akadeemia ees.

«Mis siis ikka, Andrei, sin lahevad meie teed lahku,» ütles lõpuks Surovtsev kuidagi nukralt.

«Hüvasti, seltsimees kapten,» vastas Saveljev vaikelt.

«Annaksin sulle oma väliposti,» ütles Surovtsev, «kuid ei tea ju selle numbrit veel isegi.»

«Aga teie, seltsimees kapten, kirjutage mulle osmale senal» elavnes Saveljev. «Mul on lihtne aadress: Leningrad, Kirovi tehas... Kirjutage komsomolikomitees, ma olen komsomolikomitee liige, mind tunnevad seal kõik! Kirjutage: Kirovi tehas, komsomolikomitee, Andrei Saveljev. Tuleb kindlasti kattel Või veel parem saatke otse parteikomiteesse Koroljovi nimele, minna uleandmiseks, töötan praegu tema tsehhis.»

«Kirjutan,» noogutas Surovtsev, tundes alles praegu kui kurb on lahkuda sellest rõõmsast ja avameelsest noormehest.

«Võib-olla on tarvis kellelegi hospitalis midagi teada?» küsis Saveljev vandeseltslaslikult.

«Tahad, et sind uuesti sinna tassitaks?» muigas Surovtsev virilalt.

«Mind või? Noh, see küll läbi ei lahe! Kui ma teha

esse jõuan, ei kisu mind sealt keegi enam ka tangidega välja! Parast võin aga haiglasse mis tahes teatada. Käkikõhku!»

«Ei, Andrei, teatada pole tarvis midagi,» raputas Surovtsev pead. «Kirjutasin ise, mida suutsin...»

«Kuulge, seltsimees kapten,» ütles Saveljev äkki ja tema silmad löid särama, «mulle tuli pähe üks ideel! Aga mis oleks kui... Kui te tuleksite meie tehasesse, mis? Meil on seal lahingukomandori jaoks tegemist, teate kui paljul! Meil on seal õhukaitse staap, oma õhutõrjujad ja kuulipildujarood. See ju eeslin — sakslane ainult nelja kilomeetri kaugusel! Idee, seltsimees kapten. Kui läheme koos! Sõjaväeülemustega jõuavad meie omad kiiresti kokkuleppele! Kas teate, mida tähendab Kirovi tehas? See on jõud!»

Saveljev rääkis nüüd valjusti, peaaegu karjus, olles järsku pähe tulnud mõttest nahtavasti väga sisse võetud.

«Ei, Andrei, sellest ei tule midagi välja,» vangutas Surovtsev pead, «igauhel on sõjas oma koht. Mina ei saa ilma rindeta elada. Oled hea poiss, anna kappal!»

Ja ta ulatas Saveljevile käe.

Kuid samal hetkel kostis nende kõrvu sireen.

Algul kauge ja vaikne, kasvas see iga sekundiga, otsekui puurides end jõuga majaseintesse ja summutades kogu ülejäänud tänavamüra.

Surovtsev laskis käe nõutult alla. Ta nägi, kuidas aeglaselt mööda kõnniteed astunud inimesed sammu lisasid, ja mõned isegi jooksmata pistisid, nagu jälitaksid neid nahtamatutest reproduktoritest ülevalt kaela sadavad sõnad:

«Kodanikud!... Õhuhäire! Kodanikud!... Õhuhäire! Tänavatel liikumine lõpetada... Elanikkonnal minna varjenditessel...»

«See veel puudus!» pomises Surovtsev tagedalt ringi vahtides.

«Noh... ma siis jooksen, seltsimees kapten, ehk pääsen läbi...» ütles Saveljev kiirustades.

«Seis!» käskis Surovtsev. «Tahad patrullile sulle postla või?»

Ta mõtles palavikuliselt, mida teha.

Sel hetkel väljusid lähimast põiktänavast kolm

punaste käesidemetega sõjaväelast, gaasitorbikud üh-
õla. Nad peatusid nurgal, kiresti tuhjenevat tänavat
teraselt silmas pidades.

«Minu jarell!» kamandas Surovtsev ja haaras Saveljevi
vattkuue varrukast kinni. Nad pöördusid ringi ja pistad
jooksma.

Hakkasid paukuma õhutõrjekahurid.

«Lase minu kannul!» kordas Surovtsev kähku, otsustades
silmadega kohta, kuhu võiks varjule minna.

Lähima maja välisuks oli neist umbes kolmekümne
meetri kaugusel. Kui Surovtsev ja Saveljev sellest uksest
sisse tormasid, ilmnes, et seal seisab juba kümnekond
inimest.

Ülemistelt korrustelt tuli alla naisi ja lapsi. Nad ei pü-
nud trepikotta peatuma, vaid laskusid mööda kitsast ja
pimedat treppi allapoole, nähtavasti keldrisse.

Õhutõrjekahurite raginasse sekkusid kauged fugar-
pommide plahvatused, siis lõhkes pomm kusagil lähedal
ja kostis varisemise müra.

«Kas teie, kodanikud, ootate erikutset?» küsis keegi
tagantpoolt kõva häälega.

Surovtsev pööras ringi ja nägi eakat vattkuues naist,
punane side varrukal ja gaasitorbik üle õla.

«Ja mida teie, seltsimees komandör, seisate?» pöör-
dus see juba vahetult Surovtsevi poole. «Peate elanik-
konnale eeskuju andma, aga ise rikute kordal Kiiresti
alla, kõik alla!»

Trepikojas tunglevad inimesed hakkasid laskuma
mööda kitsast ja konarlikku kivitreppi. Surovtsev ja
Saveljev järgnesid neile vaikides.

Pugenud sisse kitsast uksest, ei näinud Surovtsev
algul pimeduses mitte midagi. Ta ainult tundis, et viibib
rõskes, külmas ja nähtavasti suures keldriruumis, kuna
ees läinud inimesed kadusid pimedusse ja nende sau-
mude kaja hajus pikkamisi.

Leidnud kobamisi endast paremal niuske ja külma
seina, jäi ta seisma selle äärde.

Sel hetkel hakkas kusagilt ülalt hahetama vaevumä-
gatav valguseviirg ja ukseavasse ilmus seesama punase
kaesidemega korrapidaja, käes tormilatern. Tulekeel
vubises.

Korrapidaja vaatas tagasi, veendus, et trepile ei jaa-

nud kedagi, lõi plekiga kaetud ukse enda jarel murtsu-
des kinni ning laskis krambi alla.

Laterna tuhmis valguses nägi Surovtsev, et Saveljev
seisab temast kahe sammu kaugusel. Saveljev märkas
sammuti kaptenit, tegi pealiigutuse suletud ukse suunas
ja kehtas õlgu.

Surovtsev vaatas ringi. See oli nähtavasti katlaruum,
mida praegu ei kõetud. Piki seinu roostetanud ja vee-
piiskadega kaetud torud, keset ruumi aga kõrgus mingi
metallist kaadervärk, mis sarnanes katlaga. Sinna korra-
pidaja oma laterna asetaski, ise aga läks suletud ukse
juurde tagasi ja istus seal taburetile.

Varjendis oli palju rahvast. Inimesed istusid keldris
ridamisi asetatud pinkidel, mõned aga olid kohad sisse
võtnud puust lamaskitele laotatud madratsitel. Ilmselt
olid need selle maja elanikud. Need aga, kes olid siia
juhuslikult sattunud, seisid seinte ääres.

Surovtsev kuulatas ja talle paistis, et tulistamine ülal
oli lakanud.

«Oli vist juba häire lõpp,» ütles ta vaikselt Savelje-
vile.

«Kohe kontrollime,» vastas see ja suundus otsustavalt
ukse poole.

«Kuhu nüüd?» sõnas korrapidaja taburetilt tõustes ja
kätt uksekrambile asetades ähvardavalt.

«Tahaks vaadata, võib-olla on vaikseks jäänud,» lau-
sus Saveljev ebakindlalt.

«Ma sulle vaatan! Kas sul oma peast kahju ei
ole? Kas sul kõrvad on? Kelle jaoks raadio on ules
pandud?»

Saveljev pidi minema tagasi oma vanale kohale seina
ääres.

«Kuhu sa trügid?» ütles talle Surovtsev.

«Ole siin nagu hauakambris, just nagu rott lõksus.»

«Pole parata, tuleb oodata.»

Alles nüüd kuulis Surovtsev kõrvu teritades metro-
noomi tasast, kuid kiiret tiksumist. Aga kuhu just see
reproduktor üles seatud oli, seda ei saanud pimeduses
ni hõlpsasti kindlaks määrata.

Järsku kostis plahvatus üsna lähedal. Tulekeel later-
nas võpatas.

Inimesed varjendis jäid vaikseks. Nad istusid, lamasid

või seisid mingi sõnatu alistumisega, olles nähtava niisuguste keldrisolemistega harjunud. Ainult see, kui ülevalt kostis eriti tugev pommiplahvatus või müra lõhkemise mürin, tõstsid kõik nagu käsu peale ja jooksis ja tardusid mõneks sekundiks valvsalt äraootavasse poosi.

Pealesunnitud tegevusetus ärritas Surovtsevi. Kui ta vaadates nägi ta, et on juba pool kuus. Pole teada, kui kaua häire kesta võib. Temal aga seisis ees veel pikk teekond, kusjuures pimeduse saabumisega kasvas oht sattuda patrullide kätte.

Tegevusetusest hakkas ta konksus sõrmega kopsama vastu rõsket seina, püüdes kindlaks määrata selle paksust. See kerge koputamine äratas ukse juures istuva korrapidaja tähelepanu.

Ta vaatas Surovtsevi poole ja tema pilk jäi peatuma kaelas oleval käel — Surovtsev polnud katt meeleka kaelast ära võtnud, lootes, et patrull haavatuga nii vae ei nori — ning ta ütles otsustavalt:

«Kuulge, kodanikud, teeme haavatud komandörile istumiseks ruumi!»

Surovtseville lähimal pingil istujad tõmbusid koomale ja pingi otsale tekkis tühja ruumi.

«Istu, istu, seltsimees komandör!» ütles korrapidaja ja tema madal ning rāme hää l kõlas erakordselt mahedalt. «Mina ukse juurest eemale minna ei saa — olen korrapidaja ja minu koht on instruksiooni järgi siin... Siin aga istu! Küllap rindelt?» küsis ta kui Surovtsev oli kähku istet võtnud, et endale mitte üleaurust tähelepanu tõmmata.

Surovtsev võttis nõuks mitte laskuda pisiasjadesse.

«Jah, rindelt.»

«Noh... ja kuidas seal on? Kas rahva piinadel on varsti lõpp? Kas te sakslase varsti minema ajate?»

«Käivad lahingud.» vastas Surovtsev ebamääraselt.

«Seda teame meiegi!...» ütles korrapidaja pettumust varjamata.

Surovtsevi kõrval tukkus keegi vanamees. Tema konksus jalgade taga oli maas väike kunstnahast kohver. Aeg-ajalt sirutas vanamees käe alla ja puudutas kohvrit, just nagu tahaks veenduda, et kohver ikka alles on.

Vanamehest paremal istus keskealine naine, nukk

«üles. Lillalise vatitekiga kaetud laps ilmselt magas ja naine õõtsutas teda tasapisi.

Laterna ähmases valguses ei seletanud Surovtsevi silm teistel pinkidel istujate nägusid. Otse tema vastas olid madratsil kohad sisse võtnud kaks vanamutti, pearätti all välja paistmas hallid juuksesalgud. Vanamutid istusid kinnisilmi, toetudes temeteise vastu.

Surovtsev sulges samuti silmad.

Kui ta uuesti kella vaatas, oli juba kümne minuti pärast kuus. «Mulline totrus! Oli seda tarvis, et nii viltu veaks!»

Ta kuulatas metronoomi, mille hää oli mattunud tulistamismürasse. Üürikestel vaikusehetkedel oli kuulda, kuidas metronoom endist viisi palavikuliselt kiiresti tiksus.

Esimest korda sõja jooksul oli Surovtsev tsiviilisikute varjendis. Pommitamise ja suurtükitulega oli ta harjunud, see tundus talle sõja loomuliku taustana. Lahingukorras polnud lihtsalt aega mõelda, et fugasspomm või mürsk võib komandopunkti tabada.

Hospitalis oli Surovtsev vahel kaks-kolm korda päevas varjendis käinud, kuid seal, omasuguste haavatud komandöride ja võitlejate hulgas, oli asi samuti hoopis teine. Valgust varjendis ei kustutatud, jutud kostsid edasi ning iga plahvatuse jarel tõusis vaidlus, kui kaugel pomm oli kukkunud ja kui raske ta oli, uhtlasi püüti vaevukuuldavast lennukimürnast ära arvata, kas tegu on meie või sakslaste lennukitega. Lühidalt — elu kaits edasi...

Siin aga, poolpimedas, sünges ning rōskes keldris istusid nii täiskasvanud kui ka lapsed vaikselt, longuspäi, ning nende inimeste kaitsetus, nende taitelik sõltuvus sellest, kus nimelt Saksa lendur oma surmatoova koorma alla puistab, mõjus Surovtseville eriti masendavalt, sest ta ei saanud neid millegagi aidata.

Äkki kostis kusagilt nurga tagant, kuhu laternavalgus üldse ei ulatunud, naise hää:

«Seltsimees komandör, kas tohib teilt küsida, kas olete jalaväest või lendur?»

Küsimus oli ilmselt Surovtseville adresseeritud.

«Jalaväest,» vastas ta.

«Minu pojakene teenib ka jalaväes,» lausus seesama

name, «ta on seersant, Valeri Trifonov, ega te temaga juhuslikult kokku ole juhtunud?»

«Ei, ei ole juhtunud. Rinne on ju pikk...»

«Juba kuu aega pole kirjutanud,» ütles naine pimedusest, «ei ma tea enam, mida mõelda... võib-olla pole enam eluski.»

Tema häälest kostis niusugust väsimust, niusugust lootusetust, et Surovtsev pöörutas järsku eneselegi ootamatult kõvasti ja koguni vihaselt:

«Miks ta siis elus ei ole! Lahinguolukorras on isegi kindralitel raske kirjutada, rääkimata seersantidest...»

«Ja mida mina sulle kogu aeg räägin, Maria Semjonovna?» haaras äkki jutuotsa Surovtsevi kõrval istuv vanamees. «Võib ka olla, et posti vigal Käisin, näe, eile postkontoris, mõtlesin, et järsku on seal mõni Vasja külvadelemas, pole teisest samuti kolmandat nädalat kippu ega kõppu kuulda... Kui sa ainult teaksid, mis seal postkontoris sünnib? Seal on sadu sorteerimata kirjad. Kõik nurgad kirju täis! Küsisin juhataja käest: mis õigusega niusugust korralagedust lubatakse? Tema aga vastu: kas sul jõudu on? Sah, võta kott ja mine kanna post laiali! Mulle on jäänud kõigest kumme vanaeile ja nendestki on pooltel jalad paistes — kui oma kvartali labi käib ja kümnest trepist üles-alla ronib, peab tund aega seina najal puhkama: jalad lihtsalt ei kannal...»

«Sa, Maria ära kaeba,» kostis pimedusest teine naisehää. «Siin on peaaegu kõik sõdurinaised ja emad... Sul on veel vara kurta, sa... sa... pole veel oma poja surmateadet saanud, sa...» Haal katkes ja kostsid lasasid nuuksatused.

«Emad... naised... lapsed...» mõtles Surovtsev kibeduse ja valuga. «Jah, kui palju õnnelikumas olid korras on need, kes võivad vaenlasele vastu minna, relv käes... Aga oodata, pinnelda ja oodata...»

Ning järsku meenus Surovtsevile tema enda ema, kes elas väikeses linnas kaugel Volga ääres, tuli meelde, et ta pole emale juba väga ammu kirjutanud.

Parast seda kui ta Leningradi sõjaväeinseneride kooli õppima oli tulnud, oli kõik, mis lapsepõlvega seoses, kuidagi tagaplaanile jaanud. Õppimise ajal oli ta ainult kahel korral kodus käinud, kuigi teadis, et ema on

uksi — Surovtsevi isa, Punaarmee komandör, oli surnud juba kahekümnete aastate algul.

Ja sellest ajast peale kui algas sõda, oli ta emale saatnud kõigest ühe või kaks kirja, rahakaardi... ja kõik! Surovtsevile oli paistnud, et see on loomulik, et ema saab aru — käib sõda, pole enam aega kirjade kirjutamiseks. Kuid praegu, ümbritsetud vanadest ja noortest naistest, kes kõik ootasid sõnumit oma poegadelt, meestelt või isadelt, meenus talle äkki ema ja teda valdas kibe häbitunne...

See polnud häbi mitte ainult oma ema ees, kellele ta polnud pidanud vajalikuks teatada, et on elus ja terve. Seni ajani olid sõnad «rahulik elanikkond» olnud Surovtsevile suhteliselt abstraktseks mõisteks. Nüüd tundis ta aga järsku, et tema kõrval varjendis istuvad tundmatud inimesed, kelle nägusid ta hämaruses õieti ei näinudki, on talle väga lähedased ja kallid. Ja et ta on siin ainus, kes kannab sõjaväevormi ning järelikult otsekui esindab kogu Punaarmeed, kes ei ole praegu veel suuteline sadade tuhandete samasuguste vanakeste, naiste ja laste kohalt surmaohtu kõrvale juhtima.

Ta mõtles sellest, et nende vaikides istuvate inimeste pojad, vennad ja mehed võitlevad praegu rindel ja igal sõjamehel on usk võidusse seotud lootusega, et nad poõrduvad tagasi omaste juurde, kes ootavad, neid igatsevad ja neid armastavad. Ja et iga totter pomm, metallist vördjas, mis on täidetud lõhkeainega, võib ühe hoobiga jätta sadu võitlejaid ja komandöre ilma nende emadest, isadest ja naistest... Surovtsev pigistas käed jõuetus vihas rusikasse...

Kostsid uued plahvatused. Tulekeel laternas värises üha tugevamini...

Ja järsku oli kuulda kohutavat müra lausa siinsamas ning latern kustus. Surovtsev sai tugeva tõuke selga ning lendas põrandale, haavatud kätt instinktiivselt vastu rinda surudes.

Pilkases pimeduses miski aina mürises ja varises. Kusagil hakkas läbilõikavalt karjuma laps.

See oli nagu signaaliks kõigile — umberringi hakkasid kostma karjed.

Surovtsev lamas põrandal. Tema suu ja sõõrmed olid kipitavat kivitolmu täis. Tolm kriigises hammaste vahel

ja sügeles silmis. Kuid Surovtsev andis endale silmapilk selt aru, et pole teadvust kaotanud ja järelikult ka mitte pörutada saanud.

Oli raske mõista, mis oli juhtunud. Selge oli ainult üks - vuvitamatult tuleb lõpetada paanika. Paremat käelt tuge otsides ajas Surovtsev ennast istuli, tundes tugevat valu seljas, ja hüüdis:

«Tasa! Jääge kõik oma kohtadele! Paigalt mitte li-
kudal! Korrapidaja, kas olete ukse juures?»

Vastust ei tulnud, kuid inimesed vaikisid, jäid kuula-
tama.

«Saveljev, oled sa terve?» hüüdis Surovtsev uuesti.

«Kõik on korras, kapten,» vastas tuttav hääl, «sain
millegagi vastu kuplit, aga verd vist ei ole.»

«Seisa ukse juurde ja ära lase kedagi väljal!»

«Pimedas pole ju midagi näha — kus see uks üle-
üldse on!»

«Tikud! Sul peaksid tikud taskus olemal!»

Paari sekundi pärast süttis Surovtsevist vasakul
põlema tikk, kuid kustus otsekohe. Ära kustus ka teine
tikk.

«Suüta ettevaatlikult,» hoiatas Surovtsev, «kusagilt
tõmbab, tuleb värsket õhku. Poöra selg, muidu kustutab
jälle ära.»

Ta kuulatas. Üleval tulistasid endiselt õhutõrjekahu-
rid. Keldris olevad inimesed, kes pärast Surovtsevi
komandörikäsklust paigale olid tardunud, hakkasid nüüd
uuesti liigutama. Nähtavasti oli nende hulgas haavatuid
ja pörutada saanud, sest kostsid oiged...

Keegi kutsus kedagi, keegi karjus pimedusest: «Uks!
Tehke uks lahti!»

«Vaikust!» kamandas Surovtsev uuesti. Talle alludes
jäid inimesed uuesti vaik, ainult emad rahustasid tasa
lapsi.

«Saveljev!» hüüdis Surovtsev ärritatult pimedusse.
«Kas sa kavatsed veel kaua kohmitseda?»

Lõpuks õnnestus Saveljevil tikk suudata.

«Otsi nüüd latern üles!» käskis Surovtsev ja kordas
valjul häälel: «Seltsimehed! Igaüks otsigu enda umbert,
peame laterna ules leidma. Mingisugust ohtu ei ole.
Kusagil lähedal lõhkes lihtsalt pomm.»

Ta hakkas kohima; telliskivitolm sattus talle kurku.

Jaaniussiga sarnanev tikutuli liikus aeglaselt edasi.

«Peaasi on, et ei tekiks paanikat!» mõtles Surovtsev
palavikuliselt. «See võib kaasa tuua uue varisemise, kes
teab, millises olukorras on lagi ja seinad...»

Valjusti ütles ta aga hoopis muud:

«Otsige laternat paigast liikumata, muidu tallate uks-
teist ära! Ja rahunege. Pommid ei kuku ühte ja samasse
kohta kaks korda. Aga uksteist ära tallata on pimeduses
lihtne. Nii et peaasi on oma kohalt mitte tõusta, igaüks
peab jääma sinna, kus ta parajasti on...»

Ta raakis aeglaselt puudes inimesi rahustada, kuni
latern leetakse ja võib hakata ringi vaatama. Aga kui
kustus järjekordne tikk, kaotas ta enesevalitsemise ja
karjus kurjalt:

«Kus on latern, Saveljev? Kas sa veel kaua koh-
mitsed?»

Äkki kostis mingi kõlin ja samal hetkel hüüdis Savel-
jev võidurõõmsalt:

«Käes! Leidsin!...»

Tikk kustus jälle ja Saveljev jätkas juba pimeduses:

«Klaas on katki, kapten, uks kild on ainult alles...
Ptui, kurat, kätte lõikas...»

«Pärast on aega käe eest hoolitsedal!» katkestas teda
Surovtsev. «Pane latern põlema! Aga ettevaatlikult!
Puhhi enne ära! Petrooleum võib plahvatada!»

Saveljev hakkas uuesti tikke kraapsima. Tal õnnestus
latern suudata, kuid tuluke võpatas korra ja kustus
kohe.

«Ma ju ütlesin sulle, varja tuld, kusagilt puhubi!» lau-
sus Surovtsev ärritatult. «Anna latern siia.»

Ta astus edasi, puudes põrandal istuvatest inimestest
komistamata mööda pääseda, leidis pimedusest üles
Saveljevi ja haaras selle käest laterna. Vasaku käega,
mille võttis kaelast, katsus ta järele laterna metallist
kesta, veendus, et petrooleum ei olnud välja jooksnud,
puhastas tahi tolmu ja käskis:

«Suüta nüüd!»

Latern süttis uuesti. Surovtsev tõstis selle üles, pöö-
ras nõnda, et sailinud klaasitükk varjas leeki õhuvoolu
eest, ja vaatas ringi.

Algul polnud õieti midagi näha — õhus oli ikka veel
palju kivitolmu. Surovtsev keeras tahi nii suureks kui
võimalik. Nüüd nägi ta neid, kes tema ümber olid. Ini-

meste näod olid tolmust hallid ja sarnanesid üksteisega...

«Inimestega asun tegelema parastpoole, hiljem,» ütles Surovtsev endale mõttes, «praegu on kõige tahtsam ruum üle vaadata ja välja selgitada, mis juhtus...»

Ta uuris seina, mille ääres seisis, siis aga tõstis laterna üles ja vaatas lakke. See näis terve olevat, isegi pragusid polnud. Surovtsev hingas kergendatult. Kõige rohkem kartis ta, et ülemised korrused võivad kaela kukkuda. Sns mattuksid kõik varjendis ohjad kivi-hunniku alla.

«Uks kontrollida!» andis Surovtsev endale mõttes kasu ja suundus koos Saveljeviga ukse poole. Järsku jäi ta seisma ja laskis laterna alla. Ukse kohal oli hunnik katkisi telliseid. Väljapääs keldrist oli kinni varisenud.

«Saveljev,» ütles Surovtsev tasa, peaaegu sosinal, «püüa varing üle vaadata — kas siin on tööd kauaks, kui seda laiali tassida katsuks. Mina lahen edasi.»

Nüüd oli Surovtsevil ainult üks mõte: peab aega viit-mata üles leidma, kust värske õhk keldrisse tungib. Võib-olla on seal kusagil seinas tekkinud auk küllalt suur selleks, et välja pugeda...

Jõudnud vastasseinani, tõstis ta laterna ja hakkas seda aeglaselt uurima. Järsku silmas ta peaaegu inimesekõrgust tühemikku. Sealt tuligi külma õhku.

Surovtsev tahtis juba sinna ronida, et näha, kuhu sealt edasi pääseb, kuid samal hetkel kostis tema selja taga labilõikav karjatus.

«Ärge karjuge!» pööratas Surovtsev ümber pöördudes. «Mis viga?»

«Maria... Maria Andrejevna on surma saanud!...» kostis nüüd juba vaikselt ja aralt seesama naisehaäl.

Surovtsev läks tagasi. Seal, kus varem oli olnud uks, nüüd aga kõrgus telliselas, nägi ta seda, mida polnud marganud esimesel korral, kui laterna kiiresti kõrvale pooras, kartes et paanika jälle puhkeb. Telliselasu alt paistsid kirsasaabastes jalad ja ebaloomulikult väljaväänatud kasi, punane side katkirebenenud vatikuue varrukal.

Umberringi seisis mõned naised.

«Kuidas me nüüd siis välja pääsime?» hüüdis üks neist hüsteeriliselt. «Uks on ju kinni varisenud!»

«Rahul!» kutsus Surovtsev teda korrale. «Saveljev! Leia kaks tervet meesterahvast, puudke tellised laiali ajada. Võib-olla on ta veel elus...»

Siis aga kostis üleval jälle mürinat — pomm kukkus ka seekord kusagile lähedale. Keldrit labis õhusurve laine.

«Seltsimehed,» hüüdis Surovtsev, teadmata veel, milliseid uusi purustusi see pommiplahvatus kaasa oli toonud, ja kartes, et uuesti võib tekkida paanika, «seinas on auk! Me kõik võime selle kaudu väljuda! Tuleb säilitada rahu ja kuulata minu käsklusi!»

Ta läks seinas oleva tühemiku juurde ja sirutas käe laternaga selle sügavusse. Kuid näha polnud midagi.

Surovtsev astus seina jäänustest üle ja liikus kummargil edasi, laternat endiselt valjasirutatud käes hoides. Järsku kostis kõlksatus, nähtavasti oli latern raudtala vastu puutunud. Surovtsev kummardus lähemalt vaatama ja tõmbus nii ruttu tagasi, et oleks laterna peaaegu maha pillanud.

Temast poole meetri kaugusel rippus hiiglasuur pomm...

Möödus vähemalt minut, enne kui Surovtsev sundis end selle juurde minema.

Viiesajakilone pomm, mis sarnanes sabapidi ülesriputatud hiidkalaga, oli sabas asuva stabilisaatoriga kuidagi vahelae puitosadesse kinni jäänud, tema alumine osa oli aga Surovtsevi rinna kõrgusel ning kõikus vaevumärgatavalt.

«Mida teha, mida teha?» peksles Surovtsevi peas. «Panna kõik toovõimelised inimesed ust telliselasust vabaks tegema? Aga kes teab, mis seal edasi tuleb... Pole ju võimatu, et kogu trepikoda on alla varisenud... Sns saab keldrisse tungida ainult spetsiaalne päästemeeskond.»

Tähendab, tuleb istuda ja oodata õhurünnaku lõppu ja lootä, et nad varem või hiljem välja kaevatakse? Kuid pomm, see neetud pomm! See võib kõige vaiksemagi pörfuse korral või lihtsalt iseenda raskusest alla kukkuda ja siis...

Kui siiski riskeeriks ja viiks inimesed ükshaaval välja

pommi all oleva tuhemiku kaudu? Kusagilt tuleva värske tuuleõhu järgi võib arvata, et siit saab välja.

Surovtsev surus tugevamini pihku katkise tormilaterna traadist sanga, tõmbas pea õlgade vahele, kumardus ja astus pommi alla.

Ja sel hetkel kustus latern.

Surovtsev vandus mõttes. Tahtis juba kutsuda Saveljevi tikkudega, kuid sai pidama, tajudes, et ta ei tohi, et tal pole õigust panna seltsimeest surmaohtu.

Ta mõistis loomulikult, et kui pomm alla kukub ja plahvatab, jääb keldris vaevalt keegi terveks. Ometi näis talle, et vahetu lähedus pommile suurendab ohtu: siin ei olnud pääsemiseks ainustki võimalust.

Ta riputas laterna sangapidi käevangu, sirutas käe ette ja liikus pimedusse. Onnestus teha vaid kolm sammu — see jäi talle kindlalt meelde — ja käsi puutus mingi takistuse vastu.

Pannud laterna maha, hakkas Surovtsev aegamööda kompima nähtamatut takistust. See oli sein, osaliselt vigastatud, kuid pommi kukkumisel süski püsti jäänud. Tõsi, põrandast paari meetri kõrgusel oli vist mingi süvend. Küllalt lai selleks, et inimene saaks labi pugeda.

Kuid kuhu see kõik viib? Võib-olla lõpeb seegi varinguga?

Surovtsev pistis käe süvendisse ega tundnud vähi- matki tuuleõhku. Talle sai selgeks: mingit väljapääsu siin ei ole. Õhk tungib keldrisse ülalt sügava leetri kaudu, mille oli kukkudes tekitanud pomm, läbides katuse ja ülemised korrused. Ja kuigi Surovtsevi ümbritses pilkane pimedus, tundus talle, et naeb jälle enda ees seda jubedat hiigelkoletist, mis veidi kõikudes on iga hetk valmis alla kukkuma ja pihuks ning põrmuks tegema kõik enda ümber.

Vilksatas lohutav mõte: «Võib-olla on see defektiga pomm? Võib-olla tegid saksa antifašistidest töölisel selle juba tehases kahjutuks? On ju esinenud niisuguseid juhtumeid, sellest on isegi ajalehtedes korduvalt kirjutatud!...»

Surovtsev haaras laterna, et tagasi minna.

Tal oli hasti meeles: teda lahutab pommist kõigest kolm sammu. Ta astus ühe sammu... teise... Ja sel hetkel kuulis Saveljevi erutatud huiet:

«Kapten, kus sa oled? Mis laternaga juhtus? Kustus jälle ära?»

Hääl kostis väga lähedalt, vist seisis Saveljev otse seinatühemiku juures.

«Ära tule edasi!» karjatas Surovtsev.

«Kas juhtus veel midagi, kapten?» küsis Saveljev häält alandades.

«Ma tulen kohe sinu juurde. Seisa paigal ja oota!»

Ta kartis, et Saveljev astub pimeduses siiski seinatühemikku ja tõukab pommi. Astus ise veel pool sammu edasi, pani laterna maha ja sirutas käe ette. Sõrmeotsad puudutasid pommi. Ta laskus kükakile, võttis laterna ja puges pommi alt ettevaatlikult läbi.

Purustatud seina madala serva juures pörkas ta Saveljeviga kokku.

«See naine... noh, korrapidaja,» ütles Saveljev tasa, «on surnud... tapetud... pea ja rind on puruks muljutud...»

«Rohkem surnuid ei ole?»

«Ei. Haavatuid on küll. Pimedas ei saa aru. Mis laternaga juhtus? Ma kohe...»

«Oota, lahme siit eemale.»

Alles siis, kui oli juba vastasseinani jõudnud, käskis Surovtsev tiku süüdata. Kui tuluke oli libisenud üle tahi laia harja ja pärast paari võpatust madala, ühetasase leegiga põlema löi, ütles ta:

«Ma lähen praegu sinna auku tagasi. Vaatan veel kord: võib-olla on seal mõni väljapääs.»

«Lähme koos!» hüdis Saveljev kannatamatult.

«Ei,» sõnas Surovtsev kategooriliselt ja lisas põhjenduseks, mis esimesena pähe tuli: «Kahekesi ei saa seal ringi keerata.»

«Aga kuidas sa... ühe käega!... Ma hoian vähemalt laternat!...»

«Ei,» kordas Surovtsev, «sina jääd siia. See on kask.»

Ta läks uuesti seinatühemikku ja tõstis laterna üles, püüdes seda oma kehaga varjata, et keldrisse ei paistaks. Ise aga uuris ta pommi väga tahelepanelikult. Huglasuur sigarikujuline hiirekarva metalballoon oli õhku ainult sellepärast rippuma jäänud, et deformeerunud stabilisator oli surutud puutala ja kanalisatsioonitoru vahele. Pommi korpusel oli märgata mõlke nagu avari läbiteinud sõiduauto kerel.

Surovtsev kergitas veel kord laternat, püüdes kindlaks teha, kui usaldusväärset pommi sabaosa kinni on surutud, ja avastas oma kohkumiseks, et piki tala jooksevad praod.

Põrand, millel Surovtsev seisis, oli kõvast tsemendist. Kui tala vastu ei pea ja pomm põrandale kukub, on plahvatus vältimatu...

«Mis sa ometi seisad!» hüüdis Surovtsev endale mõttes. «Tegutse, kurat võtaks, tegutse!»

Kuid kukkumisohus pommi nagemine otsekui halvas teda mõneks sekundiks. Surovtsev surus hambad risti ja raputas pead, et tardumusest vabaneda. «Tegutse!» andis ta endale uuesti käsu. «Sinust sõltub praegu kümnete inimeste elu!»

Enne laskurpataljoni komandöriks saamist oli Surovtsev olnud sapoör. Ta oskas üles seada ja kahjutuks teha igasuguse konstruktsiooniga miine, kuid lõhkemata lennukipommiga polnud tal seni tegemist olnud.

Ning praegu püüdis ta palavikuliselt meelde tuletda juhiseid ja instruktsioone, mida õpingute ajal pähe oli tuupinud, eeskätt aga laskemoona ja lennukipommide kahjutuks tegemise ja hävitamise instruktsioone.

Millegipärast meenusid vaid kaks nõuet: «Mitte puudutada!» ja «Kahjutuks teha omal jõul ainult äärmisel juhul!»

Praegu aga olgi see «äärmine juhus».

«Rahulikult!» ütles Surovtsev endale. «Ilma paanikata!»

Ja äkitselt sai talle selgeks, et üleval on juba õhtu ning kui siit kõige lähemal ajal välja pääseda ei õnnestu, jõuab kätte komandanditund ja siis on patrulliga kohtumine enam kui kindel. See, antud juhul pentsikuna näiv mõte muutis Surovtsevi kuidagi kohe jälle teovõimeliseks.

«Ainus võimalus fagasspommi kahjutuks teha.» mõtiskles ta, «on eemaldada sütikud. Sütikud, sütikud!» kordas Surovtsev visalt, ennast just nagu hüpnootiseerides.

«Aga miks pomm ei plahvatanud? Võib-olla on ta varustatud viitsutikuga?» Esimese oletuse, et tegemist on defektpommiga, heitis ta otsustavalt kõrvale.

Laternat kaugemal hoides läks Surovtsev pommile

õige lähedale ning asetaskõrva vastu selle korpust. Ja tõmbus otsekohe võpatades tagasi. Talle tundus, et kuulleb kellamehhanismi sagedat tiksumist. «Kõik!» mõtles ta. «See on lõpp!...»

Uuesti surus ta kõrva vastu metalli ja kuulis jälle vaga tasast tiksumist...

Hinge kinni pidades eemaldus Surovtsev veidi pommist. Kuid kõrvu kostis ikka sama tiksumine. «Kas mehhanism on tõepoolest kõvemini tööle hakanud?» mõtles ta. «Või mulle lihtsalt viirastus?» Ei, tiksumine kostis ikka endiselt...

Järsku tuli kindel teadmine: see on ju metronoom! Varing oli imekombel terveks jätanud reproduktori juhtmed, mis tulid kusagile varjendi lae alla, häälekõvendaja juurde. Ja metronoom tiksus endiselt edasi. Senini oli kanonaadi müra metronoomi tiksumise summutanud ja üldse oli olukord keldris pärast varisemist niisugune, et keegi polnud metronoomile lihtsalt tahelepanu pööranud.

Kuid nüüd, mil oli saabunud vaikus, sai tähelepanelikult kuulatav Surovtsev aru: tiksus metronoom.

«Tähendab, kellamehhanismi pommis ei ole,» mõlles ta kergendatult ja isegi mõningase tänutundega.

Kuid mõte, et sütikud on pommis ikkagi olemas, peavad olema, tõi ta jälle reaalsusse tagasi. Missugused need sütikud on? Mis tüüpi? Mehhaanilised? Või elektrokeerilised? Viimasel juhul on pommi korpusesse peidetud klaasampull väävelhappega...

«Ei,» ütles Surovtsev endamisi, «ampull ei oleks niisugusele põrutusele vastu pidanud, oleks purunenud ja pomm oleks juba lõhkenud. Kus on siin siis sütikud?!»

Instruktsiooni paragrahvid ja isegi saksa pommi makett seisid selgesti silme ees. Talle meenus, et mehhaanilised sütikud on teeklaasikujulised ja et nende valisküljel peab olema punane nool, mis automaatselt viiakse lahinguolukorda pommi eraldumisel lennukist. «Kuid võib-olla ei lõhkenud pomm selleparast, et ei töötanud just see mehhanism?!» mõtles ta uuesti tärganud lootusega.

Surovtsev tõstis laterna jälle pommi juurde ja hakkas tähelepanelikult uurima pommi pinda.

Esimese sütiku, mis asus pommi küljel, leidis ta kii-

resti ules. Laterna vubisevas valguses nägi ta selle ümmargust laikivat poleeritud peahspinda, milles oli punaseks varvitud õnar nagu puukruvi soon. See õnar lõppes noolega, mis oli suunatud ladina tähele «F». Selle tähega algas saksa sõna *Feuer* — tuli. Sütik oli lahingukorras.

«Peab olema veel üks sütik, aga veel võib olla ka kaks,» mõtiskles Surovtsev. Ta tõmbus kuüru, astus otse pommi alla ja tõstis laterna pommi tombi nina juurde. Kõik oli õige. Teine sütik, mille nool näitas samuti tähele «F», asus sügava mõlgi kõrval, otse pommi ninas. Kolmas võis olla ainult pommi ülemises osas. Surovtsev tõstis laterna kõrgele üles, tõusis kivistarvule ja tegi ringi ümber pommi. Kolmandat sütikut ta ei leidnud.

«Võtame teatavaks, et neid on kaks» ütles Surovtsev endale. «Ülesanne seisab selles, et need kaks sütikut tuleb kahjutuks teha...» Ta oli rahulik ja keskendunud.

Ja järsku kostis tema selja taga ühe naise meeleheitlik karjatus:

«Pommi! Pommi! ... Kohe lõhke!»

Keldris tõusis sedamaid käre, inimesed hakkasid sagima...

Surovtsev kargas seinatühemikust välja ja hüüdis, nagu hääli kandis:

«Vait! Keegi ei tohi siia lähedale tulla! Saveljev, võta inimeste juhtimine enda peale! Kõik peavad tagumise seina äärde minema ja seal pikali heitma! Selge?»

Ta tõmbas hinge ja jätkas juba teistsuguse, nimmehinguga häälega:

«Seltsimehed! Pomm on taieasti kahjutu, olen sapoor ja tean, mida räägin. Mingit ohtu ei ole. On ainult tarvis paar kruvi lahti keerata... Kõik peavad alluma nooremleitnant Saveljevile. Saveljev, kas käsk on arusaadav?»

«Just nii, seltsimees kapten!» vastas pimedusest Saveljev.

Surovtsev pöördus tagasi pommi juurde.

Kuid nüüd oli tal raske keskenduda. Ta teadis, et seinatühemiku poole on praegu pööratud kümned silmapaardid, teadis, et vaevast jäi keegi tema rahusta-

vaid sõnu uskuma ja et inimesed on veendunud vaid ühes asjas: nende elu sõltub selle komandori tegevusest.

«Unusta, unusta kõik!» püüdis Surovtsev endale mõttes sisendada. «Ümberringi pole kedagi. Ainult mina ja pomm. Rohkem ei eksisteeri praegu midagi. Mina ja pomm, mis tuleb kahjutuks teha...»

Ta tõstis laterna pommi küljel asuva sütiku juurde. Punasest lakist laikivana paistis kohe silma üle sütiku minev nooljalt lõppev õnar, oma teravikuga suunatud tähele «F», teise otsaga aga tähele «S».

Surovtsev ei mäletanud, missugune saksakeelne sõna algab tähega «S», kuid teadis kindlalt, et kui suunata nooleteravik sellele tähele, märgib see sütiku seadmist lahinguolukorrast neutraalsesse.

Aga võib-olla pole sütik üldse mitte reguleeritav? Siis lõhkeb pomm igast sütiku asendi muutmisest!

«Kas kellelgi on peenraha?» hüüdis Surovtsev ümber pöördudes ja kohe meenus talle, et peenraha on tal ju endalgi. «Pole tarvis!» ütles ta, pani laterna maha ja otsis sinelilaskust mündi...

Ülevast kostis tume plahvatus. Surovtsev tundis, kuidas siia alla kandus jälle surveaine. Ja samal hetkel kustus latern.

Surovtsev seisis pimeduses. Tema seljataga olid tardunud inimesed. Talle tundus, et kuuleb nende rasket hingamist.

Keegi tõmbas tema taga tiku põlema. Surovtsev pöördus ringi ja silmas Saveljevit. See oli kükakil ja lähendas põlevat tikku laterna tahile. Hetke pärast vihvatas põlema ebaühtlane, varelev leek.

«Tubli poiss,» ütles Surovtsev, «anna latern siia ja mine eemale.»

Saveljev ei läinud. Ta vahtis üksisilmi pommi.

«See alles o-on...» ütles ta poolsosinal ja oli raske aru saada, mida tema hääles oli rohkem — kas hirmu või imetust.

«Sulle öeldi — mine tagasi ja heida seina äärde pikali. Nagu kõik. Selge?» ütles Surovtsev teravalt.

Ta pöördus pommi poole ja püüdis jälle keskenduda. Ja järsku taipas elementaarset asjaolu: ta ei saa ju ühe ja sama käega hoida laternat ja keerata mündi abil

noolt. Teda valdas viha. Viha enese ja oma haige kae peale...

Endiselt laternat paremas kaes hoides puudis ta aeglaselt kõverdada ja sirgu ajada vasakut kätt. Seda läbis- tas valu sõrmeotstest kuni õlani, kuid see valu ei tähen- danud midagi rõõmu kõrval, et ta saab siiski ka haige käega kuidagi tegutseda.

Ta tõstis laterna suuga paremast käest vasakusse ja hambaid valust kokku pigistades tõmbas käe jälle kõve- rasse. Nüüd oli latern rinna kõrgusel ja surmatoovale «F» tähele suunatud punane nool hästi nähtav.

Hinge kinni pidades asetas Surovtsev mündi sütiku õnارasse.

«Kapten, las ma hoian laternat!» kuulis ta enda taga Saveljevi häält.

«Kellel ma käskisin ära minna!» ütles Surovtsev ringi pöördumata.

«Kusagile ma ei lähe,» kostis vastuseks. «Anna latern sina!»

Tema toonist taipas Surovtsev: Andrei ei lähe tõepoo- lest kusagile.

«Tont sinuga, hoia, kui sul elust kahju ei ole!» ütles ta meeleheitel, tundes, et latern kukub nüüd kohe tui- maks läinud sõrmede vahelt mäha.

Saveljev võttis laterna ja lähendas selle sütikule.

Surovtsev asetas mündi vaikides serviti õnارasse.

Mündi oli vaja keerata kellaosutile vastassuunas, kuid Surovtsev tundis, et tal ei jätku otsustavust teha liigu- tust, mis võib osutuda saatuslikuks. Akki tuli talle esma- kordselt pähe mõte, et kui nüüd toimub plahvatus, on kõik läbi: ta ei näe enam kunagi rinnet, oma võitlejaid, päikest ja taevast ja kõik need inimesed, kes asuvad tema taga, on koos temaga maetud kivist hauda. Ja ainult sellepärast maetud, et temal, kapten Surovtsevil, ei olnud küllalt kogemusi, oskust ja otsustavust nende päästmiseks...

«Tegutse ometi, raiski!» ütles ta endale tagedalt, sul- ges hetkeks silmad ja keeras siis sujuvalt mündi. Nool tegi poolringi ja jäi teravikuga vastu «S» tähte.

Surovtsev ohkas kergendatult ja laskis käe jõuetult rippu.

«Korras?» küsis Saveljev sosinal.

«Jää vaht!» sisistas Surovtsev.

«Kas nüüd on kõik?» küsis Saveljev jalle.

«Ei, ei ole. Too latern siia. Allapoole! Veel rohkem. Nii on hästi.»

Saveljev kukitas mäha, Surovtsev aga laskus põlvili ja ajas pea selga. Nüüd oli sütik pommi ninas hästi näha. Juba ähmase lootusega, et kõik laheb hästi, viis ta alumise sütiku punase noole sama mündiga lahingu- olukorrast neutraalsesse. Ajas seejarel end sirgu ja ütles vaikselt, peaaegu endamisi: «Ka see on nüüd teh- tud...»

«Seltsimehed!» hüüdis Saveljev ootamatult heleda häälega, pöördudes oma selja taha, pimedusse. «Oht on möödas, kord on majas!»

«Vait, lolipea!» läks Surovtsev keema. «Kõik jäägu paigale. Töö pole veel lõppenud.»

«Mis sa nüüd, kapten?» küsis Saveljev tasa. «Igaks juhuks või kuidas?...»

Kuid Surovtsev teadis, mida rääkis. Tal oli meeles, kuidas neid koolis korduvalt hoiatati: kuni sütikud len- nukipommist pole kõrvaldatud, on pomm ohtlik. Kuni sellest hiiglasuurest sulatatud trotüüliga täidetud balloo- nist ei ole kõrvaldatud metalltopsikud, mis sisaldavad eriti tundlikku lõhkeainet, võib pomm kukkudes järe- likult ikkagi plahvatada. Kuid ta võib plahvatada ka nende topsikute väljakeeramise katsel, muidugi sel juhul, kui mõni neist on pommi asetatud nii, et seda ei saagi eemaldada...

Kui Surovtsev asetas uuesti mündi pommi küljel asuva sütiku õnارasse, märkas ta, et käsi pingutusest väriseb.

«Ei, nii see asi ei lähe,» ütles ta enesele, laskis käe sõr- mede vahele surutud mündiga rippu ja kuulatas. Ültalt kostis jälle kanonaad. Ta võtis taskust kella. Oli pool seitse.

Surovtsevil oli hästi meeles, et kui ta viimast korda kella vaatas, oli see kümne minuti parast kuus. Sellest ajast oli tema meelest möödunud igavik. Kas kell pole seisma jäänud?... Ei, kell käis. Sekundiosuti tegi kiiresti oma väikese ringi. Täheandab varisemise momendist on möödunud vaevalt nelikümmend minu- tit!...

«Peab puhkama,» mõtles ta, alles praegu tundes, et on üleni märg ja et niiske särk on nagu liimitud vastu selga.

«Vius minutit vaheaega. Puhkus. Ei mingit mõtlemist.»

«Milles asi, seltsimees kapten?» küsis Saveljev, nahes, et Surovtsev seisab tardunult ja tegevusetult.

«Mitte milleski. Ole vait. Pane latern maha,» käskis Surovtsev ja sulges silmad.

Kuid vaevalt suutis ta tahtepingutusega oma mõtted pommist eemale juhtida, kui mälus hakkasid vilksatama hiljutised lahingud, hospital, siis jälle rinne, Pastuhhovi ja Zvjagintsevi näod...

Surovtseville tundus, et ta naeb Veerat kummarõumas kirja kohale, mille oli jätnud maha hospitalist lahkudes. Siis kadus ka see nägemus. Kusagilt kaugelt ujus välja ema nägu: ema sosistas midagi, kuid sõnadest ei saanud aru ning Surovtsev anus: «Kõvemini, ema, kõvemini, ma ei kuule mitte midagi!...»

Surovtsev võpatas ja avas silmad. Ehmunult mõtles ta, et oli suigatanud — ja vaatas kella. Oli kolm minutit pool seitse läbi, see tähendas, et möödunud oli kõigest paar-kolm minutit...

«Asume asja juurde!» ütles Surovtsev Saveljevi poole pöördudes otsustavalt. «Näita valgust!»

Ta asetaski mündi jälle õnarnasse ja proovis keerata. Topsik ei andnud jarele, punane nool näitas oma teravikuga endiselt tähele «S».

Ta vajutas tugevamini mündile, kuid nool ei liigahtanud. Tundus, et sütik on pommi korpusesse sisse kasvanud.

Abastades laskis Surovtsev kae alla...

Meenus, et sütikute väljakeeramiseks on spetsiaalne instrument — seda demonstreeriti õppustel, koolis: metallist riist massiivse varrega, mida oli mugav käes hoida. Midagi taolist siin loomulikult käe all ei olnud.

«Asjatu vaev,» ütles ta Saveljevile lootusetult ja mõtles, et oleks pidanud seinatühemikku hoolikamalt uurima. Võib-olla on siiski mingi auk olemas, kustkaudu saab keldrist välja pugeda ja siis lähima õhukaitsesüsteemiga ühendust võtta?...» Ja pööras endale kohe peale: «Tahad varvast lasta, sõber?! Ise pääsed, aga inimesed — kaitsetud naised, lapsed ja raugad — jätab siia pommi üksi?»

Ta pööras ringi, astus Saveljevist mööda ja kõnetas pimeduses istuvaid inimesi:

«Seltsimehed, mulle on tarvis kruvikeerajat... ei, kruvikeeraja ei sobi, on vaja midagi peitli taolist... lühidalt, mingi laia teraga instrument. Võib-olla on kellegi midagi sobivat?»

«Onu Vanja!» kostis naisehää, «sa ju töötasid siin torulukksepana, kas sul ei ole?...»

«Ma ei kanna tööriistu kaasas,» vastas mees süngelt.

«Kuulge, onu Vanja,» lausus Surovtsev, «siin oli ju kõige jargi otsustades katlaruumi. Võib-olla leidub siin midagi? Midagi peitli taolist, mõistate?» Viimased sõnad olid öeldud peaaegu anuvalt.

Inimesed elavnesid, hakkasid askeldama...

«Vaikselt, ringi kaia ei tohi!» karatas Surovtsev, kartes, et inimeste liikumisest hakkavad talad, mille taha pomm kinni oli jäänud, vappuma. «Kohe võtame laterna...»

Ta pöördus Saveljevi poole:

«Seal nurgas on vanarauahunnik. Mine ja otsi, aga kähku!»

Valgusekiir hakkas mööda kivipõrandat hüplema. Surovtsev nägi rahuldustundega, et tema käsk on täidetud: mahavarisenud sein juures polnud kedagi, kõik olid juba läinud tagumise seina äärde.

Äkki kostis ülevalt jälle plahvatus ja õhutõrjekahurid hakkasid uuesti paukuma. Surovtsev soostis pommi juurde ja haaras selle ümbert kinni mõlema käega — haavatud ja tervega — andmata endale aru oma tegevuse mõttetusest.

Ta kuulis seljataga kõlksatust. Saveljev tuhnis nähtavasti vanarauahunnikus. Siis hüüdis keegi naine rõõmsalt:

«Siin on peitell!»

«See pole peitel, vaid meisel!» vastas mees, hääle järgi otsustades onu Vanja.

«Andke siia!» sõnas Surovtsev rõõmsalt, kuid taipas siis õigel ajal: «Stoppl! Keegi ei tohi siia lähedale tulla! Saveljev, anna see leitud asi kohe siia.»

Hetke pärast ulatas Saveljev talle instrumendi. See oli tööpoolest meisel — vana, roostetanud ja puust varrega.

Surovtsev püüdis meisli laia lamedat tera pommi küljel asuva sütikuga sobitada. Klappis hästi.

«Kao siit!» ütles ta tasa Saveljevile, taha vaatamata.
 «Miks?» küsis see arusaamatuses.
 «Jutud jätta! Pane latern maha ja mine ära.»
 «Aga miks, kapten?»
 «Seepärast, et sütik võib pommi kereasse olla asetatud nii, et seda välja keerata ei saagi,» vastas Surovtsev vihaga, kuid sosinal. «Kas sul on elust villand või mis?»
 «Ma ei lähe,» vastas Saveljev kangekaelselt.
 «Nooremleitnant, taida käsku. Tagasil!»
 «Ei... ei taida, seltsimees kapten!» vastas Saveljev otsekui ahastuses ja lisas, millegipärast teietama hakerdes: «Te ei tule ühe käega toime.»
 «Noh, kurat sinuga,» ütles Surovtsev südamest ja katsus meislit keerata.
 Kuid punane nool ei liikunud seekordki paigast.
 «E-eh, tulgu mis tuleb,» ütles Surovtsev endamisi ja võttis nüüd jõu appi, kuid ikka tulemusteta.
 «Võtke latern enda kätte,» ütles Saveljev, uuesti Surovtsevi teietades. «Ma proovin ka. Noh... võtkel!»
 Ja Surovtsev taipas, et teist väljapääsu pole. Võib-olla on asi selles, et ta on lihtsalt väsinud? Sõnagi lausumata andis ta meisli Saveljevile ja võttis ise laterna. Saveljev küsis:
 «Kuhupoole keerata? Vasakule? Paremale?»
 «Proovi algul nagu tavalist kruvi vasakule. Aga ainult veidi-veidi! Et nihkuks vaid paigast...»
 Ta võttis laterna sütiku kõrgusele ja jäi silmitsema topsikupõhja poleeritud pinda.
 Saveljev haaras kahe käega kinni meisli varrest ja tema nägu kattus silmapilk higipiiskadega, olgugi et ta polnud veel katsunudki keerata...
 Kuid siis astus ta pool sammu tagasi ja surus kõvema peale. Ja Surovtsev nägi, kuidas laterna valgel lai-kiv punase lakiga kaetud nool nihkus «S» tähelt veidi kõrvale.
 «Stoppl!» hüüdis Surovtsev.
 «Mis on, kapten? Hakkas ju liikuma!»
 «Naen küll, et hakkas! Nüüd keeran ise edasi. Kõik. Mine ära. Ja ilma jututa. Meil mõlemal pole mingit mõtet hukkuda.»
 «Mine ise ära, kui tahad, mina ei lähe kuhugi,» vastas Saveljev jämedalt ja tõstis laterna üles.

Surovtsev pöördus sõnagi lausumata ringi, pani meisliotsa uuesti õnarnasse ja unustades samal hetkel kõik maailmas, sulades pihku pigistatud meishiga otsekui ühte, poõras sujuvalt ühe ringi ja siis veel teise. Plahvatust ei järgnenud.

Surovtsev teadis, et rõõmustada on veel vara. Selleks et sütik täiesti välja keerata, oli vaja teha veel mitu poõret ja igaüks neist võis saada hukatuslikuks.

Ning ta jätkas keeramist...

Varem täielikult pommi sisemuses peidus olnud sütik oli nüüd juba sentimeetri jagu pommi hiirekarva pinnast kõrgemal...

Surovtsev pööras meislit veel kaks või kolm korda, tundis siis, et vint on lõppenud, viskas tööriista põrandale, haaras messingtopsikust sõrmedega kinni ja tõmbas selle ettevaatlikult, hoolikalt välja...

Surovtsevil pööritas pea. Ta seisis ja surus sütikut vastu rinda. See kerge, poolest saadik vindiga kaetud, alumises osas aga täiesti sile topsik, ei kohutanud nüüd enam kedagi.

Surovtsev andis selle Saveljevile.

«Vaata nüüd seda mänguasja.»

Oli jäänud veel üks sütik. Ka see võis veel ohtlik olla. Kuid ohutunne oli Surovtsevil juba nürinenud, pinge langenud.

«Võtame ka teise välja,» ütles ta kuidagi ükskõikselt.

Ta laskus kükakile ja katsus keerata. Jälle ei õnnestunud see tal — ühe käega oli raske töötada.

Ta ronis pommi alt välja ja ulatas meisli ise Saveljevile.

«Lase käia.»

Nüüd hoidis Surovtsev kükitades laternat ja jälgis tähelepanelikult Saveljevi iga liigutust.

«Ära kiirusta... Rahulikult! Nii... läks, läks! Puhka... nüüd keera edasi...»

Sile poleeritud topsik ronis aeglaselt välja.

«Kõik, võta meisel ära!» andis Surovtsev käsu ja hakkas topsikut sõrmedega välja keerama. Mõne hetke pärast oli sütik tal juba peos. Seejärel pani ta selle sütiku tsementpõrandale esimese kõrvale, pommist eemale.

«Raisk...» Ta vaatas sütikuid ja kordas: «Raisk... Küll on raisk!»

Tõusis tuimaks läinud jalgadele ja ütles väsinud ning kõlatul häälel pimedusse:

«Kõik, seltsimehed!»

Seejärel võttis taskust kella.

«On vist juba hilja, kapten,» küsis Saveljev, «me ei jõua enam kusagile.»

Andrei ei olnud nähtavasti ikka veel sellest aru saanud, et ilma kõrvalabi on keldrist väljapääsemine võimatu.

«Viie minuti pärast seitse,» ütles Surovtsev ja kuulatas. Üleval oli vaikne.

Ta seisis mõttes, kell endiselt peopesal. Siis ulatas ta kella ootamatult Saveljevile:

«Võta.»

«Mis?» küsis Saveljev arusaamatuses.

«Võta kell endale, ütlen sulle.»

«Miks, kapten?»

«Võta, ütlen ma sulle!» kordas Surovtsev. «Mälestuseks, noh...»

«Mis sa ometi, kapten! See on sul ju kingitus... lahingutegevuse eest!»

«Ja jaaabki nüüd kingituseks.»

«Sinna on ju teie nimi kirjutatud!»

«Nime võid, kui tahad, maha kraapida. Raspliga.»

«Noh... aitah,» naeratas Andrei. «Kuid teie nime ma küll maha kraapima ei hakka...»

Ta võttis kella ja laskis ettevaatlikult püksitaskusse.

«Mida me nüüd tegema hakkame, seltsimees kapten?»

«Magama,» ütles Surovtsev väsinud häälega.

«Kuidas?...»

«Ei tea. Mina tahan magada.»

Laterna valgel otsisid nad seina ääres vaba koha ja heitsid kõrvuti. Surovtsev uinus silmapilkselt.

Keset ood kukkus pomm mürinal tsementpõrandale -- tema stabilisaator tuli talade tagant lahti. Kuid pomm oli juba ohutuks tehtud.

... Välja kaevati nad alls vastu hommikut.

XII

Vaenlase pommide ja murskude plahvatustes ja tulekahjude lõomas läks Leningrad vastu lahenevale Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kahekümne neljandale aastapäevale.

Niipea kui saabus pimedus, hakkas kõrgelt taevast kostma vaenlase pommitajate iseloomulikku undamist. Sajad fašistlikud lennukid olid juba Nõukogude lendurite ja õhutõrje-suurtükiväe poolt alla tulistatud, kuid arvuline ülekaal ohuvaes kuulus siiski vaenlasele. Suhteliselt väikesed olid taarendused, mida Peakorter aegajalt Leningradi õhujõududele saatis, väikesed seetõttu, et tol ajal oli ränkade pommirünnakute objektiks ka Moskva ja see ei lasknud siin jõudude vahetada kardinaalselt muuta.

Meie hävitajatel tuli sooritada mitu väljalendu öö jooksul. Lendurid astusid lahingusse kahe, kolme ja viie vaenlase lennukiga, see oli muutunud juba tavaliseks. Novembri algul sooritas nooremleitnant Sevastjanov Leningradi taevas esimese öise rammimise.

Pommid ja mürsud lõhkesid kõikjal. Tabasid tramme, muutes need metallikankarite, purunenud klaasi ja inimkehade segapudruks, langesid lastekodudele ja hospitalidele. Ja süngi heites ei võinud keegi kindel olla, et see ei saa tema surivoodiks.

Linna tuletõrje ei suutnud enam toime tulla leekide merega, mis Leningradi igal ööl üle ujutas. Appi tulid vabatahtlikud. Tuhanded inimesed päästsid oma elu kaalule pannes pommitamise ja tulistamise ohvreid. Häiresignaali kuuldes ruttasid nad sinna, kus lõhkesid pommid, et tuua välja haavatuid, kaevata lahti kinnivarisenud varjendeid ja likvideerida tulekahjukoldeid...

Kaks ja pool miljonit inimest elasid selles vaenlase blokaadirõngast ümbritsetud, alatasa pommirahe all olevas ning peaaegu ilma elektrivalgustusega jäänud linnas.

Elasid?! Ei, inimesed ei elanud ja surnud mitte lihtsalt niisama. Nad töötasid. Muide, ka see sõna ei hõlma kaugeltki kõike, mis tol ajal toimus.

Toimus ime, mille tõelist tähendust suudab maailm mõista alles hoopis hiljem. Leningradi tehaste väravatest

väljusid neil päevil sajad tankid, soomustransportoorid ja suurtükid. Leningrad taandas Punaarmee relvastust miinipildujate, tankitõrjekahurite ning kümnete tuhandete reaktiivmürskude ja lennukipommidega.

Päev päeva kõrvall: . . .

Aegamööda lisandus nendele mõõtnatutele kannatus-tele ja puinadele, mida leningradlased sissepuratud lin-nas üle elasid, veel nälg. Erinevalt suurtükimürskudest, mis lendasid linna ootamatult, hiilis see Leningradi kōri kallale aegamööda, tasahilju.

Juba kolm korda oli vähendatud toidunorme ja ikka sagedamini tundsid tööpinkide juures seisvad või koju ruttavad inimesed, et pea hakkab järsku pöörutama, ikka sagedamini näis inimestele, et neid suruvad vastu maad nähtamatud, kuid rasked ahelad.

Inimesed muutusid nõrgaks, liikusid vaevahiselt edasi ega pööranud enam peaaegu tahelepanu läheduses varit-sevale surmale, ei rutanud enam varjenditesse, kui täna-vail hakkasid lõhkema mürsud ja metronoom palaviku-hselt tiksus . . .

Kuid 6. novembril linn nagu võpatas ootamatust tõu-kest ja leningradlased heitsid endalt mingis hingepuhan-gus nälja ja väsimuse kammitsad.

Ei, mitte see pisuke täiendus pühadeks, millest teatati «Leningradskaja Pravdas» ja raadio kaudu — kakssada grammi hapukoort ja sada grammi kartulijahu lastele ning viis soolatud tomatit täiskasvanuile — polnud selle põhjuseks, kuigi näis Leningradi elanikkonnale helde kingitusena.

Ukse ees oli 7. november, ja selle kuupäevaga oli inimeste südameis nii palju seotud, et kui piinatud lenin-gradlased ka olid, ei saanud nad jääda üksikõikseks ja kogusid end.

Esimest korda paljude blokaadinädalate jooksul tek-kisid järjekorrad mitte toiduainetekaupluste, vaid juuk-suriärade ja saunade ning Puškini-nimelise teatri ette — selle teatri ruumides andis etendusi operetiteater, ainus teatrikollektiiv, kes blokeeritud Leningradis töötas.

Suure revolutsiooni aastapäeva väärikaks tähistami-seks ei olnud inimestele kättesaadavaks jäänud enam midagi sellest, mis varem nende käsutuses oli olnud. Ainult taiendava mürsutoodanguga, üle plaani remon-

ditud tankiga, ainult taiendavalt armeele antud suur-tukiga võisid nad tähistada kohutava neljakümne esi-mese aasta seitsmendat novembrit.

Smolnõi saalis toimus partei- ja nõukogude aktiivi lühike koosolek, mida ei saanud nimetada piduli-kuks.

Siin, Smolnõis, kus Lenin oli välja kuulutanud soisia-listliku revolutsiooni võidu, räägiti nüüd, peaaegu vee-rand sajandit hiljem, sellest, et tööliste ja talupoegade suur riik on surmahus.

Ainult kibedat tõtt võis kokkutulnuile öelda partei Keskkomitee ja oblastikomitee sekretär Andrei Alek-sandrovitš Ždanov. Ja see tõde seisis selles, et kõikidel rinnetel käivad rasked kaitselahingud, et Moskva on ikka veel piiramis seisukorras ja vaenlane asub pealinna lahistel. See tõde seisis selles, et 1. novembriks oli Leningradis jahu kõigest kaheks nädalaks ja tangu kuueteistkümneks päevaks, et õhukese sügisese jääga kaetud Laadoga ei olnud enam laevatatav ja toiduaineid sai nüüd Leningradi tuua ainult õhu kaudu.

Niisugust rõõmutut kosolekut ei olnud Smolnõi müü-ride vahel vist veel kunagi varem peetud.

Pärast selle koosoleku lõppu kutsus Ždanov oma kabi-netti Voronovi, Leningradi rinde vägede uue ülem-juhataja Hozini, Vasnetsovi, Pavlovi ja Lagunovi, kes oli ülemjuhataja asetäitjaks Leningradi rinde tagalas.

Ždanov hingas raskelt ja katkendlikult — astmahood vaevasid teda nüüd mitu korda päevas. Istunud laua taha, võttis ta pilku pööramata harjunud liigutusega, «Severnaja Palmira» avatud karbist paberossi, pani suitsu põlema ja hakkas raskelt köhima. Köhahoo lõp-pedes vaatas ta süüdlaslikult juuresviibijaile, kuid kao-tas kohe näolt selle temale mitteomase ilme ja ütles rangelt, nagu sooviks rõhutada, et on täiesti terve ja toovõimeline.

«Seltsimees Lagunov, kandke ette, me kuulame.»

Rinde tagala ülemale Lagunovile oli pandud perso-naalne vastutus uue trassi ehitamise eest, mis pidi ühen-dama Leningradi Nõukogudemaaga juhul, kui vaenlane Tihvini vallutab.

Kuigi Tihvin oli veel meie käes ja Leningradi kaitse juhid ei kaotanud lootust, et linna õnnestub säilitada,

võeti vastu otsus asuda autotee ehitamisele, mis pidi põhjasuunas minema Tihvinist ringiga ümber — Zaborje raudteejaamast Novaja Ladogani. Üle kahesaja kilomeetri pikkune trass tuli rajada labi tihniku mööda soodest ja rabadest, mille poolest see kant rikas oli.

Tuhanded kolhoosnikud Novaja Ladoga ja Zaborje vahel olevatest kolhoosidest ning Leningradi rinde tagalavägede allüksused töötasid tee ehitusel päevad ja ööd. Ja iga päev kuulas rinde sõjanõukogu ära Lagunovi eitekande ehitustööde käigust...

Vahema tähtsusega ei olnud ka teine küsimus: millal lõpuks kulmub kinni Laadoga, et mööda järve jääd saaksid sõita koormatud autod?

Ždanov kutsus enda juurde kokku teadlased ja mere-mehed. Nende arvamused osutusid risti vastukaarvaks. Lagunovile tehti ülesandeks jätkata konsultatsioone hüdroloogide ja meteoroloogidega ning poorduda Laadoga kaldail elavate kogenud kalurite poole...

Ja nüüd kandis Lagunov ette:

«On korda läinud välja selgitada järgmist: keegi pole Laadoga vee temperatuuri kõikumisi süstemaatiliselt jälginud. Hüdroloogia Instituudi töötajad ja Balti laevastiku hüdrograafia teenistus kinnitavad, et esimene lumi tuleb järvele maha sageli juba septembris...»

Ždanov suhtus Lagunovi alati suure usalduse ja sümpaatiaga. Kuid seekord katkestas ta kindrali ärriatult:

«Täna on 6. november, seltsimees Lagunov ja september meid ei huvita. Me tahame lõppude lõpuks teada, millal Laadoga kattub tugeva jääkaanega. Kas te kohapeal käisite?»

«Jah. Moödunud ööpäeva jooksul kahel korral. Kuid vaatamata sellele olen veendunud, et teie küsimusele, Andrei Aleksandrovitš, on tapselt vastata võimatu,» ütles Lagunov kindlalt.

Ta pidas pausi, oodates, et Ždanov hakkab uuesti rääkima, kuid see vaikus.

«Asi on selles,» jätkas Lagunov, «et, nagu ma juba ütlesin, pole seni järve jäärežiimi süstemaatiliselt uuritud, kuna selleks ei olnud praktilist vajadust. Meil õnnestus arhiivist leida Suho tuletorni valvuri, kellegi Zahharovi ettekanne, mis avaldati 1905. aastal «Vene

Geograafia Seltsi Teatajas». See raamat on mul kaasas ja ma paluksin luba lugeda sellest ette väikese katkendi. See on pealtnägija tunnistus.»

Ždanov noogutas tusaselt.

Lagunov võttis tema ees laual lebavast portfelist pleekinud dermatiiniist kaantega raamatu, mille vahelt paisis punasest papist järjehoidja, lõi raamatu lahti ja luges valju häälega:

«Järv külmab korduvalt kinni, siis laguneb jääkate uuesti ja tuul ning lained kannavad selle minema. Nii kestab see kolm kuud. Harva, kui jää jääb nädalaks pidama. Kogu järv ei külmu kunagi kinni. Kolmekümne aasta jooksul pole ma veel näinud, et see tervikuna jääga kaetud oleks.»

Lagunov lõi raamatu kinni.

«Meid ei huvitagi praegu kogu järv, vaid Schlüsselburgi lahekurm,» ütles Vasnetsov tihedaid kulme kortsutades.

«Just nii,» kinnitas Lagunov, «tahtsingi praegu sellele üle minna. Kohalike elanike, kellega ma ise rääkisin, tahelepanekute järgi on kõige varasemat jääkatet Schlüsselburgi lahekurmus märgatud novembri keskpaiku, kõige hilisemat aga uue aasta künnisel. Loomulikult on need tähtajad umbkaudsed, kuna jää tekkimine on keeruline protsess, mis ei toimu ühe päevaga. Pealegi möllavad talv läbi Laadogal tuisud ja tormid, toimub jää nihkumine. Kohalikud elanikud teavad rääkida, et isegi kõige kõvemate külmade aegu jäävad jõesse lahvandused. Kinnitatakse, et leetseljakuks kujundavad jaärüngad mitme meetri kõrgusi valles. Möistagi on tegemist puht visuaalsete tahelepanekutega...»

«Seltsimees Lagunov,» ütles Vasnetsov jälle kannatamatult. «Meil pole praegu tarvis uldisi targutusi. Tahame teada, millal kattub Laadoga sel aastal jääga. Te peate lõpuks...» Kuid siin taipas ta, et nõuab võimatut, ja lisas tagasihoidlikult, nagu äsjase teravuse eest vabandust paludes: «Jatkake, palun.»

«Õnnestus kindlaks teha,» ütles Lagunov endise rahuga ja häält kõrgendamata, «et lahekurmu jäärežiim on analoogiline Neeva režiimiga, täpsemalt, on sellega tihedalt seotud. Andmed Neeva kinnikülmumise kohta on meil aga olemas, kusjuures üsna pikaajalised...»

Kõigi kuulajate nägudel asendus ärevus lootusega.

«Ja millest need andmed raagivad?» küsis Hozin.

«Sellest, seltsimees ülemjuhataja,» vastas Lagunov, «et Neeva kinnikulumise aritmeetiline keskmine on 26. november. Võttes arvesse käesoleva aasta varajast talve, võib oletada, et Schlussemburgi lahekurm kattub jääga novembris.»

«Aga kui paksu jääga?!» hüüdis Ždanov, närviliselt paberossi massiivse klaastuhatoosi põhja vastu kustutades.

Lagunov kehtas õlgu:

«Seda, Andrei Aleksandrovitš, ei saa ennustada...»

Jah, seda ei saanud keegi ennustada. Kuid just nimelt sellest, millal külmub kinni Laadoga, olenes leningradlaste saatus. Poolnäljas elu, üsna surma piiril, kuid ikkagi elu, juhul kui järv kattub küllalt tugeva jääga vähemalt novembri teisel poolel, nii, et üle selle võib rajada paarikümne kilomeetri pikkuse tee — vastasel juhul ähvardas linna hukkumine...

Kaks tuhat tonni toiduaineid päevas oli selleks miinimumiks, mis kulus ära, et linna elanikkonda elus hoida ja sõjaväge toita. Öhu kaudu oli niisugust kogust võimatu linna toimetada.

«Tähendab, meie osaks on...» tegi Ždanov kokkuvõtte. «Loomulikult oleks käed rüpes ootamine kuritegu. Peamiseks ülesandeks jääb Zaborje—Novaja Ladoga autotee ehitamine. Kuid on ka teine, mitte vähem tähtis ülesanne — asuda jäätee rajamisele üle Laadoga juba esimesel päeval, mil jää küllalt tugevaks osutub. Teen ettepaneku juba täna otsustada, kes hakkab juhtima tulevast Laadoga trassi. Käskkirja selle kohta avaldame hiljem, vahetult enne trassi avamist, et vajalikkude saladust hoida. Kuid eelnevalt on kandidatuurid tarvis juba täna ära kinnitada. Keda teie, seltsimees Lagunov, soovitate tee ülemaks kinnitada?»

«Kindralmajor Šilovi,» vastas Lagunov viivitamata.

«Aga komissariks?» küsis Ždanov, seekord Vasnetsovi poole pöördudes.

«Arvan, et kõige sobivam on brigaadikomissar Šikini kandidatuur.»

Ždanov tundis hästi nii ühte kui teist. Ta noogutas nõusolevalt ja küsis, kas sõjanõukogu liikmetel on teisi arvamusi.

Teisi arvamusi ei olnud.

«Pöördume tagasi käskkirja juurde,» ütles Ždanov, karbist järjekordset paberossi võttes. «Selles on tarvis ette näha kogu ülesannete kompleks, mis on seotud koormate toimetamisega Laadogani ja edasi mööda jääd.»

Ta tahtis veel midagi öelda, kuid sel hetkel kostis telefonihelin. Helises Smolnõi sisetelefon — eriside linna. Ždanov võttis toru.

Ta kuulas vaikides, kuid tema näoilme muutus iga sekundiga. Näis, nagu oleks väsimuse tuhakarva-hall loor pikkamisi kadunud, põsed tõmbusid kergelt roosaks.

Siis ütles Ždanov ootamatult heleda häälega:

«Kindlustage, et kõik läheks häireteta. See on väga, väga tahtis!...»

Pannud toru hargile, vaatas ta kella ja libistas pilgu üle juuresolijate. Tema näost oli näha, et ta tahab teatada mingit meeldivat uudist ja venitab praegu lapse kombel, enne kui oma kingitusega lagedale tulla...

«Seltsimehed!» ütles ta lõpuks erutatult. «Poole tunni pärast, täpselt kell seitse, algab Moskvast meie suurele pidupäevale pühendatud piduliku koosoleku translatsioon!»

Viivu olid kõik vapustatult vait. Kuid juba järgmisel hetkel sadas Ždanovile kaela küsimusterahet: kas pidulik koosolek toimub tõepoolest Moskvast, aga mitte Kuibõševis, millises saalis, kes teeb ettekande?...

Ždanov lahutas käsi ja vastas kogu aeg naeratades:

«Koosolek toimub Moskvast — see on fakt, seltsimehed! Kuid kus nimelt ja kes ettekande teeb, seda ma ei tea — ausõna, ei tea! Hodorenko sai raadiokomiteelt omas liinis juhtnööri kindlustada translatsioon otse eestriist, see on kõik, mis ta mulle teatas. Kannatage veel natuke... Teen ettepaneku praegu laiali minna, igaühel on ju edasilükkamatuid asjatoimetusi, poole tunni pärast koguneme aga uuesti minu juurde ja kuulame koos. Kas leppisime kokku?...»

Kui Ždanov ja Vasnetsov kabinetti kahekesi jäid, küsis Vasnetsov, heitnud kannatamatu pilgu ümmargusele seinakellale:

«Mis te arvate, Andrei Aleksandrovitš, kes teeb ettekande?»

«Aga mis teie arvate — kes?» küsis Ždanov omakorda.

«Arvan, et pidulikku koosolekut on mõtet ainult siis korraldada, kui seal saab esineda seltsimees Stalin.»

Ždanov vaikus. Ta teadis, et 16. oktoobril, pärast ajakirjanduse napolisõnalist teadet, et olukord Läänerindel on halvenenud, hakkasid Moskvast lükuma halvad kuulujutud, nagu oleks valitsus eesotsas Staliniga linnast lahkunud. Ta teadis ka seda, et samal päeval lükati tund-tunnilt edasi «tähtsat esinemist» raadios ja oligugi et kõik ootasid Stalini kõnet, esines lõpuks moskvalastele linna-nõukogu esimees Pronin. Siis loeti piiramisreisikorra kohta ette käskkiri, mis algas vana-vene kombe kohaselt sõnadega: «Selsinatsel tunnil antakse teada...» Käskkirjas rõhutati, et vaenlane seisab Moskva väravate taga, kuid pealinn kaitseb ennast viimse veretilgani. Pronini kõnest ilmnis selgesti, et Stalin on Moskvast, kuid sellest ei piisanud — Nõukogudemaa tahtis kuulda just Kõrgema Ülemjuhataja häält.

«Kas ta tõesti ei esine ka praegu, kui juba otsustati pidulik koosolek pidada?» küsis Ždanov eneselt.

Loomulikult võis ta helistada Moskvasse ja rääkida Stalini endaga. Kuid seda Ždanov ei teinud. Ja mitte ainult sellepärast, et teadis: kui teda pole informeeritud, kus toimub pidulik koosolek ja kes esineb ettekandega, siis on Stalin otsustanud hoida kõik täielikus saladuses kuni koosoleku alguseni. Oli ka teine põhjus, miks Ždanov ei tihanud, ei võinud esimesena Stalini helistada: pärast seda, kui tema ja Vorošilov olid teineteise järel saanud telegrammi, milles Kõrgem Ülemjuhataja oli neid üle külvanud süüdistustega, et nad pole olnud lahinguoperatsioonide juhtimisel küllalt energilised, ja nimetanud neid taganemise spetsialistideks, olid isiklikud vahekorrad Ždanovi ja Stalini vahel kaotanud endise südamlikkuse...

«Jah,» mõtles Ždanov nüüd, «partei ja rahvas tahavad praegusel momendil kuulda Stalinit rohkem kui kunagi varem. Vaatamata äärmisele ebaõnnele sõjas ei ole ta juba neli kuud esinenud.»

Siiski ei öelnud Ždanov oma mõtteid valjusid välja. Teinud läbi juhtiva töö suure kooli, teadis ta liiga hästi,

kui ettevaatlikud peavad olema ükskõik millised isiklikult Stalinit puudutavad valjendused...

Ždanov oli hästi tundma õppinud selle inimese iseloomu, keda ta endiselt piiritlevult uskus. Ta teadis, et nii kaua kui Stalin ei pea vajalikuks anda uusi hinnanguid, uut loosungit, ta esinema ei hakka.

3. juulil oli Stalin puudnud vastata küsimustele, mis piinasid tookord iga nõukogude inimest: kuidas võis juhtuda, et Punaarmee oli vaenlasele loovutanud nii palju meie linnu, nii suuri maa-alasid? Kas hiljutine Nõukogude-Saksa mittekallaletungipakt oli meile kahjuks või kasuks olnud? Ning ta mitte ainult ei vastanud nendele põletavatele küsimustele, vaid näitas ühtlasi, mida teha edasi, kuidas vaenlast purustada.

Kuid mida uut ja lohutavat võib Stalin oelda täna, kui vaenlane seisab Moskva ja Leningradi lähel? Kutsuda veel kord vastupidavusele?...

Ei, seda juulikuu kõnet Stalin lihtsalt kordama ei hakka. Üleskutsuva kõne, mis vaid kordab tema juulikuise esinemise põhiteese, teeb ta ülesandeks kellelegi teisele...

Samad mõtted, mis praegu erutasid Ždanovit, valdasid ka Vasnetsovi.

Sergei Afanasjevitš Vasnetsov oli Ždanovist noorem, kuid samuti läbi teinud hea poliitilise töö kooli — alama astme komsomolitöötajast Moskva kõrval suurima linna parteiorganisatsiooni tegelikuks juhiks. Kuid Vasnetsov erines Ždanovist palju suurema vahendituse ja emotsionaalsuse poolest. Selle, millest Ždanov üksnes mõtles, ütles tema kuuldavalt välja.

Kuid Ždanovi vaikimisest aru saanud, et see alustatud juttu jätkata ei soovi, oli ka Vasnetsov vait. Aga tal ei jätkunud kauaks vastupidavust. Ja mitte ainult sellepärast, et Vasnetsov oli «inimene-vedru» ja et see «vedru» ei suutnud kuigi kaua olla surutud seisus. Siin oli mängus ka miski muu.

Kui suur ka oli Stalini autoriteet, kui suur ka oli usk tema poliitikukogemustesse, ikkagi oli sel päeval, mil algas sõda, paljude inimeste suhtumises temasse toimunud teatav murrang, millest nad kõige järgi otsustades ise endale aru ei andnudki. Stalini nimi simboliseeris neile endiselt parteid ja rüki, tema nimega huultel läksid nad lahingusse, endiselt nagu rahu ajal ootasid nad

tema otsustavat sõna. Ja sellele vaatamata tarkas kusa gil teadvuse sugavuses mõte, et Stalin ei olegi nii piirilt kõrvõimas, nagu see oli tundunud varem, et ka tema ei suutnud kõike ette naha ja kui õnnestuks aega peatada ning ajaloo kellaosutid uhtlasi aasta-kahe võrra tagasi poorata, teeks ta nähtavasti ka ise nii mõneski asjas teise otsuse...

Ning ka fakt, et sõja algusest peale oli Stalin palju kattesaadavamaks muutunud, et ta nüüd iga päev suhtles kümnete inimestega — sõjaväelastega, suurte tehaste direktoritega ja relvastusekonstruktoritega, kellest paljud ei suutnud endale varem ettegi kujutada, et neil tuleb kunagi isiklikult rääkida Staliniga, see küllalt tähtis asjaolu hajutas Stalini ümbert endise «jumalikkuse» oreooli.

Enne sõda ei tulnud Vasnetsoville pähegi, et Stalin võiks talle telefoneerida. Nüüd aga suhtus ta Kõrgema Ülemjuhataja telefonikõnedesse vahitsuse telefoni kaudu kui midugi väga tähtsasse, ent samaaegselt ka täiesti loomulikku nähtusesse.

Viimase kahe kuu jooksul oli aga Stalin Vasnetsoville uha sagedamini helistanud. Oli tundnud huvi, milline on olukord linnas, kuidas kulgeb kaitsekindlustuste ehitamine, kuidas töötavad suuremad ettevõtted, milline on tööliste meeleolu, oli kiirustanud tankide remonti, nõudnud, et Leningradi tööstuse poolt toodetud suurtükid kiiremas korras üle Laadoga teistele rinnetele jõuaksid... Ja kui Ždanov Stalinist endiselt ainult range ametlikkusega rääkis, lubas Vasnetsov endale nüüd oma tundeid avameelsemalt väljendada.

Seetõttu pöördus Vasnetsov praegu, kuigi Ždanov ilmselt ei soovinud jätkata jutuajamist sellest, kes nimelt pidulikul koosolekul ettekandega esineb, pärast lühikest vaikust sama teema juurde tagasi.

«Mulle tundub, Andrei Aleksandrovitš,» ütles ta, «et kui ei esine Stalin, vaid keegi teine, siis saadakse sellest varesti aru. Või täpsemalt — saadakse aru teatud mõtetes.»

«Millises?» küsis Ždanov rangelt. Teda ilmselt pahan-das Vasnetsovi pealetükkivus.

Kuid Vasnetsov mõistis küsimust sõnasõnaliselt.

«Kuidas siis?!» hüüdis ta. «Sakslased seisavad Moskva all. Kui sellel kogu riigile väga rängal hetkel pidulikku

koosolekut üldse ei toimuks, taipaksid kõik — praegu pole aeg pidutsemiseks! Kui aga koosolek juba peetakse, peab seal esinema Stalin. Muidu otsustavad inimesed, et Stalinil lihtsalt pole midagi öelda!... Igal juhul meil Leningradis saadakse sellest aru just nii, selles olen ma veendunud!»

Ždanov vangutas pead.

«Te arutlete formaalse loogika seaduste järgi, Sergei Afanasjevits. Elus aga on kõik keerulisem, eriti meie tänases elus. Kui seltsimees Stalin otsustab esineda,» jätkas ta, sisemiselt ennast hukka mõistes, et oli end ikkagi taolisse jutuajamisse kaasa kiskuda lasknud, «peab ta kogu maailmale kuulutama, mis toimub praegu Moskva ja Leningradi all...»

«Aga kas maailm seda siis ei tea?»

«Teab kõige üldisemates joontes. Seda, et sakslased on peaaegu Kirovi tehases ja Moskva lähistel, Nõukogude Informbüroo teadetes öeldud ei ole. Mis on otsustarbekohasem: kas oodata, kuni meie vägedel õnnestub vaenlane tagasi paisata või riskeerida paanika välja kutsuda? Sest kui seltsimees Stalin esineb, ei või ta maha vaikida, kus vaenlane praegu seisab...»

«Jah, ei või!» reageeris Vasnetsov tuliselt. «Kuid ta ei pea seda ka varjama!... Paanika!... Ei ole, ei saa olla meie maal paanikat! Me kartsime seda, kui hakkasime ehitama kindlustusi Luuga jõel. Tekkis siis paanika? Eil Vastupidi, teatades hädaohust avalikult, kogusime sinna pool miljonit inimest! Ja meie üleskutse 21. augustil? Ütlesime ju otse välja: linna ähvardab vahetu oht. Vahetu! Ja mis juhtus? Kas tekkis paanika?!»

«Ma pole veel kõike öelnud,» sõnas Ždanov, püüdes end vaos hoida. «Mõtelge järgmisele. Sõda käib juba viiendat kuud, kuid murrangut meie kasuks pole veel toimunud. Kahjuks vastupidi — vaenlane tuleb järjest edasi. Olete mõelnud, miks viimastes Informbüroo teadetes ei räägita üldse suundadest? Millise prognoosi võib siis seltsimees Stalin täna sündmuste arengule anda? Korrata, et meie võitlus on õiglane ja võit jääb meile! Aga kui Leningrad on homme juba kahekordses blokaadirõngas? Kui vaenlasel õnnestub...» Siin katkestas Ždanov oma sõnad. Tal pidi peaaegu üle huulte

lipsama: «tungida Moskvasse...». Kuid taolist ütlemist ei võinud ta endale lubada.

Tema hinges võitlesid praegu kaks tunnet. Ta oli elukogemustega poliitikategelane, kes oli harjunud mitte ette ruttama ja mitte avaldama oma arvamust küsimustes, mis kuulusid vahetult Poliitburoo ja isiklikult Stalini kompetentsi. Kuid ta oli ka lihtsalt inimene, kommunist, kes viimaste kuude jooksul oli oma seltsimeeste-leningradlastega läbinud raske katsumuste tee. Seepärast mõistes, et parem on vaikida — möödub ju ainult paar minutit ja kõik kahtlused hajuvad iseenesest —, hoidis Ždanov end vaevaga tagasi: tahtis ju temagi kirglikult, et ettekandega esineks just nimelt Stalin ning annaks vastuse kõikidele uutele küsimustele, mis sõda oli üles kergitanud... Aga kui ta siiski ei esine?...

Kabinetti sisenesid üksteise järel Voronov, Hozin, Pavlov ja oblastikomitee ning linnakomitee sekretärid.

Raadio oli juba sisse lülitatud, kuid esialgu kostis sellest vaid metronoomi rütmiline tiksumine.

Kõigi pilgud olid suunatud seinakellale. Minutiosuti lähenes kindlalt numbrile 12. Metronoom tiksus kiretult, nagu märkides aja kulgu.

Järsku jäi ta vaht. Mõni sekund valitses toas surmavaikus.

Neil hetkedel ei osanud ükski siiakogunenu kujutelagi, et metronoomi tiksumine võis katkeda seetõttu, et kusagil avati suurtükituli või linnale liginevad vaenlase lennukid ja õhukaitse staap lülitas linna raadiovõrgu välja selleks, et kuulutada õhuhäire. See loomulik mõte tuli pähe ainult Ždanovile. Ta võttis kiiresti hargilt õhukaitsestaabi otseühendus telefoni toru, kavatsedes teha korralduse, et õhuhäire puhul antaks kõik kanalid pärast häire väljakuulutamist kohe raadiokomiteele tagasi. Kuid staabi korrapidaja kandis ette, et esialgu on linnas kõik rahulik.

Kuid siis tuli raadioaparaadile uuesti elu sisse. Algul kostis atmosfääriliste laengute raginat, siis aga segane inimhääle kõma, nagu see on alati, kui lülitatakse sisse mikrofoni saalis, kuhu on kogunenud palju rahvast.

Näis, et sellesse Smolnõi kabinetti tungis kauge, sadu tuhandeid kilomeetreid eemal asuv maailm, ja Ždanovi juurde kogunenud Leningradi kaitse juhid kuulsid sellest maailmast kostvaid hääli hinge kinni pidades.

Siis jäi hääle kõma raadioaparaadis vaikseks, möödus veel hetk ja äkki puhkes niisugune aplausimürin, et kuigi polnud lausunud veel ühtki sõna, ei jäänud enam mingit kahtlust — saali ilmus Stalin. Niisuguse ovatsiooniga võeti vastu ainult teda...

Iga Ždanovi kabinetis istuv inimene tundis sisemist kergendust. Juba ainuüksi see, et sajad moskvalased näevad risti vastu kõigile süngetele kuulujuttudele praegu oma silmaga Stalinit, oli suureks rõõmuks kõigile.

Aga kas ta esineb? Võib-olla otsustas Stalin lihtsalt ilmuda sellele koosolekule, et Nõukogudemaa teaks — ta on Moskvast...

Lõpuks aplaus vaibus. Saabus jälle vaikus, mida rikkusid vaid vahetpidamata kostvad atmosfäärilised laengud. Kuid seekord ei kestnud see vaikus kaua. Reprodukto-rist kostis hääli:

«Seltsimehed!...»

«Kes see on?» hüüdis läbematu Vasnetsov.

Kostsid erinevad vastused:

«Štšerbakov!...»

«Pronin!...»

«Malenkov!...»

«Vaiksemalt, seltsimehed!» ütles Ždanov raugelt.

Aga kauges Moskvast rääkis keegi, keda momendi pidulikkusest erutatud inimesed Smolnõi kabinetis häälest ära ei tundnud, sellest, missugustes tingimustes tähistab nõukogude rahvas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni kahekümne neljandat aastapäeva ja milline oht Nõukogudemaad ähvardab. Oma lühikese kõne lõpetas ta sõnadega:

«Kuulutan Moskva Linna Tööraha Saadikute Nõukogu ja Moskva parteiorganisatsiooni ning ühiskondlike organisatsioonide esindajate piduliku istungi avatuks!...»

Jälle kostis aplaus ja järgnes paus. See ei kestnud üle paari-kolme sekundi, kuid tundus lõputuna.

Lõpuks teatas koosoleku juhataja aeglaselt, peatus-
tega

«Sõna... ettekandeks... on... seltsimees Stalinil.»

Ždanov, Vasnetsov ja Voronov ning kõik praegu raadiovastuvõtja juures pingelises vaikuses istuvad inimesed, vahetasid rõõmsaid pilke, vaevaga erutust tagasi hoides. Nende õlgadelt langes nagu mingi koorem, oli otsekui kergem hingata.

Ja kui nende inimeste mõtteis oleks kerkinud küsimus: «Miks?», oleksid nad kõik silmapilk vastanud: «Sellepärast, et kõnelema hakkab seltsimees Stalin.»

Ent kuigi see vastus oleks olnud õige, ei oleks see siiski suutnud edasi anda neid sügavaid tundeid, mis momendil valdasid mitte ainult Leningradi kaitse juhte, vaid kõiki neid miljoneid nõukogude inimesi, kes niisama pingsalt kuulatasid praegu iga sõna, mis reproduttoritest kostis.

Jah, see, et Kõrgem Ülemjuhataja nendel traagilistel päevadel asub Nõukogudemaa tsentrumis, seisab vahe-
tult oma postil, ei saanud jätta sügavat kergendustun-
net välja kutsumata.

Neid tundeid ei tekitanud aga mitte ainult fakt, et Stalin on ilmunud piduliku koosoleku kõnetooli. Ovatsoonide ja inimestele osaks saanud jõutulva tõeliseks põhjuseks oli teadmune, et partei on endiselt vankumatu, et vaatamata rasketele katsumustele paneb kogu nõukogude kord vihatud fašismile endiselt vastu ja et pole jõudu, mis suudaks nõukogude rahva põlvili suruda...

«Seltsimehed!» kostis tasane, kõigile hästi tuntud hääl. «On möödunud kakskümmend neli aastat sellest, mil meil võitis Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja meie maal kehtestati sotsialistlik kord...» Nende sõn-
dega algas Stalin oma ettekannet.

Esimistel hetkedel kuulasid Ždanovi kabinetti kogu-
nenud inimesed, erutatud sellest, et vaatamata kõigele
esineb ettekandega just nimelt Stalin, lihtsalt tema häält,
püüdes ära aimata, millises meeleolus on Kõrgem Ülem-
juhataja. Kõrvus kõlasid veel 3. juulist meeldejäädud
karahvini kõlvin vastu veeklaasi, mis tol korral aeg-ajalt
Stalini kõnet oli katkestanud, ja tema ebatavaliselt arev

hää. Kuid praegu rääkis Stalin rahulikult. See oli selge
kohe pärast tema esimesi lauseid.

Kuuldavus oli väga halb. Raadioaparaat ragises vahet-
pidamata. Tahtmatult vastuvõtja poole kummardunud
inimesed kuulasid kõik pingutatult, et ühtki sõna kaotsi
ei läheks.

Stalin ei olnud kaugeltki hiilgav oraator. Ta rääkis
tugeva gruusia aktsendiga, kiirkõnes neelas alla lause-
lõpud, ei eraldanud peamist teisejärgulisest ning tema
hää kõlas monotoonselt.

Kuid seda ei pannud juba ammu enam keegi tahele.
Inimestele oli tähtis see, mida Stalin räägib, mitte see,
kuidas ta räägib. Ja eriti tähtis oli see täna!

Esimene osa tema kõnest ei jätnud mingeid illusioone
tekkinud olukorra suhtes. Stalin ütles, et nelja sõjakuu
jooksul ei ole Nõukogudemaa ähvardav hädaoht mitte
nõrgenenud, vaid vastupidi — muutunud suuremaks, et
vaenlane on vallutanud enamiku Ukrainast, Valge-
venemaa, Moldaavia, Leedu, Läti, Eesti ja rea oblasti-
d, et ta on tunginud Donbassi, ripub nagu must pilv Lenin-
gradi kohal, ähvardab Moskvat... Ja kuigi meie armee
ja laevastiku võitlejad on valanud terved ojad vaen-
lase verd, luues mehiselt tagasi metsistunud vaenlaste
runnakud, paiskab Hitler rindele uha uusi ja uusi
jõude, et vallutada Leningrad ja Moskva enne talve
saabumist.

Rääkides kõike seda, loetledes kuue- ja seitsmekoha-
lisi arve, mis iseloomustasid meie kaotusi ja vaenlase
kaotusi, pidas Stalin silmas nähtavasti ainsat eesmärki:
mitte midagi varjata, teha teatavaks kõik faktid, kui
kibedad need ka ei oleks. Kuid nendest faktidest tegi ta
järel-
duse, et nende nelja sõjakuu jooksul nõrgenes
Saksamaa, kelle inimressursid on juba lõpukorral, palju
rohkem kui Nõukogude Liit, kelle jõud alles nüüd hak-
kavad ennast täies ulatuses näitama.

«Aga kas meil jätkub aega nende jõudude väljaaren-
damiseks ja kasutamiseks?» küsis Vasnetsov endalt äre-
vusega, samuti nagu kõik teisedki tähelepanelikult Sta-
lini sõnu kuulates ja krimpsutades valuliselt nägu, kui
ülekan-
dehääred kõneleja hääle summutasid.

Ja otsekui temale vastates hakkas Stalin rääkima
sakslaste reklaamitud «välksõja» läbikukkumisest. Mee-
nutanud, et Hitler oli Nõukogude Liiduga lubanud toime

tulla poolteise-kahe kuu jooksul ja selle ajaga Uurali-teni jõuda, ütles ta aplausimurina saatel, et see plaan tuleb labikukkunuks arvata.

Stalin näitas, et «valksõja plaan» baseerus Hitleri lootusel luua üleuldine koalitsioon NSV Liidu vastu, tõmmates sellesse ka Suurbritannia ja USA. Siin aga löid sakslased kõvasti märgist mööda. Hitler lootis ka sellele, et sõda kutsub välja konflikti tohuste ja talupoe-gade vahel, Nõukogude Liidu rahvaste vahel. Kuid ka sunn eksisid sakslased rängasti. Tormiliste kiiduavalduste saatel teatas Stalin, et mitte kunagi pole nõukogude tagala olnud nii tugev kui praegu. Ükski teine riik ei suuda pärast nii laialdaste maa-alade kaotamist enam katsumustele vastu pidada ja oleks läinud hingusele. Kuid nõukogude kord pidas vastu. Ja see tähendab, et nõukogude kord on kõige tugevam kord.

Stalin ei eitanud Saksa armee mõningat ajutist üleolekut meie vägedest, kes on sunnitud võitlema kaheaastase lahingukarastusega kaadriarmee ja mereväega. Ja ikkagi, ütles Stalin, on meie armee Saksa armeest moraalselt kõrgemal, sest ta kaitseb oma kodumaad ja usub, et tema võitlus on õiglane.

Atmosfäärihäirete ragin summutas tema hääle, kuid kohe kõlas see uuesti:

«Leningradi ja Moskva kaitsmine, kus meie diviisid hävitasid hiljuti ligi kolmkümmend sakslaste kaadri-diviisi, näitab, et Isamaasõja tules kujunevad ja on juba välja kujunenud uued Nõukogude võitlejad ja komandorid, kes homme muutuvad Saksa armeele ähvardavaks jõuks...»

Ta ütles need sõnad rahulikult, ilma paatoseta, kuid need olid täidetud niivõrd suure ja eluliselt tahtsa sisuga, et saalis puhkes uuesti aplaus...

Seejärel analüüsis Stalin Punaarmee tabanud ebaõnne põhjusi. Ta ütles, et Euroopas puudub teine rinne, meil aga ei jätku tanke ja osaliselt ka lennukeid, ning rõhutas, et meie tööstuse kõige tähtsamaks ülesandeks on mitmekordistada mitte ainult tankide ja lennukite, vaid ka suurtükkide ja minipildujate tootmist...

Siis kaldus Stalin nagu kõrvale elulistest, sõja poolt esiplaanile nihutatud probleemidest ja asus rahvussotsialismi iseloomustama. Ta nimetas Hitleri parteid impe-

rialistide parteiks, demokraatlike vabaduste vaenlaste parteiks, keskaegse reaktsiooni ja mustasajaliste pogromide parteiks.

Hitlerliku Saksamaa tagala nõrkuses nii Euroopas kui ka Saksamaal ja Hitleri-vastase koalitsiooni võimsuses nägi Stalin asjaolusid, mis viivad fašismi valimatu krahhini.

Pöördudes tagalas töötavate inimeste poole, kutsus ta neid üles töötama ennastsalgavalt. Tootma rohkem tanke, lennukeid ja muud relvastust. Andma rohkem leiba, hha ja toorainet tööstusele.

«Me oleme selleks suutelised ja peame täitma selle ülesande,» ütles Stalin.

Ja pärast pausi kuulutas pidulikult:

«Saksa roõvavallutajate täieliku purustamise eest!»

«Kõikide Hitleri türannia ikke all ägavate rõhutatud rahvaste vabastamise eest!»

«Elagu Nõukogude Liidu rahvaste vankumatu sõprus!»

«Elagu meie Punaarmee ja meie Punalaevastik!»

«Elagu meie kuulsusrikas Kodumaal!»

«Meie võitlus on õiglane, võit jääb meile!»

Kui Stalin kõne lõpetas, tõusis saalis ovatsioonide torm. Ja selles tormis hakkas nagu mollava mere pin-nale tõustes algul vaevukuuldavalt, siis aga iga sekun-diga ikka valjemini kõlama «Internatsionaal».

Esimesena tõusis püsti Ždanov. Tõusid püsti ka teised. Pööramata pilku raadioaparaadilt, millest kostsid kom-munistide suure hümn helid, seisid inimesed valvesei-sangus just nagu sõjaväeparaadil, ja nende silmad olid punased — kas pingest või tagasihoitud pisarast.

Kostis Levitani hääle:

«Kandsime üle Moskva Tööraha Saadikute Nõukogu ja partei ning ühiskondlike organisatsioonide esindajate uhise piduliku koosoleku.»

Möllav ja mürisev maailm kadus jälle tuhandete kilo-meetrite taha...

Võlvuks jäi raadio vait. Hetke pärast kuulsid aga kõik metronoomi tavalist tiksumist.

See tiksumine katkes ootamatult. Smolnõi müüride tagant kostsid järsku kumedad pommiplahvatused. Ja peaaegu samal ajal kuulutati raadios välja õhuhäire.

Pool tundi parast ulekande lõppemist, jõudnud tagasi oma kabinetti, helistas Voronov valitsuse otseühenduse telefoniga Punaarmee Suurtükiväe Peavalitsuse ülemale Jakovlevile, soovides kannatamatult kuulda uudiseid piduliku koosoleku üksikasjadest.

Just koosolekult saabunud Jakovlev ütles erutusest väriseval häälel, et koosolek toimus «Majakovskaja» metroojaamas.

Ta lisas veel midagi, kuid kuuldavus muutus võimatuks halvaks. Segas ka õhutorjepatareide tulistamine Smolnõi müüride taga. Sulgenud peoga oma parema kõrva ja surunud telefonitoru vastu vasemat, karjus tavaliselt ennast valitsev Voronov kõigest jõust, et ei saa midagi aru.

Jakovlev, kelle haäl kostis nagu maailma lõpust, kordas kogu aeg ühte sõna, mis kõlas kord nagu «aparaat», siis aga nagu «praad» või «karaat».

«Mis praad? Milline karaat?» hüüdis Voronov ärritatult, «Korda tähthaaval!...»

Ta haaras paberilehe ja pliiatsi.

«Pjotr! Pjotr!» kostis läbi ragina ja kahina. «Andrei, Roman... Aleksandr... Aleksandr... Dokument... Homme, homme!...»

«Milline dokument?» hüüdis Voronov juba meeleheitel, dikteeritavaid sõnu mehhaaniliselt üles kirjutades.

«Dokument... Dokument... Doronin... Darjal» tungisid torust välja juba täiesti mõttetuna tunduvad sõnad. «Homme, homme!»

Voronov laskis toru jõuetult hargile, nihutas paberilehe ligemale ja hakkas kirjapandut kokku lugema. Esitähedest tuli välja «paraad». Polnud mingit kahtlust. Viimane sõna, mida Voronovil oli õnnestunud kuulda, oli olnud «homme». See tähendas, et homme, 7. novembril, toimub Moskvas traditsiooniline sõjaväe paraad!...

Voronov haaras paberilehe ja läks peaaegu joostes Ždanovi kabinetti. Seal aga polnud kedagi, nähtavasti olid kõik pommivarjendisse töötama kolinud.

Voronov laskus kiiresti alla, moodus telefonikõnepunkti, tõttas mööda kitsast koridori edasi ja laskus siis metalltrepist veel allapoole.

«Kus Andrei Aleksandrovitš on?» kuis ta hingeldades polgukomissar Kuznetsovilt, kes vaikeses eestoisustus

«Oma kabinetis,» vastas see ja osutas peaga Ždanovi kabineti uksele.

Ždanovi kabinetis viibisid kõik need, kes koos temaga poole tunni eest Stalini kõnet olid kuulanud.

«Andrei Aleksandrovitš, homme on paraad!» teatas Voronov üle läve astudes erutatult.

Kõik tardusid paigale. See sõnum oli liiga ootamatu, isegi uskumatu.

«Just praegu rääkisin Jakovleviga Suurtükiväe Peavalitsusest,» jätkas Voronov, püüdes kätte saada oma tavalist, jahedalt-korrektset tooni. «Ta ütles mulle, et pidulik koosolek toimus metroos, «Majakovskaja» jaamas, ja et homme on Moskvas sõjaväe paraad.»

Ždanov kehtas õlgu ja sõnas ebalevalt.

«Mis te raagite, Nikolai Nikolajevitš, mõelge ometi! Paraad ei saa ju toimuda metroos!»

«Andrei Aleksandrovitš, kuuldavus oli väga halb, peaaegu mitte millestki ei saanud aru, kuid sõna «paraad» palusin korrata tähthaaval. Siin ta on!»

Ja Voronov pani Ždanovi ette lauale paberilehe.

Ždanov luges kirjutatu mitu korda üle ja ütles siis ikka veel kahtlusega hääles:

«Esitähedega järgi tuleb tõepoolest välja «paraad». Aga miks te nii kindel olete, et paraad toimub homme ja Moskvas? Ütlesite ju ise, et ei saanud peaaegu midagi aru.»

«Jutt oli just nimelt homsest päevast, selle eest vastutan!»

«Oodake,» ütles Ždanov ja suundus otsustavalt ukse poole.

Ta tuli tagasi viie minuti parast, naeratusest särades.

«Teil on õigus, Nikolai Nikolajevitš. Kõnelesin praegu Moskvaga. Homme toimub Punasel valjakul tõepoolest paraad. Ma... ma õnnitlen teid, seltsimehed! Ma...»

Ta ei lõpetanud, sest kostis telefonihelin.

Ždanov võttis toru ja ütles, kes kuuleb. Kuulanud mõne hetke ütles:

«Annan selle kohe ülemjuhatajale edasi. Teile helistatakse.»

Ta naoilme oli muutunud. Naeratus oli kadunud. Ta poordus Hozini poole:

«Õhukaitse staabist teatatakse, et vaenlane on linna visanud tohutu lõhkejõuga elektromagnetilisi meremine. Mõned neist ei plahvatanud, kuid seltsimehed arvavad, et neis on kellamehhanismiga sütkud...»

Kui sakslased kohe pärast seda, kui piduliku koosoleku ülekanne Moskvast lõppes, linna tulistama hakkasid, tundis Ždanov esimestel sekunditel kummalist kergendust. Ta rõõmustas, et tulistamine polnud alanud enne pidulikku koosolekut ega selle ajal, vaid just nimelt pärast seda ja et sajad tuhanded leningradlased olid saanud kuulata Stalini kõnet.

Loomulikult ei teadnud Ždanov, et sakslased, nagu see oli juhtunud juba korduvalt varemgi, langesid oma pedantsuse ohvriks. Nad ei suutnud endale ette kujutada, et piiramisreisikorras olevas Nõukogude pealinnas võib 6. novembril toimuda taoline koosolek. Kuid seda, et see päev kujutab endast kõige tähtsama revolutsioonipüha eelõhtut, teadsid nad suurepäraselt. See pärast olidki nii suurtükitali kui ka õhurünnak Saksa väejuhatuse poolt planeeritud just nimelt 6. novembri õhtule, arvestusega, et neid saaks jätkata ka 7. novembril. Kõik vastavad korraldused, mis puudutasid suurtükitali ja pommirünnaku algust, olid lennuväeüksustele ja suurtükiväele varem kätte antud ja kõike kiiresti ümber korraldama ei osutunud saksa sõjamasin võimeliseks, seda enam et pidulik koosolek kestis vahem kui tund aega. Seepärast langesidki esimesed pommid ja mürsud Leningradi tänavale juba hiljem.

Kuid pärast kontsentreeritud pommirünnakut, mis kaasnes peamise Pulkovo kõrgendiku ümberhaarde katsega von Leebi poolt, ei olnud linna kunagi tulistatud nii metsikult kui ööl vastu 7. novembrit. Elektromagnetilised mereminid, mida vaenlane Leningradi vastu kasutas esmakordselt just sel ööl, langesid linnale läbi-segi fagasspommidega. Sajad sapöörid ja elektrikud püüdsid kohe pommitamise ajal miine kahjutuks teha, kuid hukkusid seejuures sageli ise. Õhus keerlesid sakslaste poolt lennukitelt tühjadele lumistele tänavatele

heidetud lendlehed üheainsa, rasvaste mustade tähtedega trükitud lausega: «Täna pommitame teid, homme matame.»

7. novembri hommikul jätkus pommitamine ja tulistamine uue hooga.

Siiski organiseeris Leningradi raadiokomitee paraadi transleerimise algusest kuni lõpuni. Läbi vaenlase lennukite undamise, pommiplahvatuste ja õhutõrjekahurite tulistamise kostsid Leningradi tänavatel ja tehaste tsehhides Punasel valjakul esineva Stalini sõnad.

Ta rääkis, et Saksamaa on juba kaotanud neli ja pool miljonit sõdurit ja kulub veel paar kuud, pool aastat, võib-olla aasta, kuni ta oma kuritegude koorma raskuse all lõhkeb...

Neil kohutavail päevil ei võinud keegi teada, et mitte pool aastat ega aasta, vaid tervelt kolm ja pool pikka aastat tuleb Nõukogude rahval pidada vaenlasega surmaheitlust...

«Innustagu teid selles sõjas meie suurte esivanemate — Aleksander Nevski, Dmitri Donskoi, Kuzma Minini, Dmitri Požarski ja Mihhail Kutuzovi mehised eeskujud!» kostsid tuhandetest reproduktoritest Stalini sõnad. «Kaitsku teid suure Lenini võidukas lipp!»

Ja tundus, et just nende sõnade summutamiseks langesid suure revolutsiooni hälli Leningradi tänavale müriinal üha uued ja uued Saksa mürsud ja pommid.

Kuid kõik oli asjatu. Kus leningradlased neil minuteil ka ei asunud — vaenlase õhurünnakust hoolimata tehaste tsehhides, oma töökohtadel, varjendites või kodus — kõikjal kuulasid nad Stalini kõnet.

Kui aga suurtükiväe müri või pommiplahvatused tema hääle summutasid, püüdsid inimesed ise selle, mida nad ei kuulnud, juurde mõelda, pannes Stalinile suhu sõnad, mida temalt kuulda tahtsid.

8. novembril kogunes Leningradi rinde sõjanõukogu istungile, et kuulata ära Lagunovi järjekordne informatsioon Zaborje—Novaja Ladoga autotrassi ehitustööde käigust.

Vaevalt jõudis Lagunov rääkima hakata, kui helises vahitsuse otseühenduse telefon.

Võtnud toru, kuulis Ždanov Stalmi häält:

«Kas Hozin on sinu juures?»

«Jah, seltsimees Stalin,» vastas Ždanov, «annan toru taile üle.»

«Kandke ette olukorrast Neeva idakaldal,» nõudis Stalin Hozinilt kuival.

Ulemjuhataja hakkas loetlema abinõusid, mis sõjanõukogu tarvitusele on võtnud, et vaatamata keerukamaks muutunud olukorrale püüda blokaadi labi murda.

«Oodake,» katkestas Stalin muutunud häälega ootamatult Hozini jutu.

Ulemjuhataja jäi silmapilk vait. Saabus paus. Sõjanõukogu liikmed vaatasid ärevusega Hozini poole, kes endiselt toru vastu kõrva surus.

Ždanov ei pidanud vastu:

«Milles on asi?»

«Ei tea,» vastas Hozin, mikrofoni kämbлага varjates. «Kästi oodata...»

Moodus mitu sekundit ja Hozin küsis ettevaatlikult:

«Seltsimees Stalin... kas te kuulete mind?...»

Mingit vastust ei järgnenud. Torust kostis vaid tumedat undamist ja raginat.

«Seltsimees Stalin,» kordas Hozin valjemini, «siin kannab ette Hozin! Kas te kuulete mind?...»

Kuid nüüd kadus ka kauge undamine. Telefon oli tumm.

Hozin pigistas toru veel mõnda aega peos. Asetas selle siis hargile ja lahutas abitult käsi:

«Side on katkenud.»

Ždanov kargas püsti.

«Laheme kõnepunkti,» ütles ta Hozinile, «puüame ühendust võtta telegraafi kaudu. Kõiki teisi palun mitte laiali minna.»

Ždanov ja Hozin laskusid kiirustades maa-alusesse ruumi, kus asus sidesõlm.

«Peakorteris!» andis Ždanov aparaadi taga istuvale leitnandile käsu. «Seltsimees Stalinile!»

Leitnant lülitas aparaadi sisse ja hakkas klahvidel klõpsutama tavalist: «On seal? On seal? On seal?...» Vastust oodates laskis ta käed rippu. Ždanov ja Hozin puurisid vaikivat aparaati pilkudega.

Lõpuks hakkas aparaat täristama, linti lühikeste tõu-

golega välja lukates. Leitnant haaras selle kätte, luges labi ja kandis ümber pöördumata ette:

«Side on olemas.»

«Andke edasi: aparaadi juures on Ždanov ja Hozin,» ütles Ždanov erutatult. «Palume seltsimees Stalinil,»

Leitnant hakkas uuesti klahvidega klõbistama.

Vastus saabus kohe:

«Aparaadi juures on Vassilevski. Seltsimees Stalin on kinni. Mida ette kanda?»

«Hozin kandis just praegu seltsimees Stalinile ette olukorrast,» dikteeris Ždanov. «Kuid side katkes.»

«Üks hetk...» vastas lint.

Viivu pärast hakkas aparaat uuesti täristama:

«Aparaadi juures on Stalin. Vaenlane vallutas just praegu Tihvini. Telefoniliin läks sealt labi. Võtame tarvitusele abinõud. Saadame kohale tankid ja veel ühe elujõulise laskurdiviisi. Nüüd peaks teile olema lõplikult selge, et vaenlane tahab luua Leningradi ümber teise piiramisrõnga. Te peate selle rõnga purustama, maksku mis maksab. Viivitamine on võrdne surmaga. Minu poolt kõik.»

«Seltsimehed,» ütles Ždanov sõjanõukogu liikmete poole poordudes rusutud häälel, «Tihvin on sakslaste kaes.»

Saabus hauavaikus.

Leningradi kaitse juhid olid kõik need viimased päevad suures mures olnud, et vaenlane võib Tihvini vallutada. Siiski oli igatühe südames elanud nõrk lootus, et linna õnnestub kaitsta.

Ja nüüd siis oli sellel lootusel lõpp.

Uus trass Zaborje—Novaja Ladoga—Lednevo ei olnud veel valmis. Laadoga järv ei olnud veel kinni kulmunud. Leningrad oli nälja raudses haardes.

Ždanov läks aeglaselt laua juurde ja istus tugitooli. Ta jätkas noruspäi:

«Seltsimees Stalin ütleb, et meil on nüüd ainult üks pääsetee — blokaadi labimurdmine. Millised on ettepanekud?»

Kõik vaikisid. Ja milliseid uusi ettepanekuid võisidki sõjanõukogu liikmed praegu teha? Neeva operatiivgrupi tugivdamiseks oli tehtud kõik, mis võimalik. Uut autotrassi ehitati vahetpidamata ööd ja päevad...

«Lühike mühe... ja as ootama!» Pavlov.
Ždanov noogutas.

«Leningradis on jahu nadalaks, tengaineid — kaheksaks päevaks, rasva — neljateistkümneks,» loetles Pavlov. «See on umbes kolmandik kogu meie toiduainetest. Ülejäänud kaks kolmandikku asuvad Laadoga teisel kaldal, kuid lennukitega nii suurt hulka toiduaineid ära tuua on võimatu. Peab ootama, kuni järv kattub jääga...»

«Seda me teame, Dmitri Vassiljevits,» katkestas, teda murelikult Vasnetsov. «Aga mida te praegu teha soovitate?»

«Meil pole praegu teist väljapääsu, seltsimehed,» ütles Pavlov tasa, «kui edasine normide vahendamine.»

«Kuid inimesed elavad ju juba praegugi poolnäljas!» hüüdis Ždanov.

«Jah, Andrei Aleksandrovitš. Seepärast tuleb seekord nähtavasti vähendada toidunorme vägedel ja Balti laevastiku isikulisel koosseisul. See annab võimaluse olemasolevate varude tarvitamist pikemaks venitada ja talvetee valmimiseni vastu pidada.»

«Aga kui Laadoga lähemal ajal kinni ei külmu?» küsis Vasnetsov.

«Siis... peame veel kord alandama tsiviilelanikkonna norme. Kuni kolmsada grammi leiba töölistele ja sada viiskümmend ülalpeetavatele ja lastele.»

«Kuid see on ju nälgi!» hüüatas Vasnetsov.

«Jah,» vastas Pavlov. «Kuid teist väljapääsu ei ole.»

XIII

Oktoobripühad tõid rõõmu sadadele tuhandetele leningradlastele ja nende hulgas ka Fjodor Vassiljevits Valitskile. 6. novembri õhtul kuulas ta Stalini ettekannet pidulikul koosolekul, järgmise päeva hommikul aga tema kõnet Mausoleumi tribüünilt.

Kuuldavus oli kehv ja Fjodor Vassiljevits surus Raadokomitee töötajaid kirudes kõrva tugevasti vastu reproduktori musta taldrikut. Ta ei teadnud, et saate

Valitsket ei sõltunud kellestki — rahua ajal oli transpordimine Moskvast toimunud traadi teel, käesolev saade võeti aga Leningradi raadiojaama poolt vastu vahetult eestrist ning seetõttu polnud võimalik haireid vallida.

Enne sõda ei tundnud Valitski Stalini vastu erilist sümpaatiat, kuigi andis au tema vastuvaidlematule tarkusele ja tahtejõule. Kuid sellest ajast oli Valitski hinges palju muutunud ja nüüd olid tema nagu miljonite nõukogude inimeste jaoks Stalini nimega seotud niisugused mõisted kui Kodumaa, Punaarmee, rahvas — teiste sõnadega, kõik kõige püham, mis on kallid igale inimesele.

See tunne ei sündinud Valitskil järsku. Esimestel sõjapäevadel ja -nadalatel kutsus vaenlase kiire edasiliikumine meie territooriumi sügavusse ning hitlerlike vägede järjekindel lähenemine Leningradile vanas vene intelligentsis esile nõrdimuse ja kibeda solvumise, et vastupidi kõikidele sõjaeelsetele kinnitustele igasuguse vaenlase kiire purustamise möödapääsmatusest, ükskõik kas ka julgeks Nõukogudemaale kallale tungida, oli vaenlane seni saavutanud uhe võidu teise järel. Punaarmee ebaõnnestumistes pidas Valitski oluliselt süüdlaseks Stalinit, andmata endale aru, et Stalini poolt tehtud vigade kõrval eksisteerisid ka objektiivsed põhjused, miks sõjasituatsioon nii ebaõnnestunuks oli kujunenud.

Kuid järk-järgult sai veendumus, et igaüks peab andma kodumaa palatamiseks oma panuse. Valitskile peamiseks, määrates tema mõtteid ja tegusid. Ja Stalini mõttes ta nüüd vaid kui inimesest, kes juhib riiki ja armeed selles üli raskes heitluses venelaste maale tunginud hitlerlike hordidega.

Stalini ettekannet ja tema kõnet Punasel väljakul kuulas Valitski ennast unustades. Rahulik ja veendunud sõjasündmuste ning rahvusvahelise olukorra analüüs ja kinnitus, et sõda kestab «veel pool aastat, võib-olla aasta» julgustasid teda...

9. novembril sai Valitski postkaardi teatega, et ta võib registreerida oma toidukaardid Teadlaste Maja söuklas ja edaspidi hakata seal söömas käima.

Teadlaste Maja paiknes Neeva kaldapealsel suurepärases, luksushikult sisustatud villas, mis kunagi uhele

suurvürstile oli kuulunud. Valitski ei olnud Teadlaste Majas hulk aega käinud ja kui ta järgmisel päeval pärast teate saamist sinna läks, oli ta toimunud muutustest hämmasunud. Tammesaali taga asuv söögisaal oli pimedusse vajunud; aknaid polnud selles ruumis kunagi olnud, kuid varem oli see hästi valgustatud, praegu aga vilkusid siin ähmaselt petrooleumilambid.

Rusuva mulje jättis Valitskile ka linadeta laudade taga istuvate inimeste välimus. Paljusid lõunatajaid tundis ta hästi — need olid nimekad teadlased ja Valitski oli harjunud nagama neid ülihästi, vanamoodsa respektablusega riietatuina. Praegu aga istusid nad siin, kandes seljas kohmakat kasukat, habe ajamata, müts ja paslik peas...

Valitski ei tulnud selle pealegi, et ei näe ka ise parem välja: seljas oli tal vattkuub ja maakaitseväes saadud sinel ning jalas vildikud, mis ta oli hankinud kojamehe käest suurepärase inglise villast ülikonna vastu.

Kuid vestelnud tuttavatega, keda sööklas kohtas, oli Fjodor Vassiljevitš vapustatud juba hoopis teisest asjast — ta sai teada, et paljud silmapaistvad teadlased ja kaugelki mitte ainult need, kes olid vahetult seotud puht riigikaitse ülesannetega, olid Leningradi jäänud ja tööd jätkanud. Füüsikatehnilises instituudis uuriti näiteks võimalusi, kuidas mitmesugustest lakkidest ja värvainetest ning jäätmetest saada toiduvõid. Metsatehnilise akadeemia professorid aga ohid juba leidnud viisi, kuidas tselluloosist valmistada valgupärmi.

Valitski mõtles kibedusega, et tema isiklik panus Leningradi kaitsmisse on võrratult väiksem — selleks et plakateid joonistada, ei pea olema arhitektuuri akadeemik.

Viimasel ajal oli ta põhiliselt olnud seotud kunstnikega, kes töötasid «TASS-i akende» väljaandmisel — Serebrjanõi, Serovi, Pintšuki ja Hižinskiga — ning tõi oma plakatite eskiisid kirjastuse «Kunst» Leningradi osakonda, kus need said palava heakskiidu osaliseks.

Oma võidumonumendi visandeid ei näidanud Valitski kellelegi. Hingepõhjas arvas ta, kuna ei pidanud end elukutseliseks skulptoriks, et taolise monumendi loomisele pretendeerimine pole sobiv. Ise polnud ta visandi-

est kuigi kõrgel arvamisel, ent jätkas nende tegevust kangekaelse, peaaegu maniakaalse visadusega — edukui joonistas ja pani sisse eskiisid kirjutuslaua sisse.

Tema arhitektidest kolleegid kujundasid rindele viivatel magistraalteedel agitatsioonikomplekse: Moskva ja Narva värava juures, Soome vaksalis, Heimaturul ja Punasel platsil ning linna keskuses — Gostinõi Dvori naabruses. Temagi oleks loomulikult võinud lülituda sellesse töösesse, aga ei kaotanud endiselt ikka veel lootust, et pääseb tagasi rindele, kuigi andis endale kainelt aru, et nüüd, alatoitlusest nõrgana, suudab seal vaevalt mingit reaalselt kasu tuua.

...Teadlaste Majast läks Valitski vaevaliselt koju, olles halvas tujus ja kurb. Neeva kaldal jäi ta tulistamise kätte. Mürsk langes lausa tema nähes kaldarinnale, õnneks kedagi vigastamata. Teine lõhkes eespool, Valitski väljakule lähemal, peaaegu samasse kukkus ka kolmas.

Valitski oli veendunud, et pärast seda, kui on lasknud alla paar mürsku, suunab vaenlane tule teise rajooni. Ta ei teadnud, et sakslased ei tulista linna mitte huupi, vaid motiveeritud «ruutude kaup» ja et seekord oli eesmärgiks Peastaabi, Talvepalee ja Ermitaaži rajoon, mis oli nende kaardile märgitud kui objekt nr. 9.

Fjodor Vassiljevitš lisas sammu, ent sel hetkel lõhkes järjekordne mürsk juba päris lähedal, nii et mürin kostis otse selja taga.

Viihtada ei tohtinud. Valitski jooksis sorki, arutledes endamisi, kuhu varjule minna. Talle oli momendil kõige lähemal Ermitaaži niinimetatud «väike» paraaduks, mida kasutasid teenistujad. Fjodor Vassiljevitš tõmbas ust enda poole ja sattus korrapealt pimedusse. Mõned sekundid seisis ta hinge tõmmates ning kuulatas väljast kostvat mürinat. Siis aga hakkas trepist üles minema, talaga ettevaatlikult astmeid kobades.

Trepp lõppes ja Fjodor Vassiljevitš pörkas vastu seinale, mis näis talle lõputuna. Hakkas kätega otsima, avastas ukse ja vajutas lingile. Uks avanes. Fjodor Vassiljevitš astus üle läve.

Nuud viibis ta laias ja avaras trepikojas. Paremal, seina ääres, seisis laud, selle taga istus vanem naine, seljas kasukas ja üle selle rinnal risti kinniseotud

ammut. Lööpide taltina ja selle nõrgas vahe sees
sitas Valitski, et trepikojast laheb paremale, hoone
sisemusse, koridor. Kusagil tiksus palavikuliselt met-
ronoom.

Fjodor Vassiljevits tammus kõheldes paigal. Naine
tõstis pea ja nõudis vaikse häälega:

«Teie luba?»

«Luba? ...» küsis Valitski omakorda. «Mul pole mingit
lubal Sisenestin sellepärast, et väljas tulistatakse. Olek-
sin tahtnud siin viibida, kuni ...»

«Siin viibida ei tohi,» sõnas naine.

«Kas sooviksite, et ma läheksin tagasi mürskude alla?»
ütles Valitski ärritatult.

«Ei, mis te nüüd,» sõnas naine leebemalt, «palun,
andke oma pass, ma kirjutan loa välja ja teid saade-
takse varjendisse.»

Fjodor Vassiljevits lõi sinelibõlmad lahti, seejärel
nööpis lahti vattkuue, pistis käe suure vaevaga pintsaku
põuetaskusse, võttis sealt välja passi ja ulatas korra-
pidajale.

See lõi halli raamatukese lahti, lahendas tattnina-
tulele ja küsis ootamatult:

«Andestage ... ega te pole arhitekt Valitski?»

«Teie teenistuses,» porises Fjodor Vassiljevits veidi
imestunult, kuid ühtlasi rahuldustundega, et tema nimi
nii tuntud on.

Naine andis passi Valitskile tagasi, tõusis lava tagant
püsti ja läks piki pimedat koridori kusagile ära. Valitski
kuulis, kuidas ta kedagi kutsus:

«Valentin Nikolajevits!»

Varsti tuli korrapidaja tagasi, hetk hiljem ilmus aga
vastuvõturuumi mees, kel oli seljas lambanahkse
kraega kasukas ja sõrmkindad käes, kuid pea katmata.

Ta ulatas Valitskile käe:

«Minu nimi on Tšernetsov, mul on rõõm teiega tut-
vuda.»

«Valentin Nikolajevits,» ütles korrapidaja, «palun
saatke akadeemik Valitski varjendisse.»

«Julgen tähendada, et tunnen Ermitaazi niisama hästi
kui oma korterit!» sõnas Valitski kaledalt.

«Jah, jah, muidugi,» nõustus korrapidaja, «kuid te
tundsite rahuaegset Ermitaazi ... Pealegi on meil niisugune kord.»

«Ma saadan teid,» lausus Tšernetsov ja hakkas liikuma
piki koridori. Fjodor Vassiljevits järgnes talle kuule-
kalt.

Kusagilt paistis ähmast valgust ja veidi ringi vaadates
taipas Valitski, et teda viiakse mööda nimimetatud
direktorikoridori.

Enne sõda käis Fjodor Vassiljevits sageli Ermitaazis.
Töötades mõne hoone projekti või järjekordse raamatu
kallal, konsulteeris ta ajaloolaste ja kunstiteadlas-
tega. Veel käis Valitski Ermitaazis ka lihtsalt puh-
kamas, et jälle näha armastatud pilte, mille ees võis
veeta pikki tunde, avastades enda jaoks iga kord midagi
uut ...

Kuid siin, direktorikoridoris, kus asusid administrat-
siooni kabinetid, ei olnud Fjodor Vassiljevits juba ammu
viibinud. Omades aga suurepärast mälü, taipas ta kohe,
et kui siia tulla mitte teenistujate ukse kaudu, vaid
Ermitaazist endast, tuleb algul läbida nimimetatud «pöö-
rang», seejärel kahekümne sambaga saal ja selle juurde
kuuluv «voorus» ning siis juba algabki seesama direk-
torikoridor. Praegu liikusid nad vastassuunas.

Labinud «voorus», avas Tšernetsov mingi ukse. Sel-
lest õhkus talvekuuma. Ohutõrjekahurite müra ja mursu-
plahvatused päid Valitskil kõrvad lukku.

«Palun, ära,» juhatas Tšernetsov.

Nad laskusid alla kitsast trepist ja jõudsid igast kül-
jest Ermitaazi müüridega ümbritsetud siseõue. Läksid
mööda lumme tallatud teerada võlvialusesse, Tšernetsov
lõi valla veel ühe ukse ja üle läve astudes leidis Valitski
end rõskest ning pimedast toast. Selle toa kõrval asus
suur võlvlaega ruum. Petrooleumilambi valgel nägi
Valitski, et seinte ääres seisavad voodid, lamaskid ja
võlvvoodid, millel istuvad ja lamavad kasukatesse mäh-
kunud inimesed. Lae all keerlesid raudahjude torud
nagu jamedad mustad maod.

«See on meie töotajate ühiselamu,» ütles Tšernetsov
lase. «Esaauk neist on praegu pööninguil ja katusel
valves, sin on aga nende perekonnad. Kui tahate, tut-
vustan teid kohe ...»

«Ei, ei,» vastas Valitski kiirustades. «Täna. Teie loal
jaan siia, ukse juurde.»

«Kuidas soovite,» nõustus Tšernetsov. «Kui tuihsta-
mine lõpeb, tulen teile järele.»

Vahtski nõjatus vastu kivisema. Minna sinna lamasid või istusid vaikides talle tundmatud inimesed, ei olnud tahtmist — ta pidas taktitaks neid segada.

Tulistamine jätkus. Kuid nüüd ohd sakslased tule arvatavasti mõnda teise kohta suunanud, igal juhul olid plahvatuste kaja ja õhutorjekahurite lasud palju nõrgemini kuulda.

Fjodor Vassiljevitsš vaatas käekella, mille fosfor-numbrilaud pimeduses helendas. Kell oli kuue, peal. Valitski otsustas valjuda ja püüda koju jõuda. Lükkas ust, kuid see ei andnud järele, nähtavasti oli Tšernetsov lahkudes selle väljastpoolt sulgenud.

«Olgu,» mõtles Valitski, «tänaval peaks esimene patrull mu niikuini kinni.» Tal ei olnud luba õhuhaire ja tulistamise ajal linnas ringi liikuda.

Jäi vaid oodata häire lõppu ja Tšernetsovi tagasitulekut.

«Kui imelik, kui kummaline see kõik on,» mõtiskles Valitski jalalt jalale tammudes, «seista nimmoodi Ermitaaži sünges keldris, mis meenutab maailma.»

Ermitaaž oli Fjodor Vassiljevitsšile nagu sadadele tuhandetele teistelegi alati olnud mitte lihtsalt muuseumiks, vaid millekski templitaoliseks, kõigi aegade inimteeniuse asiseks sümboliks... Kuid praegu oli tempel tühi ja külm. Sõda oli nagu oma verise keelega ära noolinud kõik selle, mis oli kaunistanud tema seinu, kõik, mis sajandite jooksul oli loomepinnades inimkonna andekamate esindajate poolt loodud.

«Millal ma viimati Ermitaažis olin?» küsis Valitski endalt.

Meenus, kuidas ta päris sõja algul Neeva kaldapealsel kõndides oli Ermitaaži peasissekaigu ees silmanud tervet rodu furgoonautosid; neile laaditi suuri kaste ja kõvasti kinnikõidetud pehmeid pakke... «Ei, ei, see polnud nõnda!» piitsutas ta oma mälu. «Noh, muidugi! Kuidas ma võisin selle unustada? See kõik oli ju vahetult enne sõja algust!»

Noil päevil oli ajalehtedes ilmunud teade Uzbekistanist, kus avati kuulsa raudse lonkuri Timuri sarkofaag. Sealt lenti luukere, millel uks jalg oli lähem teisest...

Ja leningradlased voolasid Ermitaaži, kus Kesk-Aasia

vanale kunstile oli tookord eraldatud kaks saali. Seal eksponeeriti muuhulgas Timuri hauakambri peasissekaigu puust nikerdatud uksi. Ka Valitski polnud saanud ära öelda naudingust, mida pakkus selle idamaise arhitektuuri ime nägemine...

Ja veel meenus Valitskile, kuidas ta juba sõja ajal, töötades Kirovi tehases, oli lehest lugenud, et Ermitaažis toimus pidulik koosolek, mis oli pühendatud Nizami 800. sünniaastapäevale. Siis see sõnum teda eriti ei hämmastanud; Ermitaaž seisis ta silme ees ikka sellisena nagu Fjodor Vassiljevitsš seda nägema oli harjunud. Kuid praegu mõtles Valitski: «Kus see koosolek küll toimuda võis? Tühjades, külmades saalides? Tattninade või imepisikeste akumulaatorilampide valguses...»

Kuuldes järsku avatava ukse kriuksumist, Fjodor Vassiljevitsš võpatas. Ukseavasse ilmus lumehangede taustal Tšernetsov.

«Võime minna,» ütles ta, «tulistamine on lõppenud.»

Nad läksid vaikides mööda tuttavat teerada hangede vahel, astusid üles samast kitsast trepist ja jõudsid kahekümne sambaga saali...

«Üks hetke,» ütles Valitski oma saatjale.

Peastuv Tšernetsov peatus.

«Kas te lubate mul siin veidi peatuda...» palus Valitski ebalevalt. «Üsna lühikeseks ajaks...»

See palve hipas Fjodor Vassiljevitsšil üle huulte endalegi ootamatult. Valitskit valdas võimatu soov viibida veel mõni minut selle Ermitaaži seinte vahel, mida ta nii väga armastas...

«Palun,» vastas Tšernetsov tasa ja läks ühe kaugema samba juurde, silmapilk pimeduse varju kadudes.

Fjodor Vassiljevitsšile tundus, et ta on nüüd uksi, täiesti üksi selles mõõtmatus hoones. Ja kuigi ta mõisus, et seintel pole enam ammu pilte, kujutas ta endale ette, et nad on omal vanal kohal — Leonardo «Madonna», Rubensi «Bacchus» ja «Kammerneitsi portree», Tiziani «Danaë»... Leningradi igast küljest ründav barbaarsus ja elajalik julmus nihkusid kusagile kaugemale — pimedusse, lõpmatusse, olematusse...

Ja jälle meenus Valitskile, kuidas ta viimast korda Ermitaažis oli käinud...

«Timur... Tšingis-khaan... Attila,» loetles ta mõt-

tes. «Mu jumal, kunagi näis mulle, et inimhinge areng on tagasipöördumatu protsess... Kuid kõik, kõik poor-
dub tagasi!... Avatud hauakambri tõuseb lonkav des-
poot... Pärast seda, kui on möödunud sajandeid, pärast
seda, kui on loonud oma šedöovrid Raffael ja Leonardo,
pärast Rembrandti ja Rubensit on Timur uuesti hauast
tõusnud, et kõik põletada, purustada ja hävitada!...
Nüüd on tal nimeks Hitler. Ja tema lõputud sõdalaste
hulgad ei lugu mitte ratsudel, vaid tankidel ja soomus-
masinatel...» Valitski pigistas käed rusikasse, haaratud
äkilisest, meeletust vihahoost.

Ta seisis kahekumne sambaga saali pimedas vaikus-
veel minuti või kaks, ja kui ta siis tegehhkusesse tagasi
pöördus, paistis talle, et on möödunud tunde.

«Andestage,» ütles Fjodor Vassiljevits kohmetunult,
kõnetades pimeduses nahtamatut Tšernetsovi. «Minu
pärast pidite ootama. Kuid ma tahtsin lihtsalt...»

«Mõistan, pole vaja selgitada...» vastas Tšernetsov
tema juurde astudes.

«Vabandage,» jätkas Valitski, «kas ma tohin teada
saada, mis on teie professioon?»

«Kesk-Aasia kunst.»

«Ah nõnda!» rõõmustas Valitski. «Ja mina mõtlesin
just praegu Kesk-Aasiale. Teie loomulikult mäletate, et
otse sõja eel avati Timuri haud? Muide, lausa naeru-
väärne on teilt seda küsida... Kuid mul õnnestus siis
Ermitaažis külastada Timuri ja timuriidide saale...
Mäletate, seal oli eksponeeritud üks?... Puust üks, mis
oli inkrusteeritud elevandiluu ja hõbedaga. Kui ma ei
eksi, siis oli tegemist mausoleumi uksega, mis oli ehi-
tatud juba Timuri eluajal, eks ole?»

«Täiesti õige,» ütles Tšernetsov. «See oli Gur-Emiri
mausoleum.»

«Kas teile ei tundu, et selles on midagi... saatu-
likku?» jätkas Valitski erutatult. «Noh, selles, et haud
avati just sõja künnisel?... Ei, ei, ma olen kaugel iga-
sugusest mustikast. Ja ikkagi on ajaloo kokkusät-
tumusi, mis annavad alust assotsiatsioonideks...» Ta
kohmetus järsku, mõeldes, et Tšernetsov võib teda
pidada mõistuse kaotanud raugaks, ja lõpetas kiirusta-
des: «Nojah, kõik see on rumalus. Jutustage mulle
parem hoopis muust. Nägin sõja algul, kuidas Ermitaa-

žis midagi valja veeti. Kas maalid ja skulptuurid
evakueerida?»

«Õnneks jah. Kõik väärtuslikumad saatsime kohe sõja
aluses itta»

«Ka teie soomuspanipaikade aarded?»

«Need esmajärjekorras. Kuid palju jäi ka siia ja on
praegu keldrites hoiul... Niipea kui Laadoga jääga kat-
tub, jätkame evakueerimist.»

«Aga mida siis teie siin teete? Valvate surnud Ermi-
taaži?»

«Mina arvan, et Ermitaaž ei ole surnud,» sõnas Tšer-
netsov kuidagi võõra ja külma häälega. «Praegu valmis-
tume tahistama Navoi juubelit. Sellest kujuneb midagi
piduliku koosoleku või teadusliku sessiooni taolist, kui
soovite.»

«Teaduslik sessioon?» küsis Valitski rabatult. «Aga
oelge, kas Orbeli ja Piotrovski, kas siis nemad ka on...
Leningradis?»

«Loomulikult.»

«Mikr?»

«Ma ei saa teie küsimusest aru. Tahate küsida, miks
nad ei evakueerunud? Seejärel, et nad on siin väga
hõivatud. Jossif Abgarovitš jätkab keskaegse armeenia
kirjanduse uurimist — Vardani ja Mhitar Goši valmid.
Piotrovski aga kirjutab raamatut Urartu kultuuri ja
kunst ajaloost. Peale selle käivad mõlemad sõjaväeosa-
des esinema.»

«Jah, jah... muidugi...» kohmetus Valitski. «Ma
mõistan...» Ja mõtles jälle, et võiks ka ise praegu teha
palju rohkem, kui on seda teinud senini...

Fjodor Vassiljevits ei tundnud juba ammu muret oma
elu pärast. Ja ta tahtis selle kohutava aja üle elada
ainult selleks, et ära oodata võit, et veel kordki näha
Anatolit ja suruda vastu rinda Mašat, kes eksisteeris
praegu, nagu talle näis, kusagil hoopis teises maailmas.
Kuid pärast Tšernetsovi sõnu tundis ta jälle — kui mit-
mendat korda juba! — piinavat häbi, et tema, Valitski
panus võidu sepistamisse on nii väikese tähtsusega
olnud. «On tarvis mitte lihtsalt üle elada,» mõtles ta,
«võitida!»

Tänavad Tšernetsovi ja palunud viimast korda andes-
tust tulutamise pärast, laks Fjodor Vassiljevits tänavale.

Seal oli pime ja vaikne. Valitski suundus Nevskile — 25. Oktoobri prospektile.

Vaevalt jõudis ta lund täis tuisanud prospektile, kui märkas seisvat trammi ja selle juures rahvahulka. Trammid käisid nüüd harva ja Fjodor Vassiljevitš ei imestunud, nähes, et peatusse on kogunenud palju inimesi.

Kuid lähemale jõudes mõistis ta, et on juhtunud õnnetus. Tramm oli plahvatuses vigastatud. Üks vaguni külge oli sisse pressitud ja keset külge haigutas auk. Trammi kõrval lumel lamasid aga moonutatud, verised laibad.

«Mis see on?» kuis Valitski väriseva häälega.

«Mis, mis!...» vastas keegi. «Mursk sattus otse trammi, vaat mis...»

Mööda prospekti kihutasid sireenide huilates kiirabi-autod.

Valitski tundis, kuidas kurku tõuseb ängistav klomp. Ta pöördus ringi ja hakkas kiiresti Moika suunas minema. «Lurjused!...» kordas ta endamisi. «Sadistid!... Kaabakad!...»

Fjodor Vassiljevitš ei näinud ei maju ega vastutulevaid inimesi — ainult verest läbiimbunud kohevat lund ja purustatud inimkehasid.

Lõpuks jõudis ta oma majani. Läks aeglaselt trepist üles. Pani võtme harjunud higitusega lukuauku. Avas ukse.

«Kas see oled sina, isa?» kostis korteri sisemusest.

Fjodor Vassiljevitšile näis, et ta kukub kohe pikali. Ta tahtis joosta edasi, selle kalli hääle poole, kuid jalad olid nagu põranda külge naelutatud.

«Toljal Toljakene,» pomises ta vaevukuuldavalt. «See oled sina? Tulid tagasi?...»

XIV

On möödunud viis päeva, kui olin ema juures. Tal on halb ja lamab suurema osa päevast voodis.

Täna hommikul ütles Osminin, et võin pärast valvekorda koju minna ja vajaduse korral jääda sinna ka

ooseks. Et ema on raskes seisukorras, seda ta juba teadis.

Kui ma viimati ema juures olin, jooksid hospitalist ära kaks meie haiget — Surovtsev ja Saveljev. Läksid Osminini loal jalutuskäigule ega tulnudki enam tagasi. Tõusis segadus. Algul arvati, et nad on hukka saanud — võtsid nõuks tänavale minna ja jäid tulistamise alla. Kuid siis meenus kõigile, et viimaste tundide jooksul ei ole meie rajooni tulistatud.

Kui ma ema juurest tagasi tulin, ütles Olja, et Surovtsev oli enne ärajooksmist mind taga otsinud. Seejärel kutsuti mind Osminini juurde. Tema ees laual oli lahtivõetud ümbrik ja selle kõrval kokkumurtud paberileht. Osminin vaatas mulle oma unetusest punaste silmadega kuidagi imelikult otsa ja ütles kuivalt.

«Ma ei loe kunagi võõraid kirju. See aga,» ta osutas peaga sellele paberilehele, «leiti kapten Surovtsevi sängist, padja alt. Kuigi kiri oli määratud teile, olin sunnitud ümbriku avama: haavatu kadumine hospitalist on erakorraline juhtum... Nüüd võite selle ära võtta.»

Ma tundsin, kuidas põsed õhelama löid. Haarasin ümbriku ja kirja ning tahtsin lahkuda, kuid Osminin peatas mind.

«Palun, tutvuge selle kirjaga juba siin,» ütles ta kuidagi kohmetunult. «Võib-olla valab see valgust... teiste sõnadega, võib-olla saate midagi seletada...»

Pidin kirja sealsamas läbi lugema. Pöörasin Osmininile selja ja tegin paberilehe lahti. Selles oli vaid paar rida. Lugesin need kiiresti läbi, siis veel ja veel...

«Noh, kuidas on,» kuulsin Osminini häält, «kas võite midagi selgitada?»

Vaikisin.

Osminin hõõrus närviliselt oma külmast siniseid käsi ja hakkas ebalevalt rääkima:

«Mind... hm-m... ei huvita mingid... noh, ütleme, isiklikud momendid, kuigi mulle näib, et siisugusel Leningradile raskel ajal... Noh, ühesõnaga, andestage, mind see ei puuduta. Hospitali peaarstina huvitab mind teine asi. Võib-olla te teate või taipate kirjast, kuhu Surovtsev ja Saveljev läksid?»

Jam mõtlesse.

«Tapselt ma muidugi ei tea, kuid olen peaaegu veendunud, et Surovtsev otsustas minna tagasi oma väeossa.»

«Oma väeossa?» kordas Osminin. «Millest te, vabandage mind, teete niisuguse jarelduse?»

«Mitte kirjast,» vastasin, «hhtsalt... ma arvan nii.»

«Aa-a, arusaadav,» ütles Osminin ärritatult, ««eilne jutuaajamine»! Aga kui Surovtsev selle nii-öelda jutuaajamise käigus avaldas, et kavatseb lahkuda hospitalist enne väljakirjutamist, olite teie kohustatud sellest viivitamata teatama raviarstile või minule.»

Seda öeldes vaatas Andrei Grigorjevitš mulle paljutähendavalt otsa, nagu hoiataks läbimõtlematu vastuse eest. Kuid ta muretses asjatult: minu jutuaajamisel ei olnud midagi ühist Surovtsevi ärajooksimisega hospitalist. Aga võib-olla oli siiski?... Võib-olla need kogemata väljalipsanud julmad sõnad: «Mida te hospitalikoikul lamades teada võitle!» mängisidki otsustavat osa?...

«Ei,» vastasin, «oma lahkumiskavatsusest ei rääkinud Surovtsev midagi. Kuid olen veendunud, et ta hospitalist ainult rindele põgenes. Saveljev aga läks arvatavasti oma tehasesse. Seda on kerge järele kontrollida.»

«Hasti,» turtsatas Osminin, «olete vaba.» Ent kui ma juba lävel olin, küsis ta: «Aga... kuidas on teie austatud emakese tervis?»

See fraas, mis meenutas vana rahuaegset, isegi revolutsioonieelset ammu unustatud kõnepruuki, tundus mulle kummalisena ja sel ei olnud midagi ühist ei minuga, ei minu emaga ega üldse kõige sellega, mis praegu Leningradis toimus.

Vastasin nõutult:

«Nagu kõigil.»

«Mnjaa...» venitas Osminin mõtlikult ja trummeldas sõrmedega vastu lauda. «Düstroofia? Südamegevuse nõrgenemine?...» Ja lisas vastust ootamata: «Teen korralduse, et teil lubatakse käia ema vaatamas. Loomulikult mitte eriti sageli... Aga nende kahe asjus tuleb ülemustele ette kanda.»

«Milleks?» küsisin teravalt. «Et nad üles otsitaks ja neid karistataks? Surovtsev laks rindele, selle eest vas-

tutan. Millise mõõdupuuga tema süüd mõõtma hakatakse?»

«Filosoofia!» vastas Osminin rahulolematult. «Ta ei lõpetanud ravikuuri ja jääb nüüd võib-olla elu lõpuni kannatama põrutusejärgsete tervisehäirete all. Omaenda suu läbi.»

«Elu lõpuni?» kordasin kibedusega. «Ta viibib «Neeva maalapikesel», Andrei Grigorjevitš. Seal on elu lühike.»

«Ah, minge juba, palun teid!» ütles Osminin ärritatult. Ja ma lahkusin.

...Kõik need päevad ei leidnud ma endale asu, mõtlesin aina emale. Mulle näis, et tema seisukord on väga halb ja et ta sureb. Olin nii tanulik Osmininile, et talle endale meenus, kui halb on minu emal, ja et ta lubas mul teda vaatama sõita!

Kerge öelda — sõital... Alles kuu aja eest jõudis siit Viiburi poolelt ümberistumistega Narva väravani umbes neljakümne minutiga... Nüüd aga käisid trammid harva ja aeglaselt. Sageii juhtus, et vagun poolel teel seisma joi ja trammipuht teatas: «Edasi me ei liigu! Voolu ei ole...» Ja edasi tuli minna jalgsi...

Lühidalt, kodus ühe õhtuga ära käia oli mul väga raske ja ainult sel juhul võimalik, kui ühe otsa saab teha mõnel juhulikul veoautol. Seepärast lubaski Osminin, et äärmisel korral võin ema juurde jääda hommikuni.

Selle mõne päevaga olin kokku hoidnud kolm väikest leivatukki, mis nüüd olid juba kuivanud, veerand pakikest hirsipudrukonsentraati ja kaks teelusikatäit suhkrut, ning tahtsin selle kõik nüüd, maksku mis maksab, emale kätte toimetada.

Hospitalist lahkusin alles kell seitse õhtul, oelnud doktor Volkovile igaks juhuks, et kui ma ei jõua tagasi tona, olen kohal homme hommikul. Tõmbasin selga vattkuue, selle peale palitu, mahkisin pea räti sisse, toiduained panin presendist kotti, millel oli punane rist, samasse toppisin ka oma käekoti toidukaartide, passi ja loaga öises linnas liikumiseks ning süstlakarbi — vahest on emale tarvis kamprisusti teha; mantlinööbi külge kinnitasin ümmarguse fosforeeritud plekituki — nüüd kandsid peaaegu kõik leningradlased, kui neil tuli õhtul tänavale minna, niisuguseid helendavaid plekitukke, et pimeduses mitte kokku põrgata, — ja väljusin hospitalist.

Tanavad olid tühjad, Leningradile oli laskunud pimedus. Tuul keerutas tuhklund hangedelt üles.

Viie päeva eest olid hanged madalamad olnud. Nüüd olid nad suuremaks kasvanud. Keegi ei koristanud lund. Mõtlesin: praegu on ju alles november! Mis saab edaspidi — detsembris ja jaanuaris?...

Varemalt ma selle üle pead ei murdnud, sest olin veendunud, et blokaad õige varsti läbi murtakse. Oktoobri lõpul olime seda sündmust päevast päeva oodanud. Nuud olid jäänud vaid tulevikulootused. Olevik, tanane ja homme paev tuli veeta blokaadirõngas, see tähendab, taluda tulistamisi, pommitamisi, külma ja nälga.

Ma läksin mööda Leningradi, aga see polnud enam seesama linn, kus ma olin sündinud ja üles kasvanud. See endine Leningrad — tuttav, lähedane ja valge — ei paistnud peaaegu kuskilt silma, nagu oleks ta tumeda kattega kaetud imeilus mälestusmärk. Ja blokaadi labimurdmist kujutlesin ma nõnda, et asub võimukalt tegevusse mingi hiiglkäsi, kisub ühel hoobil maha selle kätte, pühib hanged tänavatelt ja süütab laternad...

Muidugi sain ma aru, et see kõik nii ei ole — blokaadi läbimurdmine ei tähendanud ju veel sõja lõppu. Kuid ometi kujutlesin seda õnnelikku päeva just niisugusena — Leningradi vabanemispäevana hangedest, pimedusest, tänavaristidele püstitatud barrikaadidest ja varemetest. Tahtsin uskuda, et Leningrad muutub korrapealt endiseks, tuttavaks ja koduseks, sõjaeelseks...

Läksin trammipeatusse mööda lumisele kõnniteele talatud teerada ja puidsin mitte vaadata harvade vastutuhjate näkku ning mitte märgata purustatud maju. Kujutlesin, et sõjaeelne, kodune Leningrad on praegu kusagil päris lähedal, et nuud on ta minu silmade eest lihtsalt varjatud lumehangede ja läbisegi hunnikusse aetud liivakottide, lauajuppide ja vineeritahvlitega, ühesõnaga — mingi müüriga, kuid et selles müüris peab olema mingi uks... See fantasmagooria lohutas mind millegipärast.

Veel mõtlesin ma võitlejatele, kes praegu vaenlasega lahinguid peavad, ja sellele, et tuleb välja kannatada, vastu pidada ja võit ära oodata.

Emale mõelda ma kartsin. Enese pärast olin rahulik,

veendunud, et pean kõigest hoolimata vastu. Pean vastu! Jõuan ära oodata!... Kuid ema?... Varem näis mulle, et ta elab igavesti. Vähemalt seni, kuni elan mina. Nüüd aga mõistsin järsku, et ema võib-olla ei pea vastu. Kui ma teda viimati vaatamas käisin, tõusis ta voodist nõrgakesena, väikesena, kokkukurvanuna. Nägin, et iga samm teeb talle suurt vaeva...

Trammi pidin kaua ootama. Lõpuks tramm siiski tuli — külm, pime, aknad vineeriga kinni löödud. Sõita õnnestus sellega ainult pool teed, siis algas tulistamine.

Tramm peatus ning reisijad ronisid koos konduktori ja trammijuhiga vagunist välja, ei tormanud nagu varem, vaid tulid aeglaselt, just nagu ei püuakski nad ohu eest varjule pääseda, vaid alluksid lihtsalt möödapääsmatule vajadusele...

Ma ei hakanud varjendit otsima. Punase ristiga presentkott oli mulle liikumisloaks juhul, kui kohtan patrulli. Pealegi oli mul ka ametlik luba. Mürsud lõhkesid päris lähedal, nähtavasti naabertänavatel, kuid ma otsustasin edasi minna.

Mul vedas. Kui tulistamisestsoonist välja olin jõudnud, sõitis mulle järele veoauto, mille kastis istusid madrused. «Hääletasin» ja veoauto peatus. Sõitsin madrustega osa teest. Siis läksin jälle jalgsi... Kui jõudsin oma majani, oli kell juba peaaegu üheksa.

Läksin pimedast trepist üles ja nagu alati valdas teisel korrusel, kus asus meie tühi korter, mind tunne, justkui mööduksin ma tuleasemest. Läksin peatumata neljandale korrusele. Kell Torbejevite ukse kõrval ei töötanud juba ammu. Koputasin ja süda hakkas hirmust klopsima...

Ukse avas Ksenia Iljinitšna, Torbejevi naine. Tema mees, tehase «Elektrosila» tööline, oli juba sõja esimestel päevadel maakaitseväkke astunud.

«Noh... kuidas on?» küsisin millegipärast sosinal.

«Pole viga, magab,» vastas Ksenia Iljinitšna.

Ema lamas voodis, nagu sein poole, ja oli kaetud veel teki peale heidetud vana kasukaga.

Võtsin Ksenia Iljinitšna kaest tattina ja söötsin ema juurde — mulle näis millegipärast, et ta ei hinga. Alles siis, kui kuulsin tema nõrka hingamist, laks süda kergemaks.

...
nähna ...
Sein mõne minuti, aga võib-olla ka mõne sekundi, hukumatult ema voodi juures. See oli õnn — teada ja näha, et ema on elus, et ta rahulikult magab!...

Sus laksime Ksenia Iljinitšnaga kööki. Seal ladusin lauale kõik oma tagasihoidlikud varud — kuivanud leivapalad, murenenud hirsipudrukonsentraadi-tükikesed ja imetillukese paberikotikese suhkruga.

«Kuidas ema enesetunne on?» küsisin, anuvalt Ksenia Iljinitšnale otsa vaadates.

«Mida sulle oelda, Veera...» vastas ta ohtes. «Kui valetan, ei usu sa niikuinii. Ta on väga nõrgaks jäänud. Aga kui sinu isa siit ülele läbi astus, tõusis ta üles ja käis toas ringi... Oli kogu aeg mures, et Ivan on kõhnaks jäänud... Ennast ju kõrvalt ei näe...»

Ksenia Iljinitšna vaatas mind ja vangutas pead.

«Ega sinagi, Veerakene, seal hospitalis vist väga laialt ela. Luu ja nahk.»

«Kõigil on raske,» vastasin mina.

«Ainus lohutus!» muigas ta kibedalt.

Istusime köögilaua ääres, tahmase tattnina valgel. Ksenia Iljinitšnal oli kasukas seljas. Ka mina ei võtnud üleriidest lahti:

«Mis sõjaväelased teil seal ka räägivad?» küsis Ksenia Iljinitšna. «Kas varsti? ...»

«Käivad lahingud.»

«Aga meil siin Narva värava kandis on vaiksemaks jäänud. Küsisin Ivanilt, et kas sakslane on kaugemale aetud. Ei, ütles ta, seisavad ikka Foreli haigla lähedal... Ja minul tuli mõte, et sakslane vist ei taha meie peale enam mürske raisata, loodab, et kõik surevad niigi maha...»

«Keegi ei sure maha!» vastasin järsult. «Täna-homme murtakse blokaad läbi.»

Tundsin järsku, et olin viimased sõnad öelnud kuidagi ebakindlalt, sugugi mitte nõnda, nagu nädalat kolm tagasi. Öeldud oli see nüüd juba rohkem inertsil jõul.

«Annaks jumal,» sõnas Ksenia Iljinitšna peaaegu sosinal.

Tõusin eneselegi ootamatult pusti.

«Kuhu nüüd, Veera?» küsis Ksenia Iljinitšna ehmunult.

Pean hospitali tagasi minema.»

Alles poole tunni eest oleks mulle paistnud võimatu pärast niisugust teekonda Viiburi poolelt Narva poolele kohe tagasi rutata. Olin juba hospitalist lahkudes otsustanud, et õöbin Torbejevite juures. Kuid praegu, veendunud, et ema elab ja rahulikult magab, mõistsin, et ei suuda siia jääda. See vineeriga kinnilöödud akendega korter tundus mulle hauakambrina. Ainult hospitalis aitas mul rasketest mõtetest vabaneda teadmine, et teen tähtsat ja vajalikku tööd.

«Õösel pidi haavatuid toodama,» lisasin, nagu õigustades ennast Ksenia Iljinitšna ees. «Pean sel ajal kohal olema. Niipea kui saan, tulen teid jälle vaatama.»

Igatsusega mõtlesin, et pole juba ammu näinud isa. Küsisin:

«Aga kuidas isaga on?»

«Ütlesin juba, et väga kõhnaks on jäänud,» kordas Ksenia Iljinitšna. Ja lisas imetlusega segatud kadedusega: «Aga Ivan... on nagu raudne. Pealtnäha kõhnaks jäänud, aga seesmiselt... Noh, nagu oleks raudtala alla neelanud... Ei paindu...»

«Täna teid, Ksenia Iljinitšna, et te ema eest nii hoolitsete,» ütlesin mina. «Ilma teieta oleks ta...»

Mul ei jätkunud jõudu lõpetada. Keegi oleks nagu kõri kinni pigistanud.

«Mis sa nüüd, Veerakene...» heitis Torbejeva käega. «Oleme nii palju aastaid külge külge kõrval elanud nagu sugulased... Kuhu sa nüüd niivõisi vastu ööd lähed?»

«Küll ma päralt jõuan,» vastasin mina, mõeldes, et õösel on tühjal tänaval võib-olla tõepoolest kergem peatada mõnda sõjaväeautot.

Ksenia Iljinitšna seisis mulle teed valgustades hetke trepikojas, jättis siis veel kord hüvasti ja lõi ukse enda järel kinni. See kajatas tühjas ja külmas trepikojas kõlavalt vastu.

Hakkasin käsipuust kinni hoides trepist alla laskuma, ja järsku kostis mehehääli:

«Hei, kes seal üleval on?»

Võpatasin ja peatusin. Hospitalis liikusid meditsiinilise personali seas kuuldused, et viimasel ajal on sagenenud roogimised — mingid kaabakad, kasutades asjaolu, et õhtul olid tänavad pimedad ja tühjad, tungisid üksikutele jalakäijatele kallale...

Kuid ei, mind ei pannud võpatama ainult hirm. Hii tundus mulle kummaliselt tuttavana...

«Hei, seitsimees!» kuulsin uuesti. «Oodake üks hetk, pean midagi küsima...»

Kostsid sammud. Keegi tuli kiiresti trepist üles.

Esimeseks mõtteks oli joosta tagasi ja koputada Ksenia Iljinitšna uksele. Kuid ma ei suutnud teha sammugi. Seisin pimeduses, nõjatudes trepikäsipuule, saanud juba aru, tundnud ära, kelle hää! see oli... Sammud tulid ikka lähemale...

«Toljal!» hüüdsin ma. «Toljal! See oled sina?...»

Hetke pärast seisis ta juba minu kõrval. Ma ei näinud tema nägu ega mind embavaid käsi, kuulsin vaid häält:

«Veeral! Veerakene, see oled sina... sina?!»

Vaikisin, suutmata lausuda sõnagi, kuid mu käed kalistasid teda juba samuti...

«Mõttele vaid, milline õnn,» ütles ta erutusest hingeldades, «koputasin oma pool tundi sinu uksele, siis läksin alumisele korrusele ja koputasin seal. Kuid kedagi pole, maja on nagu välja surnud. Seisin ja ootas, et võib-olla ilmub juhuslikult keegi... tahtsin teada... Järsku kuulen — üleval paugub uks...»

Tolja tõmbas tiku põlema ja ma nägin tema nägu. Ta seisis minu kõrval sõjaväesinelis, seljakott seljas, ja tema sõrmede vahel võbises tilluke leek.

Ja ma unustasin, unustasin silmapilkselt, kuidas olin kartnud kohtuda Toljaga, kuidas andnud endale sõna, et ei näe teda enam kunagi.

Mind valdas seletamatu rõõm teadmisest, et Tolja on elus, et ta on minu kõrval... Ma ei mõelnud minevikule, sel hetkel ei olnud mul üldse mingisugust minevikku, mitte midagi ja mitte kedagi peale Tolja.

«Noh, mida me siin trepil seisame!» hüüdis Anatoli.

«Aga kuhu me peaksime minema?» küsisin mina, ikka veel midagi taipamata.

«Kuidas kuhu?» kordas ta arusaamatuses. «Sinu juurde! Ma tulin ju sinu juurde, sinu juurde!»

«Jah, jah, loomulikult...» pomisesin ma segaduses, pikkamisi elutegehhkusesse tagasi tulles, ning mõtlesin: «Kui läheksime Torbejevite juurde?»

Kuid miski hoidis mind tagasi, mis nimelt, seda ma ei tea. Võib-olla ei tahtnud ma lihtsalt, et keegi kolmas

meie kohtumise juures oleks. Ei olnud tahtmist kellelegi midagi selgitada. Ja naha kedagi peale Tolja.

«Noh, lähme siis, lähme siis sinu juurde!» kordas Tolja järeleandmatult ja sikutas mind varrukast.

Tegin paar kõhklevat sammu trepist alla, peatusin ja ütlesin:

«Toljakene, meie korteris pole ju mitte kedagi.»

«Ongi hästi! Mulle pole tarvis kedagi peale sinul!»

«Oota, Tolja. Seal ei ela juba üle kolme nädala mitte kedagi. Isa on tehases, ema aga kohis üles, oma vana tuttava juurde. Korteris on pime ja külm. Ma pole enam ammu seal käinud...»

«Võti sul ju on?»

«Võti? ... Jah, võti mul oli. Käekotis koos dokumentide ja toidukaartidega. Sellest ajast, kui ema üles kohis, polnud ma seda üldse välja võtnud.

«Hästi. Lähme,» ütlesin.

Ja me hakkasime alla minema.

Teise korruse trepikojas jäin seisma ja palusin Toljat, et ta tiku põlema tõmbaks. Tirisin presentkotist välja väikese nahast käekoti, võtsin sellest võtme ja avasin ukse.

Üle läve astudes kuulsin järsku metronoomi tiksumist. Metronoom tiksus rahulikult ja tuhmilt, kuid mulle tundus millegiparast, et ka hoiatavalt. Peatusin ja sirutasin käe taha, pimedusse, et veenduda, kas Tolja on ikka minu lähedal.

Ütlesin liiga valjusti, lihtsalt enda rahustamiseks:

«Näed, isegi raadio on nad unustanud välja lülitada.»

Tolja tõmbas jälle tiku põlema. Me seisime esikus. Siin oli kõik nii nagu vanasti. Paremal seinal riidenagi, selles rippus ema suvepalitu ja isa paks kummeeritud mantel, mille ta pani selga ainult vihmaste ilmadega, ning isa sonimüts... Tikk kustus.

«Tule mulle järele,» ütlesin ma millegiparast sosinal ja astusin üle söögitoa läve. «On sul veel tikke?»

«Jah,» vastas Tolja. «Kuid seljakotis. Oota, kohe võtan välja.»

Kuulsin, kuidas Tolja võtab pimeduses seljakoti seljast ja krabistab millegagi.

«Nii, leidsin!» ütles ta lõpuks ja tõmbas kohe uuesti tiku põlema.

Heitsin pilgu üle nii tuttava toa: söögilaud, selle

...mäs! ...davaa kohel aga rahmatuses peaaegu ...
latud fotod: isa ja ema oma pulmapaeval, vintpusse
kaes hoidvate putnlovlaste-punakaartlaste grupifoto,
kus teises reas paremalt esimene oli minu isa ... Tead-
sin, et tema näole on fotol punase phiatsiga ring ümber
tõmmatud, kuna olin seda ise teinud, kui olin väike ...
Vasakul seina ääres seisis nagu ennegi raamaturiul ...

«Kuule, siin on ju ah!» hüüdis Anatoli minu selja-
taga.

Pöördusin ümber. Nurgas seisis tõepoolest väike raud-
ahi, mille korsten viis vineeritahvliga kinnilöödud
aknast välja.

Olin selle ahju täiesti unustanud, selle tõi isa teha-
sest kuu aega tagasi, kui ema alles siin elas.

«Niikuinii pole puid,» ütlesin mina.

«Puid?!» sõnas Anatoli muigega. «Siin on kütust kül-
lalt! Nendest toolidest jätkub, et öö läbi kütta!»

Mul hakkas kuidagi imelik, et Tolja niisuguse hooli-
matu ükskõiksusega oli otsustanud vanade viini toolide
saatuse, mis meie korteris olid seisnud, nii kaua kui ma
seda mäletasin. Ma ei vastanud sõnagi, kuid tema näh-
tavasti taipas minu seisundit ja ütles liialdatud reipu-
sega:

«Isa on juba pool oma kabinetti ära põletanud!
Punane puu.»

«Kas ... sa olid isa juures?» küsisin mina.

«Muidugi olin. Vanamees on veidi alla käinud, aga
peab ikka veel vastu, joonistab plakateid, mis kutsuvad
meid fritse peksma! Noh, kuidas siis jääb? Hakkame
peale? ... Ausalt öeldes olen päris ära külmanud. Rindel
muldonnides on palju soojem! ...»

Pimedusest kostis murduva puu ragin. Krimpsutasin
nägu otsekui valust.

Kui palju kordi olin endale kujutlenud kohtumist Tol-
jaga. Millegipärast olin aga aryanud, et kui see toimub,
siis pärast võitu.

Kõik oli kujunenud aga teisiti — see külmast õhkuv,
pime ja kõigi poolt mahajäetud korter, jutt ahjust ja
puudest ... Võib-olla seeparast ei tundnudki ma praegu
seda hirmu, mis oli mind alati oma võimusesse võtnud,
niipea kui mõtlesin kohtumise võimalusest Toljaga ...

«Nii,» ütles Anatoli asjahkult, «puud on olemas. Nüüd

n vaja midagi hakatuseks. Kuule, Veera, ma nagin siin
raamaturiuht. Ma kohe ...»

«Ei, ei, mina ise!» ütlesin peaaegu karjudes ning tund-
sin jälle ärevust ja valu. Ma ei suutnud kujutleda, et
minu lemmikraamatud põlevad kohe ahjus ära. «Süüta
tikk,» ütlesin ma, enesest jagu saades ja läksin riuli
juurde.

«Oh jumal küll!» hüüatas Anatoli kannatamatult.
«Võta esimene ettejuhtuv!»

Võtsin külmast kohmetunud sõrmedega hadamisi esi-
mese ettejuhtuva raamatu ja lõin lahti. See oli Lermont-
tovi luuletuskogu.

«Anna siia,» ütles Tolja katt välja sirutades.

«Ei, seda mitte ...» panin raamatu kiiresti riulile
tagasi. «Süüta veel üks tikk ...»

Tõmbasin välja teise raamatu. See oli «ÜK(b)P aja-
lugu». Ka selle panin kiiresti tagasi. Järgmiseks osutus
«Kopsupõletik ja selle tüsistused». Mul oli kahju ka sel-
lest; vaevalt olin näinud raamatu pealkirja, kui mind
valdasid mälestused instituudist ja rahuaegsest elust.
Kuid ma ulatasin raamatu siiski Anatolile.

«Sah, võta.»

Pimeduses kuulsin, kuidas Tolja rebib lehti välja ja
kuidas käriseb koid ...

Viivu pärast süttis ahjus tuli. Anatoli kükitas ja puhus
seda keskendunult. Pimedus taganes seina äärde. Põran-
dal tantsisid heleda tule vastuhelgid.

Vaatasin, kuidas tõmbusid kagarasse ja keerdusid
leegist haaratud raamatulehed, kuidas tulekeeled niip-
sasiid toolitükke ja mu meel läks järsku väga kurvaks.

Kuid siis tõusis Anatoli, pöördus minu poole ja lõi
kaed laiali. Ütles naeratades:

«Noh ... tere siis, mu Veerakenel!»

Ta embas mind ja surus mu näo vastu oma rinda. Ja
kõik, mis mind oli hirmutanud ja piinanud ainuuki
mõeldes võimalikule kohtumisele Toljaga, kadus lõpli-
kult. Ma unustasin kõik. Kõik maailmas! Neil üürikes-
tel õnneviivudel valdas mind vaid teadmine, et olen
tema embuses, et ta on siin, minu juures, elus ja terve,
pole haavatud ...

Ei mäleta, kui kaua me niiviisi liikumatult seisime.
Mu nägu oli pisaratest märg. Ma ei teadnud, miks neil
hetkedel nutsin. Lihtsalt pisarad purskusid ootamatult

valja ja ma ei saanud ega puudnudki neid tagasi h.

«Noh, mis sa nuud, mis sa nuüd, Veerakene!» kordas Anatoli. «Kõik on ju hästi, oleme mõlemad elus ja saame lõpuks kokku.»

Ta pani mu diivanile istuma ja laskus ise kõrvale. Puhkisin pisarad ja vaatasin talle otsa. Tema nägu oli tuuldunud ja karmimaks läinud. Varem poisikeselikult pundunud huuled olid lõhenenud. Silmavaade oli teistsugune. Ka silmad ise olid nagu kitsenenud ja pikemaks veninud.

Toljat vaadates mõtlesin, et küllap tal on tulnud selle aja jooksul palju ule elada. Tahtsin küsida, kuidas tal Klepikis tol korral õnnestus sakslaste käest pääseda, kuid sain õigel ajal pidama. Seda küsides oleksin pidanud ju rääkima ka endast ja kõigest sellest, mis minuga tookord juhtus...

«Kuule, Veera,» ütles Anatoli äkki, «mis me ometi istume? Sa tahad kindlasti süüa, aga mina, lollpea, ei mõelnudki...»

Ta kargas püsti, tõstis põrandalt oma seljakoti lauale ja hakkas sellest pakikesi välja võtma, ise kõneldes:

«Näe, sin on pekk... siin kuivikud... siin suhkur... sin või... siin purk kondenseeritud piima...»

Vaatasin seda kõike nagu nõiutud unenäos. «Mu jumal,» mõtlesin, «kui selle kõik saaks emale!» Mul tekkis tahtmine sõnagi lausumata haarata need pakikesed ja joosta nendega kohe üles...

«No, nõnda,» ütles Anatoli ühte pakikest teise järel lahji tehes. «kohe hakkame õhtust sooma...»

«Tolja,» ei pidanud ma vastu, «kas tohib, ma viin emale natuke süüa? Ta on seal, ülakorrusel... Ma olin just praegu tema juures, ta magab...»

«Suurepäranen!» hüüdis Anatoli. «Las magab rahulikult. Hommikul viid.»

Toas muutus soojemaks. Anatoli võttis sineli seljast, pani tulle veel paar toolitükki, otsis taskust sulenõa ja hakkas avama kondenseeritud piima purki.

«Kuule,» ütlesin mina, «miks sul nii palju toiduaineid on? ... Ja miks sa neid isale ei andnud?»

«Ära muretse,» vastas Anatoli, «ega ma tedagi ilma jätnud. Ja üldse,» lisas ta mingi muigega, lüües noa plekkpurgi sisse, «vanamees elab rohkem vaimutoidust kui maisest...»

Mõtlesin millegiparast: «Kas Fjodor Vassiljevitš rääkis talle, et ma nende kodus olen käinud? Kas ta tõepoolest varjas seda? Aga miks?! Muide, Anatolilt saadud kirja järgi otsustades teab ta, et kohtusin tema isaga...»

«Toljakene,» alustasin ma, «sa pole mulle ju veel raakinudki, kus sa sõid, millises lõigus ja millises vaeosas!»

«Sõjasaladus,» muigas Anatoli ja lisas juba tõsiselt: «Teenin Karjala maakitsusel, ehituspataljonis. Kindrali aukraadi, nagu näed, ei ole veel välja teeninud.»

«Ja kauaks sa Leningradi tulid?»

«Sain puhkuse kaheks öopaevaks. See tähendab...» ta tõstis sõduripluusi varruka üles ja vaatas kaakella, «see tähendab, et veel on jäänud kolmkümmend üks tundi. Kuid ärgem sellest praegu raakigem. Palun laua juurde!»

Naljatava galantsusega lukkas Anatoli tooli eemale, paludes mind istuma. Mulle ei meeldinud millegiparast, et Tolja nii väga lauda istuma kiirustab. Aga ma noomisin end samas labi: «Kui loll ma olen! Kuidas ma ometi aru ei saa? Ta ju muidugi teab, milline nälg praegu linnas valitseb! Ta lihtsalt tunneb mulle kaasa ja mõistab, et tahan süüa, eelkõige süüa!...»

Võtsin Tolja poolt valmistatud võileiva — kuiviku, millele oli määratud võid ja lisaks veel pandud pekitükk. Näis, nagu poleks ma elus midagi maitsvamat sünnud. Tabasin juhuslikult Anatoli pilgu ja taipasin lõpuks, et soon nagu metslane, kiiresti kugistades ja suud täis toppides. Poörasin näo kõrvale ja hakkasin aeglasemalt sooma.

«Ära häbene, Veerakene,» ütles Anatoli kaastundlikult. «Tean, kuidas te siin elate.»

«Aga teil... kas teil, rindel, hästi toidetakse?» küsisin ma, suutäit kähku alla neelates.

«Et just hästi, seda ma ei ütleks. Aga nälga me igal juhul ei kannata. Kuule, on teil siin kusagil teekann? Keedaksime vett ja jooksi seda kondenseeritud piimaga...»

«Majas ei ole vett, Tolja. Veevärk ei tööta,» ütlesin mina.

Ta vaatas mulle imestunult otsa ja vilistas vaikselt:

«Ja-aa... on vast lood! Aga kuidas te siis...»

«Inimesed käivad Soome lähel. Või Neeva ääres.

Aga ma ei taha, et sa saad pühkida...
toljale... «Aga ma ei taha, et sa saad pühkida...»
gem... Ütle, kas seal, kus sa viibid, on oh ak?»

«Oht on suhteline mõiste. Tulistatakse loomad, kott,
mursud langevad, minipildid annavad pihta...»

«Aga sina... kas sul tuleb... runnakul kaia?» küsisin
südame põksudes.

«Kõike tuleb ette, *À la guerre comme à la guerre*,»
vastas Anatoli tehtud ükskõiksusega. «Üldiselt tegeleb
meie pataljoni ehitustöödega. Kaevame muldonna, ehi-
tame blindaaže ja igasuguseid kindlustusi... Olen ju
ikkagi viie minuti pärast valmis arhitekt... Noh, aga
sina, Veera?» küsis ta. «Kuidas sinuga on?»

«Töötan hospitalis. Velskrina.»

Tolja tõusis püsti, viskas ahju veel mõned toolitukid,
tuli siis minu juurde ja pani oma käed mulle õlga-
dele.

«Miks sa lahti ei riitu? On ju juba soe.»

Istusin tõepoolest endiselt vattkuues ja palitus. Tolja
aitas mul riided ära võtta.

Kui jäin ainult kleidivaele, oli kuidagi harjumatu
tunne — hospitalis olin viimasel ajal kitli all vattkuube
kandnud ja selle seljast alles siis ära võtnud, kui voo-
disse heitsin. Tolja vaatas mind pealaest jalataldadeni,
kuid tegi seda kuidagi kiiresti, vargsi.

Võtsime uuesti istet diivanil. Mõne aja istusime kõr-
vuti vaikides. Tundsin, kuidas süda peksab. Tolja tõm-
bas mind enda vastu.

«Noh, nii, Veronka... olemegi koos,» sosistas ta mulle
kõrva.

Mind haaras värin. See, millest ma lõplikult lahti olin
saanud, nagu mulle veel mõne hetke eest näis, hakkas
uuesti igast küljest peale tungima. Minevik, see kohu-
tav minevik! See vahtis pimedusest, seintelt, kuhu ei
ulatunud ahju valgus...

«Ei maksa, Toljal!» tõmbusin eemale.

«Aga miks?» küsis tema.

«Mitte praegu, mitte praegu... Praegu pole vaja...
Las ma harjun sinuga... See kõik on ju nii oota-
matul...»

Ta laskis käed alla ja nihkus eemale.

Mina aga ei suutnud aru saada, mis minuga lahti on.
Veel sekund tagasi olin olnud valmis Toljat eemale tõu-

ma, tema embusest välja rabelema. Kuid praegu, kui
a kohe minu esimeste sõnade järel kaed kuulekalt alla
laskis, hakkas millegiparast kibe ja kahju.

Mõtlesin järsku, et näen väga halb välja. Nagu kõik
leningradlased. Meenusid Ksenia Iljinitšna sõnad: «Luu
ja nahk...» Vaatasin oma käsi ja kohkusin — randmed
olid nagu kepikesed.

«Olgu peale,» ütles Anatoli pehmelt, «sa ju tead, et
olen alati allunud sinu soovidele... Ära mõtle, mulle
on küllalt sellest, et sind näen, et sa istud minu kõrval,
minule on juba see õnn. Ega ma siis juhushkiult tulnud
läbi kogu linna sind otsima. Ma palusin puhkustki ainult
sellepärast, et sind näha...»

Ta rääkis ja rääkis, tema kõne sulises minu kõrvus
nagu vaikne ja hellitav ojakene.

Ja pikkamisi taganesid kõik hirmud. Tema hääli nagu
hüpnatiseeris mind. Ei tahtnud enam millestki rääkida,
vaid ainult niiviisi soojas, tema kõrval istuda.

Panin ise oma pea tema rinnale ja ta hakkas õrnalt
mu juukseid sihtima.

«Kui see ainult kestaks nii igavesti, kui see ainult
alati nii oleks...» mõtlesin ma. «Alati... alati...
alati...»

«Kas sa magad, Veronka?» kostis Tolja hääli. «Keel on
juba kuue peal.»

Mulle näis, et kuulen teda unes.

«Jäid magama ja ma ei tahtnud sind äratada,» jätkas
Tolja. «Sa olid nii kurnatud...»

Avasin silmad ja nägin, et lamen diivanil, kaetud
Tolja sineliga. Ahi küdes ikka veel, selle kõrval lebas
hunnik purukskistud raamatuid.

Minu pilku määrgates ütles Tolja:

«Toolist ei jätkunud kauaks, teist lõhkuma ma ei
hakanud: kartsin sind äratada... otsustasin küta ra-
amatutega. Lõppude lõpuks on raamatute ülim ülesanne
inimesi soojendada,» lisas ta muirates.

Kuidas võis juhtuda, et magama jäin? Habenesin oma
nõrkust. Pärast kolmekuist lahusolekut, kui Toljal oli
lõpuks õnnestunud Leningradi pääseda ning ta oli jät-
nud üksinda oma isa ja tõtanud mind otsima, võtan
mina kätte ja jään magama!

Olen kindel, et ta on solvunud, haavunud...
Tõra haavest ei kostnud solvumist!

«Olen nii rõõmus, et sul õnnestus suua ja soojas magada,» jätkas ta, «sa oled siin, selles külmas ja näljases linnas nii väga ära kurnatud.»

«Anna mulle andeks, Tolja,» ütlesin. «Mul oli järsku nii rahulik ja ma...»

«Miks sa mulle seda kõike räägid?» ei lasknud ta mul lõpetada. «Kas ma siis ei mõista?»

Ta vaatas kella.

«Kas sa pead minema hakkama?» küsisin hirmuga.

«Jah. Varsti tuleb minna. Aga... aga mul on vaja enne sinuga rääkida. Kui sõbraga. Kui kõige lähedasema inimesega. Kohe selgitan sulle kõik...»

Ta laks ahju juurde, laskus kükakile ja hakkas raamatuid kuidagi kärsitult puruks rebima ning tulle viskama. Seejärel tõusis ta püsti, tuli uuesti minu juurde ja ütles:

«Istume, või tahad sa enne ehk süüa?»

«Ei, ei!» vastasin kiirustades. Teadmine, et Tolja tahab minuga millestki rääkida ja et ma teda vahest kuidagi aidata saan, tõrjus silmapilkselt peast välja kõik teised mõtted.

«Siis istume,» kordas ta, võttis diivanilt sineli ja heitis selle toolile, ning pärast seda, kui olin istet võtnud, laskus minu kõrvale.

«Kas tead, missugune lugu, Veronka,» ütles ta mind hellalt vaadates. «Sain selle kahepäevase puhkuse suure vaevaga. Kuid minu pataljoni komandör on erialalt arhitekt ja talle on mu isa nimi hästi teada. Teiste sõnadega, ta lubas, et ma võtan natuke toiduaineid ja toon isale Leningradi.»

«Näed nüüd!» ütlesin etteheitvalt. «Toiduained oleksid sa pidanud isale jätma, aga mitte sinu tooma.»

«Kukepea,» heitis Anatoli käega, «andsin talle üle poole. Ja lõpuks, miks ma ei või jagada toitu inimesega, kes on mulle kallim... kallim kõigist maailmas?... Oleks olnud hirmus, kui ma poleks sind leidnud... Nüüd taipan, et mul oli vaid üks šanss tuhandest sind siin kohata. Olen õnnelik...»

«Aga kas Fjodor Vassiljevits ei öelnud sulle, et tööta ja elan hospitalis?» lipsas mul üle huulte. Esimest

Anatoli juuresolekul nimetasin tema isa ees- ja nimega.

Jah, jah,» vastas Anatoli, «ütles küll. Saad ju isegi aru, et minu esimene küsimus käis sinu kohta — isa ju kirjutas mulle, et käisid paar korda tema juures. Aga millises hospitalis? Millises?! Minu lugupeetud vanem on taolistest pisi asjadest alati üle olnud. «Hospitalis Viiburi poolel...» See oli kõik, mida ta mulle öelda oskas. Kujutad endale ette? «Külla, vanaisale!» Noh, ma otsustasin siis siia tulla. Ja nagu näed, mitte asjatult.»

Ta tõmbas mind enda ligi ja suudles laubale.

«Sa tahtsid minult midagi paluda, Tolja?» meenutasin ma, valmis tegema tema heaks kõik. Kõik, kõik maailmas!...

«Ah, tühi asi,» ütles Anatoli. «Tahtsin sinuga nõu pidada... Vaata, me võiksime veel mõnda aega koos olla. Noh, nii kaks-kolm päeva. Võiksin tulla õhtuti sinu juurde hospitali või... Ühe sõnaga — võiksime veel koos olla.»

«Aga kuidas?» küsisin arusaamatuses, püüdes ära arvata, kas tal tõepoolest lubatakse tulla hospitali, kui lõpeb minu vahetus, või võiksime kohtuda kuidagi teisiti...»

«Kuidas?» kordas ta. «Aga väga lihtsalt! Kui mul õnnestuks mõneks päevaks haigestuda...»

«Haigestuda?» küsisin mina omakorda imestusega.

«Nojah, haigeks jäädal. Mis sin siis nii ebatavalist on?... Jutt on tõendist, tavalisest arstitõendist...»

«Kuid sa ju... ei ole haige,» pomisesin mina.

«Haige või mitte, mis vahe siin on!» huudis Anatoli. «Lõppude lõpuks põdesin kolm kuud tagasi kopsupõletikku, seda tead sa väga hästi! Iga arst võib minu juurest leida neid... noh, kuidas te, meedikud, seda nüüd nimetate?... Komplikatsioonide järgi? Kähin ja kahin, pleuriit ja bronhiit... Mõtlesin, et sulle kui hospitali töötajale ei tee niisuguse tõendi ära korraldamine erilist vaeva.»

Ta ütles seda kõike hooletul toonil, kergelt minu arusaamatuse üle pahandades.

«Mida ta ometi räägib?... Mida ta räägib?...» kordasin mõttes. «Tõendi... ära korraldamine?...»

«Missugune tõend? Kellelt?» küsisin tasa.

«Mis sinuga lahti on, Veera, sa ei taip elementaar-

et oleks allk...
paberitukk, mis...
kolm-neli päeva koos viibida! Kas selles sinu hospitalis ei leidu tõepoolest ühtegi arsti, kes sulle vastu tuleks?»

«Ükskõik milline pookstav ja pitser... ükskõik milline pookstav ja pitser...» kordasin endamisi nurilt.

«Noh, mis sa vahid mind nagu küülik madu?» ütles Anatoli, seekord oma ärritust juba varjamata.

«Tolja, aga praegu käib ju sõda!»

«Sõjas olen mina, aga mitte sina!» karjus ta. «Pole mulle vaja poliittundi pidada!»

Mulle näis, et hämaruses nähtamatud seinad hakkavad minu poole liikuma. Võtsin end lõpuks kokku ja ütlesin aegamööda, sest iga sõna nõudis mult suurt pingutust:

«Ei, Tolja, sõjas oleme meie kõik. Ja see, mida sa mõtlesid, jääb teostamata. Iga meie arst, kui pöördusin tema poole saarase tõendi pärast, ei võtaks mind üldse jutule. Ta... ajaks mind lihtsalt välja.»

«Milline vagatsemine!» hüüdis Anatoli.

Ta kargas diivanilt püsti ja hakkas mööda tuba kiiresti edasi-tagasi sammuma. Peatus siis minu vastas ja ütles võõra häälega:

«Kõik on arusaadav. Sinu kopikaline prestizž on sulle kallim kui võimalus veeta minuga veel mingid õnnetud kolm päeva. Hästi! Pea seda meeles, kui just nende kolme päeva jooksul mind... mind...»

Ta huuled hakkasid värisema ja ta pööras näo ära.

Tormasin tema juurde ja haarasin ta õlgadest kinni.

«Ei, Toljakene, eil... Ma ju armastan sind. Olen valmis sinu heaks tegema kõik — nälgima, külmetama, sinu eest rindele minema, kui see võimalik oleks!... Aga seda... seda, mis sa ütlesid, seda teha ei tohi! Meil on hiljem häbi — nii sinul kui minul! Blokaad murtakse ju varsti läbi ja...»

«Jätal!» karjus ta, kiskudes endalt minu käed. «Ära korda ajalehtede juhtkirju! Mõtlesin sinule igal hetkel. Olen olnud valmis sinu eest kuulide alla, surma minema, sina aga...»

Ta jai raskelt hingates vait.

«Hästi,» ütles Anatoli siis. «Ütlen sulle kogu tõe. Kõik, kuni lõpuni. Meie ehituspataljon viiakse lahema kolme-nelja päeva jooksul mujale. Sain sellest teada

Ja tead kuhu? «Neeva maalapikesele!»
...gi kuulnud seda nimetust? See on kindel
...seda sõna sa ometi mõistad?! Ma pean
paasema. Kolm-neli päeva kusagil üle elama!...
...ka nuud hakkad sa mulle lugema ajalehe-
odesid?!»

«Aga... sa pead ju niikuini...» alustasin mina.

«Midagi ma ei peal. Hospitali tõendiga läheksin komandantuuri lihtsalt hiljem ja kellelegi ei tuleks minu pataljoni enam meelde. Saadetakse esimesse ettejuhtuvasse väeossa ja kõik. Muide...»

Ta heitis käega ja hakkas taas jälle närviliselt ringi kõndima.

«Neeva maalapike»...» kordasin mina. «Seda kohta ma tean. Hiljuti põgenes sinna meie hospitalist üks komandör. Kapten Surovtsev. Haavatu. Põgenes rindele enne lõplikku paranemist.»

«Miks sa seda mulle räägid?» hakkas Anatoli jälle karjuma. «Tahad oma kangelast mulle nina peale kirjutada? Aga mina ei ole kangelanel! Ei o-le kan-ge-la-nel!» hüüdis ta silphaaval. «Olen valmis võitlema, kuid kindlasse surma minna ei tahal!»

Imelik lugul... Mida kõvemini ta karjus, seda rahulikumaks läksin mina. Kummaline külm senitundmatu rahu...

«Tolja, kuula mind,» ütlesin. «Kas sa oled mõelnud tulevikule? Noh, sellele, mis juhtub pärast sõda?...»

«Siis elavad need, kes ellu jäävad,» heitis ta, ringi pöördumata, üle õla.

«Kas oled mõelnud sellele,» jätkasin mina, «et varsti murtakse blokaad läbi? Just nimelt sel «Neeva maalapikesel!» Ja kõik rõõmustavad, kõik on õnnelikud... Aga sina... kuidas sa saad edaspidi inimestele silma vaadata? Vaadata, teades, et...»

«Blokaad murtakse läbi? Seal?» kordas Anatoli ja puhkes hüsteeriliselt naerma. «Ja selle oled sa samuti lehtedest välja lugenud? Hüval! Siis loe ka muud!»

Ta hakkas otsima pukste taskutes, tõmbas sealt välja mingisuguse paberi ja viskas lauale.

«Säh, võta, loe labil!»

Võtsin mitmeks kokkukeeratud paberi, tegin lahti, läksin avatud ahjuukse juurde ja lugesin kustuvate raamatute valguses:

Leningradi naine! Sinu poole poordub Saksa väerjajad. Miljoniline Saksa armee umbritseb Leningradi tiheda rõngana. Te olete maailmast ära lõigatud. Te olete määratud hukkamisele. Kohutav nälg on tulnud sinu linna. Halasta oma lastele, vaene, kannatav ema, halasta neile! Nõua võimudelt viivitamatut alistumist Saksa vägedele. Vastupanu on mõlletu. Kui sa ei anna linna ära, surevad sinu silmade all sinu lapsed, sureb sinu mees, sured ka sina ise. Halasta oma lastele. Anna alla!

See oli üks neist alatutest lendlehtedest, mida sakslased lennukitelt Leningradi loopisid.

Lugesin lendlehe tähelepanehkult läbi ja siis alustasin veel kord otsast. Pärast lugemist viskasin paberi ahju. Vaatasin, kuidas ta suttis, mustaks tõmbus, siis nagu konvulsivselt kägardus ja tuhaks muutus.

Pöördusin Anatoli poole. Ta seisis lukumatult, jalgides iga minu ligutust.

«Mine ära!» ütlesin ma.

«Kuid ma ei usu ju seda!» sõnas Anatoli ehmunult. «Tahtsin lihtsalt sulle näidata...»

«Mine ära,» kordasin.

«See on ju rumal!» hüüdis ta ootamatult vinguva häälega. «Tõstsin selle paberi lihtsalt tanavalt üles...»

«Mine ära!» kordasin kolmandat korda.

Mida oleks olnud mul talle veel öelda? Et olin kartnud temaga kohtuda, kuna armastasin teda? Olin kartnud, et tema puhtad kaed puudutavad minu ihu, mis oli rüvetatud Saksa sõdurite kleepuvate higiste kätega? Et olin kartnud kõike muud — et ta ei armasta mind enam, poorab mulle selja, leiab endale teise? ... Ja polnud osanud karta ainult seda! Ainult mitte seda, mida olin kuulnud talt praegu...

Mõtlesin Surovtsevile ja viimasele jutuajamisele temaga. Kujutlesin, kuidas ta, kantud võitmatust soovist olla seal, kus heitlevad tema seltsimehed, sellel kohutaval Neeva platsdarmil, lahkus meie hospitalist, ja vaatasin Anatolile vihaselt nakku.

Ta tammus kuidagi kohmakalt paigal ja hakkas siis sinelit selga ajama. Ei saanud tükil ajal kätt varrukaske. Lõpuks tõmbas sineli siiski selga ja läks ukse poole.

«Ja oma kott,» ütlesin mina. «Ja see. See, mis on...»

Anatoli pööras ringi.

«Anna emale,» ütles ta kõlatult.

«Ta ei söö seda. Ja mina ka ei soo. Keegi ei söö. Võta.»

Ta seisis ikka veel ukse juures.

Siis haarasin ma toolilt tema seljakoti ja hakkasin laual olevaid toidupalasisid sinna pilduma, nende poole vaatamata. Seejärel viskasin seljakoti ukse juurde.

«Korista ära!»

Anatoli vaatas mind, siis kotti ja tõstis selle rihmapidi üles.

«Minel» ütlesin uuesti ja pöörasin selja.

Minu selja taga avanes ja sulgus uks...

XV

Süngel novembrihommikul kogunesid Vasnetsovi kabinetti Leningradi partei ja komsomoli rajoonikomiteede sekretärid. Rietatud sõjaväesinelitesse ja vattkuubedesse, võõrihmade küljes püstolikabuunid, kõhnad, kuid hoolikalt raseeritud, võtsid nad ritta seatud toolidel vaikides istet.

Smolnõis oli suhteliselt soe — töötas keskküte, kuid inimesed olid juba harjunud, et kõikjal on külm ega riidetunud lahti, ka Vasnetsovil endal oli sinel õlgadel. Vasnetsovi kõrval kirjutuslaua otsas oli end sisse seadnud Pavlov. Ta istus ja vahtis keskendunult lahtisesse taskuraamatusse. Ja kõik toasolijad vaatasid valvsa ootusega kord linnakomitee sekretärile, kord RKK volniku poole. Pavlovi siinolek tähendas, et jutt puudutab toiduainetega varustamise küsimust, mis iga päevaga muutus üha teravamaks.

Vasnetsov omakorda uuris tuttavaid nägusid, mis viimaste nädalate vältel nii muutunud olid. Ta tahtis kindlaks määrata nende inimeste väsimuse astme, mõista, milline on nende vastupidavus, kus on uutele katsumustele vastupanu piir. Just nimelt piir, sest nende valmisolekus anda kodulinna kaitseks mitte ainult oma jõud, vaid ka elu, Vasnetsov ei kahelnud.

Mitmekordset hokirandest... ides reprodutseeritud paberitukk lakoonilise kirjaga: «Rajoonikomitee suletud. Kõik laksid rindele» symboliseeris juba Kodusõjast saadik seda, et kommunistid on eeshinil igas heitluses Nõukogudemaa vaenlastega. Kuid praegu ei saanud keegi sulgeda partei või komsomoli rajoonikomiteed, selleks ei olnud kellelgi õigust, kuigi iga linna- ja rajoonikomitee töötaja, sekretär, kuni reainstruktorini, oli valmis lahkuma oma kabinetist, et kaitsta Leningradi, relv käes.

Vasnetsovi kabinetti kogunenud inimestel tuli lahendada keerulisi ülesandeid. Seisid ju nemad sissepiiratud linna tuhandete kommunistide ja kommunistlike noorte eesotsas.

Suur osa Leningradi tööstusettevõtetest oli evakueeritud itta. Aga linna jäänud tootised olid oma õlgadele võtnud kahekordse ja kolmekordse kandami — toodang ei vähenenud, vaid koguni kasvas.

Sellest ajast peale, kui vaenlane hakkas linna tulistama, sattusid eriti raskesse olukorda linna lõunapoolses servas paiknevad tehased. Rindejoon oli neist mõne kilomeetri kaugusel. Rinde staabi spetsialistide abiga kindlustati tehaste territooriumid hästi. Kuid ka pärast seda, kui sakslased õnnestus peatada, oli töö nendes tehastes eluohtlik, sest neid tulistati eriti intensiivselt.

Partei linnakomitee võttis vastu otsuse hajutada Leningradi lõunaosas töötavad ettevõtted, viia kakskümmend kaheksa vabrikut ja tehast terviklikult või osaliselt liina põhjaossa. Äärmiselt lühikese aja jooksul oli vaja ehitada uued tsehhid, paigutada ära ühiselamud, organiseerida sööklad. Kõige selleks oli vaja mobiliseerida — kui mitmes kord juba! — tuhandeid inimesi ning nagu ikka, esimeses järjekorras kommuniste ja kommunistlike noori.

Õõ, eriti kui see ei olnud kuuvalge ja vaenlase lennukid ei lennanud, muutus kõige toorohkemaks ajaks. Just oõsel toimus tehaste seadmete transport ja uuesti kokkumonteerimine.

See oli Leningradi kommunistide ja kommunistlike noorte juhtidele järjekordseks katsumuseks. Nad pidasid sellele vastu. Ja need istusid need inimesed Vasnetsovi juures, kahvatud, unetutest öödest punetavate silmadega, ning mõtlesid: millest tuleb jutt täna?...

trüstusest? ... Jah, see küsimus oli ikka ni lahendamata, olgugi et kõik õmblustöö- ning linna karusnaha- ja jalatsivabrikud tootasid muu sõjaväe tarbeks.

luttekriisist? ... Kuid kaks tuhat kommunistlikku noort, kannatades stoiliselt külma ja nälga, langetasid juba puid Pargolovo ja Vsevolžski metsades, üheaegselt metsasihte luues, et langetatud puid raudtee juurde vedada.

Autotrassi ehitamisest Zaborjest Novaja Ladogani? Kuid ka sinna oli juba saadetud sadu kommuniste ja kommunistlike noori...

Mõtiskledes selle üle, milliseid uusi ülesandeid nende ette seab partei, heitsid inimesed valvsaid ja ärevaid pilke RKK volnikule.

Kuidas on lood toiduainetega? Mida hakkavad leningradlased homme sööma? See oli kõige ärevam küsimus.

Vasnetsov koputas pliatsiga vastu kirjutuslauaklaasi, olgugi et kabinetis valitses niigi vaikus, teatas:

«Sõna teadaandeks on seltsimees Pavlovil.»

Pavlov tõusis, kiskus ilmse vaevaga pilgu taskuraamatult ja vaatas alles nüüd kokkutulnuile.

«Seltsimehed, tuln õsna hiljuti Suurelt maalt, viiekümne neljandast armeest,» ütles ta. «Täpselt seletada, mis seal toimub, pole minu ulesanne. Ütlen vaid, et vaenlane tungib Volhovi poole. Teie aga ilmselt teate, et toiduainete koormad tulid Leningradi seni Volhovi laama kaudu, hilisema ümberlaadimisega Gostinopolje sadamas. Ja Gostinopoljesse on praegu kogunenud...» Pavlov tõstis oma taskuraamatu silmade juurde, «kaks-teist tuhat tonni jahu, poolteist tuhat tonni tangu ja tuhat tonni liha ning rasva...»

Inimesed kuulasid nagu võlutult neid pealtnäha nii tavalisi sõnu: «jahu», «rasv», «liha», «tangud», «kaks-teist tuhat tonni», «poolteist tuhat tonni», Siinviibijaile mõjusid need nagu miraaž surevale kõrberändurile...

«Meie ette,» jatkas Pavlov, «kerkis edasilukkamatu ülesanne päästa need toiduained ja paisata Gostinopoljest kiiresti Laadoga kaldale, et seejärel sealt kõik Leningradi toimetada.» Pavlov asetas taskuraamatu lauale. «See oli raske ulesanne, seltsimehed. Gostinopoljest Novaja Ladogani on umbes kolmkümmend viis kilo-

meetrit. Toiduaineid veeti veoautodel, praamidil mootor-
Volhovit. Ja seda kõike lakkamatu pommitamise all.
Ilma viiekumne neljanda võitlejate, samuti jõe- ja mere-
laevanduse madruste ennastsalgava abita ei oleks me
nisuguse asjaga mõne päeva jooksul toime tulnud. Kuid
täna võin teile teatada, et töö on tehtud. Kõik minu
poolt loetletud toiduainete varud on juba Novaja Lado-
gas ning hästi maskeeritud, ja kohe, kui järv kinni kül-
mub, hakkame neid Leningradi toimetama!... Minu
poolt kõik.»

Kõik vaikisid rusutult. Äsja nende põletikulise pilgu
ette kerkinud miraaž kadus. Toiduained olid olemas,
kuid... kättesaamatud.

«Seltsimehed,» alustas Vasnetsov. «Me palusime
Dmitri Vassiljevitši teid sellest informeerida, et teaksite:
äärmiselt raske olukord, milles praegu viibib linna
elanikkond, on ajutine. Teie ülesandeks on kõikide teie
käsutuses olevate vahenditega, eeskätt loomulikult pro-
pagandistide võrgu kaudu viia kõik, mis te siin kuulsite,
iga leningradlaseni. Iseenesest mõistetavalt ei saa me
ajalehtedes kirjutada, et Novaja Ladogasse on koonda-
tud toiduainete varud — sellega osutaksime teene vaen-
lasele ja tema lennuväele. Ka teid palun ma, jutuaajamis-
tel elanikkonnaga ärge nimetage mingeid geograafilisi
punkte. Kuid peamist — seda, et kodumaa meid ei
unusta, et toiduvarud on olemas ja toimetatakse Lenin-
gradi, niipea kui Laadoga kinni külmub, peavad inimesed
teadma. See on eriti tähtis nüüd, tähtis selle-
pärast...» Vasnetsov takerdus, nagu oleksid sõnad oota-
matult kõrri kinni jäänud. Ta toetus kätega lauale ja
lõpetas: «Tähtis sellepärast, seltsimehed, et oleme sun-
nitud neljandat korda vähendama elanikkonnale kaar-
tide alusel väljaantavate toidukaupade norme...»

Leningradis algas nälg. Uha sagedamini kukkusid ini-
mesed teadvust kaotades tänaval, korterites ja tööpün-
kide taga pikali maha. Düstroofia — nisugune oli arstide
diagnoos.

Puudus ei olnud mitte üksnes igapäevasest leivast ja
alatoitluse all ei kannatanud mitte ainult inimesed. Näl-
gisid elektrijaamad, katlamajad ja autotransport. Ka neid
polnud millegagi toita: küttevarud olid lõpukorral.

inimbid hõõgusid poole võimsusega, et viimaks
lt kustuda.

lark-järgult tühjenes ka kuulus Kirovi tehase.

oja esimestest päevadest alates valmistati seal Lenin-
radi rindele ja teistele rinnetele raskeid tanke «KV»
ning polgusuurtukke. Kuid nüüd näis, et selle alles hil-
juti veel nii võimsa organismi arteritesse ning veeni-
desse on jäänud juba üpris vahe verd. Jah, aegamööda
kuid järjekindlalt jooksis see tilk-tilga haaval välja...

Mitmetuhandelisest kirovlaste kollektiivist oli Lenin-
gradi tööle jäänud veel vaid osake. Juba mitmendat
kuud võitles rindel kangelaslik Kirovi tehase maakaitse-
väe diviis. Mitmed sajad kirovlased sõdisid vaenlasega
Punaarmee regulaarväeosade koosseisus. Tuhanded töö-
lised ja insenerid olid eriti hinnalise sisseseadega itta
sõitnud, et kaugel Tšeljabinskis ehitada hiiglatehas, mis
oleks võimeline rahuldama rinde vajadused tankide
osas.

Aga kõik need, kes olid jäänud tööpunkide taha vanas
tehases — legendaarses «Punases Putiilovlases» — oota-
sid iga minut haaresignaali, valmis haarama vintpüssi,
istuma tanki, asuma kuulipilduja taha ja andma vastu-
lööki tehase territooriumile tungivale vaenlasele.

Pikkamisi hakkas uute tankide ja suurtükkide toodang
kahanema. Tehas asus rindel vigastatud tanke ja suur-
tukke remontima.

Ikka sagedamini tuli ette häireid elektrienergiaga
varustamises. Kanalisatsioon ei töötanud. Ikka aeglase-
malt liikusid tehase territooriumil inimesed, vaevaga lii-
gulades alatoitlusest paistetunud jalgu. Ainult tehase
territooriumi tulistamine jätkus samasuguse hooga nagu
blokaadi esimestel nädalatel. Mürsud lõhkesid tehase
õues, tsehhides ja tänaval...

Mõned tsehhid ja osakonnad paigutati ümber linna
põhjaossa, kuid tehase põhiosa oli võimatu mujale viia.

Valujad, katelsepad ja tehase elektrijaama töölised
olid ka tulistamise ajal sunnitud jääma töökohtadele,
et kindlustada tootmise järjepidevus. Sageli said nad
surma, kuigi nende töökohtade vahetus läheduses olid
kindlad varjendid.

...Kirovi tehasesse sõitis Vasnetsov. Ta korraldas
tehase juhtkonnaga lühikese nõupidamise, käis läbi
mõned tsehhid ja tuli hilisõhtul, nähtust sünge ja rusa-

tud, parteikomiteesse, kus sel ajal oli valves Ivan Maksimovitš Koroljov.

Koroljov istus laua taga, seljas vatikuuele tõmmatud presentjope, jalas vildid ja peas läkiläki. Ümber kaela oli tal kas lai sall või naisterahva pearätt. Laual põles petrooleumilamp. Seina ääres põrandal seisis kuulipilduja.

Raudahi, mille korsten viis välja laudadega kinnilöödud aknast, oli juba jahtunud.

«Noh, tere, Maksimõtš!» ütles Vasnetsov.

Koroljov ulatas talle sõrmkindas käe.

«Tere, Sergei Afanasjevitsš!» vastas ta. Ja lisas rõõmutu naeratusega: «Andesta, et püsti ei tõuse. Hoian jõudu kokku.»

Vasnetsov istus samuti laua taha, võttis kindad käest, puhus külmadele sõrmedele ja ütles, tehes pealingutuse ahju kõrval lebavate lühikeseks saetud halgude suunas:

«Külm on teil siin! Puid ju jätkub, miks sa ei küta?»

«Kulutame normi järgi,» vastas Koroljov. «Olen oma normi juba ära kütnud. Peab sellele ka mõtlema, kes sind välja vahetab. Vahi niisama puudele, ehk hakkab soojem,» naeratas ta jälle kibedalt.

«Kas on raske, Maksimõtš?» küsis Vasnetsov tasa. «Olgu, vastust ma ei oota, näen ise.»

«Mis uudiseid sa kaasa tõid, seltsimees Vasnetsov? Kuidas rindel lood on?»

«Kärvad lahingud.»

«Ah, sedasi!» ütles Koroljov seekord juba tigateda muigega. «Ja mina mõtlesin, et sõda on labi, ainult et meile unustati ütlemast! Võib-olla lisad veel, et «kõikides suundades»? Nagu ajalehtedes?»

«Võin ka konkreetsemalt. Nevskaja Dubrovka juures lahingud ei vaibu. See on rõnga sees. Sealpool on aga veel raskem. Vaenlane tungib Volhovi peale.»

«Tähendab, läbimurdmiseks pole mingit lootust?»

«Kui tõele au anda...»

«Sa jäta see «kui» koolieelikute jaoks, seltsimees Vasnetsov. Kirovi tehase parteikomitees võib ilma iga-suguste «kuideta» rääkida.»

«Hea kull. Arvan, et lähemal ajal ei ole blokaadirõnga läbimurdmist loota.»

«Mille nimel siis inimesed hukuvad?»

«Ega Nõukogudemaal ainult Leningrad ole, Maksi-

skva on hadaohus, tead ju kull. On vaja vaen-sin kütkestada.»

«Nagu selles karuvalmis? Kes keda kütkestab?»

«Meie kütkestame, Maksimõtš, meiel!» vastas Vasnetsov kindlalt. «Me hoame kinni vähemalt kaksküm-mend viis Saksa diviisi. Aga võib-olla isegi rohkem. Sel-les ongi praegu peamine tõde. Ja meie peamine kohus.»

Koroljov vaikis.

«Saan sinust aru, Maksimõtš,» hakkas Vasnetsov uuesti rääkima, «raske on, Väga raske ja... kibe. Kaisin praegu tsehhides. Töölised pusivad vaevalt jalul. Minu juuresolekul kukkus üks treial instrumentaaltsehhis naljanõrkusest maha.»

«Käiksid sa rohkem meie tsehhides, näeksid rohkem niisuguseid kukkumisi,» sõnas Koroljov pilku kõrvale pöörates süngelt. «Kas sa tööliste jalgu vaatasid? Jalad nagu elevantidel. Paistes. Ka mina saan vildid suure vaevaga jalga.»

Kuidas sai Vasnetsov ergutada ja julgustada seda vana inimest, kes teda juba siis oli tundnud, kui ta alles nooruk oli. See ei lugenud midagi, et tema, Vasnetsov, oli nüüd linnakomitee sekretär, vana Koroljov aga üks kümnetest tuhandetest Piiteri kaadritöölisest.

Igal leningradlasel oli nende sõjakuude jooksul kor-duvalt tulnud üle elada raskete pettumuste kibedust. Siis, kui vaenlast, vastupidi sõjaeelsetele prognoosidele, ei õnnestunud purustada ja tagasi luua ei teisel, ei kol-mandal ega kümnendalgi sõjapaeval. Siis, kui inimestes tärpanud lootus, et sakslasi õnnestub kinni pidada ja puruks lüüa Luuga linil, mis elas nende südames peaaegu kuu aega, lõppude lõpuks luhta laks. Ja siis, kui blokaadirõngas sulgus ja algas linna tulistamine suur-tukkidest...

Kuid Vasnetsov oli kõik need raskused ja pettumused eriliselt üle elanud. Ta oli ju üks nendest, kelle kätte leningradlased oma saatuse olid usaldanud. Ta tundis vastutust sadade tuhandete inimeste ees mitte ainult mõistusega, vaid kogu südamega, kogu oma olemusega.

Ta tundis, et on kohustatud tegema kõik võimaliku ja võimatu, et kergendada nende kannatusi, aidata neid, hoida neis uleval usku võidusse.

Ja praegu, mil Vasnetsov istus Koroljoviga külmas, poolpimedast petrooleumilambist vaevalt valgustatud

Kirovi tehase parteikomitees, valdas see tunne teda erilise jõuga.

Kui õnnelik ta oleks olnud, olnuks tal võimalus öelda praegu sellele vanale Piiteri tööliste midagi niisugust, mis oleks pannud sarama mehe tuhmunud silmad, muutnud ta korrapealt nooreks, endiseks Koroljoviks, kellena Vasnetsov teda mäletas sõjaeelsetelt parteiaktiivi koosolekutelt!...

Kuid midagi taolist polnud Vasnetsovil öelda.

Ta oli täna tehasesse tulnud teise eesmärgiga, teine ülesanne nõudis temalt praegu täitmist...

«Nägin kõike ja tean, Ivan Maksimovitš,» jatkas Vasnetsov, «ja seepärast ongi mul nii raske rääkida seda, mida olen kohustatud. Linna on jäänud praegu vaid õige-õige vähe toiduaineid. Varustamine toimub nüüd üksnes õhuteed kaudu, see annab aga ainult imepisikesed osa sellest, mida vajame. Laadoga teisele kaldale on kogunenud suured toiduainete varud, kuid me ei saa neid linna toimetada, enne kui järv on kinni külmunud.»

Vasnetsov püüdis rääkida võimalikult rahulikult. Ta loetles lihtsalt ümberlükkamatuid fakte.

Algul kuulas Koroljov teda kuidagi hajameelselt, kuid aegapidi muutus Ivan Maksimovitši nägu üha rohkem valvsaks.

«... Me jälgime Laadogat ööpäevad läbi. Jääle on läinud luuresalk. Kuid veoautot see jää veel ei kannu. Aga asi pole mitte ainult selles... Mitte ainult...» kordas Vasnetsov. «Sa tead, me ehitame uut teed, mis läheb kaugemalt ringi, selle läbilaskevõime kujuneb palju väiksemaks, kui oli vanal ning see tee on palju pikem...»

«Ära venita, Sergei Afanasjevitš,» katkestas Koroljov teda süngelt. «Selle tee ehitustöödele saatsime ka meie oma inimesi. Nii et olukorraga oleme tuttavad.»

«Noh, kui olukord sulle tuttav on,» ütles Vasnetsov juba otsustavamalt, «siis saad aru, et meil ei ole praegu teist väljapääsu kui...»

Ta jäi vait, tundes, et ei jatku siiski jõudu öelda välja seda, mille ta täna juba tehase juhtkonnale teatavaks oli teinud. Vasnetsoville meenus jälle tsehhi kivipõrandal lamav näljast nõrkenud tööline, kelle ta ise oli aidanud tassida ühele nurgas seisvale koikule...

«Miks sa vait jäid, Sergei Afanasjevitš?» aitas Korol-

lagant, taibates Vasnetsovi olukorda. «Raagi, ära muretseda, me oleme juba kõigega harjunud.»

Ja Vasnetsov ütles Koroljovi poole vaatamata võõra häälega:

«Partei olbistikomitee ja linnakomitee on sunnitud homsest päevast uuesti vähendama toidunorme.»

Koroljov nõjatus tooli seljatoele.

«Kuidas vähendada? ... Nadal tagasi ju vähendati,» ütles ta vaevaliselt. «Mitmes kord see juba on?»

«Viies,» vastas Vasnetsov kalgilt. «Kahekümnendast novembrist hakkavad töölised saama kakssada viiskümmend grammi leiba, ülalpeetavad aga sada kakskümmend viis.»

Mõne hetke oli Koroljov vait. Siis aga sõnas tasa:

«See... see on ju surm, Sergei Afanasjevitš.»

Ta ütles selle kohutava sõna «surm» välja ilma mingi hääle varjundita, ilma erilise pingutuseta, ja see vapustas Vasnetsovi.

«Me peame vastu pidama, peame vastu pidama, Maksimõtš,» hüüatas Vasnetsov peaaegu anuvalt. «Inimestele tuleb selgitada, veenda neid, et see on ajutine, et niipea kui Laadoga kinni külmub...»

«Inimesed surevad maha,» kordas Koroljov, otsekui poleks teda kuulnudki.

«Kuid seda ei tohi lasta sündida! Siin, tehases, on meie tööliklassi paremik, linna parteiorganisatsiooni tuumik! Parteikomitee peab pöörduma kommunistide poole, nemad peavad ka teistes jõudu üleval hoidma. Saa aru, täna pole teist väljapääsu!»

«Tead mis, seltsimees Vasnetsov,» ütles Koroljov ootamatu karmusega. «Meil sinuga pole mõtet miitingut pidada. Kirovi tehase kommunistid töötavad ja julgustavad inimesi, kuni süda tuksub. Aga kui sa tead, kuidas niisuguse pajukiga ära elada saab, siis ütle.»

«Kaheksateistkümnenda aasta kevadel saite veel väiksema pajuki,» tuletas Vasnetsov meelde. «Ja pidasite vastu. Kelle käest sa siis küsisid, kuidas ära elada?»

«Siis oli leiba kulakutel, kotimeestel ja spekulantidel. Partei ütles: võta nendelt. Vintpüss kätte ja — võta aga. Kas sa tohtlustussalkadest oled kuulnud?»

«Olen, Maksimõtš. Muide, ütlesid õigesti: miitingut pidada pole meil sinuga mõtet. Raskeks, väga raskeks läheb inimestel. Aga on tarvis, et tehases kõik mõis-

taksid: kirovlased peavad vastu pidama ja peagi ka relvastust andma. Rinne ootab tanke. Tanke on väga vaja! Olgu nad lapitud ja viis korda remondis kainud!»

«Inimesed ei jõua enam tehasesse tulla, kukuvad teel maha.»

Vasnetsov teadis seda. Linna tervishoiuosakonna õien-dites oli öeldud, et meelemärguse kaotused nälja tõttu, sageli surmaga lõppevad, on sagenenud kõikides Lenin-gradi rajoonides, ja et tuhanded inimesed, eriti eakad, ei suuda enam süngist tõusta.

«Ütle, kas teil haigete arvestust peetakse?» küsis Vasnetsov.

«Mis arvestust!» heitis Koroljov käega. «Kes on haige, aga elab siin, kasarmuolukorras, on muidugi arvel. Aga kuidas sa neid arvestad, kes kodus elavad? Korteritele-fonid on välja lülitatud. Kui inimene tööle ei ilmu, siis murrad pead: kas on tulistamise ajal surma saanud või on oma voodis nälga suremas.»

«Aga see pole ju õige, Maksimõtš!» vaidles Vasnet-sov ägedalt vastu. «On tarvis viivitamata, kordan — viivitamata — taastada side kõigi tehase parteiorgani-satsiooni liikmetega. Ja seejärel tehase kõigi muude töö-listega. Ei tohi inimesi näljasurmaga üksinda jätta! Neid on vaja jalule ajada, üles tõsta!»

«Kes neid tõstab?»

«Sina, Maksimõtš! Ja teised sinusugused. Leppisime direktiooniga kokku, et tehases organiseeritakse stat-sionaar. Et panna sinna nädalaks-poolteiseks need, kes on eriti raskes olukorras, püüda neid veidi turgutada. Aga tööisi, kes mitu päeva pole tehasesse ilmunud, peab kõiki külastama. Las selle võtavad enda peale noored. Kuidas sa kõigesse sellesse suhtud? Ah? Mis sa vaikid? Tuleb tegutsedal!»

Koroljov vangutas pead.

«Tegutsedal... Alati oled sa nii hakkaja... Hüva, püüame tegutseda.»

Ta võttis telefonitoru.

«Andke mulle komsomolikomitee. Andke sekretär... Aga kus ta on? Kõllega ma räägin? Ahaa, see oled sina, jooksi!... Tule kiiresti parteikomiteesse, kõhku!»

Alles nüüd märkas Vasnetsov, et iga lausega tuli Koroljovi suust aurupahvakas. Toas oli tööpoolest väga

kuulm; Vasnetsovi õhukesest kroomnahast säärikutes jalad kulmetasid.

Pannud toru hargile, ütles Koroljov:

«Sekretäri pole kohal, on veidikeseks pikutama läi-nud. Seal on üks vahva poiss valves, komsomolikomitee liige. Kohe tuleb. Kas ootad, Sergei Afanasjevitš, või segavad asjatoimetused?»

«Teha on palju. Ja milleks mind enam vaja, kui sa ise hakkama saad?»

«Hakkama ma saan,» noogutas Koroljov, «aga ma arvan, et kui sa juba kord siin oled, poleks paha ka komsomoliga vestelda. Selgitaksid neile, mida millekski vaja. Poiste jaoks on sellel suur tähtsus. Nagu öel-dakse — kasvatuslik.»

«Hüva, ma ootan ära,» ütles Vasnetsov ja vaatas kella. «Kuidas sa ütlesid, mis ta nimi on? Jooksik?»

«Ei, seda küll mitte,» muigas Koroljov. «Saveljev on ta nimi. Lukksepp. Ma kutsun teda jooksiuks niisama, naljapärast. Jooksis hiljuti hospitalist ära, ilma et oleks end lõpuni ravinud. Tuli tagasi tehasesse. Jõudis Narva väravanl, seal aga nabis patrull ta kinni. Dokumente polnud tal mingisuguseid, taheti miilitsasse viia, tema aga palus: viige Kirovi tehasesse... Patrullis oli üks meie tooline... Uhesõnaga — teda võeti kuulda. Kommunistlikud noored tahtsid talle noomituse anda, aga mõtlesid siis ümber: ega ta's tagalasse põgenenud, tuli nii-öelda eesliinile... Sellest ajast kutsungi teda jooksiuks.»

Uks avanex ja lävele ilmus Saveljev.

Andrei tagasitulekust tehasesse oli möödunud kaks nädalat, ja selle aja jooksul oli ta väga muutunud: tuge-vasti kõhnenenud, nagu oli mullakarva, ninaots teravaks läinud. Kuid meeleolu oli tal ergas.

«Näe, olengi päral, onu Vanjal!» ütles ta tuppa astudes energiliselt.

«Näen jah, et oled,» vastas Koroljov, «astu lähemale, tutvustan sind...»

Märgatavalt longates astus Saveljev laua juurde ja, libistanud pilgu üle eraldusmärkide Vasnetsovi sinelil, tõmbus sirgu ja raporteeris:

«Tervist, seltsimees diviisikomissar.»

«Tere, seltsimees Saveljev. Minu nimi on Vasnetsov. Olen partei hnnakomitee sekretär.»

Viimane lause oli ümselt ulearune. Zdanovit ja Vasnetsovi teadsid Leningradis kõik.

Koroljovi imestuseks peegeldus Saveljevi näol pettumus. Ta koguni ohkas millegiparast.

«Kas sa ei rõõmustagi tutvuse üle?» küsis Koroljov.

«Mis te nuud, onu Vanja... seltsimees Koroljov!» vastas Saveljev kähku. «Ma ainult mõtlesin...»

«Mida sa mõtlesid? Ütle meile ka!» lausus Koroljov heasudamliku irooniaga, nähes, et Saveljev on lõplikult kohmetunud.

«Noh...» venitas Saveljev jalalt jalale tamnudes. «Ma mõtlesin, niikui sõjaväelast nägin, et minu järele: et nõutakse rindele. Nüüd aga saan aru, et asi pole üldse sõjaväeline...»

«Jäta need poisikesejutud! Kah mul rindekangelane väljas!» katkestas Koroljov teda karmilt. «Arvad, et kui sulle üks asi andeks anti, siis...»

«Olgu, Ivan Maksimovitš,» sekkus Vasnetsov jutusse, «meile kõigile on aeg kallis. Istu, seltsimees Saveljev,» osutas ta peaga vabale toolile. «Mis su eesnimi on?...»

«Andrei,» vastas Saveljev tasa, toetudes tooli servale.

«Niisiis, Andrei, pea seda asja, kuidas sulle ise meeldib — sõjaväeliseks või mitte —, kuid see puudutab kogu komsomolikomiteed.»

«Selge.»

«Midagi pole sulle veel selge,» muigas Vasnetsov rõõmutult. «Niisiis. Nälg hakkab inimesi maha niitma. Mõned pole mitmel päeval tööle tulnud ja nende saatus on teadmata.»

«Seltsimees diviisikomissar,» võpatas Saveljev, «kui te arvate, et nad ilma kaaluka põhjusega, siis Kirovi tehases seda küll ei juhtul. Tööle ei tule ainult need, kes enam jalgadel ei seisa.»

«Nõnda arvan mina ka,» noogutas Vasnetsov. «Kuid fakt jääb faktiks. Osa inimesi ei ilmu tehasesse ja on nähtavasti raskes olukorras. Perekonnad on paljudel neist evakueerunud ja kodus pole kedagi, kes aitaks...»

Vasnetsov tundis, et jalad on päris ära külmanud ja käed samuti. Ta tõmbas sõrmikud käest ja puhus näpudele.

«Kohe panen ahju küdemal!» ütles Saveljev valmisolevalt.

«Pole vaja,» peatas teda Vasnetsov. «Ärgem varasta-

gem puid nendelt, kes tulevad parast meid. Niisiis, Andrei, ülesanne on niisugune: on vaja koguda paar gruppi kommunistlikke noori ja suunata nende koju, kes tööle ei tule. On tarvis välja selgitada, mis nendega lahti on, ja uhtlasi ka aidata neid inimesi. Selge?»

«Millega aidata?» lahutas Saveljev käsi. «Neid aitab ainult üks asi — leib.»

«Leiba ei ole!» ütles Vasnetsov teravalt. «On ainult nii palju, kui töölise toidukaardi järgi ette on nahtud — kakssada viiskümmend grammi.»

«Kolmsada,» parandas Saveljev.

«Ei. Homsest päevast peale ainult kakssada viiskümmend... Ja ikkagi on võimalusi, kuidas inimesi aidata. Ütleme, haigele vett keeta.»

«Kas tõesti ainult kakssada viiskümmend... seltsimees diviisikomissar?» küsis Saveljev nukralt ja vaatas Koroljovi poole, nagu ootaks sellelt toetust.

«Kas sa ei saanud aru, mis ma ütlesin?» küsis Vasnetsov järsult.

«Sain küll... Kakssada viiskümmend...»

«Said aru, et inimesi on vaja aidata?»

«Sain küll. Vett soojendada. Aga veevärk ju ei tööta!»

«Mõnes kohas on puurkaevud. Mõned veel töötavad. Kus aga kaevu ei ole, toovad inimesed vett Neevast. Kas sa pole sellest kuulnud?... Niisiis. Haigele on tarvis vett tuua. Ahju on vaja kütta... Linnakomitee võttis vastu otsuse lammutada kütteks vanad kõdunenud puumajad, kuurid ja plangud. Neid teil siin Narva värava kandis jätkub... Kui vaja, siis arst välja kutsuda — helistada tehasest ambulatooriumi ja teatada haige aadress. Näed, kui palju võib ära teha!»

«Aga... tankid?... Meile ju räägiti, et tankid on peamine.»

«Jah. Tankide remont, see on peamine. Kuid inimesed on samuti peamine.»

«Täheleb, vesi, puud ja arst...» loendas Saveljev pooleldi endamisi.

«Õigus. Kuid see ei ole veel kõik. Kõige tähtsam niisugusele haigele on kuulda inimese häält. Täheleb, seltsimehed peavad teda meeles, ei ole unustanud. Inimene peab tundma, et ta on vajalik. Vajalik! Selge?»

«Selge, seltsimees diviisikomissar.»

«Siis hakake aega viitmata tegutsema.»

«Kannan komiteele ette,» vastas Saveljev, kuidagi ükskõiksest.

«Lulitage nendesse gruppidesse tingimata tütarlapsi. Neil on meist õrnemad käed, eks ole?»

Saveljev noogutas vaikides ja hakkas silmitsema kuusi oma punastel, lõhenenud nahaga sõrmedel.

«Mis, kas ülesanne ei ole meeltmooda?» küsis Vasnetsov.

Andrei vastas põiklevalt:

«Ei, miks... mis seal ikka... ülesanne on tähtis, seltsimees diviisikomissar. Ainult... mulle lubati hoopis teist!...» Tema häälest kostis jälle nukrus. «Remondid oma brigaadiga kolm tanki ära ja sõidad siis selle kolmandaga rindele! Aga meie oleme andnud juba neli — neli «Klimi»!... Te oleksite neid enne remonti nägema pidanud! Mitte tankid, vaid vanaraud. Tornid ei keerle, vaatepilud on kinni, roomikud ribadeks... Meie tegime neist... noh, nagu uued! Ja mis nüüd välja tuleb? Kes neid tanke sõrmegagi pole puudutanud, need sõidavad rindele, meie aga laheme puid ja vett tassima? See pole õiglane, seltsimees diviisikomissar!»

Vasnetsov tõusis ja kõndis mööda tuba edasi-tagasi.

«Kuule, Andrei,» ütles ta, Saveljevi ette seisma jäädes. «Võin sulle saladuskatte all tunnistada: tahan ju ise ka rindele. Mul on koguni, nagu sa näed, sõjaväeline auaste. Võiksin lahinguülesannet täita ja tänast Leningradi üldse mitte näha. Ei varemeid, ei seda, kuidas inimesed naljast üles paistetavad... Aga ma pean olema siin. Leningradis!»

«Teie olete linnakomitee sekretär,» väitis Saveljev kangekaelselt vastu. «Teid valiti.»

«Aga kas sind ei valitud? Kuidas sa komsomolikomitee liikmeks said? Andsid kaadrite osakonda avalduse? Või kirjutas tsehhiülem käskkirja?... Ei, Andrei, sind valiti samuti. Aga kui juba valiti — unusta kõik oma isiklikud soovid.»

Vasnetsov kõndis jälle mööda tuba, surunud käed sügavale sinelitaskutesse.

«Jalad kulmetavad,» tunnistas ta kohmetunult.

«Viltides tuleb käia,» sõnas Koroljov õpethkult.

«Pole ette nähtud,» muigas Vasnetsov. «Intendandid ei anna välja. Vildid on rindel vajalikumad.» Ja ta ütles uuesti Saveljevi ette peatuma jäädes: «Tead, Andrei, ma

olin varem ka komsomolitool. Tahan sulle jutustada ühest juhtumist. Võttis meid kokku Sergei Mironovitš Kirov, noh, komsomoli rajoonikomiteede töotajaid. Jutt oli komsomoli ülesannetest esimesel viisaastakul. Tookord industrialiseerimine ja kollektiviseerimine alles algasid. Ja siis esitas üks noormees Vuburi rajooni komiteest Kirovile küsimuse: «Oelge, Sergei Mironovitš, kahe sõnaga, kuidas kontrollida, kas oled tõeline kommunistlik noor või mittel Millised on tunnusmärgid?» Kirov mõtles, muigas, ja ütles: «Kahe sõnaga ei oska, kui aga te veidi aega mulle juurde annate, siis proovin. Kui koju tuled, istu maha ja mõtle, mis on praegu riigi peamised ülesanded. Ja loetle üles need asjad, mida sina teha võiksid. Kas mõttes, või pane paberile. Iga tegu eraldi reast. Siis loe läbi ja mõtle järele. See asi on lihtne. Kuidas teha, on selge ja aru anda kerge. Jäta see asi siis kõrvale, anna lahendamiseks mõnele parteitule või noorele komsomoli liikmele. Teine asi on raskem. Selle täitmiseks tuleb sul leida sobiv inimene. Aga kolmas asi on kõige raskem, kõige tänamatum. Ei sa tea, kuidas sellele läheneda, ei oska seda kellelegi usaldada. Pealtnäha nagu polekski midagi, aga aega võtab kuradi palju... See asi võtagi endale lahendamiseks. Ja nii toimi kogu elu läbi. See ongi peamine tunnusmärk. Ei taha? Ajab sinu isiklikud plaanid sassi? Ära siis komsomoli mine. Parteist pole aga siis mõtet rääkidagi.» Näe, nii õpetati meid, Andrei. Kas küsimusi on?»

Mõne aja Saveljev vaikis, siis vastas:

«Ei ole küsimusi, seltsimees diviisikomissar.»

«Siis mine ja tegutse.»

Saveljev lahkus.

«Noh, ka mina sõidan ära, Maksimõtš,» ütles Vasnetsov. «Hoia ennast. Ja ütle kommunistidele: töölisklass tuleb sailitada. Kuulafond tuleb alal hoida. Ilma selleta pole me midagi väärt. Noh...» Ja ta hakkas kinnast käest sikutama.

«Ära võta, ega me ballil ole,» ütles Koroljov, talle kätt ulatades. «Hüvasti, Sergei Afanasjevitš. Kirovit tuletasid sa õigel ajal meelde. Tundsin teda ju hästi... Uhesõnaga — võtame arvesse. Head reisi!»

Koroljov valjus tehaseväravast õhtul kella viie paiku.

Ta ei olnud juba mitu päeva tehastest lahkunud. Viimasel korral oli käinud ära ainult tunniks ajaks, et külastada haiget abikaasat, kes juba üle kahe nädala ei tõusnud sangist.

Selle ajani ei olnud Anna Petrovna elus kordagi haige olnud, vahemalt polnud ta endale kunagi lubanud pikali jääda, ja perekonnas olid kõik sellega harjunud, et ta on alati terve. Ka Koroljov ei poordunud kunagi arstide poole ja ainus asi, millega ta end ravis, kui tundis haigusevimma, oli kange tee vaarikamoosiga.

Kui Veera otsustas astuda meditsiinilisse instituuti, naersid isa ja ema tema üle heatahtlikult, öeldes, et tütar on valinud elukutse, mis nende perekonna jaoks täiesti tarbetu.

Koroljov pidas haigusi üldse nõrkade inimeste pärisosaks, kes elavad valesti ja mõtlevad rohkem iseendale kui oma tööle. Ta oli veendunud, et inimese organism on juba looduse poolt «planeeritud» häireteta tegevuseks teatud aastate jooksul ja et selle rutmi «häirimine» arstirohtude või igasuguste sanatooriumidega tähendab ainult loodusele vastu töötamist.

Kuid nüüd ohid Koroljovi ettekujutused inimorganismi vastupidavusest muutunud. Tema enda nähes nõrkesid alles hiljuti täiesti terved ja tugevad inimesed.

Mälestused näljast, mis niitis piiterlasi maha kaugetel Kodusõja aastatel, ohid jõudnud Ivan Maksimovitši mälust juba hajuda, ja see, mis juhtus inimestega blokaadis, näis talle algul loomuvastasena. Esmakordselt kohtudes oma tehases töolistega, kes kaebasid, et ei jõua vahetuse lõpuni vastu pidada, ei tundnud ta neile kaasa, vaid vastupidi — oli nende suhtes vaenulikult häälestatud. Talle näis, et nendel inimestel ei jatku lihtsalt iseloomu ja arusaamist, mis olukorras on Leningrad, ei jatku tahtejõudu, et saada üle kehalisest nõrkusest. Diagnoosi «düstroofia», millega nad tehase poliklinikust tagasi tulid, suhtus Koroljov üleoleva hoolimatusega, nagu kõikidesse tarkadesse arstiteaduse terminitesse.

Tollal, oktoobris, hulis nälg alles märkamatuult lenin-

gradlastele kallale, alatoitlusest tingitud surmajuhtumitest esialgselt ei räägitud.

Kuid iga päevaga muutus nälg üha teravamaks ja varsti taipas Ivan Maksimovitš Leningradi kohale laskunud uue hadaohu kogu suurust. Ebamäärane vaen jõudu kaotavate seltsimeeste vastu asendus tema südames üha kasvava murega nende elu pärast.

Ka Koroljov ise oli viimastel päevadel märgatavalt nõrgenenud, olgugi et oli endiselt veendunud oma vastupidavuses. Kuid abikaasa tervis muutis ta üha rahutumaks.

Kui Anna Petrovna oktoobris oma tühjast korterist kolis neljandale korrusele Ksenia Iljinitšna Torbejeva juurde, kelle mees juba sõja alguses maakaitseväkke oli läinud, oli Koroljov väga rahul: kahekesi ei nukrutsenud naised nii väga ja aitasid teineteist — käisid järgemööda poes toiduaineid toomas, hankisid küttepuid, valmistasid kesist toitu. Aeg-ajalt tõttas Ivan Maksimovitš Torbejevite juurest läbi, seal oli kõik korras.

Kuid ükskord leidis ta oma naise voodist. Ksenia Iljinitšna kutsus Ivan Maksimovitši kööki ja rääkis tasa, et Anna Petrovna oli järsku teadvuse kaotanud; arst oli öelnud, et tegemist on alatoitlusest teravnenud südame veresoonte haigestumisega, kirjutanud välja rohud ja soovitanud Anna Petrovna statsionaari paigutada.

Kuid haiglad olid täis. Pealegi ei tahtnud Anna Petrovna haiglast kuuldagi. «Näljast terveks ei ravita,» ütles ta.

Ivan Maksimovitš hakkas regulaarselt, iga nelja-viie päeva tagant, abikaasat külastama. Oli õnn, et maja, kus elasid Koroljovid ja Torbejevid, asus samal tanaval, kus tehaski, ainult Narva varava lähemal. Tavaliselt tõi ta kaasa mõned leivakuivikud — osa oma pajukist. Öhukesed leivaviilud kuivatas ta raudahjul ühiselamus ja pani abikaasa jaoks kõrvale, lootes teda sellega vähegi aidata. Kuid Anna Petrovna sulas otse silma nähes. Kahe-kolme nädalaga oli ta muutunud väikeseks kuivetanud vanamutikeseks ega tõusnud nüüd peaaegu üldse enam voodist.

Veerat ei olnud Koroljov juba ammu näinud. Ta mõistis, et linna teises servas töötades ei saa tütar kuigi sageli ema külastada. Viimasel ajal oli Ivan Maksimovitšil endalgi olnud raske tehastest välja pääseda.

Täna oli tal järgmine plaan: algul külastada freesia Gubarevi ja treial Jegorovit, kes juba mitmendat päeva töölt puudusid, pärast aga astuda läbi oma naise juurest.

Samasuguseid ülesandeid oli jagatud ka teistele partei-komitee liikmetele. Igahele anti kaks-kolm aadressi. Rohkem kortereid oli raske läbi kontrollida: tramm selles rajoonis ei käinud, aga jõudu ei olnud parteikomitee liikmetel jäänud sugugi nii palju...

Gubarev elas aga samal tänaval, majas number 54, tehasest poolteise kilomeetri kaugusel. Koroljov läks läbi viadukti alt, kus oli kontrollpunkt, ja liikus mööda tuhja tänavat edasi.

Liikumatu seisus elutu, pooleldi lumme tuisanud tramm. Tuul ulus mustendavates aknatühemikes, kõigutas posti otsast ripnevaid traadijuppe. Lume alt paistsid kõverdunud, härmas rõõpad.

Koroljov läks aegamisi, püüdes ühtlaselt ja sügavalt hingata. Kui raske seda endale ka tunnistada oli, tundis Ivan Maksimovitš, et käimine on läinud raske-maks.

Mõne päeva eest oli ta saunas, kus kuum vesi jooksis kraanidest peenikese niiditaolise nirena, vaevaga kiskunud maha vildid ja mähkinud lahti jalarätid ning imetusega tähele pannud, et jalad olid muutunud ebaloomulikult jämedaks, nagu oleksid nad paistes. Ivan Maksimovitš püüdis end veenda, et jalad on lihtsalt tursunud, kuna ta pole juba mitu päeva vilte jalast saanud. Kuid mõistis, et asi pole selles.

Praegu, aeglaselt mööda lumehangedesse tallatud teerada astudes, tundis Koroljov vist esimest korda elus, et ka tema jõuvarud pole ammendamatud: tal käis pea ringi, mattis hinge, just nagu ei liiguks ta mööda siledat maapinda, vaid tõuseks märke...

Ivan Maksimovitš mõtles, et võib-olla tuleks kõige enne astuda siiski läbi Torbejeva poolt, külastada oma naist ja anda ära kuivikud. Kuid hülgas samas selle mõtte, kartes, et ta kodus laseb end äkki lõdvaks ja et tal ei jätku siis enam jõudu parteilise ülesande täitmiseks.

Kuigi Koroljov isegi endamisi ei lausunud kunagi misuguseid kõlavaid sõnu, nagu «kohus» ja «püha kohus», polnud tema elus veel olnud juhust, mil ta oleks jätnud

taitmata selle, mida mõttes nimetas lihtsa sõnaga «töö-asi».

...Maja, kus elas Gubarev, leidis Ivan Maksimovitš vaevaga üles. Jõudnud lund täis õue, puudis ta kindlaks määrata, millisest uksest pääseb talle vajalikku kaheksateistkümnendasse korterisse. Maja oli suur ja metalltahvlikesed välisuste kohal, kus tavaliselt olid korterinumbrid, olid üleni lumised.

Ivan Maksimovitš avas huupi ühe välisukse. Trepikoda oli pime ja tühi. Võtnud taskust lameda elektrilambi, ennesõjaaegse toote, valgustas ta härmatisega kaetud kivitreppt, seejärel korterit. Tal vedas — uhel uksele oli number «14». Kaheksateistkümnendasse korterit pidi olema samas trepikojas, ainult kõrgemal, teisel või kolmandal korrusel. Lampi kustutamata hakkas Ivan Maksimovitš aegamööda trepist üles minema.

Gubarevi korteri uks ei olnud lukus. Selles veendunud, koputas Koroljov siiski igaks juhuks. Kuid ei kuulnud hääli ega samme. Astus siis koli täis esikusse. Kaks teineteise vastas olevat ust viisid arvatavasti tubadesse. Ivan Maksimovitš astus ühe ukse juurde ja koputas jälle. Ja jälle ei vastatud talle. Ta vajutas lingile, kuid uks oli lukus. Läks teise ukse juurde ja lükkas seda, uks avaneks kerge kriginaga.

Esimene, mida Koroljov nägi, oli neljakandiline söögilaud, hunnikus täis pesemata nõusid; laua kaugemal otsal seisis põlev tnatnina. Seejärel nägi ta voodit ja sellel meest.

Astunud lähemale, tundis ta ära Gubarevi. See lamas selili, silmad suletud. Hetkeks näis Koroljovile, et Gubarev on surnud. Kuid tähelepanelikumalt vaadates ta rahunes: hoolikalt kinninööbitud vest, mis oli Gubarevil seljas, kerkis ja vajus vaevumärgatavalt — tähendab, mees hingas.

Ivan Maksimovitš tundis Gubarevi peaaegu veerand sajandit. Gubarev polnud veel vana mees. Igal juhul aastat kümme Koroljovist noorem. Kui nad esimest korda kohfusid tehase bolševike fraktsiooni istungil, kes võttis kohe pärast revolutsiooni, veel enne natsionaliseerimist, enda kätte tehase tegeliku juhtimise, ei olnud Gubarev veel kakskümmend viis täis. Hiljem oli temast saanud tehase kogenenumaid freesijaid ning ta valiti mitu korda tsehi parteiorganisatsiooni büroo liikmeks.

Koroljovile meenus, et Gubarevi nimetati naljatades aristokraadiks, kuna ta isegi tsehhis kandis lipsu ja helevalget särki siniste tunkede all. Nuud aga lebas see mees korratu sängis, vattkuub seljas, vildid jalas ja otsmikule tõmmatud läkilaki peas, habe ajamata, ninaots terav ja põsed sisse langenud.

«Markelõtš!» hüüdis Koroljov tasa.

Gubarev ei liigutanud.

Koroljov raputas teda ettevaatlikult õlast.

«Kuule, Markelõtš! . . .»

Gubarev avas silmad. Neis ei peegeldunud ei imestus ega rõõm. Mõned hetked vaatas ta Koroljovile tuhja, peatunud pilguga otsa, nagu ei tunneks teda ära, ja ütles siis aeglaselt huuli liigutades:

«Oled see sina, Ivan Maksimõtš?»

«Aga kes siis . . . arvad, et püha vaim minu asemel või?» kõlas Koroljovi jämedavõitu vastus.

«Aga mina, näed . . . hakkas surema.»

«Surra jõuad veel» ütles Koroljov tooni muutmata, «aga kunl elus oled, ära hauda rutta.» Ta osutas pealiigutusega raudahjule, mis nurgas seisis, ning lisas: «Näe, kütet sul nähtavasti pole, aga laudu kavatsed kirstule raisata. See pole heaperemehelik.»

Gubarev muigas vaevumärgatavalt.

«Nüüd maetakse ka kirstuta,» ütles ta vaikselt.

«Ütle mulle, kallid sõber ja seltsimees,» jätkas Koroljov, Gubarevi voodi äärel istet võttes, «miks sa juba viiendat päeva tehasesse pole ilmunud? Hakkad vanas eas tööluusijaks?»

«Ta rääkis nõudlikult, nagu ei märkaks Gubarevi seisundit.»

«Mis sa nüüd, Maksimõtš,» vastas Gubarev seekord juba veidi valjemini. «Kas sa siis ise ei näe?»

«Mida ma näen? Mida? Kuulus freesi ja Vassili Markelovitš Gubarev lamab rapasel voodil ja puhkab!»

Koroljovilt nõudis suurt jõupingutust nõrkenud inimesega niisugusel toonil rääkida. Kuid alateadlikult tundis ta, et teisiti Gubarevi praegu kõnetada ei tohi.

«Olen naljas, Maksimõtš,» ütles Gubarev ja tema hääl värises.

«Aga meie õgime ananasse ja põldpüüsid, kas nii või? Meil on samasugused toidukaardid nagu sinul,» lausus Koroljov vihaselt.

«Kaotasid oma kaardi või varastati jarjekorras ära.»

«Miks sa siis ei teatanud?»

«Kas teed nalja või? Kes praegu Leningradis toidukaarte taastab?» muigas Gubarev kibedalt.

«Aga miks sa tehasesse ei tule? Kas me poleks aidanud või?»

«Jõudu ei jätku, Maksimõtš! Ei jõudnud tehasele, maha kukkusin, suure vaevaga sain koju tagasi. Naabrid sõitsid ära, kolisid kusagile Petrogradi poolele sugulaste juurde. Jätsid mulle viis lervakuivikut ja tuki tisliliimi. Nende varal elasingi need neli päeva . . . Nüüd aga on lõpp. Kõik. Kui sa poleks tulnud, ei oleks ma enam silmigi avanud.»

«Noh, tont sinuga, sure, kui sa nii niru oled!» purtsatas Koroljov, tõusis voodiservalt ja hakkas mööda tuba ringi käima, tundes, kui raske on jämedaks läinud jalgadel liikuda.

«Kuidas tehases lood on, Maksimõtš?» küsis Gubarev lasa.

«Tehases? Aga mis see sulle korda läheb? Kavatsed ju teise ilma kolida!» ütles Koroljov, «Seal teises ilmas, on freesijatest suur puudus, nii et — kiirustal!»

«Ma küsin, kuidas tehases lood on?» kordas Gubarev visalt.

«Remondime tanke ja suurtükke,» vastas Koroljov voodi juurde astudes. «Kas sa seitsmekümne kuue millimeetrilisest suurtükikesest oled kuulnud?»

«Irvitad?» sõnas Gubarev juba tigidalt.

«Miks ma irvitän? Sina küsid — mina vastan. Kui tahad, raagin täpsemalt, «Kelguga» ei saa jälle hakkama. Sügavpuurimine veab alt.»

«Ära solgivad!» pomises Gubarev nagu endamisi.

«Töömehi ju pole! Ainult poisinõlgid . . . Teha avasid tuhande kahesaja millimeetri sügavused ja pealegi veel mikronilise täpsusega, see pole nii lihtne . . . Seltsimees Gubarev loomulikult seda oskas. Aga teda ju pole, seda seltsimees Gubarevi, seisab teine kusagil paradiisi värava taga ja ootab sisselaskmist . . .»

Gubarev vaikis. Kuid Koroljov taipas, et oli puudutanud õiget keelekest selle nõrkenud inimese hinges, keda peeti oma ala ületamatuks meistriks.

«Lõime märgist mööda, Ivan Maksimõtš,» ütles Gubarev, «et enne sõda neid kahureid alahindasime.»

Gubarevil oli õigus.

Verdi aega enne sõda lõpetati mitmes tehases, kaasa arvatud ka Kirovi tehas, Punaarmee suurtükiväe probleemidega tegeleva Kuliku pealekaamisel mõnede suurtukkide kui aegunute valmistamine, nende hulgas olid ka seitsmekumne kuue millimeetrilised kahurid.

Pärast seda, kui RKK juuli algul oli vastu võtnud otsuse neid kahureid uuesti tootma hakata, otsiti tehase arhiivist kähku üles joonised ja muu tehniline dokumentatsioon. Konstruktorid hakkasid tegema hädavajalikke täiustusi. Leonid Andrejevitsš Monakov — suurtükiasjanduse veteran Kirovi tehases — võttis õhinal enda peale katkestatud tootmisprotsessi taastamise. Kuid kallid aeg oli mööda lastud.

Kahurite seeriatootmist võis organiseerida ainult sadade mitmesuguste Leningradi ettevõtete koostöös. Partei linnakomitee abiga lahendati see keerule ülesanne. Kuid samas kerkis uus terav probleem — kaadrid: tehase üheksa tuhat kvalifitseeritud töölisi läksid ju juba esimesel sõjakuul rindele või evakueeriti tagalasse...

«Vigu hakkame lugema pärast sõda,» torises Koroljov.

«Minu poolt jääb see küll tegemata,» lausus Gubarev lootusetult.

Koroljov pistis käe kusagile oma loendamatu rõivaste sügavusse, tõi lagedale vanaaegse taskukella, heitis sellele pilgu ja ütles kuivalt:

«Hea küll, asume asja juurde. Ilmusin sinu poole parteikomitee ülesandel. Kas parteipilet on sinu käes?»

«Mis?» küsis Gubarev imestunult ja ühtlasi ärevalt.

«Küsin: kus sa oma parteipiletit hoiad?» kordas Koroljov valjemini.

«Minu käes, kus siis veel?» vastas Gubarev, kätt instinktiivselt rinnale tõstes.

«Vahest annad minu kätte?»

«Mida see siis tähendab?» ütles Gubarev ähvardavalt, ootamatult tugevnenud haalega.

«Mida, mida... sa asutad ju teise ilma rändama, korter on sul tühi...»

«Ma olen alles elus... elus olen!» hüüdis Gubarev. «Kuni olen elus, pole kellelgi õigust...» Ja poöras selja Koroljovi poole, surus peod vastu rinda.

«Mis sa nüüd maratsed? Markelõts?» küsis Koroljov rahuliku muigega. «Ega ma's väevõimuga ära võtal Nii-sugust õigust mul pole. Aga veenduda, et piletit on alles ja maksud makstud — selleks on mul kui parteikomitee liikmel õigus. Noh, näita ettel!»

Gubarev keeras end aeglaselt selili ja vaatas umbusklikult Koroljovi poole.

«Mida... sa teha kavatsed, Maksimõts?» küsis ta pea-aegu sosinal.

«Midagi ma ei kavatse. Kontrollin liikmemakse ja annan tagasi,» vastas Koroljov kindlalt.

«Noh...» sõnas Gubarev, «kui nõnda...» Ja hakkas vattkuube pikkamööda lahti noõpima.

Võttis välja parteipileti ja ulatas kõhklevalt Koroljovile. Tõusis seejärel istuli, laskis jalad rippu ja istus, valmis iga hetk parteipiletit tagasi haarama.

Tehes näo, nagu ei märkaks midagi, läks Koroljov laua juurde, avas parteipileti ja luges tättina valgel valjusti:

«Gubarev Vassili Markelovitš... sünniaasta — tuhande kaheksasaja üheksakümne viies. Parteisse astumise aeg — tuhande üheksasaja kuueteistkümnes... Kõik on õige.»

Ta lehitses parteipiletit, sulges selle siis ja ütles:

«Liikmemaksudega on enam-vähem korras — september kaasa arvatud... Oleks aeg ka oktoobri ja novembri eest maksta.»

«Anna siia!» ütles Gubarev teravalt ja tõusis püsti. Lõi kõikuma, kuid jäi siiski jalgadele.

«Kuule, Markelõts, kas sa ei mäleta, kuidas vanad parteipiletid välja nägid?» küsis Koroljov ootamatult. «Mitte ei tule meelde. Vanainimese mälu. Sa nagu noorem...»

«Missugused vanad?» küsis Gubarev, langetamata Koroljovi näolt ärevat pilku.

«Missugused, missugused! Pärast Oktoobrirevolutsiooni anti liikmetele välja uued piletid, ka sulle ja mulle. Aga missugused enne seda olid, noh, pärast Veebruarirevolutsiooni?...»

«Ah sina ei mäleta?» ütles Gubarev mõtlikult. «Aga mina mäletan küll. Olid teised siisugused punased. Kartongist. Veerand praegustest.»

«Aga kuhu siis margid kleebiti?»

«Sa oled tõesti vanaks jaanud, Maksimõtš,» kehtas Gubarev õlgu. «Poordel olid ju ruudukesed. Sinna tegi rajooni kassapidaja oma märkused. Margid tulid hiljem, pärast ümbervahetamist.»

«Õigus,» muigas Koroljov. «Tuleb välja, et sul on hea mälu, Vassili Markelõtš. Tähendab, kõike mäletad. Seda, kuidas parteisse astusid ja kuidas Judenitšit peksid, kuidas toitlustussalkadega Volgamaale sõitsid ja tehest pärast Kodusõda taastasid... kõik on meeles, mis?»

«Noh, ja mis siis...» ütles Gubarev süngelt, ikka veel aru saamata, kuhu Koroljov tüürib.

«Tähendab, kõike mäletad... Aga ühe asja unustasid ära... Et kommunistid sõja ajal ei sure süngis. Lahingus, tööpingi taga — jah! Aga pikutada ja surma oodata?!»

Gubarev ei lausunud sõnakestki.

«Säh,» ulatas Koroljov talle parteipileti tagasi.

Gubarev võttis selle vastu.

Ja siis ütles Koroljov kätt Gubarevi õlale pannes tasa:

«Vasjal Sõber! Partei kutsub sind! Tehasesse kutsub! Kui surra, parteipilet taskus, siis tuleb seda teha omal postil, nii meid ju õpetati? Ja nii õpetame omakorda nooril! Aga kuidas sinul välja kukub? Oma voodis?!»

Gubarev peitis parteipileti vattkuue alla.

«Ma ei jaksa tulla, Vanja,» ütles ta kõhklevalt.

«Jaksad!» sõnas Koroljov veendunult. «Kuule,» lisas ta eneselegi ootamatult, «annan sulle praegu kuivpajuki välja. Nae, võta!»

Ta pistis käe taskusse ja võttis välja ühe oma naisele määratud leivakuivikutest.

«Sa... sa...» pomises Gubarev taganedes, «see on... kuidas? Oma suu kõrvalt?»

«Ei ole ma heategijaks hakanud,» vastas Koroljov teeseldud jämedusega, «ja kapitale pole mul samuti. Selle... saadab sulle parteikomitee. Noh, võta ometi!»

Gubarev haaras kuiviku ja surus hambad sellesse. Hammustas tüki, neelas närimata ja laskis siis järsku käe rippu:

«Anna andeks, Vanja,» ütles ta suudlashikult. «Torman nagu loom toidu kallale. Olen nii nalginud.»

«Näri, ära häbene. Mina aga lähen. Pean veel oma naist külastama.» Ta vaikis hetke ja küsis siis Gubarevile otse silma vaadates: «Kas homme tuleb?»

«Täna lähen,» vastas Gubarev tasa. «Soon kuiviku ära ja lähen.»

«Viaduktini minne teerada mööda,» soovitas Koroljov, «lund on palju tuisanud. Ja sealt pole enam kaugel... Sinu tööpingi taha pandi üks poisikene. Pea on tal hea, aga kogemusi ei ole, kolmas kategooria. Mida rutem tööle tuled, seda vähem jõuab ta praaki teha...»

Ta võttis Gubarevil õlgadest kinni, tõmbas ta hetkeks enda vastu, pöördus siis järsult ringi ja läks toast välja. Pimedas trepikojas tundis, kuidas pea jälle ringi käima hakkas. «Mine, Maksimõtš, minel!» andis ta endale mõttes käsu ja astus taskulambiga teed valgustades sammu trepi suunas.

Õue jõudnud, vaatas Koroljov ringi. Teerajal lühedate vahel tuli aeglaselt eakas naine. Ühes käes kandis ta ämbrit, teises — teekannu. Teinud paar sammu, peatus ta, pani ämbri ja teekannu lumme, ajas selja sirgu ning puhkas, siis aga võttis uuesti oma kandami ja astus edasi.

Koroljov tõstis krae üles ning tõmbas läkiläki sugavamale silmadele. Jarsku tundis ta, kui nälgane ta on. Kobas instinktiivselt vattkuue taskus leivakuivikuid, kuid tõmbas kohe käe taskust välja, nagu oleks ta puudutanud tulist rauda.

Tänav oli endiselt tühi. Näis, nagu säraksid eredad tähed väljasurnud linna kohal. Koroljov astus mööda lumist teerada ja mõtles sellele, et peab endas leidma jõudu veel ühe inimese voodist valjatoomiseks. See oli treial Jegorov, loomulikult sel juhul, kui ta veel elas...

Poolhämäruses nägi ta, et talle liigub vastu kummaline inimsalk. Ees käija tiris enda jarel nõõri otsas kelku, mille peal oli mingi pikk kast. Kaks inimest hoidsid seda kasti kummardudes tagant kinni.

Ivan Maksimovitš oli korduvalt näinud linnas üleskleebitud kuulutusi ettepanekutega vahetada toiduainete vastu mitmesuguseid esemeid, kaasa arvatud ka mööbel, ja nüüd arvas ta, et kelgul veetakse midagi, mis on määratud vahetuskaubaks. Ent kui inimesed kelguga talle lähemale jõudsid, mõistis ta, mis kasti nad veavad. See oli kirst. Ja seda vedas naine kes oli silmini suur-rätti mähitud. Ta tõstis jalgu ilmselt viimasest jõust.

Ja taga, toetades vaikesest kelgust üle ulatuvat kirstu, sībasid kaks last.

Koroljov astus kõrvale, hange: kitsal teerajal ei olnud muidu võimalik üksteisest mööduda. Naine otsekui ei märganudki teda.

Ivan Maksimovitš küsis tasa:

«Keda matad, ema?»

Naine jäi seisma, kuid ei pöördunud tema poole. Seis, nagu oleks tardunud.

«Ma küsin: keda matad?» kordas Koroljov.

Seekord pööras naine pead ja kohendas vaba käega silmadele langevat rätikut. Koroljov nägi, et ta pole veel vana, kuigi ninajuurel oli kaks sügavat kortsu.

«Mees? Isa?» osutas Koroljov kirstule.

«Mees,» vastas naine peaaegu hääletult.

Kaks last seisid nüüd liikumatult, nende väikesed silmakesed olid rätikute ääre alt Koroljovile suunatud.

«Millesse ta suri?» küsis Ivan Maksimovitš ja sai kohe aru, et küsimus oli mõttetu.

Naine kõverdas kibedas muiges veidi oma õhukesi, lõhenenud huuli.

«Millesse inimesed praegu surevad? ...»

«Mõistan. Anna andeks,» ütles Koroljov. «Kus mees töötas?»

«Kirovi tehases.»

«Tähendab, meil ... Mis tsehhis?»

«Mehhaanikatsehhis.»

«Kuidas ta nimi oli?» päris Koroljov valvsalt.

«Volkov.»

«Ei, Volkovit mehhaanikatsehhist Koroljov ei tundnud. Küllap töötas tehases kumneid Volkoveid. Ja ikkagi oli südames valus, et surnu oli kirovlane. «Tähendab, veel ühte ei suudetud päästa, veel üks suri näljasurma,» mõtles Ivan Maksimovitš.

«Kuhu sa ta matad? Kuhu vead?» küsis ta.

«Majavalitseja käis korterid labi ...» vastas naine, «ja jättis aadressi ... juhul kui keegi sureb, ütles, kuhu vedada ... sealt aga veetakse nad juba koos ära ... ei tea kuhu ... Krasnenkojessa vist ... ühishauda.»

Ta rääkis katkendlikult, nagu pingutusega sõnu välja öeldes. Aga silmad olid kuivad. Ka laste nägudel ei olnud pisarate jälgi. Naine heitis pilgu kirstule, kas see pole mitte kelgult maha libisemas, ja astus edasi.

Koroljovile meenus, et Krasnenkoje surnuaed asub sama tänava lõpus.

«Pea,» ütles ta, isegi teadmata, miks ta naist minna ei lase, «palju sul lapsi on?»

«Nii palju, kui näed. Kaks.»

«Poisid?»

«Tüdrukud.»

Naine sikutas jälle nõorist. Kelk liikus kriginal paigast. Tütarlapsed haarasid kirstust kinni, et kelku tagant lükata.

Koroljov ronis hangest välja teerajale ja läks neile järele. Kompides taskus järelejaanud kuivikuud, murdis ta ühe pooleks, kätt taskust võtmata, seejärel aga tõi selle poole nähtavale, murdis omakorda pooleks, kummardus üle laste külmus selgade ning ütles jasku kahisema hakanud häälega:

«Võtke, tüdrukud.»

Ema ei pöördunud ringi. Ta jätkas kirstuga kelgu tirimist. Kuid tüdrukud peatusid ja pöörasid vaevaga Koroljovi poole oma rättidesse mahitud peakesed.

«Võtke, noh!» kordas Ivan Maksimovitš, sirutades välja peopesa, millel oli kaks kuivanud leivatükikest.

Ta pööras pilgu kõrvale, et mitte näha laste silmi ja ainult nende sõrmede puudutusest taipas ta, et tüdrukud olid leiva tema pihust ära võtnud.

Enam tagasi vaatamata läks Koroljov mööda teerada oma teed — Narva värava poole ...

Jegorovit ta kodunt ei leidnud. Naabrid ütlesid, et ta oli juba kolme päeva eest haiglasse viidud. Ilmnes, et selle maja elanikud olid põhihelselt Kirovi tehase töölised, kuid enamus kortereid olid praegu tühjad — inimesed olid Tšeljabiniskisse evakueerunud.

Trepist alla tulles kohtas Koroljov kahte punaste käesidemetega tütarlasi ja noormeest, kes läksid üles. Tütarlasel olid käes veepanged, noormees kandis puusületäit.

Ivan Maksimovitš surus end vastu trepikäsipuud, et möödujale teed anda, kuid noormees peatus ootamatult ja ütles:

«Tere, seltsimees Koroljov!»

«Tere,» vastas see. «Kas sa oled kirovlane?»

«Me kõik oleme kirovlased,» ütles noormees, surudes halge vastu rinda.

«Tee kiiremini, Valeri, ära veni!» huudis üks tutarlastest juba ulevaht ja lisas: «Me oleme komsomolikomitee poolt!»

«Tähendab, kommunistlikud noored tegutsevad samuti,» mõtles Koroljov rahuldustundega. See tõstis tal veidi tuju.

Parteikomitee ülesanne oli täidetud, nüüd võis ka kodunt läbi astuda. Ta vaatas kella: veerand kaheksa. Peab kiirustama.

Uksest välja jõudnud, otsustas Ivan Maksimovitš astuda kiiremini, kuid pärast paarikummend sammu hakkas hingeldama ja mõistis, et niisugune tempo pole talle jõukohane. «Oled omadega läbi, vanamees!» mõtles ta mingi tigidusega. Olles alati arvanud, et inimese iseloom, tema tahtejõud saab võitu igast ihuhädast, tajus Koroljov nüüd masendatult iseenda nõrkust. Oli raske nõustuda sellega, et lisaks saadud leivapalast, taldrikutäiest pärmisupist ja paarist lusikataiest pudrust sõltub aktiivne töövõime. See alandas ja tekitas iseenda vastu viha.

Ei, surma Koroljov ei kartnud. Ta kartis, et tal ei jatku jõudu elada edasi nõnda, nagu on elanud senini — taluda seda, mis teistele on liiga raske, seista tugevasti jalgadel, kui teised on kukkumas. Kuid kus on siis kannatustel piir? Millal lõpeb ükskord nalg? Täna aitas Gubarevi tema, Koroljov, aga kellel jätkub jõudu aidata teda ennast?!

Haaratud neist ärevaist mõtteist, astus Ivan Maksimovitš aeglaselt mööda tänavat edasi.

Taevas tõmbus pilve, tähed kadusid, hakkas sadama lund. Lumi langes aeglaselt, suurte räitsakatena, kattes tahmast mustad hanged ja otsekui mähkides valgesse palakasse kõik — majad mustavate akendega, barrikadid, mürsukildude poolt sõelapõhjaks muudetud surunud trammivagunid...

Jõudnud lõpuks oma majani, ei astunud Ivan Maksimovitš kohe uksest sisse.¹ Neljandale korrusele minekuks tuli jõudu koguda. Hulk aega seisis ta vastu seina toetudes, ahmis külma õhku ning kuulas oma südame loõke. Paremat kätt hoidis ta taskus, surunud pihku jäätunud kuivikud, et need veidigi soojemad oleksid.

Lõpuks muutus hingamine rahulikumaks ja Koroljov hakkas taskulambi valgelt aeglaselt trepist üles minema.

Teise korruse trepikojas oma korteri ukse ees peatus ta ja katsus millegipärast ukseinki. Seejärel jätkas ülesminekut.

Jõudnud lõpuks neljandale korrusele, seisis ta jälle viivu, et hingeldamisest üle saada. Siis koputas.

Keegi ei vastanud. Ivan Maksimovitš mõtles, et Ksenia on nähtavasti köögis ega kuule koputamist, naine aga ilmselt magab. Ta koputas kõvemini.

Lõpuks uks avanes. Lävel seisis Torbejeva, taitnina käes.

«Tere, Ksjuša, tulin vaatama!» ütles Koroljov.

Kuid Torbejeva oli millegipärast vaht, seisis liikumatult ega kutsunud sisse.

«Mis sul viga on, Ksenia Iljinitšna? Ei tunne enam omainimesi ära?» imestas Koroljov. «Astume sisse, muidu läheb korter külmaks.»

«Ei maksa, Ivan Maksimovitš, ära tule,» ütles Torbejeva peaaegu sosinal.

Koroljovi valdas hirm. Ta peast käis äkki läbi mõte, mis imelikul kombel senini kordagi polnud pähe tulnud.

«Astu kõrvale!» karjatas ta oma häält ära tundmata, lükkas Ksenia Iljinitšna järsult ja koguni toorelt õlaga kõrvale ning jooksis tuppa, kus Anna tavaliselt lamas. Tuba oli pime. Koroljov haaras taskulambi, aga ei saanud seda kangestunud sõrmedega kuidagi põlema.

Lõpuks see tal siiski õnnestus. Valgusekiir lõi põrandale. Koroljov tõstis lambi ja valgustas nurka, kus seisis voodi. Hetkeks lõi süda kergeks: Anna Petrovna lamas teki all nagu tavaliselt.

«Annal Anjutal!» hüüdis ta õige tasa. Midagi pitsitas kõri.

Anna Petrovna ei liigutanud.

«Ta magab, magab... on sugavasti magama jäänud,» tagus meelekohtades. «Ta jäi lihtsalt magama, Ksenia aga tõmbas tal teki üle pea, et soojem oleks...»

«Annal Njušal!» hüüdis ta juba valjemini, astus voodi juurde ja sirutas kae, et tekki kergitada.

«Ei maksa, Ivan!» kostis tema seljatagant Ksenia hää.

Koroljovi käsi jäi õhku rippuma. Ta pöördus aeglaselt ringi.

«Mida?... Mida ei maksa?...»

Ksenia Iljinitšna läks tema juurde, haaras kinni tema vattkuue varrukast ja tõmbas teda ukse poole.

«Mida sa... mida sa teed?» hüüatas Koroljov.

Ta rebis end lahti, tormas voodi juurde, lükkas teki kõrvale ja nägi Anna kõvasti suletud silmalaugusid, mis valguse käes ei võpatanud, tema vahakarva nägu, mis oli muutunud päris väikeseks, kortsuliseks ja sinakaks, ning liikumatuid poolavali huuli.

«Millal?...» küsis Koroljov viimaks rusutud häälel.

«Hiljuti. Paari tunni eest. Näe... vaata. Ma panin kella seisma... vana kombe kohaselt.»

Ksenia Iljinitšna tõstis tattnina üles ja Koroljov nägi seinal pommidega kella. Pendel seisis. Osutid näitasid kümme minutit kuus läbi. Kuid Koroljovile paistis, et kell käib — ta kuulis selgesti tiksumist.

«Aga kell ju... käib?» pomises ta endale aru andmata.

«See on raadio, Vanja, metronoom,» jõudis temani nagu kusagilt kaugelt Ksenia hääle.

Koroljov pistis käe taskusse ja võttis välja ülejäänud leivakuivikud.

«Aga mina, näe... mina, näe... lõin... lõin...» kordas ta mingis nüris, lootusetus arusaamatuses.

Ja järsku välgatas peas selge, kaine mõte: «Ta suri kümme minutit kuus läbi. Sel ajal olin Gubarevi juures. Kui ma ei oleks tema juurde läinud, vaid otse siia tulnud, siis...»

Ja nagu taibates, millest ta mõtleb, ütles Ksenia Iljinitšna:

«Kui sa oleksid varem tulnud, noh, natuke varem...»

«Ei saanud,» vastas Koroljov järsult. «Oli tegemist.» Ja kordas veel järsemalt, nagu iseennast veendes: «Ei saanud!»

«Ta ei piinelnud üldse, Vanja... jäi nagu magama...»

«Mis?» küsis Koroljov. «Jajah... Ei piinelnud. Ma mõistan... Mine, Ksenia, natukeseks ära, ma palun...»

Ksenia Iljinitšna pani tattnina laua servale ja läks sõnagi lausumata toast välja.

Koroljov astus voodi juurde. Vaatas mõned sekundid oma naise liikumatut nägu. Ja mõistis alles nüüd, et sellest ajast, kui ta seda esimest korda nägi, on möödunud kümmed aastad. Moodunud ja tagasipoordumatult kadunud. Nüüd oli kadunud see, mis talle igavesena oli tundunud...

«Ta ei surnud,» mõtles Koroljov kibedusega, «ta tapeti. Ta hukkus, aga tema tapjad on alles elus. Varjavad endid pimeduses. Ja nad pole kaugel, sellesama tänava lõpus... Tapsid ta ära, ise aga on alles elus...»

Ta pigistas käed rusikasse ja kuulis murenevate kuivikute raginat. Kattis naise näo tekiga, läks laua juurde, avas peo ja puistas kuivikupuru lauale.

Siis hüüdis tasa:

«Ksjuša!»

Ja kui see pimedast koridorist nähtavale ilmus, ütles:

«Siin on... kuivikud... võta. Soõ. Matma hakkab homme.»

XVII

8. novembril pidas Hitler, kes viimastel nädalatel oli avalikke esinemisi vältinud, oma armsas Münchenis ülesaksamaalisel gauleiterite koosolekul kõne.

Ta alustas teadaandest, et Tihvini linn on Saksa vägede poolt vallutatud. Gauleiterid võtsid fuüreri avalduse vastu aplodeerides ja hüüdes: «Sieg heil!» Muide, nende hüüded ei olnud küllalt häälekad, sest keegi neist polnud seni kuulnud selle Vene linna nime. Loomulikult oleksid nad eelistanud kuulda Moskva või Peterburgi langemisest.

Hitler nähtavasti oli puudutatud nende rõõmuhõisete mõõdukusest. Ta kiirustas selgitama, et Tihvini vallutamine tähendab Peterburgi ümbritsemist teise blokaadirõngaga, ja ennustas juba õige mitmendat korda, et «Peterburg tõstab ise käed üles või saab talle osaks näljasurm».

Fuürer, kes kunagi ei paistnud silma loogilise mõtlemisega, näis seekord purustavat kõik ebajärjekindluse rekordid. Ta rääkis Moskvast, nagu oleks see juba vallutatud, ning katkestas oma jutujuttu samas kaebustega venelaste ja «teiste mongolite», keda Stalin kiiresti selle sünge Venemaa arusaamatutest sügavustest välja oli kutsunud, «mõttetust vastupanust»; ta veenis gauleitereid, et «ajalooline pealetung Venemaa pealinnale on täielikult edukas» ja püüdis samas selgitada, miks Saksa väed viimase paari päeva jooksul Kesksuunas sammugi edasi polnud lükunud; ta töötas, et sõjakäik

Itta lõpetatakse enne talve saabumist, kuigi paljud kohalviibijaist teadsid, et kaugel Venemaal ongi juba lumi maas ja algavad külmad.

Kuid kõige rohkem rääkis Hitler Saksamaa prestiižist. Ta karjus, et mitte kunagi ei ole Saksamaa prestiiž olnud nii kõrge kui nüüd ja tagus rusikaga vastu tribüüni, nagu sooviks taguda seda mõtet alandlikele gauleiteritele pahe.

Võib-olla ei tundnud Hitler endal sel momendil nende meeste orjalikke pilke, vaid kogu inimkonna teravat vaadet, miljonite inimeste silmi, millest nüüd peale vihkamise võis välja lugeda ka kurja irooniat?

Võib-olla oli Hitleri hüsteeria tingitud Stalini veendunud ja rahulikest sõnadest, mida äsja oli kuulnud kogu maailm, ja mitte gauleiteritele ei olnud mõeldud see fuüreri suust vallanduv kiitlemist, eneseõigustuste, jarjekordsete ennustuste, ahvarduste ja manamiste laviin, vaid Nõukogude rahvale, kes julges sissepüüratud pealinnas puhitseda oma revolutsiooni aastapaeva? ... Nii või teisiti, ent Hitleri esinemine näitas, et ta on rahuks muutunud.

Ja edasised sündmused kinnitasid, et fuureril olid selleks tõsised põhjused. Kõik edusammud Idarindel olid otsekui fataalselt seotud ebaõnnestumistega. Hitler ei saanud kuidagi tagada «puhast» võitu, mis ei oleks lahutamatu olnud seotud kaotusega.

Jah, Saksa vägedel oli korda läinud jõuda Moskva alla, kuid ainult hinglasuurte kaotuste hinnaga isikulises koosseisus ja tehnikas. Eelsalgad olid end tagalast kaugele lahti kiskunud ja tagala polnud suuteline neid lahingu- ja toidumoonaga regulaarselt varustama, mis sügisese teedelagunemise ning varajase talve tingimustes tõsiste komplikatsioonidega ahvardas.

Jah, Hitleril oli õnnestunud Leningrad ümber piirata, kuid see sundis teda hoidma kirdes tervet armeegruppi «Nord» ega andnud esialgu reaalseid tulemusi.

Hitler ei suutnud teha ühtegi otsust, mis oleks olukorda kardinaalselt muutnud, sest oli ainult üks väljapaas — loobuda kavatsusest havitada Nõukogude Liit. Kuid Hitler poleks olnud Hitler, kui ta oleks sellele läinud. Igasugune teine samm aga lukkas teda armutult aina kuristiku serva poole.

Kuristikuni oli veel tukk maad. Ja ikkagi linkus

Hitler paratamatult just kuristiku poole, sest kõiki eelnevatest sammudest tulenevaid komplikatsioone puüdis ta likvideerida uute sammudega, mis olid sisult eelnevatega analoogilised ja kutsusid seega välja uusi komplikatsioone.

Kui Nõukogude vägede äge vastupanu Moskva all sundis von Bocki väeosad novembri alguses peatuma ja Hitler oli sunnitud enesele tunnistama, et «viimane ja otsustav» pealetung Moskvale polnud saavutanud eesmärki, käskis ta valmistuda uueks pealetungiks Nõukogude pealinnale; see pealetung oli määratud 15. novembrile.

Kui selgus, et Leningradi blokaad pole täielik, kuna oli säilinud Laadoga «koridor», käskis Hitler luua teise piiramisrõnga. Tihvini vallutamine oli tähtsaks lülis selle operatsiooni teostamisel.

Kuid Nõukogude vägede kätte jäi Laadoga järve kallal. Et Leningradi täielikult isoleerida ning välistada igasugune võimalus linna varustamiseks toiduainetega, tuli vallutada Tihvini ja Leningradi vahel asuv Volhovi linn, seejärel aga tungida edasi põhja suunas, Laadoga lõunakaldale. Ja ignoreerides Saksa slaapides nii lugupeetud kindral Clausewitzi, kes kinnitas, et võimatu on olla tugev kõikjal, käskis uuesti Moskvat rünnata kavatses Hitler üheaegselt forsseerida pealetungi Volhovile ...

Kindral Fedjuninski komandopunkt asus metsas, väikese Voibokalo raudteejaama lähedal. See oli sinna sisse seatud siis, kui valmistuti operatsiooniks, mis oodatud tulemusi polnud andnud — blokaadi läbimurdmiseks Sinjavino rajoonis. Kuid sellest ajast oli situatsioon järevalt muutunud. Sakslased olid vallutanud Tihvini ja rundasid nüüd Volhovit.

Volhovi kaitsmine ei kuulunud 54. armee ülesannetesse. Seda tema tiival asetsevat linna pidi kaitsema 4. armee, täpsemalt, selle armee Volhovi operatiivgrupp, mida juhtis kindralmajor Ljapin. Kuid juba novembri algul sai Fedjuninskile selgeks, et Volhovi grupi väed ei suuda lõunast, piki Volhovi jõe mõlemat kallast, pealetungiva vaenlase survele vastu pidada.

Pärast seda, kui sakslased 8. novembril vallutasid Tih-

vin, kasvas Fedjuninski rahutus Volhovi saatuse parast. Talle oli selge, et Tihvini vallutamise on üheks lülaks vaenlase poolt kavandatud operatsioonist, mille eesmärgiks on haarata enda kätte territoorium Leningradist ida pool, kaasa arvatud Laadoga järve kallas. Et vältida katastroofi, oli vaja Volhovi poole tungiv vaenlane peatada.

Selsamal päeval saatis Fedjuninski oma asetartja kindralmajor Mikulski Volhovi operatiivgruppi, et see reaalselt hindaks selle grupi lahinguvõimet ja lepiks kokku ühise tegutsemise osas.

4. armee staap, kellele Volhovi grupp allus, asus Volhovist peaaegu seitsmekümne kilomeetri kaugusel, vaenlase poolt juba vallutatud Tihvinist põhja pool, seepärast otsustas Fedjuninski vahetult Ljapiniga ühendusse astuda.

Möödus kaks ööpäeva. 10. novembri keskpäeval kandis adjutant viimaks Fedjuninskile ette, et oli saanud major armee staabi operatiivosakonnast, kelle Mikulski oli endaga Volhovi gruppi kaasa võtnud.

«Kutsu sisse. Kiiresti!» andis Fedjuninski käsu.

Mõne hetke pärast ilmus ülemjuhataja muldonni major Zvjagintsev...

Oktoobri algul, kui kaitseobjektide ehitamine Kirovi tehase territooriumil oli lõppenud ja — mis kõige tähtsam — olukord Leningradi rinde lõuna- ja edelalõikudes stabiliseerunud, kutsuti Zvjagintsev tagasi rinde staabi operatiivosakonda. Kuid ta kippus uuesti eeshinile, olles juba maitsnud vahetult lahingust osavõtuga kaasnevaid rõõme ja muresid.

Saanud teada, et Nevskaja Dubrovka rajoonis valmistatakse blokaadi läbimurdmiseks, pöördus Zvjagintsev oma vana ülemuse ja sõbra polkovnik Koroljovi poole palvega suunata ta komandoriks ühte väeossa, mis on ette nähtud läbimurdest osa võtma. Koroljov ei vastanud ei ega jah, lubas vaid Zvjagintsevi soovi silmas pidada.

Tööd oli operatiivosakonnas väga palju. Zvjagintsev oli hommikust ööni kinni ja kõik isiklik vajus tagaplaanile. Aadress, mille Veera talle kohtumisel Kirovi tehases oli andnud, oli Zvjagintsevi poolt kasutamata — ta

oli nouks võtnud, et ei lahe hospidani neiu vaatama. Ta meenutas Veerat nuud juba ilma selle erihse tundeta, mis teda varem neiu mõeldes alati oli vallanud. Noh, tavaliselt oli ta selle nü-öelda labi põdenud, saades nuud mitte ainult mõistusega, vaid ka juba sudamega aru, et Veerat ei seo temaga midagi peale sõpruse.

Oma töö iseloomu tõttu sai Zvjagintsev rinde staabis ühena esimestest teada, et sakslased 16. oktoobril Budogoštši ja Tihvini suunas pealetungi olid alustanud, enneldes seega kolme päeva võrra Kõrgema Ülemjuhataja Peakorteri poolt planeeritud blokaadi läbimurde operatsiooni alguse. Kui aga Budogoštši vaenlase kätte langas ja sakslased hakkasid arendama pealetungi Tihvinile, üheaegselt andes lööke 4. ja 54. armee vahekohta, ei jaanud Zvjagintsevil enam kahtlust, et blokaadi praegu labi murda ei õnnestu...

Kord kutsus Koroljov Zvjagintsevi telefoni teel enda juurde.

«Kas kaartidega?» küsis Zvjagintsev harjunult.

«Pole tarvis» vastas Koroljov.

Ta võttis Zvjagintsevi vastu küllaltki pikaleveniva vaikusega. Nais, nagu ei paneks ta lahele temale suunatud küsivat pilku. Siis aga lükkas mõlema käega eemale tema ees laual lehavad paberid ja alustas mornilt:

«Nil on sinu asjalood... Sa võta istet, kasvada pole sul enam vaja...»

Zvjagintsev istus.

«Nil on sinu asjalood...» kordas Koroljov, «Täna hommikul on määratud uus rindejuhataja — kindralleitnant Iljzin.»

«Aga... Fedjuninski?» küsis Zvjagintsev imestunult.

«Sai korralduse asuda viiekümne neljanda ülemjuhataja kohale.»

Zvjagintsev ootas, mida Koroljov veel ütleb, teades suurepäraselt, et polkovnik polnud kutsunud teda välja mitte selleks, et nendest muudatustest teatada.

Kuid Koroljov jai jalle vast.

«Kas Peakorter ei ole rahul operatsiooni käiguga Dubrovkas?» küsis Zvjagintsev kannatust kaotades.

«Pole millegagi rahul olla.»

«Kuid ma ei näe sinu rindejuhatusel mingit suud,»

kehitas Zvjagintsev õlgu. «Kui sakslased poleks pealetungi alustanud...»

«Tahendab, sakslased on süüdi?» muigas Koroljov sungelt. «Tahad oelda, et nad oleksid pidanud oma pealetungi meiega kooskõlastama?»

Nüüd jäi ka Zvjagintsev vaht.

«Noh, mis sa vaikid?» vihastus Koroljov.

«Ootan, kuni ütlete, miks välja kutsusite, seltsimees polkovnik.»

«Loogiline,» noogutas polkovnik. «Niisiis, on olemas korraldus kindral Fedjuninskilt valida rinde staabi töötajatest välja mõned inimesed, kes koos temaga läheksid viiekümne neljandasse. Mis sa arvad, kui lulitame sellesse gruppi ka sind?»

Zvjagintsev kaotas hetkeks pea.

«Mind — Leningradist ara?... Palusin end saata Neeva platsdarmile, aga mitte tagalasse! Viiekümne neljas on ju blokaadirõngast väljas... Ma ei saa lahkuda Leningradist, kuni blokaad pole läbi murtud!» lõpetas ta juba kindlalt ja otsustavalt.

Koroljov mõistis majori meeleolu. Imselt oleks ta ka ise samuti reageerinud niisugusele ettepanekule. Kuid Zvjagintsevile kaasa tunda ja juba vastuvõetud otsusest taganeda ta ei võinud, ei tohtinud.

«Kas sa oled sõjaväelane või mitte?» küsis Koroljov karmilt.

«Tahate distsipliini meenutada, seltsimees polkovnik?» ütles Zvjagintsev tohilt tõustes.

«Istul!» käskis Koroljov. «Punaarmee majorile distsipliinist rääkida pole minu meelest vaja.» Ta jätkas juba pehmemalt: «Kas sa siis kujunenud situatsiooni ei taipas? Kas sul pole selge, mida viiekümne neljas praegu Leningradile tähendab?»

Polkovnik tõusis ja tegi turu kabinetis, harjumuse kohaselt hetkeks peatudes seinal rippuva kaardi ees. Siis tuli ta jälle laua juurde ja istus uuesti Zvjagintsevi vastu.

«Tund aega tagasi kutsus ülemjuhataja mind välja ja teatas muudatustest,» ütles Koroljov aegamööda, nagu kindavalt mõtiskledes. «Noh, ma ei pidanud vastu ja küsisin: «Miks?». Fedjuninski aga vastas: «Nii on õigem. Kindral Hozinil on suured komandori- ja staabitookoge-

mused.» Ja kõik... Kuid mina, kui teada tahad, teda ei usu.»

«Mida sa ei usu?» küsis Zvjagintsev, saamata aru, milleks Koroljov seda kõike räägib. «Hozin on teenekas kindral. Pealegi on ta auastmelt vanem kui praegune ülemjuhataja...»

«Seda tean ilma sinutagi,» katkestas teda Koroljov. «Ei usu ma seda seletust, mille Fedjuninski mulle andis. Arvan, et ta palus end ise viiekümne neljandasse üle viia. Saab aru, et nimelt seal otsustatakse nüüd Leningradi saatust. Tihvin ja Volhov, need on praegu kõige tahtsamad lülid. Volhov asub aga viiekümne neljanda tiival! Kas saad aru, mille järgi see lõhnab?»

Zvjagintsev noogutas vaikides.

«Aga kui sa aru saad,» kõrgendas Koroljov häält, «unusta oma kõlavad sõnad! «Ma ei saa lahkuda Leningradist...»,» kordas ta irooniliselt Zvjagintsevi sõnu. «Milla sa sellest ometi võõrdud?! Sõja algusest peale oled meid raportitega üle ujutanud: «Rindele tahan, soovin vaenlast peatada!» Kui Kirovi tehasesse saadeti, ajasid samuti sõrad vastu. Kas sõda pole sind tänaseni õpetanud aru saama, et iga sõjaväelane on vajalik omal kohal ja see pole tema asi otsustada, kus see koht parajasti on!»

«Ma olen alati käskudele allunud.»

«See veel puudus!... Nende koht, kes käsku ei täida, pole ründestaabis, vaid trahviroodus. Praegu on jutt muust: kas sa lõpupoolest ei saa aru, et sind välja valides pidasin silmas nii asja huve kui ka sinu head käekäiku?»

«Kas seal on suurem pajuk?!» salvas Zvjagintsev.

«Oled alles poisike, nagu ma aru saan,» sai Koroljov juba päris tõsiselt pahaseks. «Lobised mõtlemata, kasutades meie vana sõprust... Kui ma oleksin veendunud olnud, et oled eesliinil vajalikum kui staabis, oleksin sind pikema jututa kuulide alla saatnud. Kui oleksid hukkunud, oleks mul kahju olnud, kuid kahetsenud, et saatsin, poleks ma mingil juhul. Sõda on sõda, kui asja huvid nõuavad — sure, aga kuni oled elus, sõdi!... Kas sa tõesti siis ei jaga, millises olukorras on viiekümne neljas? Tema peajõud on Sinjavino peale suunatud, sakslased tahavad teda aga tagalast ära lõigata! Aidata uuel armeekomandöril slaapi tugevdada on meie esimene ülesanne. Kas sa vähemalt sellest saad aru?»

Zvjagintsev vaikus, pea longus. Tahtis küsida: «Miks nimelt mind?» Kuid taipas, et niisuguseid küsimusi on mõttetu esitada.

Paari tunni pärast, kuupaisteta oktoobriööl, asus Zvjagintsev koos paari kaaslasega vanale miinilaevale, mis kandis rahumeelset nime «Konstruktor», et ületada Laadoga. Fedjuninski nagi ta ainult vilksamisi — ülemjuhataja asus eraldi kajutis, kaldal ohd tal aga vastas 54. armee sõjanõukogu liige ja staabiülem, kes viisid ta kohe komandopunkti...

...Praegu istus Fedjuninski laudadest kokkulõoodud laua taga, millele oli laotatud kaart ja millel seisid vahitelefoniid.

«Kus on Mikulski?» küsis ta Zvjagintsevalt ärritatult, niipea kui see oli jõudnud oma saabumisest ette kanda.

«Jäl Volhovi grupi vägede asukohta, seltsimees ülemjuhataja. Sealt kavatses sõita grupi komandopunkti Plehhanovosse. Käskis teile ette kanda, et grupi vaed jätkavad taganemist Volhovi jõe mõlemal kaldal.»

«Seda ma tean,» katkestas Fedjuninski teda varjamata raevuga. «Mida veel?»

«Veel on mul kästud ette kanda, et Volhovi grupi luureandmete jargi on vaenlane tugevdanud oma esimest armeekorpus osaliselt kaheksanda ja kaheteistkümnenda tankidiviisi jõududega.»

«On need Tihvini rajoonist sinna toonud?»

«Just nii, seltsimees ülemjuhataja.»

• Fedjuninski heitis pilgu palkseina külge kinnitatud kaardile. Vaatas siis uuesti majorile otsa.

«On see kõik?»

«Ei, seltsimees ülemjuhataja. Kindralmajor Mikulski käskis ette kanda, et grupi vagedes on tunda toiduainete puudust.»

«Millest see siis tuleb?»

«Nii palju kui võib otsustada,» vastas Zvjagintsev veidi segadusse sattudes, «on raskused tekkinud sellest, et grupi juhtkond on oma tagala liiga kaugele viinud. Teed on talvetingimustes aga...»

«Tean, et praegu pole suvi,» katkestas Fedjuninski teda jälle. «Mis veel?»

«See on kõik, mis mul kasti ette kanda,» ütles Zvja-

gintsev. Kuid ei lisanud taolistel juhtudel ettenähtud «Lubate minna?», vaid jäi valveseisangusse.

«Tahate veel midagi oelda, major?» küsis Fedjuninski valvsalt, ent uhtlasi julgustavalt.

«Seltsimees ülemjuhataja,» sõnas Zvjagintsev tasa, kuid selgesti, «sakslaste mürsud tabavad juba Volhovi linna serva. Nägin ise plahvatusi, kui tagasi tulin.»

«Või nõnda...» venitas Fedjuninski mõtlikult. «Õelge, major, kas te juba ammu teenite siin, viiekümne neljandas!»

«Ei. Tulin siia koos teiega, seltsimees ülemjuhataja, staabiülem, kindralmajor Suhhomlini käsutusse. Töötan operativosakonnas.»

«Tahendab, olete leningradlane?»

«Just nii, seltsimees kindral.»

«Ja kogu aeg staabitööl?»

«Ei. Enne sõda teenisin ringkonna staabis. Juuli algusest kuni haavataasaamiseni olin eesliinil. Luuga kaitsevõondis. Pärast...» Zvjagintsev takerdus, mõeldes, kas on vaja kanda ette tööst Kirovi tehases, otsustas siis, et ei oma õigust raisata ülemjuhataja kallist aega, lõpetas: «Pärast pöördusin staapi tagasi.»

«Istu õige,» ütles Fedjuninski ootamatult ja osutas peaga ühele ümmargusele puupakule laua otsas.

Zvjagintsev võttis ettevaatlikult istet.

«Kõik, mis oli kästud, kandsid sa ette, eks?» ütles Fedjuninski ühtaegu küsides ja kinnitades.

«Just nii,» vastas Zvjagintsev end veidi kergitades.

«Istu, kui ütlesin, ära keksi. Tahendab, kandsid ette. Nüüd aga tahan küsida sinult kui staabitöötajalt ja rivi-mehelt, kui sa Luuga jõel võitlesid, missugused on sinu isiklikud muljed sellest, mida sa nägid. Noh, seal Volhovi taga.»

Zvjagintsev kõhkles. Ta ei olnud sugugi veendunud, et tema arvamus võib olla armeekomandorile huvitav.

«Noh?» kirusas Fedjuninski kannatamatult.

«Muljed on kehvad, seltsimees ülemjuhataja,» vastas Zvjagintsev otsustavalt. «Ausalt öeldes ei suuda ma aru saada, miks oli tarvis tagalat viia kümnete kilomeetrite kaugusele tegevvaeosadest. Leningradis kannatavad vaed alatoitluse all, sellepärast, et on blokaad. See on igauhe selge. Aga siin? ... Ja mitte ainult see ... Taganemismeeleolu — vaat mida ma seal tundsin. Kui palju

on sakslane edasi lükunud, kui palju meie omad taganenud — see on võitlejate ja komandoride kõneaineks. Tagasiteel pidime Volhovi peatuse tegema — autol laks pooltelg katki. Kuni leidsin autoremondi-töökoja ja kuni autot parandati, vestlesin inimestega. Neil on nüsugune tunne, et tana-homme jätame Volhovi maha. Käisin ka hüdroelektrijaamas...

«Mis sinna asja oli?» küsis Fedjuninski karmilt.

«Kuni autot parandati, oli aeg niikuinii vaba, seltsimees ülemjuhataja. Kuidas ma siis sain vaatamata jätta! See on ju esimene nõukogude hüdroelektrijaam, Lenini initsiaalidega ehitatud.»

«Antäh, et selgitasid,» muigas Fedjuninski rõõmutult.

«Elektrijaam on mineeritud!»

«Tea.»

«Elektrijaama mind sisse ei lastud, aga all telefoni juures seisis üks võitleja, rahvuselt usbekk. Nägi mind ja ütles: «Seltsimees major, lubage poörduda...» — «Pöörduge,» ütlesin mina. Tema mulle: «Seltsimees major, kas me tõepoolest laseme jaama õhku?» — «Kas peame selle siis vaenlase kätte jätma?» Võitleja ei kosta sõnakestki. Siis aga kukub mind paluma: «Seltsimees major, andke korraldus, et mind välja vahetataks! Ükskõik kuhu, kas võt eeslinile! Kuidas ma muidu pärast sõda elama hakkan?! Et kõik sõrmega näitaksid — näete, see ongi Karimov, kes Lenini elektrijaama õhku laskis?!»

Zvjagintsev tõstis silmad süngelt kusagile temast mööda vaatavale Fedjuninskile ja mõtles, et ei räägi nähtavasti üldse mitte seda, mis kindralit huvitab. Ta tõttas süüdlaslikult vabandama:

«Andestage, seltsimees ülemjuhataja.»

«Olgu peale, major. Mine,» heitis Fedjuninski käega.

Jäänud üksi, istus ülemjuhataja mõned minutid sügavas mõttes. Tegelikult polnud see major talle midagi uut teatanud. Fedjuninski oli teadnud juba varem, et sakslased arendavad pealetungi, ahistades Volhovi gruppi ja ähvardades tulla välja 54. armee tagalasse. Teada oli talle seegi, et vaenlane paiskab Volhovi suunas üha uusi täiendusi.

See ähvardav asjaolu võis muutuda saatuselikuks ees-

katt seepärast, et taganevad vaeosad ei kuulunud 54. armeesse, vaid Leningradi rinde koosseisu mittekuuluvasse armeesse. Fedjuninski võis nendesse vaeosadesse sõita, saata sinna oma esindajaid, puuda kokku leppida Volhovi grupi komandori kindralmajor Ljapiniga ühise tegutsemise osas, kuid see oli kõik. Neid vagesid polnud tal õigus juhtida. Aga olukorrast Ljapini lõigus olenes 54. armee tagala olukord. Nüsugustes tingimustes ei saanud Fedjuninski arendada pealetungi Pogostje ja Mga suunas. Veel enam, tema armeed ähvardas sissepiiramine.

«Kuidas toimida?» murdis ta pead. «Kas Volhovi mahajätmine on mõõdapäasmatu? Või saab seda vältida, kui väed ümber grupeerida ja ühele väejuhatusele allutada?... Aeg ei oota. Volhovi saatus on juba tundide küsimus. Aga asi pole ju ainult Volhovi! On ju sellest linnast Laadoga järve äärde kõigest kakskümme viis kilomeetrit!»

Fedjuninski uuris jälle, juba õige mitmendat korda tanase päeva jooksul kaarti, tõstis siis pea ja hüüdis järsult:

«Adjutant!»

Ülemjuhataja adjutant ilmus silmapilkselt lävele.

«Kanna sõjanõukogu liikmele ette, et palun teda siia tulla. Kahkul»

54. armee sõjanõukogu liikme brigaadikomissar Sõtševiga ei pidanud Fedjuninski kaua nõu. Juba mõne minuti pärast väljusid mõlemad. Sõtšev läks oma muldonni, Fedjuninski aga — armee sidesõlme.

Sidesõlm asus üsna lähedal, veidi suuremas blindaažis, kui oli ülemjuhataja muldonn. Puuga vooderdatud seinte ääres seisis ruudukujulised lauakesed «Bodo» ja «ST» aparaatidega, mille taga tootasid telegrafistid.

Sidesõlmne ülem kargas püsti ja sammus ülemjuhatajale vastu.

«Moskva. Peakorter. Kiiresti!» käskis Fedjuninski katkendlikult ja suundus ühe aparaadi juurde.

Selle taga istuv neiu, seersandi kolmnurgad krael, hakkas harjunult klahvidega klõbistama.

Fedjuninski vaatas keskendunult peentele neiusõrme-

dele, mis tagusid välja tavalist «on seal?...». Sekundi pärast hakkas aparaat tõukeliselt välja paiskama linti korduva sõnaga: «sun... sun... sin...».

Telegrafist pööras pead ja vaatas äraootavalt ülemjuhataja poole.

«Andke edasi,» ütles see, «Aparaadi juures on Fedjuninski. Palun seltsimees Stahnile ette kanda Volhovi all kujunenud olukorrast...»

Ta andis lühidalt pildi tekkinud situatsioonist, tegi pausi ja dikteeris siis pisut häält tõstes:

«Pean asja huvides hädavajalikuks allutada 4. armee taganevad parema tiiva väeosad minule. Kui see saab tehtud veel täna, on võimalik olukorda päästa. Homme on juba hilja: Volhov langeb... Minu poolt kõik.»

Tagunud lindile «allkirja» — kinnituse telegrammi vastuvõtust — jäi aparaat vaik.

Fedjuninski pöördus ringi ja läks ukse poole. Uksel pörkas ta kokku oma adjutandiga.

«Mina tulen teile järele, seltsimees ülemjuhataja,» ütles see, «teid ootavad esindajad.»

«Missugused esindajad?» küsis Fedjuninski rahulolematult lükkas lävele kohmitsema jäänud adjutandi kõrvale ja väljus.

«Leningradist, seltsimees ülemjuhataja,» vastas adjutant, kiiresti astuva Fedjuninskiga vaevu sammu pidades.

«Olgu,» ütles kindral ümber pöördumata, «kohe teen selgeks.»

Oma muldonnile lähenedes silmas ta kahte meest, kes teda ootasid. Ühel oli seljas pihtkasukas ja krae üles tõstetud, nii et see peaaegu varjas kogu tema näo, teine kandis villaga vooderdatud nahkmanthi.

Pihtkasukaga mees ulatas ülemjuhatajale käe:

«Tere, Ivan Ivanovitš!...»

Teine ootaja astus lähemale ja tõstis sõnagi lausumata käe mütsinoka juurde.

Alles nüüd tundis Fedjuninski mehed ära — need olid RKK volinik Pavlov ja Laadoga sõjavaeflotilli komandör, 1. järgu kapten Tšerokov.

Tšerokov oli olnud Fedjuninski vastuvõtjate hulgas, kui Fedjuninski 54. armeele saabus, tema komandopunkt asus Novaja Ladogas, paarikümne kilomeetri kaugusel 54. armee staabist, seepärast Fedjuninski ei imes-

tanud Tšerokovi ilmunise üle. Kuid miks oli Leningradist siia lennanud Pavlov?

«Mis tuuled teid siia tõid, Dmitri Vassiljevitsš?!» hüüatas Fedjuninski. «Tere, Viktor Sergejevitsš!» Ta tervitas järgemoöda Pavlovit ja Tšerokovit.

«Otsustasin toitlustuskomissari teie komandopunkti tuua,» selgitas Tšerokov naeratades. «Kartsin, et ta muidu võib ära eksida.»

«Mis me siis siin seisame? Astuge sisse, seltsimehed!» kutsus ülemjuhataja külalisi ja hakkas esimesena minema alla jäätunud ja libedatest astmetest.

Muldonnis oli hõõguma aetud raudahju tõttu kuum. «Riietuge lahti, seltsimehed, ja võtke istet,» rääkis Fedjuninski, vaevaga oma mõtetelt ümber lülitades.

Ta võttis pihtkasuka maha ja riputas palkseina sisse löödud naela otsa. Pavlov ja Tšerokov võtsid samuti üleriided seljast.

«Noh, kõigepealt sööma. On just lõuna aeg,» hõõrus Fedjuninski käsi, kutsus adjutandi ja käskis: «Külalistele süüa!...»

«Meie pärast ärge muretsege, seltsimees ülemjuhataja,» alustas Tšerokov.

«Teie pärast, esimese järgu kapten, ma ei muretse,» muigas Fedjuninski, «teie olete nagu minagi Suurel maal. Aga Pavlovi tahan ma vähemalt kordki kõhu täis süüa.»

«Söögile mõtleme hiljem,» sõnas Pavlov süngelt. «Ma tulin hoopis teise äsja pärast, Ivan Ivanovitš. Rinde sõjanõukogu andmetel on asjad Volhoviga väga halvad.»

«Jah, olukord on äärmiselt terav,» vastas Fedjuninski, kohe tusaseks muutudes.

«Kus vaenlane praegu asub?» küsis Tšerokov.

«Nagu te teate, ei ole minu väed Volhovi rajoonis vahetus kokkupuutes vaenlasega. Kuid ma tean, et täna-eks päevaks on sakslased umbes kuue kilomeetri kaugusel linnast.»

«Juba?!» oigas Pavlov. «Kui ma Leningradist välja lendasin, olid andmed teistsugused.»

«Vaenlane ei seisa paigal.»

«Ivan Ivanovitš!» ütles Pavlov kogu kehaga ette kaldudes. «Järve äärde, Novaja Ladogasse, on kogunenud suur hulk toiduaineid, Lennukitel seda ära ei vea. Me

ootame, kuni Laadoga kinni külmub. Loodame need laadungid jääda mööda Leningradi toimetada. Kuid Volhovist on Laadoga äärde ju kõigest kakskümmend viis kilomeetrit! Kui vaenlane Volhovi vallutab... Tahan teilt küsida: kas võib olla kindel, et Novaja Ladogasse kogunenud tagavarad ei satu vaenlase kätte?»

«Astume kaardi juurde,» tegi Fedjuninski ettepaneku ja tõusis laua tagant ules.

Muldonni seinal rippus suur kaart. Fedjuninski näitas, kus käesoleval momendil kulgeb rindejoon, ning andis tekkinud olukorrast jahedal toonil informatsiooni.

«Järelikult oleneb Novaja Ladoga saatuse tänasel päeval,» otsustas Pavlov täpsustada, «tegelikult 4. armee vägedest, need aga jätkavad taganemist. Eks ole?»

«Täna päeval ja tunnil — jah,» vastas Fedjuninski. «Me teeme loomulikult kõik meist oleneva, et vaenlane Laadoga äärde ei pääseks, kuid... pead anda ma esialgu ei saa.»

«Kuidas siis toiduainetega jääb?» küsis Pavlov pilku kaardilt eemaldamata.

Fedjuninski ei vastanud. Poordus vaikides tagasi laua juurde ja istus. Ka Pavlov ja Tšerokov võtsid istet.

Kuuldamatult sisenenud käskjalg pani lauale leiba, pakse vorstiviilusid, konserve, pudeli «Moskva viina» ja klaasid.

Fedjuninski märkas, et Pavlov vaatab toidutaldrikuid mingi arusaamatuse ja isegi nagu ehmatusena.

«Mida sa vaatad, Dmitri Vassiljevits?» küsis ta. «Et raiskame ühe korraga leningradlase kümne päeva normi?»

«Tulite ju ise alles Leningradist, Ivan Ivanovitš,» ütles Pavlov kibedusega. «Kuid praegu on olukord palju raskem kui oktoobris. Novembri esimese nädala jooksul on linnas registreeritud mitu tuhat — mitu tuhat! — näljasurmajuhtumit... Kõik lootused olid pandud toiduvarudele Novaja Ladogas ja uuele trassile... Nüüd aga... Mida nende toiduainetega ometi teha? Kas tõesti...»

Siin katkestas ta juba poolelt sõnalt — Pavlovil ei jätunud jõudu öelda kuuldavalt välja teda piinav mõte. Ta ei suutnud leppida sellega, et kui sakslased valluta-

vad Volhovi ja tungivad Laadoga kaldale, tuleb varud Novaja Ladogas havitada. Havitada toiduained, valada bensiiniga üle ja põletada tuhandeid tonne jahu, tangu ja suhkrut, samal ajal kui Leningradis inimesed nälga surevad!

Pavlov kujutles hetkeks, kuidas tantsib järve kaldal leek, mille lõomas otsekui põleb leningradlaste elu, ja tema nägu moonutas valuline grimass.

Fedjuninski tajus RKK volniku meeleolu.

«Mis sa minust ometi piinad!» hüüdis ta. «Kogu Volhov on mineeritud. Kaasa arvatud ka elektrijaam. Lenini hüdroelektriijaam! Kuidas sa otsustaksid: lasta õhku või mitte?!»

«Ma ei saa sellele küsimusele vastata,» ütles Pavlov teravalt. «Teie siin peate teadma, kas Volhov peab vastu või mitte. Sellest sõltub niihästi hüdroelektriijaama kui ka toiduvarude saatuse Novaja Ladogas. Pean saama täpse vastuse: kuidas Volhoviga jääb?»

«Ka mina pean saama vastuse...»

«Kellelt siis sina seda ootad?»

«Stalinilt.»

«Stalinilt?»

«Kas... palusite abiväge, seltsimees kindral?» küsis Tšerokov.

«Ei!» raputas Fedjuninski pead. «Praegu abiväge paluda on mõttetu. Meile anti juba kõik, mis võimalik. Ja kui Kõrgemal Ülemjuhatajal olekski niisugune võimalus, ei jõuaks need abiväed enam õigeaks ajaks pärale... Joome, seltsimehed, ja sööme — see on kõik, mida ma teile esialgu pakkuda võin.»

Ta valas viina kandilistesse klaasidesse, puudutas oma klaasiga kahte ülejaanud, mis laual seisis, ja jõi klaasi tühjaks. Pavlov ja Tšerokov võtsid sõnagi lausumata samuti lonksu.

Fedjuninski vaatas kella. «Kas minu telegramm on Stalinile ette kantud?» mõtles ta juba mitmendat korda.

Peakorteri ja Kindralstaabi gigantset toomahtu kujutledes ei lootnudki Fedjuninski kiirele vastusele. Kuid enne kui ta ei käsutanud Volhovit kaitsvaid vägesid, ei saanud ta Pavlovile midagi kindlalt vastata.

Kell 15.20 Fedjuninski blindaaži jooksnud sidemee kandis ette, et Moskva kutsub ülemjuhatajat aparaadi juurde. Fedjuninski ruttas muldonnist välja, nii nagu ta oli — kuue väel.

Pavlov ja Tšerokov vaikisid pingsalt. Nad polnudki aru saanud, mis vastust Fedjuninski Stalinilt ootab, kuid ei kahelnud, et nüüd otsustatakse väga tähtis küsimus võib-olla ka Volhovi saatus.

Mõlemad lootsid, et Stalini vastus on soodus, ja ühtlasi kartsid seda uskuda.

Kahe ja poole töökuu jooksul blokeeritud Leningradis oli Pavlov juba harjunud valmis olema selleks, et situatsioon võib veel palju ebasoodsamaks muutuda.

«Viktor Sergejevitš,» pöördus Pavlov Tšerokovi poole. «Mida küll teha toiduainetega? Mis sina arvad?»

Tšerokov ei vastanud kohe. Sellest ajast peale, kui laevad enam Laadogal liikuda ei saanud, oli järve äärde kogunenud mitmesugune last Laadoga flotilli meremeestele alatiseks vaikivaks etteheiteks. Meremeestel aga polnud end milleski süüdistada. Nad olid toidukaupa vedanud, niikaua kui see vähegi võimalik oli — pommi-rahe all ja vihaste sügistormide ajal. Kuid juba jääga kattuval Laadogal transpordilaevad sõita ei saanud ja ainult üksikud väga tugevate keredega alused olid pääsenud Ossinovetsi.

«Tuleb tööle silma vaadata,» lausus Tšerokov viimaks. «Kui sakslastel õnnestub...»

Ta ei lõpetanud, sest uks avanes ja sisse astus Fedjuninski.

«Sain vastuse, seltsimehed! Sain!» hüüdis ülemjuhataja juba lävelt. «Siin!» Ning ta viskas lauale telegraafilindi.

Pavlov haaras selle kätte, tõstis laest rippuva lambi juurde ja luges valjusti:

«Kõrgema Ülemjuhataja Peakorter käskis Volhovi suunas, Volhovi jõe ida- ja läänekaldal tegutseva neljanda armee väegrupi allutada seltsimees Fedjuninskile ja lülitada viiekümne neljanda armee koosseisu...» Sõna pööras ta pilgu Fedjuninskile: «Kas... seda sa tahtsidki, Ivan Ivanovitš?»

«Aga mida siis veel?!» hüüdis Fedjuninski võidutsevalt. «Nüüd, Pavlov, vastutan Volhovi eest mina! Aga sulle ütlen: mine tagasi Leningradi. Toiduainete varud

jätke esialgu rahule! Adjutant!» hüüdis ta, ukse poole pöördudes. «Auto! Sõidame Volhovi grupi komandopunkti. Minuga tulevad kaasa operatiivosakonna ülem, insenerivägede ülem ja suurtükiväe ülem. Hoiata neid ette. Ja las võtavad endaga kaasa, keda peavad vajalikuks. Kiiresti!»

Pavlov ja Tšerokov tõusid, et huvasti jätta.

«Ei, Viktor Sergejevitš,» ütles Fedjuninski, «kuigi sa mulle ei allu, sind ma ära ei lase. Tuled minuga kaasa. Palun sind väga. Aga rahvakomissari võib sinu autojuht lennuväljale. Kas oleme kokku leppinud?...»

Volhovi väegrupi komandopunkt asus Plehhanovo külas, mõni kilomeeter Volhovist põhja pool. See üsna suur küla oli imekombel vaenlase lennuväe poolt terveks jäetud. Korralike talumajade korstnaist tõusis rahulikult suits, lumme tallatud teeradadel liikusid aeglaselt naised, ämbrid käes või kaelkookude otsas, ja ainult hoolikalt suletud luugid, mille vahelt ei paistnud ühtki valgusekiirt, ning Volhovi poolt kostev suurtükimürin meenutasid, et käib sõda.

Oli juba pime, kui külla sõitsid sisse kolm «gazikut». Esimeses neist istusid Fedjuninski, Tšerokov ja ülemjuhataja adjutant.

«Teate mis,» ütles Fedjuninski, kui kõik olid autodest väljunud, «ma toon oma komandopunkti siia. Otsige viivitamatult sobiv hoonel» andis ta adjutandile käsu. «Kõik oodake mind seall Vabanen varsti.»

Fedjuninski oli nimme otsustanud minna Ljapini juurde üksi — ees seisis raske jutuaajamine ja kindrali enesearmastust säästes ei tahtnud Fedjuninski, et see toimuks tunnistajate juuresolekul.

Kiirustamata lähenes ta talumajale, kus paiknes Ljapini staap, ja talle meenus see nüüd juba kauge septembripäev, mil ta täpselt samuti oli läinud ühte majja Kirovi tehase lähedal, kuhu omavoliliselt oli Pulkovo kõrgendikult üle toonud oma komandopunkti 42. armee komandör Ivanov, keda tal oli tulnud asendada.

Staabi trepil seisev tunnimees pidas pihtkasukat ja papaahat kandvat tundmatut sõjaväelast lähenemisel valvsalt silmas. Kamandas siis järsult: «Seis!» ja pani kaed hoiatavalt automaadile.

«Olen 54. armee komandör. Kus on kindral Ljapin?» küsis Fedjuninski võimukalt.

Tunnimees jooksis trepist üles, avas hoogsalt ukse, pistes pea sisse, ja ütles kellelegi midagi. Majast hüppas võõrihma kiinni tõmmates välja major. Ta oli nähtavasti nüüdsama ärganud, sest ta juuksed olid sassis.

«Operatiivkorrapidaja major Ivolgin,» kandis ta ette.

«Naen, kuidas te korda peate,» torkas Fedjuninski.

«Kus Ljapin on?»

«Kindral puhkab, käskis mitte segada,» ütles major kõhklevalt.

«Tuleb segada,» muigas Fedjuninski kurjalt ja astus trepile.

«Ta pole siin, seltsimees kindral, vaid selles majas!» ütles major naabermajale osutades.

Fedjuninski pöördus ringi ning suundus naabermaja poole. Major jõudis temast ette. Ta jooksis naabermaja trepist üles ja kadus ukse taha. Fedjuninski järgnes talle kiirustamata.

Majori poolt ette hoiatatud Ljapin tõusis Fedjuninski vastu õlgadele heidetud kuues ja pehmetes vilt-sussides.

Kätt papaaha juurde tõstes teatas Fedjuninski:

«Peakorteri käsul lülitatakse teie käsutuses olevad 4. armee Volhovi operatiivgrupi väed 54. armee koosseisu ja allutatakse mulle. Teatage sellest viivitamata oma staabile ja lahematele abilistele. Tehke korraldus, et kõik jääksid oma kohtadele ja ootaksid minu edasisi kaske.»

«Ma pole Peakorteri käsku saanud,» ütles Ljapin veidi hämmeldunult.

«Võtke arvesse, et nüüd saite,» sõnas Fedjuninski teravalt. «Ja minge armee staapi. Juba täna.»

Fedjuninski andis au ja väljus.

Poole tunni pärast toimus 54. armee uues komandopunktis operatiivnõupidamine, kus kavandati esmajärgulised, edasilukkamatud abinõud Volhovi lahima ümbruse kindlustamiseks. Ülemjuhataja andis käsu Volhovis asuv õhutõrjesuurtükivägi ümber grupeerida linna lahiseid kaitsvatesse vaeosadesse ja 54. armeest siia kiiresti üle tuua polkovnik Zazimko tankibrigaad, aega viitmata

transportida armee tagalast, kohale lahingu- ja toidumoon.

Kui nõupidamine juba lõpule hakkas jõudma, toodi Fedjuninskile telegramm Peakorterist. Selle labi lugenud, ütles ta:

«Kõrgema Ülemjuhataja Peakorter paneb minule vastutuse Volhovi eriti tähtsate objektide eest, mis kuuluvad äärmisel juhul ohkimisele. Kindralmajor Tšekin, sõitke viivitamata Volhovi hüdroelektrijaamal Seal saab olema teie komandopunkt. Ohkijate komandod hüdroelektrijaamas, alumiiniumitehases ja kõikidel teistel mineeritud objektidel alluvad sellest hetkest teile. Ohkimiskäsk võib saabuda ainult minult. Selge? Ainult minult! Ja viimane: valmistage mulle ette vaatluspunkt Volhovi põhjapoolses äärelinnas. Nõupidamine on lõppenud. Kõigil asuda saadud korralduste täitmisele.»

Mõne minuti möödudes oli peale Fedjuninski tuppa jäänud ainult Tšerokov. Mereväelane tahtis hüvasti jätta, kuid Fedjuninski peatas ta.

«Oota, esimese järgu kapten. Mis sa arvad, milleks ma sind endaga kaasa tirisin?» Ta pani käe Tšerokovile õlale ja jätkas: «Tead mis, Viktor Sergejevitš. Oled iseisev komandör, sinu flotill mulle ei allu. Seepärast ma ei käsi, vaid palun. Võta laevadelt kuulipildujad maha ja anna need mulle.»

«Mis te nüüd, seltsimees ülemjuhataja?!» imestas ja nõrdis Tšerokov üheaegselt. «Võtta relvad maha lahingulaevadelt?» Ta astus sammu tagasi, vabastades oma öla Fedjuninski käe survest.

«Saa aru, Tšerokov,» ütles Fedjuninski. «Kui sakslased Laadoga äärde läbi murravad, mis siis tuleb teha? Pavlov peab põletama oma toiduained, sina aga... sina aga uputama oma laevad. Teist väljapääsu ju ei ole. Oigus?»

«Ja ikkagi ei saa ma relvi laevadelt maha võtta,» koristas Tšerokov, «see on võimatu.»

«Aga kui need laevad sul koos kuulipildujatega Laadoga järve põhja lähevad, siis on see võimalik?! Kuule, Viktor Sergejevitš, tee, nagu ma ütlen. Võta kuulipildujad maha ja saada koos meestega siia, Volhovisse. Vastutuse rinde sõjanõukogu ees võtan enda peale. Aeg ei kannata enam. Kuulipildujaid on mulle vaja hommi-kuks, mitte hiljem...»

XVIII

Keskööl kolis Fedjuninski oma uude vaatluspunkti, mis oli sisse seatud Volhovi põhjapoolses äärelinnas väikeses kivimajas, millest hiljutise pommirünnaku järel oli säilinud vaid esimene korrus ja kelder. Kuid maja asus kõrgendikul, tema umbrus oli tasane ja nähtavus kõikjale hea.

Sakslased tulid Volhovile ikka lähemale. Nende mürskude plahvatused panid poolpurustatud maja seinad aeg-ajalt võppuma.

Ammugi ei olnud Fedjuninski veetnud nii ärevat ööd.

Juba oli asunud positsioonidele vahetult Volhovi lähistel polkovnik Zazimko tankibrigaad. Juba kihutasid diviisi vahetuspunktid ja otse polkudesse poolteisetonnised veoautod laskemoona ja toiduainetega. Juba oli väliaerodroomile Plehhanovo lähedal ümber baseerunud Fedjuninski poolt väljakutsutud lennuvägi. Juba olid eesliinile sõitnud armee poliitosakonna töötajad. Ja lõpuks, otse koidu eel, saabusid veoautodel meremehed kuulipildujatega. Nad jaotati kohe väeosadesse.

Ja ikkagi jätkasid sakslased pealetungi. Tõsi, nende edasiliikumine oli aeglustunud, kuid lahingud võisid varsti kanduda linnatänavale.

Saatustlik küsimus, kas tuleb õhkida Volhovi hüdroelektrijaam ja teised tähtsad objektid, jälitas ülemjuhatajat vahetpidamata.

Üks vahetelefon, mis seisis tema ees, ühendas teda Volhovi hüdroelektrijaamas asuva kindral Tšekiniga. Aeg-ajalt Tšekin helistas, kontrollides, kas liin, mis võis iga hetk mürsukillust vigastada saada, on korras. Ja iga sellise telefonihelina taga oli väljaütlemata küsimus: kas õhkida või oodata veel?

Loomulikult tundis Fedjuninski Volhovi hüdroelektrijaama ajalugu. Temagi teadvuses oli see elektrijaam lahutamatu seotud Lenini nimega ja leninliku GOELRO plaaniga.

Kuid Fedjuninski teadis hästi ka muud — et taganemisel olid õhku lastud juba kummed iga nõukogude inimese südamele kallid tehased ja elektrijaamad, mille nimed sümboliseerisid esimeste viisaastakute võite, sajad ehitised, milles näis sajandeiks jäädvustatud olevat nõukogude rahva töö, tahe ja loomingugeenius.

Küsimusele, kas hävitada või jätta vaenlasele, võis olla ainult üks vastus.

Eile oli major Zvjagintsev ülemjuhatajale rääkinud võitlejast, kes on valmis minema vaenlase tule alla, et ainult mitte olla hüdroelektrijaama õhkijate hulgas. Suis oh Fedjuninski suhtunud sellesse kui sõja ajal kohatusse sentimentaalsusesse. See, et inimene rindel oma kohuse lõpuni peab täitma, kui raske, kui kibe tal ka poleks, oli tema meelest vääramatut tõde.

Kuid nüüd, mil hüdroelektrijaama saatus tuli otsustada tal endal, kui selleks, et elektrijaama hoonest mõne minuti pärast järele jääksid vaid varemed, tuli tal vaid korraks vändata telefoni ja öelda Tšekinile üksainus sõna, tundis ülemjuhataja otse füüsiliselt, kui raske on tema õlgadele pandud koorem.

Ettekannetest, mis saabusid kell 9.00, tegi Fedjuninski järelduse, et olukord linna lähistel pikkamooda stabiliseerub. Kuid tund aega hiljem seisis Volhov ootamatult katastroofi äärel.

Fedjuninskile helistas 310. diviisi komandör polkovnik Zamirovski ja kandis ette, et sakslased suruvad peale tema väeosadele.

Ülemjuhataja oli mõned sekundid vait. Zamirovski oli tema vana seltsimees, kunagi olid nad teeninud koos Baikali taga. Fedjuninski uskus teda, pidas kogenud lahingukomandöriks. Kuid praegu Zamirovski väeosad taganesid.

«Kuule, polkovnik,» ütles Fedjuninski halastamatult. «kas sa saad aru, mis praegu sinu tegutsemisest sõltub?! Kui sa lased vaenlasel läbi murda, hukutad Volhovi. Ma nõuan, ma käsin sul vastu pidada, mida see ka ei maksa! See on kõik.»

Teised üksused, kaasa arvatud paremal tiival paiknev 6. mereväebrigaad, pidasid vapralt vastu. Tunni aja eest oli brigaadi staabist helistanud sinna sõitnud armee operatiivosakonna ülem. Ta oli ette kandnud, et meremehed olid edukalt tõrjunud kõik vaenlase rünnakud.

«Täheleandab, sakslased veendusid, et seal läbi murda ei õnnestu, seepärast hakkasidki nüüd Zamirovskit ründama,» mõtiskles Fedjuninski. «Kas ta tõepoolest ei pea vastu?!»

Jä samal hetkel kostis selle telefoni läbilõikav helin,

mille ülemjuhataja äsja kergendatult kõrvale oli lukanud. Torust kostis jälle kindral Tšekini hääl:

«Vabandage, seltsimees ülemjuhataja, ma kontrollin, kas side on korras. Aparaat vaikib ja ma otsustasin...»

«Teile on öeldud, et ma helistan vaid sel juhul, kui see vajalikuks osutub!»

«Just nii, seltsimees ülemjuhataja, kuid...»

«Mis, «kuid»?»

«Elektrijaama hoones on juba kuulda kuulipildujatuld.»

«Istuge ja oodake minu korraldusi,» ütles Fedjuninski teravalt. «Ja ärge mingil juhul ilmutage initsiatiivi. Saite aru?»

«Sain, seltsimees ülemjuhataja. Ootan.»

«Aga liini korrasolekut kontrollige iga kolmekümne minuti tagant, täpselt kella järgi!»

Kohe helises teine telefon. Fedjuninski kuulis Zamirovski häält:

«Seltsimees ülemjuhataja, kannan ette, et lahing käib juba minu komandopunkti läheduses...»

«Miks sa mulle helistad?» küsis Fedjuninski, püüdes oma erutust varjaja.

Kahtlemata botas Zamirovski luba taganemiseks. Kuid Fedjuninski ei võinud seda luba anda!

«Jätka võitlust!» käskis ta külmalt. «Kui ei osanud vaenlast kinni pidada seal, kus ette oli nähtud, võitle komandopunktis!»

Zamirovski ei vastanud. Torust kostis ainult suurtükimürskude plahvatusi ja kuulipilduja tärimat.

«Zamirovskil! Zamirovskil!» karjus Fedjuninski, suutmata ennast kauem tagasi hoida; talle näis, et traadi teises otsas on midagi juhtunud.

Kuid side katkes. Nüüd ei kuulnud ülemjuhataja enam midagi: ei diviisikomandöri häält, ei suurtükimürskude plahvatusi ega kuulipildujavalanguid. Telefon oli tumm.

Fedjuninski viskas toru lauale. Mõne hetke istus ta liikumatult, vaadates teist välitelefoniparaati, mis teda Tšekiniga ühendas. Siis tõusis järsult püsti, kutsus adjutandi ja küsis:

«Kas siin kedagi staabist on? Saatke kohe siia!»

Hetke pärast ilmus Zvjagintsev. Fedjuninskile meenus jälle eilne jutuaajamine temaga ja ta mõtles millegipärast, et parem oleks olnud, kui praegu oleks tulnud

keegi teine, aga mitte see major. Tahtmatult kerkis keelele küsimus:

«Kus teised on?»

Zvjagintsev hakkas loetlema:

«Staabiülem on ikka veel vanas komandopunktis, kindral Mikulski on vagedes, operatiivosakonna ülema asetäitja räägib momendil telefoniga...»

«Hea küll,» ei lasknud Fedjuninski tal lõpetada. «Kolmesaja kümnenda lõigus on läbimurdekoht. Käskisin diviisikomandöril mitte mingil juhul taganeda, kuid ma ei tea, kas ta jõudis mind ära kuulata. Side katkes. Seal käib lahing komandopunktis. On vaja...»

«Lubage mul minna diviisi ja dubleerida käsku,» pahvatas Zvjagintsev.

«Sul?...»

«Seltsimees ülemjuhataja,» jätkas Zvjagintsev erutusest väriseva häälega, «olen sõja teisest nädalast peale olnud lahingutes! Juhtisin faktiliselt pataljoni. Palun teid...»

«Võta kiiresti auto ja sõida. Anna Zamirovskile edasi käsk võidelda viimse hingetõmbeni ja mitte taganeda. Vastasel korral on Volhov kadunud ja sakslased muravad Laadoga äärde läbi. Kõik! Sõida! Ma loodan... Ja iga hinna eest tuleb taastada side!» hüüdis ta juba Zvjagintsevile järele.

310. diviisi komandopunkt asus Volhovist viisteist kilomeetrit ida pool. Karanud «gazikusse», küsis Zvjagintsev juhilt:

«Zadnevo kula tead?»

«Zamirovski komandopunkti või?»

«Täpselt! Lase, nagu jaksad.»

Autojuht ei vastanud ühtki sõna, isegi ei noogutanud.

Zvjagintsevile ei meeldinud staabi autojuhid. Harjunud ülemusi vedama, suhtusid nad enamasti üleolevalt ning hoolimatult neisse komandöridesse, kellele vahetult ei allunud.

Auto arendas kiirust.

Zvjagintsev vaatas vilksamisi juhi poole. Puhtaks aetud nägu, ülemisel huulil ruske, suitsetamisest kollaseks tõmbunud, korralikult punatud vurrupints, talve-müts kaugale kuklasse lükatud.

Zvjagintsev ei olnud teda varem kohanud. Nähtavasti oli see juht Fedjuninski staapi jäänud «parandusena» koos Volhovi grupiga.

«Kuidas nimi on?» küsis Zvjagintsev.

«Kas kannan määrustiku järgi ette või kuidas?» küsis autojuht, laskmata silmi künklikult lumiselt teelt, millel olid selgesti naha autojäljed.

«Määrustiku järgi,» vastas Zvjagintsev kuivalt.

«Seersant Moltšanov.»

«Mul veab juhtidega,» muigas Zvjagintsev, «oli Razgovorov, nüüd aga Moltšanov*.»

«Sellepärast vahetasitegi ta välja, et nimi ei meeldinud?»

«Razgovorovit ma välja vahetada ei kavatsenud. Ta tapeti,» ütles Zvjagintsev vaikselt. «Enne seda päästis ta aga mu elu.»

Moltšanov keeras hetkeks pead, vaatas majori poole ja pööras siis pilgu jälle teele.

Zvjagintsev kandus aga mõtteis sinna, mis teda ees ootas.

Sisuliselt oli talle antud ülesanne elementaarne: anda diviisikomandörile edasi käsk mitte mingil juhul taganeda ja taastada telefoniside. Esimese osa käigust täidaks iga sisedelegaat, ülejäänud eest hoolitseb aga diviisikomandör kindlasti ise, ilma mingi meeldetuletusega. Sellele vaatamata oli Zvjagintsev rõõmsalt ulevas meeleolus.

... Räägitakse, et kui inimene kordki on olnud Arktikas või kõrbes, kisub teda ikka sinna tagasi.

Nähtavasti kutsub ka sõjaväelast, kui armeeteenistus on tema tõeline kutsumus ja kui ta kordki on olnud lahingus, võimukalt lahingumüra. Teda ei kutsu mitte ainult kohusetunne, vaid ka miski muu, mis on seletamatu ja võidetamatu. Kutsub nagu meremeest ookeani oma tormidega, mida meremees kunagi ei vaheta rahuliku elu vastu kaldal.

Sellest ajast peale, kui Zvjagintsev haavatuna hospitali sattus, oli ta elanud mõttest pääseda tagasi rindele ja mitte lihtsalt rindele, vaid just nimele eeslinnile. Ta oli sellest unistanud Kirovi tehases ja rinde staabis. Ja nüüd lõpuks kihutas ta siis lahingusse...

* Razgovorov — jutumees (vene k.), Moltšanov — vaikne (vene k.). Tõlk.

Staabikomandorina taipas Zvjagintsev, et lahing diviisi komandopunktis on erakordne nahtus, katastroofi sissejuhatus. Kuid jagu saada teda haaranud joo-vastusest, mida polnud juba ammu üle elanud, ta ei suutnud.

Muide, Zvjagintsev ei olnud sugugi veendunud, et lahing tõepoolest komandopunktis käib. Ta teadis hästi, et mõned komandorid puuavad ulemuste silmis suurendada ohtu juhaks, kui ikkagi taganeda tuleb. Võib-olla oli ka see Zamirovski otsustanud ennast tulevikule mõeldes kindlustada?

«Kas on tõsi, et elektriyaam lastakse õhku?» küsis autojuht ootamatult.

«Kui tuleb käsk, siis lastakse,» vastas Zvjagintsev hajameelselt, kuid samas meenus talle too teine võitleja — usbekk Karimov — ja ta sai aru, kui sudametu oli ta vastus.

«Kergesti käib see teil küll: kui tuleb käsk, siis lastakse,» ütles Moltšanov kurja muigega. «Kui Lenin seda ehitas, ei teadnud ta nahtavasli, kelle hoolde ta jaama jätab.»

«Tulin Volhovi alla üsna hiljuti,» vastas Zvjagintsev, veel teravamalt oma möödalaskmist tunnetades, «sina aga, võib arvata, oled siin juba ammu...»

«Minu töö on rooli keerata. Mina vägesid ei juhata. Ei tule ka minul jaama pärast rahva ees vastust anda.»

«Heakene küll,» ütles Zvjagintsev tuseselt, «pärast sõda teeme selgeks, kellel mille eest vastutada tuleb. Praegu aga jalgi teed. Sõidame ikkagi eeslinnile.»

Ja nagu tema sõnade kinnituseks lõhkes lähedal mürisk.

«Näen, et mitte tagalasse,» kostis autojuht süngelt vastuseks.

«Näita, kus me sõidame,» ütles Zvjagintsev ja võttis planšetist kaardi.

«Ega ma ära eksi, ärge kartke,» muigas Moltšanov.

«Peata auto!» läks Zvjagintsev keema.

Moltšanov pidurdas vastu tahtmist.

«Ma käskisin kaardil marsruuti näidata. Kus me praegu asume?»

Moltšanov kehtas pahaselt õlgu, võttis kindad käest, viskas need põlvedele ja haaras kaardi.

«Nae, siin sõidame,» ütles ta. «Murmanski Värava

poole.» Ja torkas sõrmega ruutu, mis asus Volhovist kirdes.

Zvjagintsev vaatas kaardile ja kosis arusaamatuses:

«Ei taip. Miks Murmanski Varava kaudu, kui on olemas palju lühem tee? Nae: piki raudteed kagusse, Vjatskovo kulani, sealt aga itta, Ustje peale. Siit on Zadnevo juba käega katsuda!»

Moltšanov keeras sõnagi lausumata kaardi kokku, andis selle Zvjagintsevile tagasi ja käivitas mootori. Auto liikus paigast.

«Ma ootan vastust!» ütles Zvjagintsev teravalt.

«Mis vastust te tahate?» ütles Moltšanov üleolevalt. «Kas tahate sakslaste juurde sattuda? Kaart jääb kaardi — paberileheks. Kuidas ma teid Vjatskovosse viin, kui seal lahingud käivad?!»

«Aga Vjatskovo on ju meie käes!»

«Aga seda, et ta juba korda kolm käest katte on käinud, teile ette ei kantud?» nähvas Moltšanov vastu. «Kui välja sõitsime, oli ta võib-olla et meie, kui aga kohale jõuame... Ei, seltsimees major, Vjatskovosse ma ei sõida. Läheme Murmanski Varavani, sealt algab aga uus tee. Palkidest, Otse Ustje peale.»

Zvjagintsev ei kostnud sõnakestki. Ta mõistis, et staabi autojuht, kellel alatasa tuleb sõita armee komandopunktist väeosadesse, teab operaatoritest paremini, kust on kindlam läbi pääseda. Ja kuigi see okkiline ja sünge Moltšanov ei ole kõige järgi otsustades mures mitte sellepärast, kuidas kiiremini diviisi komandopunkti jõuda, vaid oma isikliku julgeoleku pärast, oli targem tema nõuannet kuulda võtta.

Jälle sõideti vaikides. Lõpuks nägi Zvjagintsev ees pooleldi purustatud jaamahoonet. See oligi Murmanski Varav. Lummetuisanud rööbastel seisid purustatud, poolpõlenud kaubavagunid.

Kusagil päris lähedal lõhkes jälle mursk ning kostis kuuhpildujavalang. Zvjagintsev muutus valvsaks. Moltšanov aga vahtis endiselt vahetpidamata teele, vajutas gaasipedaali põhja ja kihutas eespool mustava, süngelt lumehangede kohal kõrguva metsamüüri poole.

Metsa jõudnud, keeras ta järsult kõrvale. Auto hakkas nii rappuma, et Zvjagintsev paar korda pörkas peaga vastu pinguletõmmatud presendist lage. Ta taipas, et nüüd sõidavad nad sohu rajatud palkteed mööda. Soo

ei külmunud isegi talvel täielikult — rataste all lirtsus vesi. Iga kolmekümne kuni viiekümne meetri tagant ohld tee kõrval palkidest taskud, et vastutulevad masinad mööda pääseksid.

See Saksa lendurite silmade eest varjatud kitsas metsatee oli küllalt elava Inklusega, ikka ja jälle tuli veoautosid mööda lasta. Sageli tulid vastu haavatud. Ühed sõitsid autodel või saanides, teised läksid jalgsi.

Jõudnud kohakuti grupi haavatutega, kaskis Zvjagintsev Moltšanovil peatuda ja avas autoukse.

«Missugusest diviisist, seltsimehed?» huudis ta.

«Kolmesaja kümnendast,» vastas üks võitleja, kellel käsi kaelas rippus.

«Kus lahing käib?» küsis Zvjagintsev.

«Kes seda teab,» vastas võitleja, «igal pool kaib lahing!»

«Vastake täpsemalt!» käskis Zvjagintsev kannatamatult.

«Täpsemalt teete ise selgeks, seltsimees komandör, kui sinna jõuate!»

Zvjagintsev käskis Moltšanovil edasi sõita. Ja jälle rappusid nad palkteel, liikudes edasi kilpkonna kiirusega. Möödus peaaegu pool tundi, kui nad viimaks metsaservale jõudsid.

Seal vaatasid nad ringi. Lumel lebasid põlenud sanitaarfurgoonid ja vanarauaks muutunud poolteisetonnised veoautod, rattad ülespidi. Eespool paistsid asula varemed.

«Ustjel!» teatas Moltšanov. «Võite oma kaardile märkuse teha. Võtame kursi Zadnevo peale.»

Nüüd ei kostnud enam üksikud lasud, vaid lähedase lahingu müra. Näis, et see kuuldub kõigist ilmakaartest.

«Gazik» sukeldus sügavasse rööpassse ja ronis sellest vaevaga välja. Vingudes lendas üle jarjekordne mürsk ja lõhkes nii lähedal, et auto rappus õhusurvest.

Moltšanov keeras teelt järsult kõrvale ja mootor suri välja.

«Milles on asi?» huudis Zvjagintsev.

«Kuhu me sõidame, seltsimees major?!» vastas Moltšanov süngelt. «Ees käib lahing, aga meie pole tankiga!»

Vasakul, saja meetri kaugusel autost, plahvatas jälle mürsk, tõstes õhku valkjasmusta lume ja mulla samba.

Paistis, et Zvjagintsev ei märka mitte midagi. Tal oli

praegu üksainus soov — võimalikult kiiresti komandopunkti jõuda.

«Edasi!» hüüdis ta autojuhile.

«Seltsimees major, saage aru,» vastas Moltšanov, «autos oleme ju nagu hiirelõksus! Siit on Zadnevosse kõigest pool kilomeetrit — sealt ta paistab, enne seda metsatukka —, kui hüppejooksuga, võib viieteistkümne minutiga kohale jõuda!»

«Olgu,» sõnas Zvjagintsev ja lisas südametäiega: «Oh sind, Moltšanov!»

Tõmbas ukse lahti, hüppas autost eemale, ronis teele ja jooksis edasi, metsatuka poole.

Lausa teel lõhkes miin, seejärel teine. Zvjagintsev hüppas kõrvale, nii et lund viitidesse läks; ta peast käis läbi mõte, et autojuhil oli edasisõitmisest keeldudes ilmselt õigus olnud; sealsamas aga tuli teine mõte — et Moltšanov on ikkagi argpüks, kuid ka see kadus kiiresti. Zvjagintsev mõtles ainult ühte — on vaja maksu mis maksab jõuda komandopunktini.

Ta jooksis uuesti edasi. Mitte kaugel, legendikul enne metsatukka, paistsid juba blindaažid ja muldonnid.

Ilma et oleks peatunud, nõõpis Zvjagintsev pihtkasuka lahti, tiris kabuurist välja oma «TT» ja pistis selle taskusse.

«Püstoliga ei tee siin midagi!» kuulis ta järsku selja tagant ja jäi ootamatusest seisma. Tagasi vaadates nägi ta, et tema kannul jookseb Moltšanov, automaat käes.

Just nagu õhku puurides undas miin. Zvjagintsev viskus pikali. Vaevalt kajas plahvatus, kui ta kohe jalule kargas ja tagasi vaadates nägi, et Moltšanov end samuti püsti ajab.

«Miks... sa siin oled?» hüüdis Zvjagintsev hingeldades ja jooksis vastust ootamata edasi.

Moltšanov jõudis tema kõrvale.

«Minu järel, seltsimees major,» hüüdis ta. «Ma tean, kus komandopunkt asub. Minu järel! Näete siia, sellesse blindaažil!» Ning ta osutas automaaditoruga vasakule.

Zvjagintsev märkas maapinnast kõrgemat, paksu lumega kaetud blindaažikatust. Blindaažini jõudnud, ta sõna otseses mõttes veeres astmetest alla, lõi presendist ukse kõrvale ja oligi blindaažis. Pärast päevavalgust seletas silm vaevaga poolhämäruses seisvat kogukat

sõjaväelast, kelle pea näis lakke ulatuvat, seejärel nari ja sellel kükitavat võitlejat, telefonitoru käes.

«Kus on diviisikomandör?» hüüdis Zvjagintsev hingeldades.

«Mina olen diviisikomandör, mis sa kisad?» vastas seisja pahaselt, heitis põgusa pilgu Zvjagintsevile ja pöördus võitleja poole: «Jätka väljakutset, ma räägin sulle — jätkal!»

«Seltsimees polkovnik,» ütles Zvjagintsev kätt mütsi juurde tõstes, «olen major Zvjagintsev armee staabist.»

«Kas sul sõdureid on kaasas?» küsis Zamirovski kiiresti.

«Ei ole,» vastas Zvjagintsev, «ainult autojuht. Ülemjuhataja käskis, et mitte mingil juhul ei tohi taganeda! Tal on teiega side katkenud ja...»

«Tean, et on katkenud,» heitis Zamirovski käega. «Mul pole isegi polkudega sidet!»

«Kus lahing käib?» küsis Zvjagintsev kähku.

«Kas sa ise ei näinud?»

Küsimus oli lõepoolest liigne. Selgesti oli kuulda püssiraginat ja kuulipildujatärinat, tattnina leek aina võpatas suurtükimürskude plahvatustest, laest pudenes rämps.

«Seltsimees polkovnik, pean ülemjuhatajale olukorrast täpselt ette kandma. Rinde läbimurdmine siin tähendab Volhovi vallutamist vaenlase poolt. Ülemjuhataja käskis...»

«Kus sa teenid, major?» katkestas teda Zamirovski.

«Armee operatiivosakonnas.»

«Tähendab, oled harjunud kaardi järgi lahinguid juhima?» ütles Zamirovski tigidalt, astus lauale laotatud kaardi juurde ja torkas sõrmega mingisse punkti: «Näed, siin käib lahing! Kus sa praegu seisad, selge? Milliste jõududega hoiad kaitset? Kõik on praegu lahingus, kõik, kogu staap, kõik kirjutajad, kokad ja juuksur, said aru? Kümne minuti eest võtsin oma blindaaži juurest tunni-mehe postilt maha ja saatsin lahingusse. Varsti lähen ise järele, mõistad?»

«Mida ülemjuhatajale ette kanda?» küsis Zvjagintsev.

«Seda kannan, mida nägid ja kuulsid. Komandopunkti hoiame viimase võimaluseni. Kaitset juhib diviisi operatiivosakonna ülem alampolkovnik Melkadze. Abiks on kutsutud major Novikovi allüksus. Seni on õnnestunud

komandopunkti hoida, kuid sakslased püüavad meid tankidega ümber haarata.»

«Kannike, Kannikel! Siin Karikakar, siin Karikakar. Kannike, kas kuulete mind?» pomises sidepidaja.

«Kas on lõpuks side?!» pöördus Zamirovski tema poole.

«Ei ole, seltsimees polkovnik,» vastas sõdur süüdlaslikult.

«Olen juba kaks sidemeest liinile saatnud. Diviisi side-ülem on samuti liinil. Rohkem pole enam kedagi saata, mõistad, mitte kedagi!» ütles Zamirovski Zvjagintseville niisuguse tooniga, nagu ei usuks see teda.

Sel hetkel lükatil present kõrvale ja sisse tormas karabiiniga mees. Ta nägu oli tahmast must.

«Seltsimees polkovnik!» hüüdis ta kõrvulukustavalt, nagu viibiks ikka lahingumõllus ja püüaks tulistamisest üle karjuda. «Kannab ette jefreitor Hlopov! Vanem adjutant käskis edasi anda... pataljonikomandör on tapetud, komissar aga haavatud!»

«Ära rõõgi,» katkestas teda Zamirovski. «Räägi rahu-likult: missuguse pataljoni?»

«Kolmanda, seltsimees polkovnik, kolmanda,» kandis Hlopov ette mingi kummalise rõõmuga hääles, mis oli nähtavasti tingitud sellest, et ta oli diviisikomandörile saanud anda täpse vastuse.

«Noh... nõndaks...» pigistas Zamirovski läbi hamaste.

Ja Zvjagintsev taipas alles nüüd halastamatu selgusega, et kui ta ka elusalt ja tervelt Volhovi tagasi peaks jõudma, ei too tema ettekanne ülemjuhatajale mitte mingit kasu...

«Seltsimees diviisikomandör,» ütles Zvjagintsev, iga sõna rõhutades. «Lubage, et ma pataljoni juhtimise üle võtan.»

Zamirovski vaatas teda arusaamatuses ja küsis omakorda:

«Pataljoni juhtimise?»

«Just nii, seltsimees polkovnik. Kogemusi mul on. Ühesõnaga — lubate asuda täitma?»

Zamirovski jäi viivuks mõttesse, nagu kaalutleks, keda pataljoni saata. Kuid saata polnud kedagi...

«Mine, kui sa... niisugune oled,» ütles ta. «Minel Hlopov, näita majorile teed!»

Oli möödunud peaaegu kolm tundi sellest ajast, mil Fedjuninski Zvjagintsevi diviisi oli saatnud. Kuid sidet Zamirovskiga ei olnud ikka veel. Ka Zvjagintsev ei olnud tagasi.

Iga poole tunni tagant helistas sidet kontrollides Tšekin. Fedjuninski taipas, et Tšekin püüab ülemjuhataja häälest mõistatada, kas saatuslik moment ei lähene. Ta vastas lühidalt: «Oota.»

Helistasid olukorrast ette kandes üksuste komandörid ja nende jutust ilmes, et vaenlasel on võhm väljas ja tema rünnakud nõrgenevad. Kuid 310. diviisist ei saabunud mingisuguseid teateid.

Zamirovski helistas kell 14.30. Fedjuninski haaras kähku toru.

«Seltsimees ülemjuhataja?» küsis Zamirovski, olgugi et Fedjuninski oli juba öelnud, kes on telefoni juures, ja toonist, millega diviisikomandör need kaks sõna lausus, taipas Fedjuninski, et kõige kohutavam on, möödas... «Paiskasime vaenlase tagasi!» hüüdis Zamirovski telefonitorusse. «Umbes kilomeetri võrra!»

«Hüva. Sain aru,» vastas Fedjuninski ennast talitsedes. «Kui sa iga kahe tunniga paiskad vaenlase ühe kilomeetri võrra tagasi, siis loodan, et õhtuks on sinu komandopunkt eesliinist ettenähtud kaugusel.»

«Just nii, seltsimees ülemjuhataja!» hüüdis Zamirovski. «Minu poolt kõiki!»

«Pea,» ütles Fedjuninski, sest talle meenus Zvjagintsev. «Saatsin sinu juurde staabist majori. Kas ta jõudis sinuni?»

«Jõudis, seltsimees ülemjuhataja. Tubli major!»

«Ma ei küsi sinult, milline ta on, aga küsin, miks ta tagasi ei tulnud ja olukorrast ette ei kandnud! Millal ta sinu juurest ära sõitis?»

«Ta ei sõitnudki, seltsimees kindral,» ütles Zamirovski pärast lühikest pausi, «ta on praegu siin...»

«Mida kuradi ta seal tolkneb, selle asemel et...»

«Seltsimees ülemjuhataja,» ütles Zamirovski «ta ei tolkne... Ta võttis pataljoni juhtimise enda peale.»

«Mis?! Kes lubas?»

«Mina lubasin, Ivan Ivanovitš. Oma võimuga. Olukord nõudis! Mul langesid pataljonikomandör ja komissar rivist välja, sakslased olid aga komandopunktist saja

viiekümne meetri kaugusel. Major Zvjagintsev palus juhtimine talle usaldada ja minia lubasin.»

«Iga tunniga läheb asi segasemaks,» porises Fedjuninski, «käsi tal aega viitmata tagasi tulla!»

«Ei saa, ta peab lahingut, seltsimees kindral! Ja... ma paluksin teid jätta ta minu juurde! Mul on juhtivas koosseisus kiiglasuured kaotused! Teen sellest majorist polgukomandöri!»

«Aega viitmata...» alustas Fedjuninski, kuid kartes et ülemjuhataja otsustab praegu lõplikult selle Zvjagintsevi saatuse, katkestas Zamirovski tema jutu poolelt sõnalt:

«Ivan Ivanovitš, andestage, et vahele segan, kuid ta on lahingukomandör, viis inimesed pealetungile. Pole õige hoida niisugust komandöri staabis!»

«Sa ära minu staapi kamanda!» katkestas Fedjuninski teda omakorda. «Kas sinu arvates peavad staabis lontkõravad töötama? Olgu, selle majori asja otsustame hiljem. Aga esialgu on sul ainult üks ülesanne — peksa sakslane kaugemale!»

Pannud telefonitoru käest ära, oli Fedjuninski esimeheks mõtteks helistada Tšekinile ja öelda, et olukord on muutunud ja hüdroelektrijaama õhkida ei ole vaja. Kuid ta hoidis end tagasi — oli ju vaenlane alles poolteise või kahe kilomeetri kaugusel Zamirovski komandopunktist.

Järgmise päeva hommikuks olid kõik vaenlase katsed Volhovi suunas läbi murda tagasi löödud. Üksuste luureosakondadest hakkasid saabuma andmed, et sakslased on rünnakud lõpetanud ja grupeerivad kõige järgi otsustades oma jõudusid ümber.

Kell üheksa hommikul helistas Fedjuninski ise Tšekinile, kes juba rohkem kui ööpäev oli hüdroelektrijaama hoones telefoni juures valvet pidanud.

«Seltsimees ülemjuhataja,» kandis Tšekin ette, «mul on kõik vaikne. Kuulipildujaid pole kuulda. Tulistamine on ka lõppenud...»

«Ah nii on lood!» ütles Fedjuninski heatahtliku muigega. «Sa vist arvad, et ma Taškendis istun? Kas ma siis ise ei kuule, et on vaikne? ... Noh, kuidas on, küllap

tahad magada? Olgu, jätta keegi enda asemele ja tule tagasi vaatluspunkti.»

«Aga kui? ...»

«Ei ole enam mingit «kuid»! Tule tagasi!»

Fedjuninski pani toru hargile. Ja tundis alles praegu, et on surmani väsinud.

Sel hetkel ei teadnud 54. armee komandör kindralmajor Fedjuninski veel paljutki.

Ta ei teadnud, et neil tundidel oli 4. armee kindral Meretskovi juhtimisel alustanud pealetungi Tihvinile. Ei teadnud, et jää paksus Laadogal oli juba kümme sentimeetrit ja et juba väga lähedal oli see kauaoodatud tund, mil esimene auto sõidab mööda Laadoga talveteed — Leningradi Eluteed.

Ta teadis vaid ühte: Volhov oli päästetud.

u
c
t

n
h

or
or

ge
ise

604

Александр Чаковский. БЛОКАДА, т. 2. На эстонском языке. Переводчик: Ю. Юрна. Обложка: Х. Аррак. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Тоimetaja E. Puskar. Kunstiline toimetaja M. Vannas. Tehniline toimetaja R. Lusti. Korrektorid A. Kiho ja A. Jänes. Laduda antud 26. VI 1975. Trükkida antud 20. X 1975. Trükipaber nr. 3, 54x84/16. Trükipoognaid 33,0. Tingtrükipoognaid 31,92. Arvestuspoognaid 33,0. Trükiarv 32 000. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 1496. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk 58. Hind rubl. 1.05.